

INSTYTUT SŁAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
FUNDACJA SŁAWISTYCZNA

ETYMOLOGICA SLAVICA

STUDIA ETYMOLOGICZNE POŚWIĘCONE
PROF. FRANCISZKOWI SŁAWSKIEMU
Z OKAZJI SETNEJ ROCZNICY URODZIN

ETYMOLOGICA SLAVICA

Prace Slawistyczne. Slavica
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

146

Redaktor Naczelna [Editor-in-Chief]

Dr hab. Mariola Jakubowicz, prof. IS PAN
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Rada Naukowa [Scientific Board]

- К. пед. н., д.ф.н. Ольга Е. Фролова, Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Москва, Российская Федерация [К. ped. n., d.f.n. Ol'ga E. Frolova, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russian Federation]
- Dr hab. Rafał Górski, prof. IJP PAN, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk / Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska [Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences / Jagiellonian University, Cracow, Poland]
- Dr hab. Aleksandra Janowska, prof. UŚ, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice, Polska [University of Silesia in Katowice, Katowice, Poland]
- Prof. Ivars Košķins, Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija [University of Latvia, Riga, Latvia]
- PD Dr. Thomas Menzel, Serbski Institut / Sorbisches Institut, Bautzen / Budyšin, Deutschland [Sorbian Institute, Bautzen, Germany]

**Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Fundacja Sławistyczna**

ETYMOLOGICA SLAVICA

**STUDIA ETYMOLOGICZNE
POŚWIĘCONE PROF. FRANCISZKOWI SŁAWSKIEMU
Z OKAZJI SETNEJ ROCZNICY URODZIN**

**pod redakcją Marioli Jakubowicz,
Szymona Pogwizda, Beaty Raszewskiej-Żurek**

Warszawa 2019

Recenzje wydawnicze [Editorial reviews]

Dr Marta Bjelečić, Institut za srpski jezik, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, Srbija
[Institute for the Serbian Language, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, Serbia]

Prof. Dr. (emerita) Alenka Šivic-Dular, Univerza v Ljubljana, Slovenija [University of Ljubljana,
Ljubljana, Slovenia]

***Etymologica Slavica. Studia etymologiczne poświęcone prof. Franciszkowi Sławskiemu z okazji setnej rocznicy urodzin* (publikacja monografii naukowej) – zadanie finansowane w ramach umowy 703/P-DUN/2019 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.**

***Etymologica Slavica. Etymological Studies Dedicated to Professor Franciszek Sławski on the Occasion of the 100th Anniversary of His Birth* (publication of the monograph) – project financed under contract no. 703/P-DUN/2019 from funds of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Poland, allocated to science dissemination activities.**

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Redaktor, redaktor prowadzący [Managing editor and copy-editor]
Jakub Ozimek

Korekta [Proof-reading]

Anna Boguska, Małgorzata Chudzyńska, Barbara Grunwald-Hajdasz, Martina Ivanová, Greta Kominek, Damian Kubik, Beata Kubok, Dragana Ratković, Piotr Styk, Roman Tymoshuk,
Anna Żebrowska

Skład i łamanie [Typesetting and page makeup]
Krzysztof Porosło

Copyright © by Mariola Jakubowicz, Szymon Pogwizd, Beata Raszewska-Żurek
& the respective authors, 2019

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and noncommercial, provided that the book is properly cited.

e-ISBN: 978-83-66369-01-6

ISSN: 0208-4058 (Prace Slawistyczne. Slavica)

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Bartoszewicza 1b/17, 00-337 Warszawa
tel. 22/826 76 88, wydawnictwo@ispan.waw.pl, www.ispan.waw.pl

SPIS TREŚCI

Mariola Jakubowicz , <i>Wspomnienie o Profesorze Franciszku Sławskim</i>	9
<i>Bibliografia prac Profesora Franciszka Sławskiego</i>	15
Jacek Baluch , <i>Skąd się wziął czeski Filip? Od Josefa Jungmanna do Karela Čapka</i>	39
Bogdan Walczak , <i>Jak polscy etymologowie definiują zadania etymologii?</i> . .	45
Wiesław Boryś , <i>Opracowywany słownik etymologiczny rodzimej leksyki chorwackiego dialektu czakawskiego</i>	55
Katarzyna Jasińska, Dariusz R. Piwowarczyk , <i>Prasłowiańskie *dъl'gostъ a hetyckie dalugašti – historia derywacyjna</i>	73
Marek Majer , <i>Pozostałości praindoeuropejskiego „Systemu Calanda” w języku prasłowiańskim – wybrane przykłady</i>	81
Жанна Ж. Варбот , <i>О возможных составляющих славянского этимологического гнезда *verb-/*vъrb-</i>	101
Jerzy Duma , <i>O piciu, pojeniu, upajaniu (się) i napawaniu (się)</i>	105
Metka Furlan , <i>Besedotvorje in etimologija (s posebnim poudarkom na samostalniku *gospoda ‘domini’/‘domina’)</i>	115
Alemko Gluhak , <i>Џovjek i drveće – *dъbъ i *xvorstъ</i>	131
Liubou Padporynava , <i>Zmiany semantyki morfemu rdzeniowego *qōs-a a zmiany motywacji zachodniosłowiańskich fitonimów dialektalnych</i> . .	149
Любовь В. Куркина , <i>К этимологии некоторых славянских анатомических терминов</i>	165
Aleksandar Loma , <i>Sanctifying and Sanctioning: The Serbo-Croatian osveta, osvetiti (se) Reconsidered</i>	181
Николай П. Антропов , <i>Су-дериваты в белорусском этимологическом словаре</i>	191
Сергей А. Мызников , <i>Диалектная реалья в контексте этимологических исследований</i>	199
Людвиг Селимски , <i>За этимологията на шест неправилно тълкувани или неясни думи</i>	219
Годор Ат. Тодоров , <i>Няколко румънски заемки в български: тофлѡджа, траглѡве, трантѡвам, тулѡстър, тѡлпина</i>	229
Христина Дейкова , <i>Към контактната этимология в българския език</i>	235
Eubor Králik , <i>Slk. sobáš ‘Trauing’: prevzatie z maďarčiny?</i>	249

Јасна Влajiћ-Поповић , <i>Словенске ‘заставе’ међу словенским заставама (Како доказати калк?)</i>	261
Jiří Rejzek , <i>Č. pošetilý</i>	277
Светлана М. Толстая , <i>К семантической реконструкции лексики ошибок</i>	281
Валерия С. Кучко , <i>К мотивационной интерпретации некоторых севернорусских слов со значением обмана: гнездо русск. диал. шавать</i>	299
Пона Јанышková , <i>Staroslověnská slovní zásoba týkající se sexuálního života</i>	311
Helena Karlíková , <i>К názvům vysokého, nemotorného člověka v češtině s ekvivalenty v dalších slovanských jazycích</i>	321
Pavla Valčáková , <i>Sémantická motivace názvů druhého měsíce v roce v indoevropských jazycích</i>	335
Jana Villnow Komárková , <i>Zur Herkunft des tschechischen Weinbauterminus vich(a) im arealen Kontext</i>	341
Генадзь А. Цыхун , <i>Этымалагізацыя гапаксаў у слоўніках славянскіх моў</i>	357
О томie. Streszczenie	367
About the Volume. Summary	368

Fotografia ze zbiorów rodzinnych, udostępniona przez prof. Zbigniewa Ustrnula

Mariola Jakubowicz
Instytut Sławistyki PAN
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4662-1796>
mjakub7@interia.pl

WSPOMNIENIE O PROFESORZE FRANCISZKU SŁAWSKIM

Niniejszy tom artykułów jest pokłosiem międzynarodowej konferencji pt. „Symposium etymologicum. Śladami myśli etymologicznej”, która została zorganizowana w Krakowie w maju 2016 roku, w 100-lecie urodzin profesora Franciszka Sławskiego, przez jego uczniów związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim i z Instytutem Sławistyki PAN. Na konferencji wygłoszono ponad 80 referatów, z których do niniejszego tomu włączono tylko artykuły o tematyce etymologicznej, przede wszystkim autorstwa osób profesjonalnie związanych z leksykografią etymologiczną. Znaczna część artykułów powstałych na bazie wygłoszonych referatów została opublikowana w czasopismach językoznawczych, przede wszystkim w „LingVariach” (t. 12, z. 1, 2017) i w „Studiach z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” (t. 54, 2019). W tym miejscu chciałabym serdecznie podziękować osobom, które wyraziły zgodę na to, aby ich prace uświetniły tom dedykowany Profesorowi Franciszkowi Sławskiemu.

Profesor Franciszek Sławski jest postacią ogólnie znaną w środowisku sławistycznym i polonistycznym. W zależności od zainteresowań przedstawiciele tego środowiska w różny sposób postrzegają jego osobę. Absolwenci i studenci polonistyki kojarzą go z etymologią języka polskiego, w której przez pół wieku jego słownik – niestety obejmujący tylko połowę alfabetu – nie miał konkurencji. Dla innych Franciszek Sławski jest przede wszystkim najważniejszą postacią powojennej filologii bułgarskiej, autorem pierwszej gramatyki języka bułgarskiego w języku polskim oraz kilku słowników przekładowych napisanych we współautorstwie z Sabiną Radewą. Wreszcie dla całego grona osób tworzących środowisko leksykografii etymologicznej, tak z krajów słowiańskich, jak i z innych części świata, profesor Sławski jest współtwórcą koncepcji rekonstrukcji leksyki prasłowiańskiej. Zanim przejdę do swego własnego wspomnienia o Profesorze, które chcę uczynić główną częścią tego krótkiego artykułu, chciałabym zwrócić uwagę na tę część jego działalności, która zwykle jest pomijana w poświęconych mu opracowaniach.

Niniejszy tom rozpoczyna bibliografia prac Franciszka Sławskiego. Nie różni się ona znacznie od bibliografii skomponowanej przez doktora Władysława Sędzika i zamieszczonej w tomie jubileuszowym *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, z którą rzecz jasna musiałam skonfrontować swoją pracę. Zanim to jednak nastąpiło, spędziłam wiele godzin nad nadbitkami publikacji autorstwa Profesora zgromadzonymi w krakowskiej Pracowni Języka Prasłowiańskiego. Rzucił mi się wtedy w oczy fakt, z którego wcześniej nie zdawałam sobie sprawy. Wśród publikacji Franciszka Sławskiego obok bardzo licznych artykułów (ok. 150 pozycji) znaczną część dorobku stanowią recenzje (22) i wspomnienia, zwykle pośmiertne, poświęcone zasłużonym sławistom (28). Jasne jest, że dla prof. Sławskiego dbałość o zapoznanie środowiska sławistycznego z nowymi pozycjami naukowymi z jednej strony, a pamięć o poprzednikach na językoznawczej drodze z drugiej była równie ważna jak własna twórczość naukowa. Można zażartować, że Profesor pracował w czasach, w których nie musiał się przejmować, że „marnuje czas” na recenzowanie cudzych prac, przez co „nie przynosi punktów” swojej jednostce. Na tym nie skończyło się moje zdziwienie. Jeszcze bardziej zaskakujące było to, że w odróżnieniu od bardzo krótkich, treściwych artykułów, często liczących zaledwie jedną–trzy strony, recenzje bywały znacznie dłuższe, a niektóre – jak recenzja słownika etymologicznego Stefana Mładenowa licząca 30 stron (Sławski 1948: 68–98) – stanowiły wnikliwe studia obfitujące w krytyczne uwagi i własne propozycje. Warto przy okazji zaznaczyć, że zwięzłość artykułów, ograniczających się do krótkiego przedstawienia problemu, była charakterystyczna dla etymologów, a modelowym przykładem były artykuły indoeuropeisty amerykańskiego Erica Hampa, często mieszczące się na jednej stronie.

O karierze naukowej Franciszka Sławskiego napisano już wiele. W tym miejscu chciałabym ograniczyć się do swoich osobistych wspomnień związanych z Profesorem.

W życiu każdego człowieka są osoby, spotkania z którymi „ustawiły zwrotnicę” jego najważniejszych decyzji. Ja do takich osób mogę niewątpliwie zaliczyć Profesora Franciszka Sławskiego. Gdy podczas studiów filologii klasycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, spacerując po piętach Collegium Paderevianum, natrafiłam na intrygująco brzmiącą nazwę wykładu monograficznego „Rekonstrukcja języka prasłowiańskiego”, nie mogłam mieć pojęcia o tym, że właśnie zaszło coś, co zadecyduje o całym moim przyszłym życiu.

Wykład prof. Sławskiego, na który uczęszczałam przez jeden semestr, ośmielił mnie do spróbowania szczęścia w tej dziedzinie. Dlatego też po ukończeniu studiów, gdy przymierzałam się do podjęcia pracy zawodowej, skierowałam się ku kamienicy przy ulicy Manifestu Lipcowego 6, gdzie na drugim piętrze mieściła się Pracownia Języka Prasłowiańskiego Instytutu Słowianoznawstwa PAN. Oczywiście jako absolwentka kierunku pozornie niezwiązanego z rekonstrukcją języka prasłowiańskiego,

nie wiązałam z tym krokiem wielkich nadziei. Byłam zatem ogromnie szczęśliwa, ale i zaskoczona, gdy po krótkiej rozmowie kierujący pracownią prof. Wiesław Boryś polecił mi złożyć podanie do Dyrekcji IS PAN. Uczucia te nasiliły się jeszcze, gdy po niedługim czasie dowiedziałam się, że moje podanie (podparte listem motywacyjnym, w którym w sposób niezwykle asertywny, jak na tamte czasy, podkreśliłam swoje „dokonania”) zostało pozytywnie rozpatrzone i zostałam zatrudniona na okres jednego roku.

W ten sposób 30 czerwca 1989 roku rozpoczęłam pracę u boku prof. Sławskiego. Praca taka trwała długo, ponieważ Profesor jeszcze przez wiele lat był w Pracowni bardzo często. W czasach, gdy mieściła się ona jeszcze pod wspomnianym wyżej adresem (sama ulica wróciła do dawnej nazwy Marszałka Józefa Piłsudskiego), Profesor przychodził do pracy (z pobliskiego mieszkania przy ul. Kochanowskiego 11) niemal codziennie. Bardzo miłym akcentem, który z tego czasu pamiętam, były przynoszone przez niego dwa razy w tygodniu (we wtorki i czwartki) drożdżówki. Podobnie było i później, gdy Pracownia przeniosła się na ul. Sławkowską 17, do budynku zajmowanego wtedy jeszcze częściowo przez Polską Akademię Nauk. Po trzech latach, ze względu na rozszerzenie działalności Polskiej Akademii Umiejętności, musieliśmy opuścić i to miejsce. Niestety tym razem znaleźliśmy lokum daleko od centrum Krakowa, na osiedlu Wieczysta. Właśnie to, wraz z wiekiem Profesora, spowodowało, że w kolejnym lokalu nie był on już tak częstym gościem. Do ostatniej zmiany doszło w 2000 roku, a zatem niedługo przed śmiercią Profesora. Tak więc mimo że w naszych przeprowadzkach zatoczyliśmy pętlę, lądując na długie lata w budynku przy ulicy Mickiewicza 31, w sąsiedztwie ulicy Kochanowskiego, Profesorowi nie udało się już skorzystać z bliskości Pracowni.

Profesora Sławskiego poznałam w czasie, gdy był już znacznie posunięty w latach. Moi Koledzy z Pracowni wspominali go jako bardzo wymagającego przełożonego. Na moje szczęście w wypadku Profesora podeszły wiek przełożył się na znaczne złagodnienie charakteru. Dlatego też moje wspomnienia z nim związane są przesycone ciepłem. Bardzo miłe wspominam nasze rozmowy, w trakcie których Profesor interesował się zarówno moim życiem prywatnym (na szczęście nie należał do osób, które chciałyby każdą kobietę w okolicach trzydziestki wydać natychmiast za mężą), jak i drobiazgami, które czasami wręcz mnie bawiły, jak pytanie, której z krakowskich drużyn kibicuję. Nie kibicowałam żadnej, ponieważ nigdy nie interesowała mnie piłka nożna, co Profesor przyjął z pewnym żalem. Patrząc z dzisiejszej perspektywy, mogę sobie zażartować, że nie wiadomo, jak potoczyłyby się moje losy, gdybym kibicowała wtedy Cracovii... Pamiętam też, że jednym z pierwszych „prywatnych” pytań było pytanie o datę moich imienin. Przez wiele następnych lat nie zdarzyło się, by Profesor zapomniał o tym dniu i przy tych okazjach już u progu składał mi życzenia i obdarowywał książką z dedykacją. Pierwszą – z której niezmiernie się ucieszyłam – był pierwszy tom jego *Słownika etymologicznego języka polskiego*.

W czasie mojej pracy w Instytucie prof. Sławski najwięcej uwagi poświęcał *Słownikowi prasłowiańskiemu*, którego naczelnym redaktorem pozostał do końca życia. Pamiętam rozszyfrowywanie komentarzy do redagowanych przez siebie haseł, co ze względu na mało czytelne pismo Profesora nie było wcale łatwym zadaniem. Niejednokrotnie (nie tylko w wypadku moich haseł) komentarz ten brzmiał: „wyrzucić i napisać tak, jak u mnie w słowniku”. Choć można na to różnie patrzeć, faktem jest, że szczególnie dalsze tomy *Słownika etymologicznego języka polskiego* obfitują w ogólnosłowiański materiał porównawczy i jako takie są idealnym punktem wyjścia do badań nad leksyką prasłowiańską. O kontynuacji tego słownika Franciszek Sławski myślał do końca życia, zbierając i opracowując rozpoczęte już wcześniej hasła, w redakcji których pomagał mu dr Władysław Sędzik. To dzięki staraniom pana Władysława dokończone hasła zostały wydane w formie artykułu w „Roczniku Sławistycznym” (Sławski 2006–2007).

Zdaję sobie sprawę, że nie zawarłam w tym artykule nowych wiadomości, które rzutowałyby na postrzeganie Franciszka Sławskiego jako uczonego. Nie o to mi też chodziło. Artykułów opisujących jego naukowe dokonania nie brakuje. Sama także opublikowałam poświęcony mu artykuł w 3 tomie serii „My z Nich”, zawierającej wspomnienia o językoznawcach ze środowiska sławistycznego i polonistycznego drugiej połowy dwudziestego wieku i ich spuściznie (Jakubowicz 2019). Dzięki uprzejmości jednego z najbliższych krewnych Profesora – siostrzeńca jego żony, prof. Zbigniewa Ustrnula – mogłam w nim zawrzeć wiele informacji dotyczących wczesnych lat Profesora, a dzięki zachowanym w Pracowni Języka Prasłowiańskiego PAN dokumentom i rozmowom z dawnymi współpracownikami prof. Sławskiego udało mi się uzupełnić także niektóre fragmenty jego drogi naukowej z lat późniejszych. Ten artykuł ma inny cel. Chciałam w nim przywołać sylwetkę Profesora jako człowieka, którego znałam i lubiłam.

BIBLIOGRAFIA

- Jakubowicz Mariola, 2019, *W głąb Słowiańszczyzny – rzecz o drodze naukowej Franciszka Sławskiego*, w: *My z Nich 3. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*, red. Zbigniew Greń, Krystyna Kleszczowa, Zofia Zaron, Warszawa: Wydział Polonistyki UW, s. 233–240.
- Sławski Franciszek, 1948, [Rec.] *С. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София 1941, Изд. Христо Г. Данов, стр. XX + 704*, „Rocznik Sławistyczny”, t. 16, z. 1, s. 68–98.
- Sławski Franciszek, 2006–2007, *Etymologie*, „Rocznik Sławistyczny”, t. 56, s. 7–44.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Jakubowicz, Mariola. (2019). W głąb Słowiańszczyzny – rzecz o drodze naukowej Franciszka Sławskiego. In Zbigniew Greń, Krystyna Kleszczowa, & Zofia Zaron (Eds.), *My z Nich 3: Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku* (pp. 233–240). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Sławski, Franciszek. (1948). S. Mladenov, Etimologicheski i pravopisen rechnik na bŭlgarskiia knizhoven ezik, Sofiia 1941, Izd. Khristo G. Danov, str. XX + 704. *Rocznik Slawistyczny*, 16(1), 68–98.
- Sławski, Franciszek. (2006–2007). Etymologie. *Rocznik Slawistyczny*, 56, 7–44.

Keywords: Franciszek Sławski, tribute, academic life, etymology, Slavic studies.

Słowa kluczowe: Franciszek Sławski, wspomnienie, życie akademickie, etymologia, slawistyka.

BIBLIOGRAFIA PRAC PROFESORA FRANCISZKA SŁAWSKIEGO

Spis został sporządzony przez M. Jakubowicz, Sz. Pogwizda, B. Raszewską-Żurek. Stanowi on rozszerzoną wersję bibliografii wykonanej przez W. Sędzika i zamieszczonej w publikacji *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, red. Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, Leszek Bednarczuk, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002.

Tłustym drukiem wyróżniono pozycje książkowe. Zastosowane skróty:

[DOD] – dodatki i uwagi do artykułów innych badaczy;

[ODP] – odpowiedzi na pytania czytelników;

[PERS] – teksty poświęcone sylwetkom i dokonaniom uczonych (m.in. wspomnienia pośmiertne);

[REC] – recenzje.

1936

[PERS] Bibliografia prac Ignacego Chrzanowskiego, zestawiał A. Bar przy współpracy ... i F. Sławskiego [w:] *Prace historyczno-literackie. Księga zbiorowa ku czci Ignacego Chrzanowskiego*, red. Franciszek Bielak, *Prace z Historii Literatury Polskiej 1*, Kraków: Skład Główny w Kasie im. Mianowskiego, 1936, s. 615–644.

1937

Polskie kubek, kubel i staropolskie *kębłać*, „*Język Polski*” XXII, 1937, s. 140–143.

1938

Към въпроса за реда на енклитичните думи в българския език, „*Родна реч*” XI, 1937–1938, s. 158–163.

1939

La place de l'enclitique fléchie en bulgare, „*Bulletin international de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe de philologie. Classe d'histoire et philosophie*” I–II, 1939, s. 59–63.

Miejsce enklityki odmiennej w języku bułgarskim, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” XLIV, 1939, s. 90–93.

Из живота на думите, „Родна реч” XII, 1938–1939, s. 60–62.

[REC] Gunnar Gunnarsson, Studien über die Stellung des Reflexivs im Russischen, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1935, 105 ss., „Rocznik Slawistyczny” XV, 1939, s. 73–84.

1945

Polskie *kubrak*, „Język Polski” XXV, 1945, s. 91–93.

Prasłowiańskie **rutiti*, **rjutiti*, **řtiti*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” XLV, 1945, s. 27–29.

1946

Bułgaria. Dzieje i piśmiennictwo w zarysie, Biblioteka Studium Słowiańskiego UJ B–5, Kraków: Wydawnictwo Studium Słowiańskiego UJ, 1946, 42 ss.

Miejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego, Prace Komisji Językowej PAU 30, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1946, 87 ss.

Podstawy staro-cerkiewno-słowiańskie zaniku infinitiwu w języku bułgarskim, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” XLVI, 1946, s. 265–269.

Polskie *krężel*, *kądział*, *konopie* [w:] Inter Arma. Zbiór prac ofiarowanych prof. Kazimierzowi Nitschowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin (1.2.1944) przez przyjaciół, kolegów i uczniów, Biblioteka Studium Słowiańskiego UJ A–1, Kraków: Wydawnictwo Studium Słowiańskiego UJ, 1946, s. 85–92.

Polskie *skromny*, „Język Polski” XXVI, 1946, s. 71–73.

1947

Etymologiczne maniactwa. 3. *Szarwark*, „Język Polski” XXVII, 1947, s. 62.

Infinitiwus w języku serbochorwackim, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” XLVII, 1947.

Oboczność *o* : *u* w językach słowiańskich, „Slavia Occidentalis” XVIII, 1947, s. 246–290.

Polskie *poczwarą*, „Język Polski” XXVII, 1947, s. 13–16.

Przyczynki etymologiczne (1. pol. *gramolić się*, *gromada* i stbułg. *grѣмѣ* ‘roślina ogrodowa, drzewo ogrodowe’, 2. pol. *katulać się*, *pokotem*), „Slavia Occidentalis” XVIII, 1947, s. 381–389.

1948

Pol. *paprzysko* ‘schronisko kuropatwy’ i wyrazy pokrewne, „Slavia” XVIII, 1947–1948, s. 300–305.

Szaber – siabr, „Język Polski” XXVIII, 1948, s. 50–51.

[REC] Стефан Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София: Издателство Христо Г. Данов, 1941, XX + 704 ss., „Rocznik Sławistyczny” XVI, 1948, s. 68–98.

1949

Chrestomatia słowiańska, red. T. Lehr-Splawiński, cz. I: Teksty południowo-słowiańskie (ze słowniczkami), oprac. Viliam Francić, Wojśław Molè, Franciszek Sławski, Seria C, nr 3, Biblioteka Studium Słowiańskiego UJ C–3, Kraków: Wydawnictwo Studium Słowiańskiego UJ, 1949, 236 ss. [FS opracował Teksty staro-cerkiewno-słowiańskie (s. 1–16) i Teksty bułgarskie (s. 17–43) oraz ułożył Słownik staro-cerkiewno-słowiański (s. 141–154) i Słownik bułgarski (s.155–172)].

Szyk przydawki przymiotnikowej w bułgarszczyźnie, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” XLIX, 1949, s. 80–84.

1950

Najnowszy słowiański język literacki, „Język Polski” XXX, 1950, s. 181–185.

1951

Piśmiennictwo starsłowiańskie na terenie Wielkich Moraw i Panonii w dobie cyrylo-metodiańskiej, „Życie i Myśl” II, 1951, s. 7–32.

Północnosłowiańskie *brud, brudzić*, „Język Polski” XXXI, 1951, s. 158–160.

Uwagi o metodzie badań etymologicznych, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” LII, 1951, nr 7, s. 600–604.

1952

Polskie *ceber*. (Przyczynek do chronologii mazurzenia), „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” LII, 1952, s. 411–413.

Prasłowiańskie *botěti, botvěti*, polskie *butwieć*, „Rocznik Sławistyczny” XVII, 1952, s. 32–34.

[PERS] Prace językoznawcze Wiktora Węglarza, „Język Polski” XXXII, 1952, s. 175–182.

1953

Gramatyka języka bułgarskiego, Warszawa: PWN, 1953, 176 ss.

Odpowiedź na uwagi o moim *Słowniku etymologicznym języka polskiego*, „Język Polski” XXXIII, 1953, s. 186–190, 398–401.

1954

Języki południowo-słowiańskie [w:] Tadeusz Lehr-Spławiński, Władysław Kuraszkiewiczem, Franciszek Sławski, Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich, Warszawa: PWN, 1954, s. 123–165.

[PERS] Badania leksykograficzne prof. Nitscha, „Język Polski” XXXIV, 1954, s. 27–34.

[REC] Polonica w *Słowniku etymologicznym języka rosyjskiego* Maksa Vasmera, „Język Polski” XXXIV, 1954, s. 133–136.

1955

O jednym z rusycyzmów wprowadzonych do języka literackiego przez Mickiewicza, „Język Polski” XXXV, 1955, s. 371–373.

Ugrupowanie języków południowosłowiańskich, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XIV, 1955, s. 103–111.

[REC] Leszek Moszyński, Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie, Poznań: PWN, 1955, 94 ss., „Język Polski” XXXV, 1955, s. 223–228.

1956

Samouczek języka bułgarskiego dla Polaków, Warszawa: PZWS, 1956, 206 ss. [z Sabiną Radewą].

Słownik etymologiczny języka polskiego, t. I: Przedmowa, wykaz skrótów, a – jużyna [z. 1: Przedmowa, wykaz skrótów, a – czar (1952, s. 1–112); z. 2: czara – fajfel (1953, s. 113–224); z. 3: fajfry – graf (1954, s. 225–336); z. 4: graja – ile (1955, s. 337–448); z. 5: ilekolwiek – jużyna (1956, s. 449–599)], Kraków: TMJP, 1952–1956.

Z doświadczeń przy pracy nad *Słownikiem etymologicznym języka polskiego*, „Język Polski” XXXVI, 1956, s. 274–285.

Взаимоотношения между южнославянските езици, „Български език” VI, 1956, s. 97–105.

[DOD] Jeszcze o polskim gwarowym *ino*, „Język Polski” XXXVI, 1956, s. 368–369.

[REC] Niespodzianka dla sławistów. Linda Sadnik, Rudolf Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg & Mouton: Carl Winter & 'S-Gravenhage, 1955, XX + 341 ss., „Język Polski” XXXVI, 1956, s. 153–156.

[REC] Polonica w *Słowniku etymologicznym języka rosyjskiego* Maksa Vasmera, „Język Polski” XXXVI, 1956, s. 70–73.

1957

Принципи за съставяне на етимологичен речник на славянски език [w:]
Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов = *Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov*, red. Владимир И. Георгиев, София: Издателство на БАН, 1957, s. 263–271.

[DOD] W sprawie polskiego *ino*, „Język Polski” XXXVII, 1957, s. 305.

[REC] Polonica w *Słowniku etymologicznym języka litewskiego* Ernsta Fraenkla, „Język Polski” XXXVII, 1957, s. 217–220.

1958

Infinitivus w języku serbochorwackim, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” III, 1958, s. 345–361.

Uwagi o badaniach etymologicznych nad słownictwem słowiańskim [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Prace językoznawcze i etnogenetyczne na IV Międzynarodowy Kongres Sławistów w Moskwie 1958*, red. Przemysław Zwoliński, Warszawa: PWN, 1958, s. 99–107.

Z pracowni *Słownika prasłowiańskiego*, „*Rocznik Sławistyczny*” XX, 1958, s. 3–15 [z Tadeuszem Lehrem-Spławińskim].

[REC] Joseph Schütz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin: Akademie Verlag, 1957, XI + 113 ss., „*Onomastica*” IV, 1958, s. 398–400.

[REC] Polonica w *Słowniku etymologicznym języka rosyjskiego* Maksa Vasmera, „Język Polski” XXXVIII, 1958, s. 228–230.

1959

[PERS] Badania leksykograficzne prof. Nitscha, „Język Polski” XXXIX, 1959, s. 93–96.

[PERS] Śp. Stanisław Słoński (9 X 1879 – 8 III 1959), „Język Polski” XXXIX, 1959, s. 168–173.

[REC] Polonica w *Słowniku etymologicznym języka litewskiego* Ernsta Fraenkla, „Język Polski” XXXIX, 1959, s. 380–382.

1960

O dwóch słowiańskich terminach z zakresu budownictwa, „*Etnografia Polska*” III, 1960, s. 351–354.

- [DOD] Bogusław Kreja, *Drobiazgi słowotwórcze*. 3. Gwar. *bożymęka*. 4. *Jaskrawy*, „*Język Polski*” XL, 1960, s. 46–47.
- [PERS] Śp. Kazimierz Moszyński jako onomasta, „*Onomastica*” VI, 1960, s. 319–323
- [REC] Самуил Б. Бернштейн (red.), Елена В. Чешко, Эльвира И. Зеленина, *Атлас болгарских говоров в СССР*, Москва: Издательство АН СССР (Институт славяноведения), 1958, 83 ss. + 109 map, „*Вопросы языкознания*” 1960, 3, s. 121–125.

1961

- Apologia mnicha Chrabra 2; Apostoł Grškovicia; Apostoł krystynopolski (s. 43); Apostoł ochrydzki (s. 43–44); Apostoł ślepcański (s. 44); Athos 2 (s. 54–55); Bogomilcy 2 (s. 137–138); bułgarski język i jego narzecza (s. 199–202); cyrylica (s. 277–278); czakawski dialekt (s. 281–282); Ewangeliarz Dobromira (s. 463–464); Ewangeliarz Mirosława 1 (s. 466); Ewangeliarz z Reims (s. 467–468); Ewangeliarz Vukana (s. 468) [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych, red. Władysław Kowalenko, Gerard Labuda, Tadeusz Lehr-Spławiński, t. I: A – E, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1961.
- Dubrownicka nazwa łabędzia, „*Rocznik Sławistyczny*” XXI, 1960–1961, s. 37–40.
- Stan prac nad *Słownikiem prasłowiańskim*, „*Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN*” IV, 5, 1961, s. 70–78.
- Ze składni staropolskiego narzędnika, „*Język Polski*” XLI, 1961, s. 302–308.
- [PERS] Stanisław Słoński, 9. X. 1879 – 8. III. 1959, „*International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*” IV, 1961, s. 184–187.
- [REC] Nowe wydawnictwa słownikowe Instytutu Sławistycznego Niemieckiej Akademii Nauk w Berlinie. Friedrich Lorentz, *Pomoransches Wörterbuch*, t. I: A – P, Berlin: Akademie Verlag, 1958, XXIV + 692 ss.; Hans H. Bielfeldt, *Rückläufiges Wörterbuch der Russischen Sprache der Gegenwart*, Berlin: Akademie Verlag, 1958, IV + 392 ss.; Hans H. Bielfeldt, *Russisch-deutsches Wörterbuch*, Berlin: Akademie Verlag, 1958, XXIII + 1119 ss., „*Rocznik Sławistyczny*” XXI, 1960–1961, s. 160–165.
- [REC] Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, t. I: Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe, Mouton: 'S-Gravenhage, 1958, 325 ss., „*International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*” IV, 1961, s. 151–157.
- [REC] Witold Taszycki i in., *Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie*, Kraków: PWN, 1960, XXII + 335 ss., „*Język Polski*” XLI, 1961, s. 66–67.

1962

- Zarys dialektologii południowosłowiańskiej (z wyborem tekstów gwarowych),**
Warszawa: PWN, 1962, 252 ss. + 5 map.
- Gramatyka języka bułgarskiego, II wyd.,** Warszawa: PWN, 1962, 176 ss.
- Comparativus w języku bułgarskim i macedońskim, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” V, 1962, s. 353–357.
- Prastary północnosłowiański termin bartniczy *ot-lěkō* ‘głowa barci’, „Zbornik za filologiju i lingvistiku” IV–V, 1961–1962, s. 309–312.
- Z zagadnień etymologii polskiej, „Język Polski” XLII, 1962, s. 83–92.
- [DOD] Jeszcze w sprawie *jaszcza*, „Język Polski” XLII, 1962, s. 61–62.
- [REC] Christiaan A. van den Berk, Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Contribution à l’histoire de la langue serbo-croate, ’S-Gravenhage: Mouton, 1959, 251 ss., „Rocznik Sławistyczny” XXII, 1962, s. 100–104.

1963

- Podręczny słownik bułgarsko-polski = Наръчен българско-полски речник,**
Warszawa: Wiedza Powszechna, 1963, 1258 ss.
- Najdawniejszy język Dubrownika, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” VI, 1963, s. 156–159.
- Słowotwórstwo bułgarskie na tle prasłowiańskim [w:] Z polskich studiów sławistycznych, seria II: Językoznawstwo. Prace na V Międzynarodowy Kongres Sławistów w Sofii 1963, red. Witold Doroszewski, Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa PAN, 1963, s. 79–90.
- Stan i zadania słowotwórstwa prasłowiańskiego, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XXI, 1962 (1963), s. 161–169.
- Uwagi o słownictwie *Księgi Sawy* [w:] *Studia linguistica in honorem Thaddeae Lehr-Splawiński*, red. Tadeusz Milewski, Jan Safarewicz, Franciszek Sławski, Warszawa: PWN, 1963, s. 205–208.
- Związki słownikowe czakawsko-słoweńskie, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” V, 3–5, 1962 (1963), s. 46–52.
- [REC] Nowe wydania dwóch najdawniejszych zabytków kaszubsko-polskich. Szymon Krofey, *Geistliche Lieder D. Martins Luthers und anderer frommer Männer*, Danzig 1586, Nachdruck besorgt von R. Olesch, Köln–Graz: Böhlau Verlag, 1958, 388 ss.; Michael Pontanus, *Der kleine Catechißmus D. Martini Lutheri Deutsch und Wendisch gegen einander gesetzt*, Danzig 1643, Nachdruck besorgt von R. Olesch, Köln–Graz: Böhlau Verlag, 1958, 210 ss., „Rocznik Sławistyczny” XXII, 1962–1963, s. 144–148.

1964

- Bułgarsko-macedońskie komparatywne *po-*, „Prace Filologiczne” XVIII, 2–3, 1964, s. 429–434.
- Głagolica (s. 108–110); grecko-słowiańskie stosunki językowe (s. 154–155); Grzegorza Teologa (Grzegorza z Nazjanzu) 13 słów (s. 176); inskrypcje na ziemiach słowiańskich. I. Bułgaria (s. 267–270); inskrypcje na ziemiach słowiańskich. V. Ziemia dzisiejszej Jugosławii [b] (s. 280); Jan Egzarcha (s. 314–315); kajkawski dialekt (s. 351); karczma 1 (s. 373); Kopaonik 1 (s. 470); Kotor 1 (s. 493); Kraina 1 (s. 501); Krbava 1 (s. 514) [w:] Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, red. Władysław Kowalenko, Gerard Labuda, Tadeusz Lehr-Spławiński, t. II: F–K, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1964.
- Początki piśmiennictwa słowiańskiego, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” VII, 1964, s. 452–454.
- [REC] Владимир Георгиев (red.), Иван Гълъбов, Йордан Заимов, Стефан Илчев, Български етимологичен речник, z. I, София: Издателство на БАН, 1962, 80 ss., „Rocznik Slawistyczny” XXXIII, 1964, s. 151–155.

1965

- Słownik etymologiczny języka polskiego, t. II: Dodatkowy wykaz skrótów, *k* – *kot* [z. 1 (6): Dodatkowy wykaz skrótów, *k* – *kaznodzieja* (1958, s. 1–112); z. 2 (7): *kaznodzieja* – *klimkować* (1961, s. 113–224); z. 3 (8): *klimkować* – *kokornak* (1963, s. 225–336); z. 4 (9): *kokornak* – *kooperacja* (1964, s. 337–448); z. 5 (10): *kooperatywa* – *kot* (1965, s. 449–560)], Kraków: TMJP, 1958–1965.**
- Kieszonkowy słownik bułgarsko-polski i polsko-bułgarski = Джобен българско-полски и полско-български речник, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1965, 397 ss. [z Sabiną Radewą].**
- Dodatek k Sanktpetersburskim sravniteljnim rječnicima* [...] Vuka Karadžicia i jego znaczenie dla slawistyki, „Rocznik Slawistyczny” XXIV, 1965, s. 49–65.
- Polskie *narty* [w:] *Lingua viget. Commentationes slavicae in honorem V. Kiparsky*, red. Igor Vahros, Martti Kahla, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino, 1964 (1965), s. 120–123.
- Prasłowiańskie *jb-* w językach południowosłowiańskich, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” V, 1965, s. 175–178.
- [PERS] T. Lehr-Spławiński (1891–1965), „Nauka Polska” XIII, 3, 1965, s. 176–178.
- [PERS] Vuk Karadžić jako językoznawca, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” IX, 1965, s. 394–397.

1966

- Kilka uwag o rekonstrukcji pierwotnej motywacji wyrazu (1. *pečalb*; 2. *obyčajb*; 3. *kovb*; 4. *trěba*; 5. *stado*), „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” XII, 1966, s. 373–376.
- Prasłowiańskie dialektalne **blesnъ* [w:] Studia językoznawcze poświęcone Profesorowi Doktorowi Stanisławowi Rospondowi, red. Marian Adamus, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966, s. 67–70.
- Z archaizmów morfologicznych dialektów polskich: wielkopolskie *korzqszek*, śląskie *do korzqet*, „Rozprawy Komisji Językowej [Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego]” VI, 1966, s. 231–234.
- [DOD] Augustyn Steffen, Pochodzenie wyrazu *cyga* pol. ‘bąk’, „Język Polski” XLVI, 1966, s. 58.
- [REC] Стойко Стойков, Самуил Б. Бернщейн (red.), Български диалектен атлас, t. I: Югоизточна България, София: Издателство на БАН, 1964, cz. I: 277 map, cz. II: 204 ss., „Rocznik Sławistyczny” XXVI, 1966, s. 145–149.

1967

Konstantyn i Metody. Zarys monograficzny z wyborem źródeł, Warszawa: PAX, 1967, 327 ss. [z Tadeuszem Lehrem-Splawińskim; FS napisał słowo wstępne i dokonał uzupełnień].

- Macedońskie narzecza (s. 145–146); Marica 1 (s. 178); mleko (s. 267–268); Modlitewnik synajski (s. 272–273); Mszał kijowski (s. 324–325); Niemiec (s. 388–389) [w:] Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, red. Władysław Kowalenko, Gerard Labuda, Zdzisław Stieber, t. III: L–O, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967.
- Из опыта работы над этимологическим словарем польского языка, „Вопросы языкознания” 1967, 4, s. 55–59.

1968

- Kilka uwag o słownictwie pierwszych polskich zielników, „Slavia Orientalis” XVII, 1968, s. 401–406.
- Poln. dial. *krzemie* ‘Feuerstein, Kieselstein’ ostslav. *kremjách*, *krem-ja-š-ók*, „Annuaire de l’ Institut de philologie et d’ histoire orientales et slaves” XVIII, 1966–1968, s. 355–356.
- Staropolskie *brzosco*, polskie dialektyczne *płuto* ‘pławik sieci’, „Slavia Occidentalis” XXVII, 1968, s. 241–243.

- Staropolskie *krusiec*, *krusćiec* ‘kruszec, minerał, ruda’ [w:] *Symbolae Philologicae* in honorem Vitoldi Tazzycki, red. Stefan Hrabec i in., *Prace Komisji Językoznawstwa* 17, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968, s. 327–329.
- Ślady prasłowiańskiego prefiksu *vy-* w języku bułgarskim [w:] *Studia Linguistica Slavica Baltica*. Canuto-Olavo Falk sexagenario a collegis Amicis discipulisque oblata, red. Astrid Baecklund-Ehler, Lund: [s.n.], 1966 (Mälmo: Duplica-Offset, 1968), s. 238–241.
- W czterechsetlecie *Herbarza* czyli *Zielnika* Marcina Siennika, „*Język Polski*” XLVIII, 1968, s. 107–113.
- Z zagadnień rekonstrukcji słowotwórstwa prasłowiańskiego [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 3: *Językoznawstwo*. *Prace na VI Międzynarodowy Kongres Sławistów w Pradze 1968*, red. Witold Doroszewski, Warszawa: PWN, 1968, s. 35–41.
- [ODP] [Budowa morfologiczna wyrazów: *zewnętrzny*, *nieprzewyciężony*], „*Język Polski*” XLVIII, 1968, s. 392.
- [PERS] Tadeusz Milewski jako slawista, „*Lingua Posnaniensis*” XII–XIII, 1968, s. 228–231.

1969

- Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. III: *Dodatkowy wykaz skrótów, kotar – kysz*, [z. 1 (11): *Dodatkowy wykaz skrótów, kotar – krobia* (1966, s. 1–112); z. 2 (12): *krobia – krzepnąć* (1967, s. 113–224); z. 3 (13): *krzepnieć – kukurbita* (1968, s. 225–336); z. 4–5 (14–15): *kukurejka – kysz* (1969, s. 337–502)], **Kraków: TMJP, 1966–1969.****
- O kilku wyrazach kaszubsko-słowińskich w dialektach dolnoniemieckich [w:] *Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur*, red. Werner Krauss, Zdzisław Stieber i in., *Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik* 44, Berlin: Akademie Verlag, 1969, s. 198–201.
- Staropolskie *nasób*, „*Język Polski*” XLIX, 1969, s. 65–68.
- [DOD] Franciszek Batko, Podkrakowscy *kuciarze*, „*Język Polski*” XLIX, 1969, s. 305.

1970

- Lexikalische Neuerungen im baltisch-slavischen [w:] *Donum Balticum*. To Professor Christian Stang on the Occasion of his Seventieth Birthday 15 March 1970, red. Velta Ruke-Dravina, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1970, s. 501–506.
- O kilku zapomnianych konstrukcjach składniowych w pierwszych *Zielnikach* [w:] *W służbie nauce i szkole*. *Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Dok-*

torowi Zenonowi Klemensiewiczowi, red. Wiesław Krencik i in., Warszawa: PWN, 1970, s. 211–216.

- Pernik 1 (s. 62); Peruštica 1 (s. 65); Piotr Deljan 1 (s. 111); Piran 1 (s. 114); pismo i piśmiennictwo greckie u Słowian (s. 117–118); piśmiennictwo cerkiewno-słowiańskie. II. Chorwacja, III. Morawy i Czechy (s. 124–126); Piva 1 (s. 128); Pliska 1 [z Wincentym Swobodą] (s. 139); Pliva 1 (s. 150); Płowdiw 1 (s. 158); Polica 1 (s. 186); Polog 1 (s. 187); pop (s. 227); Požega 1 (s. 279); Prapatna 1 (s. 305); Prebud 1 (s. 332); Prespa 1 (s. 344); Prilep 1 (s. 348); Prizren 1 (s. 352); Prosek 1 (s. 361); Prosigoj 1 (s. 362); Provadija 1 (s. 368); Prvoš 1 (s. 372); Psalterz boloński (s. 403–404); Psalterz synajski (s. 404–405); Raba (s. 434); Radoslav (s. 453); Rajhradzkie glosy (s. 464); Rama 1; Ras 1 (s. 469); Rastok 1 (s. 471); Ratimir 1 (s. 473); Riła 1 (s. 504); Rodopy 1 (s. 514); Rusin 1 (s. 582); Rynchinowie 1 (s. 629) [w:] Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, red. Gerard Labuda, Zdzisław Stieber, t. IV: P – R, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970.
- Początki piśmiennictwa starobułgarskiego, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” CCXLV: Prace Historycznoliterackie 17, 1970, s. 9–47.
- [DOD] Augustyn Steffen, *Prawidłnik czy prawowiednik*, „Język Polski” L, 1970, s. 297.
- [ODP] *Etymologia koła i Kołobrzegu*, „Język Polski” L, 1970, s. 80.

1971

- O archaizmach i innowacjach *Kodeksu Assemaniego* [w:] *Miscellanea linguistica. K šedesátinám Františka Kopečného*, AUP Philologica Supplementum, red. Miroslav Komárek, Ostrava: Profil, 1971, s. 23–25.
- Z badań nad słownictwem języka Konstantyna-Cyryla i Metodego [w:] *Studia palaeoslovenica. Sborník studii věnovaných k sedmdesátinám univ. prof. dr. Josefa Kurze*, red. Marta Bauerová, Markéta Štěrbová, Praha: Academia, 1971, s. 329–334.
- Българское *въбел* : *убел* (о развитии первичного начального *р*) [w:] *Исследования по славянскому языкознанию. Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна*, red. Елена В. Чешко i in., Москва: Наука, 1971, s. 444–449.
- Значението на Иван Вазов за историята на български книжовен език, „Български език” XXI, 1971, s. 503–507.
- Праславянски и южнославянски елементи в езика на Кирил и Методий [w:] *Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му*, red. Боню Ангелов i in., София: Издателство на БАН, 1971, s. 121–125.

- [DOD] Augustyn Steffen, *Bocian*, „Język Polski” LI, 1971, s. 51.
 [DOD] Augustyn Steffen, Stpol. i gw. *kiera*, „Język Polski” LI, 1971, s. 50.
 [PERS] Brückner jako etymolog, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” CCLXX: Prace Historycznoliterackie 20, 1971, s. 101–106.
 [REC] Стойко Стойков, Българска диалектология, II popr. wyd., София: Наука и изкуство, 1968, 298 ss., „Rocznik slawistyczny” XXXII, 1971, s. 95–100.

1972

- Polskie *białasy* [w:] Symbolae polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski, red. Jan Zaleski, Prace Komisji Językoznawstwa 32, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, s. 173–176.
 Z lat czterdziestych XVI w., „Język Polski” LII, 1972, s. 241–252.
 Аб некаторых словах, уведзеных А. Міцкевічам у польскую літаратурную мову [w:] Беларускае і славянскае мовознаўства. Да 75-годдзя акадэмыка АН БССР Кандрата Кандратавіча Крапівы, red. Міхаіл Р. Суднік, Мінск: Навука і тэхніка, 1972, s. 256–258.
 Първото славянско писмо [w:] Делото на Константин-Кирил Философ. Година на световна прослава 1969. Сборник, red. Димитър Ангелов і in., София: Наука и изкуство, 1972, s. 163–168.
 [PERS] Zasługi Tadeusza Stanisława Grabowskiego na polu bułgarystyki, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie” XV, 1972, s. 92–94.
 [REC] Charles E. Bidwell, Outline of Slovenian Morphology, Pittsburgh: University Center for International Studies, University of Pittsburgh, 1969, 110 ss., „Rocznik Slawistyczny” XXXIII, 1972, s. 82–84.

1973

- Kieszonkowy słownik bułgarsko-polski i polsko-bułgarski = Джобен българско-полски и полско-български речник, II wyd., Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973, 397 ss. [z Sabiną Radewą].**
 Nad pierwszym tomem *Słownika prasłowiańskiego*, „Rocznik Slawistyczny” XXXIV, 1973, s. 3–16.
 O kilku archaizmach gwary podegrodzkiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie” XLIV: Prace Językoznawcze 2, 1973, s. 155–160.
 O *Słowniku prasłowiańskim*, „Język Polski” LIII, 1973, s. 181–188.

Znaczenie Paisija Chilendarskiego w dziejach bułgarskiego języka literackiego, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie” XVI, 1973, s. 431–433.

1974

Słownik prasłowiański, t. I.: A – B, oprac. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974, 487 ss. [współautor i red.; autor: Wstęp (s. 5-11); Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego (s. 43-141)].

Słownik etymologiczny języka polskiego, t. IV: Dodatkowy wykaz skrótów, *la – łapucha* [z. 1 (16): Dodatkowy wykaz skrótów, *la – legart* (1970, s. 1–112); z. 2 (17): *legartować – li* (1971, s. 113–216); z. 3 (18): *liana – loden* (1972, s. 217–320); z. 4 (19): *lodgisar – łabędź* (1973, s. 321–400); z. 5 (20): *łabęt – łapucha* (1974, s. 401–480)], Kraków: TMJP 1970–1974.

Czarnogórskie *гладѹн, тѣкѹн, богѹтѹн*, „Јужнословенски филолог” XXX, s. 189–192.
O materiale polskim *Słownika Mieżinisa*, „Język Polski” LIV, 1974, s. 371–374.

O słowiańskich formacjach na *-do, -da, -db* [w:] *Studia indoeuropejskie = Études indo-européennes*, red. Jerzy Kuryłowicz, Prace Komisji Językoznawstwa 37, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974, s. 213–216.

Z badań nad słownictwem dialektów bułgarskich [w:] *В помет на проф. Стойко Стойков (1912–1969). Езиковедски изследвания*, red. Любомир Д. Андрейчин, София: Издателство на БАН, 1974, s. 267–269.

[ODP] [Etymologia nazwy *Rawa*] „Język Polski” LIV, 1974, s. 156.

[ODP] [Etymologia wyrazu *paszożył*] „Język Polski” LIV, 1974, s. 79.

1975

Sagudaci 1 (s. 18); Sawa 1 (s. 78); Sazawa 1 (s. 82); Seckau 1 (s. 123); Sedeh 1 (s. 124); Sedeslav 1 (s. 124–125); Sedlec 1 (s. 125); Serbia 1 (s. 135); serbochorwacki język (s. 143–144); Sesthlavos 1 (s. 150); Setena 1 (s. 150–151); Siewierz 1 (s. 174); Sisak 1 (s. 187); Skopje 1 (s. 230); Slanica 1 (s. 236); Sławonia 1 (s. 242); Sławun 1 (s. 243); Słowacja 1 (s. 245); Słowenia 1 (s. 265); słoweński język (s. 273–274); Słowianie 1 (s. 274); Smoleč 1 (s. 317); Smoleńcy 1 (s. 319); Smoleńsk 1 (s. 320); Sołuń 1 (s. 336); Sosk 1 (s. 343); Soź 1 (s. 346); Stična 1 (s. 418); Stogniew 1; Stojmir 1 (s. 423); Ston 1 (s. 423–424); Stoponion 1 (s. 425); Stracimir (s. 428–429); Strojmir (s. 436); Struma 1 (s. 439); Strumica 1 (s. 440); Strumińcy 1 (s. 441); Studenica 1 (s. 453); Styria 1 (s. 462); Šárka 1 (s. 516); Šibenik 1 (s. 529); sztokawski dialekt (s. 551–552) [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys*

kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, red. Gerard Labuda, Zdzisław Stieber, t. V: S – Ś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975.
Z życia wyrazów w XVI w., „Prace Filologiczne” XXV, 1975, s. 339–345.

1976

Słownik prasłowiański, t. II: C – *davъnota*, oprac. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, 367 ss. [współautor i red.; autor: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego (c.d.) (s. 13–60)].

Das urslavische Suffix *-tb*, „Wiener slavistisches Jahrbuch” XXII, 1976, s. 74–77.

[PERS] Prace językoznawcze Kazimierza Moszyńskiego [w:] Kazimierz Moszyński. Życie i twórczość, red. Jadwiga Klimaszewska, Prace Komisji Etnograficznej, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich & Kraków: Oddział PAN w Krakowie – Komisja Etnograficzna, 1976, s. 81–86.

1977

Prasłowiański sufiks *-itjb*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” LVIII: Prace Językoznawcze 3, 1977, s. 73–79.

Taridin 1 (s. 32); Tešina 1 (s. 66–67); Tichomir (s. 77); Ticza 1 (s. 78); Tihomil 1 (s. 80); Timoczanie 1 (s. 83); Toljen 1 (s. 103); Tomislav 1 (s. 106); Trawunianie 1 (s. 146); Trdogoj 1 (s. 147); Trdoslav 1 (s. 148); Trebinje 1 (s. 150); Triest 1 (s. 156); Trpimir (s. 166); Tutrakan 1 (s. 231); Tyrnowo 1 (s. 241–242); Ulcinj 1 (s. 254); Uroš (s. 272); Veraždin 1 (s. 319); Varda 1 (s. 321); Večenika 1 (s. 354); Večenega (s. 354–355); Velbužd 1 (s. 357); Wenedowie 1 (s. 373); Villach 1 (s. 466); Vipava 1 (s. 476); Višeslav (s. 488); Viševo 1 (s. 488–489); Vojvodina 1 (s. 555); Vrbas (s. 600); Vrgada 1 (s. 602); Vrulja 1 (s. 619) [w:] Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, red. Gerard Labuda, Zdzisław Stieber, t. VI: T–W, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977.

Zgodności leksykalne słowiańsko-germańskie, „Kwartalnik Neofilologiczny” XXIV, 1977, s. 399–402.

[PERS] Lubomir Andrejčič (22 III 1910 – 3 IX 1975), „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” CCCCLIII: Prace Językoznawcze 53, 1977, s. 105–109.

[PERS] Na jubileusz Ewy Ostrowskiej, „Język Polski” LVII, 1977, s. 241–248.

1978

- O archaizmach i innowacjach *Księgi Sawy*, „Slavia” XLVII, 1978, s. 338–339.
- Праславянски основи на българското словообразуване [w:] Славистични проучвания. Сборник в чест на VIII междунар. славист. конгр., red. Галина Тагамлицка i in., Велико Търново: Великотърновски унив. Кирил и Методий, 1978, s. 163–167.

1979

- Słownik prasłowiański, t. III: *давнѣ – добѣрати*, oprac. przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, 332 ss. [współautor i red.; autor: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego (c.d.) (s. 11–19)].**
- Z mitologii słowiańskiej [w:] *Opuscula polono-slavica. Munera linguistica Stanislaw Urbańczyk dedicata*, red. Jan Safarewicz i in., Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, s. 369–371.
- Z problematyki bułgarskich nominów agentis [w:] *Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев*, red. Дора Иванова-Мирчева, София: Издателство на БАН, 1979, s. 329–332.

1980

- Prasłowiański sufiks *-ęt-* [w:] В чест на академик Владимир Георгиев. Езикovedски проучвания по случай седемдесет години от рождението му, red. Кристилина Чолакова i in., София: Издателство на БАН, 1980, s. 386–392.
- Praojczyzna Słowian w świetle etymologii [w:] *Etnogeneza i topogeneza Słowian. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Komisję Sławistyczną przy Oddziale PAN w Poznaniu w dniach 8–9 XII 1978*, *Historia – Polska Akademia Nauk Oddział w Poznaniu* 6, red. Irena Kwilecka, Warszawa: PWN, 1980, s. 23–28.
- Serbochorwackie dialektyczne *lăkom* ‘unmalo, malo, beinahe’ [w:] *Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovicia*, red. Branislav Đurđev, *Posebna izdanja – Akademija nauka Bosne i Hercegovine – Odjeljenje društvenih nauka* 6, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1980, s. 359–361.
- [PERS] Aleksander Brückner jako badacz słownictwa polskiego [w:] *Fragen der polnischen Kultur im 16. Jahrhundert, Bausteine zur Geschichte der Literatur bei*

den Slawen 14 (Vorträge und Diskussionen der Tatung zum ehrenden Gedenken an Aleksander Brückner, Bonn 1978, t. I), red. Reinhold Olesch, Hans Rothe, Giessen: Schmitz, 1980, s. 27–36.

[PERS] Języki słowiańskie w pracach Jerzego Kuryłowicza, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” DLVII: Prace Językoznawcze 66, 1980, s. 79–87.

[PERS] Slavic Languages in the Works of Jerzy Kuryłowicz [w:] Jerzy Kuryłowicz (1895–1978). Materials from the Scientific Session Organized by the Jagiellonian University in Cracow and the Linguistic Committee of Polish Academy of Sciences, held in Cracow on March 11th, 1978, red. Jerzy Rusek, Mieczysław Szymczak, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980, s. 37–45.

1981

Słownik prasłowiański, t. IV: *dob’estv* – *družbstvo*, oprac. przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981, 287 ss. [współautor i red.].

Na 1300-lecie państwa bułgarskiego [w:] Od Wisły do Maricy 681–1981 = От Висла до Марица 681–1981, red. Jerzy Rusek, Kraków: Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej, Bułgarski Instytut Kultury, 1981, s. 11–20.

Najdawniejsze pismo bułgarskie [w:] Od Wisły do Maricy 681–1981 = От Висла до Марица 681–1981, red. Jerzy Rusek, Kraków: Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej, Bułgarski Instytut Kultury, 1981, s. 106–109.

O słownictwie bylin [w:] Colloquium Slavicum Basiliense. Gedenkschrift für Hildegard Schroeder, red. Heinrich Riggensbach, Slavica Helvetica 16, Bern: Peter Lang, 1981, s. 721–723.

[DOD] Uwagi do artykułu Z. Kempfa [Zdzisław Kempf, *Zawiść i zazdrość*], „Język Polski” LXI, 1981, s. 179.

[ODP] [Pochodzenie wyrazu *szlachta*] „Język Polski” LXI, 1981, s. 317–318.

1982

Słownik etymologiczny języka polskiego, t. V: Dodatkowy wykaz skrótów, *łasia* – *łzywy* [z. 1 (21): Dodatkowy wykaz skrótów, *łasia* – *łątka* 2 (1975, s. 1–88); z. 2 (22): *łątka* 3 – *łom* (1976, s. 89–168); z. 3 (23): *łomać* – *łożnik* (1977, s. 169–248); z. 4 (24): *łożny* – **łuzgnąć* (1979, s. 249–376); z. 5 (25): *łuza* – *łzywy* (1982, s. 377–462)], Kraków: TMJP, 1975–1982.

Common Slavic *drugъ* and Its Derivatives (Methodological Observations), „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics” XXV–XXVI, 1982 (Slavic Linguistics and Poetics. Studies for Edward Stankiewicz on his 60th Birthday 17 November 1980), s. 423–427.

- O bałtosłowiańskich przymiotnikach z sufiksem *-ra-* o zredukowanym wokalizmie pierwiastka, „Acta Baltico-Slavica” XIV, 1982, s. 207–209.
- Zwinnica 1 (s. 196); Žapsko 1 (s. 220) [w:] Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, red. Gerard Labuda, Zdzisław Stieber, t. VII: Y – Ž i suplementy, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982.
- Основни тенденции в развој на бългaрски език [w:] Първи международен конгрес по бългaристика: Исторически развој на бългaрски език, red. Пантелей Зарев i in., София: Издателство на БАН, 1982, s. 211–220.

1983

- Język żyje, naród żyje. (Na 1300-lecie Państwa Bułgarskiego) [w:] Trzydzieście wieków Bułgarii. Materiały polsko-bułgarskiej sesji naukowej – Warszawa 28–30 X 1981, red. Janusz Siatkowski, Prace Sławistyczne 32, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 7–11.
- Prasłowiańskie dialektalne *družvja* collectivum od *drugъ* ‘przyjaciół, towarzyszy’, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” DCXXXIII: Prace Językoznawcze 74, 1983, s. 7–9.
- Słowiańskie *drapiti*, *drapati* i staroindyjskie *causativum* na *-p-* [w:] Studia Indo-Iranica Thaddeo Pobożniak septuagenario ab amicis sodalibus animo oblatum gratissimo, red. Leszek Bednarczuk, Andrzej Czapkiewicz, Prace Komisji Językoznawstwa 52, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 145–146.
- [DOD] Bogusław Kreja, Nazwisko *Dachtera* (czyli o przyrostku *-era* i czasowniku *dachtać > gdakotać*), „Język Polski” LXII, 1983, s. 132.
- [PERS] Dorobek pięćdziesięcioletniej pracy naukowej Zdzisława Stieberta [w:] Studia linguistica memoriae Zdislavi Stiebert dedicata. Materiały z sesji naukowej – Warszawa 20–21 X 1981, red. Jadwiga Zieniukowa, Prace Sławistyczne 31, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 7–15.

1984

- Słownik prasłowiański, t. V: *drǫgati* – *ǫbravъ*, oprac. przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984, 235 ss. [współautor i red.].**
- Nad szóstym tomem *Słownika prasłowiańskiego*, „Język Polski” LXIV, 1984, s. 83–85.
- [PERS] Jeszcze o słowniku Vuka, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику” XXVII–XXVIII, 1984–1985 (1984), s. 705–707.

1986

Z terminologii religijnej dawnych Słowian [w:] *Collectanea linguistica in honorem Adam Heinz*, red. Franciszek Sławski i in., *Prace Komisji Językoznawstwa* 53, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986, s. 149–150.

1987

Podręczny słownik bułgarsko-polski z suplementem = Наръчен българско-полски речник с допълнение, t. I–II, wyd. uzupeł., Warszawa: Wiedza Powszechna & София: Наука и изкуство, 1987, XV + 1430 ss.

Slavica. Wybrane studia z językoznawstwa słowiańskiego, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, 206 ss. [przedruk 38 artykułów z l. 1939–1983, ułożonych w 4 grupach tematycznych: Językoznawstwo ogólnosłowiańskie; J. południowosłowiańskie; J. staro-cerkiewno-słowiańskie; J. polonistycznej].

Езикът на Методий, „Кирило-Методиевски студии” IV, 1987, s. 240–246.

[PERS] Mieczysław Małecki jako uczony, nauczyciel, organizator, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” DCCCXXXV, *Prace Językoznawcze* 85 (In memoriam Mieczysław Małecki, red. Jerzy Rusek), 1987, s. 17–21.

1988

Języki słowiańskie [w:] Języki indoeuropejskie, t. II, red. Leszek Bednarczuk, Warszawa: PWN, 1988, s. 909–1012.

1989

[PERS] Języki południowosłowiańskie w pracach Baudouina de Courtenay [w:] Jan Niecisław Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa. Materiały z konferencji międzynarodowej, Warszawa 4–7 IX 1979, red. Janusz Rieger, Mieczysław Szymczak, Stanisław Urbańczyk, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989, s. 423–428.

1990

Starocerkiewne *gananije* [w:] Tgolí chole Městró. Gedenkschrift für Reinhold Olesch, red. Renate Lachmann, *Slavistische Forschungen* 60, Köln: Böhlau, 1990, s. 143–145.

Z rozmyślań nad powstaniem nowobułgarskiego języka literackiego [w:] *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)*, red. Tadeusz

Szymański. *Prace Slawistyczne* 78, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, s. 155–161.

Хронология на български анализъм, „Съпоставително езикознание” XV, 4–5, 1990, s. 264–267.

1991

**Słownik prasłowiański, t. VI: E – Ę – Ě, oprac. przez Zespół Instytutu Słowia-
noznawstwa PAN, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991,
170 ss. [współautor i red.].**

Polskie *potęga, potężny*, „Roczniki Humanistyczne KUL” XXXIX–XL, 6, 1991–1992, s. 193–194.

1992

Prasłowiańskie dial. *glizda* [w:] *Studia z dialektologii polskiej i słowiańskiej*. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Alfreda Zaręby, red. Wiesław Boryś, Władysław Sędzik, *Język na Pograniczach* 4, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (SOW), 1992, s. 207–208.

Starosłowiańskie *pravoslavьnъ*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego” IV: *Slawistyka*, 1992, s. 279–280.

1993

Jeszcze o bułgarskim przymiotniku *крех* i czasowniku *крѣя* [w:] *Лингвистични и етнолингвистични изследвания в памет на акад. Владимир Георгиев*, red. Иван Дуриданов i in., София: Издателство на СУ „Св. Климент Охридски”, 1993, s. 169–170.

Prasłowiańskie *gněvъ* (uwagi metodyczne) [w:] *Philologia Slavica. K 70-letiu akademika N. I. Tolstogo*, red. Vladimir N. Toporov, Moskwa: Nauka, 1993, s. 399–400.

Staropolskie dziś dialektyczne *gana* ‘nagana’ [w:] *Munera linguistica Ladislao Kuraszkiewicz dedicata*, red. Mięczysław Basaj, Zygmunt Zagórski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993, s. 321–322.

[PERS] Jan Safarewicz 1904–1992, „Nauka Polska” XLI, 5, 1993, s. 165–168.

1994

- [PERS] Spuścizna językoznawcza Zdzisława Stiebera [w:] Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych, red. Elżbieta Wrocławska, Język na Pograniczach 11, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (SOW), 1994, s. 9–11.

1995

Słownik prasłowiański, t. VII: *ga – gobdzb*, oprac. przez Zespół Instytutu Sławistyki PAN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1995, 207 ss. [współautor i red.].

- Archaizm czy sekundarna innowacja. (Metodyczne uwagi o bułg. *čer* ‘czarny’, sch. i bułg. *vet* ‘stary’) [w:] Munus amicitiae. Studia linguistica in honorem Witold Mańczak septuagenarii, red. Anna Bochnakowa, Stanisław Widłak, Varia UJ 356, Kraków: Wydawnictwo UJ, 1995, s. 193.
- Prasłowiańskie przymiotniki niemotywowane [w:] Studia z językoznawstwa słowiańskiego. Księga jubileuszowa Profesor Marii Honowskiej, red. Franciszek Sławski, Halina Mieczkowska, Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ 14, Kraków: Instytut Filologii Słowiańskiej UJ, 1995, s. 201–203.
- Няколко бележки за езика на Йоан Екзарх Български [w:] Преславска книжовна школа, t. I: Изследвания и материали, red. Веселин Панайотов i in, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1995, s. 250–253.
- [PERS] My Memories of Jerzy Kuryłowicz, „Linguistica Baltica” IV, 1995, s. 39–40.
- [PERS] On Two Unwritten Books of Jan Safarewicz [w:] Annalecta Indoeuropea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata, red. Wojciech Smoczyński, Kraków: Universitas, s. 15–18.

1996

- Kilka uwag o miejscu enklityki w języku polskim, „Język Polski” LXXVI, 1996, s. 242–247.
- Kilka uwag o rozszerzaniu słowa posiłkowego partykułą *že*, „Kieleckie Studia Filologiczne” X, 1996, s. 199–202.
- Nad szóstym tomem *Słownika etymologicznego języka polskiego* [w:] Symbolae slavisticae dedykowane Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej, red. Ewa Rzetelska-Feleszko, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (SOW), 1996, s. 273–279.
- Prasłowiańskie *gojb* [w:] Collectanea slavica in honorem Henrici Leeming, red. Franciszek Sławski, Prace Komisji Słowianoznawstwa 50, Kraków: Wydawnictwo Oddz. PAN w Krakowie, 1996, s. 211–212.

1997

- Nad 50. tomem *Rocznika Slawistycznego*, „Rocznik Slawistyczny” L, 1997, s. 3–4.
 Pięćdziesiąt lat nad etymologią [w:] *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*, red. Hanna Popowska-Taborska, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (SOW), 1997, s. 253–255.
- Pięćdziesiąt lat nad etymologią, „Rocznik Slawistyczny” LI, 1998, s. 3–5.
- Psł. *mъznŏti*, pol. *marznąć*, stpol. też *marznieć* [w:] *Słowianie wschodni. Między językiem a kulturą*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wiesławowi Witkowskiemu, red. Adam Fałowski, Anna Bolek, Bożena Zinkiewicz-Tomanek, Kraków: Bohdan Grell i Córka, 1997, s. 149–150.
- Z poezji starosłowiańskiej [w:] *Słowianie wschodni. Duchowość, mentalność, kultura*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Łużnemu w siedemdziesięciolecie urodzin, red. Anna Rażny, Danuta Piwowarska, Kraków: Bohdan Grell i Córka, 1997, s. 23–24.

1998

- Gdzie bursztynowy *świerzop...*, „Język Polski” LXXVIII, 1998, s. 329–336.
- Iskonni bě slovo. *Słowo u świętych* Cyryła i Metodego [w:] *Funkcja słowa w ewangelizacji*, red. Maria Kamińska, Elżbieta Umińska-Tytoń, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 1998, s. 15–21.
- Praojczyzna Słowian [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 9: *Językoznawstwo*. Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998, red. Hanna Dalewska-Greń, Jerzy Rusek, Janusz Siatkowski, Warszawa: Energeia, 1998, s. 277–281.
- The Original Fatherland of Slavs (streszczenie) [w:] *Streszczenia referatów i komunikatów*. *Językoznawstwo*. XII Międzynarodowy Kongres Slawistów, Kraków 27 VIII – 2 IX 1998, red. Jerzy Rusek, Janusz Siatkowski, Zbigniew Rusek, Warszawa: Energeia, 1998, s. 182–183.
- Polskie *matka, mać, macica, macierz, maciora, mama*, „Język Polski” LXXVIII, 1998, s. 6–15.
- [PERS] *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian* Tadeusza Lehra-Spławińskiego po pięćdziesięciu latach [w:] *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, red. Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, Warszawa: Energeia, 1998, s. 17–20.
- [REC] Bożena Ostromęcka-Frączak, Tone Pretnar, *Slovensko-poljski slovar = Słownik słoweńsko-polski*, Ljubljana 1996, VIII + 635 ss., „Język Polski” LXXVIII, 1998, s. 131–134.

1999

- Słownictwo Juliusz Słowackiego. (Pamięci Profesora Zenona Klemensiewicza w trzydziestolecie odejścia od nas), „Język Polski” LXXIX, 1999, s. 322–338.
- [PERS] Dzieło Maksa Vasmera [w:] Sławistyka niemiecka a kraje słowiańskie = Die deutsche Slavistik und die slavischen Länder, red. Jerzy Rusek, Ernst Eichler, Wiesław Boryś, Karlheinz Hengst, Warszawa: Energeia, 1999, s. 17–19.
- [PERS] Aleksander Brückner jako badacz słownictwa polskiego. (Ku pamięci Aleksandra Brücknera w 60. rocznicę Jego śmierci), „Język Polski” LXXIX, 1999, s. 250–258 [przedruk z: Fragen der polnischen Kultur im 16. Jahrhundert, Giessen: Schmitz, 1980, s. 27–36].
- [PERS] Wspomnienie o Alfredzie Zarębie i Józefie Reczku [w:] In memoriam Alfredi Zaręba et Josephi Reczek. W dziesiątą rocznicę śmierci, red. Halina Mieczkowska, Prace Komisji Słowianoznawstwa 51, Kraków: Wydawnictwo Oddz. PAN w Krakowie, 1999, s. 9–12.

2000

- Bułgarskie dialektyczne *želéja* [w:] Съкровище словесною. Studia slawistyczne ofiarowane Profesorowi Jerzemu Ruskowi na 70. urodziny, red. Wiesław Boryś, Wanda Stępniań-Minczewska, Kraków: Wydawnictwo UJ, 2000, s. 83–84.
- Dzieło św. Cyryla i Metodego podstawą kultury słowiańskiej. Spotkanie języków i kultur na Bałkanie [w:] Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji 11–14 V 1999, red. Ewa Woźniak, 2000 Lat Chrześcijaństwa, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2000, s. 23–34.
- Jeszcze o etymologii [w:] Studia Etymologica Brunensia, t. I: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposium Brno 1999, red. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha: Euroslavica, 2000, s. 13–15.
- Polskie *miły*, *miłość*, „Język Polski” LXXX, 2000, s. 1–9.
- Polskie *mniemać* [w:] Studia linguistica in honorem Stanisława Stachowskiego, red. Elżbieta Mańczak-Wohlfeld, Kraków: Wydawnictwo UJ, 2000, s. 183–184.
- Polska a czeska nazwa *sumienia* [w:] Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane Profesor Teresie Zofii Orłoś, red. Henryk Wróbel, Kraków: Wydawnictwo UJ, 2000, s. 233–236.
- Праслав. *pokojb*. История и этимология [w:] Этимология 1997–1999, red. Жанна Ж. Варбот, Москва: Наука, 2000, s. 153–157.
- [ODP] Witold Mańczak, Praojczyzna Słowian, „Język Polski” LXXX, 2000, s. 332–333.
- [REC] Wielka radość dla miłośników Psalterza. Psalterz albo kościelne śpiewanie króla Dawida (tzw. Psalterz krakowski), Biblioteka Tradycji Literackich 25, Kraków: Collegium Columbinum 1999, 302 ss., „Język Polski” LXXX, 2000, s. 281–284.

2001

Słownik prasłowiański, t. VIII: *goda – gyža*, oprac. przez Zespół Instytutu Slawistyki PAN, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2001, 341 ss. [współautor i red.].

Prasłowiańskie *menōti* ‘wspominać, pamiętać, mentionem facere, commemorare, menisse’, „Јужнословенски филолог” LVI, 2000 (2001), s. 1033–1034.

Prasłowiańskie **nagъ*, polskie *nagi*, „Język Polski” LXXXI, 2001, s. 1–2.

[DOD] Do tekstu Witolda Mańczaka *Odpowiedź doc. Pisowiczowi*, „Rocznik Slawistyczny” LII, 2001, s. 23.

[PERS] Lubomir Andrejczyn [w:] Традиции и съвременност в българския език. Сборник в чест на проф. д-р Любомир Андрейчин, чл.-кор. на БАН, red. Венче Попова, Боян Вълчев, София: Издателство на СУ „Св. Климент Охридски”, 2001, s. 13–14.

2005

Oboczność *ρ : u* w językach słowiańskich, „Rocznik Slawistyczny” LV, 2005, s. 3–38 [przedruk ze „Slavia Occidentalis” XVIII, 1947, s. 246–290].

2007

Etymologie, „Rocznik Slawistyczny” LVI, 2006–2007, s. 7–44.

SKĄD SIĘ WZIAŁ CZESKI FILIP? OD JOSEFA JUNGMANNA DO KARELA ČAPKA

W języku czeskim istnieją związki frazeologiczne z imionami własnymi typu fraza werbalna plus imię własne (V + NP): *mít Filipa, být [z něčeho] Janek, honit Davida, poradit se s Vaňkem*. Ich znaczenie jest dla każdego użytkownika języka czeskiego jasne, ale już pochodzenie – niekoniecznie.

Karel Čapek, który był wrażliwym na język pisarzem i błyskotliwym dziennikarzem oraz wytrawnym filologiem-amatorem (podobnie jak w Polsce Julian Tuwim), zastanawiał się kiedyś, dlaczego o kimś bystrym, łbskim, o kimś – jak powiedzielibyśmy po polsku – „z pomysłunkiem”, mówimy, że ma Filipa. Dlaczego *ausgerechnet* Filipa, a nie Feliksa czy Teobalda? – pytał Čapek.

W roku 1933 Karel Čapek napisał na ten temat felieton w popularnym i prestiżowym czeskim dzienniku „*Lidové noviny*”, wokół którego skupiała się w okresie I Republiki czołówka pisarzy i dziennikarzy, nazwana później przez historyków literatury szkołą dziennikarską Čapka (m.in. popularni prozaicy Karel Poláček i Eduard Bass). Ten wątek Karela Čapka podchwyciło czołowe czeskie czasopismo językowe, mające także charakter poprawnościowy – „*Naše řeč*”, a sprawa tegoż Filipa wracała później latami w licznych przyczynkach naukowych, które dziś można łatwo odnaleźć w Internecie, bo też takie ciekawostki językowe budzą zainteresowanie licznych pasjonatów.

Čapek i jego następcy szukali więc tego przemysłowego Filipa, który mógł być protoplastą czy też imiennikiem przysłowiowego Filipa, którego jedni z nas mają, a inni niestety nie. Czy więc owym przemądrym Filipem był apostoł Filip, czy raczej jerozolimski diakon Filip zwany Ewangelistą? A może któryś z licznych katolickich świętych? Na przykład św. Filip Benicjusz (1233–1285), po włosku Filippo Benizi, którego posąg z 1714 roku, dłuta Michała Bernarda Mandla, stoi na praskim Moście Karola, albo równie popularny – i to nie tylko wśród katolików – św. Filip Neri (1515–1595), nazywany radosnym świętym? A może frazeologizm ten ma coś wspólnego z „filipikami”, słynnymi mowami Demostenesa, wygłaszanymi przez tego legendarnego mówcę starożytnej Grecji przeciw Filipowi II Macedońskiemu w IV wieku p.n.e.? (Čapek 1933, przekład J.B.).

Najwięcej argumentów przemawia za Filipem Ewangelistą, o którym w 8. rozdziale *Dziejów apostołskich* w wersetach 25–40 (cytuję według *Biblii Tysiąclecia – Pismo Święte* 1971: 1251) czytamy:

(25) Kiedy dali świadectwo i opowiedzieli słowo Pana, udali się w drogę powrotną do Jerozolimy i głosili Ewangelię w wielu wioskach samarytańskich. (26) „Wstań i idź około południa na drogę, która prowadzi z Jerozolimy do Gazy: jest ona pusta” – powiedział anioł Pański do Filipa. (27) A on poszedł. Właśnie wtedy przybył do Jerozolimy oddać pokłon Bogu Etiop, dworski urzędnik królowej etiopskiej, Kandaki, zarządzający całym jej skarbcem, (28) i wracał, czytając w swoim wozie proroka Izajasza. (29) „Podejść i przyłącz się do tego wozu!” – powiedział Duch do Filipa. (30) Gdy Filip podbiegł, usłyszał, że tamten czyta proroka Izajasza: „Czy rozumiesz, co czytasz?” – zapytał. (31) A tamten odpowiedział: „Jakżeż mogę [rozumieć], jeśli mi nikt nie wyjaśni?” I zaprosił Filipa, aby wsiadł i spoczął przy nim. (32) A czytał ten urywek Pisma:

*Prowadź Go jak owcę na rzeź,
i jak baranek, który milczy, gdy go strzygą,
tak On nie otwiera ust swoich.*

(33) *W Jego uniżeniu odmówiono Mu słuszności.
Któż zdoła opisać ród Jego?
Bo Jego życie zabiorą z ziemi.*

(34) „Proszę cię, o kim to Prorok mówi, o sobie czy o kimś innym?” – zapytał Filipa dworzanin. (35) A Filip wychodząc z tego [tekstu] Pisma opowiedział mu Dobrą Nowinę o Jezusie. (36) W czasie podróży przybyli nad jakąś wodę: „Oto woda – powiedział dworzanin – cóż przeszkadza, abym został ochrzczony?” (37) [...] (38) I kazał zatrzymać wóz, i obaj, Filip i dworzanin, zeszli do wody. I ochrzcił go. (39) A kiedy wyszli z wody, Duch Pański porwał Filipa i dworzanin już nigdy go nie widział. Jechał zaś z radością swoją drogą. (40) A Filip znalazł się w Azocie i głosił Ewangelię od miasta do miasta, aż dotarł do Cezarei (Dz. 8:25–40).

Historia nawrócenia etiopskiego dworzanina jest ważna, bowiem według tradycji chrześcijańskiej ów Etiopczyk był pierwszym poganinem spoza narodu żydowskiego, który został nawrócony na wiarę i ochrzczony.

W czesko-polskim słowniku frazeologicznym pod redakcją Teresy Zofii Orłoś (Orłoś [red.] 2009: 116; cf. Ouřegník 1994) pod hasłem **mít Filipa // poradit se s filipem // Filipem** wyjaśnienie tego związku frazeologicznego wskazuje właśnie na źródło biblijne: „mieć olej w głowie [...] Zwrot ten zawdzięczamy [...] Filipowi, który w *Dziejach Apostolskich* trafnie objaśnił niezbyt bystremu Etiopczykowi fragment *Starego Testamentu*” (Orłoś [red.] 2009: 116).

To tłumaczenie ma jednak jeden słaby punkt: gdyby ten frazeologizm miał pochodzenie biblijne, należałoby się spodziewać, że „mienie Filipa” winno było się pojawić także w innych językach europejskich. Tymczasem język czeski ma na ten związek absolutny monopol. Popularność tego frazeologizmu w języku czeskim poświadcza też fakt, że w mowie potocznej ma on swój wariant: *nechat doma Filipa* – zostawić w domu Filipa, czyli w danym momencie nie kierować się rozumem.

Wspomniałem Teresę Orłóś, należy więc sięgnąć do Jungmanna, który w swoim fundamentalnym słowniku języka czeskiego (Jungmann 1834–1839) obecność przemyślnego Filipa odnotowuje i – co dla nas Polaków miłe – dla objaśnienia tego powiedzenia powołuje się na słownik Lindego i polski frazeologizm *wyskoczyć jak Filip z konopi*. Wiemy, że Linde szedł tu tropem Chmielowskiego i jego barokowej encyklopedii *Nowe Ateny*, i wiemy też, że obaj polscy autorzy mylili się, objaśniając ów frazeologizm: rzekomy Filip, szlachcic ze wsi Konopie, który miał się „wyrwać” nie w porę czy też nie na temat w czasie sejmowej debaty, jest typowym przykładem swoistej „anegdoty etymologicznej”, naukowo fałszywej¹. Wiemy bowiem, że Filip w mowie polskiego ludu jest synonimem zająca (po czesku na zająca lud mówi *Janek*) i znaczenie ‘wyrwać się jak Filip z konopi’ to – *smyrgnąć* (śliczne słowo!) niczym zając przyczajony w konopiach przed nagonką w czas polowania. I z czeskim rozumieniem frazeologizmu *mít Filipa* nie ma nic wspólnego.

Trzeba jednak przyznać, że sam Jungmann musiał mieć wątpliwości co do tego wyjaśnienia, bo zaznacza, że słowo Filip pojawiło się być może w tym kontekście na zasadzie podobieństwa z wyrazem *vtip*, czyli ‘dowcip’, który jest także synonimem ‘rozumu’. A więc już u Jungmanna spotykamy się z dwiema drogami poszukiwania źródła frazeologizmu *mít Filipa*, które po czesku nazwano wyjaśnianiem historycznym (odwołującym się do postaci znanych z historii) i – asocjacyjnym, dla którego wyjaśnienia frazeologizmu należy szukać w skojarzeniach brzmieniowych i – nazwijmy to tak – „wewnątrzjęzykowych”.

I tu wchodzimy na drugi tor prób wyjaśniania tego zwrotu (i innego typu zwrotów typu V + NP w języku czeskim, co jest bardzo ważne z punktu widzenia prawidłowej eksplikacji) – chodzi o wyjaśnienia nazywane asocjacyjnymi.

Okazuje się bowiem, że frazeologizm *poradit se s Vaňkem* nie powstał z powodu jakiegoś Vaška, który dawał dyla, tylko wywodzi się z niemieckiego czasownika *wanken* i znajduje oparcie w niemieckim frazeologizmie *vor dem Feinde wanken*, przy czym przejście od *wanken* do *Vaňka* jest prawidłową transpozycją w zapożyczeniach z niemieckiego, w których niemieckie *-nk-* przechodzi w czeskie *-ňk-*, jak na przykład w potocznym czeskim germanizmie *truňk* – trunek.

Podobnie w czeskim *honit Davida*, czemu odpowiada polskie ‘jechać do Rygi’, David pojawia się jako aluzja do *davit se* (dławić się), co jest po prostu objawem torsji. Oba powyższe przykłady – *poradit se s Vankem*, *honit Davida* mają więc wyjaśnienie określane jako asocjacyjne. Obok wspomnianych już wyżej wyjaśnień

¹ Przez „anegdotę etymologiczną” rozumiem kreowanie historyjki, której fabuła wyjaśnia, w jaki sposób rzekomo powstało jakieś przysłowie lub związek frazeologiczny. W podobny sposób postępował Jan Brzechwa w wierszykach dla dzieci: wymyślał „historyjki”, które miały tłumaczyć, skąd się wzięły na przykład powiedzenia „zjeść z kimś beczkę soli” (w wierszu *Śledź*), „wybiera się jak sójka za morze” (*Sójka*) albo „nie uszło to [komuś] na sucho” (*Żaba*), „pójsz po rozum do głowy” (*Stas Pytalski*)...

„historycznych” (związanych z postaciami historycznymi), niektóre frazeologizmy można też tłumaczyć „rzeczowo”, w powiązaniu z faktami zakorzenionymi w języku.

Na przykład znaczenie frazeologizmu *být* [z *něčeho*] *Janek* tłumaczy się tym, że człowiek czymś zdezorientowany czy zdetonowany kojarzy się z „jankiem”, czyli w mowie czeskiego ludu z zającym chaotycznie miotającym się w ucieczce. Ten frazeologizm posiada niezwykle interesujący wariant: zamiast *Janek* można powiedzieć *jelen* (*jsem z toho jelen*), historia tego jelenia – opisana przez Václava Flajšhansa – jest zupełnie niesamowita, a dla naszego Filipa okaże się modelowa.

U schyłku monarchii austro-węgierskiej jednym z objawów sprzeciwu wobec wiedeńskiego centralizmu była walka o komendę w języku narodowym. Wywoływani po nazwisku żołnierze, zamiast odpowiadać po niemiecku *Hier!* czyli „jestem!”, a dosłownie ‘tu’, odpowiadali po czesku *Zde!* albo po węgiersku *Jelen!* (‘obecny’, ‘jestem’). Ten „jelen” niesłychanie bawił Czechów, a ponieważ w czeskiej opinii węgierscy rekruci byli w porównaniu z czeskimi poborowymi bardziej prymitywni, sposobem ich wyśmiewania stało się ich – naśladowanie: wywoływani Czesi (i co jeszcze zabawniejsze za ich przykładem także Polacy) również meldowali się *Jelen!* Stąd znaczenie *jsem z toho jelen*, czyli – z tego wszystkiego zupełnie zgłupiałem... (Haller 1931, 1932a, przekład JB)².

Próbowano więc znaleźć takie „asocjacyjne” wyjaśnienie owego na czeski sposób chytrego Filipa.

Popularny w Czechach autor szkolnych gramatyk, wybitny językoznawca Václav Šmilauer, zwrócił uwagę, że istnieje wiele czeskich słów kojarzących się z inteligencją czy sprytem, zaczynających się na *fi*: *filuta*, *figle*, *fistron*... uzasadnienia dla tych „asocjacji” szukano też w językach obcych, we francuskim *filou*, w angielskim *fillip* i zwrocie to *give a fillip*...

Na marginesie warto też wspomnieć o tym, że frazeologizmem *mít Filipa* posłużył się czeski tłumacz Jiří Zdeněk Novák dla możliwie wiernego oddania tytułu sztuki Oscara Wilde’a *The Importance of Being Earnest* (1895). Po czesku brzmi on ***Jak je důležité míti Filipa***. Czeski frazeologizm umożliwił zachowanie gry słów zawartej w angielskim oryginale.

I tu dochodzimy do *clou*, czyli do mojej próby wyjaśnienia tego czeskiego Filipa.

Chciałbym zwrócić uwagę na pewien ważny fakt z zakresu fonetyki czeskiej i niemieckiej. Otóż w perspektywie porównawczej opozycja dźwięczna || bezdźwięczna jest po niemiecku dużo słabsza niż po czesku. Stąd na przykład znana z *Przygód dobrego wojaka Szwajjka* baronowa von Botzenheim mówi po czesku nie *voják* tylko *fojak*. Na podobnej zasadzie – tylko „w drugą stronę” – nazwa dzielnicy

² Autor artykułu sparafrazował tu wypowiedzi V. Flajšhansa przytoczone przez J. Hallera w kilku krótkich artykułach pod wspólnym tytułem *Už jsem z toho jelen*, zamieszczonych w czasopiśmie „Naše řeč”. Por. też wcześniejszą (Pátek 1931) i dalszą (Haller 1932b) dyskusję na ten temat (przypr. red.).

ostrawskiej *Fifejdy* to niemieckie *Viehweide*, czyli po prostu wygon, miejsce wypasu bydła, czy w potocznej czeszczyźnie słowo *fotr*, które powstało z niemieckiego *Vater*.

Ta „przeróbka”, a mówiąc ścisłej to zapożyczenie z niemieckiego i jego przystosowanie do prozodycznych właściwości języka czeskiego, jest niezwykle ciekawa: niemieckiemu długiemu *a* pod akcentem w wyrazie *Vater* odpowiada czeskie krótkie, akcentowane *o* w potocznym czeskim *fotr*, niemieckiemu zredukowanemu *e* – czeski sonant *r*. Powstaje coś w rodzaju „proporcji” w relacji niemiecko-czeskiej: długie *a* ma się tak do zredukowanego *e* jak krótkie *o* do sonantycznego *r*. Pokazuje to, jak Czesi, którzy w swoim języku ojczystym mają fonologiczny iloczias, „słyszą” prozodyczne właściwości języka niemieckiego. Podobnie można interpretować relacje *Weihnachten* || *vanoce* i zapewne szereg innych czeskich zapożyczeń z niemieckiego, na podobnej zasadzie w *Przygodach dobrego wojaka Szwejka* Hašek zapisuje niemieckie przekleństwo *Himmeldonerwetter* tak, jak wymawia je Czech: *Himldonerwetter* – z sonantem *l* zamiast zredukowanego niemieckiego *e*.

Jesteśmy już o krok od wyjaśnienia zagadki naszego (*recte* czeskiego!) Filipa.

Otóż wyobraźmy sobie, że Czech pyta Niemca, co oznacza słowo *Besserwisser*, i Niemiec tłumaczy mu łamaną czeszczyzną, że *Besserwisser* to człowiek, który lepiej wie, czyli po czesku: *ví líp*, ale ponieważ jest Niemcem, więc zamiast *ví líp* mówi *fi lip*. Rozbawiony Czech najpierw nie rozumie i pyta, jaki Filip, Niemiec mu tłumaczy, że nie Filip, ale *fi lip*, w końcu rozbawiony Czech powtarza, opowiada o tym przejęzyczeniu Niemca innym Czechom i w ten sposób rodzi się frazeologizm *mít filipa*: ***Filip je ten kdo – ví líp***.

W czesko-polskim słowniku frazeologicznym proponowałbym więc następujące wyjaśnienie:

mít filipa, *dosł.* mieć Filipa, w sensie: ‘być człowiekiem łebskim, z pomyślunkiem, mieć głowę na karku’; wyrażenie powstałe na językowym pograniczu czesko-niemieckim na zasadzie przejęzyczenia: Filip to ten, który *ví líp* (w wymowie Niemca *fi lip*), przy czym źródłem przejęzyczenia jest słabsza w niemieckim niż w czeskim opozycja dźwięczna || bezdźwięczna.

Quod erat demonstrandum!

BIBLIOGRAFIA

- Čapek Karel, 1933, *Míti Filipa*, „Lidové noviny”, 26.05.
 Haller Jiří, 1931, *Už jsem z toho jelen*, „Naše řeč”, nr 15, z. 8, s. 180–182.
 Haller Jiří, 1932a, *Už jsem z toho jelen*, „Naše řeč”, nr 16, z. 2, s. 41–45.
 Haller Jiří, 1932b, *Už jsem z toho jelen*, „Naše řeč”, nr 16, z. 3, s. 72–79.

Jungmann Josef, 1834–1839, *Slovník česko-německý*, t. 1–5, Praha: Řjzenjm W. Špinky.

Orłó Teresa Zofia (red.), 2009, *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ouřegník Patrik, 1994, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha: Mladá fronta.

Pátek Ferdinand, 1931, *Už jsem z toho jelen*, „Naše řeč”, nr 15, z. 2–3, s. 43–44.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia, 1971, Warszawa: Pallotinum.

Where Did the Czech Filip Come from? From Josef Jungmann to Karel Čapek

The author examines the question of the origin of the Czech phrase *míti filipa*, which means ‘to be a smart person, a person of reason, to have a good head on one’s shoulders’. He demonstrates that the expression does not originate, as it seemed, from the proper name Filip, but the phrase *vi lip* ‘[he/she/it] knows better’. In the Czech-German borderlands the phrase assumed the form *fi lip* due to the voiced || voiceless opposition being weaker in German than in Czech. Then it was erroneously reinterpreted as “Filip”, and interpreted as another case of a colloquial phrase whose component is a proper name.

Keywords: phraseology, folk etymology, proper name, voiced : voiceless opposition.

Słowa kluczowe: frazeologia, etymologia ludowa, imię własne, opozycja dźwięczna : bezdźwięczna.

Bogdan Walczak
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8293-0188>

JAK POLSCY ETYMOLOGOWIE DEFINIUJĄ ZADANIA ETYMOLOGII?

Przedmiot artykułu stanowią opinie (wypowiedzi) na temat zadań etymologii autorów polskich słowników etymologicznych, a ponadto, ze względu na zasługi dla teorii etymologii, także – spoza ich grona – Adama Weinsberga i Witolda Cienkowskiego.

Można tu natomiast pominąć teoretyczne wypowiedzi autora pierwszego polskiego słownika etymologicznego, Aleksandra Brücknera. Wybitny filolog staropolski, świetny literaturo- i kulturoznawca, imponujący rozległą wiedzą i odczytaniem polihistor – Brückner – nie był językoznawcą. Liczne Brücknerowskie prace o języku (z takimi syntetycznymi dziełami jak *Dzieje języka polskiego* [Brückner 1906] czy właśnie słownik etymologiczny [Brückner 1927]) przesłaniają nam czasem oczywisty fakt, że berliński profesor slawistyki nigdy nie przeszedł solidnych, systematycznych studiów lingwistycznych i do końca życia językoznawstwa jako autonomicznej pod względem teoretycznym i metodologicznym dyscypliny naukowej nie opanował (o czym między innymi świadczy polemika z Henrykiem Ułaszynem [Brückner 1908; Ułaszyn 1910] – drażliwym piniaczem, ale fachowym językoznawcą i uczniem Augusta Leskiena). Najlepiej o tym świadczą jego uwagi i wypowiedzi o przypadkowości i dowolności w rozwoju fonetycznym języka, pomieszczone i w *Dziejach*, i w słowniku, a programowo wyartykułowane później w osobnych pracach (Brückner 1916; 1917). Na ich podstawie Jan Michał Rozwadowski odtworzył Brücknerowską wizję języka i mechanizmów jego funkcjonowania, zasadnie przypisując mu pogląd, że „język to stworzenie leniwe a grymaśne, co raz wraz czegoś zapomina, rzuca stare a dobre, za to po mistrzowsku łąta i znowu swoje własne twory z tyłu «obkęsywa»”. Przeciw takiej wizji największy obok Baudouina polski językoznawca stanowczo zaprotestował (Rozwadowski 1950). W tym kontekście szkoda czasu i miejsca na komentowane przywołanie opinii Brücknera.

Zacniemy więc od opinii i poglądów na zadania etymologii Franciszka Sławskiego (dodatkowo uzasadniają taki krok okoliczności jubileuszowe – stulecie urodzin

wybitnego sławisty i etymologa). Wprawdzie w okolicznościowej publikacji (Sławski 1971) Sławski oddał hołd autorowi pierwszego polskiego (i w ogóle słowiańskiego) słownika etymologicznego:

Przed wszystkim stwierdzał on jak najślusniej, że wyraz słowiański musimy się starać poznać i objaśniać przede wszystkim na gruncie słowiańskim względnie na podstawie najbliższych tu języków bałtyckich, a więc przede wszystkim litewskiego. Słusznie krytykował opieranie się na całkiem nieraz przypadkowych podobieństwach z dalekimi językami indoeuropejskimi. Podkreślał potrzebę opracowania całych dziedzin semantycznych (na przykład słowiańskich nazw lasu). Akcentował konieczność doszukiwania się nowych praw głosowych, wszechstronniejszego wyzyskania praw znanych od dawna. Pochodzenie wyrazów rozpatrywał na szerokim tle kulturalnym (Sławski 1971: 104)¹.

Sam jednak po upływie kilkudziesięciu lat, na podstawie rozległych już doświadczeń zdobytych w pracy nad dwoma fundamentalnymi dziełami etymologicznymi, *Słownikiem etymologicznym języka polskiego* (Sławski 1952–1982) i *Słownikiem prasłowiańskim* (Sławski [red.] 1974–2001), w artykule *Pięćdziesiąt lat nad etymologią* (Sławski 1997) za najważniejsze zadania („podstawowy cel etymologii”) uznał:

1) rekonstrukcję motywacji wyrazów synchronicznie niemotywowanych, które zatraciły swoje uzasadnienie słowotwórcze; o tym pisał już kilkadziesiąt lat wcześniej:

Przedmiotem etymologicznego badania są wyrazy, które zatraciły swe uzasadnienie słowotwórcze; podstawowym więc celem badań etymologicznych jest to uzasadnienie odtworzyć, zrekonstruować. W przeciwieństwie do badań prowadzonych dawniej, w których zwykle zadowalano się rekonstrukcją rdzenia, w badaniach współczesnych kładzie się nacisk na konieczność wytłumaczenia całości wyrazu, odtworzenia jego pierwotnej podstawy derywacyjnej, funkcji formantu, za pomocą którego wyraz został utworzony, i zmian semantycznych, jakie się w nim dokonały. Odtworzenie pierwotnego uzasadnienia badanego wyrazu jest możliwe tylko dzięki dokładnej analizie morfologiczno-semantycznej, uważanej dziś za podstawowe zadanie etymologicznego badania (Sławski 1963: 512);

2) rekonstrukcję pierwotnego sensu takich synchronicznie nieprzejrzystych wyrazów (słowotwórczo niepodzielnych, o zatartej strukturze, zleksykalizowanych);

3) prześledzenie i wyjaśnienie dalszego rozwoju (zmian) formy i znaczenia tego rodzaju wyrazów w miarę upływu czasu.

¹ Można się zgodzić z twierdzeniem o właściwej ocenie Brücknera roli świadectwa języków bałtyckich (Brückner znał litewski) czy też o uwzględnianiu rozległego tła kulturowego, natomiast mimowolny efekt komiczny musi budzić przypisywanie mu respektowania praw głosowych, czyli regularnych zmian fonetycznych (w istocie Brückner wielokrotnie kontestował regularność rozwoju językowego).

W konkluzji tego artykułu Sławski przyznał, iż w swoich pracach etymologicznych zawsze się kierował tezą Jerzego Kuryłowicza, że „tryumfem etymologii jest wytłumaczyć wyrazy niemotywowane pod względem budowy i znaczenia jako twory uzasadnione, motywowane starymi procesami słowotwórczymi (ewentualnie fleksyjnymi) języka” (Sławski 1997: 254).

Od razu można w tym miejscu stwierdzić, że analogicznie widzi zadania etymologii uczeń Sławskiego Wiesław Boryś (Boryś 2005).

W tym miejscu byłby już czas przypomnieć rozróżnienie wprowadzone na grunt polski przez Adama Weinsberga (charakterystyczne, że nie odwołują się do niego, także w sferze terminologii, autorzy polskich słowników etymologicznych). Jest to rozróżnienie między dwoma typami etymologii: słowotwórczą albo morfosemantyczną (morfosemantyzmem etymologicznym) a leksykalną albo raczej leksykalistyczną (leksykalizmem etymologicznym) (Weinsberg 1968). Etymologia morfosemantyczna opiera się na zasadzie, że analiza etymologiczna winna sięgać w każdym wypadku aż do aktu słowotwórczego, który dał początek badanemu i objaśnianemu wyrazowi. Etymologia leksykalistyczna stawia sobie cel skromniejszy: analiza etymologiczna winna tylko dostarczyć danych umożliwiających odpowiedź na pytanie, skąd się wziął w danym języku badany i objaśniany wyraz.

Należy tu zauważyć, że oba te stanowiska – morfosemantyczne i leksykalistyczne – są prymarnie związane z określoną (w sensie etnolektalnym) dziedziną badań etymologicznych. Etymologia języków romańskich, których prajęzyk jest zaświadczony filologicznie, przeciwstawia się tutaj etymologii wszystkich innych języków indoeuropejskich. Pierwsza ciąży z natury rzeczy ku stanowisku leksykalistycznemu, druga – ku morfosemantycznemu. Oto co na ten temat pisze wybitny teoretyk językoznawstwa diachronicznego, w tym także etymologii, Wilhelm von Wartburg:

La recherche étymologique a toujours été conçue de façon très différente suivant les domaines linguistiques. A cet égard l'opposition des indo-européanisants et des romanistes est typique. Les romanistes considèrent comme terme de leur étude le latin. Il leur suffit donc de faire remonter à cette langue (et éventuellement au celtique ou au germanique) les vocables des langues romanes (tel que le fr. *champ* au latin *campus*) pour estimer le problème résolu, à l'exception des mots qui remontent à des langues prélatines. En d'autres termes les romanistes considèrent un laps de temps achevé d'environ deux mille ans. Les indo-européanisants, au contraire, comme aussi les germanistes, n'ayant pas à leur disposition un ancien stade linguistique aussi bien connu, cherchent par la comparaison avec d'autres langues à établir l'existence de soi-disant racines et à découvrir le concept auquel se rapportait primitivement le mot (Wartburg 1963: 123–124).

W odniesieniu do słowiańskiego obszaru językowego leksykalizm etymologiczny poprzestaje – w wypadku wyrazów rodzimych (odziedziczonych z prajęzyka) – na podaniu formy prajęzykowej. Nie jest to jednak w istocie żadne objaśnienie ety-

mologiczne, lecz jedynie przytoczenie starszej frazy ewolucyjnej wyrazu w obrębie jednego i tego samego systemu językowego. System ten oczywiście ewoluował nieprzerwanie, przy czym jednocześnie nieprzerwanie istniała społeczna świadomość jego tożsamości. Innymi słowy, społeczeństwo jego użytkowników nie zdawało sobie sprawy z tej ewolucji i było – oczywiście jak najśluszniej – przekonane, że wciąż mówi tym samym językiem (co jest zresztą ogólną zasadą rozwoju językowego: cezury „etnolektalne” w tej nieprzerwanej ewolucji można wyznaczać tylko na podstawie kryteriów zewnętrzno- i pozajęzykowych). Pisał już o tym Jan Baudouin de Courtenay w roku 1922:

[...] należy pamiętać, że ze stanowiska naukowego, ze stanowiska nieprzerwanej ciągłości historycznej, stosowanie nazwy „język polski” do danego języka zbiorowo-indywidualnego² dopiero od pewnego czasu, tj. od czasu wyodrębnienia się tego języka ze wspólnoty wszechsłowiańskiej, jest rzeczą dowolną. Obiektywnie tak zwani Słowianie czy też Prasłowianie byli przodkami lingwistycznymi czyli językowymi³ zarówno Polaków, jak i innych Słowian; tak więc prasłowiański powinien być uważany za dawny język polski. Podobnie ma się sprawa ze stanem językowym praarioeuropejskim, który w swej dostępnej dla naszego badania, a ustanawianej drogą domysłów i odtwarzań postaci może być również uważany za najstarszytniejszy język polski (Baudouin de Courtenay 1922: 12).

Skoro prasłowiański to tylko starsza faza ewolucyjna polszczyzny (a także, oczywiście, innych języków słowiańskich), doszedłem swego czasu do wniosku (Walczak 1987), że w odniesieniu do wyrazów rodzimych zasadne jest podejście morfosemantyczne. Rodzima jednostka leksykalna może się pojawić w języku albo jako formacja słotwórcza (derywat lub compositum), albo jako rodzimy (samorzutny, niezależny od obcych wzorów) neosemantyzm, albo wreszcie w wyniku tzw. słoworodu naturalnego (jako twór onomatopeiczny). I to już wszystko. Dziedziczenie wyrazu (z prajęzyka) nie tłumaczy jego pochodzenia: odsuwa tylko pytanie o genezę wyrazu w przeszłość, ale na to pytanie (o jego genezę) nie odpowiada, ani go nie uchyla. Tak więc w odniesieniu do wyrazów rodzimych analiza etymologiczna musi sięgać słotwórczego aktu powstania wyrazu – niezależnie od tego, kiedy (jak dawno) miał on miejsce (co jest zgodne z postulatami morfosemantyzmu etymologicznego).

Inaczej jest w wypadku zapożyczeń. Tutaj zasadne jest podejście leksykalistyczne. Zapożyczenia wchodzą do języka z zewnątrz, przenikają do niego z innego, odrębnego systemu językowego. Ich istnienie i funkcjonowanie w języku jest skutkiem aktu zapożyczenia. I ten akt, jak dla wyrazów rodzimych akt słotwórczy, jest aktem ich narodzin w języku, wyznaczającym kres analizy etymologicznej. Etymologia

² Pomijamy tu kwestie bardzo indywidualnej terminologii Baudouina.

³ Baudouin popełnia tutaj pospolity błąd, utożsamiając pod względem znaczeniowym przymiotniki *językowy* i *lingwistyczny* – podczas gdy pierwszy z nich jest derywatem od *język*, a drugi – od *lingwistyka*.

zapożyczeń w języku – źródle zapożyczenia jest już zadaniem etymologów tego języka. Wydłużanie opisu etymologicznego zapożyczeń, z czego na przykład bardzo dumny był Andrzej Bańkowski:

Różni się on [słownik autorstwa Bańkowskiego – B.W.] tym⁴ od słowników, które konstatując zapożyczenie ze wskazanego źródła obcego, nie objaśniają genezy wyrazu w owym języku, a więc poprzestają na odesłaniu do innego słownika etymologicznego. Takie „ciche” odesłanie zdarza się w tym słowniku względnie rzadko: kiedy autor albo nie umie skomentować genezy cytowanej formy obcej, albo uważa jej komentarz za nie dość pożyteczny, by zajmował miejsce kosztem innych ważniejszych (Bańkowski 2000, 1: XII)

rodzi na płaszczyźnie praktyki badań etymologicznych podnoszony już przez Antoine’a Meilleta (Meillet 1975: VIII) problem kompetencji (wychodząc poza granice swojej dziedziny badacz wkracza na obszary, na których przestaje być kompetentny), natomiast na płaszczyźnie teorii – problem redukcjonizmu (twierdzenia z zakresu na przykład etymologii polskiej czy słowiańskiej redukują się wówczas do twierdzeń z zakresu na przykład etymologii germanistycznej, turkologicznej itd.).

Franciszek Sławski, jak wynika z przytoczonych wcześniej jego opinii na temat zadań etymologii, reprezentował (nigdy nie posługując się tym terminem) morfosemantyzm etymologiczny. Podobnie morfosemantyzm etymologiczny reprezentuje Wiesław Boryś. Nie znaczy to oczywiście, by obu autorom udało się, w słownikach ich autorstwa, konsekwentnie utrzymać podejście morfosemantyczne (traktowane raczej jako ideał, nie zawsze osiągalny, badań etymologicznych). W obu słownikach znajdziemy hasła opracowane według zasad leksykalizmu etymologicznego, przy czym w słowniku Sławskiego, wyraźnie niejednolitym (o czym nie ma tu już czasu pisać, ale o tym wszyscy wiedzą, gdyż niepodobna tego nie zauważyć⁵), hasła leksykalistyczne trafiają się coraz rzadziej w miarę postępów narracji leksykograficznej.

Witold Cienkowski nie pozostawił po sobie słownika etymologicznego, pozostawił natomiast ważną pracę z zakresu teorii etymologii, a mianowicie studium o ogólnych zasadach etymologizowania leksemów zapożyczonych (Cienkowski 1964). Ujął je w sześciu punktach:

- 1) zasada prawdopodobieństwa zmian i tożsamości fonetycznych,
- 2) zasada związku wyrazu z desygnatem i realiami,
- 3) zasada konsekwencji i zgodności chronologicznej,
- 4) zasada prawdopodobieństwa i ciągłości rozwoju semantycznego wyrazu,

⁴ Że „[...] hipotezy [etymologiczne – B.W.] dotyczą nie tylko rodzimych wyrazów polskich, ale także wielu wyrazów zapożyczonych” (Bańkowski 2000, 1: XII).

⁵ Najogólniej mówiąc, niejednolitość słownika Sławskiego polega na tym, że zaczyna się on jako słownik niewielki, podręczny, popularny, typu Brücknerowskiego, a potem (w całej pełni od haseł na literę K) przechodzi w wielki słownik filologiczny, najobszerniejszy i najlepszy na gruncie słowiańskim.

- 5) zasada prawdopodobieństwa kontaktów językowych,
- 6) zasada wszechstronnego rozpatrywania wyrazów.

Ostatnia zasada ma charakter najogólniejszy (i jednocześnie najbardziej podstawowy – można ją określić mianem elementarnej zasady naukowej) i jako dyrektywa badawcza jest w najmniejszym stopniu swoista dla badań etymologicznych. Jak słusznie twierdzi Witold Mańczak, „[...] każde zjawisko należy rozpatrywać na możliwie najszerszym tle” (Mańczak 1970: 12).

Trzem najważniejszym – w moim przekonaniu – zasadom: 1), 2) i 4) poświęciłem wcześniej obszernie artykuły komentujące (Walczak 1980; 1982; 1984; zob. też Walczak 1999), a ponadto dodałem do tej listy zasadę siódmą: uwzględniania w postępowaniu etymologicznym świadectw bezpośrednich (Walczak 1986), przy czym podkreślałem, że świadectwa takie można wyzyskiwać tylko bardzo krytycznie, między innymi wyraźnie odróżniając opinie o desygnatach od opinii o wyrazach.

Zasadniczo również Andrzej Bańkowski (Bańkowski 2000, 1: XI–XIV, XVIII–XIX, XX–XXI i XL–XLVII) reprezentuje stanowisko morfosemantyczne, w szczegółach jednak dość znacznie się różni od Sławskiego i Borysia w kwestii najważniejszych zadań etymologii. Według częstochowskiego etymologa jest nim nie tyle proces wywodzenia wyrazów współczesnych z domniemanych (hipotetycznych) form prajęzykowych, ile śledzenie zmian semantycznych i poszukiwanie ich przyczyn (zarówno motywowanych czynnikami wewnątrzno-, jak i zewnątrznojęzykowymi: kulturowymi, społecznymi, naukowymi, technicznymi itp.). O poglądach Bańkowskiego, obszernie wyłożonych we wstępie do słownika, można by i trzeba powiedzieć więcej, ale tutaj nie ma już na to miejsca, wypadnie więc to odłożyć do osobnej pracy.

Na koniec stwierdzimy, że mimo współczesnego bardzo intensywnego rozwoju badań etymologicznych wciąż aktualna jest konstatacja Jacka Perlina: „Każde wskazanie etymonu jest hipotezą – jak wszystko w naukach empirycznych. Niekiedy hipotezę można uznać za graniczącą z pewnością, [...] niekiedy stopień prawdopodobieństwa hipotezy jest bardzo niski” (Perlin 2010: 109). W tym kontekście warto może przypomnieć, że swego czasu sformułowałem trzy dyrektywy odnoszące się do prawdopodobieństwa objaśnień etymologicznych. Stopień prawdopodobieństwa objaśnienia etymologicznego zależy przede wszystkim od trzech czynników:

- 1) Od tego, czy na płaszczyźnie formalnej (fonetycznej, brzmieniowej) przejście od zrekonstruowanej formy wyjściowej do punktu dojścia (formy objaśnianej) wyjaśnia się **tożsamością fonetyczną lub regularnym rozwojem fonetycznym** (regularnymi zmianami fonetycznymi, określanymi przez młodogramatyków mianem bezwyjątkowych praw głosowych) – czy też, by przejście to wyjaśnić, trzeba się uciekać do nieregularnych (tzn. w mniejszym lub większym stopniu jednostkowych) zmian

fonetycznych, takich jak nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją (częstością użycia), asymilacja, dysymilacja czy metateza.

2) Od tego, czy na płaszczyźnie znaczeniowej przejście od znaczenia rekonstruowanej formy wyjściowej do punktu dojścia (znaczenia formy objaśnianej) wyjaśnia się **tożsamością znaczeniową lub regularnym rozwojem semantycznym** (regularnymi zmianami semantycznymi, tzn. zwężeniem, rozszerzeniem lub przesunięciem znaczenia [w wyniku metaforyzacji bądź metonimizacji])– czy też, by przejście to wyjaśnić, trzeba się uciekać do nieregularnych (nieumotywowanych) zmian semantycznych.

3) Od tego, czy na płaszczyźnie pozajęzykowej (tzn. na płaszczyźnie desygnatu i realiów) objaśnienie opiera się na **stwierdzonych, ustalonych faktach i zjawiskach przyrody bądź kultury materialnej i duchowej społeczeństwa użytkowników języka** – czy też wymaga przyjęcia faktów i zjawisk rekonstruowanych specjalnie *ad usum* tego objaśnienia (Walczak 1995: 173–174).

Do wielu spraw tutaj zaledwie zasygnalizowanych warto by było wrócić w osobnych pracach.

BIBLIOGRAFIA

- Bańkowski Andrzej, 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baudouin de Courtenay Jan, 1922, *Zarys historii języka polskiego*, Warszawa: Polska Składnica Pomocy Szkolnych.
- Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner Aleksander, 1906, *Dzieje języka polskiego*, Warszawa: E. Wende.
- Brückner Aleksander, 1908, *Filologia i lingwistyka. Szkic polemiczny*, Lwów: H. Altenberg.
- Brückner Aleksander, 1916, *Uwagi krytyczne*, „Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny”, nr 53, s. 70–77.
- Brückner Aleksander, 1917, *Kaprysy językowe*, „Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny”, nr 55, s. 175–225.
- Brückner Aleksander, 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Kraków: nakł. i własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Cienkowski Witold, 1964, *Ogólne założenia metodologiczne badania zapożyczeń leksykalnych*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 417–429.
- Mańczak Witold, 1970, *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Meillet Antoine, 1975, *Préface*, w: Oscar Bloch, Walther von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris: Presses Universitaires de France, s. V–VIII.

- Perlin Jacek, 2010, *Metodologie etymologii*, w: *Metodologie językoznawstwa. Filozoficzne i empiryczne problemy w analizie języka*, red. Piotr Stalmaszczyk, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 109–115.
- Rozwadowski Jan, 1950, *O zjawiskach i rozwoju języka*, Kraków: skł. gł. Księgarnia Gebethnera i Wolffa.
- Sławski Franciszek, 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Sławski Franciszek, 1963, *Etymologia*, w: *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 512.
- Sławski Franciszek, 1971, *Brückner jako etymolog*, w: *W trzydziestolecie śmierci Aleksandra Brücknera*, red. Tadeusz Ulewicz, Kraków: nakł. UJ, s. 101–106.
- Sławski Franciszek (red.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, t. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sławski Franciszek, 1997, *Pięćdziesiąt lat nad etymologią*, w: *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*, red. Hanna Popowska-Taborska, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 243–255.
- Ułaszyn Henryk, 1910, *Filologia i lingwistyka prof. A. Brücknera. Szkic polemiczny*, Kraków: nakł. autora, G. Gebethner i Spółka.
- Walczak Bogdan, 1980, *O rozwoju znaczeniowym zapożyczeń*, w: *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały IV Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, red. Jan Tokarski, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, s. 159–187.
- Walczak Bogdan, 1982, *Z zagadnień etymologizacji zapożyczeń romańskich w języku polskim*, w: *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały V Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, red. Jan Tokarski, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, s. 172–184.
- Walczak Bogdan, 1984, *Rola desygnatu i realiów w badaniach etymologicznych nad zapożyczeniami*, w: *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały VI Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, red. Marcin Preyzner, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, s. 149–164.
- Walczak Bogdan, 1986, *Metoda świadectw bezpośrednich w badaniach etymologicznych nad zapożyczeniami*, „Prace Filologiczne”, t. 33, s. 171–179.
- Walczak Bogdan, 1987, *Morfosemantyzm i leksykalizm w etymologii a zapożyczenia wyrazowe*, w: *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały VIII Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, red. Marcin Preyzner, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, s. 231–242.
- Walczak Bogdan, 1995, *Od czego zależy stopień prawdopodobieństwa objaśnienia etymologicznego?*, w: *Materiały XVII Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, red. Andrzej Otfinowski, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, s. 173–178.
- Walczak Bogdan, 1999, *Zapożyczenia leksykalne: teoria i metodologia badań*, w: *Polszczyzna północno-wschodnia 2*, red. Bogusław Nowowiejski, Białystok: Wydawnictwo UwB, s. 69–107.

Wartburg Wilhelm von, 1963, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, wyd. 2 popr., Paris: Presses Universitaires de France.

Weinsberg Adam, 1968, *Etymologia słowotwórcza czy leksykalna?*, „Slavia Orientalis”, t. 17, z. 3, s. 443–447.

How Do Polish Etymologists Define the Tasks of Etymology?

This article presents the opinions of Polish etymologists (taking into consideration mainly the authors of etymological dictionaries) concerning the object and the tasks of etymology. Based on his own previous work, the author also recalls Adam Weinsberg's distinction between morphosemantic and lexical etymology.

Keywords: etymology, object and tasks of etymology, etymological dictionaries, morphosemantic etymology, lexical etymology.

Słowa kluczowe: etymologia, przedmiot i zadania etymologii, słowniki etymologiczne, etymologia morfosemantyczna, etymologia leksykalna.

Wiesław Boryś (prof. emeritus)
Instytut Slawistyki PAN
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2611-0190>
wieslaw.borys@wp.pl

OPRACOWYWANY SŁOWNIK ETYMOLOGICZNY RODZIMEJ LEKSYKI CHORWACKIEGO DIALEKTU CZAKAWSKIEGO

Potrzeba tworzenia słowników etymologicznych poszczególnych dialektów słowiańskich została uzasadniona w referacie prof. Hanny Popowskiej-Taborskiej i moim, wygłoszonym na lublańskim międzynarodowym kongresie slawistycznym, zatytułowanym *Potrzeby i metody opracowywania słowników etymologicznych małych słowiańskich obszarów językowych*. Referat, który zawierał przykłady etymologii wyrazów zaczerpniętych z gwar kaszubskich i czakawskich, powstał w czasie, gdy jego autorzy opracowywali pierwszy słowiański słownik etymologiczny dialektu, mianowicie sześciotomowy *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (SEK), analizujący wyłącznie leksykę gwarową, zarówno rodzimą, jak i zapożyczoną. Później pojawiły się podobne słowniki pewnych gwar rosyjskich. Dla nas jest ważne, że w roku 1998 zagrzebski romanista Vojmir Vinja rozpoczął publikację pierwszego takiego chorwackiego słownika etymologicznego, trzytomowego dzieła pod tytułem *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku* (Vinja JE). W tym słowniku analizowane jest głównie słownictwo czakawskie, ale prawie wyłącznie zapożyczenia romańskie, uwzględnionych zostało zaledwie kilka wyrazów rodzimych, i to zwykle z dyskusyjnymi objaśnieniami.

Wiele leksemów czakawskich zawiera słownik etymologiczny Petra Skoka, ale ponieważ autor nie zdołał ukończyć dzieła, w sporej ilości artykułów słownikowych znajdujemy tylko znany wówczas materiał, bez właściwego objaśnienia etymologicznego, nierzadkie są również objaśnienia przestarzałe, oddające stan wiedzy z połowy ubiegłego stulecia. Rozkwit chorwackiej leksykografii gwarowej (w ciągu ostatnich trzydziestu lat ukazało się prawie 100 większych i mniejszych słowników gwar czakawskich) spowodował, że obecnie znamy bardzo dużo wyrazów gwarowych nieznanych Skokowi, często też te słowniki korygują dotychczasową wiedzę o geografii i semantyce różnych wyrazów czakawskich. Na przykładzie zapożyczeń romańskich świetnie to ukazał Vinja, ale to samo można powiedzieć o wyrazach rodzimych. Zresztą pisałem już o tym w artykule *O potrzebie czakawskiego słownika*

etymologicznego (Boryś 2008). Nie można również zapominać o znaczącym rozwoju słowiańskiej etymologii w ostatnich dziesięcioleciach.

Od dawna wiadomo, że dialekt czakawski, sytuujący się na granicy świata słowiańskiego i romańskiego, zawiera wiele interesujących leksemów rodzimych, zarówno odziedziczonych z prajęzyka, jak i będących innowacją obszaru środkowo-południowo-słowiańskiego (dawniej nazywanego obszarem serbsko-chorwackim) albo innowacją ogólnoczakawską bądź innowacją poszczególnych gwar czakawskich. Bardzo interesujące są nawiązania leksykalne czakawsko-sztokawskie, czakawsko-kajkawskie, czakawsko-słoweńskie, a także nawiązania do innych terenów słowiańskich. Myślę, że sytuacja dojrzała do szczegółowego, dogłębnego zbadania rodzimej leksyki czakawskiej w postaci słownika etymologicznego, ważnego dla kroatystyki i sławistyki.

Słownik taki musi zawierać wymagającą objaśnienia etymologicznego rodzimą leksykę gwar czakawskich, wyekscerpowaną z istniejących i opracowywanych słowników dialektalnych i z wybranych tekstów gwarowych oraz w miarę możliwości informacje o historii poszczególnych leksemów (trzeba bowiem pamiętać o bogatym piśmiennictwie czakawskim w przeszłości). Zamierzony słownik ma być słownikiem dyferencjalnym w stosunku do standardowego języka chorwackiego¹, ma wszakże uwzględniać wyrazy czakawskie pokrewne z wyrazami standardowymi, jeśli różnią się one w sposób istotny semantyką lub strukturą. Ma więc zawierać opracowanie wyrazów odziedziczonych z prasłowiańskiego (nieraz korygujące geografię prastarych leksemów) oraz innowacje powstałe na gruncie chorwackim i w poszczególnych gwarach. Słownik powinien zawierać około 2000 artykułów słownikowych.

Wyrazy czakawskie będą analizowane zgodnie z zasadami tzw. krakowskiej szkoły etymologicznej, wypracowanymi głównie przez prof. Franciszka Sławskiego, oraz w zgodzie z zasadami analizy etymologicznej leksyki gwarowej przedstawionymi we wspomnianym na wstępie referacie i we wstępie do *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny* (zob. SEK 1: 29–34).

Dalej przedstawiam garść opracowań wyrazów, które powinny się znaleźć w przygotowywanym słowniku. Nie uwzględniłem tu wyrazów opracowanych w książce *Czakawskie studia leksykalne* (1999) ani w poszerzonej i zaktualizowanej jej chorwackiej wersji (2007).

¹ Jest to tym bardziej uzasadnione faktem, że najnowszy chorwacki słownik etymologiczny pod redakcją R. Matasovicia (ERHJ) przy etymologizowanych wyrazach języka standardowego systematycznie przytacza gwarowe odpowiedniki tych wyrazów, w tym oczywiście również wybrane odpowiedniki czakawskie.

1. Wyrazy odziedziczone z prasłowiańskiego

bila, rzeczownik z wariantem **bil** f., poświadczony w gwarach Półwyspu Istria: *bila* ‘trawka, źdźbło’ (Jardas 1957: 388, w niektórych wsiach zachodniej Kastavštiny mówią *Ni bili kruha niman* ‘nie mam kawałeczka chleba’), też we frazie *vrag bili* ‘ani trochę, wcale’ (Lučić 1997: 141), *bila* ‘trawka; kawałeczek’ (IstarskiR, z Liburnii), *bila* ‘źdźbło trawy, nic’ (Mohorovičić-Maričin 2001: 31), w Klanie *bila slame* ‘ilość słomy mieszcząca się na widłach’ (*Bila – bila slame, naviljaj, kuliko se zame na vilah*, Gržinić b.d.), *bila* ‘bardzo mała ilość’ (*daj mi jenu bilu salâte*, w Roverii, Kalčić, Filipi, Milovan 2014: 32), w Labinštinie *bil* ‘mało czegoś, zwłaszcza warzywa’ (np. *Rādi bin pojāla bil radića, ma mi dēla slābo*, Milevoj 2006: 48), *bil* ‘mało’ (IstarskiR). Jeden wyraz jest poświadczony w XVI wieku (w *Postili* z 1562 r.): *bil* f. ‘festuca, trun’ (RJA 1: 301). Jest oczywiste, że pierwotnym znaczeniem czak. *bila* / *bil* jest ‘źdźbło trawy, trawka’, sekundarne są znaczenia ‘kawałek czegoś, mała ilość, mało czegoś, nic’. Fonetyczne i semantyczne odpowiedniki w kajkawskiej čabarskiej gwarze *biya* (*biy*) ‘roślina, łodyga’ (Malnar 2002: 27), *bila* / *biya* ‘nac ziemniaka’, *biyu* f. / *biya* ‘łodyga rośliny’ (Malnar 2008: 64, 65) i w części języków słowiańskich: słoweń. *bil* f. ‘źdźbło’, ‘zioło’, dawniej też ‘drzazga’, *bila* ‘źdźbło’, ‘liście dyni’, csł. *быль* f. ‘roślina, trawa’, stpol. *byl* f. ‘łodyga’, stczes. *byl* ‘roślina, ziele’, czes. przest. *byl* m. ‘chwast’, słowac. *byl’* f. ‘łodyga, źdźbło’, strus. *быль* f. ‘trawa, ziele’, ros. dial. *быль* f. ‘źdźbło trawy, trawka’, ukr. dial. *быль* ‘łodyga ziemniaków’ (też *чорнобыль*, dial. *чорна быль* ‘roślina artemisia [vulgaris]’). Wyrazy te sprowadza się do psł. **bylb* f. ‘roślina, ziele, trawa’, utworzonego za pomocą sufiksu **-lb* od psł. **byti* w pierwotnym znaczeniu ‘rosnąć’, zatem etymologiczne znaczenie derywatu to ‘to, co rośnie, wyrasta’ (Berneker SEW: 113; SP 1: 475; ЭССЯ 1: 149–150). Wyrazami pokrewnymi są czak. *bilina* ‘roślina; ziele’ (Baldić-Đugum 2006: 28) oraz ogólnochorwackie rzeczowniki derywowane od psł. **bylb*: collectivum *bilje* i pierwotne deminutivum *biljka*.

dovleti, czasownik poświadczony tylko w gwarze Grobnika i okolicy: *dōvlèt*, praes. 2. sg. *dōvlēneš* / *dōvliješ*, 3. pl. *dōvlēnū* / *dōvlijū* ‘zdołać coś uczynić przy niedostatku czasu’ [‘dospjeti što učiniti u vremenskom tjesnacu (u pomanjkanju vremena)’] (Lukežić, Zubčić 2007: 233). Na obszarze południowosłowiańskim dotychczas nauce nieznany czakawski czasownik ma odpowiednik tylko w scs. *довьялти*, *довьялж* ‘wystarczać’, ten sam czasownik lepiej jest poświadczony w językach wschodniosłowiańskich: strus. *довьялти* (*довьялти*, *довьялти*), *дов(в)лъялж* ‘wystarczać’, ros. *довлѣть*, *довлѣю* ‘ts.; zadowalać, odpowiadać; panować; ciążyć, przygniatać’, ukr. dawne *довьялти*, *довлю* ‘wystarczać; odpowiadać, zadowalać’, por. też formy ze zmianą typu koniugacyjnego, np. strus. *довьялти*, *довлю* ‘zaopatrywać’, *дов(в)-литуща* ‘zadowalać się’, serb.-cs. *дов(в)литу са* ‘być zadowolonym’. Na podstawie

przytoczonych faktów rekonstruuje się psł. **dovblēti*, **dovbljō* ‘chcieć tyle ile trzeba, zadowalać się’, ‘wystarczać, być wystarczającym, dostatecznym np. pod względem ilości, liczby’ (SP 4: 164–165 z dalszą literaturą, por. też ЭССЯ 5: 89). Jest to derywat z pref. **do-* od niezachowanego bez prefiksu psł. **vblēti*, **vbljō* ‘chcieć, pragnąć’², etymologicznie powiązanego z psł. **velēti* ‘chcieć, pragnąć’ (ostatecznie od pie. pierwiastka **uel-* ‘chcieć, pragnąć’). Istnienie podstawowego czasownika **vblēti* potwierdza także inny jego relikw, mianowicie czasownik z prefiksem *va-* < **vɔ-* występujący w terytorialnie odległej czakawskiej gwarze Brusja na wyspie Hvar *vavlit*, *vavlīn* ‘dążyć do czegoś, pragnąć czegoś’ (J. Dulčić, P. Dulčić 1985: 714, zob. Boryś 1999: 52). Moim zdaniem nie ma podstaw, by w ludowym czakawskim czasowniku *dōvlēt*, mającym odpowiednik staro-cerkiewno-słowiański, dopatrywać się zapożyczenia cerkiewnosłowiańskiego (jakim z pewnością było serb.-csł. *дов(в)литу са*). Rozpatrzony wyraz jest raczej reliktem leksyki odziedziczonej z epoki prasłowiańskiej wskazującym, że kontynuant psł. **do-vblēti* występował również w zachodniej części obszaru południowosłowiańskiego. Specyficzne znaczenie ‘zdołać coś uczynić przy niedostatku czasu’ rozwinęło się prawdopodobnie ze znanego innym językom znaczenia ‘wystarczać’ przez przypuszczalne pośrednie ogniwo ‘wystarczać (z trudem) czasu na zrobienie czegoś’.

hvejati, czasownik poświadczony jedynie w gwarze Grobnika i okolicy w gwarowej postaci *hvejāt*, praes. *hvejāš* / *hvèješ* ze znaczeniem ‘czynić coś niedbale, niestannie, niesolidnie’ (‘činiti što nemarno, neuredno, netemeljito’, Lukežić, Zubčić 2007: 280), zapisana jest również forma prefiksalna *zahvejāt* ‘niedbale posprzątać, usuwając przedmioty z pola widzenia’ (‘površno pospremiti zamećuci predmete izvan vidokruža’, Lukežić, Zubčić 2007: 705), a także rzeczownik derywowany od nieprefigowanego czasownika *hvēja* ‘nieporządna osoba’ (‘neuredna osoba’, Lukežić, Zubčić 2007: 280). W innych źródłach południowosłowiańskich takiego czasownika nie udało się odnaleźć, ma on odpowiedniki tylko w językach północnosłowiańskich: pol. *chwiać chwieję* (stpol. i dziś dial. *chwiejać chwieję*) ‘poruszać, pochyłać w różne strony, kołysać’, dłuż. *chwjas* ‘kołysać’, głuż. *chwěc so* ‘drzeć, drgać’, czes. *chvěti*, *chvěji* ‘wstrząsać, wprawiać w drganie’, słowac. *chvieť sa* ‘drzeć; dygotać; drgać’, ros. *хвѣются* ‘chwiać się’, ukr. dial. *хвіяти* ‘chwiać; kołysać; migotać’, *хвіяти(ся)* ‘kołysać się, chwiać się’, dawne (XVII wiek) *хвъяти* ‘machać’, *хвъятися* ‘chwiać się’, csł.-rus. *хвѣяти са* ‘poruszać się’. Kontynuują one psł. **chvĕjati* **chvĕjō* ‘poruszać, potrząsać, kołysać, chwiać’, zwykle zestawiane ze śrdniem. *swāien* ‘rozkołysać się’, ang. *sway* ‘kołysać, poruszać’ albo też z lit. *svajōti* ‘marzyć’, zob. np. Berneker

² Za kontynuant czasownika **vblēti* nieraz uznawano serb. dial. *лѣти лам* ‘lubić; chcieć; pragnąć’ (zob. np. SP 4: 165 z dalszą literaturą), jednakże P. Ivić wykazał, że jest to gwarowa postać serb. *лахати* (z regularnym zanikiem *-x-*), por. stserb. *лаха* ‘chce, zamierza’, zob. Оглсв: 48–49.

SEW: 407–408; Фасмер ЭСРЯ 4: 230; Słowski SEJP 1: 92; Boryś SEJP: 73; ЭССЯ 8: 126; ЕСУМ 4: 168; Rejzek 2008: 77 (z dalszą literaturą). Psł. **chvějati* uznawane było dotychczas za północnosłowiański dialektyzm (np. Boryś SEJP: 73), jednakże zachowane w jednej gwarze czakaw. *hvejät* świadczy, że ten czasownik musiał istnieć również na obszarze południowosłowiańskim. Specyficzne czakawskie znaczenie ‘czynić coś niedbale, niestarannie, niesolidnie’ jest bez wątpienia wtórne, rozwinięte się musiało z pierwotnego ‘poruszać, potrząsać, kołysać, chwiać czymś’ poprzez niezachowane, nieznanie nam pośrednie ogniwa rozwoju semantycznego.

pril przymiotnik: *pril prila prilo* ‘jaki pozostał mały i spalony od upału, słońca (o płodach, owocach)’ (na wyspie Hvar, Barbić 2011: 251), *prilo* n. ‘mętne, nadpsute, rozpadające się’ (na wyspie Dugi otok, Piasevoli 1993: 279), na półwyspie Pelješac ekawska forma z prefiksem *zaprëlo* ‘zżółkłe od suszy’ (Vodopić 2006: 153). Przymiotniki te są pokrewne z ros. *прелый* ‘zbutwiały, sparciały, zgniły’, ukr. *прілий* ‘ts.; przepocony’, por. także prefigowane formy: serb. dial. (Piro) *испрел* ‘wysuszony, sparciały (o owocach, warzywach)’, pol. *zepszały* ‘nadpsuty od wilgoci i ciepła; zwiędły, sparciały, zasuszony (np. o warzywach, liściach)’, ros. *conpëлый* ‘nadpsuty od wilgoci i ciepła; zbutwiały, zgniły’, ukr. *зінпільний* ‘zbutwiały, zgniły; przepocony’, brus. *canpëлы* ‘ts.’. W związku etymologicznym z pol. *przeć przeje* ‘psuć się, gnić, butwieć pod wpływem wilgoci i ciepła, odparzać się, zaparzać się’, dial. ‘palić, parzyć’, kasz. *přec přeje* ‘linieć, łuszczyć się, butwieć, psuć się’, dłuż. *prës přëju/prëjom* ‘schnąć, wysychać, wędznąć od ciepła’, słowac. dial. *priet/preť prie* ‘butwieć, gnić; odparzać się’, ros. *нпеть нпëю* ‘butwieć, gnić’, pot. ‘pocić się; odparzać się (o skórze); gotować na małym ogniu’, ukr. *нрїти нрїю* ‘butwieć, gnić od wilgoci i ciepła; gotować na małym ogniu; pocić się’, brus. *нрэць нрэю* ‘butwieć, gnić; pocić się’. Wszystkie te czasowniki kontynuują psł. **p(r)ëti* **p(r)ëjo* (lub **p(r)ëti* **p(r)ëjo*) ‘ulegać działaniu wilgoci i ciepła, odparzać się, psuć się, butwieć, gnić’, z imiesłowem czasu przeszłego **p(r)ëlv* **p(r)ëla* **p(r)ëlo*. W czakawskim (podobnie jak w innych językach słowiańskich) to pierwotne participium uległo adjektywizacji. Podstawowy czasownik psł. **p(r)ëti* pokrewny jest z psł. **pariti* ‘powodować, że coś ulega działaniu wilgoci i ciepła, ogrzewać, okładać czymś gorącym, oblewać wrzątkiem’, **para* ‘para, opary, wyziewy’. Wyrazy te oparte są na pie. **per(a)-* / **prë-* ‘tryskać, pryskać, parskać, prychać’ (por. Фасмер ЭСРЯ 3: 362; Bezlaj ESSJ 3: 25; Schuster-Sewc HEW: 1156; Boryś SEJP: 489–490). Zdaniem Petara Skoka „Praslav. osnova **per-* očuvana je samo u sjevernim slavinama: polj. *przeć* «erhitzen», rus. *преть прëжу* = litav. *perėti* [poprawnie *perėti* – WB] «brüten». Taj je glagol propao u hrv.-srp. zbog homonimijske kolizije sa *preti* (se). Ali se nalazi u arhaičkoj izvedenici *përutac*, gen. *-uca* m «ospa, ekcem»” (Skok ERHSJ 2: 605 s.v. *pära*⁴, podobnie Skok ERHSJ 2: 644 s.v. *përutac*). Czak. *pril*, *zaprëlo* świadczą jednak, że psł. **p(r)ëti* istniało również u południowych Słowian, na co wskazują także relikty tego czasownika w gwarach serbskich: w Banacie *прëлав*

‘zgorzkniały, zjełczały (o orzechach, maśle itp.)’ (PCGB 7: 65), we wschodniej Serbii *испрѣн* ‘wysuszony, sparciały (o owocach, warzywach)’ i bez prefiksu derywaty *прѣња* ‘pleśń’, *прѣњав* ‘spleśniały; o chlebie, który z powodu długiego leżenia zbutwieje, spleśnieje’ (Boryś 1991: 43–47; Оглсв: 65).

žlez f.: *žlès žležī* f. ‘wymię’ zapisano na wyspie Cres (Velčić 2003: 571), tam też poświadczony jest derywat *žležica* ‘zapalenie węzłów chłonnych’ (Velčić 2003: 557), wskazujący na wcześniejsze znaczenie wyrazu podstawowego ‘węzeł chłonny, gruczoł’. W wyrazie podstawowym znaczenie ‘wymię’ jest niewątpliwie wtórne, musiało się rozwinąć z domniemanego wcześniejszego ‘gruczoł mleczny’. Podana postać czakawskiego wyrazu z Cresu zasługuje na uwagę, gdyż odpowiedni wyraz w innych gwarach czakawskich ma postaci *žlezda / žlizda* ‘gruczoł’, tożsame z chorw. *žlijèzda*, serb. *žlèzda* ‘ts.’; takie postaci z grupą spółgłoskową *-zd-* (por. też słoweń. dawne *žlèzda*, mac. *жлезда*) są niewątpliwie wtórne (zob. objaśnienie Marka Snoja w: Bezłaj ESSJ 4: 466). Starsze muszą być postaci z *-z-*: oprócz omawianego czak. *žlez* (*žlès*) f. należą tu mające znaczenie ‘gruczoł’ słoweń. *žléza*, csł. *жлѣза*, bułg. *жлезà*, stczes. *žléza*, czes. *žláza*, słowac. *žlaza*, ros. *железà* (i ponadto ze zmienionym nagłosem przez asymilację spółgłosek *ž-z > z-z*: ukr. *залоза*, brus. *залоза*, dłuż. *załza* oraz pol. *zołza*, pl. *zołzy* ‘choroba źrebiąt i młodych koni, objawiająca się zapaleniem błony śluzowej nosa i gardła oraz ropieniem okolicznych węzłów chłonnych’). Wyrazy te kontynuują psł. **želza* ‘gruczoł’ < pie. **ghel(e)gh-* ‘gruczoł’ (Фасмер ЭСРЯ 2: 42; Skok ERHSJ 3: 683–684; Bezłaj ESSJ 4: 466; Snoj SES³: 895; ЭСБМ 3: 292; ЕСМ 2: 229, z dalszą literaturą).

Omówione czak. *žlez* (*žlès*) f. jest zatem jedynym znanym na terytorium chorwackim (i serbskim) archaicznym reliktem psł. **želza* zachowującym pierwotne *-z-*, z nierzadkim w gwarach czakawskich przejściem dawnych tematów na *-ā-* do tematów na *-ī-* (por. np. *stril* < *strila*, *stran* < *strana*) i z innowacyjnym znaczeniem ‘wymię’.

2. Wyrazy odziedziczone z prasłowiańskiego dialektu południowego

visme, wyraz (bądź jego derywaty) poświadczony w czakawskich gwarach środkowej i południowej Dalmacji, od wyspy Pag po półwysep Pelješac: *visme* ‘mięso świni z brzucha’ (Vodopić 2006: 148), *vīšme* ‘słonina, słonina przerośnięta mięsem’ (Smoljan 2015: 427), *visme* ‘ts.’ (Medić b.d.), *vismeno* ‘mięso z brzucha’ (F. Ferenc, I. Ferenc 2001: 82), *pǎvisma* ‘wędzone mięso’ (Bjažić, Dean 2002: 173), derywaty głównie na wyspach Pag, Ošljak, Rivanj, Iž: *vīšmenka* ‘słonina na brzuchu świni’

(Tičić 2004: 398), *všmenka* ‘mięso z brzucha świni’ (Oštarić 2005: 570), ‘część mięsa zabitej świni z piersi i częściowo z brzucha’ (Šimunić 2013: 775), *všmika* ‘mięso z brzucha świni’ (Radulić 2002: 330), *všmanka* ‘ts.’ (Valčić 2012: 243), *vižmenka* ‘suszone mięso z jednej lub drugiej strony grzbietu świni’ (Kustić 2002: 404–405), *všnika* ‘słonina z brzucha świni’ (Martinović 2005: 452). Osobliwe znaczenie derywatu zapisano na wyspie Brač, gdzie *vismenica* oznacza ‘część żeńskiego organu płciowego, małe wargi sromowe (labia minora, die kleinen Schämclippen)’ (RJA 20: 944; w słownikach gwarowych z tego terenu nie notowane); prawdopodobnie było to żartobliwe, przenośne znaczenie. Ważne jest, że *visme* i prefiksalna postać *povisme* (i ich warianty) istnieją w sztokawskich gwarach Dalmatyńskiej Zagore i Imotskiej Krajiny: *všme* = *pšovisme* ‘warstwa słoniny z brzucha świni’ (Šamija, Ujević 2001: 160, 237), *visme* (obok *pšovisme*) ‘słonina z brzucha świni’ (Šamija 2004: 280, 408), *všme všmena* = *povisme povismena* ‘ts.’ (Babić 2008: 355, 497), *visme(n)* = *povisma* (rzadko *povisina*) ‘ts.’ (I. Gusić, F. Gusić 2004: 349, 527). Najwcześniejszy znany mi zapis rzeczownika *visme* pochodzi z gwar Poljic, z opisu ćwiartowania świni po uboju »poriži najprije noge i baci u kraj, pristupi glavi, navr’ podvaľka učini križ, zaparaj nožen priko trbuva na dva kraja: ono, što se digne, to ti je [...] *visme*, koje se razastrlo po drobu sve na vr’ doñe vilice. *Visme* ostaje u komadu i tako se osuši” (Ivanišević 1904: 208). Ponieważ gwary Poljic, pierwotnie czakawskie, z czasem uległy silnej sztokawizacji, nie jest jasne, czy wymieniony wyraz jest pozostałością leksyki czakawskiej, czy też został przejęty od sąsiednich nosicieli dialektu sztokawskiego z Dalmatyńskiej Zagory. Poza tym derywaty rozpatrywanego leksemu znane są w języku serbskim i to we wschodnich jego gwarach: serb. dial. (Prizren) *višmenica* ‘kawałek suszonego mięsa; kawałek wyciętego mięsa przygotowanego do suszenia’, **vismen-ka*, na który wskazuje denominalny czasownik *višmenčitu* ‘ciąć mięso na kawałki odpowiednie do suszenia, przygotowywać mięso do suszenia’ (PCAN 2: 653). Wyrazy odpowiadające chorwackim i serbskim derywatom *vismenica*, *vismenka* istnieją także we wschodniej części południowosłowiańskiego obszaru językowego, w macedońskim i w gwarach bułgarskich: mac. *висменка* ‘świńskie mięso zawieszane do suszenia przez zimę nad ogniem lub w dymie’ (PMJ I: 66), dial. *višmenica* (Видоески 1962: 100), *висмејџџа* (Поповски 1970: 104) z tym samym znaczeniem, bułg. dial. *višmenka* ‘słonina z brzucha świni’ (Умленски 1965: 216), *višminka* ‘mięso z brzucha świni’ (Кънчев 1962: 93). Przytoczony materiał południowosłowiański pozwala rekonstruować dialektalny rzeczownik **vismę*, gen. **vismene* (Boryś 1980: 32–33), derywat od czasownika psł. **visěti* ‘wisieć’ (chorw. standardowe *visjeti*) z sufiksem *-*men-* (który występuje tylko w rzeczownikach odziedziczonych z epoki prasłowiańskiej, por. chorw. *brěme*, *ĩme*, *pĩsme*, *plěme*, *rãme*, *sjěme*, *sljěme*, *strěme*, *tjěme*, *vĩme*, *vrijěme*; nikle ślady produktywności tego sufiksu występują jeszcze tylko w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, Sław-

ski 1974: 126–127). Struktura rzeczownika i jego znaczenia w czterech językach pozwalają na odtworzenie starszego znaczenia: **vismę* oznaczało ‘to, co wisi, to, co się zawiesza’. Jest to zatem nomen acti, jak i inne derywaty z tym samym sufiksem, zwykle skonkretyzowane nomina actionis. W kontynuantach psł. **vismę* doszło do semantycznej specjalizacji w kierunku ‘kawalek mięsa zawieszony do suszenia lub wędzenia’ > ‘mięso przeznaczone do suszenia, wędzenia’.

3. Czakawskie derywaty od leksemów starochorwackich

jaska: *jaska* ‘płytką raną na ręce lub na nodze’ poświadczony jest z wyspy Prvić w Archipelagu Szybenickim (Vlahov 1996: 176). Jest to pierwotne deminutivum z sufiksem *-ka*. Rzeczownika podstawowego nie udało się odnaleźć we współczesnych gwarach czakawskich, występował jednak w zabytkach starochorwackich: akademicki słownik zagrzebski przytacza rzadkie postaci z XVI wieku *jaz* f. (*u jazi paklenoj*) i z XVIII wieku *jaza* w znaczeniu ‘otchłań, czeluść’ (RJA 4: 499, 500). Franciszek Sławski w *Słowniku prasłowiańskim* zestawiał wyrazy starochorwackie z ros. dial. (Zabajkale) *езы* pl. ‘nieduże ropne pękające pęcherzyki, pojawiające się na skórze bydła domowego’ i porównał je z formami bałtyckimi: lit. *áiza* ‘pęknięcie, szczelina, szpara’, łot. *aīza* ‘ts.’. Na tej podstawie dopuszczał rekonstrukcję psł. dial. **éza* ‘pęknięcie, szarpa (np. w skórze), szczelina’ (SP 6: 161), pokrewnego ze znacznie lepiej udokumentowanym psł. **ězva* ‘pęknięcie, rysa w czymś (zwłaszcza w skórze, zapewne też w ziemi)’, ‘rana, ślad po ranie, blizna’, ‘dziura, jama, nora’ (SP 6: 162–163; ЭССЯ 6: 56–57). W takim razie czak. *jaska* to współczesna pozostałość wymienionego wyżej starochorwackiego *jaz* f. / *jaza* i, jeśli uzasadniona jest rekonstrukcja psł. **éza*, jeden z dość licznych w gwarach czakawskich reliktywów leksemów odziedziczonych z epoki prasłowiańskiej.

4. Innowacje czakawskie

stapnica: *stapnica* ‘kręgosłup’ poświadczony na wyspach Pašman i Ošljak (Vulić, Maresić 1996: 130; Valčić 2012: 205), ponadto w znaczeniu ‘uda’ na wyspie Zlarin (Bjažić, Dean 2002: 184). Niewątpliwie derywat od wyrazu znanego w gwarach kajkawskich i czakawsko-kajkawskich: kajk. *stępi* f. pl. ‘kawalek świńskiego mięsa z kręgosłupem’ (Rožić 1907: 93), *stâpi* f. pl. ‘kręgosłup świni’ (Težak 1981a: 194, 1981b: 400), por. też kajkawskie derywaty: *stepnik* ‘(świński, bydlęcy) kręgosłup’ (Jančeroва 1898: 214, 217), *stepovina* ‘świński kręgosłup’ („onda [...] isiječe *hrtišče* (*stepovinu*, *hrtišče*)”, Lang 1911: 103), *stepovina* ‘mięso z karku zwierzęcia’ (Bočina i in. 2005:

145), w słowniku Pavao Rittera Vitezovicia *stopovina* ‘svinjska hrptenjača (spina dorsalis suilli)’ (Vitezović HLR: 1092; pierwsze *-o-* zapewne błędne zamiast *-e-* lub w rezultacie asymilacji samogłosek *e – o > o – o*). Kajk. *stępi*, czak.-kajk. *stâpi* mają fonetyczne i bliskie semantycznie odpowiedniki na obszarze wschodniosłowiańskim: ros. dial. *стенъ -ну* f. ‘kręgosłup byka, krowy, psa myśliwskiego; część kręgosłupa końskiego wzdłuż grzywy; koński grzbiet, środkowa część grzbietu konia’, *стенá* ‘plecy’, *стенúстая лошадь* ‘koń ze zgiętą szyją’, *стенная жила* ‘żyła na szyi zwierząt’, *стенник / стеница* ‘jakaś choroba koni’ (Меркулова 1971: 86–91; por. też np. ИОС 3: 44; СРГНО: 518–519). Zbieżność leksemów południowosłowiańskich i wschodniosłowiańskich pozwala na rekonstrukcję psł. **stъpъ* f. (Меркулова 1971: 86–91; Boryś 1989: 18–19) z przypuszczalnym znaczeniem ‘szywna część grzbietowa zwierząt, grzbiet, kręgosłup’, prawdopodobnie pokrewnego z lit. *stipti stipių* ‘tężeć, drętwieć, usztywniać się’, *stiprūs* ‘mocny, twardy’, łot. *stipt stipstu stipu* ‘tężeć, usztywniać się’, *stiprs* ‘mocny, twardy’, łac. *stipes* ‘wielki, mocny kołek, pień, kłoda’, niem. *steif* ‘szywny, zeszywniały’, należącymi do pie. **steip-*, **stip-* ‘mocny, sztywny; zbijać się; kij, drąg’, por. Pokorny IEW 1: 1015–1016, Fraenkel LEW 2: 908 (bez materiału słowiańskiego). Psł. **stъpъ* zatem to derywat od pie. **stip-* (lub od utworzonego odeń wyrazu) z sufiksem *-b* (< *-i-*); etymologiczne znaczenie psł. **stъpъ* trzeba więc rekonstruować jako ‘coś mocnego, twardego, sztywnego’ > ‘mocna, twarda, sztywna część ciała’. Odrębne znaczenie ‘uda’ zapisane na wyspie Zlarin jest zapewne wtórne, przeniesione z ‘grzbiet’ na inną część ciała (przenoszenie ludowych wyrazów anatomicznych z jednej części ciała na inną jest niezadkie w językach słowiańskich). Czak. *stapniца* jest derywatem z sufiksem *-nica* od niepoświadczonego w tej części dialektu czakawskiego rzeczownika *stapi* < psł. **stъpъ*.

uvor ‘stado’ zapisany tylko w gwarach na wyspie Brač: *uvôr uvôra* (*uvôr brôv* ‘stado owiec’, ČDL 1: 1303), *uvôr/uvuôr uvôra* (Šimunović 2009: 1005). W innych dostępnych mi źródłach ten wyraz z takim znaczeniem nie występuje. Chorwacki słownik akademicki zawiera co prawda poświadczenia rzeczownika *uvor*, ale w całkowicie odmiennych znaczeniach: ‘miejsce, w którym woda znika pod ziemią lub wpływa do innej wody’ oraz gwarowe ‘jakiś rodzaj jadowej ziemi’ (RJA 20: 201–202). Wyraz w pierwszym znaczeniu ma oczywistą motywację (por. chorw. *ùvrijeti se* ‘zniknąć [w ziemi]; zlać się’, *ùvirati ùvirēm* ‘wpyływać, znikać pod ziemią, o wodzie, potoku’), drugie jest nieprecyzyjne, co uniemożliwia określenie jego pochodzenia. Związek znaczenia ‘stado’ z tymi znaczeniami wydaje się nieprawdopodobny.

Struktura czak. *uvôr* (z wariantem fonetycznym *uvuôr*) umożliwia ustalenie, że jest to derywat dewerbalny od prefigowanego czasownika *u-vrijeti*, por. pokrewnie rzeczowniki z innymi prefiksami, np. *zâvor* ‘zawór, hamulec, sworzeń’ (od *zavrijeti*), *povor* ‘kręgosłup’ (od *povrijeti*), *provor* ‘kłucie w boku’ (od *provrijeti*) itd. (Skok

ERHSJ 3: 627). Czasownik *úvrijeti* wyjątkowo jest poświadczony w XVII w. w znaczeniu ‘ściśnąć, zwinąć, skręcić’, lepiej udokumentowany jest czasownik zwrotny *úvrijeti se* ‘zniknąć (w ziemi); wleźć, zakraść się; zlać się, włączyć się’ (RJA 20: 216). Semantyka podstawowego czasownika pozwala przyjąć, że znaczenie dewerbalnego *uvôr* rozwinęło się prawdopodobnie z wcześniejszego rezultatu czynności ‘to, co jest ściśnięte, zbite’, z czego dalsze wyspecjalizowane znaczenie ‘ściśnięta, zbita gromada zwierząt’ > ‘stado’.

Chorw. dial. czak. *uvôr* trzeba zatem uznać za lokalną słowotwórczą innowację. Wyraz musiał powstać dość dawno, ponieważ jest to niewątpliwie rzeczownik z sekundarnym znaczeniem, które powstało w rezultacie długiej ewolucji semantycznej. Przejście wyrazu do ludowego słownictwa pasterskiego nastąpiło ostatecznie w rezultacie rozwoju znaczeniowego na części terenu czakawskiego, jednak nie znamy ogniw pośrednich tego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Babić Ivan, 2008, *Studenački rječnik*, Studenci: Župni ured.
- Baldić-Đugum Radojka, 2006, *Beside kaštelanske*, Kaštela: Bijači.
- Barbić Ante, 2011, *Rječnik Pitava i Zavale*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Berneker SEW – Berneker Erich, 1908–1913, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1, Heidelberg: Carl Winter.
- Bezljaj ESSJ – Bezljaj France, 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, t. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Bjažić Slavko, Dean Ante, 2002, *Zlarin: Kratka povijest i rječnik*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Bočina Đurđica, Gregurić Dubravka, Kušević Draženka, Šimanović Višnja, 2005, *Mali slikovni rječnik zavičajnoga govora Žabna, Odre. Stupna, Sela i Grede*, red. Mijo Lončarić, Sela: Osnovna škola Sela.
- Boryś SEJP – Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Boryś Wiesław, 1980, *Serbsko-chorwackie studia leksykalne*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, t. 23, z. 1, s. 17–35.
- Boryś Wiesław, 1989, *Dijalektološki rječnici kao izvor za proučavanje najstarijeg sloja domaćega hrvatskoga ili srpskoga leksika*, „Hrvatski dijalektološki zbornik”, t. 8, s. 15–31.
- Boryś Wiesław, 1991, *Приноси српскохрватској етимологији*, „Наш језик”, t. 29, nr 1–2, s. 35–48.
- Boryś Wiesław, 1999, *Czakawskie studia leksykalne. Dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie czakawskim*, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).

- Boryś Wiesław, 2007, *Čakavske leksičke studije. Praslavensko naslijeđe u čakavskom leksičkom fondu*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Boryś Wiesław, 2008, *O potrebie czakawskiego słownika etymologicznego*, w: *Językoznawstwo historyczne i typologiczne. W 100-lecie urodzin Profesora Tadeusza Milewskiego*, red. Leszek Bednarczuk, Wojciech Smoczyński, Maria Wojtyła-Swierzowska, Rozprawy Wydziału Filologicznego Polskiej Akademii Umiejętności 76, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 491–498.
- Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna, 2002, *Potrzeby i metody opracowywania słowników etymologicznych małych słowiańskich obszarów językowych*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 10, *Językoznawstwo*, red. Hanna Popowska-Taborska, Zofia Rudnik-Karwatowa, Jerzy Rusek, Janusz Siatkowski, Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, s. 25–31.
- ČDL – Hraste Mate, Šimunović Petar, 1979–1983, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, t. 1–3, red. Reinhold Olesch, Köln–Wien: Böhlau.
- Dulčić Jure, Dulčić Pere, 1985, *Rječnik bruškoga govora*, „Hrvatski dijalektološki zbornik”, t. 7, z. 2, s. 373–747.
- ERHJ – Matasović Ranko (red.), 2016–, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, t. 1–, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ferenca Frano, Ferenc Ivo, 2001, *Riči trpanjskog govora*, Split: Trpanj.
- Fraenkel LEW – Fraenkel Ernst, 1962–1965, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1–2, Heidelberg: Carl Winter.
- Gržinčić Josip, b.d., *Naše lipe stare beside 2*, <http://www.klana.net/pjesmice/starebeside.htm> (dostęp 30.10.2014).
- Gusić Ivica, Gusić Filip, 2004, *Rječnik govora Dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine*, Zagreb: Nakładem własnym.
- IstarskiR – *Istarski rječnik*, <http://www.istarski-rjecnik.com/pretrazivanje> (dostęp 27.10.2014).
- Ivanišević Frano, 1904, *Poljica. Narodni život i običaji*, „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena”, t. 9, s. 23–144, 191–326.
- Janjčerova Kata, 1898, *Trebarjevo. Narodni život i običaji*, „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena”, t. 3, s. 55–139, 211–251.
- Jardas Ivo, 1957, *Kastavština. Građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 39, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kalčić Slavko, Filipi Goran, Milovan Valter, 2014, *Rječnik roverskih i okolnih govora*, Pazin–Zagreb–Pula: Matica hrvatska.
- Kustić Nikola, 2002, *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*, Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja grada Paga.
- Lang Milan, 1911, *Samobor. Narodni život i običaji*, „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena”, t. 16, s. 1–128, 161–274.
- Lučić Berto, 1997, *Kastavske „domaće” besedi*, „Zbornik Kastavštine”, t. 5, s. 139–198.
- Lukežić Iva, Zubčić Sanja, 2007, *Grobnički govor XX. stoljeća. Gramatika i rječnik*, Rijeka: Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.

- Malnar Slavko, 2002, *Pamejnek. Govor u čabarskom kraju*, Čabar: Matica hrvatska.
- Malnar Slavko, 2008, *Rječnik govora čabarskog kraja*, Čabar: Matica hrvatska.
- Martinović Žarko, 2005, *Rječnik govora otoka Iža*, Zadar: Gradska knjižnica.
- Medić Sipe, b.d., *Rječnik riječi koje su se nekada upotrebljavale, a koje danas koriste samo stariji Breljani*, <http://www.brela.com/brolanenses/rjecnik.htm> (dostup 27.10.2014).
- Milevoj Marijan, 2006, *Gonan po nase. Rječnik labinske cakavice*, wyd. 2 uzup., Labin: Mathias Flacius.
- Mohorovičić-Maričin Franjo, 2001, *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*, Rijeka–Opatija–Matulji: Adamić.
- Oštarić Ivo, 2005, *Rječnik kolanjskog govora ili ričnik mista Kolana na otoku Pagu*, Zadar: Matica hrvatska.
- Piasevoli Ankica, 1993, *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku oliti libar saljski besid*, Zadar: Matica hrvatska.
- Pokorny IEW – Pokorny Julius, 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1–2, Bern–München: Francke.
- Radulić Ladislav, 2002, *Rječnik rivanjskog govora*, Zadar: Matica hrvatska.
- Rejzek Jiří, 2008, *The Proto-Slavic Word-Initial x-*, Praha: Karolinum.
- RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, t. 1–23, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rožić Vatroslav, 1907, *Prigorje. Narodni život i običaji*, „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena”, t. 12, s. 49–134, 161–297.
- Šamija Ivan B., 2004, *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Zagreb: Društvo Lovrečana.
- Šamija Ivan B., Ujević Petar, 2001, *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb: Zavičajni klub Imočana.
- Schuster-Šewc HEW – Schuster-Šewc Heinz, 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, t. 1–5, Bautzen: Domowina Verlag.
- SEK – Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna, 1994–2010, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. 1–6, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Šimunić Božidar, 2013, *Rječnik bibinjskoga govora*, Zadar: Matica hrvatska.
- Šimunović Petar, 2009, *Rječnik bračkih čakavskih govora*, wyd. 2 uzup. i popr., Zagreb: Tehnička knjiga.
- Skok ERHSJ – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, t. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski Franciszek, 1974, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, w: *Słownik prasłowiański*, t. 1, red. Franciszek Sławski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 43–141.
- Sławski SEJP – Sławski Franciszek, 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Smoljan Ante, 2015, *Rječnik govora otoka Ista*, wyd. 2, Zadar: Matica hrvatska.
- Snoj SES³ – Snój Marko, 2016, *Slovenski etimološki slovar*, wyd. 3, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

- SP – Sławski Franciszek (red.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, t. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Težak Stjepko, 1981a, *Dokle je kaj prodro na čakavsko područje?*, „Hrvatski dijalektološki zbornik”, t. 5, s. 169–200.
- Težak Stjepko, 1981b, *Ozaljski govor*, „Hrvatski dijalektološki zbornik”, t. 5, s. 203–428.
- Tičić Ante, 2004, *Rječnik govora mjesta Povelje na otoku Pagu. Libar povljànski besid*, Zadar: Matica hrvatska.
- Valčić Ante Toni, 2012, *Rječnik govora otoka Ošljaka*, Zadar: Matica hrvatska.
- Velčić Nikola, 2003, *Besedar Bejske Tramuntane*, Mali Lošinj – Beli – Rijeka: Katedra Čakavskog sabora.
- Vinja JE – Vinja Vojmir, 1998–2004, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimološkijskom rječniku*, t. 1–3, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Vitezović HLR – Vitezović Pavao Ritter, 2009, *Lexicon latino-illyricum*, t. 3, *Hrvatsko-latinski rječnik*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vlahov Lovro, 1996, *Dalmatinski pučki ričnik našega kraja*, Zagreb: Birotisak.
- Vodopić Nina, 2006, *Kunovske stare riči*, Kuna: Nakladem własnym.
- Vulić Sanja, Maresić Jela, 1996, *Mali rječnik tkonskoga govora*, „Filologija”, nr 26, s. 117–133.
- Видоески Божидар, 1962, *Куманскиот говор*, Скопје: Институт за македонски јазик.
- ЕСУМ – Мельничук Олександр С. (red.), 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, t. 1–6, Київ: Наук. думка.
- ИОС – Бобряков Николай А. (red.), 1973–1979, *Иркутский областной словарь*, t. 1–3, Иркутск: Иркут. гос. пед. ин-т.
- Кънчев Иван, 1962, *Говорат на село Смолско, Пирдопско*, „Българска диялектология”, t. 4, s. 5–159.
- Меркулова Валентина А., 1971, *Заметки по истории и этимологии слов*, w: *Этимология 1968*, red. Олег Н. Трубачев, Москва: Наука, s. 79–92.
- Оглсв – Ивић Павле (red.), 1998, *Огледна свеска*, Београд: Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ.
- Поповски Аритон, 1970, *Македонскиот говор во Гостиварскиот крај*, w: *Гостиварскиот крај*, t. 2, *Македонскиот, албанскиот и турскиот говор*, red. Митко Панов, Јаким Синадиновски, Гостивар: Собрание на општината, s. 1–224.
- РМЈ – Конески Блаже (red.), 1961–1966, *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, t. 1–3, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- РСАН – Белић Александар, Стевановић Михаило, Пешикан Митар, Гортан-Премк Даринка, Стијовић Рада i in. (red.), 1959–2014–, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, t. 1–19–, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСГВ – Петровић Драгољуб (red.), 2000–2010, *Речник српских говора Војводине*, t. 1–10, Нови Сад: Матица српска.
- СРГНО – Федоров Александр И. (red.), 1979, *Словарь русских говоров Новосибирской области*, Новосибирск: Наука, Сибирское отделение.

- Умленски Иван, 1965, *Кюстендилският говор*, София: Българска академия на науките.
- Фасмер ЭСРЯ – Фасмер Макс, 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1 и узур. Олег Н. Трубачев, т. 1–4, Москва: Прогресс.
- ЭСБМ – Мартынаў Віктар У., Цыхун Генадзь А. (red.), 1978–2017–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–14–, Мінск: Навука і тэхніка.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (red.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41–, Москва: Наука.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Babić, Ivan. (2008). *Studenački rječnik*. Studenci: Župni ured.
- Baldić-Đugum, Radojka. (2006). *Beside kaštelanske*. Kaštela: Bijaći.
- Barbić, Ante. (2011). *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Belić, Aleksandar, Stevanović, Mihailo, Pešikan, Mitar, Gortan-Premk, Darinka, & Stijović, Rada (Eds.). (1959–2014). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (Vols. 1–19) [RSAN]. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Berneker, Erich. (1908–1913). *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (Vol. 1) [Berneker SEW]. Heidelberg: Carl Winter.
- Bezljaj, France. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–5) [Bezljaj ESSJ]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Bjažić, Slavko, & Dean, Ante. (2002). *Zlarin: Kratka povijest i rječnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Bobriakov, Nikolaï A. (Ed.). (1973–1979). *Irkutskii oblastnoi slovar'* (Vols. 1–3) [IOS]. Irkutsk: Irkut. gos. ped. in-t.
- Boryś, Wiesław. (1980). Serbsko-chorwackie studia leksykalne. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 23(1), 17–35.
- Boryś, Wiesław. (1989). Dijalektološki rječnici kao izvor za proučavanje najstarijeg sloja domaćega hrvatskoga ili srpskoga leksika. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 8, 15–31.
- Boryś, Wiesław. (1991). Prinosi srpskohrvatskoj etimologiji. *Naš jezik*, 29(1–2), 35–48.
- Boryś, Wiesław. (1999). *Czakawskie studia leksykalne: Dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie czakawskim*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Boryś, Wiesław. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Boryś SEJP]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Boryś, Wiesław. (2007). *Čakavske leksičke studije: Praslavensko naslijeđe u čakavskom leksičkom fondu*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Boryś, Wiesław. (2008). O potrzebie czakawskiego słownika etymologicznego. In Leszek Bednarczuk, Wojciech Smoczyński, & Maria Wojtyła-Świerzowska (Eds.), *Językoznawstwo historyczne i typologiczne: W 100-lecie urodzin Profesora Tadeusza Milewskiego* (pp. 491–498). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

- Boryś, Wiesław, & Popowska-Taborska, Hanna. (1994–2010). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (Vols. 1–6) [SEK]. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Boryś, Wiesław, & Popowska-Taborska, Hanna. (2002). Potrzeby i metody opracowywania słowników etymologicznych małych słowiańskich obszarów językowych. In Hanna Popowska-Taborska, Zofia Rudnik-Karwatowa, Jerzy Rusek, & Janusz Siatkowski (Eds.), *Z polskich studiów slawistycznych: Seria 10. Językoznawstwo* (pp. 25–31). Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk.
- Dulčić, Jure, & Dulčić, Pere. (1985). Rječnik bruškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7(2), 373–747.
- Fasmer, Maks. (1964–1973). *Ėtimologičeskiĭ slovar' russkogo iazyka* (Oleg N. Trubachev, Ed. & Trans.) (Vols. 1–4) [Fasmer ĖSRIA]. Moskva: Progress.
- Fedorov, Aleksandr I. (Ed.). (1979). *Slovar' russkikh govorov Novosibirskoi oblasti* [SRGNO]. Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otdelenie.
- Ferenca, Frano, & Ferenc, Ivo. (2001). *Riči trpanjskog govora*. Split: Trpanj.
- Fraenkel, Ernst. (1962–1965). *Litauisches etymologisches Wörterbuch* (Vols. 1–2) [Fraenkel LEW]. Heidelberg: Carl Winter.
- Gržinčić, Josip. (n.d.). *Naše lipe stare beside 2*. Retrieved October 30, 2014, from <http://www.klana.net/pjesmice/starebeside.htm>
- Gusić, Ivica, & Gusić, Filip. (2004). *Rječnik govora Dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine*. Zagreb: Author.
- Hraste, Mate, & Šimunović, Petar. (1979–1983). *Čakavisch-deutsches Lexikon* (Reinhold Olesch, Ed.) (Vols. 1–3) [ČDL]. Köln: Böhlau.
- Istarski rječnik [IstarskiR]. (n.d.). Retrieved October 27, 2014, from <http://www.istarski-rjecnik.com/pretrazivanje>
- Ivanišević, Frano. (1904). Poljica: Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 9, 23–144, 191–326.
- Ivić, Pavle (Ed.). (1998). *Ogledna sveska* [Oglsv]. Beograd: Etimološki odsek Instituta za srpski jezik SANU.
- Janjčero, Kata. (1898). Trebarjevo: Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 3, 55–139, 211–251.
- Jarda, Ivo. (1957). *Kastavština: Građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kalčić, Slavko, Filipi, Goran, & Milovan, Valter. (2014). *Rječnik roverskih i okolnih govora*. Pazin: Matica hrvatska.
- Koneski, Blaže (Ed.). (1961–1966). *Rečnik na makedonskiot jazik so srpskohrvatski tolkuvanja* (Vols. 1–3) [RMJ]. Skopje: Institut za makedonski jazik “Krstе Misirkov”.
- Künchev, Ivan. (1962). Govorat na selo Smolsko, Pirdopsko. *Bŭlgarska diialektologija*, 4, 5–159.
- Kustić, Nikola. (2002). *Cakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja grada Paga.
- Lang, Milan. (1911). Samobor: Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 16, 1–128, 161–274.

- Lučić, Berto. (1997). Kastavske “domaće” besedi. *Zbornik Kastavštine*, 5, 139–198.
- Lukežić, Iva, & Zubčić, Sanja. (2007). *Grobnički govor XX. stoljeća: Gramatika i rječnik*. Rijeka: Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- Malnar, Slavko. (2002). *Pamejnek: Govor u čabarskom kraju*. Čabar: Matica hrvatska.
- Malnar, Slavko. (2008). *Rječnik govora čabarskog kraja*. Čabar: Matica hrvatska.
- Martinović, Žarko. (2005). *Rječnik govora otoka Iža*. Zadar: Gradska knjižnica.
- Martynaŭ, Viktor U., & TSykhun, Henad' A. (Eds.). (1978–2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaŭ movy* (Vols. 1–14) [ĖSBM]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Matasović, Ranko (Ed.). (2016). *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (Vol. 1) [ERHJ]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Medić, Sipe. (n.d.). *Rječnik riječi koje su se nekada upotrebljavale, a koje danas koriste samo stariji Breljani*. Retrieved October 27, 2014, from <http://www.brela.com/brolanenses/rjecnik.htm>
- Mel'nychuk, Oleksandr S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyĭ slovnyk ukraïns'koĭ movy* (Vols. 1–6) [ESUM]. Kyïv: Nauk. dumka.
- Merkulova, Valentina A. (1971). Zametki po istorii i ĕtimologii slov. In Oleg N. Trubachev (Ed.), *Ėtimologĭia 1968* (pp. 79–92). Moskva: Nauka.
- Milevoj, Marijan. (2006). *Gonan po nase: Rječnik labinske cakavice* (2nd rev. ed.). Labin: Mathias Flacius.
- Mohorovičić-Maričin, Franjo. (2001). *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka: Adamić.
- Oštarić, Ivo. (2005). *Rječnik kolanjskog govora ili ričnik mista Kolana na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska.
- Petrović, Dragoljub (Ed.). (2000–2010). *Rečnik srpskih govora Vojvodine* (Vols. 1–10) [RSGV]. Novi Sad: Matica srpska.
- Piasevoli, Ankica. (1993). *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku oliti libar saljski besid*. Zadar: Matica hrvatska.
- Pokorny, Julius. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (Vols. 1–2) [Pokorny IEW]. Bern: Francke.
- Popovski, Apiton. (1970). Makedonskiot govor vo Gostivarskiot kraj. In Mitko Panov & Jakim Sinadinovski (Eds.), *Gostivarskiot kraj: Vol. 2. Makedonskiot, albanskiot i turskiot govor* (pp. 1–224). Gostivar: Sobranie na opštinata.
- Radulić, Ladislav. (2002). *Rječnik rivanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Rejzek, Jiří. (2008). *The proto-Slavic word-initial x-*. Praha: Karolinum.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–23) [RJA]. (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rožić, Vatroslav. (1907). Prigorje: Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 12, 49–134, 161–297.
- Schuster-Šewc, Heinz. (1978–1996). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* (Vols. 1–5) [Schuster-Šewc HEW]. Bautzen: Domowina Verlag.
- Skok, Petar. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (Vols. 1–4) [Skok ERHSJ]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Sławski, Franciszek. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Vols. 1–5) [Sławski SEJP]. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Sławski, Franciszek. (1974). Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. In Franciszek Sławski (Ed.), *Słownik prasłowiański* (Vol. 1, pp. 43–141). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sławski, Franciszek (Ed.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (Vols. 1–8) [SP]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Smoljan, Ante. (2015). *Rječnik govora otoka Ista* (2nd ed.). Zadar: Matica hrvatska.
- Snoj, Marko. (2016). *Slovenski etimološki slovar* (3rd ed.) [Snoj SES³]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Šamija, Ivan B. (2004). *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*. Zagreb: Društvo Lovrečana.
- Šamija, Ivan B., & Ujević, Petar. (2001). *Rječnik imotskoga govora*. Zagreb: Zavičajni klub Imočana.
- Šimunić, Božidar. (2013). *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- Šimunović, Petar. (2009). *Rječnik bračkih čakavskih govora* (2nd rev. ed.). Zagreb: Tehnička knjiga.
- Težak, Stjepko. (1981a). Dokle je kaj prodro na čakavsko područje? *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 169–200.
- Težak, Stjepko. (1981b). Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 203–428.
- Tičić, Ante. (2004). *Rječnik govora mjesta Povljane na otoku Pagu: Libar povljànski besid*. Zadar: Matica hrvatska.
- Trubachev, Oleg N., Zhuravlev, Anatolii F., & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Ėtimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksičeskii fond* (Vols. 1–41) [ĖSSIA]. Moskva: Nauka.
- Umlenski, Ivan. (1965). *Kiustendilskiiat govor*. Sofiia: Bŭlgarska akademiia na naukite.
- Valčić, Ante Toni. (2012). *Rječnik govora otoka Ošljaka*. Zadar: Matica hrvatska.
- Velčić, Nikola. (2003). *Besedar Bejske Tramuntane*. Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora.
- Videoski, Božidar. (1962). *Kumanskiot govor*. Skopje: Institut za makedonski jazik.
- Vinja, Vojmir. (1998–2004). *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku* (Vols. 1–3) [Vinja JE]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Vitezović, Pavao Ritter. (2009). *Lexicon latino-illyricum: Vol. 3. Hrvatsko-latinski rječnik* [Vitezović HLR]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vlahov, Lovro. (1996). *Dalmatinski pučki ričnik našega kraja*. Zagreb: Birotisak.
- Vodopić, Nina. (2006). *Kunovske stare riči*. Kuna: Author.
- Vulić, Sanja, & Maresić, Jela. (1996). Mali rječnik tkonskoga govora. *Filologija*, 26, 117–133.

Proposals for an Etymological Dictionary of the Čakavian Dialect

Advances in Croatian dialectal lexicography in the late twentieth and early twenty-first centuries enabled a better understanding of the lexis of Croatian local dialects. The last three decades saw the publication of about a hundred dictionaries of various Čakavian local dialects. While the etymology of their words of foreign (mainly Romance) origin has been extensively investigated by Vojmir Vinja, those of native stock are still relatively understudied. The situation could be improved by a proposed differential dictionary (about 2,000 entries) contrasting them with standard Croatian. This article presents the etymology of some such words from several lexical groups which could be included in the proposed publication. (1) Words inherited from Common Slavic (CS): *bila/bil* 'grass, stalk' (< CS **bylb* f. 'plant, herb, grass'); *dovleti* 'manage to do something in spite of lack of time' (< CS **dovlěti* 'want as much as is sufficient, be content; suffice, be sufficient, be enough'); *hvejati* 'do something carelessly, negligently, without proper care' (< CS **chvějati*, 'move, shake, rock, wobble'); *pril* 'small, burnt by heat, by the sun (about crops, fruit)' (< preterite participle from CS **p(b)rěti* 'be affected by moisture and heat, overheat, go off, decay, rot'); *žlez* 'udder' (< CS **želza* 'gland'). (2) Words inherited from the southern dialect of Common Slavic: *visme* 'meat from pig's belly' (< CS dial. **vismę* 'what hangs, what is hanged'). (3) Čakavian derivatives of Old Croatian (OCr) lexemes: *jaska* 'shallow wound' (from OCr *jaz/jaza* 'abyss, chasm'). (4) Čakavian innovations: *stapnica* 'backbone' (from Cr. dial. *stępi/stępi* pl. 'pig's backbone, a chop of meat with backbone'); *uvor* 'herd' (from OCr *uvrijęti* 'tighten, furl, roll', from CS **u-verti*).

Keywords: Slavic etymology, Croatian etymology, Čakavian dialect.

Słowa kluczowe: etymologia słowiańska, etymologia chorwacka, dialekt czakawski.

Katarzyna Jasińska
Instytut Języka Polskiego PAN
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1064-913X>
katarzyna.jasinska@ijp.pan.pl

Dariusz R. Piwowarczyk
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9985-1758>
dariusz.piwowarczyk@uj.edu.pl

PRASŁOWIAŃSKIE **DL'GOSTŦ* A HETYCKIE *DALUGAŠTI* – HISTORIA DERYWACYJNA

Zredagowany przez prof. Franciszka Sławskiego tom III *Słownika prasłowiańskiego* zawiera pod wyrazem hasłowym **dl'gostŦ* następującą definicję: ‘rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość, longitudo’. [...] Abstractum od **dl'gŦ* z sufiksem *-*ostŦ*. Dokładny odpowiednik: hetyckie *dalugašti*- n. ‘długość’ (SP 3: 259–260). Krótka informacja na temat podobieństwa obu wyrażen pojawia się również w późniejszym artykule Sławskiego *Stan i zadania słowotwórstwa prasłowiańskiego*: „W stosunku do hetyckiego uderza przede wszystkim dokładna formalna i funkcyjna łączność przyrostka abstrakcyjnego -*ostŦ* z het. -*ašti*- (psł. *dl'gostŦ* = het. *dalugašti*) i nazw sprawców czynności na -*teljŦ* z het. -*talla*-” (Sławski 1962: 166)¹. Przywołane informacje wskazują na to, że język polski, a także pozostałe języki słowiańskie oraz język hetycki przedstawiają nadzwyczajną zbieżność w postaci tworzącego abstracta sufiksu, którego zrekonstruowaną postać można przedstawić jako *-*ostī*, a który jest poświadczony w hetyckiej formie jako -*ašti* i słowiańskiej jako *-*ostī* > *-*ostŦ*.

Na gruncie prasłowiańskim sufiks *-*ostŦ* tworzy abstracta, których podstawę stanowi zazwyczaj przymiotnik. Jest bardzo produktywnym formantem słowotwórczym, przykładowe formacje, w których występuje, to psł. **istostŦ* ‘czystość’ z **istŦ* ‘czysty’, **dobrostŦ* ‘dobroć’ z **dobrŦ* ‘dobry’ czy **krępostŦ* ‘krzepkość’ z **krępŦkŦ* ‘krzepki, silny’. W językach słowiańskich utrzymała się produktywność formantu; derywaty zawierające kontynuację prasłowiańskiego sufiksu *-*ostī* to m.in. scs. *bělostŦ* ‘białość’, czes. *trpě(d)livost* ‘cierpliwość’, pol. *wrażliwość*, ros. *милость* ‘miłość’ (por. Vaillant 1974: 373–374).

¹ Po raz pierwszy zrównanie słowiańskiego i hetyckiego abstractum przedstawione zostało w pracy Bedřicha Hrozného z 1915 roku: „*da-lu-ga-áš-ti* ‘Länge’, vgl. altkirchenslav. *dl'gostŦ* ‘Länge’, gr. *dolikhós*” (Hrozný 1915: 28), pogląd ten był powtarzany przez wielu uczonych, por. przegląd dawnej literatury przedmiotu w: Melchert 1999.

Pochodzenie sufiksu na gruncie języków słowiańskich jest kwestią sporną. Można wyróżnić co najmniej cztery hipotezy dotyczące jego powstania:

- 1) nawarstwienie się sufiksu *-tī* na pierwotne tematy na *-es-/os-* (Meillet 1905: 280–285; SP 2: 30);
- 2) derywat od złożenia z drugim członem **h₁esti-* ‘jest’, jak **dlh₁gh-h₁osti-* ‘jest długi’, podobne do sti. *su-asti* (Matasović 2014: 51–52);
- 3) kontaminacja wygłosu tematu **-ot-* z sufiksem **-tī-* > **-ost* > **-ostī* (Matasović 2014: 52);
- 4) derywat od tematu na **-os-* z sufiksem **-to-* → **-os-to* (por. łac. *onus* ‘ciężar’ → *onustus* ‘obciążony’), od którego został urobiony temat na **-i-* poprzez zastąpienie samogłoski tematycznej drugiego sufiksu, tj. **-os-tī* (Vaillant 1974: 376–377).

Argumentem podważającym pierwsze wyjaśnienie jest to, że sufiks **-ti-* jest sufiksem prymarnym, nie mógł zatem zostać dołączony do tematów na **-os/es-* (Vaillant 1974: 377). Jeśli chodzi o drugą hipotezę, to na złożenia typu **dlh₁gh-h₁osti-* ‘jest długi’, postulowane przez Matasovicia (Matasović 2014: 51–52), brak poświadczeń w materiale słowiańskim. Z trzeciej hipotezy wynika, że kontaminacja tematu *-ot-* z sufiksem *-tī-* i rozwój postulowany przez Pronka (Matasović 2014: 52) musiałyby zajść w epoce znacznie starszej niż prasłowiańska. Biorąc zaś pod uwagę, że formacje z sufiksem *-ostī* właściwie nie występują w innych językach poza językami słowiańskimi i językiem hetyckim, jest to mało prawdopodobne. Tym samym najbardziej przekonująca wydaje się hipoteza czwarta (Vaillant 1974: 377), według której można również przeprowadzić paralelny rozwój sufiksu w języku hetyckim.

W języku hetyckim sufiks *-ašti* tworzy abstracta odprzymiotnikowe związane z semantyką przestrzenną (Matzinger 2008). Jak zauważają Melchert i Hoffner w swojej gramatyce języka hetyckiego, dodanie *-ašti* do przymiotnika wymaga substytucji *i* na *a*, np. *daluki* → *dalugašti* (Melchert, Hoffner 2008: 51). Formant ten jest nieproduktywny, poświadczony tylko w trzech formach oraz w zapożyczeniu z języka luwijskiego *lu(m)pasti* ‘ból’ (Berman 1972: 154):

- *dalugašti* ‘długość’ z *daluki* ‘długi’,
- *palhašti* ‘szerokość’ z *palhi* ‘szeroki’,
- *pargašti* ‘wysokość’ z *parku* ‘wysoki’².

² Na marginesie warto dodać, że w okresie średniohetyckim formant ten był wypierany przez sufiks *-ātar*: *palhātar* ‘szerokość’, *pargātar* ‘wysokość’ wobec wspomnianych *palhašti* oraz *pargašti*, zob. Matzinger 2008: 27.

Pochodzenie sufiksu *-ašti* w języku hetyckim było przedmiotem wielu badań. Można wyróżnić co najmniej trzy hipotezy odnośnie do jego proveniencji:

- 1) sufiks abstractum **-ti-* dodany do tematów na **-es/os-* (Benveniste 1962: 89–95);
- 2) sufiks **-sti* dodany do przymiotników na *-o-*, tj. **dlh₁g^h-o-sti-s* (Rix 1979: 737);
- 3) temat na *-s- *dlh₁g^h-os-* ‘długość’, do którego dodano sufiks **-to- *dlh₁g^h-os-to* ‘długi’, a następnie abstractum na *-i- *dlh₁g^h-os-ti* ‘długość’ (Melchert 1999; Matzinger 2008).

Pierwsza i druga hipoteza wydają się mało przekonujące z racji tego, że sufiks **-ti-* tworzy formacje abstractum od czasowników (Melchert 1999; Vaillant 1974: 377), a postulowany przez Rixa sufiks **-sti* nie ma odpowiedniości w materiale. W trzeciej, najbardziej prawdopodobnej, historii derywacyjnej sufiksu w języku hetyckim (Matzinger 2008: 26 nn.; Melchert 1999) uwidocznione zostały paralele w innych językach indoeuropejskich w kwestii etapów derywacji:

- 1) Od oryginalnego tematu na *-s- *dlh₁g^h-os* ‘długość’ (nowoawestyjskie *drājah*) został urobiony posesywny derywat na *-to-*: **dlh₁g^h-os-to* ‘długi, tj. mający długość’. Parallele formacje występują w językach italskich (łac. *iūs* ‘prawo’ → *iustus* ‘prawy’).
- 2) Następnie od derywatu na *-to-* zostało utworzone abstractum na *-i-*: **dlh₁g^h-os-ti* ‘długość’ (het. *dalugašti*, psł. **dbl’gostb*) z wymianą samogłoski tematycznej *-o-* → *-i-* (por. Schindler 1980: 390). Formacja ta współlistnieje obok przymiotnika ‘długi’ występującego w różnych formach w poszczególnych językach indoeuropejskich:

- i. – **dlh₁g^h-o-* scs. *dl̥og̊b̥*, wed. *dīrghá-*, staw. *darəga-*,
- ii. – **doh₁ug^h-i-* het. *daluki*,
- iii. – **doh₁ig^h-o* gr. *dolik^hós* (por. Stüber 2002: 172).

Tym samym możliwa byłaby na gruncie hetyckim reanaliza całości jako sufiksu **-osti-* (por. Matzinger 2008).

Pokrewieństwo derywatu hetyckiego i prasłowiańskiego pozostaje jednak kwestią sporną. Główny problem dotyczy zagadnienia, czy były to dwa oddzielne procesy derywacyjne czy jeden wspólny proces odziedziczony jeszcze z prajęzyka. Część badaczy opowiada się za niezależnym procesem derywacyjnym dającym też

różne efekty – sufiks **-osti* stał się nieproduktywny w języku hetyckim i bardzo produktywny w językach słowiańskich. Argumentów potwierdzających tę hipotezę dostarcza derywacja od tematów na *-es-* rodzaju nijakiego postulowana przez Benveniste'a (Benveniste 1962: 89–95) oraz teoria Rixa (Rix 1979: 737), według której sufiks powinien być analizowany jako **o-sti*, tj. z sufiksem **-sti* dodanym do przymiotników na *-o-* **dlh₁g^h-o-sti-s*. Ponadto Rix dodaje do materiału porównawczego także sufiks *-stu-* z języków celtyckich: stirl. *bindius* (< **b^hndi-stu-s*) z *bind* ‘melodyjny’. Nie jest to jednak dokładny odpowiednik postulowanego przez niego sufiksu **-sti-*. Ponadto sufiks *-ti-* ma charakter prymarny i jest wykorzystywany zazwyczaj do derywowania abstraktów odczasownikowych (Melchert 1999; Vaillant 1974: 377).

Bardziej przekonująca wydaje się hipoteza o paralelnym procesie mającym te same podstawy. Sufiks **-osti* w pozostałych językach indoeuropejskich w zasadzie nie ma odpowiedników (poza bezpośrednim odpowiednikiem luwijskim *lu(m)-pasti* ‘ból’, por. Melchert 1999), a przedstawiane czasem jako dowód na istnienie tego formantu w języku lidyjskim formy *śrfašti-* ‘prawa strona’, *tešašti-* ‘lewa strona’ (Rieken 1999: 223) prawdopodobnie nie są abstraktami, a przymiotnikami ‘prawy, (ten) po prawej’, ‘lewy, (ten) po lewej’ (Melchert 1999: 366). Porównywane czasem ze słowiańskim sufiksem **-osti* litewskie sufiksy *-astis* (*pilnastis* ‘pilność’) oraz *-estis* (*kalbestis* ‘mowa, przypowieść’) mogą być natomiast jego bałtyckimi adaptacjami (por. Vaillant 1974: 377; Otrębski 1965: 248–249).

Na paralelny rozwój sufiksów **-osti* i *-ašti* będący śladem dziedzictwa praindoeuropejskiej derywacji wskazuje występowanie tego sufiksu w tzw. systemie Calanda (Rau 2009: 120, 130), tzn. w systemie derywacji wymiennej istniejącym w języku praindoeuropejskim. Występowały w nim przede wszystkim pierwiastki o charakterze przymiotnikowym, od których derywacja innych form nie powodowała dodania sufiksu, a jego wymianę. System ten został odkryty w XIX wieku przez Willema Calanda, badacza słowotwórstwa indoirańskiego (por. Rau 2009: 37–38).

W systemie Calanda akrostatyczny temat na *-i-*, kiedy jest podstawą pochodnego przymiotnika, traci swoje tematyczne *-i-*, na którego miejsce pojawia się temat na *-o-*:

- het. *dannatti-* ‘pustka’ : *dannatta-* ‘pusty’,
- scs. *zvb* ‘zło’ : *zvb* ‘zły’ (Rau 2009: 130).

Jak pisze Rau:

directly attested in the Caland system associative adjective abstract suffix **-osti* in Hittite: *dalugašti* ‘length’ (: *daluki* ‘long’) and Slavic: OCS *ozostb* ‘narrowness’ (: *ozokb* ‘narrow’), *teplostb* ‘heat’ (: *teplb* ‘hot’) – ultimately the substantivization product of a *to*-stem adjective made to a Caland system *s*-stem adjective abstract:

**h₂emg^ho/es* ‘narrowness’ (Ved. *ánhas* ‘fear, distress’)

**h₂emg^hos-to* ‘narrow’ (Lat. *angustus*)

**h₂emg^hosti* ‘narrowness’ (OCS *ozostb*) (Rau 2009: 130).

Jest to jedyny przykład na derywację z sufiksem *-osti* od pierwotnego tematu na *-s-*, którego istnienie można tylko zakładać na bazie kolejności procesu derywacyjnego i komparandów pozasłowiańskich (Matasović 2014: 51).

Problematyczne okazują się niektóre kwestie natury fonologicznej, np. refleksy grupy **-ti* w języku hetyckim. Praindoeuropejskie **-ti* daje regularnie *-zi* w hetyckim (por. **h₂enti* > adv. *hanz(a)* ‘z przodu’ [Melchert 1994: 117; Kimball 1999: 288]). Zatem jeśli hetyckie *taišzi* ‘stodoła’ pochodziłoby z **d^hoh₁-es-ti-* (Kloekhorst 2008: 821), stanowiłoby to przykład na taką zmianę również przed *-s-*, tj. *-s-ti* > *-šzi*. Wówczas praforma **dlh₁g^h-os-ti* powinna dać hetyckie *†dalugašzi*. Niemniej jednak według Josepha (Joseph 1984: 3–4) asybilacja tego rodzaju byłaby zablokowana właśnie przez zbitkę **-sti* (por. Kimball 1999: 289). Przykład przytoczony przez Kloekhorsta można objaśnić, przyjmując inną praformę (por. Rieken 1999: 190), ponadto użycie sufiksu **-ti-* jako denominalnego zamiast dewerbalnego nie ma odpowiedniości w materiale.

Elisabeth Rieken dodatkowo zauważa: „Allerdings muss man die direkte Gleichsetzung von urslav. **dǫlgostǐ* (poln. *długość* ‘Länge’) < **dlh₁g^h-os-ti* mit heth. *dalugašti* ‘ds.’ aufgeben, weil **h₁* im Hethitischen nicht als *u* vokalisiert worden sein kann” (Rieken 1999: 223). Trudność polega na postaci samego pierwiastka i jego refleksach w poszczególnych językach. Według niej pie. **dlh₁g^h-os-ti* ‘długość’ powinno dać het. *†dalgašti* i psł. **dǫlgostǔ*. Możliwe, że pierwotna forma hetycka została zmieniona przez wpływ przymiotnika *daluki* ‘długi’ < **doh₁ug^h-i-*. Kloekhorst (2008: 820) notuje: „[...] *dalugašti-* are derived from the bare stem *talug-* (without *-i-*)”, jednak zgodnie z nim hetyckie *taluki-* odzwierciedla praformę **dólug^h-i-*, a nie **dólh₁ug^h-i* ze względu na zmianę **VRh₁V* > *VRRV* (*zinnanzi* < **tin_hénti*). Wobec tego nie jest w pełni wyjaśniona rekonstrukcja indoeuropejskiego przymiotnika oznaczającego ‘długi’. Wydaje się, że różne grupy języków indoeuropejskich uogólniły różną postać pierwiastka, stąd występujące między nimi różnice fonetyczne³.

Reasumując, sufiksy w prasłowiańskim **dǫl’gostǔ* i hetyckim *dalugašti* najprawdopodobniej mają to samo źródło i są wynikiem równoległego procesu derywacyjnego będącego częścią systemu Calanda.

BIBLIOGRAFIA

- Benveniste Émile, 1962, *Hittite et Indo-Européen*, Paris: Librairie Adrien Maisonneuve.
 Berman Howard, 1972, *The Stem Formation of Hittite Nouns and Adjectives*, Chicago: University of Chicago.

³ Szerzej o postaci pierwiastka i związanych z nim problemach w: Błażek 2015.

- Blažek Vaclav, 2015, *A Long Way to „Far” Tocharian A lo, B lau and A lok, B lauke adv. „(a)far (off); away” in Perspective of the Indo-European Etymon „long”, „Journal of Indo-European Studies”, t. 43, nr 1–2, s. 57–81.*
- Hrozný Bedřich, 1915, *Die Lösung des hethitischen Problems*, „Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft”, t. 65, s. 17–50.
- Joseph Brian D., 1984, *A Note on Assibilation in Hittite*, „Die Sprache”, nr 30, s. 1–15.
- Kimball Sara E., 1999, *Hittite Historical Phonology*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Kloekhorst Alwin, 2008, *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden–Boston: Brill.
- Matasović Ranko, 2014, *Slavic Nominal Word-Formation. Proto-Indo-European Origins and Historical Development*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter Heidelberg.
- Matzinger Joachim, 2008, *Multiple Suffixes and Nominal Word Formation in Indo-European Languages*, w: *The Discourse Potential of Underspecified Structures*, red. Anita Steube, Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 21–44.
- Meillet Antoine, 1905, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, t. 2, Paris: E. Bouillon.
- Melchert Harold C., 1994, *Anatolian Historical Phonology*, Amsterdam–Atlanta: Rodopi.
- Melchert Harold C., 1999, *Two problems of Anatolian Nominal Derivation*, w: *Compositiones Indogermanicae in honorem Jochem Schindler*, red. Hans Christian Luschützky, Praha: Enigma Corporation, s. 365–375.
- Melchert Harold C., Hoffner Harry, 2008, *A Grammar of the Hittite Language*, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Otrębski Jan, 1965, *Gramatyka języka litewskiego*, t. 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rau Jeremy, 2009, *Indo-European Nominal Morphology. The Decads and the Caland System*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Abteilung Sprachwissenschaft.
- Rieken Elisabeth, 1999, *Untersuchungen zur nominalen Stammbildung des Hethitischen*, Wiesbaden: Harrasowitz.
- Rix Helmut, 1979, *Abstrakte Komplemente im Urindogermanischen*, w: *Studies in Diachronic, Synchronic and Typological Linguistics. Festschrift for Oswald Szemerényi*, t. 2, red. Bela Brogyanyi, Amsterdam: John Benjamin, s. 725–747.
- Schindler Jochem, 1980, *Zur Herkunft der altindischen cvi-Bildungen*, w: *Lautgeschichte und Etymologie*, red. Manfred Mayrhofer, Wiesbaden: Ludwig Reichert, s. 386–393.
- Sławski Franciszek, 1962, *Stan i zadania słowotwórstwa prasłowiańskiego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, nr 21, s. 161–169.
- SP – Sławski Franciszek (red.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, t. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stüber Karin, 2002, *Die primären s-Stämme des Indogermanischen*, Wiesbaden: Ludwig Reichert.
- Vaillant André, 1974, *Grammaire comparée des langues slaves*, t. 4, *La formation des noms*, Paris: Klincksieck.

The Proto-Slavic **dbl'gostb* and the Hittite *dalugašti*: A Study in Derivation

The Proto-Slavic **dbl'gostb* displays a striking similarity to a parallel formation of Hittite *dalugašti*. Both words have the same meaning: 'length', and they are derived with the use of the suffix which can be reconstructed as **-ostī*. This article investigates whether the suffix of this form arose in Hittite and in Slavic languages independently or whether it might be the result of a parallel derivation process which had its roots in the proto-language. According to the authors, it is a part of a larger derivational scheme known as the "Caland system".

Keywords: Caland system, etymology, historical word formation, Hittite, language relationship.

Słowa kluczowe: system Calanda, etymologia, słowotwórstwo historyczne, hetycki, pokrewieństwo językowe.

POZOSTAŁOŚCI PRAINDOEUROPEJSKIEGO „SYSTEMU CALANDA” W JĘZYKU PRASŁOWIAŃSKIM – WYBRANE PRZYKŁADY

Czym jest „System Calanda”¹

Pod pojęciem „System Calanda” (dalej SC) rozumie się we współczesnej indoeuropeistyce zespół zjawisk w obrębie morfologii derywacyjnej i do pewnego stopnia fleksyjnej, rekonstruowanych dla języka pie. i wciąż obecnych w archaicznych językach ie. Poniżej przedstawiono – w wielkim skrócie² – najważniejsze fakty.

Termin wywodzi się od nazwiska holenderskiego iranisty Willema Calanda. Pod koniec XIX wieku zauważył on, iż awestyjskie przymiotniki derywowane niektórymi przyrostkami, np. *-ra-* (< pie. **-ro-*), tracą ten przyrostek, jeśli są pierwszym członem złożenia, zastępując go elementem *-i-* (< pie. **-i-*): aw. *dərəz-ra-* ‘mocny’, ale *dərəz-i-raθa-* ‘mający mocny rydwan’. Wkrótce potem Jakob Wackernagel zaobserwował identyczną regułę w materiale greckim: por. *κῦδ-ρό-ς* ‘wspaniały’, *κῦδ-ι-ἀνειρα* ‘czylniaka mężów wspaniałymi’. Rozliczne dalsze badania³ wykazały, iż opisane przez Calanda i Wackernagla zjawisko substytucji morfemu przymiotnikowego przez **-i-* jest jedynie

¹ Za ciekawą dyskusję nad omawianą tu problematyką dziękuję dr. Rafałowi Szeptyńskiemu (IJP PAN), który na krakowskiej konferencji wygłosił wartościowy referat o temacie niemal zbieżnym z niniejszym, przedstawiając często odmienną perspektywę i poglądy. Mam nadzieję, iż zaprezentowane tam przemyślenia nad kontynuacją SC w słowiańszczyźnie (w tym szereg interesujących przykładów słowiańskich innych niż omówione poniżej) doczekają się publikacji.

² Najpełniejszy opis SC w świetle dzisiejszej wiedzy przedstawia Rau (Rau 2009, 2013); szczegółową historię badań nad zagadnieniem, włącznie z analizą kluczowych wczesnych przyczynków Calanda i Wackernagla, podaje Dell’Oro (Dell’Oro 2015). Inne ważniejsze współczesne syntezy to m.in. Meißner 1998 oraz Bichlmeier 2008. Jedynym studium na temat SC opublikowanym po polsku pozostaje cenna, acz nader krótka praca Ostrowskiego (Ostrowski 2006).

³ W pierwszej kolejności: Risch 1974 (pierwsze wyd. 1937); Watkins 1971; Nussbaum 1976 (i szereg dalszych prac); Balles 2003, 2006 (etc.), lecz także wiele innych. Zob. bibliografię opracowań wymienionych w przyp. 2.

nieodłącznym elementem znacznie szerzej zakrojonego mechanizmu dającego się zrekonstruować dla języka pie. Mechanizm ten został w przełomowej monografii Nussbauma (Nussbaum 1976) nazwany „Systemem Calanda” (ang. *Caland System*).

Zjawisko polega na tym, że pewna grupa rdzeni (jaka konkretnie – o tym poniżej) produktywnie tworzy przymiotniki, abstracta oraz pewne formy czasownikowe za pomocą określonej grupy formantów. Najważniejsze spośród nich spotyka się w materiale z taką regularnością, że wystąpienie jednego z elementów niejako implikuje prawdopodobieństwo niegdysiejszego istnienia pozostałych, lub w każdym razie – z uwagi na dostępność nadzwyczaj wyraźnych wzorców analogicznych – możliwość ich wtórnego utworzenia przez użytkowników języka. Za przynależne do SC uważa się następujące formanty (Rau 2009):

- 1) stopień równy przymiotnika (adi.):
**-ro-*, **-u-*, **-o/ent-*, **-i-*; rzadziej: **-o-*, **-no-*, **-mo-*, **-lo-*, **-to-* i inne;
- 2) stopień wyższy przymiotnika (compar.):
**-yos*⁻⁴;
- 3) stopień najwyższy przymiotnika (superl.):
**-isth₂o*⁻⁵;
- 4) abstractum (abstr.):
**-es*⁻⁶, **-u-*, **-i*⁻⁷, R-∅ (rzecz. pierwiastkowy); rzadziej: **-ih₂₋*, **-r/n-*, **-mon-*;
- 5) pierwszy człon złożenia (1CP):
**-i-* (= abstractum na **-i-*)⁸;
- 6) drugi człon złożenia (2CP):
**-es-* (= abstractum na **-es-*);
- 7) stativa (czasowniki stanu):
**-eh₁₋(ye)*⁹.

⁴ Jak wiadomo, gramatyzacja sufiksów takich jak **-yos*- czy **-(t)ero-* jako wykładników stopnia wyższego jest zjawiskiem młodym, w dobie pie. zapewne nieprzeprowadzonym jeszcze w pełni; starszym znaczeniem **X-yos-* jest prawdopodobnie ‘szczególnie X’. Szczegółowiej zob. niedawno Rau 2014.

⁵ Prawdopodobna segmentacja: **-is-t-h₂o-*, w ostatecznym rozrachunku derywat sufiksu **-yos-* (stadia pośrednie: **-yos-* → **-is-to-* → **-is-te-h₂₋* → **-is-t-h₂o-*).

⁶ Głównie proterokinetyczne neutra, rzadziej typ amfikinetyczny.

⁷ Abstracta na **-u-* oraz **-i-* należały pierwotnie do typu akrostatycznego, podczas gdy przymiotniki na **-u-* oraz **-i-* należały do typu proterokinetycznego.

⁸ Jest to źródło osobliwego zjawiska, które pierwotnie zaobserwował Caland, por. powyżej. Podstawianie do 1CP (oraz 2CP) abstraktów, a nie przymiotników, jest związane z bardziej ogólną tendencją występującą w złożeniach w pie., zob. Lindner 2011: 68–70.

⁹ Stativum na **-eh₁₋(ye)*- jest z pochodzenia formą nominalną, mianowicie instr. sg. leżącego u podstaw SC rzeczownika pierwiastkowego (np. pierwotnie **h1rud^h-eh₁₋* ‘czerwinią, przez czerwień’,

Co bardzo ważne, wszystkie powyższe formy tworzone były bezpośrednio od rdzenia. Dlatego właśnie superl. od aw. przymiotnika *dərəz-ra-* ‘mocny’ brzmiał *darəz-išta-* (bez formantu **-ro-*; nie †*dərəzrišta-*); stativum od łac. *ruber* ‘czerwony’ to *rubeō* (również bez formantu **-ro-*; nie †*rubreō*), itd. Poniżej przedstawiono typowo „Calandowski” zestaw derywatów zaświadczonych od rdzenia pie. **b^herǵ^h-* ‘wysoki, być wysokim’¹⁰ w różnych językach ie.:

adi. <i>*-ro-</i>	<i>*b^herǵ^h-ro-</i>	toch. B <i>pärkare</i>	‘długi’
adi. <i>*-u-</i>	<i>*b^herǵ^h-u-</i>	het. <i>parkuš</i>	‘wysoki’
adi. <i>*-o/ent-</i>	<i>*b^herǵ^h-o/ent-</i>	wed. <i>brǵánt-</i>	‘wysoki, wielki’
compar. <i>*-yos-</i>	<i>*b^herǵ^h-yos-</i>	aw. <i>barəziiah-</i>	‘wyższy’
superl. <i>*-isth₂o-</i>	<i>*b^herǵ^h-isth₂o-</i>	aw. <i>barəzišta-</i>	‘najwyższy’
abstr. <i>*-es-</i>	<i>*b^herǵ^h-es-</i>	aw. <i>barəzah-</i>	‘wysokość’
1CP <i>*-i-</i>	<i>*b^herǵ^h-i-</i>	aw. <i>bərəzi-caxra-</i>	‘mający wysokie koła’
2CP <i>*-es-</i>	<i>*b^herǵ^h-es-</i>	wed. <i>dvi-bárhas-</i>	‘podwójnie wielki’
stat. <i>*-eh₁-(ye-)</i>	<i>*b^herǵ^h-eh₁-(ye-)</i>	het. <i>parkēšš-zi</i>	‘stawać się wysokim’ ¹¹

Reprezentatywny przykład w obrębie pojedynczego języka (tu gr.):

adi. <i>*-ro-</i>	<i>κῦδ-ρό-ς</i>	‘wspaniały’
compar. <i>*-yos-</i>	<i>κῦδ-ίωv</i>	‘wspanialszy’
superl. <i>*-isth₂o-</i>	<i>κῦδ-ιστος</i>	‘najwspanialszy’
abstr. <i>*-es-</i>	<i>κῦδ-ος (n.)</i>	‘wspaniałość, chwała’
1CP <i>*-i-</i>	<i>κῦδ-ι-άνειρα</i>	‘czyniąca mężów wspaniałymi’
2CP <i>*-es-</i>	<i>ἐπι-κῦδ-ής</i>	‘wyróżniająca się chwałą’

Powyższy opis to zrzęb charakterystyki SC od strony formalnej, tzn. określenie zbioru formantów, które w jego ramach występują; ten aspekt zjawiska został przez indoeuropeistów opisany jako pierwszy. Dalsze badania (zwl. Balles 2003, 2006; Rau 2009, 2013) wykazały, iż również charakterystyka rdzeni przybierających morfologię „Calandowską” da się dość jasno określić, co umiejscawia SC na tle całości systemu językowego także pod względem semantyczno-funkcjonalnym. Do uczestniczenia w SC uprawnione są mianowicie te rdzenie, które tworzą przymiotniki bezwzględne, wyrażające stan lub jakość (rozmiar, formę, kolor, właściwości fizyczne, smak, warstwą wtórne formacje werbalne typu **h₁rud^h-eh₁-ye-*). Zob. Rau 2009: 136–139 z dalszymi odwołaniami. Łuźniej powiązane z SC są inne formacje werbalne, zob. Rau 2009: 139–184.

¹⁰ Co do przymiotnikowej/czasownikowej wartości tego typu rdzeni, zob. poniżej w tekście.

¹¹ O związku het. *fientiwów* na *-ē-šš-* z pie. statiwami na **eh₁*, zob. zwłaszcza Watkins 1971.

tość itp.)¹², ewentualnie zmianę stanu bez działania agensa zewnętrznego ('zakwitły', 'zwiędły'). Warto zaznaczyć, że tego typu rdzenie nie mają ściśle przypisanej do siebie części mowy: tak np. typowo „Calandowski” rdzeń **h₁rewd^h*- można opatrzyć zarówno głosą 'czerwony', jak i 'czerwienić się' lub 'czerwień'. Nie przybierają natomiast morfologii SC rdzenie czasownikowe wymagające większej ilości argumentów (np. tworzące czasowniki przechodnie) lub typowo rzeczownikowe (np. oznaczające fizyczne przedmioty lub osoby). Formanty przymiotnikowe uczestniczące w SC nie tworzą przymiotników relacyjnych, jedynie zaś takie wyrażające samą jakość zawartą w znaczeniu rdzenia.

Istotność SC polega m.in. na tym, że obejmuje on jedynie część spośród produktywnych przyrostków pie.; nie jest zatem po prostu tożsamy ze zbiorem wszystkich regularnie występujących morfemów derywacyjnych. Wiele ważnych formantów nie wykazuje żadnych związków z SC; należy tu chociażby szeroko rozpowszechniony, tworzący przymiotniki sufiks **-iyo-*. (Podobnie nie partycypują w SC wszystkie przymiotniki, których semantyka teoretycznie by na to zezwalała; jakichkolwiek powiązań z SC – w postaci konkurencyjnych formacji na **-ro-*, **-u-* czy **-o/ent-* albo abstraktów na **-es-*, ICP na **-i-* itp. – nie widać przykładowo u dwóch bardzo dobrze poświadczonych przymiotników jakościowych **newo-* 'nowy' i **seno-* 'stary')¹³. Z drugiej strony SC nie stanowi struktury oderwanej od reszty produktywnej morfologii derywacyjnej¹⁴: procesy i formanty stanowiące trzon SC są też spotykane w innych domenach pie. morfologii. SC stanowi zatem po prostu ośrodek największej produktywności danych formantów, z silną tendencją do regularyzacji i rozbudowywania wokół nich powtarzalnych paradygmatów derywacyjnych – w ściśle określonej domenie funkcjonalnej, jaką jest wyrażanie podstawowych jakości.

Ani w samym prączyku, ani w archaicznym językach ie. SC nie był tworem stabilnym: tak jak całość morfologii języka, bezustannie wchłaniał nowe elementy, podczas gdy niektóre inne traciły produktywność lub zanikały całkowicie. Najczęstszym bodaj procesem odnawiającym morfologię SC była derywacja nowych przymiotników od przynależnych im abstraktów za pomocą sufiksów posesywnych ('X' → 'posiadający X', z czego też 'charakteryzujący się X' etc.): por. dla rdzenia **h₁rewd^h*- stare przymiotniki **h₁rud^h-ro-* 'czerwony' (gr. *ἐρυθρός*, psł. **rědrō*) oraz

¹² Termin ang.: *property concepts*, zob. Dixon 2004.

¹³ W przypadku niektórych tego typu niezgodności można spekulować, iż przyczyną jest pochodzenie takich wyrazów ze sfery przymiotników relacyjnych, czyli spoza właściwej domeny SC. Dla przykładu, **new-o-* 'nowy' objaśniano jako derywat typu *vřddhi* od przysłówka **nu* 'teraz'; pierwotnym znaczeniem byłoby relacyjne *'odnoszący się do teraz', a nie jakościowe 'nowy'. Podobnie **sen-o-* 'stary' podejrzewano o związki z grupą wyrazów oznaczających 'na zewnątrz, poza' (łac. *sine* 'bez', wed. *sanatár* 'poza'); pierwotne byłoby zatem – niekwalifikujące się jako „Calandowskie” – znaczenie *'odległy'. Zob. Nussbaum 2016.

¹⁴ Istnienie takiego bytu byłoby zresztą ewenementem z punktu widzenia językoznawstwa ogólnego.

* h_1 rowd^h-o- ‘ts.’ (psł. **rudǔ*, pgerm. **raudaz*), abstractum * h_1 rewd^h-es- ‘czerwień’ (gr. *ἔρυσθος* n.); od tego ostatniego derywowano sufiksem posesywnym *-o- derywat * h_1 re/owd^h-s-o- *‘posiadający czerwień, charakteryzujący się czerwienią, który rozwinął się w konkurujący z już istniejącymi przymiotnik ‘czerwony’ (psł. **rusǔ*)¹⁵. Nowotwory tego rodzaju mogły z czasem niezależniać się i przybierać funkcję pełnoprawnego składnika systemu¹⁶.

Na skutek tego rodzaju innowacji SC ukazuje się w nieco innej postaci w każdym języku, w którym daje się zaobserwować. Jako przykład niech posłuży łacina, gdzie SC wyewoluował dość daleko od stanu pie. (Rau 2009: 124–125). Przybrał on tu postać produktywnego zestawu obejmującego najczęściej adi. na -*idus*¹⁷, abstr. na -*or* -*ōris*¹⁸, stat. na -*eō*¹⁹, inchoativum na -*ēsō* oraz factitivum na -*efaciō* (por. *calidus* ‘gorący’, *calor calōris* ‘gorąco’, *caleō* ‘być gorącym’, *calēsō* ‘stawać się gorącym’, *calefaciō* ‘czynić gorącym’). Poszukując w innych, później zaświadczonych językach ie. refleksów SC, należy się również spodziewać (w najbardziej optymistycznym wypadku) raczej tego rodzaju przekształceń aniżeli wiernego zachowania postaci pie.

Praktyczne znaczenie SC w badaniach etymologicznych polega zwłaszcza na jego „potenziale euristico” (termin Dell’Oro 2015: 46), wynikającym z możliwości przewidywania form, których można się w ramach systemu spodziewać, a także – w przypadku archaizmów leksykalnych dawniej należących do SC, zachowanych w późniejszych językach ie. – na możliwości pełnego wyjaśnienia ich niegdysiejszej motywacji.

SC a języki słowiańskie

SC został opisany oraz zrekonstruowany dla pie. na podstawie materiału indoiraniańskiego, greckiego oraz w pewnej mierze łacińskiego; w tych bowiem językach jest on wciąż najlepiej widoczny w postaci, w jakiej zakłada się go dla prajęzyka. Od czasu ugruntowania się pojęcia w indoeuropeistyce podjęto jednak próby zbadania rozwoju SC również w innych podrodzinach ie. (przykładowo: de Bernardo Stempel

¹⁵ Zwykle w takich przypadkach można oczywiście założyć, że konkurujące ze sobą twory wykazywały (przynajmniej początkowo) pewne różnice w niuansach znaczeniowych; jest to bezpośrednio widoczne w przypadku triady psł. **rǔdrǔ*, **rudǔ* i **rusǔ*.

¹⁶ Szerzej o tym procesie zob. Rau 2009: 127–136.

¹⁷ „Calandowskie” ICP na **-i-* z 2CP **-d^hh₁-o-*, zob. Balles 2003.

¹⁸ Z dawniejszego **-ōs*, **-ōsis*; z pochodzenia rzadszy, histerokinetyczny typ należący do SC abstractum na **-es-*.

¹⁹ „Calandowskie” stativum **-eh₁-(ye-)*; kolejne dwie formacje to spokrewnione z nim wtórne typy werbalne. Zob. przyp. 9.

1999: 529–537 dla jęz. celtyckich, przede wszystkim stirl.; podobne badania w ostatniej dekadzie m.in. na materiale het. i toch.). Studia te zaowocowały wieloma nowymi istotnymi perspektywami: okazuje się, że wzięcie pod uwagę kontekstu SC pozwala czasem zrozumieć wcześniej niejasne aspekty słowotwórstwa w poszczególnych językach. Asumpt do rozważań nad kontynuacją SC w bśl. dają zwłaszcza rezultaty badań nad jego refleksami w jęz. germańskich (zwl. Neri 2003: 48; Bichlmeier 2008): mając na uwadze liczne zbieżności w warstwie słowotwórczej i leksykalnej między germ. a bśl. (obszar „płn.-ie.”), można oczekiwać, że rodziny te będą również wykazywać zbliżone tendencje co do rozwoju SC. Jest tak w istocie – mamy tu do czynienia z porównywalnymi typami zachowanych archaizmów oraz podobnymi rodzajami innowacji. Szersze omówienie tej kwestii nie będzie tu możliwe; poniżej ukazują jednak pewne jej aspekty.

Badań nad kontynuacją SC w językach słowiańskich w zasadzie do tej pory nie prowadzono. W literaturze indoeuropeistycznej dotyczącej SC odnajdujemy co prawda (niezbyt liczne, ale jednak obecne) odniesienia do materiału słowiańskiego²⁰; w ogromnej większości chodzi wszakże o kognaty form „Calandowskich” zaświadczonych w innych językach lub w każdym razie o formacje bardzo typowe dla systemu, niewymagające szczególnie wnikliwej interpretacji (psł. **rǫdro* ‘czerwony’ < **h₁rud^h-ro-* itp.). Nie podjęto natomiast próby opisu losów SC jako pełnego systemu w językach słowiańskich²¹ lub bałto-słowiańskich²², czy też powiązania produktywnych wzorców derywacji przymiotników, abstraktów itp. w tych językach z SC. Bardzo niewiele jest też przykładów aktywnego użycia metodologii biorącej pod uwagę istnienie SC – a zwłaszcza wykorzystującej jego „potencjałe euristico” – w pracach etymologicznych obejmujących materiał słowiański²³. Wszystko to wskazuje na pewną lukę w dotychczasowych badaniach. Wyraża się ona także w braku odniesień do SC (lub odniesieniach jedynie sporadycznych) nawet w nowszych słownikach etymologicznych czy historycznych opracowaniach słowotwórstwa psł.

²⁰ Dla przykładu, Rau (Rau 2009) podaje w indeksie 19 form słowiańskich; Dell’Oro (Dell’Oro 2015) jednak już tylko 9.

²¹ Por. jednakowoż przyp. 1.

²² Badania z tej perspektywy ułatwia istnienie szkicu Ostrowskiego (Ostrowski 2006), opisującego podstawowe fakty bałtyckie i zawierającego też pewną liczbę przykładów słowiańskich.

²³ Tego typu próby podejmował wprawdzie już jeden z pierwszych badaczy zjawisk związanych z SC, Bartholomae (Bartholomae 1900: 138). Analizując w pewnym złożeniu awestyjskim pierwszy człon *saē-* jako oznaczający ‘sierotę’ i traktując go jako „Calandowski” ICP na **-i-*, przywołuje psł. **sirǫ* ‘osierocony, samotny’ jako skojarzony z nim przymiotnik na **-ro-* (przykład ten jest jednak wadliwy z uwagi na nietrafność analizy formy aw.; zob. Dell’Oro 2015: 76). W późniejszej literaturze odnajdujemy nieliczne dalsze przykłady zastosowania SC w etymologii słowiańskiej; por. np. Patri (Patri 2007), analizujący psł. **jarǫ* ‘dziki, gwałtowny’ jako **yeh₂-ro-*, skojarzone z 2CP na **-es-* (iir. **-yaH-as-*) w wed. *a-yās-* ‘zwinny’.

Rozwój SC w językach bsł. jest przedmiotem powstającego obecnie szerszego studium, zob. Majer 2017; zebrano tam rozliczne przykłady kontynuacji zjawisk związanych z SC w językach bsł., zarówno izolowanych archaizmów leksykalnych, jak i zachowujących produktywność elementów morfologii bałtyckiej i słowiańskiej odziedziczonych z SC, takich jak adi. na *-u- czy stat. na *-eh₁-(ye-). Tutaj, w tomie dedykowanym pamięci Prof. Franciszka Sławskiego – jednego z najwybitniejszych znawców słowotwórstwa prasłowiańskiego – wybrano do omówienia kilka przykładów, które z jednej strony ukazują potencjał SC w objaśnianiu niemotywowanych synchronicznie zjawisk w morfologii psł., z drugiej zaś mogą zostać omówione na podstawie materiału zebranego w *Słowniku prasłowiańskim* (włącznie z zawartym w nim *Zarysem słowotwórstwa prasłowiańskiego*). Wybrane przykłady dotyczą nierzadko kluczowych problemów morfologii psł., które mogą tu zostać ujęte jedynie nad wyraz skrótowo (dotyczy to również wyboru literatury); nacisk położono naturalnie na wykazanie związków z SC.

Psł. **deb-elō* ‘gruby’: compar. **deb’-bš-*; status sufiksu **-elō*

Psł. przymiotnik **debelō* ‘gruby, potężny, mocny; nieokrzesany, grubiański etc.’ (materiał w SP 3: 29–30; ÆSSIA 4: 202–203; zob. też ESJS 2: 124–125; Derksen EDSIL: 97–98) tworzył formę stopnia wyższego bezpośrednio od rdzenia **deb-*, z pominięciem sufiksu derywacyjnego **-elo-*. Stan ten zachowany jest jedynie w sch. (*dēbeo debēla*, compar. *dēblji*), jednak ze względu na izolowany charakter formacji wewnątrz sch. oraz brak motywacji dla wtórnego jej utworzenia należy tu założyć jeden z szeregu zachowanych jedynie lub niemal jedynie w sch. prasłowiańskich archaizmów morfologicznych²⁴. Można zatem zrekonstruować psł. **deb-elō*, compar. **deb’-bš-*. (Taki też był pogląd Franciszka Sławskiego – SP 3: 29 rekonstruuje „compar. **deb’bjō*”).

Stosunek **deb-elō*, compar. **deb’-bš-* jest jednak całkowicie wyjątkowy i godny uwagi: formy stopnia wyższego budowane od podstawy innej niż forma stopnia równego znajdujemy w języku psł. zazwyczaj jedynie u przymiotników, w których stopień równy tworzony jest sufiksem **-okō* (**-bkō*) lub **-ekō* (**-ekō*). Formy stopnia wyższego są tu tworzone za pomocą sufiksu **-jōš-* dodanego bezpośrednio do rdzenia, z pominięciem formantu stopnia równego (por. **qz-ōkō* ‘wąski’, compar. **qž-bš-*)²⁵. Jest to oczywiście dziedzictwo ie. ściśle związane z SC: psł. przymiotniki

²⁴ Por. chociażby utrzymanie zarówno pierwotnej postaci morfologicznej, jak i rodzaju w neutrach **doba* ‘(odpowiedni) czas’ (SP 3: 283–286) lub **veče* ‘wieczór’.

²⁵ Mowa o starym wzorcu, ciągle dość żywotnym u sporej grupy przymiotników. Od najstarszych tekstów spotykamy jednak też formy regularyzowane, gdzie compar. tworzony jest nie od rdzenia, a od stopnia równego, za pomocą produktywnego przyrostka **-ējbš-* (zob. też przyp. 26). Por. od psł. **tvnokō*

na **-okō* to morfologiczny kontynuante pie. przymiotników na **-u-*, czyli jednego z głównych typów wchodzących w skład SC, a sufiks compar. **-jbš-* to morfologiczny kontynuante pie. **-yos-*, tworzącego, jak wspomniano na początku, formy compar. bezpośrednio od pierwiastka w obrębie SC²⁶. Fakt przynależności psł. przymiotników na **-okō* (wraz z ich compar. typu **qž-bš-*) do zbioru zjawisk związanych z SC został w „Calandowskiej” literaturze indoeuropeistycznej dostrzeżony, przynajmniej *implicite* (np. Hamp 1983: 6; Rau 2009: 130).

Jak już zaznaczyliśmy powyżej, zgoła inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku odpierwiastkowego compar. stanowiącego część stosunku **deb-elb*, compar. **deb'-bš-*. Mamy tu do czynienia z sytuacją, w której sufiks **-elb* (< pie. **-elo-*), za pomocą którego derywowano od rdzenia **deb-* formę stopnia równego, zachowuje się podobnie jak **-okō* (< pie. **-u-*), czyli zgodnie z mechanizmem typowym dla SC: jest pomijany przy tworzeniu formy compar. Tak jak nie jest możliwe odnalezienie synchronicznej motywacji dla takiego stanu rzeczy w sch. (trudno byłoby uzasadnić wtórne utworzenie stosunku *dèbeo* : *dèbljī* wobec hipotetycznego regularnego stanu psł.), tak niepodobna wskazać jej nawet na poziomie psł.: jedyną oczekiwaną formą compar. od **debelō* byłoby **debel-ějvš-*. Stosunek **deb-elb* : **deb'-bš-* musi zatem zostać uznany za izolowany archaizm także na tle psł.

Jedynym narzędziem, za pomocą którego można uzasadnić istnienie psł. **deb-elb*, compar. **deb'-bš-* okazuje się zatem SC. Jeśli założymy, że formę stopnia równego **deb-elb* utworzono w epoce, kiedy funkcjonował jeszcze wzorzec zbliżony do pie. SC, a sufiks **-elo-* mógł pełnić rolę formantu „Calandowskiego” paralelną do szerzej rozprzestrzenionych **-ro-*, **-u-* i in., stosunek typu **d^{heb(h)}-elo-*, compar. **d^{heb(h)}-yos-* nie odbiega w niczym od typowego modelu SC i staje się całkowicie jasny.

Analizę opartą o SC wspiera tu również charakter samego rdzenia **d^{heb(h)}-*. Chociaż stanowi on ewidentnie innowację leksykalną obszaru płn.-ie., to znaczy bsł. i germ. (analiza etymologiczna i omówienie kwestii **-b^h* ~ **-b* zob. SP 3: 29; ÈSSIA 4: 202–203; ESJS 2: 124–125; Kroonen EDPG: 89; Derksen EDSIL: 97–98, EDBIL: 529–531), to poświadczony jego derywaty można ułożyć w zbiór niemal modelowo odzwierciedlający pie. wzorzec SC:

‘cienki’ scs. compar. *тѣньчак* (Supr.) zam. starszego **t^hn'e*. Szerzej o compar. w psł. zob. Vaillant 1958: 561–590 i inne standardowe kompendia.

²⁶ Drugi spośród formantów compar. w języku psł. – dłuższy sufiks **-ějvš-*, stanowiący innowację ograniczoną do psł. – nie jest dodawany bezpośrednio od pierwiastka, lecz zawsze do tematu stopnia równego. Sufiks ten nie wykazuje zatem zachowania „Calandowskiego” w tym samym sensie, co bezpośrednio odziedziczone **-jbš-*; może natomiast pozostawać w pewnej zależności z SC w związku z obecnością pierwszego elementu **-ě-*, który prawdopodobnie można identyfikować z pie. elementem **-eh₁-*, pełniącym ważną funkcję w SC (zob. przyp. 9).

płn.-ie. **d^heb^(h)*-²⁷ ^{ε?} ciężki, ?gruby:

adi. *-elo-	* <i>d^heb^(h)</i> -elo-	psł. * <i>debelō</i>	‘gruby’
adi. *-ro-	* <i>d^hob^(h)</i> ro ²⁸	pgerm. * <i>dapraz</i>	‘ciężki’ ²⁹
adi. *-lo-	* <i>d^hob^(h)</i> lo ³⁰	łot. <i>dabls</i>	‘silny’
compar. *-yos-	* <i>d^heb^(h)</i> -yos-	psł. * <i>deb</i> -bš-	‘grubszy’
abstr. *-es-	* <i>d^heb^(h)</i> -es-	→ łot. <i>depsis</i>	‘grubas’
ICP *-i-?	* <i>d^heb^(h)</i> -i-	cf. stprus. <i>debikan</i> ³¹	‘duży’
stat. *-eh ₁ -(ye-)	??* <i>d^heb^(h)</i> -eh ₁ -	psł. * <i>debēti</i> ³²	‘siedzieć, pozostawać’

W perspektywie ie. wyjątek stanowi tu jednak wyżej wspomniany przyrostek *-elo-. Morfem taki jest poświadczony przede wszystkim w funkcji deminutywnej, zwłaszcza w jęz. italskich (Leumann 1977: 309; Risch 1974: 107), jednak nie wydaje się odgrywać żadnej roli w SC; nie spotykamy go w funkcji sufiksu „Calandowskiego”, tworzącego formy stopnia równego przymiotników bezpośrednio od rdzenia. Tak więc obok przykładów typu gr. *ἐλαχύς* ‘mały’, *ἐλαφρός* ‘lekki’, compar. *ἐλάσσων* ‘mniejszy’, (**h₁lŋg^{wh}*-u-, **h₁lŋg^{wh}*-ro-, **h₁lŋg^{wh}*-yos-) nie odnajdujemy nigdy przymiotników typu †*ἐλαθελός* (które pozwoliłyby przypuszczać dawniejsze †*h₁lŋg^{wh}*-elo-); obok wed. *tigmá-* ‘ostrzy’, aw. *tiyrá-* ‘ts.’, aw. *tižii-aršti-* ‘mający ostrą włócznię’ (**tig*-mo-, **tig*-ro-, **tig*-i-) próżno szukać tworów w rodzaju wed. †*tijará-* lub aw. †*tižara-* (które pozwoliłyby przypuszczać dawniejsze †**tig*-elo-).

Z drugiej strony przykładów obecności *-elo- przy rdzeniach wykazujących zjawiska „Calandowskie” w językach obszaru płn.-ie. można wskazać więcej. Co do samej słowiańszczyzny, zwraca uwagę **tęž-elō* ‘ciężki’, wsch.-sł. wariant szeroko poświad-

²⁷ Całkowity brak zgodności semantycznej wyklucza pokrewieństwo z zaświadczonym w starożytnych językach ie. rdzeniem **d^heb^h*- ‘mały’, również wykazującym jasną przynależność do SC (wed. *dabhrá-*, het. *tepu-*; o tym rdzeniu zob. Nussbaum 1976: 5).

²⁸ Nie jest tu możliwe omówienie problematyki apofonii wewnątrz rdzenia w derywatach „Calandowskich” (skomplikowana jest tu zarówno kwestia pierwotnych wzorców pie., jak i rozwój bsł. i germ.). Wydaje się, iż w językach grupy płn.-ie. (bsł. i germ.) doszło do szerokiego rozprzestrzenienia się w obrębie całego CS stopnia apofonicznego R(o). Prawdopodobnie ma to związek ze zwiększoną produktywnością przymiotników typu **h₁rowd^h*-o- kosztem starszych przymiotników na *-ro- i *-u-, gdzie dominował stopień R(Ø).

²⁹ Stwniem. *tapfer* ‘mocny’, stnord. *dapr* ‘smutny’.

³⁰ Także → psł. **dobljō*, łot. *dabļš* ‘ts.’.

³¹ O przyrostku -*řka-* zob. Endzelin 1944: 71. Może on pochodzić (częściowo) ze złożenia typu **R-i-h₃k^{wo}*- od rdzeni „Calandowskich”.

³² Psł. **debēti* **debitō* (materiał w *ĚSSIA* 4: 203); odpowiednik formalny, semantyka niejasna.

czonego psł. **tęg-ɔkɔ*/**tęż-bkɔ*³³, compar. **tęż-bš-*, abstr. **tęgo *tężese*³⁴. Transpozycja do fonologii pie. dałaby tu stosunek adi. **t^(h)ŋg^h-u-*, **t^(h)ŋg^h-elo-*, compar. **t^(h)ŋg^h-yos-*, abstr. **t^(h)ŋg^h-es-*³⁵. Podobnie można analizować przymiotnik **veselɔ* ‘wesoły’, mający dokładny odpowiednik w lot. *vęsēls* ‘cały, zdrowy’; praforma **h₁wes-elo-* mogła być niegdyś skojarzona z compar. **h₁ews-yos-* zachowanym w goc. *iusiza* ‘lepszy’, które jest z synchronicznego punktu widzenia nieregularnym, supletywnym compar. nieposiadającym formy stopnia równego tworzonej od tego samego rdzenia. Jest jednak poświadczony goc. rzeczownik *iusila* ‘odpoczynek’, wskazujący na **ewselā* < **h₁ews-eleh₂* < **h₁ews-elo-*, które mogłyby być apofoniczną kontaminacją dawnego kognatu psł. **veselɔ* oraz compar. **h₁ews-yos-*.

Wydaje się więc prawdopodobne, że na obszarze bsł. i być może germ. odziedziczone przekształcenie SC wchłonęło sufiks *-elo- w funkcji wykładnika stopnia równego przymiotników, czyli podobnej do odziedziczonych w tej roli *-u-, *-ro- itp. Najpewniej doszło do tego na skutek ewolucji dawniejszej funkcji deminutywnej lub ekspresywnej, lub też bardziej ogólnie ‘zależnościowej’ (ang. *genitival*, zob. Nussbaum 2009). Sufiks *-elo- można prawdopodobnie analizować jako *-e-lo-, czyli derywat na *-lo- od pierwotnego przymiotnika tematycznego (zatem np. **d^heb^(h)-o-* → **d^heb^(h)-e-lo-*, przy założeniu wciąż żywej apofonii *e ~ *o w samogłosce tematycznej; por. przykłady takie jak gr. *φόβ-ο-ς* ‘ucieczka, strach’ → *φοβ-ε-ρός* ‘straszny’, *δόλ-ο-ς* ‘podstęp’ → *δολ-ε-ρός* ‘podstępny’). Proces taki stanowiłby bliską paralelę do powstania sufiksu *-o-ko-, który rozprzestrzenił się szeroko zwłaszcza w indoirańskim i słowiańskim (> psł. **okɔ*, również w pewnym stopniu zintegrowane do SC: typ **šir-okɔ* ‘szeroki’, compar. **šir’-bš-* ‘szerszy’³⁶).

Wszystkie wyżej wymienione kwestie wymagają dokładniejszego zbadania. W miarę pewne wydaje się jednak stwierdzenie, iż stosunek psł. **deb-elɔ*, compar. **deb’-bš-* jest archaizmem w perspektywie psł., a nawet bsł. (żywy compar. odpierwiastkowy typowy dla mechanizmów SC), jednak stanowi innowację wobec stanu pie. (brak uczestnictwa sufiksu *-elo- w SC w starożytnych językach ie., zatem

³³ Forma **tęg-ɔkɔ* (por. identyczne lit. *tingūs* ‘leniwy’) jedynie w kilku derywatach scs. (*отлагъчени* ‘obciążeni’, Zogr., Mar.); w całej słowiańszczyźnie **tęż-bkɔ*, które objaśnia się często jako powstałe pod wpływem compar. **tęż-bš-* i innych form w oczekiwanym ż (w kontekście SC nie można wykluczyć również starego **t^(h)ŋg^h-i-*; por. **gor-ɔkɔ* ‘gorzki’, SP 8: 129–130; prawdopodobnie do compar. **gor’-bš-*).

³⁴ Więcej o tej formie zob. poniżej.

³⁵ O kwestii **t^(h)*- i możliwości rekonstrukcji pierwiastka pie. zob. LIV₂: 657.

³⁶ Przyrostki **okɔ* oraz **ekɔ* stanowią z etymologicznego punktu widzenia rozszerzenie samogłoski tematycznej *-o/e- elementem *-ko-; ich odpowiedniki ie. także nie partycypują w SC i nie tworzą nigdy compar. odpierwiastkowego. Formy słowiańskie typu **šir-okɔ* ‘szeroki’, compar. **šir’-bš-* są zatem również interesujące i nie zostały jeszcze w kontekście SC opisane (materiał słowiański przymiotników rozszerzonych o *-kɔ dokładnie zbadał Rysiewicz [Rysiewicz 1937]). Z uwagi na względnie produktywny charakter tych formacji mamy jednak do czynienia ze zjawiskiem innego charakteru niż opisywany tu przykład **deb-elɔ*, compar. **deb’-bš-* oraz pozostałe wymienione w niniejszym przyczynku.

prawdopodobnie również w samym pie.). Do pełnego opisu tej ciekawej formy psł. potrzebne jest w każdym razie odniesienie do koncepcji SC.

Psł. **dbl-g̃* ‘długi’ : compar. **dbl’-bš-*; status sufiksu **-g̃*

W języku psł. możemy wskazać przynajmniej na jeszcze jeden compar. tworzony zupełnie nieregularnie z pominięciem elementu widocznego w formie stopnia równego. Mowa o przymiotniku **dbl-g̃* ‘długi’, który w wielu językach słowiańskich poświadcza compar. **dbl’-bš-*³⁷: por. stczes. *deli delši delše*; adv. **dbl-je* ‘dłużej’: cs. *дълге* (SJS I: 538), słń. *dljè* itd.; szerszy materiał w SP, gdzie także komentarz: „Archaiczny compar. do **dľ’-g̃* ‘długi’ (zob.), ie. **del-* ‘długi; wydłużać’. Tylko słow.” (SP 5: 220). Na wyjątkowość oraz prawdopodobną archaiczność stosunku **dbl-g̃* ‘długi’ : compar. **dbl’-bš-* zwrócił uwagę Vaillant (Vaillant 1929); podobnie także ÈSSIA (ÈSSIA 5: 209) i wielu innych autorów³⁸.

Nie ulega wątpliwości, że i tę nieregularność należy rozważać w oparciu o mechanizmy SC. Stosunek **dbl-g̃* : compar. **dbl’-bš-* można by wyjaśnić jako (niegdyś) regularny jedynie wówczas, gdyby element *-g̃* (pie. **-g^ho-*) dało się zinterpretować jako „Calandowski” sufiks tworzący formę stopnia równego, pomijany przy tworzeniu compar.

Należy podkreślić, iż – podobnie jak omówiony powyżej sufiks **-elo-* – element **-g^ho-* nie zdaje się odgrywać żadnej roli w procesach związanych z SC w starszych językach ie. Z drugiej strony psł. forma **dbl-g̃* posiada dokładny etymologiczny odpowiednik w wed. *dīrghá-* ‘długi’ oraz prawdopodobnie w lit. *ilgas*, łot. *ilgs* ‘ts.’³⁹, co wskazuje na odziedziczony charakter formacji w psł. oraz na faktyczną możliwość rekonstrukcji **dľ_h-g^ho-* nie tylko jako transpozycji, ale jako realnej formy pie. Ani formy wedyckie, ani bałtyckie nie poświadczają jednak „Calandowskiego” zachowania elementu **-g^ho-*; por. formę compar. wed. *drāgh-īyas-*, gdzie element **-g^h* traktowany jest jako przynależny do rdzenia.

Jak wielokrotnie wskazywano w literaturze, i psł., i inne języki ie. dostarczają jednak dalszych argumentów za wydzieleniem rdzenia **delh₁-* i, co za tym idzie, uznaniem elementu **-g^ho-* za sufiks derywujący od niego formę przymiotnikową. W psł.

³⁷ Oczywiście mamy tu znów na myśli ewidentnie starszy, synchronicznie mniej przejrzysty wzorzec; już w scs. jest zaświadczona regularyzowana forma compar. (por. *длъжакѣ*, Supr.). Zob. przyp. 25.

³⁸ Niektórzy badacze obok hipotezy zakładającej archaizm rozważali też możliwość wtórnego powstania omawianej formy compar. poprzez analogię do formacji odziedziczonych (np. Snój SES, s. v. *dlje*: „primernik, izpeljan po ide. besedotvornem vzorcju (ali njegovi imitaciji)”). Podobnie jak w przypadku omówionego wcześniej **deb-el̥* : **deb’-bš-* brak jednak konkretnego wzorca analogicznego dla takiej innowacji.

³⁹ Brak oczekiwanego nagłosowego *d-* w formach bałtyckich nie został nigdy przekonująco wyjaśniony.

odnajdujemy szereg derywatów takich jak **dbl-ina* ‘długość’ czy **dbl-iti* ‘wydłużać’, utworzonych bezpośrednio od rdzenia (na stopniu zanikowym **dłh₁-*). W innych językach element zawierający *-*g^h*- wydaje się być dodany do podstawy o kształcie **dolh₁-i-* (gr. *δολιχός* ‘długi’ < **dolh₁-i-g^ho-*) lub **dolh₁-u-* (het. *daluki-* ‘długi’ < **dolh₁-u-g^hi-*). Podstawy **dolh₁-i-* oraz **dolh₁-u-* najprościej objaśnić jako funkcjonujące w obrębie SC dawne akrostatyczne abstracta, odpowiednio na *-*i-* oraz *-*u-* (tak Rau 2009: 132). Do *dossier* poświadczającego związku rdzenia **delh₁-* z SC można także dodać niewymieniane jeszcze w tym kontekście alb. *gjaṭë* ‘długi’, prawdopodobnie kontynuujące praformę **dłh₁-to-*, przy czym oprócz analizy jako zleksykalizowany imiesłów bierny o pierwotnym znaczeniu ‘wydłużony’ (tak Schumacher, Matzinger, Adaktylos 2014: 230) można także uznać ją za przynależny do SC prymarny przymiotnik na *-*to-* (cf. częste „Calandowskie” dublety takie jak aw. *xrūta-* ‘krwawy’ obok *xrūra-* ‘ts.’ < **kruh₂-to-*, **kruh₂-ro-*).

Nie jest tu możliwe dogłębne omówienie problematyki związanej z pie. **delh₁-*, **dłh₁-g^ho-* oraz możliwymi związkami z innymi ie. leksemami o znaczeniu ‘długi’ lub podobnym (np. łac. *longus* i pgerm. **langaz*, które można wyprowadzać z form w rodzaju *(*d*)*long^ho-*; postulowano tu szereg hipotez zakładających m.in. pochodzenie z dawniejszej dwu- lub kilkuczłonowej kolokacji⁴⁰). W świetle obecnego tematu istotne jest, że w psł. został zachowany „Calandowski” stosunek między formą stopnia równego **dbl-gṛ* a formą compar. **dbl'-bš-*. W przeciwieństwie do przypadków opisanych w poprzedniej sekcji wydaje się, iż tutaj psł. zachował pierwotny stan rzeczy z pie. lub jego bardzo wczesnego dialektu, gdzie postaci **dłh₁-g^ho-* oraz **dłh₁-yos-* (pierwotnie być może **delh₁-yos-* lub **dleh₁-yos-*)⁴¹ musiały funkcjonować w ramach SC, pomimo wyjątkowości sufiksu *-*g^ho-*⁴². Jak już wspomniano, w pozostałych językach ie., które zachowały kontynuant **dłh₁-g^ho-*, został on z SC wyłączony; dlatego też świadectwo słowiańskie jest tu kluczowe i w tym wypadku konieczne dla rozważania sytuacji pie. (jest to przypadek wyjątkowy, jeśli chodzi o SC, gdyż zwykle niewralgicznych danych dostarczają tu bardziej archaiczne języki)⁴³.

⁴⁰ Por. niedawno Blažek 2015; podobnie, lecz znacznie ostrożniej, Balles 2009. O należących tu formach het. oraz ewentualnych bezpośrednich związkach z materiałem słowiańskim zob. także artykuł K. Jasińskiej i D. Piwowarczyka w niniejszym zbiorze.

⁴¹ Sufiks *-*yos-* wywoływał pierwotnie stopień pełny na rdzeniu; por. niektóre przykłady wed. wcześniej w tekście.

⁴² Założenie to jest uprawnione nawet wówczas, jeśli hipotezę o ostatecznym pochodzeniu przymiotnika **dłh₁-g^ho-* z compositum lub kolokacji (zob. powyżej w tekście) uznamy za prawidłową. Co do wchłaniania przez SC elementów morfologicznie obcych – o ile znajdują się w typowej dlań sferze semantycznej – por. Rau 2009: 125.

⁴³ Obecność nierozszerzonej podstawy **dbl-* < **dłh₁-* w słowiańskim została już zresztą w kontekście „Calandowskim” dostrzeżona (*-*dbliti* ‘wydłużać’ odnotowuje Rau 2009: 132); nie wskazano jednak dotychczas na kluczową formę compar., która – związana morfologicznie z formą przymiotnika **dbl-gṛ* znacznie bliżej niż derywaty werbalne czy nominalne – jest poważniejszym argumentem przemawiającym

Na marginesie dyskusji o $*dl_1h_1-g^ho > *dbl-g\bar{o}$ można wskazać na jeszcze jeden leksem poświadczający być może ciekawą interakcję elementu $*-g^ho > *-g\bar{o}$ z SC. Mowa o przymiotniku $*bolg\bar{o}$ ‘dobry’. Proponowano dla niego szereg nawiązań etymologicznych (SP 1: 306–307; ESJS 2: 65; ÈSSIA 2: 173–174), z których najbardziej przekonująco wygląda zestawienie z (synchronicznie izolowanym, supletywnym) compar. $*bol'b\bar{s}$ ‘lepszy, większy’; tak np. Berneker (Berneker SEW 1: 69), Vaillant (Vaillant 1929: 7, 1958: 577). Samo psł. $*bol'b\bar{s}$ ma solidną i niekontrowersyjną etymologię (SP 1: 316; ESJS 2: 72; ÈSSIA 2: 193–194): jego porównanie z wed. $b\bar{a}l\bar{i}yas-$ ‘mocniejszy’ (cf. też $b\bar{a}la-$ n. ‘siła’), gr. $\beta\acute{\epsilon}\lambda\tau\epsilon\rho\varsigma, \beta\epsilon\lambda\tau\acute{\iota}\omega\nu$ ‘lepszy’ oraz łac. $d\bar{e}-bilis$ ‘słaby’ ($*\bar{p}$ ‘pozbawiony siły’) wskazuje na pie. rdzeń $*bel$ ⁴⁴. Psł. $*bolg\bar{o}$ jest jednak na tle ie. jedynym tworem derywowanym do tego rdzenia przy użyciu elementu $*-g^ho-$ (psł. $*-g\bar{o}$). W odróżnieniu od $*dbl-g\bar{o}$ ‘długi’: compar. $*dbl'-b\bar{s}$ -, które z pewnym prawdopodobieństwem można uznać za formację pochodzące z doby pie. lub zbliżonej, mamy tu zatem zapewne do czynienia z innowacją ograniczoną do psł. lub jego nieodległego przodka⁴⁵. Z uwagi na brak dokładnych odpowiedników nie byłoby założeniem ekonomicznym przypuszczać, iż psł. $*bolg\bar{o}$ kontynuuje autentyczną pie. praformę $*bol-g^ho-$, zanikłą w gr. i wed., które to języki zachowałyby jedynie przynależne do niej formy compar. Kwestią kluczową w odniesieniu do obecnego tematu jest natomiast fakt, iż utworzenie innowacyjnej formy stopnia równego $*bol-g\bar{o}$ na podstawie odziedziczonego compar. $*bol'-b\bar{s}$ - jest zrozumiałe tylko wówczas, jeśli założymy w epoce psł. lub nieco wcześniejszej daleko idącą żywotność mechanizmów SC⁴⁶.

****orvbn̄o* ‘równy’: **orvesbn̄ik̄o* ‘rówieśnik’; SC a psł. tematy na $*-es-$**

Ostatni przypadek omówiony w niniejszym krótkim przeglądzie odnosi się do potencjalnej roli SC w wyjaśnieniu zagadki, jaką jest wyraz rekonstruowany jako $*orvesbn̄ik̄o$ ⁴⁷.

za wnioskiem, iż psł. zachował tu ciekawy i istotny element SC. Niewątpliwie obecność tych derywatów ułatwiła jednak utrzymanie się odpierwiastkowej formy compar. w psł.

⁴⁴ Szeroko znany w indoeuropeistyce jako jeden z nielicznych pewnych przykładów na fonem $*b$ w rdzeniu z całą pewnością sięgającym doby pie.

⁴⁵ Taki pogląd zdaje się też reprezentować Vaillant: „Le slave, sur le comparative $*bal-(j)i\bar{s}$ -, a fait un adjective $*bal-ga-$...” (Vaillant 1958: 578).

⁴⁶ Oraz istnienie konkretnego modelu w postaci odziedziczonego $*dbl-g\bar{o} : *dbl'-b\bar{s}$ -; por. przyp. 38.

⁴⁷ Za owocną dyskusję oraz użyteczne informacje dotyczące słowiańskiego „rówieśnika” dziękuję mgr. Pawłowi Janczulewiczowi (IJP PAN), reprezentującemu zresztą poglądy całkiem odmienne niż tu przedstawione.

Omawiając psł. neutra na *-es- w drugiej części *Zarysu słowotwórstwa prasłowiańskiego*, Franciszek Sławski pisze:

Spotyka się i takie wypadki, kiedy pierwotny temat na -es- zaświadczony jest tylko w derywatach sekundarnych, np. *ložesno* ‘miejsce, gdzie się znajduje płód, łono matki, macica’ (-no nawarstwione na dawny temat na -es-, por. gr. λέχος n. ‘łożę’) pozwala na rekonstrukcję pierwotnego **logo* **ložese* [...]. Podobnie rekonstruuemy psł. **orvo* **orvese* ‘jednakowość, podobność, równość’ (: **orvb*, stpr. *arwis* ‘prawdziwy, pewny’, psł. *orvbn̄* ‘równy, jednakowy, podobny’) na podstawie psł. dial. pfn. *orves-ɸnik̄* ‘rówieśnik’ [...] (SP 2: 30–31)⁴⁸.

Stosunek formalny postaci sprowadzających się do pbsł. **orw-i-* (stprus. *arwis*; por. też. neutr. *arwi* w użyciu adverbialnym, ‘zaprawdę’⁴⁹; **orwi-no-* > psł. **orvbn̄*) oraz **orw-es-* (psł. **orves-*, na podstawie derywatu **orves-ɸnik̄*) nie posiada żadnego synchronicznego słowotwórczego uzasadnienia w dobie prasłowiańskiej czy prabałtyckiej. Współwystępowanie dawnego przymiotnika na *-i- oraz abstractum na *-es- jest tymczasem całkowicie oczekiwane w obrębie SC: można zatem dopatrywać się tu wzorców słowotwórczych odziedziczonych – jako element SC – z doby pie. Wyłaniający się tu pbsł. rdzeń **orw-* ‘równy, prawidłowy’ nie posiada jednak żadnych przekonujących odpowiedników w innych językach ie. i stanowi najwyraźniej innowację leksykalną obszaru bsł.⁵⁰ Uzyskujemy zatem obraz podobny jak w przypadku omówionego wcześniej rdzenia **d^heb^(h)-*: morfologia „Calandowska” ukazuje się na rdzeniach ograniczonych do obszaru bsł. lub bsł.-germ., co skłania do przypuszczenia, iż w dobie wspólnoty bsł. lub w okresie niewiele ją poprzedzającym SC musiał jeszcze funkcjonować wraz ze swoimi archaicznymi elementami składowymi (takimi jak przymiotniki na *-i- czy abstracta na *-es-)⁵¹.

⁴⁸ Należy jednak zauważyć, że atestacja danego wyrazu jest późna oraz mocno ograniczona geograficznie. Por. dyskusję i materiał w ÉSSIA 32: 216 (gdzie jednak część postulowanych refleksów może polegać na wtórnym rozprzestrzenieniu się tworu **orves-ɸnik̄* jako zapożyczenia, część natomiast można sprowadzić do – synchronicznie motywowanej i nieinteresującej z punktu widzenia słowotwórstwa historycznego – postaci **orvbn-ɸnik̄*). Tezy o psł. wieku postaci **orves-ɸnik̄* (dodajmy, jako archaizmu już w tej dobie!) skutecznie broni jedynie fakt, że wtórne pojawienie się form typu pol. *rówieśnik* (na miejscu synchronicznie motywowanego **orvbn-ɸnik̄*) wyjaśnić byłoby niezwykle trudno, a przyjmowane tu czasem motywacje (wpływ rzeczowników **vesna* ‘wiosna’ itp.) nie przekonują. Sprawa pozostanie jednak kontrowersyjna dopóty, dopóki nie zostaną stwierdzone bezspornie starsze (lub np. izolowane pld.-sl.) atestacje formy **orves-ɸnik̄*.

⁴⁹ W związku z istnieniem psł. **orvb-* (w **orvbn̄*) oraz omawianego tu tła w postaci SC, mniej przekonujące wydaje się wyjaśnienie stprus. *arwis*, *arwi* jako zapożyczeń niemieckich (Smoczyński 2003: 18).

⁵⁰ SP (SP 2: 31) wskazuje na wymieniane również w innych źródłach zestawienie z aw. *ravah-* ‘przeźrzeć’ etc. Postulowana tu zwykle rekonstrukcja pierwiastka pie. (s. ie. *erū-*, *orū-*; *reus-*, *rū-* ‘otwierać’) nie odpowiada jednak dzisiejszemu stanowi wiedzy pod względem formalnym ani też nie jest przekonująca co do semantyki.

⁵¹ Przypomnijmy, że wiele elementów SC – takich jak przymiotniki na *-u- oraz *-ro-, compar. odpierwiastkowy na *-yos-, stativa na *-eh1-(ye)- itp. – pozostało w różnym stopniu żywotnych nawet do

Przypadek ‘rówieńnika’ to kolejny przykład na to, jak „potenziale euristico” SC może posłużyć do ugruntowania hipotezy etymologicznej. Istnienie archaicznego tematu na *-i- (*arwis*, **orvb-*) w domenie przymiotników jakościowych z góry implikuje możliwość zachowania się także skojarzonego z nim abstractum na *-es-. Ta okoliczność sprawia, że rekonstrukcja psł. leksemu **orvo* **orvese* – dostępnego nam jedynie pośrednio na bazie późno poświadczanego słowiańskiego regionalizmu⁵², który w innych okolicznościach należałoby traktować z wielkim dystansem – zyskuje nieco na pewności.

Psł. **orvo* **orvese* wpisuje się zresztą w szerszy kontekst roli psł. tematów na *-es- w badaniach nad kontynuacją SC. Niektóre przykłady (zwłaszcza derywaty sekundarne) wymieniono już wcześniej w literaturze indoeuropeistycznej⁵³. Można w kontekście SC umiejscowić kilka dalszych wyrazów słowiańskich⁵⁴. W stosunku „Calandowski” do wspomnianych wyżej **tęg-ǫkǫ*/**tęž-ǫkǫ* **tęž-bš-* **tęž-elǫ* stoi dawne abstractum **tęgo* **tęžese* ‘ciężar’, poświadczone jako substantywizowane ‘rzemień’ (cs. *тажець* ‘ιμόντι’; SJS 4: 557). Ważnym, niezachowanym w żadnym innym języku ie. abstractum na *-es- należącym do starego „Calandowskiego” rdzenia **pleh₁-* ‘pełny’⁵⁵ jest nomen **pvlo* **pblese* ‘głębina, zbiornik wodny’, o ile taką rekonstrukcję uprawniają pol. *pło* obok *płoso*, czes., śl. *pleso*, ros. *плёсо* itd. (za analizą F. Sławskiego w SP 2: 30; inaczej np. Fasmer ÊSRIA 3: 280 i inni). Nierozzerwalnie związana z SC jest również geneza produktywnego psł. sufiksu *-*ostv*, tworzącego abstracta. Podstawą jest tu, jak wiadomo, „Calandowskie” abstr. na *-es-; dalszy rozwój niemal idealnie obrazuje wspomniany wcześniej typowy proces odnowy morfologicznej polegający na tworzeniu nowych przymiotników od istniejących abstraktów. Od abstr. na *-es- (por. **h₂emǵh-es-* ‘wąskość’; wed. *ámhas-* ‘kłopot’, łac. *angor* ‘uduszenie, ucisk’) derywowano więc za pomocą sufiksu posesywnego *-*to-* nowe przymiotniki na *-*os-to-* (por. **h₂emǵh-os-to-* *‘mający wąskość, cechujący się wąskością’ > ‘wąski’, por. łac. *angustus* ‘wąski’). Od takich przymiotników na *-*os-to-* utworzono nowe abstracta za pomocą (produktywnej do czasów psł.) substytucji samogłoski tematycznej przez *-i- (> psł. *-*v-*; typ **zelenǫ* ‘zielony’ → **zelenǫ*

doby poświadczonych języków słowiańskich i bałtyckich, a na obszarze płn.-ie. do SC inkorporowano najwyraźniej także nowe elementy (*-*elo-*; zob. powyżej o przymiotniku **debelǫ*).

⁵² Zob. przyp. 48.

⁵³ Wspomniany tu wcześniej przykład psł. **rusǫ* wymienia już Nussbaum (1976: 91).

⁵⁴ Ślady SC w obrębie dawnych neutrów na *-es- zachowały się także w językach bałtyckich; ich omówienie nie jest w tym miejscu możliwe.

⁵⁵ Pierwotne adi. na *-*u-* (**p₁h₁-u-*) zostało wcześniej zleksykalizowane jako ‘wielki, wiele’; częściowo podobnie zachowuje się derywat na *-*ro-* (**p₁h₁-ro-*). Najmłodszego pochodzenia w obrębie SC jest zapewne adi. na *-*no-* (**p₁h₁-no-*, por. psł. **pblno*), zachowujące najwierniejsze rdzeniowi znaczenie ‘pełny’ (Rau 2009: 173–174).

‘zieleń’), czego wynikiem jest sufiks *-os-ti- > psł. *-ostb⁵⁶. Należy dodać, że stopień pośredni *-os-to- (pierwotny przymiotnik, odpowiadający typowi łac. *angustus*) jest także bezpośrednio poświadczony w językach słowiańskich: kontynuują go imiona osobowe na *-ostb, notowane w staropolskim (*Miłość, Jarost, Radost* itp.; Taszycki 1925: 57) oraz w dialekcie staronowogrodzkim (imię *Милостъ w dwóch listach, nr 706: „̄м милоста ко захари...” oraz nr 709: „отъ милоста ко захари...”); Zalizniak 2004: 479–480). Po raz kolejny widać tu, jak SC może posłużyć jako pomoc w badaniu problemów gramatyki historycznej języków słowiańskich⁵⁷.

Podsumowanie

W powyższym szkicu podjęto próbę wykazania, na podstawie niewielkiej części jednostronnego materiału⁵⁸, iż zagadnienie znane w indoeuropeistyce jako System Calanda może być istotne również dla historycznego językoznawstwa słowiańskiego. Pełne wyjaśnienie szeregu synchronicznych anomalii w morfologii psł. (przykładowo stosunek *deb-elb : *deb'-bš-; *dbl-gb : *dbl'-bš- lub *orvb-nb : *orvo, *orvese) okazuje się bowiem możliwe jedynie przy wzięciu pod uwagę SC. W nielicznych przypadkach zdarza się, iż dane słowiańskie mogą nawet dostarczyć istotnych informacji dla rekonstrukcji SC w jego pierwotnym kształcie praindoeuropejskim.

BIBLIOGRAFIA

- Balles Irene, 2003, *Die lateinischen Adjektive auf -idus und das Calandsystem*, w: *Indogermanisches Nomen. Derivation, Flexion und Ablaut*, red. Eva Tichy, Britta Irslinger, Dagmar Wodtko, Bremen: Hempen, s. 9–29.
- Balles Irene, 2006, *Die altindische Cvi-Konstruktion. Form, Funktion, Ursprung*, Bremen: Hempen.
- Balles Irene, 2009, Lang, rund und krumm: zu einigen indogermanischen Zusammenbildungen, „Die Sprache”, nr 48, s. 20–26.
- Bartholomae Christian, 1900, *Arca XIII*, „Indogermanische Forschungen”, nr 11, s. 112–144.

⁵⁶ Zob. Rau (2009: 130). Przyrostek ten posiada prawdopodobne kognaty w innych językach ie. (w tym w bałtyckich, ale także w hetyckim), nigdzie jednak nie zyskał takiej produktywności jak w psł. Zob. także artykuł K. Jasińskiej i D. Piwowarczyka w niniejszym zbiorze.

⁵⁷ M.in. dzięki bazie w postaci SC hipotezę tę należy uznać za atrakcyjniejszą niż alternatywne objaśnienia: por. niedawno Matasović (Matasović 2014: 52), rozważający tu dawne złożenia z 2CP *-h₁os-ti- (nomen actionis na *-ti- od rdzenia *h₁es- ‘być, istnieć’) lub nawarstwienie się sufiksu *-ti- na *-ot- (*-ot-ti- > psł. *-ostb-).

⁵⁸ Szerzej zob. Majer 2017.

- de Bernardo Stempel Patrizia, 1999, *Nominale Wortbildung des älteren Irischen*, Tübingen: de Gruyter.
- Berneker SEW – Berneker Erich, 1908–1913, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1, Heidelberg: Carl Winter.
- Bichlmeier Harald, 2008, *Was haben Cynewulf und Kunibert mit Caland und Wackernagel zu schaffen? Oder: Der König ist tot, es lebe die Gens?*, w: *Studien zu Literatur, Sprache und Geschichte in Europa: Wolfgang Haubrichs zum 65. Geburtstag gewidmet*, red. Albrecht Greule, Hans-Walter Herrmann, Klaus Ridder, Andreas Schorr, St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag, s. 229–246.
- Blažek Václav, 2015, *Indoevropský etymon dlouhý ve světle slovanských a tocharských kontinuantů*, „Linguistica Brunensia”, nr 63, s. 27–45.
- Dell’Oro Francesca, 2015, *Leggi, leghe suffissali e sistemi „Di Caland”. Storia della questione „Caland” come problema teorico della linguistica indoeuropea*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft.
- Derksen EDBIL - Derksen Rick, 2015, *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston: Brill.
- Derksen EDSIL - Derksen Rick, 2008, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston: Brill.
- Dixon Robert, 2004, *Adjective Classes in Typological Perspective*, w: *Adjective Classes. A Cross-Linguistic Typology*, red. Robert Dixon, Aleksandra Aikhenvald, Oxford – New York: Oxford University Press, s. 1–49.
- Endzelin Johann [Endzelīns Jānis], 1944, *Altpreußische Grammatik*, Rīga: Latvju Grāmata.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (red.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, t. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- ĖSSIA – Trubachev Oleg N., Zhuravlev Anatolii F., Varbot Zhanna Zh., 1974–2018–, *Ėtimologičeskii slovar’ slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksičeskii fond*, t. 1–41–, Moskva: Nauka.
- Fasmer ĖSRIA – Fasmer Maks, 1964–1973, *Ėtimologičeskii slovar’ russkogo iazyka*, tłum. i uzup. Oleg N. Trubachev, t. 1–4, Moskva: Progress.
- Hamp Eric, 1983, *A Morphological Law*, „Lingua”, nr 61, s. 1–8.
- Kroonen EDPG – Kroonen Guus, 2013, *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Leiden–Boston: Brill.
- Leumann Manu, 1977, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München: CH Beck.
- Lindner Thomas, 2011, *Indogermanische Grammatik*, t. 4, *Wortbildungslehre (Derivationsmorphologie)*, cz. 1, *Komposition. Lieferung 1*, Heidelberg: Carl Winter.
- LIV₂ – Rix Helmut (red.), 2001, *Lexikon der indogermanischen Verben, Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*, wyd. 2, Wiesbaden: Reichert.
- Majer Marek, 2017, *The Caland System in the North. Archaism and Innovation in Property Concept/State Morphology in Balto-Slavic*, rozprawa doktorska, Harvard University.
- Matasović Ranko, 2014, *Slavic Nominal Word-Formation. Proto-Indo-European Origins and Historical Development*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter Heidelberg.

- Meißner Torsten, 1998, *Das „Calandsche Gesetz“ und das Griechische – nach 100 Jahren*, w: *Sprache und Kultur der Indogermanen*, red. Wolfgang Meid, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft, s. 237–253.
- Neri Sergio, 2003, *I Sostantivi in -u del Gotico. Morfologia e Preistoria*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Abteilung Sprachwissenschaft.
- Nussbaum Alan, 1976, „*Caland's Law*” and the Caland System, rozprawa doktorska, Harvard University.
- Nussbaum Alan, 2009, *Genitivalia*, referat wygłoszony na konferencji *28th East Coast Indo-European Conference*, 10–14 czerwca 2009 r., Reykjavík.
- Nussbaum Alan, 2016, *Properties and Morphologies. Caland Old and New*, referat wygłoszony na konferencji *42. Österreichische Linguistiktagung*, 18–20 listopada 2016 r., Graz.
- Ostrowski Norbert, 2006, *Refleksy systemu Calanda w językach bałtyckich*, w: Norbert Ostrowski, *Studia z historii czasownika litewskiego. Iteratiwa. Denominatiwa*, Poznań, s. 117–123.
- Patri Sylvain, 2007, *Un fragment de morphologie de Caland (véd. ayás : v. sl. jarū)*, „Historische Sprachforschung”, nr 120, s. 128–133.
- Rau Jeremy, 2009, *Indo-European Nominal Morphology. The Decads and the Caland System*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck.
- Rau Jeremy, 2013, *Notes on State-Oriented Verbal Roots, the Caland System, and Primary Verb Morphology in Indo-Iranian and Indo-European*, w: *Multi Nominis Grammaticus. A Festschrift for Alan J. Nussbaum*, red. Adam Cooper, Jeremy Rau, Michael Weiss, Ann Arbor – New York: Beech Stave Press, s. 255–273.
- Rau Jeremy, 2014, *The History of the Indo-European Primary Comparative*, w: *Das Nomen im Indogermanischen. Morphologie, Substantiv versus Adjektiv, Kollektivum*, red. Norbert Oettinger, Thomas Steer, Wiesbaden: Reichert, s. 327–241.
- Risch Ernst, 1974, *Wortbildung der homerischen Sprache*, wyd. 2, Berlin – New York: de Gruyter.
- Rysiewicz Zygmunt, 1937, *Z morfologii przymiotników w bałtyckim i słowiańskim. Formacje z sufiksem *-ko-*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, nr 6, s. 28–38.
- Schumacher Stefan, Matzinger Joachim, Adaktylos Anna-Maria, 2014, *Die Verben des Altalbanischen*, Wiesbaden: Harrasowitz.
- SJS – Kurz Josef, Hauptová Zoe, Pilát Štefan (red.), 1966–1997, *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, t. 1–4, Praha: Československá akademie věd, Akademie věd ČR.
- Smoczyński Wojciech, 2003, *Studia balto-słowiańskie*, cz. 2, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Snoj SES – Snoj Marko, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska Knjiga, <http://www.fran.si/> (dostęp 25.11.2016).
- SP – Sławski Franciszek (red.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, t. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Taszycki Witold, 1925, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Vaillant André, 1929, *Le vocalisme des comparatifs slaves*, „Revue des études slaves”, nr 9, s. 5–12.
- Vaillant André, 1958, *Grammaire comparée des langues slaves*, t. 2, *Morphologie*, Lyon: IAC.

- Watkins Calvert, 1971, *Hittite and Indo-European Studies: The Denominative Statives in -ē-*, „Transactions of the Philological Society”, nr 7, s. 51–93.
- Zalizniak Andrej A., 2004, *Drevnenovgorodskii dialekt*, wyd. 2, Moskva: IAzyki slavianskoj kul'tury.

Remnants of the Proto-Indo-European “Caland System” in Proto-Slavic – Selected Examples

The “Caland system” (CS) is a set of morphological rules governing the behaviour of many “prototypically adjectival” (or “property-concept”) roots and their adjectival, nominal and verbal derivatives in PIE and several archaic IE languages (mostly Vedic, Greek and Latin). It consists in the productive use of a set of formants (e.g. adjectives in *-u- and *-ro-, comparatives in *-yos-, abstracts in *-es-), added directly to the root instead of a pre-existing adjectival stem. The present article reviews a few synchronically irregular Proto-Slavic forms, arguing that the observed morphological anomalies (e.g. the relationship between the positive and the comparative in adjectives like **deb-elb* ‘thick’, compar. **deb'-bš-*, or between the adj. **orvb-nb* ‘even’ and its old abstract **orvo* **orvese*), can be explained as (partially modified) CS inheritance, even if the roots themselves are lexical innovations.

Keywords: Caland system, Proto-Slavic, Proto-Indo-European, word formation.

Słowa kluczowe: System Calanda, język prasłowiański, język praindoeuropejski, słowotwórstwo.

Жанна Ж. Варбот
Институт русского языка РАН
zhannavarbot@yandex.ru

О ВОЗМОЖНЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ СЛАВЯНСКОГО ЭТИМОЛОГИЧЕСКОГО ГНЕЗДА **VERB*-/**VЪRB*-*

Одной из первостепенных задач славянской этимологии является восстановление лексического состава славянских этимологических гнезд, являющихся основой генетической организации лексического фонда. Фонетические, морфологические и семантические процессы, преобразуя слова, унаследованные от предшествующих времен, затемняют их словообразовательные связи и создают впечатление изолированности отдельных лексем одного и того же гнезда, особенно в тех случаях, когда речь идет о потомках праславянских производящих основ.

Долгое время русск. *воробы* 'мотовило, орудие для наматывания и разматывания ниток, пряжи' и слав. **vъrba* 'родовое название кустарников и деревьев вида *Salix*' считались единственными продолжениями и.-е. **uerb*- 'крутить, сгибать' в славянских языках, причем для **vъrba* это родство признавалось не всегда (Рокорну IEW 1: 1153; Фасмер ЭСРЯ 1: 351 – *вороба*, 293 – *верба*, взаимное родство не упоминается и просматривается только на уровне приведенных родственных балтийских лексем). Представление о лексическом составе славянского этимологического гнезда с корнем **verb*-/**vъrb*- удалось обогатить благодаря привлечению диалектных материалов различных славянских языков. Было обосновано толкование в качестве производных этого гнезда следующих лексем: чешск. диал. *vrbit se* 'изгибаться, вертеться', русск. диал. *вербѹшитъ* 'беспокоить', болг. диал. *ворбѹ* 'хитрость', макед. диал. *врбила* 'дужки очков' (Куркина 1980: 38), русск. диал. *вербѹться* 'выхваляться, хвастаться', ст.-русск. *вербленый* 'витой', серб.-хорв. *врбати се* 'морщиться, собраться', чешск. *vrab* 'складка, сборка, морщина' (Петлева 1980: 185–187).

Представленное выше собрание производных гнезда **verb*-/**vъrb*- можно пополнить еще несколькими славянскими словами. Весьма близко к первичной

* Статья написана при реализации проекта «Лексика славянских языков как наследие и развитие праславянского лексического фонда: словообразовательный, семантический и этимологический аспекты анализа в лексикографическом представлении», поддержанного грантом РФФИ № 19-012-00059.

семантике гнезда ‘вертеть, сгибать’ значение белор. диал. *вірбаць* ‘трепетать на ветру’: «чыстая бялізна цэлы дзень *вірбала* на шнуры» (Вицеб. 1: 121). Значительные семантические изменения приходится предполагать для обоснования введения в гнездо **verb-/*vrb-* серб.-хорв. глагола *врѣт се* ‘бороться’ (Елезовић 1). Возможность развития подобного значения подтверждается семантически параллельным глаголом русск. диал. яросл. *воротить* ‘сильно и долго бить, колотить кого-либо’ (СРНГ 5: 120), при первичности семантики ‘крутить’. В сопоставлении с приведенными выше славянскими диалектными глаголами, отнесенными ранее к гнезду с корнем **verb-/*vrb-*, эти два последних глагола позволяют реконструировать как праславянские основы **vrběti* (продолжение в серб.-хорв.), **vrbiti* (продолжения в чешск., русск., макед.), **vrbati* (продолжения в серб.-хорв. и белор.).

Наиболее интересной представляется возможность истолкования на базе гнезда **verb-/*vrb-* кашубского слова *vércbło* ‘колодец с цепью, накрученной на вал’ (SEK 5: 250). В последнем словаре для этого глагола предполагается следующее:

Вторичное сближение с кашубск. *vércs* ‘вертеть’, возможно сопоставление с польск. диал. *wierępa* ‘ремешок, шнурок на двери для поднятия щеколды’, которое В. Боринш <...> связывает с польск. *wirzbca* ‘шнур’ и выводит из праслав. **vrbvь*. Возникновение кашубской формы с вторичным конечным *-bło* могло быть дополнительно вызвано аналогией с кашубск. *stebło, zgrebło* <...> Впрочем, неясно (SEK 5: 250).

В этом толковании последнее предположение (о природе *-bło*) представляется семантически не оправданным, но зато весьма продуктивным является предположение о роли в возникновении формы слова *vércbło* влияния со стороны глагола *vércs*, что вполне объяснимо при сигнификате слова *vércbło* – конструкция колодца с **цепью, накрученной** на вал, и **вращающимся валом**. Снятие преобразования структуры слова, вызванного влиянием глагола *vércs*, сразу же делает очевидной первичную форму **vrbło* с корнем, восходящим к праслав. **vrb-/*verb-* ‘вертеть’, и орудийным суф. *-lo*. Вхождение этого слова в этимологическое гнездо **verb-/*vrb-* существенно в плане именно орудийной семантики слова, сближающей его с русск. *воробы*.

Возвращаясь к этимологическому толкованию упомянутых в SEK (см. выше) польск. *wierępa* ‘ремешок, шнурок на двери для поднятия щеколды’ и *wirzbca* ‘шнур’ – как восходящих к **vrbvь*, представляется возможным другое направление решения. В *wirzbca* достаточно прозрачен тот же корень **vrb-* с суф. *-ca*, а для *wierępa* весьма вероятно образование из того же *wirzbca* в результате метатезы с последующим оглушением *b > p*. Предлагаемая реконструкция вводит в гнездо **verb-/*vrb-* еще две лехитские лексемы. Они примечательны тем, что, в отличие от русск. *воробы* и кашубск. *vércbło* с ору-

дейной семантикой (вращающиеся конструкции), обозначают предметы, которые сами являются продуктом свертывания, скручивания. Материальная семантика всех этих имен наиболее близка к исходной семантике индоевропейского (и праславянского) гнезда.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вицеб. – Злобіна Лідзія І., Дзядова Алена С. (ред.), 2012–2014, *Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны*, т. 1–2, Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава.
- Елезовић – Елезовић Глиша, 1932–1935, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, кн. 1–2, Београд: Планета.
- Куркина Любовь В., 1980, *Заметки по болгарской этимологии*, в: *Этимология 1978*, ред. Жанна Ж. Варбот, Леонид А. Гиндин, Георгий А. Климов, Валентина А. Меркулова, Владимир Н. Топоров, Олег Н. Трубачев, Москва: Наука, с. 38–43.
- Петлева Ирина П., 1980, *К этимологии двух древнерусских слов*, в: *Древнерусский язык. Лексикология и лексикография*, ред. Рубен И. Аванесов, Москва: Наука, с. 185–189.
- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (ред.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, т. 1–51–, Москва – [Ленинград=]Санкт-Петербург: Наука.
- Фасмер ЭСРЯ – Фасмер Макс, 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, пер. и доп. Олег Н. Трубачев, т. 1–4, Москва: Прогресс.
- Pokorny IEW – Pokorny Julius, 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, т. 1–2, Bern: Francke.
- SEK – Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna, 1994–2010, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, т. 1–6, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Boryś, Wiesław, & Popowska-Taborska, Hanna. (1994–2010). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (Vols. 1–6). [SEK]. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Elezović, Gliša. (1932–1935). *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta* (Vols. 1–2) [Elezović]. Beograd: Planeta.
- Fasmer, Maks. (1964–1973). *Ėtimologičeskii slovar' russkogo iazyka* (Vols. 1–4, Oleg N. Trubachev, Trans.) [Fasmer ĖSRIA]. Moskva: Progress.
- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.

- Kurkina, Liubov' V. (1980). Zametki po bolgarskoj étimologii. In Zhanna Z. Varbot, Leonid A. Gindin, Georgij A. Klimov, Valentina A. Merkulova, Vladimir N. Toporov, & Oleg N. Trubachev (Eds.), *Étimologija 1978* (pp. 38–43). Moskva: Nauka.
- Petleva, Irina P. (1980). K étimologii dvukh drevnerusskikh slov. In Ruben I. Avanesov (Ed.), *Drevnerusskij iazyk: Leksikologija i leksikografija* (pp. 185–189). Moskva: Nauka.
- Pokorny, Julius. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (Vols. 1–2) [Pokorny IEW]. Bern: Francke.
- Zlobina, Lidzija I., & Dziadova, Alena S. (Eds.). (2012–2014). *Rèhiianal'ny sloŭnik Vitsebshchyny* (Vols. 1–2) [Vitseb.]. Vitsebsk: VDU im. P. M. Mashèrava.

Some Possible Members of the Slavic Etymological Word Family **verb-/*vrb-*

The Slavic etymological word family **verb-/*vrb-* (< IE **verb-* ‘roll up, bend’) has very few members: it includes the Proto-Slavic **vorby* ‘reel’, **vrbā* ‘willow’ as well as some verbs found in different Slavic languages. It seems possible to consider a few more lexemes as members of this word family, namely: the Belarusian dial. *вiрбауц* ‘quiver (in the wind)’, Serbian *врбѐм се* ‘strike’ and Kashubian *vércbłō* ‘well with chain on shaft’ (< **verbłō*, transformed under the influence of *vércĕc*). It is also possible to explain Polish *wirzba* and *wierćpa* ‘cord’ on the basis of the same word family.

Keywords: etymological family, word formation, semantics, structural transformation.

Ключевые слова: этимологическое гнездо, словообразование, семантика, структурное преобразование.

O PICIU, POJENIU, UPAJANIU (SIĘ) I NAPAWANIU (SIĘ)

Artykuł powstał na marginesie rozważań o różnych możliwościach etymologicznego wyjaśnienia nazwy rzeki *Powa* (dawniejsze formy tego hydronimu odnotowane od XV wieku to *Pokrzywnica*, *Koprzywnica* : ap. *pokrzywa*, *koprzywa*). Starszy wariant nazwy jest zrozumiały i oznaczał rzekę, której brzegi porastały pokrzywy. Ta podstawa została rozszerzona częstym w hydronimach słowiańskich złożonym sufiksem *-nica* < **-bn-ica* < **-ĭn-ĭ-ka*¹.

Nazwa *Powa* pojawia się dopiero w 1887 r. w *Słowniku geograficznym* (SG 8: 884). Jej wyjaśnienie jest, jak dotąd, zagadką i może nią jeszcze długo pozostać, bo brakuje jednoznacznego objaśnienia tego hydronimu (por. Wolnicz-Pawłowska 2006: 148). Początkowo mogła być to tylko nazwa części rzeki, która ujawniła się dopiero w materiałach SG, a która następnie rozszerzyła się na cały ciek, co na jednorodnym obszarze gwar polskich wydaje się najbardziej prawdopodobne. Mogła być ona również wymysłem autorów tego słownika, byłaby to wtedy nazwa sztuczna. Mogła zostać przeniesiona z innego obszaru językowego (choć brakuje tu analogii z obszarem niemieckim² lub bałtyckim). Mogła też zostać w jakiś sposób zniekształcona, nawiązując do zaginionej nazwy terenowej typu **Pował* : ap. *powal* ‘coś powalonego’, por. kasz. ap. *powal* ‘warstwa zboża rozłożona na klepisku, przeznaczona do młócenia cepami’ (Sychta 4: 151) – w nazwie rzeki z zanikiem wygłosowego *-l* (*-w*)³.

Jedną z możliwych interpretacji n. rz. *Powa* jest powiązanie jej pochodzenia z kontaminowanym rdzeniem czasownikowym tkwiącym w pol. *poić* ‘dawać pić’⁴ i pol. (*na*)*pawać* (*się*) ‘sycić się’ przy udziale derywacji paradygmatycznej (końcówką fem. *-a*): **pow-a* > n. rz. *Powa*. Na kontaminację wskazuje brak symetrii między

¹ Sufiks złożony w postaci *-nica* może sugerować derywację uniwerbującą niepoświadczoną formy **Pokrzywna Struga* > *Pokrzywnica*.

² Nazwy z nagłosowym *p*- typu *Powe* z terenu północno- i zachodniemieckiego (razem z takimi jak *Polder*, *Plore*, *Ploen*, *Pesel*, *Pader*, *Peine*) uznawane są za niegermańskie lub przedgermańskie, zob. Udolph 1994: 101.

³ Inne sugerowane zniekształcenia, np. **Pława* : *plawić* lub **Płowa* : *plowy* wydają się równie mało prawdopodobne. Por. też Duma 2016.

⁴ Na wtórność znaczeń *pić* ‘ściskać’, *wpijać się*, *spoić*, *spajać*, *spawać* itp. zwrócił uwagę W. Boryś, zob. Boryś 1980.

konstrukcjami *poić* ‘dawać pić’ i *upajać (się)* ‘sycić się cieczą’ z jednej strony, zaś *napawać (się)* ‘nasycać się czymś’ z drugiej, gdyż pol. współczesne **upowić (się)*, **upować (się)* pozostaje dla współczesnej polszczyzny w strefie rzadkich poświadczeń gwarowych lub rekonstrukcji.

Wskazane w dyskusji nad referatem⁵ i następnie przesłane mi przez profesora Zbigniewa Babika przykłady polskich nazw terenowych i wyrazów gwarowych wskazują jednak na możliwość występowania rzadkich form, które przed sufiksальnym *-w-* zawierają rdzenne *-o-* (co mieszanane jest czasami z kontynuantami długiego *ā*), np. nazwy terenowe: *Powadło* pastwisko we wsi Grądy-Możdżenie pow. Kolno (UNMasz: Kolno 3), *Napowalne*, *-ego* bagna, łąki we wsi Wilczowola pow. Zwolen (UN 36: 14) oraz występujące w kartotece gwarowej wyrazy: *napouwać* ‘napoić’ (Śląsk centralny), *napować* ‘napoić konie’ (Śląsk Cieszyński), *napowoł końe* (Michałówka Jarosławska). W tym ostatnim przykładzie widać wyraźnie mieszanie kontynuantów *o* (< **ā*) i dawnego **ā* (> *a*, *o*). W dwóch pierwszych nazwach terenowych i w gwarowym *napouwać* chyba jednak takiego zmieszania nie było. Pierwsza n. ter. ma swój odpowiednik fonetyczno-morfologiczny w ap. *pojdło* ‘naczynie lub urządzenie służące do pojenia zwierząt’; ‘picie dla bydła przygotowane z wody zaprawionej mąką lub otrębami’ (ISJP). Nazwy terenowe od **poj-i-ti* ‘poić’ są również dość częste na terenie Bułgarii, np. *Поилото* w Gornoorjachowsko – z suf. *-lo* < **-dlo* (Ангелова-Атанасова 1996: 346), *Поицето* w okręgu michajłowgradskim – z suf. *-ište* < **-isk-jo* od bg. *поя-иуи* ‘dają pić’ (БЕР 5: 573; Михайлова 1984: 156) oraz perniszkim (Белев 2010: 231) i in.

Podobną fonetykę z sufiksальnym *-w-* znajdujemy w ros. gw. *наповать -аю -аешь* ‘poić – o bydle’ (СРНГ 20: 83), ale w tym wypadku nie wiadomo, czy zapis hasła słownika nie został zrekonstruowany z hiperpoprawnym *o* w gwarach akających, por. jednak *Там казаченька коня наповает* – w tym cytacie bez zaznaczenia miejsca akcentu, ale chyba z czystym *-o-*.

Innymi słowy, w nazwie rzeki *Powa* krótka samogłoska rdzenna jest albo rekonstruowana pod wpływem analogii do *poić*, albo została zachowana jako archaizm: **upowić (się)*, **upować (się)*. W iteratywnym *napawać* dawne rdzenne *o* (< **ā*) uległo wydłużeniu na *ā* w apofonii ilościowej (**ā* (> *o*) : *ā*).

W tej interpretacji nazwa *Powa* oznaczałaby zatem ‘rzekę nawadniającą, często napajającą okoliczne, nisko położone tereny’ lub też ‘służącą do pojenia koni, bydła’. Za podstawę wszelkich rekonstrukcji należy zatem przyjąć czasownik *pić* i jego słowiańskie formacje kauzatywne oraz iteratywne. Trzeba więc uściślić relacje historyczne zachodzące między różnymi formami czasownika *pić* < **pi-ti* – aby wskazać ich budowę i określić wzajemne zależności.

⁵ Tekst referatu wygłoszony został na Symposium Etymologicum: Śladami myśli etymologicznej. W stulecie urodzin wybitnego sławisty i etymologa Profesora Franciszka Sławskiego, Kraków, 25–27 maja 2016 roku.

Sam rdzeń pol. **pi-ti* ‘pić’ związany jest z pie. rdzeniem na stopniu zanikowym (SZ) **ph₃-*, zaś na stopniu pełnym (SP) **peh₃-*, który również oznaczał ‘ciecz, napój, picie’. Na stopniu zanikowym (SZ) rdzeń ten w postaci reduplikowanej⁶ występuje w łac. *bībō* ‘piję’ < **pi-ph₃-oh₂*. (Zmiana **p > b* nastąpiła zapewne w wyniku lenicji/ osłabienia spółgłoski bezdźwięcznej/mocnej *p* na słabą/dźwięczną *b*⁷). Na stopniu pełnym z samogłoską *e(+h₃) > ō* ze wzdłużeniem przed spółgłoską występuje on w łac. formie *pōtūm* oraz w lit. *puota* ‘biesiada z pićm’ (< **peh₃-*; Smoczyński 2007: 489, gdzie lit. rdzenne *uo* pochodzi z długiego **ō*, w którym kompensacyjna długość powstała po zaniku spółgłoski laryngalnej **h₃* przed inną spółgłoską; taka długość pojawia się też w wygłosie wyrazów; por. też gr. eol. *πῶνω* ‘piję’ – tu z zachowaną długością i intonacją akutową < **peh₃-n-oh₂*).

Zatem w nazwie rzeki *Powa* jest za starszymi indoeuropejskimi formami wyrazu oznaczającego ‘pić, picie’ zgadza się tylko nagłosowe *p-*, bo pełny stopień wokalizmu powinien zawierać słowiańską samogłoskę *a* < **ō*⁸, stopień zanikowy zaś powinien wystąpić bez samogłoski. Słowiańskie formy wyrazów *pić* i pochodnych wymagają dodatkowych wyjaśnień. Samogłoska rdzenna *i* w *pi-ti* wynika z rozszerzenia stopnia zanikowego **ph₃-* przez sufiksalną *jotę* **-y-* (*j, i*), a następnie przez sufiks infinitiwu *-ti* < **-tei* (Moszyński 1984: 274). Na stopniu zanikowym dochodzi do metatezy⁹ spółgłoski laryngalnej z *jotą* i – po zaniku tej spółgłoski – do wzdłużenia **ih₃* na *i* (z dawną intonacją akutową), por. sch. *pīti* ‘pić’.

Podział słowotwórczy hydronimu *Powa* jest zatem niejednoznaczny. Może on być bowiem utworzony od nowszego, rekonstruowanego i wtórnego słowiańskiego/

⁶ Niekiedy rozszerzenie rdzenia w formach praesentis nie następuje przez reduplikację, lecz np. przez insercję innych spółgłosek, np. *-w-*: por. łac. *vivō* ‘żyję’ < pie. **g^wiH-w-oh₂* – 1 os. sg. praes. i pol. bezokolicznik *żyć* oraz lit. *gyti* < **g^wiH₃-ti* ‘goić się, zablizniać’ (Smoczyński 2007: 184) oboczne do praes. psł. *ži-v-g*; por. też pol. *żywy* (Boryś 2005: 760) i lit. *gyvas* ‘ts.’ (Smoczyński 2007: 185).

⁷ Zjawisko lenicji występuje też w łacińskim rotacyzmie, gdzie interwokaliczne silne *s* zmienia się w dźwięczne/słabe *r*, np. łac. *aurōrā* ‘zorza poranna, jutrzeńka’ < pie. **h₂eus-os-*, por. pokrewne wyrazy: gr. jońskie *ῥῶς* < **h₂eus-os-*, lit. *aušra* ‘zorza poranna, jutrzeńka’ (Smoczyński 2007: 35 i przyp. 33) i pol. *jutro* < **jus(t)ro* (Boryś 2005: 217).

⁸ Por. pol. *dać* i lit. *duoti* < pie. **deh₃(-ti)* z reduplikacją rdzenia na SZ i SP w gr. *δίδωμι* ‘daję’ (Smoczyński 2007: 134–135). W językach słowiańskich rozszerzenie przez wstawne *-d-* w temacie praesentis występuje też w innych czasownikach, np. *iti*, *idō* ‘iść, idę’ (Moszyński 1984: 255–256).

⁹ Por. Lindeman 1997: 66–67 oraz zmieniony przez podobną metatezę laryngalnej i *joty* na SZ pie. rdzeń **g^hih₃-* < **g^hh₃-i* iterativum *ziac*, scs. *zvjati*, lit. *žiotis* ‘rozdziawiać się’, zaś na SP por. scs. *zějō* ‘zieję’ < **g^heh₃-i-oh₂(-m)*, por. Smoczyński 2007: 787. Od tego samego rdzenia z suf. *-uā-* utworzono lit. *žiovā* ‘nozdrze, pysk’, ‘ziewanie’ (Smoczyński 2007: 787). Odpowiada temu pol. *ziewać* (Boryś 2005: 740). Sam sufiks *-uā-* w lit. *žiovā* rekonstruować można zapewne jako złożony z pie. **-w-eh₂-*, co chyba w pełni odpowiada słowiańskim formacjom iteratywnym, por. dalej psł. **dēvati* ‘kłaść’: **dēti* ‘położyć’.

polskiego stopnia pełnego rdzenia $*po-w^{-10}$: $*po-i-$ pozostającego we wtórnej relacji do pie. $*ph_3-(i)$: (SP $/*peh_3-$). Innymi słowy, wyżej wskazane słowiańskie rdzenie są późniejszym przekształceniem archaicznego pie. stopnia zanikowego (SZ) $*ph_3-$ (: stopnia pełnego SP $*peh_3-$) ‘pić’. Rdzenne $-o-$ w *poić* pochodzi zatem z insercji i tworzy wtórny stopień pełny, pojawiający się na wzór częstych oboczności wokalicznych w innych wyrazach zawierających rdzenny dyftong, por. pol. *gnoj* : *gnić*; *łoj* : psł. $*liti$ (Boryś 2005: 168, 303–304), gdzie wokalizm stopnia zanikowego ma oparcie w stopniach pełnych (SP) o budowie dyftongicznej $*oi/ei^{11}$.

Natomiast wydzielone w nazwie *Powa* sufiksalne $-w-$ to zapewne stopień zanikowy sufiksu $*-ou-/*-u-$ zapisywany też jako $-ow-/-w-$ przed samogłoską a ($< *eh_2$). Jest on częsty w słowiańskich iteratiwach, por. *jąć* $< *jęti$ $< \text{pie. } *h_1m.-ti^{12}$ wobec iteratywnego *pojmwować*, *pojmuję* $< *(po)jbmovati^{13}$, $< \text{ie. } (po-)*h_1m.-[ou-eh_2-ti]^{14}$, $(po-)*h_1m.-[ou-jo-h_2-(m)]^{15}$ lub w *być* ($< *bhū-ti$ $< *bhuh_2-ti$) : *bywać* ($*bhū-u-eh_2-ti$ $< *bhuh_2-eh_2-ti$, gdzie $*u$ na miejscu laryngalnej, zob. niżej).

Oboczność iteratywnego rozszerzenia $*-j-a-$ obok $*-w-a-$ występuje też w psł. $*dējati$ ‘kłaść, stawiać coś gdzieś’ i $*dēvati$ ‘umieszczać, kłaść, stawiać’ (SP 3: 126, 176–177), co od wspólnego $*dēti$ $*ded'p$ ‘położyć, postawić, umieścić coś gdzieś’

¹⁰ Sonant $-w-$ jest też w tekście oznaczany przeze mnie także znakiem $-u-$. Co do oboczności sonantów, por. *spoić* $< *spoj-iti$, *spojny* : *spawać*.

¹¹ Starsze postacie rdzeni podaje Boryś (Boryś 2005: 168) dla *gnić* pie. $*g^hni-$ wobec SP $*g^hnei-/(^g^bnoi-)$ (z krótką lub długą samogłoską rdzenną), zaś dla *lać* Smoczyński (Smoczyński 2007: 352) na podstawie lit. *lieti lieju* ‘lać, wylewać wodę’ $< \text{pie. } *leiH-$. Wtórna formacja na stopniu pełnym z o pojawia się w pol. *jazda* : *jeździć*, *jechać* $< *ě-zda$, $*ě-x-a-ti$ (: *jazda*), co od wtórnie przekształconego w stopień pełny (SP) rdzenia pie. $*h_1oi-s-eh_2-ti$ $> *ēxati$ ‘jechać’ z pierwotnego stopnia zanikowego $*h_1i-eh_2-ti$ $> *jati$ ‘jechać’ przez insercję $-o-$ podobną do tej, która wystąpiła w *poić*. Stopień zanikowy tkwi w lit. *joti* ‘jechać konno’ (Smoczyński 2007: 235–236) (w lit. $*ā > o$), gdyż rdzeń wyrazu *joti* nawiązuje do stopnia zanikowego $*h_1i-$ (powstałego od stopnia pełnego występującego w $*h_1ei-ti$ ‘iść’, np. w scs. *iti*), a rozszerzonego sufiksalnym $*-eh_2-$.

¹² Znak η oznacza pie. zgłoskotwórczy sonant m , rozkładający się później na krótkie $i/u+m$ w grupie języków słowiańskich i bałtyckich.

¹³ Przed samogłoską pie. $*\eta$ pozostaje w formie rozłożonej, tzn. w formie $*im > (j)bm$ (podczas gdy przed spółgłoską ulega nazalizacji na $*\eta$).

¹⁴ Rozszerzenie tematyczne $*-ou-a-$ w słowiańskich tematach czasownikowych nie jest jedyne (por. Moszyński 1984: 256). Natomiast końcówka infinitiwu $*-ti$ $< *-tei$ dawnego rzeczownika odsłownego z suf. $*-tis$ w D. sg. (Moszyński 1984: 274) też jest znana tylko części języków indoeuropejskich. Przedstawiona rekonstrukcja jest zatem niespójna chronologicznie, ale teoretycznie właściwa dla języków słowiańskich – w tym – dla języka polskiego.

¹⁵ Dawna samogłoska tematyczna czasownika w 1 os. l.p. $*-o-$ (apofoniczna do $*-e-$) z zanikającą w wygłosie końcówką $*-h_2$ dała końcówkę $*-ō$ (np. łac. *legō* ‘czytam’), które w językach słowiańskich rozszerzone zostało jeszcze o końcówkę $*-m$ z czasów przeszłych, co daje – po nazalizacji – końcówkę słowiańską $*-p$ (a po jej skróceniu pol. $-ę$, np. *niosę*, *piję*, *żyję* itp.), por. Moszyński 1984: 261.

(SP 3: 163). Formy pochodzą od pie. rdzenia $*d^h e(h_1)^{-16}$, por. lit. *dėtti dedu dėjau* ‘kłaść, położyć, podziąć’ i in. (Smoczyński 2007: 104–106). W odmianie praesentis wystąpiła tu reduplikacja rdzenia na stopniu pełnym i zanikowym $*d^h e(h_1)-d^h h_1-$, co jest kontynuowane w prasłowiańszczyźnie i w ros. *надежда* ‘nadzieja’ (Фасмер 3: 37) < $*naded-ja$ z cerkiewnym *žd* zamiast *ž* (por. paralele semantyczne Marioli Jakubowicz [Jakubowicz 2015]).

Budowa słowiańskich czasowników wielokrotnych jest późniejsza i obfituje w liczne warianty sufiksalne. Oparta jest na czasownikach niedokonanych, rozszerzanych niekiedy apofonią ilościową samogłoski rdzennej (rzadko apofonią jakościową)¹⁷, której często towarzyszy również derywacja sufiksalnymi $-a-$, $-’a-$, np. *spać* : *sypiać* (z możliwymi formacjami prefiksalnymi, np. *przysypiać*)¹⁸, a które w dodatku mogą być rozszerzane innymi elementami, jak w *widzieć* i *widywać*, por. też niżej.

Innym wariantem $*-ou-/*-eu-$ (por. np. *dojrzyć* : *dojrzawać*) takiego iteratywnego rozszerzenia na wzdłużonym stopniu zanikowym (SZ) jest formant $*-ū-$ ¹⁹, który przed samogłoską rozwija się na $*-ǫv-$ ($-’v-$) i – może po ponownym wzdłużeniu – uzyskuje postać $*-ūw-$ > $*-yw-$ ($-iw-$), por. *rozkazać* : *rozkazywać*, *skakać* : *zeskakiwać*. Rozszerzenie samogłoską $-i-$ jest w tym ujęciu wtórne przez włączenie tematycznego $-i-$ z form praesentis lub infinitiwu czasowników, np. ros. *topiti* ‘palić’ : *taplivati* ‘palić od czasu do czasu’²⁰. Należy dodać, że słowiańskie formacje iteratywne były wielokrotnie odnawiane innymi środkami sufiksально-prefiksalnymi.

Sufiksalne $-w-$ może być jednak traktowane jako epenteza przed iteratywnym samogłoskowym suf. $-a-$, jak np. w *bywać* (< pie. $*b^h u h_2 - e h_2$, gdzie v pojawia się na miejscu spółgłoski laryngalnej, por. Smoczyński 2002: 57, 68) : *być*²¹, które później przybrało inne wokaliczne rozszerzenia: $-yw-a-$ / $-iwa-$, $-ow-a-$ (Rudnik-Karwatowa 1982: 36–37). W tym przypadku nazwa *Po-(w)-a* byłaby tylko derywatem paradygmatycznym, por. zestawienie typów derywacji paradygmatycznej hydronimów w dorzeczu Wisły typu *Ponikwa* < *Ponikiew* (Bijak 2013: 109).

¹⁶ Por. rekonstrukcję psł. $*dėti$ < ie. $*d^h ē-$ < $*d^h e H_1-$ (ESJS 3: 130).

¹⁷ Por. iteratywne $*nos-i-ti$ ‘nosić’ : $*nes-ti$ ‘nieść’. Tutaj również dochodzi do rozszerzenia tematu infinitiwu tematyczną samogłoską $-i-$.

¹⁸ Por. $*sōp-i-$ (< $*sūpn-i-$) : $*syp-i-$ (< $*sūpn-i-$), a więc rdzenne $*ū$: $*ū$, por. *spać* : *sypiać*.

¹⁹ Por. wzdłużony stopień zanikowy (SZ) w wyrazie *wydra* ‘zwierzę wodne’ < $*ūd-r-$: SP *woda* < $*wod-/*wed-$ (to ostatnie na SP $-e-$ por. *wiadro* pierwotnie ‘naczynie na wodę’ < $*ved-r-$ [Boryś 2005: 687], czyli rdzeń na wzdłużonym stopniu pełnym).

²⁰ Przykład *taplivati* < $*tāp-i-ivā-ti$ ze zmianą tematycznego $-i-$ w *jętę* przed samogłoską sufiksálną – stąd l epentetyczne i inne efekty jotacji, por. Rudnik-Karwatowa 1982: 42.

²¹ Podobnie jak przy tworzeniu od tematu bezokolicznika $*bbrā-ti$ ‘brać’ part. praet. act. I z suf. $*-’v-$ (< $*-us-$) między samogłoski $-a-$ i $-’v-$ wstawiane jest $-v-$ dla uniknięcia hiatu: $*bbrāv$ N. sg. masc. odmiany prostej ‘zebrawszy’.

W tym miejscu pragnę jeszcze raz podziękować profesorowi Zbigniewowi Babikowi, który w dyskusji nad tekstem referatu wskazał na nieliczne nazwy terenowe typu *Powa*, *Powadło* określające miejsca pojenia zwierząt. Wskazywałyby one na efemeryczne występowanie oboczności: *poić*, *poidło* : **pować* (: *napawać*, *napajać*), *powadło*.

Podsumowując powyższe wywody, można zauważyć, że rozpatrywanie tylko jednej nazwy rzeki *Powa* prowadzić może do licznych i nieraz sprzecznych ze sobą interpretacji oraz do różnorodnych dociekań dotyczących tak nazewnictwa, jak i sfery apelatywnej języka polskiego, a zwłaszcza różnych jego formacji czasownikowych.

BIBLIOGRAFIA

- Bijak Urszula, 2013, *Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Boryś Wiesław, 1980, *O rozwoju znaczenia psł. *piti, *pojiti*, „Rocznik Sławistyczny”, t. 40, s. 39–42; przedruk w: Wiesław Boryś, *Etymologie słowiańskie i polskie*, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy) 2007, s. 196–199.
- Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Duma Jerzy, 2016, *Zagadkowa nazwa rzeki Powa dawniej Pokrzywnica*, „Prace Językoznawcze”, t. 18, z. 2, s. 45–62.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (red.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, t. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- EWD – Pfeifer Wolfgang (red.), 1989, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, t. 1–3, Berlin: Akademie-Verlag.
- ISJP – *Internetowy słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp 15.08.2019).
- Jakubowicz Mariola, 2015, *O nadziei – beznadziejnie*, „Zeszyty Łużyckie”, nr 49, s. 57–69.
- Lindeman Fredrik O., 1997, *Introduction to the „Laryngeal Theory”*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Moszyński Leszek, 1984, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, 1982, *Formacje iteratywne w języku staroruskim XI–XVII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SG – Sulimierski Filip, Chlebowski Bronisław, Krzywicki Józef (red.), 1880–1902, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, Warszawa: Nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Smoczyński Wojciech, 2002, *Hiat laryngalny w językach bałto-słowiańskich*, „Acta Linguistica Lithuanica”, nr 47, s. 55–87.
- Smoczyński Wojciech, 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.

- SP – Sławski Franciszek (red.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, t. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sychta – Sychta Bernard, 1967–1973, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Udolph Jürgen, 1994, *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- UN 36 – Taszycki Witold (red.), 1970, *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*, t. 36, *Powiat zwoleński*, druk wewnętrzny, Warszawa: Urząd Rady Ministrów, Biuro do Spraw Prezydów Rad Narodowych.
- UNMasz – Maszynopisy UN w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- Wolnicz-Pawłowska Ewa, 2006, *Nazwy wodne dorzecza Warty od źródła do ujścia Proсны*, Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Ангелова-Атанасова Мария, 1996, *Топонимията на Горнооряховско*, София: Бендида.
- БЕР – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор А., Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (red.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, t. 1–8–, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”.
- Велев Вельо, 2010, *Местните имена в Пернишко*, Велико Търново: Издателство Фабер.
- Михайлова Димитрина, 1984, *Местните имена в Михайловградско*, София: Издателство на Българската академия на науките.
- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (red.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, t. 1–51–, Москва – [Ленинград=]Санкт-Петербург: Наука.
- Фасмер – Фасмер Макс, 1986–1987, *Этимологический словарь русского языка*, tłum. Олег Н. Трубочев, t. 1–4, Москва: Прогресс.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Angelova-Atanasova, Mariia. (1996). *Топонимията на Горнооряховско*. Sofia: Bendida.
- Bijak, Urszula. (2013). *Nazwy wodne dorzecza Wisły: Potamonimy odapelatywne*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Boryś, Wiesław. (1980). O rozwoju znaczenia psł. *piti, *pojiti. *Rocznik Sławistyczny*, 40, 39–42. (Reprinted: Boryś, 2007).
- Boryś, Wiesław. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Boryś, Wiesław. (2007). O rozwoju znaczenia psł. *piti, *pojiti. In Wiesław Boryś, *Etymologie słowiańskie i polskie* (pp. 196–199). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Duma, Jerzy. (2016). Zagadkowa nazwa rzeki “Powa” dawniej “Pokrzywnica”. *Prace Językoznawcze*, 18(2), 45–62.

- Fasmer, Maks. (1986–1987). *Étimologičeskii slovar' russkogo iazyka* (Vols. 1–4, Oleg N. Trubachev, Trans.) [Fasmer]. Moskva: Progress.
- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergeĭ A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.
- Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov, Todor A., Dimitrova-Todorova, Liliana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Bŭlgarski etimologičen rechnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofĭia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Havlová, Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Internetowy słownik języka polskiego PWN* [ISJP]. (n.d.). Retrieved August 15, 2019, from <https://sjp.pwn.pl/>
- Jakubowicz, Mariola. (2015). O nadziei – beznadziejnie. *Zeszyty Łużyckie*, 49, 57–69.
- Lindeman, Fredrik O. (1997). *Introduction to the “laryngeal theory”*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Mikhailova, Dimitrina. (1984). *Mestnite imena v Mikhailovgradsko*. Sofĭia: Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.
- Moszyński, Leszek. (1984). *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pfeifer, Wolfgang (Ed.). (1989). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (Vols. 1–3) [EWD]. Berlin: Akademie-Verlag.
- Rudnik-Karwatowa, Zofia. (1982). *Formacje iteratywne w języku staroruskim XI–XVII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sławski, Franciszek (Ed.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (Vols. 1–8) [SP]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Smoczyński, Wojciech. (2002). Hiata laryngalny w językach bałto-słowiańskich. *Acta Linguistica Lithuanica*, 47, 55–87.
- Smoczyński, Wojciech. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.
- Sulimierski, Filip, Chlebowski, Bronisław, & Krzywicki, Józef (Eds.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vols. 1–15) [SG]. Warszawa: Nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Sychta, Bernard. (1967–1973). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vols. 1–7) [Sychta]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Taszycki, Witold (Ed.). (1970). *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, Vol. 36: Powiat zwoleński* [UN 36]. Warszawa: Urząd Rady Ministrów, Biuro do Spraw Prezydów Rad Narodowych.
- Udolph, Jürgen. (1994). *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Velev, Vel'ò. (2010). *Mestnite imena v Pernishko*. Veliko Tŭrnovo: Izdatelstvo Faber.
- Wolnicz-Pawłowska, Ewa. (2006). *Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Prosnny*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Some Remarks on *picie* ‘Drinking’, *pojenie* ‘Watering’, *upajanie* ‘Soaking’ and *napawanie* ‘Imbuing’

This article examines patterns of different verb forms related to the verbs *pić* ‘to drink’, *poić* ‘to water’, *upajać (się)* ‘to soak’, and *napawać (się)* ‘to imbue’, which are connected with the name of the river Powa. To clarify this hydronym it is particularly important to investigate the Proto-Indo-European root **ph₃-* (**peh₃-*) ‘liquid, drink, drinking’ in Slavic forms of secondary degree with a full vocalisation of the vowel -o- (*poić* ‘to water’ : *pić* ‘to drink’) and various extensions -j-/-w- in iterative forms, for example *napajać* ‘to soak’ / *napawać* ‘to imbue’.

Keywords: Powa River; etymology of the words: *pić* ‘to drink’, *poić* ‘to water’, *upajać (się)* ‘to soak’, *napawać (się)* ‘to imbue’.

Słowa kluczowe: rzeka Powa; etymologia wyrazów: *pić*, *poić*, *upajać (się)*, *napawać (się)*.

BESEDOTVORJE IN ETIMOLOGIJA (S POSEBNIM POUČARKOM NA SAMOSTALNIKU *GOSPODA 'DOMINI'/'DOMINA')*

1. Besedotvorje kot pot do etimologije

Pomemben mejnik v slovanski etimologiji 20. stoletja je nedvomno leto 1974, ko so poljski in ruski etimologi s sočasnim pričetkom izdajanja praslovanskih etimoloških slovarjev prevzeli vsebinsko in logistično izredno zahtevno in odgovorno nalogo povezovalcev slovanskih nacionalnih etimologij. Franciszek Sławski je kot vodilna osebnost projekta *Słownik prasłowiański* šel še korak dalje in s sintezo praslovanskega besedotvorja v prvem in nato še v naslednjih dveh delih slovarja na skupno več kot 150 straneh tudi simbolično izpostavil do tedaj morda še vedno premalo uzaveščeno spoznanje, da uspešna pot do etimologije besed vodi preko besedotvorja in z njim povezanega pomenotvorja. Čeprav so od izida prvega dela njegovega *Zarysa słowotwórstwa prasłowiańskiego* (1974–1979 v: SP 1: 43–141; SP 2: 13–60; SP 3: 11–19)¹ minila že polna štiri desetletja in je dejavno etimološko raziskovanje slovanske leksike tudi na področju besedotvorja prispevalo marsikaj novega, ostaja Sławskega *Zarys* še vedno nepogrešljiva sinteza o praslovanskem besedotvorju² in obvezen etimologov vademecum.

Sławski je uvodoma kratko pojasnil, da se je za pregled produktivnih in tudi neproduktivnih besedotvornih morfemov = sufiksov v praslovanskem jezikovnem gradivu odločil predvsem iz praktičnih razlogov, ker da so v pomoč pri rekonstrukciji pomenskih motivacij in pomenov praslovanskega besedja (SP 1: 43). Uporaba besede *pomoč* v takem kontekstu je razumljiva, saj sama besedotvorna analiza pri

* Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

¹ Ponatis vseh treh delov je bil objavljen v Sławski 2011: 11–182.

² Poskus moderne sinteze slovanskega besedotvorja, ki jo je izdelal Matasović 2014 in se močno opira na Sławskega *Zarys*, kljub upoštevanju npr. dosežkov laringalne teorije, bolj doslednemu upoštevanju naglasnih razmer v besedah in širšega indoevropskega ozadja ne zadošča sodobnemu stanju besedotvorne raziskanosti pra-slovanske leksike.

rekonstrukciji pomena in etimologiji besed še ne da iskanega končnega rezultata, ker tudi ne pojasni vprašanja o miselnem vzorcu, ki je povzročil leksikalni pomen. Predpostavljena pomenska motivacija se v konkretni besedi lahko potrdi, če se obstoj in jezikovna aktivnost pomena in funkcije vseh njenih leksikalnih in slovničnih morfemov da dokazati na jezikovni stopnji, na kateri se predvideva, da je kot leksikalni novum nastala. Če tega ni mogoče storiti, ostaja vprašanje o prvotnem besednem pomenu in pomenski motivaciji, tj. vprašanje o etimologiji besede, nerazrešeno. Etimologija kot jezikoslovna veda preučuje prvotno motivacijsko vez med leksemom in denotatom in s tem povezane pomenske razvoje leksike kot posledice menjave denotatov.

Ob klasičnem, sufiksalnem besedotvorju pa je pri etimološkem raziskovanju v ključno pomoč tudi t. i. ničto besedotvorje. Prav o njem želim spregovoriti, omejila pa se bom na samostalniško besedotvorje.

2. Besedotvorje

2.1. Sufiksarno besedotvorje

Navadno se besedotvorje definira, da preučuje, kako se besede tvorijo, prepozna besedotvorne vzorce ter evidentira fond sufiksov in njihovo funkcijo. Tvorba v formalnem smislu nove besede = *formalna neologizma* je vedno rezultat v jezikovnem sistemu aktivnega besedotvornega vzorca, ki med podstavo (= izhodiščem) in novo tvorjenko določa natančne pogoje in pravila v formalnem in funkcijskem oziru, npr.

SUFIKSALNO BESEDOTVORJE

BESEDOTVORNA PODSTAVA^{POMENSKA PODSTAVA} + SUFIKS^{FUNKCIJA} =
FORMALNI NEOLOGIZEM^{POMEN + FUNKCIJA}

TIP VZORCA: glagolska osnova + *-telj*^{NOMEN AGENTIS} = nomen agentis

Primer: *uči-* + *-telj* = sln. *učitelj* 'kdor uči'

2.2. Ničto besedotvorje in sprememba funkcije sufiksov

Tvorba nove besede kot formalne novosti je vedno sinhrono jezikovno dejanje. Če takšna nova beseda kot formalni neologizem v jeziku zaživi, se daljnoročno ne spreminja le fonetično in oblikotvorno, ampak je dovezna tudi za spremembe, ki se dogajajo na območju nekončnih morfemov, tj. korenov in besedotvornih sufiksov. Medtem ko fonetična in/ali oblikotvorna sprememba besede ne vpliva na njeno

funkcijsko in pomensko vrednost (npr. v slovenskih narečjih od knjižnega *učitelj* (g) *-telja* drugačen sklanjatveni vzorec *učitl̩* (g) *-na* 'učitelj' – Tominec 1964: 223), pa pomenske in funkcijske spremembe v korenu in/ali besedotvornih sufiksih na pomen besede kot jezikovne enote vedno vplivajo.

Diahrono besedotvorje prepoznava različne funkcije formalno enakih in genetično sorodnih sufiksov, ki so jezikoslovno eksaktno določljive, razlaga pa tudi smer razvoja funkcije, npr. psl. **-čb*^{nomen instrumenti} → **-čb*^{nomen agentis}.³ Prepoznavanje pomenskih sprememb korenov je praviloma prepuščeno etimološki stroki. Takšna – seveda le načelna – razporeditev nalog med diahronim besedotvorjem in etimologijo je razumljiva, saj zahtevata prepoznanje in razlaga pomenskega razvoja v vsakem posameznem korenu posebno, individualno obravnavo, v katero se ob upoštevanju jezika kot strukture vključuje tudi zunajjezikovne dejavnike in znanja.

Pomenskim razvojem v korenih in funkcijskim razvojem v sufiksih je skupno, da so le tipološko predvidljivi in da se pod enakimi jezikovnimi pogoji ne realizirajo sistemsko na vsem gradivu, ampak do njihove realizacije pride ali pa ne. Če je funkcija sufiksa jezikoslovno eksaktno določljiva in zato v funkcijskem smislu predvidljiva (npr. *nomen instrumenti* → *nomen agentis*), pa se v korenih s primerljivim pomenskim izhodiščem pomenski razvoj – če do njega pride – ne uresničuje popolnoma enako, ampak vsaj za pomensko nianso različno. Zato je pri razvojnih funkcije sufiksov mogoče govoriti o popolni sinonimiji (npr. funkcija *nomena agentis* pri sufiksih **-čb* in **-tel'b*), pri razvojnih pomena korenov pa ne, ker vsi sémi v novih pomenih praviloma nikoli niso enaki ali pa vsaj nimajo enakega hierarhičnega položaja, ki vpliva na realizacijo leksikalnega pomena. Znan je npr. pomenski razvoj 'rezati' → 'pihati', ki se je v refleksih psl. glagolov **rězati* in **briti* udejanil, in sicer v sln. *rězati* 'schneiden' poleg *mraz*, *burja reže* (v *lica*) in sln. *briti* 'rasieren' poleg *veter*, *burja brije* 'scharf wehen', v refleksih psl. glagola **sēt'i* 'secare' pa ne. Enako tudi v lat. *secō* 'rezati' ne.

Razvoj funkcije sufiksa se odraža v obstoju sufiksalsno enakih tvorjenk v različnih funkcijah (npr. *nomen instrumenti* čohalo : *nomen agentis* *gobezdalo*) in tudi v obstoju enakozvočnic (npr. *nomen instrumenti* *trobilo* 'glasbilo' : *nomen agentis* *trobilo* 'kdor glasno, vsiljivo širi kako vest'). Spremenjena funkcija sufiksa povzroči tudi novo funkcijo tvorjenke same, ker kot jezikovna enota ni več npr. v funkciji *nomena instrumenti* (prim. *trobilo* 'glasbilo'), ampak *nomena agentis* (prim. *trobilo* 'kdor glasno, vsiljivo širi kako vest'). Take enakozvočnice (= homonimi) kot *pomenski neologizmi* ne nastajajo po ustaljenem klasičnem sufiksalsnem besedotvorju,⁴ ampak so posledica **ničtega besedotvorja**, ker je sprememba pomena (npr. 'glasbilo' → 'kdor

³ Npr. *nomen instrumenti* **bi-čb* (← **bi-ti* 'udarjati, tolči') : *nomen agentis* **goni-čb* (← **goniti* 'gnati, goniti').

⁴ Tj. iz besedotvorne podstave in sufiksa v ustrezni funkciji.

glasno, vsiljivo širi kako vest') posledica funkcijskega razvoja v besedi kot enoti in ne posledica spremembe funkcije njenega sufiksa.⁵ Pomenski razvoj je v taki besedi jezikovna posledica zunajjezikovno motivirane menjave denotata, pri čemer beseda kot označevalka v formalnem smislu ostane nespremenjena.

Medtem ko je pomenotvorno dejanje pri sufiksalnem besedotvorju posledica združitve korena in besedotvornega sufiksa, je pomenotvorno dejanje pri ničtem besedotvorju posledica spremembe funkcije besede kot celote. V tem oziru so funkcijsko in zato tudi pomensko najbolj fleksibilni nomina actionis, kot je npr. razvidno iz posameznih slovanskih pomenov psl. **prǫdъ* 'tok'.

NIČTO BESEDOTVORJE

SAMOSTALNIK^{STARI DENOTAT} → SAMOSTALNIK^{NOVI DENOTAT} =

POMENSKI NEOLOGIZEM

TIP VZORCA: nomen instrumenti → nomen agentis

Primer: *trobilo* 'glasbilo' → *trobilo* 'kdor glasno, vsiljivo širi kako vest'

TIP VZORCA: nomen actionis → nomen rei actae

Primer: psl. **prǫdъ* 'tok' (npr. p. *prąd* 'tok', ukr. *prúd* 'hitri tok') → sln. *prôd* 'kamenje, ki ga je nanesla voda', hrv. *prud* 'sabulum' (Habelić, Belostenec, Voltić)

TIP VZORCA: nomen actionis → nomen loci

Primer: psl. **prǫdъ* 'tok' → sln. dial. *prôt* (g) *prôda* 'rečna struga' (Rezija)

2.2.1. Ničto besedotvorje in transonimizacija

Če se nastanek enakozvočnic tipa *trobilo* 'glasbilo' + 'kdor glasno, vsiljivo širi kako vest' poskusi ocenjevati z dogajanjem pri transonimizaciji (npr. *Reka* 'ime rečnega toka': *Reka* 'ime kraja v Kvarnerskem zalivu'; *Mislinja* 'ime rečnega toka': *Mislinja* 'ime kraja v občini Slovenj Gradec') in se vpraša, ali je v obeh primerih prenos besede na novi denotat posledica istega zunajjezikovnega impulza, je po mojem mnenju odgovor pozitiven. Prenos apelativnega ali onomastičnega poimenovanja na novi denotat je posledica asociativnosti kot zunajjezikovnega dejavnika, jezikovni odraz prenosa pa so sorodne enakozvočnice. V onomastiki jih glede na vrsto novega geografskega denonata označujemo s transonimizirani toponim, hidronim, oronim itd., v apelativni sferi pa take transapelativizirane apelative glede na njihovo jezikoslovno funkcijo in glede na vrsto novega denotata označujemo z nomen instrumenti, nomen agentis, nomen loci, nomen abstractum, nomen concretum itd.

⁵ Glede na funkcijo se samostalnike deli na nomina actionis, nomina abstracta, nomina concreta, nomina agentis, nomina rei actae, nomina loci, nomina instrumenti, nomina collectiva itd.

2.2.2. Ljudska besedotvorna segmentacija apelativnega fonda

V primerjavi z apelativnim fondom je onomastični precej bolj konzervativen in tudi v besedotvornem oziru manj produktiven, saj v njem obstaja neprimerno manjše število besedotvornih vzorcev, kot jih izkazuje apelativni fond. V onomastičnem fondu kot številčno manjšem delu jezika so možnosti za jezikovno (= ljudsko) besedotvorno segmentacijo neprimerno manjše kot v apelativnem fondu. Obstoj sorodnih homonimov (npr. sln. *trobilo*) v številčnejši apelativni sferi zato omogoča ljudsko besedotvorno segmentacijo in s tem tudi identifikacijo nove funkcije sufiksa pa tudi njegovo osamosvojitve in nastanek novega besedotvornega vzorca. Zato se v diahronem besedotvorju sme govoriti npr. o sufiksu *-čb v funkciji tvorbe nomenov instrumenti in o drugem, sorodnem homonimnem sufiksu v funkciji tvorbe nomenov agentis oziroma o polifunkcijskem sufiksu *-čb. Če bi bil isti sufiks polifunkcijski tudi na sinhroni ravni, bi morala npr. tvorba *goni-čb ne glede na to, kje je izpričana – v jeziku, narečju ali le lokalnem govoru – imeti sočasno obe funkciji, tj. funkcijo nomena instrumenti in nomena agentis, pa ni tako.⁶

Zunajjezikovno spodbujeni prenosi obstoječega poimenovanja na novi denotat povzročajo nastajanje sorodnih enakozvočnic, ki so glede nove funkcije (ne pa leksikalnega pomena) ob prvotni stari tipološko predvidljivi po vzorcu:

samostalnik s starim pomenom [zunajjezikovno: asociativna vez med starim denotatom in novim denotatom]

→ **samostalnik z novim pomenom**

Vzorec:

nomen instrumenti [zunajjezikovno: asociativna vez med orodjem, s katerim se izvaja glagolsko dejanje, in vršilec, ki izvaja glagolsko dejanje]

→ **nomen agentis**

Gradivo:

sln. *trobilo*^{NOMEN INSTRUMENTI} 'glasbilo' [zunajjezikovno: asociativna vez med trobilom kot orodjem, s katerim se trobi, in človekom, ki svoj glas širi kot trobilo]

→ sln. *trobilo*^{NOMEN AGENTIS} 'kdor glasno, vsiljivo širi kako vest'

Take tipološko predvidljive funkcijske spremembe v tvorbah samih bi bilo treba uvrstiti v ničto besedotvorje in so kot metodološki prijem pri etimološkem raziskovanju lahko v veliko pomoč, saj aplikacija vzorcev tipa nomen instrumenti

⁶ V knjižni slovenščini beseda *gonič* (g) -*iča* pomeni 'kdor goni, vodi živino', npr. *postal je gonič pri karavani*, 'večji lovski pes, navadno lisast', v lovski terminologiji pa 'pes, ki ob zasledovanju divjadi laja' (SSKJ I: 720) in je torej v funkciji nomena agentis, pri čemer sta to lahko človek ali pes. Toda po podatkih iz Pleteršnikovega slovarja se ob nomenu agentis 'Treiber auf der Jagd' pojavlja tudi nomen instrumenti 'Schlagholz der Binder'.

→ nomen agentis pri razlaganju pomenskih razvojov omogoča boljše jezikoslovno argumentacijo in zato objektivizacijo razlag, s tem pa se jezikoslovna verjetnost razlag v etimološki stroki povečuje, ugotavljanje pomenskih motivacij in miselnih vzorcev besed pa je lahko tudi bolj natančno. Vedenje o tipološko predvidljivih spremembah tipa nomen instrumenti → nomen agentis je staro, v svojem *Zarysu* ga je apliciral tudi Sławski, a je v slovanski etimologiji še vedno premalo uporabljano in bi ga bilo koristno bolj sistematično aplicirati.

2.2.3. Funkcijske spremembe samostalnika – primeri

2.2.3.1. Nomen actionis → nomen agentis: **tatv*

V slovanski etimološki literaturi se razlaga psl. besede **tâtiv* (m) ‘fur’ (v stsl., sln., hrv., srb., blg., r., str., ukr., dl.) navadno ustavi pri korenski povezavi z glagolom **tajiti* ‘prikrivati’, navedbo paralele v stir. *táid* ‘fur’ in drugega sorodnega indoevropskega gradiva, npr. sti. (s)*tāyú-* (m) ‘tat’ (tudi *sténá-* (m) ‘isto’), het. *tajē/a-* ‘krasti’ itd.,⁷ v besedotvornem oziru pa se ta slovansko-keltski ijevski samostalnik moškega spola v funkciji nomena agentis⁸ ob prepoznanem korenu *(s)*teH₂-* ‘krasti’ morfemizira kot **teH₂-ti-*,⁹ čeprav bi ga bilo zaradi gr. denominativnega glagola *τητάομαι* ‘oropan biti česa, trpeti pomanjkanje’ treba kot **teH₂-t-i-*. V ijevsko sklanjatev prestrukturirani samostalnik **teH₂-t-* je bil tako kot **neg^u-t-/nog^u-t-* ‘večerjenje’ prvotno nomen actionis ‘kraja’,¹⁰ slovansko-keltska funkcija nomena agentis ‘kdor krade = tat’ pa je sekundarna, prenos ‘kraja’ → ‘tat’ oziroma nomen actionis → nomen agentis (Furlan v: Bezljaj ESSJ 4: 156), ki je ob denotatu, očitno pogostejšega moškega naravnega spola povzročil slovnično prevedbo samostalnika iz prvotnega ženskega v moški spol, pa je razumljiv tudi iz hetitskega pojava, ker je korensko sorodno *tajazilaš* ‘tat’ leksikalizirana rodilniška oblika *tajazil-* (n) ‘kraja’, v etimološkem smislu pa ‘tisti od kraje’. Že Brugmann 1906: 428 je ob psl. **tatv* = stir. *táid* in drugem indoevropskem gradivu z istim sufiksom ugotavljal funkcijske razvoje tipa nomen actionis →

⁷ Tako npr. Vasmer *ĚSRIA* 4: 28; Schuster-Šewc *HEW* 3: 1500; Borys *SEJP*: 625; Borys v: *SEK* 5: 131.

⁸ Najnovejše o paraleli Repanšek 2010.

⁹ Tako (ali še po starem **tā-ti-*) eksplicitno ali implicitno morfemizirajo Machek *ESJČ*: 634; Skok *ERHSJ* 3: 434; Gluhak *HER*: 618; Snój *SES*: 752; *ESUM* 5: 528; Derksen *EDSIL*: 489 (celo kot *(s)*teh₂-ti-o-*, torej celo tematsko, kar ni sprejemljivo); *ESJS* 16: 954; Matasović 2014: 46.

¹⁰ Sekundarno funkcijo nomena agentis iz prvotnega nomena actionis odraža pide. dial. **g^hosti-* ‘tujec, gost’ = **g^hos-t-i-* (strukturno enako **nog^u-t-i-*), ki kot izpeljanka iz pide. **g^hes-* ‘jesti’, prim. sti. *ághas* ‘pojedel je’ (*ESJS* 4: 193; *LIV*²: 198), nakazuje na pomenski razvoj ‘jedenje = gostija’ → ‘jedec = gost’. De Vaan *EDLIL*: 291 korektno ugotavlja, da sufiks **-ti-* navadno ne nastopa v funkciji nomena agentis. Taka funkcija je tako kot pri **teH₂-t-i-* sekundarna, ojevška prevojna stopnja pa razložljiva po vzorcu nastanka **neg^u-t-i-/nog^u-t-i-* ‘večerjenje; večer, noč’.

nomen agentis,¹¹ ki jih je povezoval s personifikacijo. Kakor koli že, tovrstne prenose poimenovanja z denotata na denotat je mogoče tipizirati kot:

nomen actionis [zunajjezikovno: asociativna vez med samostalniško izraženim glagolskim dejanjem in vršilcem istega glagolskega dejanja] → **nomen agentis**.

2.2.3.2. Nomen abstractum → nomen concretum: *zblēdb

Dobro znana je tipološko predvidljiva pogosta sprememba nomen abstractum → nomen concretum, v praksi pa se dogaja, da je premalo aplicirana. Naj ponazorim s primerom, ki ga je obravnaval Sławski v SP 1: 64, ko je primarno funkcijo slovanškega sufiksa *-ēdb za tvorbo abstraktnih izpridevniških samostalnikov ponazoril samo s str. *zblēdb* 'zloba'. Enaka tvorba se še v isti funkciji pojavlja v sln. dial. *zlēd* (m) 'zlo',¹² ki ga Pleteršnik sporoča za Prekmurje, sodobni leksikalni viri s tega področja pa ne več. Toda v še dandanes uporabljanem hrv. in srb. *zlijed* (f), ki označuje rano ali poškodbo,¹³ se ista tvorba *zblēdb pojavlja v konkretiziranem pomenu in kaže, da sta rana oziroma poškodba, ki človeka doletita, tu motivacijsko povezani s pojmom zlobe.¹⁴ Vsi trije primeri iz različnih slovanskih jezikov do sedaj niso bili povezani.

2.2.3.3. Nomen abstractum → nomen collectivum: *živalbda

Isti slovanski sufiks *-ēdb imata sln. *otročād* (f) 'več otrok, otroci' (Pleteršnik; SSKJ 3: 481) in hrv. dial. *otročad* (f) 'več otrok' (Stulić v: ARj 9: 445). Rezultat besedotvornega vzorca *otrok- + *-ēdb → *otročadb pa je tu nomen collectivum in ne nomen abstractum. Enak rezultat, tj. nomen collectivum sta tudi sln. *zverjād* (f) 'več zveri, zveri' (Pleteršnik; SSKJ 5: 953) in hrv. dial. *zvjērād* (f) 'več zveri' (Stulić v: ARj 23: 186) < *zujēr'-ēdb.¹⁵ Najverjetneje zato, ker je v obeh primerih besedotvorna podstava samostalniška (tj. *otrokъ, *zujērъ) in ne pridevniška. To pomeni, da sufiks *-ēdb v *otročadb in *zujēr'-ēdb nastopa v kolektivni funkciji, ker je podstava števna, v izpridevniškem *zblēdb pa še v prvotni funkciji tvorbe nomena abstractum.

¹¹ Sławski v SP 2: 49 dvomi, da bi bila funkcija nomen agentis pri *tatъ sekundarna, a argumenta v svoj prid in proti funkcijskemu razvoju nomen actionis → nomen agentis ne navaja.

¹² V slovenščini ima ta samostalnik status hapaksa legomenon, zato na vprašanje, zakaj je moškega in ne pričakovanega ženskega slovničnega spola, ni mogoče argumentirano odgovoriti.

¹³ Samostalnik, ki v hrv. in srb. tvori svojo besedno družino (prim. denominativni glagol *zlijèditi zlijèdim* 'zadajati rane, slabšati, poslabševati' in k temu dovršno *ozlijèditi òzlijèdim* 'poškodovati, raniti', iz česar je deverbativ *òzljèda* (f) 'travma, poškodba, rana'), je s pridevnikom *zblъ 'slab, zli' povezal že Skok ERHSJ 3: 643, ki pa ne navaja str. in sln. enakozvočnice. Enako korensko povezanost sln. *zlēd* predpostavlja tudi Snój v Bezljaj ESSJ 4: 403, ki zunajslovenskih enakozvočnic ne navaja. Prim. tudi Miklošič EWSS: 405.

¹⁴ V tem primeru bi bila rana/poškodba lahko interpretirana kot konkretizirano zlo.

¹⁵ S tem sufiksom je sinonimen slovanski *-'adb, ki se je verjetno osamosvojil na podlagi napačne (ljudske) morfemizacije primerov, kot je prav *zujēr'-ēdb → *zujēr'-ēdb.

Po funkciji paralelen besedotvorni vzorec

Privedniška podstava + *-*ědb* = nomen abstractum

Samostalniška podstava + *-*ědb* = nomen abstractum → nomen collectivum

bi se lahko prepoznalo pri slovanskem sufiksu *-*bda*. Izprivedniška tvorba **prau-**bda* 'pravičnost, pravica' ← **prauǫb* (adj) 'rectus' ima funkcijo nomena abstractum, enako tudi izsamostalniška **uorž-**bda* 'sovrašтво' ← **uorgǫ* (m) 'sovražnik' (SP 1: 63). Toda slovensko, danes le še narečno *živálda* 'živali, živina' (Pleteršnik) = dol. *žvâ:ȳda* 'živina' (Smole 1994: 212)¹⁶ s samostalniško podstavo *živál* (f) 'Tier' je nomen collectivum. V besedotvornem oziru osamljeni primer s sufiksom *-*bda* v kolektivni funkciji ponazarja, da se ob števeni besedotvorni podstavi abstraktna funkcija sufiksa lahko razvije v kolektivno, zato bi se *-*bda* v taki kolektivni funkciji lahko pojavljala še kje drugje, ne le v slovenskem osamljenem primeru. Moje dosedanje iskanje je bilo neuspešno.

2.2.3.4. Nomen collectivum → nomen loci: **gospoda*

Splošno sprejeto je mnenje, da ima sufiks *-*a* v izpeljanki **gospodǫ* ob **gospodǫ* 'dominus' prvotno kolektivno funkcijo in da je tvorba zato nomen collectivum (npr. csl. *gospoda* 'gospoda', str. *gospoda* 'isto' [ĚSSIA 7: 59], sln. *gospóda* (f) 'pripadniki plemiškega ali meščanskega sloja', *gospoda je bila skoraj vsa potujčena*, 'ljudje, ki udobno živijo in jim ni treba (fizično) delati', *tej sosedovi gospodi je pa res dobro* [SSK 1: 728], hrv., srb. *gospóda* 'gospoda').¹⁷ Pomene, kot so p. *gospoda* 'gostilna, gostilna s prenočiščem in preprego, gostišče', gl. *hospoda* 'prenočišče', dl. *gospoda* 'prenočišče, gostilna', č. *hospoda* 'gostišče', stsl. *hospoda* 'prenočišče, gostilna', r. dial. *gospóda* 'domačija', ukr. *hospóda* 'dom', stcsl. *gospoda* 'prenočišče' itd.,¹⁸ se lahko abstrahira v 'gospodov dom; gostišče, gostilna' in kažejo, da je kolektiv **gospoda* doživel funkcijsko spremembo v nomen loci, ker je začel označevati tudi kraj, kjer gospoda je ali se zadržuje (eksplicitno le Schuster-Šewc HEW 1: 331).¹⁹ Sprememba

¹⁶ Po podatkih iz Pleteršnikovega slovarja naj bi bila beseda potrjena v Cigaletovem in Janežičevem slovarju, v Metelkovi slovnici iz leta 1825, bila pa naj bi tudi znana na Dolenjskem. Medtem ko je preverjanje zadnja dva vira potrdilo (prim. pri Metelku [Metelko 1825: 50] predstavljeno kot *žvǫvalda* 'Thiere, Geflügel'), te besede v Cigaletovem in Janežičevem slovarju ni bilo mogoče najti, jo pa potrjuje Murkov slovenski-nemški slovar: *shivǫljda* (poleg *shivǫljina*) 'die Thiere, das Geflügel' (Murko 1833: 654).

¹⁷ Kot nekdanja nomina collectiva na *-*a* so razloženi samostalniki, kot so npr. **čbrva* (v r., ukr., br.), **noga*, **vbrba* (SP 1: 59, 60; SP 2: 258) itd.

¹⁸ Pri Schuster-Šewcu [Schuster-Šewc HEW 1: 331] navedeni podatek, da v slovenščini *gospoda* pomeni tudi 'prenočišče', je napačen.

¹⁹ V podkrepitev tega pomenskega razvoja v **gospodǫ* Slawski SEJP 1: 324 (sprejema Boryś SEJP: 174) navaja lat. *hospitium*, kar zaradi izpeljanosti s pripadnostnim sufiksom *-*jo-* iz *hospes* ni zanesljiva

funkcije sufiksa iz kolektivne v lokalno oziroma sprememba nomena *collectivum* v nomen loci je neprimerno bolj frekventna pri slovanskih kolektivih na *-*vje*, ki so kot nomina loci pogosto tudi toponimizirana, npr. sln. *hrastje* 'več hrastov, hrastov gozd' → tpn *Hrastje*.

2.2.3.5. Nomen collectivum → nomen femininum^{DENOTAT: sexus femininus}, **gospoda* 'domina'

Medtem ko se je pri kolektivu **gospoda* pozornost posvečala pomenom, ki odražajo razvoj v nomen loci (Blanár 1958; Ślawski SEJP 1: 324; Bezljaj ESSJ 1: 164; Schuster-Šewc HEW 1: 331; SP 8: 137), je brez kakršnega koli zanimanja ostalo sicer omenjano dejstvo, da isti samostalnik v stari češčini lahko označuje gospoda in tudi gospo (Gebauer 1970: 469; Gebauer 1896: 201; Berneker SEW: 235; SP 8: 137). V zvezi *Kakž na stole mnoho stálo, však hospodie zdá se málo* se samostalnik *hospoda* nanaša na poljsko miš kot gostiteljico in torej nastopa v pomenu 'gospa, gostiteljica' (Gebauer 1970: 470). Prezrt je ostal tudi Štrekljev podatek za slovenščino s konca 19. stoletja, da v goriškokraškem narečju primorske narečne skupine samostalnik *gospóda* pomeni 'Frau', kot kolektiv pa 'Herren und Damen' (Štrekelj 1887: 434), torej enako kot sodobno p. *państwo*.

Dejstvo, da se prvotni psl. nomen collectivum **gospoda* sicer le v dveh slovanskih jezikih potrjuje kot samostalnik ženskega spola, ki označuje osebo ženskega naravnega spola, je presenetljivo. S potrjenim funkcijskim razvojem nomen collectivum → nomen femininum in denotatom ženskega naravnega spola sta samostalnika izredno dragocena arhaizma, ki v okviru še vedno močno aktualne indoevropske problematike nastanka ženskega slovničnega spola kot nove kategorije spola govorita v prid teoriji, da se je ženski slovnični spol razvil iz kolektivov, ki jo je konec 19. stoletja v delu *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra* zagovarjal Johannes Schmidt (Schmidt 1889).

Gradivo, ki bi na sinhroni ravni neposredno potrjevalo obe razvojni stopnji predpostavljene razvoja **gospoda* (kol) 'domini' → (f) 'domina', kot ga potrjuje slovenščina z *gospoda*, do sedaj ni bilo najdeno, prim. »This theory is at odds with the well known fact that no traces of feminine collectives are attested anywhere in the Indo-European languages« (Luraghi 2011: 438), »Entsprechende *a*-stämmige Kollektiva mit einem Ausgang -*ā* (< *-*ah*₂), aus welchen *ā*-stämmige Feminina möglicherweise hervorgegangen sind, sind nich bezeugt« (Lühr 2014: 170). Schmidtova teorija kljub precejšnji prepričljivosti v formalnem oziru ni bila splošno sprejeta tudi zaradi nepojasnjene vzroka oziroma motivacije, ki bi razložila, zakaj in kako naj bi iz nomena *collectivum* nastal nomen *femininum* (z denotatom ženskega naravnega

pomenska paralela. Boljša je prav tako Ślawskega l.c. (sprejema Schuster-Šewc HEW 1: 331) *państwo* (kol) 'gospoda; gospe in gospodje' → nomen loci 'država'.

spola). Ni moj namen, da bi govorila o drugih teorijah, ki skušajo pojasniti nastanek ide. triadnega sistema spola masculinum : femininum : neutrum iz prvotnega binarnega živosti : neživosti. Problematiko nenazadnje dobro predstavlja najnovejši zbornik na to temo *Studies on the Collective and Feminine in Indo-European from a Diachronic and Typological Perspective* pod uredništvom Sergia Nerija in Rolanda Schuhmanna (Neri, Schuhmann [ur.] 2014), v katerem je zbrana tudi številna starejša literatura. V podporo Schmidtovi teoriji želim le izpostaviti, da slovansko gradivo s tvorbo **gospoda* tak funkcijski razvoj bolj kot kateri drugi do sedaj obravnavani primer potrjuje in da je zato za Schmidtovo teorijo izjemno pomemben, saj v primerjavi z drugimi, kot so **noga* *'nohtje' (: lit. *nāgas* 'noht'), **urba* *'šibje' (: lit. *viřbas* 'šiba'), **solma* *'bilje' (: stvn. *Halm* 'bilka', lat. *culmus* 'bilka, klas', let. *sařms* 'slamica'), označuje osebo ženskega spola.

Oblikovanje in tudi še nastanek triadnega sistema slovničnega spola sega na indoevropsko prajezikovno stopnjo, zato bi bilo psl. dial. **gospoda* (f) 'domina' (č., sln.) treba oceniti kot izjemni arhaizem slovanskega leksikalnega fonda.

2.2.3.5.1. Praslovansko **gospodb* : **gospoda*

Najbolj verjetna etimologija psl. **gospodb* je, da se tako kot v lat. *hospes* (g) -*itis* 'gostitelj', kasneje 'gost, tujec' ohranja pida. zloženska **g^hosti-pot-* (Bezljaj ESSJ 1: 164; de Vaan EDLIL: 291) 'gospodar gostije/gostov', v kateri je pred sinkopo delovala disimilacija po zvenu *t* : *t* → *t* : *d* tipa psl. **t'ud'b* (← **teut-jo-* 'pripadajoč ljudstvu'), psl. **tuwrdb* (: lit. *tvirtas*), po delovanju sinkope **g^host-pod-* pa je dental v trikonzontnem zaporedju **-stp-* → **-sp-* izpadel.²⁰

Pomen praslovanskega samostalnika **gðspodb* se navadno rekonstruira kot 'dominus',²¹ zaradi česar bi pričakovali, da bo kolektiv **gospodā* in tudi njegove funkcijske/pomenske izpeljanke označeval denotate, ki so povezani z moškim naravnim spolom. Pričakovani vzorec se v slovanskih jezikih večinsko potrjuje (glej zgoraj) tudi v primerih, ko je bil kolektiv tako kot npr. odraz psl. **bratrbja* sekundarno pluraliziran, npr. hrv., srb. *zna se da su gospòda svugdje jednaka*, r. *dāmy i gospodā*, ali sekundarno individualiziran, na kar s pomenom 'Herr' kaže stara češčina. Pomen 'dominus' psl. **gospodb* posredno potrjujeta tudi njegovi feminativni izpeljanki **gospod'a* 'domina' in **gospod-yn'i* 'mater familias'. Toda sln. dial. *yospòda* s pomenom 'Herren und Damen' nakazuje, da se je kolektiv **gospodā* nanašal na skupek moških in ženskih oseb. Podobno je mogoče sklepati tudi iz stare češčine, ker *hospoda* s pomenom 'dominus' in tudi 'domina' prav tako nakazuje, da se kolektiv **gospodā*

²⁰ Arhaični preddisimilacijski ostanek verjetno predstavlja stč. hapaks legomenon *hospota* (Gebauer 1970: 469), ki se je ohranil le v kolektivu, ker se je izglasje *-ota* lahko naslonilo na številne slovanske izpeljanke na **-ota*.

²¹ Sekundarno s prehodom v 'deus', prim, tudi sln. *Gospod se te usmili* 'Bog se te usmili'.

ni nanašal le na *domini*. Primerljivo stanje odraža p. *państwo*, ki kot kolektiv označuje gospe in gospode, čeprav besedotvorna podstava *pan* danes označuje le moško osebo. Nasprotno pa **brat(r)wja* nikoli ob pomenu 'brat' ne vključuje tudi pomena 'sestra'.

Slovanska pomenska stopnja, ko se je kolektiv **gospodǫ*²² istočasno nanašal na moške in ženske osebe, je razumljiva v okviru teorije nastanka ide. slovničnega spola, ki ugotavlja, da so se v prvotnem binarnem sistemu slovničnega spola samostalniki kategorije živosti – če je etimološka = pomenska determiniranost besede to dopuščala – brez formalnih razlik nanašali na osebe ali živali moškega in/ali ženskega naravnega spola. Prvotno se je npr. samostalniki kategorije živosti **g^uou-* ni nanašal le na kravo, ampak govedo nasploh, torej lahko na kravo ali bika. Zato je tak samostalniki v triadnem sistemu slovničnega spola postal obojega, moškega in ženskega slovničnega spola (npr. v vedščini, avestiščini, grščini, latinščini), kasneje pa je bil verjetno zaradi jezikovnega šuma eden od dveh izločen, kot npr. kaže razmerje med sti. *ávi-* (m, f), gr. *oĩs* (m, f) in lat. *ovis* (f), lit. *avis* (f).

Če se ta dejstva aplicira pri razlagi denotatov, ugotavljanjih pri psl. **gospodǫ*, bi bilo treba sklepati, da v času tvorbe kolektiva podstavni samostalniki **gospodb* oziroma bolje ide. **g^hosti-pot-* še ni označeval le osebe moškega naravnega spola (tj. 'dominus'), ampak osebo ne glede na njen naravni spol = sexus, torej lahko tudi osebo ženskega naravnega spola (tj. 'dominus/domina'). Podobno stanje se kot arhaično še ohranja npr. v grških samostalnikih tipa *ἵππος* (m., f.) 'konj, kobila'. Zato tudi kolektiv **gospodǫ* prvotno ni označeval le skupka samih gospodov, ampak skupek gospodov in gospa, oziroma v etimološkem smislu skupka gostiteljev in gostiteljic. Šele triadni sistem spola, ki je – zaradi pogostejših denotatov moških oseb kot gostiteljev – povzročil uvrstitev pida. dial. **g^hosti-pot-* oziroma psl. **gospodb* med samostalnike moškega spola, je povzročil, da se je zaradi besedotvorne povezanosti med **g^ospodb* in **gospodǫ*, podatek o izrecnem moškem denotatu začel prenašati tudi na kolektiv. Narečna slovenščina pa s pomenom 'Herren und Frauen' kaže, da prenos ni bil izvršen do popolnosti.

2.2.3.5.2. Je delna sinonimija v samostalniških razmerjih tipa

**H₁ek'uos* (sg) 'konj/kobila': **H₁ek'ueH₂* (kol) 'več konj/kobil' sprožila nastanek novega slovničnega spola?

V jezikih s triadnim sistemom slovničnega spola se samostalniška besedotvorna razmerja tipa **H₁ek'uos* : **H₁ek'ueH₂* nanašajo na denotate moškega (**H₁ek'uos*) in ženskega (**H₁ek'ueH₂*) naravnega spola in so zato moškega (prim. sti. *ásva-* (m) 'konj', av. *aspa-* (m) 'isto', lat. *equus* itd.) in ženskega slovničnega spola (npr. sti. *ásvā-* (f) 'kobila', lit. *ašvā* (f) 'isto', lat. *equa* itd.). Ob funkcijskem razvoju nomen collectivum

²² In tudi p. *państwo* 'gospe in gospodje', četudi je bil po podatkih iz Boryš SEJP: 411 ta pomen zapisan kasneje kot iz kolektiva razviti nomen loci v pomenu 'država'.

→ nomen femininum v slovanskem **gospodǎ* pa se vsiljuje razlaga, da so bili ključni povzročitelji prehoda iz binarnega v triadni sistem slovničnega spola tematski samostalniki kategorije živosti, ki so bili po svoji etimološki determiniranosti istočasno označevalci oseb ali živali moškega in ženskega naravnega spola hkrati. Torej samostalniki tipa **H₁ek'uo-* 'konj/kobila', **g^oou-* 'krava/bik', **H₂eui-* 'ovca/oven' in ne samostalniki tipa **pH₂ter-* 'pater', **meH₂ter-* 'mater', **suseser-* 'soror', **k'yon-* 'canis'. Ko so se iz samostalnikov tipa **H₁ek'uo-* začeli tvoriti kolektivi tipa **H₁ek'ueH₂*, je v razmerju **H₁ek'uo-s* (sg) 'konj/kobila' : **H₁ek'ueH₂* (kol) 'več/skupek konj/kobil' slovnično obstajala minimalna razlika, saj sta bila oba člena (v skladenjskem oziru) singulara. Glede denotatov pa sta obe tvorbi še vedno lahko označevali ali moški ali ženski naravni spol, kar je v odnosu do samostalnikov tipa **pH₂ter-* 'pater' / **meH₂ter-* 'mater' z jasnim denotatom glede naravnega spola predstavljalo drugačen poimenovalni vzorec in zato verjetno tudi jezikovni šum, če je bilo treba bolj natančno povedati, ali se **H₁ek'uo-s* nanaša na konja ali kobilo oziroma ali se **H₁ek'ueH₂* nanaša na skupek konj ali na skupek kobil ali na skupek obojih. Delna sinonimija med tvorbami tipa **H₁ek'uos* in **H₁ek'ueH₂* je zato verjetno sprožila težnjo po bolj natančni/jasni jezikovni razlikovalnosti obeh tvorb. Starejše tvorbe tipa **H₁ek'uos* kot besedotvorne podlage kolektivov so se zato začele bolj vezati na denotate moškega naravnega spola, mlajši kolektivi pa bolj vezati na denotate ženskega naravnega spola. Oblikovana jezikovna distribucija tvorb glede na naravni spol denotata je zato sprožila nastanek nove vrste samostalnikov na *-*eH₂* kot označevalcev denotatov pretežno ženskega naravnega spola. S tem pa je bil sprožen proces nastajanja triadnega sistema slovničnega spola.

2.2.3.5.3. Psl. **gospodǎ* = lat. *hospita*

Slovanskemu kolektivu **gospodǎ* samo formalno ustreza lat. feminativ *hospita* 'gostja, tujka; gostiteljica' k *hospes*. Slovnično in funkcijsko pa je lat. *hospita* popolnoma enako stč. *hospoda* (f) 'pani' in sln. dial. *yospóda* (f) 'Frau'. Drugi samostalnik zloženske **g^hosti-pot-*, tj. pide. **pot-* je bil v binarnem sistemu kategorije živosti, v triadnem pa moškega spola, kot ponazarja tudi iz njega tvorjeni feminativ **pót-niH₂* (npr. sti. *pátñi* 'Herrin, Gattin', gr. *πότνια*). Vsaj še v zgodnji praslavoščini je kolektiv **gospodǎ* označeval več moških in ženskih oseb hkrati, to pa pomeni, da je bil tvorjen še v obdobju binarnega sistema spola. Arhaični ostanek iz tega časa je npr. tudi rusko arhangelsko *ovéc* (g) *ovcá*, ki še označuje ovco in ovna nasplošno (SRNG 22: 295),²³ ne nazadnje pa tudi vsi tisti slovanski samostalniki moškega slovničnega spola, ki označujejo osebe ali živali, a je iz njihove rabe razvidno, da se misli tako

²³ O psl. **оувць* Furlan 2000.

na moške kot ženske osebe/živali. Ko se npr. v slovenščini uporabi besedno zvezo *moji študentje/šudenti*, se gotovo ne misli le na študente, ampak tudi študentke.²⁴

3. Sklepna misel

Na zadnji stopnji etimološkega postopka, ko etimologija prepozna jezikovno stopnjo, na kateri je beseda kot formalni neologizem nastala, poskuša pojasnjevati motivacijske vzgibe za povezanost med besedo in njenim denotatom in pa za povezanost med besedo in njenimi različnimi denotati na različnih mlajših jezikovnih stopnjah različnih jezikov. Ne le sufiksarno, ampak tudi ničto besedotvorje bi pri tem moralo predstavljati stalno etimologovo jezikoslovno orodje kot sredstvo jezikoslovne objektivizacije.

BIBLIOGRAFIJA

- ARj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, zv. 1–23, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Berneker SEW – Berneker Erich, 1908–1913, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, zv. 1, Heidelberg: Carl Winter.
- Bezljaj ESSJ – Bezljaj France (ur.), 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, zv. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša [Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snaj, Metka Furlan].
- Blanár Vincent, 1958, *Hostinec, hospoda a špitál. K metóde slovenskej historickej lexikológie, v: Studie ze slovanske jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*, ur. Václav Machek, Praha: Státní pedagogické nakl., s. 337–341.
- Boryś SEJP – Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brugmann Karl, 1906, *Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen*, zv. 2, Strassburg: Karl J. Trübner.
- Derksen EDSIL – Derksen Rick, 2008, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston: Brill.
- De Vaan EDLIL – de Vaan Michiel, 2008, *Etymological Dictionary of Latin and Other Italic Languages*, Leiden–Boston: Brill.

²⁴ V novejšem času se pod vplivom globalnega feminističnega gibanja tudi v slovenščini vse bolj uveljavlja dikcija z jezikovnim spolskim razlikovanjem, tj. namesto *moji študentje/šudenti* v smislu obeh naravnih spolov se uveljavlja dikcija, ki z razlikovalnimi jezikovnimi sestavinami izpostavlja oba naravna spola, tj. *moji študentje/šudenti in moje študentke*.

- ESUM – Mel'nychuk Oleksandr S. (ur.), 1982–2012, *Etymolohichnyi slovnyk ukrains'koï movy*, zv. 1–6, Kyïv: Naukova dumka.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (ur.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, zv. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- ËSSIA – Trubachev Oleg N., Zhuravlev Anatolii F., Varbot Zhanna Zh. (ur.), 1974–2018–, *Ëtymologičeskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksičeskii fond*, zv. 1–41–, Moskva: Nauka.
- Furlan Metka, 1990, *Etimologija in besedotvorje*, »Slavistična revija«, zv. 38, št. 4, s. 363–369.
- Furlan Metka, 2000, *Praslovansko *ovъсь (m.): *ovъcǎ (f)*, v: *Studia etymologica Brunensia 1*, ur. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha: Euroslavica, s. 163–171.
- Gebauer Jan, 1896, *Historická mluvnice jazyka českého*, zv. 3, Praha–Videň: F. Tempsky.
- Gebauer Jan, 1970, *Slovník staročeský*, zv. 1, izd. 2., Praha: Academia.
- Gluhak HER – Gluhak Alemko, 1993, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec.
- LIV² – Rix Helmut, 2001, *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*, izd. 2. pred. in dop., Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert.
- Lühr Rosemarie, 2014, *Zur Emergenz von ā-Motion und Kongruenz im Indogermansichen*, v: *Studies on the Collective and Feminine in Indo-European from a Diachronic and Typological Perspective*, ur. Sergio Neri, Roland Schuhmann, Leiden–Boston: Brill, s. 167–198.
- Luraghi Silvia, 2011, *The Origin of the Proto-Indo-European Gender System. Typological Considerations*, »Folia Linguistica«, zv. 45, št. 2, s. 435–463.
- Machek ESJČ – Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, izd. 2. pred. in dop., Praha: Academia.
- Matasović Ranko, 2014, *Slavic Nominal Word-Formation. Proto-Indo-European Origins and Historical Development*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter Heidelberg.
- Metelko Franz S., 1825, *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hr. Abbé Dobrowsky*, Laibach: Leopold Eger.
- Miklošič EWSS – Miklosich Franz, 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Vindobona: Guilelmus Braumueller.
- Murko Anton J., 1833, *Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik. Kakor se slovenščina govori na Štajerskim, Koroškim, Krajskim in v zahodnih straneh na Vogerskem. Slovensko-nemški del*, Gradec: Franc Ferstl.
- Neri Sergio, Schuhmann Roland (ur.), 2014, *Studies on the Collective and Feminine in Indo-European from a Diachronic and Typological Perspective*, Leiden–Boston: Brill.
- Pleteršnik – Pleteršnik Maks, 2006, *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*, elektr. izd., ur. Metka Furlan, Helena Dobrovoljc, Helena Jazbec, Ljubljana: ZRC SAZU.
- Repanšek Luka, 2010, *Slovansko-staroirska vzporednica praslovansko *tats in staroirsko táid 'tat'*, »Jezikoslovni zapiski«, zv. 16, št. 2, s. 165–173.
- Schmidt Johannes, 1889, *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra*, Weimar: Hermann Böhlau.
- Schuster-Šewc HEW – Schuster-Šewc Heinz, 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, zv. 1–5, Bautzen: Domowina Verlag.

- SEK – Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna, 1994–2010, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, zv. 1–6, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Skok ERHSJ – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, zv. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski Franciszek, 2011, *Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia słowiańska*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Sławski SEJP – Sławski Franciszek, 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, zv. 1–5, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Smole Vera, 1994, *Oblikoglasje in oblikoslovje šentruperskega govora*, doktorsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Snoj SES – Snój Marko, 2003, *Slovenski etimološki slovar*, izd. 2. pred. in dop., Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SP – Sławski Franciszek (ur.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, zv. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SRNG – Filin Fedot P., Sorokoletov Fedor P., Myznikov Sergej A. (ur.), 1965–2019–, *Slovar' russkikh narodnykh govorov*, zv. 1–51–, Moskwa – [Leningrad =] Sankt-Peterburg: Nauka.
- SSKJ – Bajec Anton idr. (ur.), 1970–1991, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, zv. 1–5, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik.
- Štrekelj Karel, 1887, *Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*, Wien: C. Gerold's Sohn.
- Tominec Ivan, 1964, *Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Vasmer ĖSRIA – Fasmer Maks, 1986–1987, *Ėtimologičeskii slovar' russkogo iazyka*, prev. Oleg N. Trubachev, zv. 1–4, Moskwa: Progress.

Word Formation and Etymology (with a Particular Focus on the Noun **gospoda* ‘Domini’/‘Domina’)

With his overview of Proto-Slavic word formation (“Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego”), published as the opening section of the first three volumes of the Proto-Slavic Dictionary (*Słownik prasłowiański*), Franciszek Sławski symbolically stressed the insufficient consideration that the successful path to more reliable identification of word families and etymology leads through the study of word formation and semantic production.

Owing to metaphoric and other semantic transitions – which are always extralinguistically stimulated – new meanings arise from existing ones. These changes of meaning of a particular word are only typologically predictable as changes of noun functions and belong to the so-called zero word formation; for example *nomen abstractum* → *nomen concretum*, *nomen abstractum* → *nomen collectivum*, etc.

Some word formations which were not discussed in Sławski's study (e.g. Slovene dialectal *zlêd* 'evil', *živâlda* 'animals, livestock', *gospoda* 'lady') are presented in this article. Their areal distribution in the past was probably wider, and their word formation and semantic characteristics – older than the Slovene linguistic system. The Slovene dialectal hapax legomenon *gospoda* 'lady' – in comparison with its homonymous collective **gospoda* 'lords' (in some Slavic languages also *nomen loci*) – attests the so far missing link in the Indo-European comparative linguistics, which speaks in favour of the theory that the genus femininum developed via *nomina collectiva* on **-eH₂*.

Keywords: etymology, word formation, zero word formation, Slavic languages, Proto-Slavic, Proto-Indo-European genus.

Ključne besede: etimologija, besedotvorje, ničto besedotvorje, slovanski jeziki, praslovanščina, praindoevropski slovnični spol.

Alemko Gluhak
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-7840>
gluhak@hazu.hr

ČOVJEK I DRVEĆE – *DQBŦ I *XVORSTŦ

Etimologija je takva da ako se i malo reče, mnogo se reče – a često u etimologiziranju poželimo reći mnogo više. Dati mnogo više podataka – ponekad je teško, jer se može otići u veoma velike širine. S druge pak strane, rado bismo da etimološki podatci budu dostupni i zanimljivi i drugim ljudima, širokomu čitateljstvu. Neki etimološki rječnici zanimljivo su štivo ne samo za uzak krug etimologa.

I obične stvari odu u širinu, pa se možemo izgubiti u šumi podataka i na nekim mjestima od drveta ne vidimo šumu.

Ovaj bi članak zapravo mogao imati naslov – *Pabirci o dubu i hrastu i još ponečemu*.¹

Drvo je tisućljećima bilo veoma važna građa – za izradu raznih predmeta, za ogrjev. O tome govori i slavenski leksik – od siječenja (**sĕkti*) do obrade (**rqbiti*; **sĕkyra*, **teslo*/**tesla*; **delbto*/**dolbto*, **svvrdblo*, **strugŦ*, **k(Ŧ)linŦ* itd.) i naziva za predmete (**koryto*, **nŕktjŦve*, **lŕŦbka*/**lŕŦzica* itd.).²

Na primjer, piše Bogoslav Šulek:

Da je Evropa u staro vrieme većom stranom obrasla bila šumom, to pripoviedaju svi starinski povjestnici. Šume ove branio je od sjekire izprva malen broj naroda i malene njihove potrebe; pak i vjera, koja je bogovom namjenjivala za stan zelene lugove [...] (Šulek 1866: 7).

Jedni su Slaveni živjeli u šumama (usp. npr. **Dervjane*), drugi na otvorenu prostoru (usp. npr. **Poljane*) – a tu su i deseci drugih drevnih etnonima, od kojih se neki također daju povezati sa šumama i drugim.³ Mnogobrojna imena naselja u sebi imaju nazive za drveće.⁴ Tu su i osobna imena izvedena od tih naziva (npr.

¹ Ovaj je članak daleko od potpunosti – literatura o drveću u jeziku slavenskomu i drugima indoevropskima veoma je bogata, i ovdje se mnogo toga nije ni moglo obuhvatiti.

² V. npr. Журавлев 1996: 132–133; Трубачев 1966, usp. npr. za svirale Boryš 2002 i dr. O obradi drva v. npr. Moszyński 1929: 278–295.

³ O takvim i sličnim etnonimima, u hrvatskoj literaturi Gluhak 1990: 80–86, gdje su podatci o slavenskim etnonimima preuzeti većinom iz Трубачев 1974.

⁴ Za pregled imena naselja s drvnim imenima (i s drugima biljnima) u Slovenaca, Hrvata, Srba, Muslimana/Bošnjaka, Crnogoraca i Makedonaca, može se pogledati u: *Imenik mesta*. Od mnogih

Vidović 2014: 22). Leksik kaže da su Slaveni bili vrlo povezani s drvom, drvetom, drvećem, šumom.

Živjelo se i u krajevima bogatim šumama, ili, i drugačije rečeno, u šumama – pa je i ratarstvo bilo povezano s krčenjem te s paljenjem površina u šumi (Куркина 1998, i dr.).

Kako je drvo bilo vrlo važno prije šire upotrebe kovina, vidi se, između ostaloga, po ovomu općepoznatu primjeru: riječ **gvozdъ* označavala je i drvo i gustu šumu i slično te, to i **gvozdъ* i **gvozdъjъ*, klin⁵ – a uočimo i daljnji prijelaz s drvene građe na kovinsku: tako je u hrvatsko-srpskom kompleksu riječ *gvožđe*, što je očito zbirna imenica koja znači 'klinovi' (dakle kao *klinje*, *klinovlje*), dobila značenje 'željezo' (pridjev *gvozden(i)*).⁶ Usput da spomenem: u hrvatskom standardnom jeziku riječi *gvožđe*, *gvozden* i druge stilski su obilježene, možemo naići na njih, ali danas se osjećaju primjerice kao pjesničke.⁷ Imenica *gvozd* 'šuma' također je starinska; postoji kao ime, npr. *Gvozd* za Petrovu goru te *Gvozd* za naselje na Kordunu.

Naravno, takve se značenjske veze vide i u drugim jezicima – sjetimo se odrazā indoevropskoga **dreu-* koji mogu označavati i drvo i drveni predmet i veću drvenu stvar (usp. hrv. st. *drijevo* u Dubrovniku, za lađu), a uostalom, pogledajmo bogatstvo kruga tih slavenskih riječi u SP i ЭССЯ. Da spomenem bar još jedan primjer: značenja od **derŷnja* primjerice protežuća se od mjesta gdje se siječe drveće pa do drvenih kuća i skupine kuća i do ruskoga *деревня* 'selo'.

Okruženu šumom Slavenu je drvo bilo očito važna građa.⁸

Drevni je Slaven (a slično je bilo i s drugim Indoevropljanima) bio povezan sa šumom, drvećem, drvetom, stablom, i postojao je jedan »izomorfizam drveta

s odrazima **dqb-* (56 u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji i na Kosovu) da spomenem samo *Dub* (Bosna i Hercegovina 3, Crna Gora 1, Srbija 2), *Dob* (Slovenija 2), i ime koje je polazno za ime *Dubrovnik – Dubrova* (Hrvatska 1, Istri; još nekoliko imena s *dubrov-*), *dobrova* (Slovenija 4; još nekoliko s *dobrov-*). Bogat pregled takvih imena za hrvatski jezik može se naći u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* (Jojić, Matasović 2002; u njemu je onomastički dio obradila Dunja Brozović Rončević) te u raznim atlasima.

⁵ V. ЭССЯ 7: 184–187; SP 8: 317–319, veoma kratko Derksen 2008: 196, te u drugim slavenskim etimološkim rječnicima. Usp. i Kurelac 1870: 65–67, 85.

⁶ Drvo je bilo i važan građevni materijal, zato mnogo toga, i drvenih predmeta, kroz stoljeća nije moglo biti sačuvano, pa je općepoznato da su *drvne civilizacije* ostavile drugačije ostatke nego one kojima je građevni materijal bio kamen.

⁷ Usp. za jezik hrvatske književnosti XIX. i prve polovice XX. stoljeća primjere u Benešićevu rječniku, v. Benešić 1986.

⁸ Usp. npr. poglavlje o obradi drva u Трубачев 1966: 144–172. – Jedan zgodan primjer za to da su Slavenima kuće/zgrade bile drvene, ima *Chronica Bohemorum* Kuzme Praškoga (Cosmas Decanus, Kosmas Pražský), gdje za godinu 932. imamo izvještaj da je knez Boleslav htio da mu se sagradi grad (*urbs*) na rimski način (*Romano opere*), od kamena, ali narod to nije htio, jer očevi (*patres nostri*) nisu ništa takvo prije činili.

i čovjeka« (Агапкина 2013; usp. još i npr. Much 1909). Svijet je bio određen *svjetskim drvom*.⁹ Štovalo se drveće.¹⁰

Riječi za drvo i drveće i drugo – dale su i skupinu frazema i drugih izraza, usp. npr. u hrvatskim frazeološkim rječnicima *drvo života*, *pijan kao drvo (kao panj)*, *spavati kao drvo (kao klada)*, *ne vidjeti šumu od drveća*, *bacati drvlje i kamenje (zasuti drvljem i kamenjem)*, *držati se kao drvena Marija*, *stajati kao drven – biti (težak) kao klada*, *glup kao klada – sjediti/stajati kao panj (kao lipov svetac)*, *srubiti/uništiti do panja*, *stari panj*, *šutjeti kao panj – jak kao hrast – bukova glava – obučen kao lipa* itd. Ovamo pripadaju i frazemi s listom – to su listovi drveća (a ne baš drugoga bilja): *(biti) (kao) list na vjetru*, *drhtati (tresti se) kao list*, *ima kao na gori lista*. Naravno, treba dodati i ono s korijenima (jer se to očito odnosi na korijenje drveća, ne na korijenje nečvrsta bilja): *hvatati korijena*, *istrgnuti (iščupati) s korijenom*, *poznavati do korijena*, *psovati (komu) korijen i koljeno*, *pustiti (uhvatiti) korijena (korijenje)*, *uništiti u korijenu*, *vući korijen* itd. *ukorijeniti se*, gdje se svakako radi o korijenju drveća, ne o korijenu trava. (A sjetimo se i *korijena riječi*, *rodoslovnoga stabla* i drugoga, i sličnoga nazivlja i u drugim strukama i znanostima.) Doduše, imamo još jedan blizak biljni glagol: *uvriježiti se* (s vriježom, od neke biljke; no to se odnosi prvo na širenje, a potom na ono što bismo imali u glagolu *ukorijeniti se*). Tima se mogu pridružiti i oni u kojima je gora očito šumovita, npr. *iste (naše) gore list*, *ima kao na gori lista*.¹¹ Tu su i zagonetke u kojima se pojavljuju dendronimi (npr. za srpske i druge primjere v. СИКИМИЋ 2013).

Koliko je pojam drveta u starini Slavenima i drugima bio povezan s čvrstinom, jakošću, silinom... – vidi se i po riječi **sǫdorvǫ* ‘zdrav’, s početnim *sǫ-* kojemu je polazno značenje ili ‘dobar’, kako se obično tumači (ie. st. *x’su-dǫrw-o-*, usp. lit. *súdrus* ‘jak, tvrd, bujan, plodan’, ili stind. *sudrūh* ‘dobro drvo’), ili pak se možda radi

⁹ Od mnogobrojne literature, usp. npr. Топоров 2010, s člancima objavljenima prije. A da hrast može biti ne samo svjetsko drvo, nego i svijet, usp. got. *fairhwus* ‘svijet’, stvnj. *ferēh-eih* ‘hrast’, stnord. *fjǫr* ‘drvo’ (pjesnička riječ) < germ. **ferhw-* < ie. **perk-*, npr. Lehmann 1986: 105–106; Orel 2003: 100; Kroonen 2013: 136–137. Dalje onda još i stengl. *feorh* ‘život; živuća osoba’, stvnj. *fer(a)h* ‘duša, duh, život’, kringot. *fers* ‘čovjek’ itd., Lehmann 1986: 105–106.

¹⁰ Od mnogih starijih autora, da spomenem samo djelo A. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*, o drvu života u t. 2 (Афанасьев 1868). – Vidi i: Агапкина, Топорков 1988. Zanimljivo je povezivanje **kork-* koje je u imenima *Krak*, *Kraków* preko mogućega polaznoga **kerk-* (< **perk-*, za Gromovnika, hrast itd.) s germanskim riječima kao stengl. *hearg* ‘idol, kumir; hram’ (Иванов, Топоров 1976: 124), no za germansko **haruyaz* (još: stnord. *hǫrgr* ‘poganski kameni oltar’, stvnj. *harug* ‘sveti gaj, sveti kamen’) misli se da je posuđenica iz kontinent. Olt. **karrikā* ‘kamen’ ili iz kakva neindoevropskoga izvora (Orel 2003: 164, usp. i Kroonen 2013: 211). Od mnogobrojne ostale literature u vezi s odnosom negdanjega čovjeka i drveća, v. svakako Friedrich 1970 te odgovarajuće članke u enciklopediji *Славянские древности* (СД), SSS i drugdje.

¹¹ Za hrvatske frazeme, ovdje Matešić 1982; Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003, 2014.

o prefiksu *sə-* za sličnost, dakle **sədorvə* = kao **dorvə*, sličan **dorvu*.¹² Naravno, moguća su i razna ukrštanja.¹³ – A po jednomu tumačenju, i **drugə* sadržavalo bi isti korijen, **drou-* (Журавлев 1996: 132).

Usput sjetimo se i nekih drugih riječi za »zdrav« i slično povezanih s drvetom – npr. avest. *dr(u)va-*, perz. *dorost* (ie. st. **dru-stHo-*), lat. *dūrus* 'čvrst', stnord. *trygg*, engl. *true* 'vjeran, pouzdan, odan, istinit, prav', nj. *treu* 'vjeran, odan' (**dreu-*), itd., ili lat. *rōbustus* 'jak, čvrst' od *rōbur* 'hrast'.¹⁴

Naravno, ovamo idu i izrazi kao hrv. *zdrav kao dren (drijen)*, s nazivom za drvo *drijen*, što je psl. **dernə* s istim korijenom **der-* za drvo. Usp. i alb. *drënjë* 'zdrav' i 'drijen'.

I sve to je povezano s drvećem – ako ičega, a ono sjetimo se galskih *druida*, drvojedaca, znalaca drveća, ili, bolje, to su znalci duba, hrasta (o *deru-* itd. 'drvo' itd. v. Pokorny 1: 214–217), ili, malo drugačije, druidi su oni koji imaju »jak uvid« (Pokorny 1: 215, Matasović 2009: 107 i dr.).

Drevni je Slaven, slično kao i drugi, gledao na drveće (i grmlje) drugačije nego na drugo bilje, bilje *obično*, *nisko* – na trave i drugo – koje se moglo »prepoznavati« veoma mutno, pa bude i mnogih naziva za istu biljku – usp. npr. za *Plantago*, hrv. *trputac* (v. npr. članak Waniakowa 2012).

Drveće ima mnoge nazive, ali za isto drvo, istu *vrstu* (u nebotaničkom značenju) – u jednom jeziku, na jednom području gotovo u pravilu nema mnogo naziva.¹⁵ Za razliku od toga, vidi se da se za *nedrveće* može dogoditi da ista biljka ima više naziva i da se različite no po nečemu slične biljke nazivaju istim nazivom.

Šuma i rubovi šume izvor su i hrane za čovjekove životinje – tu je npr. **žirə* za **želəđə* (no znajmo da je **žirə* bio i čovjekova hrana, riječ je imala nekoliko značenja), sa svim svojim razgranatim značenjima, da spomenem npr. još samo **brəstvə/*brəstə* 'pupoljak, izdanak' (dakle odnosi se na grmlje, drveće), 'hrana za stoku', i glagol **brəstiti* (Бјелегић 2012).

Hrast je pojam među drvećem, drvo nad drvetima, drvo nad drvećem – zato u nekim jezicima i jest njegov naziv izveden upravo od opće riječi za drvo, i obratno: naziv za hrast može postati općom riječju za drvo.¹⁶

¹² Za taj prefiks v. Snaj 1989; za **dorvə*, u SP 4: 122 upućeno je na **sədorvə*.

¹³ To **sədorvə* dobro je opisano u slavenskim etimološkim rječnicima; u hrvatskima, to je Skok 3: 646; Gluhak 1993: 694 (u kratko; znatno šire u drugom izdanju, uskoro).

¹⁴ V. Buck 1988: 300–301 (br. 4.83) i po pojedinim etimološkim rječnicima. Usp. npr. i alb. *drënjë* 'zdrav' < praalb. **draunjā*, od ie. **dreu-*, Orel 1998: 74.

¹⁵ V. npr. Friedrich 1970; Mallory, Adams (ur.) 1997: 598–601 (*Tree, Trees*; također Mallory, Adams [ur.] 1997: 407–408 *Oak*, oba čl. P. Friedrich).

¹⁶ Ne želeći širiti teme, da spomenem samo to da značenja riječi **dəbrova/*dəbrava* u nekim idu, pojednostavnjeno rečeno, od 'hrastik, hrastova šuma' i 'grmlje' do općega značenja 'šuma', v. npr. Толстой 1969: 44–48 i u etimološkim i drugim rječnicima. Usput budi rečeno, zato hrvatskomu

Uzvišenim riječima Fran Kurelac piše o dubu, hrastu:

Velika je dubu hvala od svega vjeka i početka bila. On klica i raste, vitko stalbalce u vis pokrenuo, kite i grane na vsaku razpustio, te na vrhu u vjenc ih svio. On se listom zaoděo i cvětom prosuo; on plodan i rodan svojim voćem nas hrani, od žege i sunca ugodno hladi a svojim tanahnim mirisom kadi. Kropne li daždjic a naša put mokne: on nas ukloni i pod svoj zeleni krovac spravi. Takvim je dub našemu rodu dobrotnikom, dok mu je sile, dok mu je života. A padne li gvozdjem nezahvale naše, to on, ni malo osvetljiv, kako nas je od žarka sunca hladio, tako nas eto sad, čim je sunce zastudělo, sněgovu metu, větrovi huću i lomataju, okolo svoje žeravice skupio, te promrzle udove naše grije, našu sirovu hranu vari, naše mokre rubine suši. Hoćemo li u svět: on nas proveze. Hoćeš po kopnu: u njega kola; hoćeš po morju: u njega plāvcu naruči. [...] Dub je, recimo ju pravo, živo čudo božje, iz njegove ruke primljeno i čověku dodano (Kurelac 1870: 31).

U slavenskim su jezicima dvije riječi za hrast: **dǫbъ*,¹⁷ koja je proširenija, i **xvorstъ*,¹⁸ koja je proširena na znatno manjem području, odnosno u znatno manje jezika.¹⁹ – Tu usput da rečem da je u standardnom hrvatskom jeziku *hrast* opći pojam, a *dub* naziv za jednu vrstu hrasta (hrast lužnjak).²⁰ U govorima je, naravno, drugačije, i u starijim hrvatskim rječnicima hrast se naziva i *hrast*, i *dub*, a riječ *dub* može označavati i stablo (Vajs 2003: 74–75).²¹

I s riječju **dǫbъ* dogodilo se kao i s odrazima indoevropskoga **dreu-*: riječ je u mnogim jezicima počela označavati drvo, a riječi povezane s njom – razne drvene predmete.

Izvedenice od naziva **dǫbъ* veoma su brojne – dovoljno je pogledati u SP, gdje se one protežu na 22 stranice (SP 4: 171–192: 30 članaka, također s unutarnjim dodatnim podacima, i 11 uputnica). Članak **dǫbъ* ima teksta za tri stranice.²² – Slično ima i *Этимологический словарь славянских языков* (ЭССЯ 5, 1978), urednika Olega N. Trubačeva, s time da je taj rječnik manje *razgranat*: podatci se protežu kroz 8 stranica (11 članaka), članak **dǫbъ* ima teksta za dvije i pol stranice.

Dubrovnik (**dǫbrovъnikъ*, v. SP 4: 180–181) odgovara predslavensko *Ragusa*, mlađe *Ραούσα*, usp. alb. *rrush* 'grožđe', značenjska je veza zapravo s 'loza' (danas u hrvatskomu standardnomu jeziku samo uže značenje *loza* = *vinova loza* i preneseno 'porijeklo, rod'), a *loza* je i 'šuma, gaj' i sl., svemu pak je polazište veza **loza* – **lězti*, *loza* je puzeća (ЭССЯ 16: 119).

¹⁷ ЭССЯ 5: 95–97 i dr.; SP 4: 185–188 i dr., te u drugim slavenskim etimološkim rječnicima.

¹⁸ ЭССЯ 8: 130–131 i dr., te u drugim slavenskim etimološkim rječnicima.

¹⁹ Za rasprostranjenost po Slaviji, v. Подлужный (ur.) 2000: L 395 'дуб'.

²⁰ V. bogat pregled uporabe za *dub* RHA 2: 837–838 i za *hrast* RHA 3: 688 i npr. Šulek 1879; Šugar 2008: 175–177, 233–235.

²¹ Od hrvatskih etimoloških rječnika v. Skok 1: 449–450, 684–685; Gluhak 1993: 208–209, 265; ERHJ 1: 204, 335.

²² Članak su napisali Władysław Śędzik, Wiesław Boryś i Franciszek Ślawski.

Za usporedbu: na nepune tri stranice ЭССЯ 8 (1981) ima raštrkane riječi **xvorstb* i k tome tri izvedenice.

Riječ **dqbъ* ima veoma širok raspon značenja (usp. npr. još i čl. Jakubowicz 2002: 127 ili npr. Kurelac 1870).

Kratak umetak: treba podsjetiti i na mitsku ulogu hrasta, duba. On je i svjetско drvo, a »названия (*dubъ, дрѣс*) слились съ понятиемъ самага крѣпкаго и долговѣчнаго дрeва, которое и было посвящено богу-громовнику« (Афанасьевъ 1868: 298).

Hrast je »в традиционной культуре славян самое почитаемое дерево, связанное с богом громовержцем и символизирующее силу, крепость и мужское начало; место совершения религиозных обрядов, объект и локус жертвоприношения« (СД 2: 141).²³

Šuma, drveće i stabla mogu biti i likovi književnih djela, u mnogim književnostima.²⁴

I još jedan umetak, iz nešto odaljega svijeta.

Za šumu kao pojam svijeta, za jedan zamišljen svijet, američka književnica Ursula Kroeber Le Guin (1929–2018) izgradila je roman *The Word for World Is Forest* (Le Guin 1972; kao knjiga Le Guin 1976; npr. srpski prijevod: *Svet se kaže šuma*, pr. Zoran Živković: Legvin 1980; poljski prijevod: *Słowo »las«* *znaczy »świat«*, pr. Agnieszka Sylwanowicz: Le Guin 1991; hrvatski prijevod: *Svijet se kaže šuma*, pr. Nada Mihelčić: Le Guin 2005; ruski prijevod: *Слово для леса и мира одно*, pr. Irina G. Gurova: Ле Гуин 1980), s planetom na kojemu je kopno prekriveno šumom. Usp. npr. ovo:

Također su mu se počeli sviđati i athsheanski nazivi za njihove zemlje i mjesta, zvonke dvosložne riječi: [...] i iznad svega Athshe, što je značilo i *šuma* i *svijet*. I zemlja, tera i telus označavaju i tlo i planet, dva značenja iste riječi. Ali za Athshence zemlja, tlo, nije nešto kamo se mrtvi vraćaju i od čega živi žive; supstanca njihovog svijeta nije bila zemlja nego šuma. Čovjek sa Zemlje je glina, crvena zemlja. Athsheanac je grana i korijen. Oni nisu svoj lik rezbarili u kamenu, samo u drvu (Le Guin 2005: 88).

I jedan mitski umetak, iz knjige *Stara vjera Srba i Hrvata* Natka Nodila (članci iz *Rada JAZU*: Nodilo 1885–1890, pretisak: Nodilo 1981):

Usred ljeta, gdje najjače grmi, jeste, naravno i najveća Gromovnikova epifanija. Ali bog, kao što može tada djelovati blagosovom plaha dažda i rose tihe, može, uskrativši te darove,

²³ Članak *Дуб*, Tat'jane A. Agapkine (СД 2: 141–146). V. npr. i Kopaliński 1988: 197 – *dqb*. V. mnogobrojne radove Vjačeslava Vs. Ivanova i Vladimira N. Toporova (počevši npr. od 1974) te npr. u Hrvatskoj – Radoslava Katičića (npr. Katičić 2014) i Vitomira Belaja (npr. Belaj 2007).

²⁴ Samo od hrvatskih književnika, i spomenut ću samo jednoga od njih – to je Josip Kozarac (1858–1906), po struci šumar, s pripovijetkom »Slavonska šuma« (u časopisu *Vienac*: Kozarac 1888) i primjerice s romanom *Mrtvi kapitali* o problemima promjene na selu u Slavoniji koncem XIX. stoljeća (u časopisu *Vienac*: Kozarac 1889; kao knjiga: Kozarac 1890).

suhim ognjem svojim biti i sve živo u svijetu. Od udara njegova padaju ljudi: »jeknu kao ranjenik ilijnštaka!« Opada žir sa hrasta, opadaju i lješnici i orasi, s istog ilijnštaka, ili julija, Gromovnikova mjeseca. [S podcrtanom bilješkom: »Ilijnštak, u jekavskom narječju, znači julij, a to je mjesec Ilijnski, mjesec Gromovnika.«]

Ako, naime, grmi na Ilijn dan (20 julija), misli se u narodu, da će se one godine ucrvljati, te opasti žir i lješnici i orasi. Pominjanje ovakog voća nije nipošto slučajno, već ono potječe iz stare religije. Za hrast sa žirom mi već znamo, da bijaše posvećen Perunu. No i lješnik namijenise Gromovniku. Nema za to naročito svjedočanstva u pogledu slavenskog boga, al ga ima za Gromovnika germanskog: lješnik pripadaše Tjōrru. Što se tiče oraha, on brani od groma, u praznovjerju pučkom na otoku Siciliji (Nodilo 1981: 143).

Od novije takve hrvatske literature da spomenem ovdje knjigu Tome Vinščaka (1951–2013), *Vjerovanja o drveću u Hrvata* (Vinščak 2002).²⁵

Poslužimo se primjerice člankom **dqbъ* iz SP (SP 4: 185–188) ili iz SEJP Franciszka Ślawskoga (Ślawski SEJP 1: 139–140), a slični se podatci daju i drugdje. Riječ **dqbъ* vjerojatno je zamijenila zaboravljenu (potisnutu? tabuiziranu?) riječ **perky* ili **perkъ*. Prvotno je značila upravo ‘hrast’, a poslije i ‘drvo’, od jezika do jezika, od vremena do vremena.

Jedna od etimologija (a sažet pregled četiriju vidimo u knjizi *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* – ESJS 3: 143–144)²⁶ polazi od toga da je to **dhum-bho-* »taman, boje dima«.

Jedna pak veli da je to **dom-bhwo-* ‘građa predviđena za izgradnju kuće’²⁷, s **bhw-* od **bheu-*, st. **bheuH-* ‘biti, esse’.

Ima i drugih etimologija, no čini mi se da bismo mogli poći od tih dviju (a moguća su razna ukrštanja, pučka etimologija itd.) – i zagledati u rješenje koje je ponudio Aharon Dolgopolsky (Аарон Долгопольский), u knjizi *Nostratic Dictionary* (3. izd.: Dolgopolsky 2012), na razini dubljoj od indoevropske: nostr. **dUm[?]ú buʔi*, s **dUm[?]ú* ‘veliko drvo’ (to u ie. **dhonu-/dhonw-* u stind., germ., het.) i **buʔi*, što je inačica za **puʔi* ‘drvo, grm’ (možda povezano s **buHi* ‘rasti’; od toga ie. **bheuH-* ‘biti, esse’; da podsjetim opet na biljna značenja, kako se god to možda trivijalnim činilo). Tamo se spominje nesačuvano balt. **dambas*, što je izvor posuđenice u finskovolškim jezicima (**tammV* ‘hrast’: fin. *tammi*, erzjan.mord. *tumo* itd.). Ta je nostratička složenica odražena još u jezicima afrazijskima, uralskima i dravidskima.

²⁵ O vjerovanjima Srba u vezi s hrastom – v. Чајкановић 1985: 240–242; v. i Српски митолошки речник.

²⁶ Članak Ilone Janyškove.

²⁷ Novi etimološki rječnik hrvatskoga jezika (2016): »Dublja etimologija nije sigurna, ali je zacijelo od istoga korijena koji je u *deblo*. Možda je prvotno značenje bilo ‘drvena građa’, pa bi ova psl. riječ bila izvedena od korijena **demh₂-* ‘graditi, zidati’ (usp. *dom*), ali je sufiks nejasan. Druga je mogućnost da je **dqbъ* u vezi s *dno*, s metatezom **dub-n-* [...]« (ERHJ 1: 204).

Uočimo snažnu vezu ie. **bheu(ə)-*, st. *bheuH-* s biljnim svijetom – uostalom, tu su slavenske riječi **bylǝ/*bylǝ/*bylo*, **bylǝka/*bylǝka*, **bylica*, **bylina*, **bylǝje* i druge.

Na sličan način možemo razmišljati o **xvorstǝ*. Veoma privlačnim izgleda tumačenje da je to zvukoopisna riječ, звукоподражание (npr. ЭССЯ 8: 131). No početno **xvor-* poziva na riječi **xvorǝ(jǝ)*: stčeš. *chvorý*, *chorý* ‘loš’, č. *chorý* ‘bolestan; pokvaren, neispravan’, slč. *chorý* ‘bolestan’, gluž. *khory*, dluž. *chóry*, slovin. *χərī* ‘isto’, rus. *хвóрый*, dij. *хворóу*, ukr. *хвóрий*, bjr. *хвóры* ‘bolestan’. Mogli bismo razmišljati da **xvorstǝ* ukazuje na grubu koru (na grubu, ne na lošu) – kora je za neke nazive drveća važno polazište (osim odgovarajućih članaka u etimološkim člancima za riječi povezane s **berza*, v. članak Janyšková 2002). Usp. i to da imamo rus. dij. *дыб* i sa značenjem ‘kora nekih vrsta drveća’.

Bi li se pak dalo to povezati sa **skor-* za koru? Ili s čim drugim? Ili **sk^wer-* za visoko (nostr. **ćorV* i sl. – Dolgopolsky 2012: 431–432 [br. 357])? Mnogo pitanja.

Spominjući da bi psl. **dǝbǝ* moglo biti povezano s lit. *duobė* ‘jama, rupa, udubina’, *dùbti*, *dumbù* ‘upasti, izdupsti, prošupljiti’, s prvotnim značenjem ‘drvo s udubinama, šupljinama’ (Фальк 1958), Václav Blažek daje etimologiju germ. **aikō* ‘hrast’ (stnord. *eik*, engl. *oak*, nj. *Eiche*) – povezivanjem s lit. *áiz̃a* ‘pukotina’, latv. *aiza* ‘pukotina, usjeklina’, psl. **ězva* ‘rana; pukotina, šupljina, jama’, od ie. **aig^ʷ-* ‘pukotina’. Polazno bi bilo ‘(drvo) s pukotinama’, odnosno ‘(drvo) s raspucanom korom’ ili što slično (Blažek 2002).

No **xvorst-* (ili **xorst-?*) poziva nas da pomišljamo i na to da je to *-st-* povezano s glagolom ie. **stā-* ‘stajati’, st. **stex-*.²⁸ Ako bismo pak u **xvor-* moglo vidjeti i značenje prema ‘suh’, to nas može voditi prema suhomu drugu, **suxǝ drugǝ*, što je suhi vrh svjetskoga drveta, Gromovnikova hrasta.²⁹

Uz sufikse ie. st. *-dhx^ʷ* (*-dhh₁-*), *-sd-* i *-stx-* (*-sth₂-*) glagolskoga porijekla, možda možemo razmišljati i o sufiksu *-bhw-*.³⁰

Zapravo završavam ne zaključkom, nego, kako to već zna biti s etimologijom, množinom pitanja.

²⁸ Usp. i germ. **hurstiz* (norv. dij. *rust* ‘lug, dubrava, šuma’, šv. dij. *ryst* isto, stengl. *hyrst* ‘grmlje, šiblje, šuma’, engl. st. *hurst* ‘brežuljak sa šumarkom’, srnj. *horst*, *hurst* ‘nisko grmlje’, stvnj. *hurst*, nj. *Horst* isto itd., te kimr. *prys* ‘lug, dubrava’, od ie. **k^wrsto-* (što se uspoređuje sa sl. **xvorstǝ*), Orel 2003: 195; Pokorny 1: 633 (ie. **kwres-*, **kwers-*, **kwrs-*, a to i *-no-* u grč. i kelt.); i tu bismo mogli vidjeti takav *-st-*. Za takav *-st-* usp. i psl. **berstǝ*, što bi bilo od ie. st. **bherHg^ʷ-stx-* (**bherHg^ʷ-sth₂-*).

²⁹ O tome što je **suxǝ drugǝ* u takvu kontekstu, v. npr. Katičić 2008: 73; Katičić 2014: 155.

³⁰ Isto porijeklo, na koncu od ie. **bheuǝ-*, A. Loma vidi u psl. **gribǝ*, v. Loma 2012: 152–154.

BIBLIOGRAFIJA

- Belaj Vitomir, 2007, *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*, izd. 2. izm. i dop., Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Benešić Julije, 1986, *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 3, *duščast–hropac*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Blažek Václav, 2002, *A Baltic Key to the Etymology of Germanic *aikō »Oak«, »Baltistica«*, god. 37, br. 1, s. 23–24.
- Boryś Wiesław, 2002, *Kultura muzyczna dawnych Słowian w świetle słownictwa*, u: *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, ur. Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, Leszek Bednarczuk, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 83–94.
- Broz Dragutin, 1886, *Crtime iz hrvatske književnosti*, sv. 1, *Uvod u književnost*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Buck Carl D., 1988, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*, Chicago–London: University of Chicago Press.
- Derksen Rick, 2008, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston: Brill.
- Dolgopolsky Aharon, 2012, *Nostratic Dictionary*, izd. 3., Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge.
- ERHJ – Matasović Ranko (ur.), 2016–, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, sv. 1–, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (ur.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, sv. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- Friedrich Paul, 1970, *Proto-Indo-European Trees. The Arboreal Systems of a Prehistoric People*, Chicago–London: University of Chicago Press.
- Gluhak Alemko, 1990, *Porijeklo imena Hrvat*, Zagreb: Alemko Gluhak.
- Gluhak Alemko, 1993, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec izdavač.
- Imenik mesta – Đorđević Božidar i dr.*, 1956, *Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora, srezova i pošta u Jugoslaviji*, Beograd: Službeni list FNRJ.
- Jakubowicz Mariola, 2002, *Dzieje Słowian w świetle rekonstruowanej leksyki prasłowiańskiej*, u: *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, ur. Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, Leszek Bednarczuk, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 125–131.
- Janyšková Ilona, 2002, *Берѣза в языке и жизни славян*, u: *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, ur. Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, Leszek Bednarczuk, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 133–138.
- Jojić Ljiljana, Matasović Ranko (ur.), 2002, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Novi Liber.
- Katičić Radoslav, 2008, *Zeleni lug*, »Filologija« (Zagreb), br. 51, s. 41–132.
- Katičić Radoslav, 2014, *Vilinska vrata. I dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb: Matica hrvatska.

- Kopaliński Władysław, 1988, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kozarac Josip, 1888, *Slavonska šuma. Sličice i doživljaji*, »Vienac«, god. 20, s. 536–538, 552–554, 568–570.
- Kozarac Josip, 1889, *Mrtvi kapitali*, »Vienac«, sv. 21, s. 385–388, 401–406, 417–420, 433–435, 449–451, 468–469, 481–483, 497–499, 514–516, 532–534, 548–551, 565–567, 581–583, 594–596, 610–612, 625–628, 641–644.
- Kozarac Josip, 1980, *Mrtvi kapitali. Pripoviest*, Zagreb: Knjižara Dioničke tiskare.
- Kroonen Guus, 2013, *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Leiden Indo-European Etymological Dictionary 11, Leiden: Brill.
- Kurelac Fran, 1870, *Silva*, »Rad JAZU«, knj. 12, s. 31–85.
- Le Guin Ursula K., 1972, *The Word for World Is Forest*, u: *Again, Dangerous Visions*, ur. Harlan Ellison, New York: Doubleday, s. 26–108.
- Le Guin Ursula K., 1976, *The Word for World Is Forest*, New York: Putnam.
- Le Guin Ursula K., 1991, *Słowo »las« znaczy »świat«*, pr. Agnieszka Sylwanowicz, Warszawa: Amber.
- Le Guin Ursula, 2005, *Svijet se kaže šuma*, pr. Nada Mihelčić, Zagreb: Izvori.
- Legvin Ursula K., 1980, *Svet se kaže šuma*, pr. Zoran Živković, Beograd: Jugoslavija.
- Lehmann Winfred P., 1986, *A Gothic Etymological Dictionary. Based on the Third Edition of Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache by Sigmund Feista*, Leiden: E. J. Brill.
- Loma Aleksandar, 2012, *Archaism vs. Innovation, Composition vs. Derivation. A Contribution to the Study of Territorial Variation and Chronological Segmentation Within the Proto-Slavic Vocabulary*, u: *Praslovanska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja. Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010*, ur. Metka Furlan, Alenka Šivic-Dular, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, s. 151–161.
- Mallory James P., Adams Douglas Q. (ur.), 1997, *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London–Chicago: Fitzroy DeArborn Publishers.
- Matasović Ranko, 2009, *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Leiden Indo-European Etymological Dictionary 9, Leiden–Boston: Brill.
- Matešić Josip, 1982, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Menac Antica, Fink-Arsovski Željka, Venturin Radomir, 2003, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Ljevak.
- Menac Antica, Fink-Arsovski Željka, Venturin Radomir, 2014, *Hrvatski frazeološki rječnik*, izd. 2. proš., Zagreb: Ljevak.
- Moszyński Kazimierz, 1929, *Kultura ludowa Słowian*, d. 1, *Kultura materialna*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Much Rudolf, 1909, *Holz und Mensch*, »Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung«, sv. 1, s. 39–48.
- Nodilo Natko, 1885–1890, *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog*, »Rad JAZU«, knj. 77, s. 43–126; knj. 79, s. 185–246; knj. 81, s. 147–217; knj. 84,

- s. 100–179; knj. 85, s. 121–201; knj. 89, s. 129–209; knj. 91, s. 181–221; knj. 94, s. 115–198; knj. 99, s. 129–184; knj. 101, s. 68–126.
- Nodilo Natko, 1981, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split: Logos.
- Orel Vladimir, 1998, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden–Boston–Köln: Brill.
- Orel Vladimir, 2003, *A Handbook of Germanic Etymology*, Leiden–Boston: Brill.
- Pokorny – Pokorny Julius, 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, sv. 1–2, Bern–München: Francke.
- RHA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, sv. 1–23, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski SEJP – Sławski Franciszek, 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, sv. 1–5, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Snoj Marko, 1989, *Sledi praslovanskega predloga *sъ 'podoben, enak, približen' v slovenščini*, »Slavistična revija«, l. 37, br. 1–3, s. 151–158.
- SP – Sławski Franciszek (ur.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, sv. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SSS – Kowalenko Władysław, Labuda Gerard, Stieber Zdzisław, Gąsiorowski Antoni, Wędzki Andrzej (ur.), 1961–1996, *Słownik starożytności słowiańskich*, sv. 1–8, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- Šimunović Petar, 2009, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Izabrana djela 5, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Šugar Ivan, 2008, *Hrvatski biljni imenoslov. Nomenclator botanicus Croaticus*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Šulek Bogoslav, 1866, *Korist i gojenje šumah, osobito u Trojednoj Kraljevini. Na poziv visokoga kraljevskoga namjestničkoga vieća za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, napisa Bogoslav Šulek*, Zagreb: Narodna tiskara dra Ljudevita Gaja.
- Šulek Bogoslav, 1879, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb: Jugoslavenska akademije znanostih i umjetnostih.
- Vajs Nada, 2003, *Hrvatska povijesna fitonimija*, Prinosi hrvatskomu jezikoslovlju 6, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vidović Domagoj, 2014, *Od Domaslave do Sarah*, »Hrvatski jezik«, god. 1, br. 1, s. 22–24.
- Vinšćak Tomo, 2002, *Vjerovanja o drveću u Hrvata. U kontekstu slavističkih istraživanja*, Biblioteka Spektar 5, Jastrebarsko: Slap.
- Waniakowa Jadwiga, 2012, *Słowiańskie nazwy roślin w świetle badań etymologicznych (na wybranych przykładach)*, u: *Praslovanska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja. Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010*, ur. Metka Furlan, Alenka Šivic-Dular, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, s. 307–322.

- Агапкина Татьяна А., 2013, *Дерево и человек. Одна судьба на двоих*, у: *Ethnolinguistica Slavica. К 90-летию академика Никиты Ильича Толстого*, ур. Светлана М. Толстая, Москва: Индрик, s. 42–58.
- Афанасьев Александръ А., 1868, *Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу. Опытъ сравнительнаго изученія славянскихъ преданій и вѣрованій, въ связи съ мифическими сказаніями другихъ родственныхъ народовъ*, sv. 2, Москва: Изданіе К. Солдатенкова.
- Бјелетић Марта, 2012, *О лексичкој породици нсл. *brǣstь/*brǣstь »пуполяк, изданак; храна за стоку«*, у: *Praslovanska dialektizaija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja. Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010*, ур. Metka Furlan, Alenka Šivic-Dular, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, s. 47–59.
- Журавлев, Анатолий Ф., 1996, *Материальная культура древних славян по данным праславянской лексики*, у: *Очерки истории культуры славян*, ур. Ольга В. Белова, Москва: Индрик, s. 116–144.
- Иванов Вячеслав В., Топоров Владимир Н., 1974, *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*, Москва: Наука.
- Иванов Вячеслав В., Топоров Владимир Н., 1976, *Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян*, у: *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Методология и историография*, ур. Владимир Д. Корольюк, Москва: Наука, s. 109–128.
- Куркина Любовь В., 1998, *К реконструкции древних форм земледелия у славян (на материале лексики подсечно-огневого земледелия)*, у: *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов, Краков, 1998 г. Доклады российской делегации*, ур. Олег Н. Трубочев, Москва: Наука, s. 381–396.
- Ле Гуин Урсула К., 1980, *Слово для леса и мира одно*, ур. Ирина Г. Гирова, у: *Планета изгнания*, ур. Ростислав И. Рыбкин, Москва: Мир, s. 233–375.
- Подлужный Александр И. (ур.), 2000, *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, d. 3, *Растительный мир*, Минск, <http://slavatlas.org> (dostup 3.08.2019).
- СД – Толстой Никита И. (ур.), 1995–2012, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, sv. 1–5, Москва: Международные отношения.
- Сикимић Биљана Љ., 2013, *Дрво без корена. Дендроними у српским и јужнословенским загонеткама*, у: *Гора љиљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба*, ур. Зоја Карановић, Јасмина Дражић, Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека »Светозар Марковић«, s. 81–94.
- Српски митолошки речник* – Кулишић Шпиро, Петровић Петар Ж., Пантелић Никола, 1970, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.
- Толстой, Никита И., 1969, *Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды*, Москва: Наука.
- Топоров Владимир Н., 2010, *Мировое дерево. Универсальные знаковые комплексы*, sv. 1–2, Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

- Трубачев Олег Н., 1966, *Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции)*, Москва: Наука.
- Трубачев Олег Н., 1974, *Ранние славянские этнонимы – свидетели миграций славян*, »Вопросы языкознания«, br. 6, s. 48–67.
- Фальк Кнут-Олоф, 1958, *Славянское название дуба*, »Scando-Slavica«, br. 4, s. 265–285.
- Чайкановић Веселин, 1985, *Речник српских народних веровања о биљкама*, ur. Војислав Ђурић, Београд: Српска књижевна задруга, Српска академија наука и уметности.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (ur.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, sv. 1–41–, Москва: Наука.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Afanas'ev", Aleksandr" A. (1868). *Poëticheskīia vozzrienīia slavian" na prirodu: Opyt" sravnitel'nago izuchenīia slavianskikh" predanii i vierovanīi, v" sviazi s" mificheskimi skazaniiami drugikh" rodstvennykh" narodov"* (Vol. 2). Moskva: Izdanīe K. Soldatenkova.
- Agapkina, Tat'iana A. (2013). *Derevo i chelovek: Odnа sud'ba na dvoikh*. In Svetlana M. Tolstaia (Ed.), *Ethnolinguistica Slavica: K 90-letīiu akademika Nikity Il'icha Tolstogo* (pp. 42–58). Moskva: Indrik.
- Belaj, Vitomir. (2007). *Hod kroz godinu: Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora* (2nd rev. ed.). Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Benešić, Julije. (1986). *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do I. G. Kovačića: Vol. 3. Dušičast–hropac*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bjeletić, Marta. (2012). O leksičkoj porodici psl. *brъstv/*brъstvъ “pupoljak, izdanak; hrana za stoku”. In Metka Furlan & Alenka Šivic-Dular (Eds.), *Praslovanska dialektizaija v luči etimoloških raziskav: Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja: Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010* (pp. 47–59). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Blažek, Václav. (2002). A Baltic key to the etymology of Germanic *aikō “oak”. *Baltistica*, 37(1), 23–24. <https://doi.org/10.15388/baltistica.37.1.632>
- Boryś, Wiesław. (2002). Kultura muzyczna dawnych Słowian w świetle słownictwa. In Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, & Leszek Bednarczuk (Eds.), *Dzieje Słowian w świetle leksyki: Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego* (pp. 83–94). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Broz, Dragutin. (1886). *Crtica iz hrvatske književnosti: Vol. 1. Uvod u književnost*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Buck, Carl D. (1988). *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages: A contribution to the history of ideas*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Čajkanović, Veselin. (1985). *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama* (Vojislav Đurić, Ed.). Beograd: Srpska književna zadruга, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Derksen, Rick. (2008). *Etymological dictionary of the slavic inherited lexicon*. Leiden: Brill.

- Dolgopolsky, Aharon. (2012). *Nostratic dictionary* (3rd ed.). Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge.
- Havlová Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Fal'k, Knut-Olof. (1958). Slavianskoe nazvanie duba. *Scando-Slavica*, 4, 265–285.
- Friedrich, Paul. (1970). *Proto-Indo-European trees: The Arboreal systems of a prehistoric people*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Gluhak, Alemko. (1990). *Porijeklo imena Hrvat*. Zagreb: Alemko Gluhak.
- Gluhak, Alemko. (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec izdavač.
- Đorđević, Božidar. (1956). *Imenik mesta: Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora, srezova i pošta u Jugoslaviji* [Imenik mesta]. Beograd: Službeni list FNRJ.
- Ivanov, Viacheslav V., & Toporov, Vladimir N. (1974). *Issledovaniia v oblasti slavianskikh drevnosti: Leksicheskie i frazeologicheskie voprosy rekonstruktsii tekstov*. Moskva: Nauka.
- Ivanov, Viacheslav V., & Toporov, Vladimir N. (1976). Mifologicheskie geograficheskie nazvaniia kak istochnik dlia rekonstruktsii étnogeneza i drevneishei istorii slavian. In Vladimir D. Koroliuk (Ed.), *Voprosy étnogeneza i étnicheskoj istorii slavian i vostochnykh romantsev: Metodologija i istoriografija* (pp. 109–128). Moskva: Nauka.
- Jakubowicz, Mariola. (2002). Dzieje Słowian w świetle rekonstruowanej leksyki prasłowiańskiej. In Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, & Leszek Bednarczuk (Eds.), *Dzieje Słowian w świetle leksyki: Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego* (pp. 125–131). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Janyšková, Ilona. (2002). Berěza v iazyke i zhizni slavian. In Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, & Leszek Bednarczuk (Eds.), *Dzieje Słowian w świetle leksyki: Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego* (pp. 133–138). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jojić, Ljiljana, & Matasović, Ranko (Eds.). (2002). *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Katičić, Radoslav. (2008). Zeleni lug. *Filologija*, 2008(51), 41–132.
- Katičić, Radoslav. (2014). *Vilinska vrata: I dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kopaliński, Władysław. (1988). *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kowalenko, Władysław, Labuda, Gerard, Stieber, Zdzisław, Gąsiorowski, Antoni, & Wędzki, Andrzej (Eds.). (1961–1996). *Słownik starożytności słowiańskich* (Vols. 1–8) [SSS]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kozarac, Josip. (1888). Slavonska šuma: Sličice i doživljaji. *Vienac*, 20, 536–538, 552–554, 568–570.
- Kozarac, Josip. (1889). Mrtvi kapitali. *Vienac*, 21, 385–388, 401–406, 417–420, 433–435, 449–451, 468–469, 481–483, 497–499, 514–516, 532–534, 548–551, 565–567, 581–583, 594–596, 610–612, 625–628, 641–644.
- Kozarac, Josip. (1980). *Mrtvi kapitali: Pripoviest*. Zagreb: Knjižara dioničke tiskare.
- Kroonen, Guus. (2013). *Etymological dictionary of Proto-Germanic*. Leiden: Brill.

- Kulišić, Špiro, Petrović, Petar Ž., & Pantelić, Nikola. (1970). *Srpski mitološki rečnik* [Srpski mitološki rečnik]. Beograd: Nolit.
- Kurelac, Fran. (1870). *Silva*. *Rad JAZU*, 1870(12), 31–85.
- Kurkina, Liubov' V. (1998). K rekonstruktsii drevnikh form zemledeliia u slavian (na materiale leksiki podsečno-ogneвого zemledeliia). In Oleg N. Trubachev (Ed.), *Slavianskoe iazykoznanie: XII Mezhdunarodnyi s"ezd slavistov, Krakov, 1998 g.: Doklady rossijskoj delegatsii* (pp. 381–396). Moskva: Nauka.
- Le Guin, Ursula K. (1972). The word for world is forest. In Harlan Ellison (Ed.), *Again, dangerous visions* (pp. 26–108). New York, NY: Doubleday.
- Le Guin, Ursula K. (1976). *The word for world is forest*. New York, NY: Putnam.
- Le Guin, Ursula K. (1980). Slovo dlia lesa i mira odno (Irina G. Girova, Trans.). In Rostislav I. Rybkin (Ed.), *Planeta izgnaniia* (pp. 233–375). Moskva: Mir.
- Le Guin, Ursula K. (1991). *Słowo "las" znaczy "świat"* (Agnieszka Sylwanowicz, Trans.). Warszawa: Amber.
- Le Guin, Ursula K. (2005). *Svijet se kaže šuma* (Nada Mihelčić, Trans.). Zagreb: Izvori.
- Legvin, Ursula K. (1980). *Svet se kaže šuma* (Zoran Živković, Trans.). Beograd: Jugoslavija.
- Lehmann, Winfred P. (1986). *A Gothic etymological dictionary: Based on the third edition of Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache by Sigmund Feista*. Leiden: E. J. Brill.
- Loma, Aleksandar. (2012). Archaism vs. innovation, composition vs. derivation: A Contribution to the study of territorial variation and chronological segmentation within the Proto-Slavic vocabulary. In Metka Furlan & Alenka Šivic-Dular (Eds.), *Praslovanska dialektizaija v luči etimoloških raziskav: Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezljaja: Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010* (pp. 151–161). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mallory, James P., & Adams, Douglas Q. (Eds.). (1997). *Encyclopedia of Indo-European culture*. London: Fitzroy DeArborn Publishers.
- Matasović, Ranko. (2009). *Etymological dictionary of Proto-Celtic*. Leiden: Brill.
- Matasović, Ranko (Ed.). (2016). *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (Vol. 1) [ERHJ]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Matešić, Josip. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, & Venturin, Radomir. (2003). *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, & Venturin, Radomir. (2014). *Hrvatski frazeološki rječnik* (2nd rev. ed.). Zagreb: Ljevak.
- Moszyński, Kazimierz. (1929). *Kultura ludowa Słowian: Vol. 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Much, Rudolf. (1909). Holz und Mensch. *Wörter und Sachen: Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung*, 1, 39–48.
- Nodilo, Natko. (1885–1890). Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. *Rad JAZU*, 77; 79; 81; 84; 85; 89; 91; 94; 99; 101, 43–126; 185–246; 147–217; 100–179; 121–201; 129–209; 181–221; 115–198; 129–184; 68–126.
- Nodilo, Natko. (1981). *Stara vjera Srba i Hrvata*. Split: Logos.

- Orel, Vladimir. (1998). *Albanian etymological dictionary*. Leiden: Brill.
- Orel, Vladimir. (2003). *A handbook of Germanic etymology*. Leiden: Brill.
- Pokorny, Julius. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (Vols. 1–2) [Pokorny]. Bern–München: Francke.
- Podluzhnyiĭ, Aleksandr I. (Ed.). (2000). *Obshch斯拉vianskiĭ lingvistiĭeskiĭ atlas: Seriiia leksiko-slovoobrazovatel'naia: Vol. 3. Rastitel'nyi mir*. Retrieved, August 3, 2019, from www.slavatlas.org
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–23) [RHA]. (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sikimić, Biljana Lj. (2013). Drvo bez korena: Dendronimi u srpskim i južnoslovenskim zagonetkama. In Zoja Karanović & Jasmina Dražić (Eds.), *Gora ljljanova: Biljni svet u tradicionalnoj kulturi Srba* (pp. 81–94). Beograd: Udruženje folklorista Srbije, Univerzitetaska biblioteka “Svetozar Marković”.
- Skok, Petar. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–4) [Skok]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski, Franciszek. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Vols. 1–5) [Sławski SEJP]. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Sławski, Franciszek (Ed.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (Vols. 1–8) [SP]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Snoj, Marko. (1989). Sledi praslovanskega predloga **sv* ‘podoben, enak, približen’ v slovenščini. *Slavistična revija*, 37(1–3), 151–158.
- Šimunović, Petar. (2009). *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Šugar, Ivan. (2008). *Hrvatski biljni imenoslov: Nomenclator botanicus Croaticus*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šulek, Bogoslav. (1866). *Korist i gojenje šumah, osobito u Trojednoj Kraljevini: Na poziv visokoga kraljevskoga namjestničkoga vieća za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, napisa Bogoslav Šulek*. Zagreb: Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja.
- Šulek, Bogoslav. (1879). *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb: Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnostih.
- Tolstoĭ, Nikita I. (1969). *Slavianskaia geograficheskaia terminologiia: Semasiologicheskie etudy*. Moskva: Nauka.
- Tolstoĭ, Nikita I. (Ed.). (1995–2012). *Slavianskie drevnosti: Ètningvistiĭeskiĭ slovar'* (Vols. 1–5) [SD]. Moskva: Mezhdunarodnye Otnosheniia.
- Toporov, Vladimir N. (2010). *Mirovoe derevo: Universal'nye znakovye komplekсы* (Vols. 1–2). Moskva: Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi.
- Trubachev, Oleg N. (1966). *Remeslennaia terminologiia v slavianskikh iazykakh: Ètimologiia i opyt gruppovoĭ rekonstruktsii*. Moskva: Nauka.
- Trubachev, Oleg N. (1974). Rannie slavianskie ètonimy – svideteli migratsii slavian. *Voprosy iazykoznaniiā*, 1974(6), 48–67.

- Trubachev, Oleg N., Zhuravlev, Anatolii F., & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Étimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksičeskii fond* (Vols. 1–41) [ÉSSIA]. Moskva: Nauka.
- Vajs, Nada. (2003). *Hrvatska povijesna fitonimija*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vidović, Domagoj. (2014). Od Domaslave do Sarah. *Hrvatski jezik*, 1(1), 22–24.
- Vinščak, Tomo. (2002). *Vjerovanja o drveću u Hrvata: U kontekstu slavističkih istraživanja*. Jastrebarsko: Slap.
- Waniakowa, Jadwiga. (2012). Słowiańskie nazwy roślin w świetle badań etymologicznych (na wybranych przykładach). In Metka Furlan & Alenka Šivic-Dular (Eds.), *Praslavanska dialektizacija v luči etimoloških raziskav: Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja: Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010* (pp. 307–322). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Zhuravlev, Anatolii F. (1996). Material'naia kul'tura drevnykh slavian po dannym praslavianskoj leksiki. In Ol'ga V. Belova (Ed.), *Očerki istorii kul'tury slavian* (pp. 116–144). Moskva: Indrik.

Man and Trees – **dǫbъ* and **xvorstъ*

Like other Indo-Europeans, early Slavs had an attachment to trees and forests. It seems that some of their words for trees contain elements originating from the full roots *-bhw-*, *-st-* (ultimately from **bheuH-* 'to be' and **stex-* 'to stay'). Similarly, it is possible to identify the suffixes *-dhx'*, *-sd-* (ultimately from **dhex'* 'to put' and **sed-* 'to sit') in some earlier words.

Keywords: Slavic etymology, **dǫbъ*, **xvorstъ*, tree names.

Ključne riječi: slavenska etimologija, **dǫbъ*, **xvorstъ*, nazivi za drveće.

Liubou Padporynava
Białoruski Uniwersytet Państwowy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3281-4039>
darmucha@gmail.com

ZMIANY SEMANTYKI MORFEMU RDZENIOWEGO *GQS- A ZMIANY MOTYWACJI ZACHODNIOSŁOWIAŃSKICH FITONIMÓW DIALEKTALNYCH

Gwarowe nazwy roślin bada się z najróżniejszych perspektyw i w rozmaitych kontekstach: są to głównie badania dialektologiczne, etnolingwistyczne, socjolingwistyczne, historyczno-etymologiczne itd. Jako jedną z najważniejszych cech fitonimii gwarowej badacze wskazują to, że w gwarach zanikają nazwy ogromnej liczby wciąż jeszcze istniejących gatunków roślin (Waniakowa 2012: 14).

Wśród przyczyn tego zjawiska można wyróżnić zarówno przyczyny o charakterze pozajęzykowym, jak i językowym. Do przyczyn pozajęzykowych należy przede wszystkim zanikanie tradycji użytkowania roślin: ziołolecznictwa, magii miłosnej i apotropaicznej, obrzędów pogrzebowych itd. Jeszcze jedną bardzo ważną przyczyną zanikania gwarowych nazw roślin jest znacząca rozbieżność między wiedzą naukową (szerzoną w edukacji) a wiedzą użytkową (Waniakowa 2012: 13–14, 16); różnica ta powoduje niezgodność systemów nazewnictwa roślin, nie pozwala na ukształtowanie się jednolitego systemu ich klasyfikacji, a więc czyni gwarową fitonimie systemem niestabilnym.

Do przyczyn językowych należy m.in. jeden z podstawowych procesów zachodzących w języku, a mianowicie ciągłe przekształcanie się semantyki słowa.

Według Olega Trubaczowa semantyka słowa nie jest mechaniczną kompozycją składników, lecz jednolitą treścią, która jest jednocześnie trwała i zmienna (Трубачёв 2004: 122), a badania etymologów dowodzą, że zawsze należy podawać w wątpliwość jednoznaczność słowa we współczesnym języku i w przeszłości (Трубачёв 2004: 135).

Mechanizm zmian zachodzących w semantyce słowa w latach 30. XX wieku został opisany m.in. przez Wasilija Abajewa w artykułach *Język jako ideologia a język jako technika* (Абаев 1995b) oraz *Pojęcie ideosemantyki* (Абаев 1995a). W artykułach tych autor wprowadził pojęcia semantyki technicznej i semantyki ideologicznej jako dwóch warstw semantyki słowa oraz opisał mechanizmy ich ewolucji:

Badając wartość znaczeniową tego czy innego elementu językowego, możemy podczas swojej analizy zanurzyć się mniej lub bardziej głęboko. Na pewnej głębokości analiza

semantyczna przekształca się w ideologiczną. Kiedy konkretnie to się odbywa? W zdecydowanej większości wypadków dopiero wtedy, kiedy ustalamy genetyczną łączność danego znaczenia z innymi znaczeniami, poprzedzającymi je albo z nim sąsiadującymi. Jeśli stwierdzimy, że łaciński wyraz *pecunia* oznaczał 'pieniądz' i nic poza tym – wtedy pozostaniemy w granicach semantyki komunikacyjnej, technicznej. Lecz jak tylko ustalimy łączność tego słowa z innym łacińskim słowem *pecus* o znaczeniu 'bydło', analiza semantyki staje się analizą ideologiczną. Innymi słowy, istnieją dwie semantyki: semantyka znaczeń odosobnionych, technicznych – semantyka techniczna – oraz semantyka genezy i wzajemnego związku znaczeń – semantyka ideologiczna. [...] Jest dobrze znane współczesne, potoczne znaczenie słowa *mpyð* w języku rosyjskim. Prześledziwszy historię tego słowa, ustalamy, że kiedyś oznaczało ono również 'cierpienie', 'choroba'. Dowiadujemy się więc, że poprzez słowo *mpyð* wyrażano nie tylko pojęcie o działalności produkcyjnej (semantyka techniczna), lecz także punkt widzenia na daną działalność jako na cierpienie, chorobę – krótko mówiąc, pewną ideologię (semantyka ideologiczna). Jedno i to samo pojęcie bogactwa jest wyrażane w trzech różnych językach: rosyjskim, osetyjskim i niemieckim – na trzy różne sposoby. W rosyjskim jest ono związane z bogiem, w osetyjskim z dniem, światłem (*bondżyn* od *bon* 'dzień'), w niemieckim – z władzą królewską (*Reich*). Semantyka techniczna tych trzech wyrazów jest taka sama. Semantyka zaś ideologiczna jest różna. Każdy z nich mówi o odrębnej wizji świata oraz o różnych warunkach życia publicznego w epoce tworzenia tych słów (Абаев 1995b: 45–46).

Później Abajew ujął semantykę techniczną jako podstawowe minimum funkcji sensorycznych, które pozwala używać słów w komunikacji na współczesnym etapie (Абаев 1995a: 68), porównując je również do jądra semantycznego.

Każdy element języka może być, po pierwsze, nośnikiem pewnego znaczenia technicznego, które odpowiada jakiemś rzeczywistemu faktowi albo relacji ze świata obiektywnego. Ta wartość znaczeniowa stanowi „jądro”, trwałe i zdolne do przejścia z jednej epoki do następnej, z jednej rzeczywistości społecznej do innej, ponieważ podsumowuje doświadczenie empiryczne, oparte na tożsamości przedmiotowego odpowiednika danego pojęcia u ludzi z różnych epok i formacji (Абаев 1995b: 47–48).

Z kolei semantyka ideologiczna (ideosemantyka) według Abajewa to całokształt skojarzeń i wyobrażeń emocjonalnych, pokazujących historię i życie słów w przeszłości (Абаев 1995a: 68), swoista powłoka, składająca się z idei aktualnych na poprzednich etapach funkcjonowania słowa.

Dane obiektywne, techniczno-empiryczne „jądro” znaczenia może być owinięte, osnute szeregiem subiektywnych, ubocznych wyobrażeń ideologicznych, nastrojów i skojarzeń, które są całkowicie uwarunkowane stanem świadomości i doświadczenia ludzi danej epoki i danego środowiska społecznego, a więc są tak samo zmienne i przemijające, jak każda inna forma ideologii. Cały kompleks tych towarzyszących wyobrażeń semantycznych stanowi „powłokę”, która nadaje elementowi języka pewien aromat ideologiczny (Абаев 1995b: 48).

Według Abajewa każde słowo w języku, zanim uzyskało współczesne znaczenie, przeszło długą drogę, która prowadziła do pierwotnych wysiłków nazwotwórczych człowieka (Абаев 1995a: 67). Użytkownik języka uświadamia sobie semantykę ideologiczną dopóty, dopóki jest aktualna wizja świata, zgodnie z którą słowo zostało stworzone (Абаев 1995b: 51).

Z czasem cała semantyka ulega specjalizacji i zawężeniu, tzw. technizacji, a więc dochodzi do zatarcia, częściowego lub całkowitego zapomnienia semantyki ideologicznej (Абаев 1995b: 48–52):

Wzmy nasz nowo utworzony, świeżo powstały na skutek procesów percepcji-uświadomienia-nazywania kompleks semantyczny i puśćmy go w obieg, w praktykę komunikacyjną. Zobaczymy, co się tu z nim stanie.

Jest oczywiste, że kiedy nowotwór trafił do obiegu komunikacyjnego, przy jego użyciu nie jest za każdym razem powtarzana ta praca umysłu, z którą było związane uświadomienie-nazywanie. Praca ta, jak dobrze pamiętamy, polegała głównie na ideologicznym opanowaniu na nowo uświadomionego zjawiska czy relacji, na ideologicznym wprowadzaniu ich do całego doświadczenia, na włączeniu ich do praktyki społecznej, na tworzeniu dookoła nich pewnej „powłoki” ideologicznej. Praca ta odbywa się w praktyce komunikacyjnej coraz mniej całościowo i coraz mniej dokładnie, i wyobrażenia semantyczne koncentrują się raczej wokół tych trwałych, stałych, adekwatnych elementów percepcji rzeczywistości obiektywnej, które stanowią „jądro”. Innymi słowy, jeśli w trakcie uświadamiania-nazywania centrum semantyczne nowotworu mogło się znajdować w „powłoce”, to w toku komunikacji ono coraz bardziej przesuwają się ku „jądru”, ku znaczeniu technicznemu (Абаев 1995b: 48–49).

Według Abajewa semantyka ideologiczna po zajściu procesów technizacji aktywizuje się i najpełniej przejawia wtedy, kiedy jest realizowana funkcja poetycka języka (Абаев 1995a: 72): w tekstach folklorystycznych, skonwencjonalizowanych kolokacjach, porównaniach itp.

W przypadku nazw roślin zacieranie się semantyki ideologicznej ich morfemów rdzeniowych powoduje trudności w ustaleniu motywacji nazwy, tzn. w zestawieniu znaczenia rdzenia i właściwości roślin. Wraz ze zmianami fonetycznymi ten proces powoduje zwiększenie się liczby tzw. ciemnych nazw roślin, np. *jagoda*, *malina*, *łoboda*, *łopian*, *rdest*, *mikołajek*, *milek*, *niezapominajka*, *miłośna* (Pawłowski 1974: 168). A przecież świadomość semantyczno-motywacyjnego związku nazwy i jej desygnatu na każdym etapie użycia jest gwarancją przetrwania tej nazwy.

Niemniej język nie jest bezradny wobec opisanego wyżej procesu technizacji. Jednym ze sposobów zachowania nazw roślin jest wybór dla fitonimu innego morfemu rdzeniowego, którego semantyka pozwala realizować się językowo jakiejś właściwości rośliny. Właściwa fitonimii gwarowej ogromna liczba podstaw nominacji i brak jakichkolwiek ograniczeń ich wyboru wraz z brakiem ograniczeń wyboru morfemów rdzeniowych powodują, że nazwy roślin w dialektach cechuje olbrzymia synonimia.

Za ilustrację tego twierdzenia mogą służyć wybrane nazwy rośliny *Anemone* L. w językach słowiańskich: pol. *czarne ziele*, *zawilec*, *kozia gryźć*; kasz. *gąsã směrć*, *zimkově gŕŕzdečki*; czes. *podleska*, *konopka*; słow. *veternica*; górnołuż. *jatrowna kwětka* itp. Przytoczone nazwy są motywowane takimi właściwościami rośliny, jak ciemny kolor kwiatów niektórych gatunków *Anemone* L., kształt łodygi, szkodliwość dla kóz czy gęsi, czas kwitnienia, budowa kwiatów, miejsce występowania, kształt liści, delikatność rośliny, oddziaływanie lecznicze na wątrobę – które realizują się w semantyce rdzeni *czarn-*; *zawil-*; *koz-* i *gryźć-*; *gąs-* i *směrć-*; *zimk-*; *gŕŕzd-*; *l'es-*; *konop-*; *veter-* oraz *jatr-*.

W powyższym przykładzie różne cechy motywacyjne *Anemone* L. realizowały się jednak w semantyce różnych rdzeni. Niniejszy artykuł jest zaś poświęcony innemu sposobowi przetrwania gwarowych nazw roślin, a mianowicie temu, jak na skutek zmian, które zaszły w semantyce morfemu rdzeniowego **gąs-*, zmieniły się mechanizmy motywacji fitonimów przy jednoczesnym zachowaniu tego samego rdzenia.

Podstawę do rozważań w niniejszym artykule stanowi ponad 100 nazw 39 roślin: *Achillea millefolium* L. (kasz. *gąsė krėpki*), *Alchemilla vulgaris* L. (pol. *gąsiarka*, *gęsia nóżka*, *gęsiarka*, *gęsiarz*, *gęsia stopka*, *gęsie łapki*, *gęsie nóżki*; czes. *husie noha*, *husie nóżka*, *husí čapka*, *husí nožka*, *husí šlapka*, *husí nůžka*; słow. *husa nožka*, *husa zelina*, *huša noha*), *Anemone nemorosa* L. (pol. *gąska*; kasz. *gąsã směrć*, *gąski*), *Arabidopsis Heynh.* (czes. *huseníček*; górnołuż. *husowka*), *Arabis* L. (pol. *gęsiówka*; czes. *husenik*, *huseník*; górnołuż. *husowka*), *Artemisia* L. (stczes. *husie řit*), *Bellis* L. (pol. *gąseczka*, *gąsiczka*, *gąsionka*, *gąsiorek*, *gąska*, *gęsiarek*, *gęsiarka*, *gęsiczka*, *gęsie pępki*, *gęsiorek*, *gęsi pępek*, *gęsipępka*; dolnołuż. *gusorowe kwětki*, *gusyna kwětka*, *gusyny kwětėk*; górnołuż. *husaca balka*, *husaca běłka*, *husaca kwětka*, *husace kwětki*), *Callistephus Cass.* (pol. *gęsie łapki*), *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik. (pol. *gęsia rzeżucha*), *Chenopodium* L. (pol. *gęsia noga*, *gęsia nóżka*, *gęsia stopa*, *gęsie nóżki*, *gęsi ślad*; czes. *husí nůžka*; słow. *husa nožka*, *husa zelina*; górnołuż. *husaca stopa*), *Chrysanthemum leucanthemum* L. (czes. *houser*, *husar*, *husárek*, *husička*), *Cichorium intybus* L. (pol. *gęsi języczek*, *gęsi język*), *Convallaria majalis* L. (czes. *husí víno*), *Ervum* L. (pol. *gęsi groch*, *gęsia wyka*), *Hottonia palustris* L. (górnołuż. *husacy jabrik*, *husacy rėblik*), *Leonurus cardiaca* L. (pol. *gęsia noga*, *gęsia stopa*, *gęsie łapki*, *gęsi ślad*), *Lysimachia nummularia* L. (pol. *gęsi polej*), *Matricaria* L. (pol. *gęsi pępek*), *Mycelis muralis* (L.) Dumort. (kasz. *gąsã sałata*), *Nuphar lutea* (L.) Sm. (pol. *gąska*), *Nymphaea alba* L. (pol. *gąsior*, *gąska*, *gęsior*), *Orobus* L. (pol. *gęsi groch*), *Plantago lanceolata* L. (czes. *husí jazyček*; górnołuż. *husacy jazyk*, *husacy jazyčėk*, *husacy rėblik*), *Plantago major* L. (górnołuż. *husacy jazyk*, *husacy jazyčėk*, *husacy rėblik*), *Poa pratensis* L. (pol. *gęsina*), *Potentilla* L. (pol. *gąsiówka*, *gąsówka*, *gęsie ziele*; kasz. *gąsė zelė*, *gąsówka*; czes. *husí mýdlo*; słow. *husacie mydlo*, *husie mydlo*; dolnołuż. *gusorowe zele*, *gusyna stopa*; górnołuż. *husaca rutwica*, *husaca stopa*, *husaca trawa*, *husace zelo*), *Primula* L. (pol. *gęsie*

pępki; słow. *hušata*, *hušatka*), *Ranunculus acris* L. (czes. *huší nůžka*, *husynežníka*), *Ribes uva-crispa* L. (czes. *huší víno*), *Rumex hydrolapathum* Huds. (kasz. *gąsi śčāv*), *Succisa pratensis* Moench (kasz. *gąsa klóska*), *Solanum dulcamara* L. (dolnołuż. *gusorowe wino*), *Sonchus oleraceus* L. (słow. *husa ščetka*, *husa zelina*), *Symphytum officinale* L. (pol. *gęsia nóżka*, *gęsie nóżki*), *Taraxacum officinale* F. H. Wigg (czes. *huší kap*), *Teucrium scordium* L. (pol. *gęsi polej*), *Tussilago* L. (słow. *hušata*, *hušatka*, *huše kvitky*), *Vicia cracca* L. (pol. *gęsi groch*). Przytoczone nazwy zostały wynotowane ze słowników gwarowych, których wykaz znajduje się na końcu artykułu – zob. Wykaz źródeł – oraz z pracy V. Machka *Česká a slovenská jména rostlin* (Machek 1954).

Naturalnym i logicznym punktem wyjściowym w poszukiwaniach motywacji fitonimów o rdzeniu *gqs- będzie zestawienie aktualnej semantyki tego rdzenia, czyli jego semantyki technicznej, i właściwości roślin, w nazwach których ten rdzeń jest obecny. Informacje o semantyce technicznej są zawarte przede wszystkim w definicjach słownikowych wyrazów o rdzeniu *gqs-. Analiza tych definicji pozwala wnioskować, że semantykę techniczną rdzenia *gqs- w językach zachodniosłowiańskich można ująć następująco: ‘właściwy ptakowi *Anser* Brisson, roślinożernemu, o nogach z palcami spiętymi błoną pławną, żyjącemu nad brzegami wód i w leśnych mokradłach albo hodowanemu jako ptak domowy’.

W ujętej w dany sposób semantyce technicznej rdzenia *gqs- urzeczywistniają się takie charakterystyki roślin, jak podobieństwo do gęsi, miejsce występowania oraz słuzenie gęsiom za pokarm.

Jedną z najważniejszych i najliczniej reprezentowanych kategorii motywacyjnych fitonimów o rdzeniu *gqs- jest podobieństwo do gęsi. W granicach danej kategorii można wyróżnić takie cechy motywacyjne, jak podobieństwo koloru roślin do koloru pierza gęsiego oraz podobieństwo kształtu części roślin do poszczególnych części ciała gęsi.

Pod względem strukturalno-motywacyjnym fitonimy motywowane podobieństwem do koloru pierza gęsiego dzielą się na fitonimy proste i złożone (dwurdzenne).

Fitonimy proste to głównie nazwy roślin mających białe kwiaty, przypominające kolorem dorosłe ptaki *Anser* Brisson: *Anemone nemorosa* L. (pol. *gąska*; kasz. *gąski*) (Губанов 2: 195), *Bellis* L. (pol. *gąseczka*, *gąsiczka*, *gąsionka*, *gąsiorek*, *gąska*, *gęsiarek*, *gęsiarka*, *gęsiczka*, *gęsiorek*; dolnołuż. *gusorowe kwětki*, *gusyna kwětka*, *gusyny kwětłk*; górnołuż. *husaca balka*, *husaca bělka*, *husaca kwětka*, *husace kwětki*) (Губанов 3: 349)¹, *Chrysanthemum leucanthemum* L. (czes. *houser*, *husar*, *husárek*, *husička*)

¹ Składniki dolnołuż. i górnołuż. *kwětki*, *kwětka*, *kwětłk*, jak też słow. *zelina*, *kvitky* w fitonimach dolnołuż. *gusorowe kwětki*, *gusyna kwětka*, *gusyny kwětłk*; górnołuż. *husaca kwětka*, *husace kwětki*; słow. *husa zelina*, *huše kvitky* faktycznie nie odzwierciedlają żadnej cechy motywacyjnej, wartość motywacyjno-semantyczna tych składników jest niska ze względu na ich zbyt szeroki zakres znaczeniowy. Z kolei składniki *balka* i *bělka* górnołuż. *husaca balka*, *husaca bělka* odzwierciedlają tę samą cechę motywacyjną co rdzeń *gqs-, czyli biały kolor kwiatów.

(Губанов 3: 386) i *Nymphaea alba* L. (pol. *gąsior*, *gąska*, *gęsior*) (Губанов 2: 187)². Do prostych fitonimów należą też nazwy roślin o żółtych kwiatach, przypominających kolor puchu piskląt: *Anser* Brisson: *Nuphar lutea* (L.) Sm. (pol. *gąska*) (Губанов 2: 185)³, *Primula* L. (słow. *hušata*, *hušatka*) (Губанов 3: 38), *Sonchus oleraceus* L. (słow. *husa zelina*) (Губанов 3: 490) oraz *Tussilago* L. (słow. *hušata*, *hušatka*, *huše kvitky*) (Губанов 3: 462). Jak widać, niektóre nazwy mają formanty *-ata*, *-atka*, podkreślające podobieństwo właśnie do gąsiąt.

Motywowane kolorem kwiatów fitonimy złożone podkreślają nie tylko biały kolor płatków, lecz też kontrastowy żółty kolor środka kwiatu, porównywanego do pępka (Губанов 3: 38, 456, 459, 349). Daną grupę stanowią złożone nazwy takich roślin, jak *Bellis* L. (pol. *gęsie pępki*, *gęsi pępek*, *gęsi pępka*), *Matricaria* L. (pol. *gęsi pępek*) i *Primula* L. (pol. *gęsie pępki*). Z kolei *husi kap* – czeska nazwa rośliny *Taraxacum officinale* F. H. Wigg – motywowana jest białym kolorem puchu rośliny po kwitnieniu (składnik *husi*) oraz charakterystycznym środkiem kwiatostanu, który zostaje obnażony po zdmuchnięciu puchu (składnik *kap* – prawdopodobnie ‘głowa’) (Губанов 3: 496).

Większość fitonimów motywowanych podobieństwem części roślin do części ciała gęsi to pod względem strukturalno-motywacyjnym fitonimy złożone.

Dosyć liczną grupę stanowią fitonimy motywowane podobieństwem liści roślin do nóg *Anser* Brisson. Pod względem struktury absolutną większość (przy stosunkowo niewielkiej liczbie fitonimów prostych) stanowią nazwy, zawierające oprócz rdzenia **gōs-* składnik o znaczeniu ‘noga’: pol. *łapki*, *noga*, *nóżka*, *nóżki*, *stopa*, *stopka*, *ślad*; czes. *čapka*, *nežníka*, *noha*, *nožka*, *nóżka*, *nůžka*, *šlapka*; słow. *noha*, *nožka*; dolnołuż. *stopa*; górnołuż. *stopa*. Są to nazwy takich roślin, jak *Alchemilla vulgaris* L. (pol. *gąsiarka*, *gęsia nóżka*, *gęsiarka*, *gęsiarz*, *gęsia stopka*, *gęsie łapki*, *gęsie nóżki*; czes. *husie noha*, *husie nóżka*, *husi čapka*, *husi nožka*, *husi šlapka*, *husi nůžka*; słow. *husa nožka*, *husa zelina*, *huša noha*), *Callistephus* Cass. (pol. *gęsie łapki*), *Chenopodium* L. (pol. *gęsia noga*, *gęsia nóżka*, *gęsia stopa*, *gęsie nóżki*, *gęsi ślad*; czes. *husi nůžka*; słow. *husa nožka*, *husa zelina*; górnołuż. *husaca stopa*), *Leonurus cardiaca* L. (pol. *gęsia noga*, *gęsia stopa*, *gęsie łapki*, *gęsi ślad*), *Potentilla* L. (pol. *gąsiówka*, *gąsówka*, *gęsie ziele*; kasz. *gąsę zelę*, *gąsówka*; dolnołuż. *gusorowe zele*, *gusyna stopa*; górnołuż. *husaca stopa*, *husaca trawa*, *husace zelo*), *Ranunculus acris* L. (czes. *husi nůžka*, *husynežníka*) oraz *Symphytum officinale* L. (pol. *gęsia nóżka*, *gęsie nóżki*). Wszystkim tym roślinom: *Alchemilla vulgaris* L. (Губанов 2: 358), *Callistephus* Cass. (zaliczana

² W przypadku nazw *Nymphaea alba* L. cechą motywacyjną jest również miejsce występowania rośliny (jest to roślina wodna) i najprawdopodobniej to, że *Nymphaea alba* L. ma duże pojedyncze kwiaty.

³ Jak i w przypadku *Nymphaea alba* L., należąca do tej samej rodziny *Nuphar lutea* (L.) Sm. może mieć dodatkowe cechy motywacyjne: miejsce występowania rośliny i obecność dużych pojedynczych kwiatów.

dawniej do rodzaju *Aster* L. [Губанов 3: 347–348]), *Chenopodium* L. (Губанов 2: 91–100), *Leonurus cardiaca* L. (Губанов 3: 129), *Potentilla* L. (Губанов 2: 377–391), *Ranunculus acris* L. (Губанов 2: 215) oraz *Symphytum officinale* L. (Губанов 3: 106) właściwy jest specyficzny kształt liści, przypominających gęsią stopę o palcach spiętych błoną pławną⁴.

Następną grupę tworzą fitonimy motywowane podobieństwem liści roślin do języka gęsi. Nazwy te zawierają oprócz rdzenia *gqs-* składnik o znaczeniu ‘język’: pol. *języczek*, *język*; czes. *jazyček*; górnołuż. *jazyk*, *jazyčk*. Do grupy tej należą nazwy *Cichorium intybus* L. (pol. *gęsi języczek*, *gęsi język*), *Plantago lanceolata* L. (czes. *husí jazyček*; górnołuż. *husacy jazyk*, *husacy jazyčk*) oraz *Plantago major* L. (górnołuż. *husacy jazyk*, *husacy jazyčk*). Liście tych roślin mają lancetowaty zaostroszony kształt, podobny do kształtu języka gęsi⁵ (Губанов 3: 371, 239–240).

Jednostkowa nazwa rośliny *Artemisia* L. (stczes. *husie řit*) najprawdopodobniej jest motywowana podobieństwem pierzastosiecznych liści rośliny do nóg gęsi i ich szarawym kolorem (właściwym jednemu z gatunków – *Artemisia absinthium* L. [Губанов 3: 335]), co jest realizowane poprzez semantykę rdzenia **gqs-*, oraz intensywnym zapachem rośliny, co jest realizowane poprzez semantykę składnika *řit* ‘tyłek’.

Osobną uwagę warto poświęcić dwurdzennym górnołużyckim nazwom zawierającym oprócz rdzenia **gqs-* składniki *jabrik* i *řëblik*. Do tych fitonimów należą nazwy *Hottonia palustris* L. (górnołuż. *husacy jabrik*, *husacy řëblik*), *Plantago lanceolata* L. (górnołuż. *husacy řëblik*) i *Plantago major* L. (górnołuż. *husacy řëblik*). Jednym ze znaczeń górnołuż. leksemów *jabrik* i *řëblik* jest ‘zebro’ (Schuster-Šewc 1972: 418, 1212–1213; Bielfeld 1985), co skłania do poszukiwania podobieństwa części wymienionych roślin do żeber. W przypadku *Hottonia palustris* L. do żeber na grzbiecie są podobne grzebieniastosieczne liście (Губанов 3: 34), w przypadku obu gatunków *Plantago* L. do żeber mogą być porównywane przebiegające przez liście wyraziste żyłki (Губанов 3: 239–240). Nie sposób jednak interpretować obecności składników o morfemie rdzeniowym **gqs-* jako sygnału dokładnego podobieństwa do żeber ptaka *Anser* Brisson (zresztą na przykład dla *Hottonia palustris* L. istnieje samodzielna nazwa *řëblik*). Najprawdopodobniej motywacją, która realizuje się poprzez ten rdzeń, jest miejsce występowania roślin *Hottonia palustris* L., *Plantago lanceolata* L. i *Plantago major* L., a mianowicie – wody stojące, stawy (*Hottonia palustris* L. – do czego nawiązuje również epitet gatunkowy łac. *palustris* ‘błotny’

⁴ Warto zwrócić uwagę, że motywacja zachodniosłowiańskich nazw takich roślin jak *Chenopodium* L. i *Potentilla* L. (typowy gatunek to *Potentilla anserina* L.) odpowiada motywacji łacińskich nazw (*Chenopodium* L. pochodzi od gr. *χῆν* ‘gęś’ i *ποδιον* ‘nózka’, epitet gatunkowy *Potentilla anserina* L. – od łac. *anser* ‘gęś’).

⁵ *Plantago major* L., jak wiadomo, ma liście bardziej okrągłe niż *Plantago lanceolata* L., jednak przynależność obydwu gatunków do tego samego rodzaju botanicznego i duże podobieństwo pozostałych części roślin może powodować przeniesienie nazwy pierwszej rośliny na drugą.

[Губанов 3: 34]) oraz łąki i pastwiska (*Plantago lanceolata* L. i *Plantago major* L. [Губанов 3: 239–240]), na które wyprowadza się gęsi.

Osobną kategorią motywacyjną jest spożywanie roślin przez gęsi. W zależności od tego, czy spożywanie roślin ma skutki pozytywne (w przypadku roślin jadalnych) czy negatywne (w przypadku roślin trujących dla gęsi), pod względem strukturalno-motywacyjnym fitonimy są odpowiednio jednordzenne albo dwurdzenne.

Do roślin jadalnych należą *Arabis* L. (pol. *gęsiówka*; czes. *huseník*, *huseník*; górnołuż. *husowka*) (Machek 1954: 67–68) i utożsamiana nieraz z *Arabis* L. roślina *Arabidopsis* Heynh. (czes. *huseníček*; górnołuż. *husowka*) (Machek 1954: 69). Zjadaniami przez gęsi jest motywowana również nazwa *Poa pratensis* L. (pol. *gęsina*), należącej do cennych roślin pastewnych (Губанов 1: 291).

Z kolei nazwa *Anemone nemorosa* L. (kasz. *gąsã směrć*) jest motywowana tym, że dana roślina zawiera substancje toksyczne i jest trująca dla gęsi (Буданцев, Лесиовская [red.] 2001: 457), co zostało zasygnalizowane poprzez składnik *směrć*.

Kluczowym w ustaleniu motywacji kolejnej grupy fitonimów jest uwzględnienie modelu ich budowy, a mianowicie modelu „gęsi” + fitonim/nazwa przedmiotu/substancji: *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik. (pol. *gęsia rzeżucha*), *Convallaria majalis* L. (czes. *husí víno*), *Ervum* L. (pol. *gęsi groch*, *gęsia wyka*), *Lysimachia nummularia* L. (pol. *gęsi polej*), *Mycelis muralis* (L.) Dumort. (kasz. *gąsã salata*), *Orobus* L. (pol. *gęsi groch*), *Potentilla* L. (czes. *husí mýdlo*; słow. *husacie mydlo*, *husie mydlo*), *Ribes uva-crispa* L. (czes. *husí víno*), *Rumex hydrolapathum* Huds. (kasz. *gąsi šťáv*), *Succisa pratensis* Moench (kasz. *gąsã klóska*), *Solanum dulcamara* L. (dolnołuż. *gusorowe wino*), *Sonchus oleraceus* L. (słow. *husa ščetka*), *Teucrium scordium* L. (pol. *gęsi polej*), *Vicia cracca* L. (pol. *gęsi groch*).

Jak widać, model ten należy do bardzo produktywnych. Wśród innych zachodnio-słowiańskich nazw opartych na tym modelu – przymiotnik dzierżawczy utworzony od nazwy zwierzęcia + samodzielny fitonim/nazwa przedmiotu/substancji – można wymienić pol. *kocie mleko*, *kozie mydło*; kasz. *kukuččěno víno*, *kuřě krěpki*, *měšě krěpě*; czes. *kočičí mýdlo*, *kozj dětel*, *žabí mléko*, *hadí mleko*; słow. *kozí mléčnik*; dolnołuż. *kóccyne mloko*, *kokotowe mloko* i in. Składnik utworzony od nazwy zwierzęcia pełni w nich tzw. funkcję niezupełnej idyntyczności (Dylewska-Kupisz 1979). W ramach owej funkcji przymiotnik odzwierzęcy służy podkreśleniu tego, że roślina, której nazwę stanowi cały fitonim, jest gorsza w porównaniu do rośliny lub przedmiotu, której/którego nazwa jest jednym ze składników fitonimu, albo może występować jako jej/jego namiastka dzięki podobieństwu właściwości, wyglądu zewnętrznego itd.⁶

⁶ Nazwy roślin *Achillea millefolium* L. (kasz. *gąsě krěpki*), *Hottonia palustris* L. (górnołuż. *husacy jabrik*, *husacy rěblik*), *Plantago lanceolata* L. (górnołuż. *husacy rěblik*), *Plantago major* L. (górnołuż. *husacy rěblik*) i *Potentilla* L. (górnołuż. *husaca rutwica*) należy jednak wykluczyć z tej grupy.

Wśród wymienionych wyżej fitonimów można wydzielić kilka grup nazw, utworzonych odpowiednio od nazw rzeżuchy (*Cardamine pratensis* L. albo *Lepidium sativum* L.), winorośli (*Vitis vinifera* L.), grochu (*Pisum sativum* L.), wyki (*Vicia sativa* L.), mięty poleju (*Mentha pulegium* L.), sałaty (*Lactuca sativa* L.), szczawiu (*Rumex rugosus* Campd.) i ostu (słow. ščetka ‘*Carduus nutans* L.’).

Od nazwy rzeżuchy został utworzony fitonim pol. *gęsia rzeżucha* (por. niem. *Gänsekresse* [Анненков 1878: 82]). Składnik o rdzeniu *gōs- podkreśla niższą wartość odżywczą *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik. (Губанов 2: 270) w porównaniu do *Cardamine pratensis* L. (Губанов 2: 271–273) albo *Lepidium sativum* L. (Губанов 2: 301).

Od nazwy winorośli zostały utworzone fitonimy czes. *husí víno* i dolnołuż. *gusorowe wino*. Składnik o rdzeniu *gōs- sygnalizuje, że owoce roślin *Convallaria majalis* L. (Губанов 1: 455) i *Solanum dulcamara* L. (Губанов 3: 168) w przeciwieństwie do winogron nie są jadalne, a owoce *Ribes uva-crispa* L. mają inny smak i nie nadają się do produkcji wina.

Od nazwy grochu został utworzony fitonim pol. *gęsi groch*. Składnik o rdzeniu *gōs- wskazuje, że rośliny *Ervum* L. (syn. *Vicia* L.), *Vicia cracca* L. i *Orobus* L. w odróżnieniu od grochu mogą być uprawiane tylko jako rośliny pastewne i nie są spożywane przez ludzi (Губанов 2: 484, 447, 480). W składzie utworzonego od nazwy wyki fitonimu pol. *gęsia wyka* (*Ervum* L., syn. *Vicia* L.) morfem rdzeniowy *gōs- najprawdopodobniej ma podkreślać różnicę pomiędzy cenną wyką siewną (*Vicia sativa* L.) a innymi, mniej cennymi gatunkami tego rodzaju botanicznego, na przykład *Vicia cracca* L. (Губанов 2: 476–489).

Od nazwy mięty poleju został utworzony fitonim pol. *gęsi polej*. W tym przypadku, kiedy fitonim ten nazywa *Teucrium scordium* L., składnik o rdzeniu *gōs- wskazuje na to, że mimo podobieństwa wyglądu do mięty i tego, że roślina *Teucrium scordium* L. ma specyficzny zapach, stosowanie roślin w jednakowych celach nie

Achillea millefolium L. i *Hottonia palustris* L. mają samodzielne nazwy kasz. *krępki* i *górnoluz*. *rëblik*, co pozwala przypuścić, że morfem rdzeniowy *gōs- podkreśla jedynie miejsce występowania roślin: wody stojące, stawy (w przypadku *Hottonia palustris* L. [p. wyżej]) i łąki (w przypadku *Achillea millefolium* L. [Губанов 3: 319]).

Zestawienie nazw górnołuż. *husacy jabrik* (*Hottonia palustris* L.) i *jabrik* (*Sanguisorba minor* Scop.), jak i zestawienie nazw górnołuż. *husacy rëblik* (*Plantago* L.) i *rëblik* (*Hottonia palustris* L.) nie jest w ramach prezentowanego poglądu na fitonimy tego typu racjonalne, ponieważ nie pozwoli wykryć nawet najmniejszego podobieństwa. W tym wypadku rdzeń *gōs- również podkreśla miejsce występowania roślin (p. wyżej).

Z kolei rdzeń *gōs- górnołuż. *husaca rutwica* (nazwa może pochodzić zarówno od *Tanacetum vulgare* L., jak i *Achillea millefolium* L.) w nazwie *Potentilla* L. mógł pojawić się pod wpływem dominujących nazw tej rośliny (dolnołuż. *gusorowe zele*, *gusyna stopa*; górnołuż. *husaca stopa*, *husaca trawa*, *husace zelo*) i prawdopodobnie pod wpływem nazwy łac. *Potentilla anserina* L. Oprócz tego zestawienie *Achillea* L. czy *Tanacetum* L. z *Potentilla* L. nie pozwala wykryć najmniejszego podobieństwa.

jest możliwe (Буданцев, Лесиовская [red.] 2001: 340–341; Губанов 3: 158–159). Z kolei wtedy, kiedy pol. *gęsi polej* nazywa roślinę *Lysimachia nummularia* L., rdzeń *gęs- sygnalizuje, że – w odróżnieniu od *Mentha pulegium* L. – *Lysimachia nummularia* L. nie jest powszechnie hodowana jako roślina lecznicza, chociaż obydwie rośliny mogą być stosowane w leczeniu tych samych schorzeń: układu nerwowego, oddechowego, płciowego, pokarmowego i in. (Буданцев, Лесиовская [red.] 2001: 340–342, 448).

Od nazwy popularnego warzywa została utworzona nazwa kasz. *gąsã sałata*. Składnik o rdzeniu *gęs- wskazuje na to, że mimo przynależności rośliny *Mycelis muralis* (L.) Dumort. (syn. *Lactuca muralis* (L.) Fresen.) do tego samego rodzaju botanicznego (*Lactuca* L.) co sałata, roślina ta nie jest jadalna.

Od nazwy szczawiu została utworzona nazwa kasz. *gąsi ščāv*. Składnik o rdzeniu *gęs- podkreśla, że *Rumex hydrolapathum* Huds. nie jest gatunkiem jadalnym ani nie jest hodowany przez człowieka (Губанов 2: 64).

Od nazwy ostu czy ostroźnia (słow. *ščetka* ‘*Carduus* L., *Cirsium* Mill.’) został utworzony fitonim słow. *husa ščetka*. Składnik o rdzeniu *gęs- wskazuje na to, że tak samo kłująca jak *Carduus* L. i *Cirsium* Mill. roślina *Sonchus oleraceus* L. jest jednak niższa, ma mniejsze kwiaty i kolce (Губанов 3: 355–358, 372–380, 490).

Fitonim kasz. *gąsã klóška* (*Succisa pratensis* Moench) został utworzony od nazwy kluski – ze względu na podobieństwo formy produktu i niejadalnego kwiatostanu rośliny.

Od nazwy mydła zostały utworzone takie nazwy rośliny *Potentilla* L., jak czes. *husí mýdlo*; słow. *husacie mydlo*, *husie mydlo*. Podstawę do porównania danej rośliny do mydła prawdopodobnie stanowi to, że napar z jej liści jest wykorzystywany do mycia twarzy i ciała w celu polepszenia stanu skóry (Буданцев, Лесиовская [red.] 2001: 488–490).

Analizując przytoczone wyżej fitonimy, można wnioskować, że podstawowym warunkiem, który ma spełniać morfem rdzeniowy *gęs-, aby można było użyć go w takim fitonimie, jest ogólna przynależność semantyczna do grupy tzw. rdzeni zwierzęcych. Pozwala to na podkreślenie niższej jakości, surogatowości czy wręcz szkodliwości rośliny o nazwie odzwierzęcej w porównaniu do innej rośliny czy przedmiotu; wniesienie zabarwienia pejoratywnego do powstałej nazwy (Dylewska-Kupisz 1979: 26).

Ustalenie motywacji ostatniej grupy fitonimów wymaga, jak widać, nie tyle uwzględnienia aktualnej, konkretnej semantyki morfemu rdzeniowego *gęs-, ile odwołania się do jego ogólnokategorialnej przynależności do rdzeni zwierzęcych. Naturalna więc wydaje się próba odnalezienia motywacji rozpatrzonych już fitonimów, która odchodziłaby jeszcze dalej od semantyki technicznej rdzenia *gęs-, a jednak byłaby właściwa znaczącej części fitonimów.

Punktem wyjściowym poszukiwań motywacji w tym wypadku powinna zostać semantyka ideologiczna rdzenia *gqs-. Informacji o niej dostarczają przede wszystkim przenośne znaczenia leksemów o rdzeniu *gqs-: pol. *gąsior* ‘każda z dachówek obejmujących kant dachu’ (SW 1: 812), ‘duża, pękata butla szklana z wąską szyjką’ (Dubisz 2003), *gąsiory* ‘wyboje na szosie powstałe od jeżdżenia’ (Karłowicz 2: 62), ‘belka w zęby wycinana do spychania statku z mielizny’ (SW 1: 812), ‘podłużna bryła lanego żelaza’ (SW 1: 812), ‘rodzaj zakrzywionego drąga u powozów’ (SW 1: 812), *gąsiorek* ‘szyjka w łopacie mularskiej, podobna do gęsiej szyjki’ (SW 1: 812); dolnołuż. *gusa* ‘rynsztok’ (Muka 1: 341) oraz najczęściej notowane w słownikach pol. *gąsor* ‘żóraw u studni’ (Karłowicz 2: 62); kasz. *gąser*, *gąsór* ‘przyrząd do wyciągania wody ze studni w kształcie drąga dwuramiennego na wysokiej podstawie, żuraw’ (Sychar 1: 313). Oprócz tego we współczesnym języku czeskim funkcjonuje potoczna nazwa plastikowej osłonki kabla *husí krk*. Analiza przytoczonych znaczeń przenośnych pozwala wyróżnić jedną cechę przypisywaną gęsi – długa cienka szyja. Warto podkreślić również to, że gęś w tradycyjnej kulturze słowiańskiej może funkcjonować wymiennie z takimi ptakami, jak bocian i żuraw (Typa 1997: 670) – i podstawą do tego może być właśnie ta cecha wyglądu zewnętrznego trzech ptaków. To pozwala stwierdzić, że semantykę ideologiczną rdzenia *gqs- tworzą semy ‘długi’ i ‘cienki’.

W badanych ideosemach rdzenia *gqs- realizuje się taka właściwość roślin, jak obecność długich i cienkich łodyg, pędów, szypulek i kwiatów.

Długie cienkie łodygi mają rośliny *Anemone nemorosa* L., *Ervum* L., *Lysimachia nummularia* L., *Ranunculus acris* L., *Succisa pratensis* Moench i *Vicia cracca* L. Długie szypułki mają *Arabidopsis* Heynh., *Hottonia palustris* L., *Mycelis muralis* (L.) Dumort., *Sonchus oleraceus* L. Podłużne kwiaty mają niektóre gatunki *Primula* L. oraz *Solanum dulcamara* L. i *Symphytum officinale* L.; *Plantago lanceolata* L. i *Plantago major* L. mają długie pędy kwiatostanowe, *Convallaria majalis* L. zaś – długą i giętką oś kwiatostanową.

Przedstawiona wyżej analiza motywacji semantycznej nazw roślin o rdzeniu *gqs- nasuwa kilka znaczących dla dalszych rozważań wniosków.

Po pierwsze, semantyka techniczna rdzenia *gqs- ‘właściwy ptakowi *Anser* Brisson, roślinożernemu, o nogach z palcami spiętymi błoną pławną, żyjącemu nad brzegami wód i w leśnych mokradłach albo hodowanemu jako ptak domowy’ pozwala realizować się w niej takim właściwościom roślin, jak podobieństwo do gęsi, miejsce występowania oraz bycie spożywanym przez gęsi. Motywację taką stosunkowo łatwo odtworzyć, ponieważ odwołuje się do aktualnej, uświadamianej przez nosicieli języka informacji i najczęściej jest wzmacniana budową fitonimów. Oparte na takiej motywacji nazwy roślin są tworzone przeważnie według modelu metonimii (nazwy roślin spożywanych przez gęsi) (Hladká 2000: 34) oraz metafory (nazwy roślin podobnych do gęsi) (Hladká 2000: 31–32).

W ogólnokategorialnej semantyce rdzenia *gɔs- jako tzw. rdzenia zwierzęcego realizuje się podobieństwo jednych roślin/przedmiotów/substancji do innych. Fitonimom tego typu jest właściwa trwała budowa gęsi + fitonim / nazwa przedmiotu/substancji. Odczytanie motywacji tych fitonimów jest możliwe przede wszystkim dzięki wielkiej produktywności danego schematu nazewniczego i jest związane z uwzględnieniem globalnej opozycji wszystkiego, co jest związane z człowiekiem, i wszystkiego, co jest związane ze zwierzętami (lepszy – gorszy). Oparte na niezupełnej identyczności fitonimy są tworzone według modelu metafory (Hladká 2000: 31–32).

Semantyka ideologiczna rdzenia *gɔs- ‘długi i cienki’ pozwala realizować się w niej takim cechem motywacyjnym, jak obecność długich, cienkich i giętkich: łodyg, pędów, szypulek i kwiatów. Oparte na takiej motywacji fitonimy są tworzone według modelu metafory (Hladká 2000: 31–32). Odtwarzanie takich cech motywacyjnych wydaje się najtrudniejsze, ponieważ ideosemantyka na skutek procesu technizacji została wyparta na peryferie semantyki rdzenia *gɔs-: brakuje specyficznych modeli strukturalnych dla fitonimów motywowanych długością części roślin, co spowodowało, że znacząca część fitonimów o rdzeniu *gɔs- ma motywację podwójną.

Motywacja długością została zastąpiona późniejszą, świeższą i łatwiejszą w odtwarzaniu motywacją zjadaniem roślin jako paszy, szkodliwością oraz podobieństwem do koloru lub części ciała gęsi albo do innych roślin. Motywacja, która uaktywnia mechanizmy metaforyczne przy tworzeniu fitonimów (podobieństwo do długości szyi gęsi), jest stopniowo zastępowana motywacją uaktywniającą mechanizmy metonimii (zjadanie rośliny przez gęsi) albo motywacją odwołującą się nie do semantyki konkretnego rdzenia *gɔs-, lecz do jego semantyki ogólnokategorialnej ‘zwierzęcy’.

Tak więc można wnioskować, że procesowi technizacji semantyki morfemu rdzeniowego *gɔs- towarzyszą zmiany w tendencjach motywacyjnych fitonimów o tym rdzeniu, wyrażające się poprzez stopniową metonimizację pierwotnie metaforycznych nazw.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Bartoš František, 1906, *Dialektický slovník moravský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bernolák Anton, 1825–1827, *Slovár slovenskí česko-latinsko-německo-uherskí: seu Lexicon slavicum bohemico-latino-germanico-ungaricum*, t. 1–6, Buda: Typogr. Reg. Univers. Hungaricae.
- Buffa Ferdinand, 2004, *Slovník šarišských nářečí*, Prešov: Náuka.
- Jungmann Josef, 1834–1839, *Slovník česko-německý*, t. 1–5, Praha: Josefa Fetterlowá.
- Karaś Mieczysław, Reichan Jerzy, Okoniowa Joanna, Kucharczyk Renata (red.), 1977–2018–, *Słownik gwar polskich*, t. 1–10–, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Karłowicz – Karłowicz Jan, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kral Jurij, 1927, *Serbsko-němski słownik hornjołužiškeje řeče*, <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online> (dostęp 13.07.2016).
- Linde Samuel B., 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa: Druk. Pijar.
- Mayenowa Maria R., Peplowski Franciszek, Mrowcewicz Krzysztof, Potoniec Patrycja (red.), 1966–2016–, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–37–, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Muka – Muka Arnošt [Mucke Ernst = Мука Эрнст], 1911–1928, *Słownik dolnoserbskeje řečy a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Словарь ниже-лужицкого языка и его наречий*, t. 1–3, Petrohrad–Praha: Ruská akademie věd, Česká akademie věd a umění.
- Pful Křesčan B., 1866, *Lužiski serbski słownik*, <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online> (dostęp 13.07.2016).
- Rostok Michał, Wjela Jan, Urban Matej, 1908, *Serbske rostlinske mjena*, <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online> (dostęp 13.07.2016).
- Schuster-Šewc Heinz, 1972, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen: Domowina-Verlag.
- Stamirowska Zofia, Perzowa Henryka, Kołodziejczykowa Danuta, Tyrpa Anna, Sobolewska Katarzyna (red.), 1987–2018–, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. 1–7–, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Języka Polskiego PAN.
- SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego* [tzw. warszawski], t. 1–8, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Sychta – Sychta Bernard, 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Trofimowicz Konstantin, 1974, *Hornjoserbsko-ruski słownik*, <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online> (dostęp 13.07.2016).
- Urbańczyk Stanisław, Twardzik Waclaw (red.), 1953–2002, *Słownik staropolski*, t. 1–11, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Vajdlóvá Miloslava (red.), 2006–2011, *Elektronický slovník staré češtiny*, <https://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx> (dostęp 7.10.2016).
- Zdanowicz Aleksander (red.), 1861, *Słownik języka polskiego* [tzw. wileński], t. 1–2, Wilno: Maurycy Orgelbrand.

BIBLIOGRAFIA

- Bielfeld Hans H., 1985, *Sorbisch rěbl 'leiterförmiges Gerät'. Ein Beitrag zur sorbisch-deutschen Etymologie*, „Prace Filologiczne”, nr 32, s. 49–58.
- Dubisz Stanisław (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego* [CD-ROM], Warszawa: PWN.

- Dylewska-Kupisz Jolanta, 1979, *Funkcja podobieństwa wyrażona w kompozycjach (na podstawie ukraińskiego materiału botanicznego)*, „Prace Filologiczne”, nr 38, s. 17–26.
- Hladká Zdeňka, 2000, *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech*, Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Machek Václav, 1954, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Pawłowski Eugeniusz, 1974, *Polskie nazwy roślin. Próba klasyfikacji semantycznej*, „Studia Indoeuropejskie”, nr 37, s. 163–169.
- Waniakowa Jadwiga, 2012, *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Абаев Василий И., 1995а, *Понятие идеосемантики*, w: Василий И. Абаев, *Избранные труды*, т. 2, *Общее и сравнительное языкознание*, Владикавказ: ИП, s. 67–83.
- Абаев Василий И., 1995b, *Язык как идеология и язык как техника*, w: Василий И. Абаев, *Избранные труды*, т. 2, *Общее и сравнительное языкознание*, Владикавказ: ИП, s. 45–67.
- Анненков Николай И., 1878, *Ботанический словарь*, Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук.
- Буданцев Андрей Л., Лесиовская Евгения Е. (red.), 2001, *Дикорастущие полезные растения России*, Санкт-Петербург: Издательство СПХФА.
- Губанов – Губанов Иван А., Киселёва Клара В., Новиков Владимир С., Тихомиров Вадим Н. (red.), 2002–2004, *Иллюстрированный определитель растений Средней России*, т. 1–3, Москва: Т-во науч. изданий КМК.
- Гура Александр В., 1997, *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва: Индрик.
- Трубачёв Олег Н., 2004, *Труды по этимологии. Слово. История. Культура*, т. 1, Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Abaev, Vasilii I. (1995a). *Poniatie ideosemantiki*. In Vasilii I. Abaev, *Izbrannnye trudy: Vol. 2. Obshchee i sravnitel'noe iazykoznanie* (pp. 67–83). Vladikavkaz: IR.
- Abaev, Vasilii I. (1995b). *Iazyk kak ideologiya i iazyk kak tekhnika*. In Vasilii I. Abaev, *Izbrannnye trudy: Vol. 2. Obshchee i sravnitel'noe iazykoznanie* (pp. 45–67). Vladikavkaz: IR.
- Annenkov, Nikolai I. (1878). *Botanicheskii slovar'*. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoj akademii nauk.
- Bartoš, František. (1906). *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bernolák, Anton. (1825–1827). *Slowár slowenský česko-latinsko-ňemecko-uherský: Seu Lexicon slavicum bohemico-latino-germanico-ungaricum* (Vols. 1–6). Buda: Typogr. Reg. Univers. Hungaricae.

- Bielfeld, Hans H. (1985). Sorbisch räbl 'leiterförmiges Gerät'. Ein Beitrag zur sorbisch-deutschen Etymologie. *Prace Filologiczne*, 32, 49–58.
- Budantsev, Andrei L., & Lesiovskaia, Evgeniia E. (Eds.). (2001). *Dikorastushchie poleznye rasteniia Rossii*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo SPKhfA.
- Buffa, Ferdinand. (2004). *Slovník šarišských nářečí*. Prešov: Náuka.
- Dubisz, Stanisław (Ed.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego* [CD-ROM]. Warszawa: PWN.
- Dylewska-Kupisz, Jolanta. (1979). Funkcja podobieństwa wyrażona w kompozycjach (na podstawie ukraińskiego materiału botanicznego). *Prace Filologiczne*, 38, 17–26.
- Gubanov, Ivan A., Kiselëva, Klara V., Novikov, Vladimir S., & Tikhomirov, Vadim N. (Eds.). (2002–2004). *Illustrirovannyi opredelitel' rastenii Srednei Rossii* (Vols. 1–3) [Gubanov]. Moskva: T-vo nauchn. izdaniï KMK.
- Gura, Aleksandr V. (1997). *Simvolika zhivotnykh v slavianskoï narodnoï traditsii*. Moskva: Indrik.
- Hladká, Zdeňka. (2000). *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Jungmann, Josef. (1834–1839). *Slovník česko-německý* (Vols. 1–5). Praha: Josefa Fetterlowá.
- Karaś, Mieczysław, Reichan, Jerzy, Okoniowa, Joanna, & Kucharczyk, Renata (Eds.). (1977–2018). *Słownik gwar polskich* (Vols. 1–10). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karłowicz, Jan. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (Vols. 1–6) [Karłowicz]. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, & Niedźwiedzki, Władysław (Eds.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–8). [SW; warszawski]. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kral, Jurij. (1927). *Serbsko-němski słownik hornjołužiskeje rěče*. Retrieved from <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online>
- Linde, Samuel B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–6). Warszawa: Druk. Pijar.
- Machek, Václav. (1954). *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Mayenowa, Maria R., Peplowski, F., Mrowcewicz, Krzysztof, & Potoniec, Patrycja (Eds.). (1966–2016). *Słownik polszczyzny XVI wieku* (Vols. 1–37). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Muka, Arnošt [Muka, Mucke Ernst = Muka, Ęrnst]. (1911–1928). *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Slovar' nizhne-luzhitskogo iazyka i ego narechii* (Vols. 1–3). Petrohrad: Ruská akademie věd; Praha: Česká akademie věd a umění.
- Pawłowski, Eugeniusz. (1974). Polskie nazwy roślin: Próba klasyfikacji semantycznej. *Studia Indoeuropejskie*, 37, 163–169.
- Pful, Křesčan B. (1866). *Łužiski serbski słownik*. Retrieved from <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online>
- Rostok, Michał, Wjela, Jan, & Urban, Matej. (1908). *Serbske rostlinske mjena*. Retrieved from <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online>
- Schuster-Šewc, Heinz. (1972). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und nieder-sorbischen Sprache*. Bautzen: Domowina-Verlag.

- Stamirowska, Zofia, Perzowa, Henryka, Kołodziejczykowa, Danuta, Tyrpa, Anna, & Sobolewska, Katarzyna (Eds.). (1987–2018). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (Vols. 1–7). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sychta, Bernard. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vols. 1–7) [Sychta]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Trofimowič, Konstantin. (1974). *Hornjoserbsko-ruski słownik*. Retrieved from <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online>
- Trubachëv, Oleg N. (2004). *Trudy po ètimologii: Slovo: Istorii: Kul'tura* (Vol. 1). Moskva: Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi.
- Urbańczyk, Stanisław, & Twardzik, Waclaw (Eds.). (1953–2002). *Słownik staropolski* (Vols. 1–11). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Vajdlová, Miloslava (Ed.). (2006–2011). *Elektronický slovník staré češtiny*. Retrieved from <https://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx>
- Waniakowa, Jadwiga. (2012). *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim: Zagadnienia ogólne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zdanowicz, Aleksander (Ed.). (1861). *Słownik języka polskiego [wileński]* (Vols. 1–2). Wilno: Maurycy Orgelbrand.

Changes in the Semantics of the Root Morpheme *gōs- and Changes in Motivation of West Slavic Dialectal Phytonyms

Dialectal phytonyms belong to a group of words which are dying. One factor at play here is the constant evolution in the semantics of their root morphemes. As it is subject to specialisation, the emotional associations of earlier stages become peripheral. This process leads to a gradual loss of connection between plant properties and the semantics of the roots of their names. One way to prevent the total loss of dialectal phytonyms is to adapt their motivational mechanisms to the changes of the semantics of their roots. As a result, original metaphorical phytonyms are gradually becoming metonymic.

Keywords: West Slavic phytonyms, semantics, semantic motivation.

Słowa kluczowe: fitonimia zachodniosłowiańska, semantyka, motywacja semantyczna.

К ЭТИМОЛОГИИ НЕКОТОРЫХ СЛАВЯНСКИХ АНАТОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ*

Анатомическая терминология, на которую приходится значительный фрагмент славянского словаря, лишена четких внутренних взаимосвязей и эволюции составляющих ее элементов. Она распадается на несколько незамкнутых групп, каждая из которых имеет свою структуру, особенности номинации и следует определенным мотивационным моделям. Анатомическая терминология формировалась постепенно по мере познания человеком самого себя и ознакомления с животным миром. Термины имеют разную хронологическую глубину: одна часть терминов унаследована из и.-е. эпохи (ср. наименования носа, селезенки, сердца и т. д. – Гамкрелидзе, Иванов 2: 812–818), другая имеет четко выраженные связи с балтийскими языками и таким образом входит в корпус балто-славянских соответствий, о которых писал проф. Ф. Славский (ср. слав. **golva* ~ лит. *galvà*, прусск. *gallū, galwo*; слав. **noga* ~ лит. *pagà* ‘копыто’, лтш. *nags* ‘ноготь, коготь’, прусск. *nage* ‘ступня (ноги)’; слав. **nosъ* ~ др.-прусс. *nozy* ‘нос’, лит. *nósis*; слав. **rōka* ~ лит. *rankà* ‘рука’, лтш. *rūoka*, прусск. *rancko* и т. д. [Фасмер 3: 78–79, 515]). Основная часть анатомической терминологии формировалась в эпоху диалектного развития праславянского языка и эпоху самостоятельного развития славянских языков и диалектов. Для этих терминов особенно характерно большое разнообразие наименований по диалектам. Ср. по данным ОЛА в значении ‘лицо’ известны слова **pyskъ*, **pyka*, **xar'a*, **roža*, **rydlo*, **mārda*, польск. *twarz*; в значении ‘щека’ – слав. **lice*, **ščekа*, **olnita* и т. д. (Siatkowski 2012: 24–26, 29–30, 33–36). Даже в рамках одной языковой системы находим разные наименования одной и той же части тела: ср. названия позвоночника и позвонка в польск. *kregosłup, szkielet, grzbiet, kręg* ‘позвонок’, русск. *позвоночник, корешок, основа, опора, хребет, стержень, панóк, козвонкí* ‘позвонки’ и т. д., серб. *кичма* ‘позвоночник’, *пришљен* ‘позвонок’, *назад* ‘спина’, чешск. *hřbet* ‘позвоночник’, *rotace* ‘спина’, *obratel* ‘позвонок’ и т. д., ср. также англ. *spine, backbone, back, vertebra* и т. д. Наименования, соотносительные

* Работа выполнена при поддержке гранта РФФИ 19-012-00059 «Лексика славянских языков как наследие и развитие праславянского лексического фонда: словообразовательный, семантический и этимологический аспекты анализа в лексикографическом представлении».

с какой-то одной частью тела, образуют вполне самостоятельную группу терминов, в рамках которой каждый из терминов имеет свою структуру и свою исходную семантическую базу.

Одна из особенностей этой лексической группы состоит в подвижности наименований, в переходе наименования по сходству формы или выполняемой функции с одной части тела на другую, отсюда соотносённость одного термина с разными частями тела человека. Так **otroba* с первонач. общим значением 'внутренняя часть тела', 'внутренности' в отдельных диалектах стало соотноситься с конкретными органами – 'сердце' (луж., чешск., русск.), 'утроба матери' (ст.-слав.), 'желудок' (русск.) (Siatkowski 2012: 236–237). В какой-то степени такие переносы наименования можно объяснить тем, что древние представления об анатомии человека носили самый общий характер, постепенно знания конкретизируются, и термин начинает соотноситься с какой-то определенной частью тела. С учетом подвижности наименований стирается изначальный мотивационный признак, складываются новые мотивационные отношения, определяемые формой или условиями функционирования слова, в результате слово далеко уходит от первоначального признака, положенного в основу наименования.

При отсутствии единого общего принципа структурной организации, при относительной самостоятельности отдельных наименований можно говорить лишь о мотивации в самом общем виде. Внутри этой большой тематической группы поддаются выделению три типа наименований, в основу которых положены следующие признаки: местоположение, форма или строение части тела и функция. Отмечено, что для внешних частей тела существенно местоположение, условно говоря «топографический» признак, а для внутренних органов характерны смешанные функционально-топографические особенности (Buck 1949: 197; Wierzbicka 1980: 77–97). Знание особенностей формирования и организации материала важно при реконструкции и выборе этимологического решения.

Мы остановимся на двух анатомических терминах из ЭССЯ (ЭССЯ 40: 194), истоки и эволюцию которых трудно понять без знания особенностей данной тематической группы. Один из терминов – праслав. **raxъ* служит обозначением внутренней части плечевого сгиба и области между бедром и нижней частью живота. Термин представлен в основном на территории зап. и вост. славян, у южных славян в этом значении отмечен лишь в болгарском языке. Ср. в той же функции словен. *dímlje* 'Leistengegend, Schamgegend', родственное **dǫti, dǫmǫ*, итератив **dymati* (Bezlej ESSJ 1: 102), серб.-хорв. *slábina, prèpona*. Отметим, что в зап.-слав. языках **raxъ* не единственный термин, ср. чешск. *krajina tříselná, slabina*, польск. *slabizna*.

Термин **рахъ* не имеет четко очерченного значения, одновременно он выступает и как обозначение впадины, углубления, выемки, отсюда значения 'подмышка', 'пазуха', 'пах': ср. ст.-польск. *pača* 'внутренняя часть плечевого сустава', 'подмышка', 'пазуха'; польск. *pača*, диал. *pača* 'подмышка, пазуха', 'плечо', 'пах', устар. перен. 'выемка, дыра, паз'; укр. диал. *náфа, náха* 'внутренняя часть плечевого сгиба'; белорус. диал. *naxí* мн. 'крыльца или верхние лопатки у человека' и т. д. (подробнее см. ЭССЯ 40: 189–190). Многообразии значений можно объяснить метафорическим переносом названия по признаку сходства формы на боковую часть хозяйственных построек, углубление и т. п., ср. польск. *pača* 'крыло, боковой павильон', 'место в лесу, где вырублены деревья', 'половина сусека, отделенная от другой половины; загром', 'одно из углублений в валу мельничного столба, в которое вставляется крест' (SW 4: 1–2) и т. п.

Для термина **рахъ* не прослеживаются родственные связи в славянских языках, а на и.-е. уровне по причине многократных преобразований поиски возможной исходной основы не приводят к желаемому результату. Попутно отметим, что в и.-е. языках при отсутствии общего наименования для этой части тела наблюдается большое разнообразие названий, в основу которых положены разные признаки: ср. нем. *Weiche* (от *weich* 'мягкий'), *Leiste* (~ *Leiste* 'кромка, край'), лит. *slėpsna* ~ лтш. *slēpenes, paslēpenes* 'пах (у животного)' (Fraenkel: 829, с неясными связями), лтш. *cirkšnis, cirkšņi* 'пах (у человека)', лат. *inguēn* (<*eng^u- 'опухоль, паховая область' – Pokorný IEW 1: 319), франц. *flanc* (> англ. *flank*), англ. *groin, fork, pope*, анат. *flank* и т. д. Эти факты свидетельствуют об относительно позднем появлении термина.

Этимология слав. **рахъ* остается неясной. Как правило, этимологические словари ограничиваются приведением разных точек зрения, при этом отмечается, что ни одна из версий не может быть признана убедительной.

Если принять во внимание расплывчатость и неопределенность древних представлений об анатомии человека и формирование наименования с конкретным значением в более позднюю эпоху, сопровождавшееся формальными изменениями, то из всех известных версий наиболее правдоподобно объяснение, основанное на сближении слав. **рахъ* с др.-инд. *paśśás* 'крыло', 'плечо, сторона, бок', *pājasayām* 'брюшная полость' (Фасмер 3: 220 с литературой), далее с лат. *pectus* 'грудь', этимология которого остается неясной (Walde²: 568), лтш. *paksis* 'Hausecke', тох. А *pāśśām*, В *pāścane* 'груди, бюст', с долгим вокализмом др.-инд. *pājasayā*- 'Bauchgegend, Weichen' < и.-е. **pog-*: **pōg-*: **pōk-s-* 'плечо, бедро, поясница, бок', первонач. 'бок (тела)' (Pokorný IEW 1: 792; Boryś SEJP: 406) с изменением *ks* > *s* (Shevelov 1964: 130). Отметим, что А. Вайан признает изменение *ks* > *s* сомнительным и полностью не объясняющим слав. слово (Vaillant 1965: 125). Проблемы порождаются еще наличием немотивированного в историко-этимологическом плане интервокального *x*. Существует мнение, что в др.-инд.

paḱśás при лат. *pectus* произошла замена группы *-kt-* последовательностью *kš* со вторым фрикативным элементом, ср. аналогичное преобразование в др.-инд. *táḱṣati* ‘делает, мастерит’ при греч. *τέκτων* ‘плотник’ (см. Гамкрелидзе, Иванов 1: 148, 148). Если принять эту версию, то с некоторой долей вероятности при условии допущения нерегулярных преобразований праслав. диал. **рахъ* может быть отнесено к лексическим архаизмам, унаследованным из и.-е. праязыка в фонетически измененном виде. Можно предположить, что первоначально название **рахъ* не соотносилось с какой-то определенной частью тела, оно имело общее значение ‘бок человека’, в дальнейшем названии было перенесено на «топографически» близкую часть тела, отсюда – ‘часть тела ниже руки’ с последующей конкретизацией и переходом к обозначению того, что находится под рукой – ‘внутренняя часть плечевого сгиба, подмышка’, ‘часть тела между ребрами и бедренной костью’. В исследовании, посвященном терминам плечевого пояса, А. В. Дыбо отмечает, что в ряде случаев наблюдается совмещение значений ‘подмышка’ и ‘заднее бедро животных’, к их числу отнесены слав. **рахъ*, лат. *coxa*, герм. **hahsa*, а также ир. *kaḱša* ‘пазуха; подмышка’ (перс.) и ‘бок’ (согд.) (Дыбо 1996: 102, 70). В славянских диалектах наблюдается перенос наименования боковой стороны на внутренности: ср. русск. диал. *бок* в значении ‘внутренности’. Далее на основе метафорического переосмысления название начинает прилагаться к разным денотатам (ср. часть невода, пристройка и т. п.) и приобретает общее значение ‘впадина, углубление’. Можно думать, что слав. **рахъ* является реализацией потенциальных возможностей восстанавливаемой в самом общем виде первоначальной вокабулы, которая по причине нерегулярных преобразований, изменений «топографического» свойства и т. п. в процессе развития утрачивает формальную и семантическую первооснову, разрыв изначальных связей приводит к формированию обновленного термина.

При всех трудностях, прежде всего фонетического характера, приведенная версия имеет больше оснований, чем все другие объяснения, которые, следуя логике современных представлений о возможных направлениях семантических преобразований, за исходное принимают одно из зафиксированных значений термина или некоторые внешние характеристики. Не учитываются возможности соотношения термина с разными частями тела, относительно поздняя закреплённость термина за одной частью тела. Предлагаемые объяснения исходят из мотивации анатомических терминов конкретными признаками обозначаемых частей тела, на которые было перенесено наименование в более позднюю эпоху. Одно из часто повторяющихся значений ‘пазуха’ служит основанием для сближения со слав. **рахъ* с **разиха*, русск. *паз* ‘желоб, выемка’ с лат. *rangō* ‘вбивать, вколачивать’ и т. п. (Младенов ЕРБЕ: 415) и допущении праслав. дублетов **рахъ* и **разъ* < и.-е. **rāḱ’s* (>**рахъ*) и **rāḱ’-l** (> слав. **разъ*) (Мартынов 1978: 34–35; ЭСБМ 8: 232; Аникин 1: 158–159 и т.д.). Не

объясняет всего многообразия семантики слова сближение с гл. **рахати* в его старом значении ‘дуть’ ↔ ‘мести’ со ссылкой на выражение *пахами водить* – о сильно и часто дышащей лошади (Преобр. 2: 30; Даль² 3: 26) и т. д. Не имеет доказательной силы объяснение, основанное на отнесении **рахъ*/**разъ* к гнезду **spěti* с изменением **-s->*-x-* по аналогии (Орел 1997: 66–67).

Вероятно, и.-е. название, первоначально имевшее самое общее анатомическое значение, претерпело фонетические изменения и прошло такую семантическую эволюцию, при которой древние смыслы были переинтерпретированы и в результате утратили прежнюю мотивировку, чему способствовало в немалой степени переносное употребление слова **рахъ*. Пример слав. **рахъ* показывает, что между лексическим значением и денотатом нет прямой связи, поскольку существует немало ситуаций, когда мотивация лексического значения напрямую не вытекает из того локального культурно-исторического контекста, которым располагает исследователь. Важно разделять историю обозначения и историю значения.

Другую природу имеет наименование большого пальца в славянских языках. Название дано не по функции, не по тому, какое место большой палец занимает на руке, а по некоторым внешним характеристикам. Рука воспринималась носителем языка как целое и как целое, состоящее из частей: пальцы противопоставлялись внутренней стороне руки, идущей от запястья, – **dolъnъ* и сжатой руке **peсть*, собранным пальцам руки **grъstь*. Пальцы – самая подвижная часть руки. Большой палец, нижний на ладони, противопоставляется всем остальным пальцам на руке – указательному, среднему, безымянному и мизинцу. Специальные обозначения имеют три пальца: большой, указательный и мизинец. Представлена оппозиция ‘большой’ – ‘малый’. Большому пальцу противопоставляется пятый, самый короткий палец руки и ноги. Этот палец особо отмечен (Топоров 2004: 269–270), он имеет общее наименование во всех славянских языках **mězinyъsъ* (ср. болг. диал. *мизинец*, чешск. *mězenec*, др.-русск. *мъзиньць* и т. д.), производное с суф. *-ъsъ* от прилаг. **mězinyъjъ* < и.-е. **meg'h-* ‘большой’, которое в балт. и слав. языках значит ‘малый’ (ЭССЯ 18: 227–231). Наблюдается оппозиция большой палец – палец указательный. Изначально функцию указательного пальца выполняла лексема **prъstь*, как вытекает из этимологии, основанной на сравнении с лит. *pirštas*, др.-прусск. *pirsten* ‘палец’, др.-инд. *pr̥sthām* ‘хребет, вершина’, др.-в.-нем. *first* ‘острие, конец крыши’, лат. *postis* ‘столб’ (< **por-sti-s*), англосакс. *fyrst* < **fur-sti* и т. д., определяемыми как продолжение и.-е. **pr-* ‘впереди’ + **sthā-* ‘стоять’ (Pokorny IEW 1: 813). В дальнейшем слово **prъstь* стало общим обозначением пальца в ряде славянских языков (ср. серб. *прст*, словац., чешск., словен., хорв. *prst*), а для обозначения указательного пальца возобладали производные от гл.

**kazati*: ср. болг. *показалец*, чешск. *ukazováček*, словац. *ukazovák*, польск. *palec wskazujący* и т. д. Несколько иная картина в русском языке: здесь *палец* стал общим наименованием всех пальцев. Однако значение ‘большой палец’ еще сохранилось в отдельных языках и диалектах: ср. болг. *палец* ‘большой палец руки и ноги’, диал. *палец* ‘самый толстый палец на руке’, серб.-хорв. *pàlac* ‘первый короткий толстый палец на руке и ноге’, чешск., словац. *palec* ‘самый сильный палец руки и ноги’, ст.-русск. и русск. диал. *палец* ‘большой палец’ и т. д. (ЭССЯ 41: 63–72)¹.

Для большого пальца отсутствует общеиндоевропейское наименование, в языках находим разные лексемы для обозначения этого пальца: ср. греч. *μάγας, δάκτυλος, ἀντίχειρ*, лат. *pollex*, нем. *Daumen*, лит. *nykštis*, лтш. *īkstis* и т. д. (Buck 1949: 239, 240).

В кругу и.-е. наименований большого пальца ближе всего по форме и значению славянскому слову лат. *pollex -icis* ‘большой палец руки, ноги’, где удвоение *ll*, как полагает Мейе, носит экспрессивный характер (Meillet 1922: 80), далее лат. *pollēre* ‘иметь силу, быть сильным’. Для соотносимых образований на и.-е. уровне в качестве исходной основы восстанавливается первонач. прилагательное **rōlo-* со значением ‘толстый, большой’ (Pokorný IEW 1: 840). На славянской почве произошло структурное расширение исходной основы, которая входит в состав русск. *шестипалый, напалок* ‘наперсток’, польск. *paluch*, суф. *-ць* (Sławski 1974: 100). Несколько иначе подходит Махек к пониманию структуры слав.-лат. соответствия: слав. **palъc-*, первонач. ‘большой палец’, фонетически приравнивается к лат. *pollic-* при условии, что исход *-ць* воспринимался как суффикс (Machek ESJČ: 429). Однако известны попытки объяснить исход лат. слова *-lex* выравниванием по аналогии с лат. *index* ‘указательный палец’ (Buck 1949: 240–241; Walde–Hofmann 2: 332). Со ссылкой на роль пальцев в обмене и торговле (ср. лат. *liceri digito*) допускалась понимание слав. **palъcъ* как сложения и возможность сближения с лат. *pollicetur* и *licet* (Fay 1910: 419, прим. 1). В новых работах находим попытку понять, в частности, польск. *pala* как форму, вторичную по отношению к *pałka*, ср. аналогично образованные польск. *flacha, laga* (Boryś SEJP: 409).

¹ Типологически сходная ситуация наблюдается и в языках неиндоевропейской группы. Так, в тунгусо-маньчжурских языках отсутствует общее название пальца. Иногда общим обозначением становится названия отдельных пальцев. Существуют наименования большого пальца, указательного. С наименованием указательного пальца связаны обозначения для перстка, наперстка. Для среднего пальца используются слова, передающие понятие ‘середина’, ‘средний’, *безымянный палец* передается сочетанием слов со значением ‘без имени’, ‘не имеющий имени’, во многих случаях для мизинца слова со значением ‘маленький’, ‘младший’, ‘последний’ (Колесникова 1972: 71).

Материал, которым оперируют исследователи, явно недостаточен для дальнейшего продвижения вглубь и решения спорных вопросов. Помощь могут оказать диалектные данные, которые не только расширяют общее пространство исследования, но и дают надежные основания для суждений об исходной семантике и потенциальных родственных связях.

При подготовке новых выпусков ЭССЯ (ЭССЯ 41) из новых источников, в основном славянских диалектных словарей, извлечен большой новый материал, который показывает, что отражения исходной основы **pala* в значении 'толстый' > 'утолщение' не ограничены традиционно приводимыми примерами. Основа засвидетельствована на более широкой территории, причем в разных денотатах, обозначаемых этой основой, присутствует признак утолщения, расширения. К продолжениям этой основы относят словен. *pála* 'утолщение нити' (Pleteršnik² 2: 4), чешск. *paľa* 'груб. 'башка' (Sochová 2001: 225), 'булава (орудие и головка)' (Bartoš: 277), лях. *pala* 'то, что подобно булаве, гвоздю, головке и т. п.' (Machek ESJČ: 429), польск. диал. *pala* 'палка, дубина с утолщением на одном конце', 'часть ткацкого станка', 'голова, башка', 'название коровы безрогой или со сбитыми рогами' (Karłowicz SGP 4: 18; SW 4: 23). Одним из первых Ф. Безлай (Bezljaj ESSJ 3: 4; Bezljaj 1: 408, 451) включил словенское образование со значением 'утолщение нити' в гнездо и.-е. **pōlo-*. Диалектный материал дает убедительные свидетельства в пользу словообразовательного и семантического сближения слав. **palъсь* и **pala*. Внешне выраженная особенность денотата – утолщение определила наименования самого важного пальца руки, напоминавшего сильный, толстый отросток, ср. еще **palъсь* в значении 'мера длины, равная толщине большого пальца руки'. Более того, существование **pala* как самостоятельной лексической единицы с первонач. семантикой утолщения позволяет внести некоторую ясность в характер отношений слав. **palъсь* и болг.-макед. гл. *палати* 'искать, разыскивать', которому неоправданно отводится решающая роль при восстановлении семантической основы этих слов. Глаголу отводится роль показателя основной функции пальца – функции инструмента распознавания и поиска наощупь. Ср. типологически близкое русск. *щупать* < **skeu-p-* 'кончик, острие' (ср. *щука*), т. е. прикасаться кончиками пальцев. Эта функция, явно вторичная, определила сближение с нов.-перс. *pālidan* 'искать, идти по следам', др.-в.-нем. *fuolen*, н.-в.-нем. *fühlen*, англ. *feel* (**foljan*), др.-исл. *felma* 'тяжело ступать, искать', с чередованием *falma* с тем же значением, первонач. 'щупать, трогать большим пальцем' (ср. Младенов 1914: 462–463; Pokorný IEW 1: 840; БЕР 5: 18). Отмечая, что за пределами германских языков связи нем. *fühlen* неопределенны, Клюге приводит в качестве возможных соответствий др.-инд. *ā-sphālayati* 'ударить', греч. *ψηλάφαιν* 'ощупывать, трогать', *ψάλλειν* 'дергать, рвать, перебирать пальцами струны', лат. *palapare* 'гладить, лстыть' (Kluge¹⁵: 230). Эта

линия развития с усилением другого семантического признака присутствует и в исследованиях (ср. Moszyński 1957: 127; Voisaque⁴ 1073; Младенов ЕРБЕ: 415), допускавших сближение слав. **palьсь* с греч. ψάλλω 'дергаю (струны, тетиву лука)', ψάλμος 'натягивание (струн лука)' с указанием на роль именно большого пальца при стрельбе из лука «по-монгольски» (Фасмер 3: 192, прим. Трубочева).

Свидетельством важности большого пальца как инструмента, посредника между человеком и внешним миром в практической жизни является тот факт, что в средневековье при наказании отрубали именно большой палец. Большой палец был «наделен функцией медиатора, связывающего человека с внешним миром, в том числе – с потусторонним», он функционирует как инструмент в охранительных, лечебных и других магических обрядах (СД 3: 616–618). Однако функция инструмента вторична по отношению к мотивации по свойствам, характерным признакам. Гл. на *-ati*, производный от **pala* в его вторичной функции, свидетельствует о том, что основа без уточняющего расширения суф. *-ьсь* могла выступать в качестве обозначения пальца.

Славянские образования с **pal-* вместе с лат. *pollex* следует отнести к локально ограниченным и.-е. лексическим диалектизмам, отражающим изначальную диалектную неоднородность исходной и.-е. системы. Если признать, что и-е. праязык, как и праславянский, не был монолитом и что уже на ранней ступени и.-е. праязыку была свойственна лексическая дифференциация, что означает сосуществование территориально ограниченных близких по значению синонимов, то отпадает версия В. В. Мартынова, согласно которой слав. **palьсь* полный синоним к **pъrstь* ~ лит. *pirštis* и относится к итальяским ингредиентам в праславянском словаре: итал. **pōlikis* с сокращением корневого долгого гласного в производных на *-k-* > праслав. **palьсь* (Мартынов 1978: 34–35).

Слав. **palьсь* не является единственным отражением и.-е. **pōlo-*. В литературе постоянно обсуждается вопрос о характере отношений в славянском словаре лексем **palьсь* и **palica* и **palьka*: имеют ли они общую исходную основу **pal-* 'утолщение', или в данном случае речь может идти о продолжении разных основ – и.-е. **pōlo-* и **(s)p(h)el-* 'раскалывать, расщеплять'. Обозревая разные подходы к объяснению слова *палец*, Фасмер высказывает сомнения в возможности родства с *палица*, *палка* (Фасмер 3: 191–192). Напротив, Брандт (Брандт 1890: 302, см. Фасмер 3: 193) и Брюкнер (Brückner SEJP: 39) допускали родство этих лексем. В *Словообразовательном очерке* Ф. Славского (Sławski 1974: 100) все три образования производятся от основы **pal-*. Разное понимание истоков **palьсь*, **palica* и **palьka* связано с отсутствием формальных и четко выраженных семантических оснований для разграничения продолжений и.-е. **pōlo-* и **(s)p(h)el-* 'раскалывать, расщеплять' (др.-в.-нем. *spaltan* 'раскалывать' и т. д.). По мнению некоторых этимологов, именно и.-е. **(s)p(h)el-* лежит в основе **palica*, **palьka*, т. е. 'отколотый кусок дерева' > 'кол, палка' (Фасмер 3: 193; Pokorný

IEW: 986; Skok ERHSJ 2: 592; ESJS 10: 623). В это же гнездо включаются слав. **poleno*, *polica*, *polovina* и др. с отражением ступени -o- (**polica*, **polen*, **o-pel-nъ*) (Schuster-Šewc HEW: 1037).

В условиях, когда отсутствуют формальные критерии, большую помощь может оказать диалектный материал, который шире отражает семантику образований и тем самым позволяет нащупать некоторые общие признаки в семантике слов. Однако при этом следует помнить, что семантика не может служить убедительным аргументом в пользу сближения формально близких лексем, хотя бы потому, что нельзя исключать возможности совпадения омонимичных образований. Если проанализировать семантику продолжений названных слов, то нетрудно заметить, что признак 'утолщение', которым мотивировано наименование большого пальца, является определяющим для семантики слав. **paľka*: словац. диал. *palka* 'головка льна или гвоздя' (Káral: 448), чешск. *palka* 'голова' (Kott 1910: 73), *paľka* 'головка булавки, гвоздя, спички, льна' (вост. Моравия) (Bartoš 1906: 278), польск. *palka* 'головка гвоздя', 'лоб, голова', 'шляпка гвоздя' (SW 4: 25), укр. *paľka* 'шишка на болотных растениях' (Гринченко 3: 89) и т. п. Устойчиво повторяющийся признак 'толстый, большой, грубый', присутствует в семантике производных на -ica: ст.-чешск. *palicě* 'кол, палка с расширенным концом' (StčSl 15: 25–26), чешск. *palica* 'палка с суком или шишкообразной насадкой на конце', 'башка', 'головка сыра' (Kott 2: 476: «na Slov a na Mor.»), 'оружие-булава в виде головы со множеством острых граней', экспр. 'голова' (PSJČ 4: 35), русск. устар. *paľica* 'боевое оружие в виде дубины с утолщенным концом' и т. д. Эти данные говорят в пользу этимологического тождества **paľьсь* и **palica* и **paľka*, хотя, конечно, нельзя исключать обратного процесса – сохранение продолжений *(s)p(h)el- 'расщеплять' в составе гнезда **pala*, **paľьсь*, сближения и слияния продолжений двух древних гнезд. Сложность еще и в том, что в процессе развития произошло сближение образований, близких по форме и значению, с заимствованным нем. *Pfahl*: ср. серб.-хорв. *paľь* 'деревянный пест, которым сбивают сыр и шинкуют капусту, Stampfe', укр. *paľь* 'толстый кол, вбитый в землю', 'колышек на меже' и т. п. (ср. Skok ERHSJ 2: 588).

Мы остановились на двух терминах, имеющих разную глубину во времени, построенных по разным мотивационным моделям: в одном случае (**paľь*) большая вероятность зарождения термина в самом общем виде в и.-е. эпоху, в другом (**paľьсь*) все данные говорят о формировании термина в праславянскую эпоху. В том и другом случае происходит конкретизация функции, выполняемой термином, развитие на основе метафоры нетерминологического употребления.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аникин – Аникин Александр Е. (ред.), 2002–, *Новое в русской этимологии*, т. 1–, Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, с. 158–159.
- БЕР – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор, Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (ред.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, т. 1–8–, София: Издателство на БАН «Проф. Марин Дринов».
- Брандт Роман Ф., 1890, *Дополнительные замечания к разбору Этимологического словаря Миклошича*, «Русский филологический вестник» (Варшава), т. 23, № 2, с. 289–305.
- Гамкрелидзе, Иванов – Гамкрелидзе Тамаз В., Иванов Вячеслав В., 1984, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, т. 1–2, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Гринченко – Гринченко Борис Д., 1907–1909, *Словарь украинского языка*, т. 1–4, Киев: Киевская Старина.
- Даль² – Даль Владимир И., 1955, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4 (1863–1866, набрано и напечатано со 2. изд. 1880–1882), Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Дыбо Анна В., 1996, *Семантическая реконструкция в алтайской этимологии. Соматические термины. Плечевой пояс*, Москва: Институт языкознания РАН.
- Колесникова Вера Д., 1972, *К характеристике названий частей тела человека в тунгусо-маньчжурских языках*, в: *Очерки сравнительной лексикологии алтайских языков*, ред. Вера И. Цинциус, Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, с. 71–103.
- Мартынов Виктор В., 1978, *Балто-славяно-италийские изоглоссы. Лексическая синонимия*, Минск: Наука и техника.
- Младенов Стефан, 1914, *Славянские этимологии (16–20)*, «Русский филологический вестник» (Варшава), т. 71, № 2, с. 453–463.
- Младенов ЕРБЕ – Младенов Стефан, 1941, *Этимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София: Христо Г. Данов.
- Орел Владимир Э., 1997, *Праславянская и восточнославянская этимология*, в: *Этимология 1994–1996*, ред. Олег Н. Трубачев, Москва: Наука, с. 64–69.
- Преобр. – Преображенский Александр Г., 1910–1914, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–2, Москва: Тип. Г. Лисснера и Д. Собко.
- СД – Толстой Никита И., Толстая Светлана М. (ред.), 1995–2012, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. 1–5, Москва: Международные отношения.
- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (ред.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, т. 1–51–, Москва – [Ленинград=]Санкт-Петербург: Наука.
- Топоров Владимир Н., 2004, *О числовых моделях в архаичных текстах*, в: Владимир Н. Топоров, *Исследования по этимологии и семантике*, т. 1, *Теория и некоторые частные ее приложения*, Москва: Языки славянской культуры, с. 226–272.
- Фасмер – Фасмер Макс, 1986–1987, *Этимологический словарь русского языка*, перевод и доп. Олег Н. Трубачев, т. 1–4, изд. 2., Москва: Прогресс.

- ЭСБМ – Мартынаў Віктар У., Цыхун Генадзь А. (ред.), 1978–2017–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–14–, Мінск: Навука і тэхніка.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (ред.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41–, Москва: Наука.
- Bartoš František, 1906, *Dialektický slovník moravský*, Archiv pro lexikografii a dialektologii 6, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bezljaj – Bezljaj France, 2003, *Zbrani jezikoslovni spisi*, ред. Metka Furlan, т. 1–2, Ljubljana: ZRC SAZU.
- Bezljaj ESSJ – Bezljaj France, Snoj Marko, Furlan Metka, 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, ред. Marko Snoj, Metka Furlan, т. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Boisacq⁴ – Boisacq Émile, 1950, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, изд. 4., Heidelberg–Paris: Carl Winter, Klincksieck.
- Boryś SEJP – Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner SEJP – Brückner Aleksander, 1957, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, изд. 2., Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Buck Carl D., 1949, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ernout–Meillet³ – Ernout Alfred, Meillet Alfred, 1951, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, т. 1–2, 3. изд., Paris: Klincksieck.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (ред.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, вып. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- Fay Edwin W., 1910, *Composition, Not Suffixation. The Comparative and Superlative*, «American Journal of Philology», т. 31, № 4, с. 404–427.
- Kálal – Kálal Miroslav, Kálal Karel, 1923, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Slovensko-český diferenciální*, Banská Bystrica: В издании авторов.
- Karłowicz SGP – Karłowicz Jan, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, т. 1–6, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kluge¹⁵ – Kluge Friedrich, 1951, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, изд. 15., ред. Alfred Götte, Berlin: de Gruyter.
- Kott – Kott František, 1878–1893, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, т. 1–7, Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka.
- Kott František, 1910, *Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému*, Archiv pro lexikografii a dialektologii 8, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Machek ESJČ – Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, изд. 2. доп., Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Meillet Alfred, 1922, *Quelques gémimations expressives en italique*, «Bulletin de la Société de linguistique de Paris», № 70, с. 79–80.

- Moszyński Kazimierz, 1957, *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Pleteršnik² – Pleteršnik Maks, 2006, *Slovensko-nemški slovar*, т. 1–2, изд. 2., ред. Metka Furlan, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Pokorny IEW – Pokorny Julius, 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, т. 1–2, Bern–München: Francke.
- PSJČ – Hujer Oldřich, Smetánka Emil, Weingart Miloš, Havránek Bohuslav (ред.), 1935–1957, *Příruční slovník jazyka českého*, т. 1–8, Praha: Československá akademie věd u.a.
- Schuster-Šewc HEW – Schuster-Šewc Heinz, 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der nieder- und obersorbischer Sprache*, т. 1–5, Bautzen: Domowina Verlag.
- Shevelov George Y., 1964, *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*, Heidelberg: Carl Winter.
- Siatkowski Janusz, 2012, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Skok ERHSJ – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, т. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Śląski Franciszek, 1974, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, в: *Słownik prasłowiański*, т. 1, ред. Franciszek Śląski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, с. 43–141.
- Sochová Zdeňka, 2001, *Lašská slovní zásoba. Jihovýchodní okraj západolašské oblasti*, Praha: Academia.
- StčSl – Havránek Bohumil, Neměc Igor (ред.), 1968–2008–, *Staročeský slovník*, вып. 1–26–, Praha: Academia.
- SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław (ред.), 1952, *Słownik języka polskiego [tzw. warszawski]*, т. 1–8, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Vaillant André, 1965, Rev.: G. Shevelov. *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic. Heidelberg 1964*, «Bulletin de la Société de linguistique de Paris», т. 60, ч. 2.
- Walde² –Walde Alois, 1910, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, изд. 2., Heidelberg: Carl Winter.
- Walde–Hofmann – Walde Alois, 1938, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, изд. 3., ред. Johann B. Hofmann, т. 1–2, Heidelberg: Carl Winter.
- Wierzbicka Anna, 1980, *Parts of the Body. The Semantics of Concrete Vocabulary*, в: Anna Wierzbicka, *Lingua Mentalis. The Semantics of Natural Language*, Sydney – New York: Academic Press, с. 77–97.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Anikin, Aleksandr E. (Ed.). (2002). *Novoe v russkoj étimologii* (Vol. 1). Moskva: Institut russkogo iazyka im. V. V. Vinogradova RAN.
- Bartoš, František. (1906). *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

- Bezljaj, France. (2003). *Zbrani jezikoslovni spisi* (Metka Furlan, Ed.) (Vols. 1–2) [Bezljaj]. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Bezljaj, France, Snoj, Marko, & Furlan, Metka. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–5) [Bezljaj ESSJ]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Boisacq, Émile. (1950). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* (4th ed.) [Boisacq⁴]. Heidelberg: Carl Winter.
- Boryś, Wiesław. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Boryś SEJP]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brandt, Roman F. (1890). Dopolnitel'nye zamechaniia k razboru *Ėtimologicheskogo slovaria* Mikloshicha. *Russkii filologicheskii vestnik [Varshava]*, 23(1), 86–102.
- Brückner, Aleksander. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (2nd ed.) [Brückner SEJP]. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Buck, Carl D. (1949). *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages: A contribution to the history of ideas*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Dal', Vladimir I. (1995). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikoruskogo iazyka* (Vols. 1–4) [Dal'²]. Sankt-Peterburg: Terra.
- Dybo, Anna V. (1996). *Semanticheskaiia rekonstruktsiia v altaiskoiĭ ėtimologii: Somaticheskie terminy, Plechevoĭ pois*. Moskva: Institut iazykoznaniiia RAN.
- Ernout, Alfred, & Meillet, Alfred. (1951). *Dictionnaire étymologique de la langue latine* (3rd ed., Vols. 1–2) [Ernout–Meillet³]. Paris: Klincksieck.
- Fasmer, Maks. (1986–1987). *Ėtimologicheskii slovar' russkogo iazyka* (Oleg N. Trubachev, Trans.) (2nd ed., Vols. 1–4) [Fasmer]. Moskva: Progress.
- Fay, Edwin W. (1910). Composition, not Suffixation: The comparative and superlative. *American Journal of Philology*, 31(4), 404–427.
- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.
- Gamkrelidze, Tamaz V., & Ivanov, Viacheslav V. (1984). *Indoevropskiiĭ iazyk i indoevropĕitsy: Rekonstruktsiia i istoriko-tipologicheskiiĭ analiz praiazyka i protokul'tury* (Vols. 1–2) [Gamkrelidze, Ivanov]. Tbilisi: Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta.
- Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov, Todor, Dimitrova-Todorova, Liliana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofiia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Grinchenko, Boris D. (1907–1909). *Slovar' ukrainskogo iazyka* (Vols. 1–4) [Grinchenko]. Kiev: Kievskaiia Starina.
- Havlová, Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Havránek, Bohumil, & Neměc, Igor (Eds.). (1968–2008). *Staročeský slovník* (Vols. 1–26) [StčSl]. Praha: Academia.
- Hujer, Oldřich, Smetánka, Emil, Weingart, Miloš, & Havránek, Bohuslav (Eds.). (1935–1957). *Příruční slovník jazyka českého* (Vols. 1–8) [PSJČ]. Praha: Československá akademie věd u.a.
- Kálal, Miroslav, & Kálal, Karel. (1923). *Slovenský slovník z literatury aj nářečí: Slovensko-český diferenciální* [Kálal]. Banská Bystrica: Authors.

- Karłowicz, Jan. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (Vols. 1–6) [Karłowicz SGP]. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, & Niedźwiedzki, Władysław (Eds.). (1952). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–8). [SW; warszawski]. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kluge, Friedrich. (1951). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Alfred Götze, Ed.) (15th ed.) [Kluge¹⁵]. Berlin: de Gruyter.
- Kolesnikova, Vera D. (1972). K kharakteristike nazvanii chastei tela cheloveka v tungusoman'chzhurskikh iazykakh. In Vera I. TSintsius (Ed.), *Ocherki sravnitel'noi leksikologii altaiskikh iazykov* (pp. 71–103). Leningrad: Nauka, Leningradskoe otdelenie.
- Kott, František. (1878–1893). *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* (Vols. 1–7) [Kott]. Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka.
- Kott, František. (1910). *Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Machek, Václav. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého* (2nd Rev. ed.) [Machek ES]Č. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Martynaŭ, Viktor U., & TSykhun, Henad' A. (Eds.). (1978-2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Vols. 1–14) [ĖSBM]. Minsk: Navuka i tekhnika.
- Martynov, Viktor V. (1978). *Balto-slaviano-italiiskie izoglossy: Leksicheskaia sinonimiia*. Minsk: Nauka i tekhnika.
- Meillet, Alfred. (1922). Quelques géminations expressives en italique. *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, 70, 79–80.
- Mladenov, Stefan. (1914). Slavianskie ètimologii (16–20). *Russkii filologicheskii vestnik [Varshava]*, 71(2), 453–463.
- Mladenov, Stefan. (1941). *Etimologicheski i pravopisen rechnik na búlgarskii knizhoven ezik* [Mladenov ERBE]. Sofiia: Khristo G. Danov.
- Moszyński, Kazimierz. (1957). *Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Orel, Vladimir Ė. (1997). Praslavianskaia i vostochnoslavianskaia ètimologiia. In Oleg N. Trubachev (Ed.), *Ètimologiia 1994–1996* (pp. 64–69). Moskva: Nauka.
- Pleteršnik, Maks. (2006). *Slovensko-nemški slovar* (Metka Furlan, Ed.) (2nd ed., Vols. 1–2) [Pleteršnik²]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Pokorny, Julius. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (Vols. 1–2) [Pokorny IEW]. Bern: Francke.
- Preobrazhenskii, Aleksandr G. (1910–1914). *Ètimologicheskii slovar' russkogo iazyka* (Vols. 1–2) [Preobr.]. Moskva: Tip. G. Lissnera i D. Sobko.
- Schuster-Šewc, Heinz. (1978–1996). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* (Vols. 1–5) [Schuster-Šewc HEW]. Bautzen: Domowina Verlag.
- Shevelov, George Y. (1964). *A prehistory of Slavic: The historical phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter.
- Siatkowski, Janusz. (2012). *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

- Skok, Petar. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (Vols. 1–4) [Skok ERHSJ]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Ślawski, Franciszek. (1974). Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. In Franciszek Ślawski (Ed.), *Słownik prasłowiański* (Vol. 1, pp. 43–141). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sochová, Zdeňka. (2001). *Lašská slovní zásoba: Jihovýchodní okraj západolašské oblasti*. Praha: Academia.
- Tolstoï, Nikita I., & Tolstaia, Svetlana M. (Eds.). (1995–2012). *Slavianskie drevnosti: Ètnolingvističeskii slovar'* (Vols. 1–5) [SD]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia.
- Toporov, Vladimir N. (2004). O chislovykh modeliakh v arkhainnykh tekstakh. In Vladimir N. Toporov, *Issledovaniia po ètimologii i semantike: Vol. 1. Teoriia i nekotorye chastnye ee prilozheniia* (pp. 226–272). Moskva: IAzyki slavianskoï kul'tury.
- Trubachev, Oleg N., Zhuravlev, Anatolii F., & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Ètimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksičeskii fond* (Vols. 1–41) [ÈSSIA]. Moskva: Nauka.
- Vaillant, André. (1965). Rev.: G. Shevelov. A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic. Heidelberg 1964. *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, 60(2).
- Walde, Alois. (1910). *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* (2nd ed.) [Walde²]. Heidelberg: Carl Winter.
- Walde, Alois. (1938). *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* (Johann B. Hofmann, Ed.) (3rd ed., Vols. 1–2) [Walde–Hofmann]. Heidelberg: Carl Winter.
- Wierzbicka, Anna. (1980). Parts of the body: The semantics of concrete vocabulary. In Anna Wierzbicka, *Lingua mentalis: The semantics of natural language* (pp. 77–97). Sydney: Academic Press.

On the Etymology of Some Slavic Terms of Anatomy

This article analyses the influence of different motivational models (“topographical”, formal, structural) on the Slavic anatomic lexicon on the example of two Proto-Slavic terms: **paxъ* ‘groin’ and **palъcъ*. The former – **paxъ* (~ Old Indian *pakṣás* ‘wing’, ‘shoulder’, etc.) – points to Indo-European heritage. It is assumed that it initially referred to the entire side of the human body rather than its particular part; later the name came to refer to “topographically” intimate parts of the body (‘armpit’, ‘groin’ etc.). The nature of the word denoting ‘thumb’ – **palъcъ* – is different. The study provides additional Slavic material (cf. Pol. dial. *pała* ‘head’ etc.) in favour of its origin from IE **pōlo-* ‘thick’ and its affinity with the words **palica*, **palъka*, whose semantics includes a characteristic element of ‘thickness’. It also clarifies the relationship between Proto-Slavic **palъcъ* and Bulgarian *палати* ‘search’, and presents new data in favour of shared etymology of **palъcъ*, **palica* and **palъka*.

Keywords: etymology, semantic reconstruction, semantic motivation.

Ключевые слова: этимология, семантическая реконструкция, семантическая мотивация.

SANCTIFYING AND SANCTIONING: THE SERBO-CROATIAN *OSVETA*, *OSVETITI (SE)* RECONSIDERED*

Serbo-Croatian has not preserved the Common Slavic word *mъstvъ* for ‘revenge, vengeance’¹ – what it uses instead are the words *osveta* and *odmazda*.² The latter is a post-verbal noun derived from *odmazditi*, which arose through contamination of *odmastiti* < **otъmъstiti* ‘to revenge’ and *mazda* < **mъzda* ‘payment, pay’. Both *odmazditi* and *odmazda* are not recorded before the mid-nineteenth century.³ The use of *mъstvъ* ‘revenge’ – as well as of *mъzda* ‘payment’ – was limited to the Serbian and Croatian recensions of Church Slavonic,⁴ whereas in juridical contexts, where the vernacular prevails, the regular expressions of the meaning ‘revenge’ were, from

* This paper has been written based on research conducted under the project “Etymological research of the Serbian language and compiling the Etymological Dictionary of Serbian” (No. 178007), which is fully funded by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

¹ Cf. ÉSSIA 21: 172–173 s.v. **mъstvъ*/**mъsta*.

² E.g. Russ. *Страшная месть*, “A Terrible Vengeance”, the title of a story by Nikolai Gogol, is translated as *Strašna osveta*.

³ According to RJA, *odmazda*, *odmazditi* first appear in written epic poems, the verb – in “The Death of Smail-Aga Čengić” (1846) by Ivan Mažuranić, and the noun – in the *Osvetnici* “Avengers” (1861) by Grga Martić (in oral epic poetry, only *osvetiti (se)* is used, see note 5 below). In the second edition of his dictionary, published in 1852, Vuk has neither *odmazda* nor *odmaziti* but only *odmastiti*, illustrated with the example *Bog mi odmastio!* “May God take revenge on him!”, for which he refers to the entry *osvetiti* (Vuk: 445). However, the first instances of contamination of *mast-* and *mazd-* occur much earlier in Dubrovnik (*maznik* ‘avenger’ for Church Slavonic *mъstnikъ* in the so-called Vatican Prayer Book, written between 1380 and 1400; *dan od mazde* (or to be read: *dan odmazde?*) *u srce moje*, Isaiah 63:4 in Nicola Ragnina’s *Lekcionar* (a collection of passages from the Bible, started in 1508) for *dies [...] ultionis in corde teo* Vulg. In the Septuagint l.c. it reads *ἡμέρα ἀνταποδόσεως*, which in Church Slavonic is rendered by *днь vъzda(ja)nija, otъdajanija*, whereas *otъmъstvъ* renders elsewhere Gk. *ἐκδίκησις*, cf. Czech, Polish obs. *odemsta*.

⁴ Serbian Church Slavonic *mъstvъ* for ‘δίκη’, *otъmъstiti* for ‘ἀποδοῦναι, ἀνταμείβειν’ in St Sava’s translation of the Nomocanon, completed in 1219 (LP: 390, 537, where the Ilovica transcript of 1262 is cited). Considering original authors, *mъstvъ, otъmъstati* is used by Theodosius of Hilandar (end of the thirteenth century); the verb *mъstiti* and the agent nouns *mъstnikъ, mъstnica, mъstitelъnica, otъmъstitelъ, otъmъstelnica* occur in the sacral context of curse formulas (RKS 2: 100, 251–252).

the very beginning of literacy in Medieval Serbia, *osveta* and the verb *osvetiti*.⁵ In the modern literary language they are the normal way of expressing the notion of revenge, among both Serbs and Croats.⁶ Indicatively enough, in two passages of his “Summary of Christian Teaching”, published in 1583, which is a translation of Peter Canisius’ work *Summa doctrinae Christianae*, Šime Budinić uses two words, “*mast ili osveta*” to render the Latin *vindicta*. In an analogous way he resorts twice to the pair of synonyms “*mazda ili plaća*”⁷ to translate a single Latin word for ‘reward’, which is in one instance *merces* and in the other *praemium*. In both pairs the Church Slavonic word (*mast*, *mazda*)⁸ is accompanied by a vernacular gloss. This is in accordance with the mixed character of Budinić’s language in this particular work, which is a combination of Ijekavian, Štokavian and Church Slavonic features.⁹ Common to both Štokavian and Čakavian dialects, *osveta* may be considered to be Serbo-Croatian in the full sense of the word, i.e. a lexeme shared by both Old Serbian and Old Croatian,¹⁰ one that still occupies the central position in the semantic field ‘revenge’ in both variants of the common language. The noun *osveta* is borrowed

⁵ In chronological order: *osveštati* 1216, *osvetitelj* 1233, *osvetiti* since 1284, *osveta* since 1330; the exact meaning of Old Serbian attestations within their contexts are discussed below. In the traditional language of oral epics, (*o*)*svetiti* (*se*) is the only verb for ‘to revenge, avenge’, cf. the decasyllables cited in Vuk: 469 s.v.: *Danas ću vas, braćo, osvetiti, / osvetiti ili poginuti – Dobro sam se paši osvetio*; the same is true of long verse epic poems (*bugarštica*), e.g. *Neg oć li me ti svetiti, ali ću se sam osvetiti?* (Bogišić 1878: 82 [No. 7], recorded in the Bay of Kotor at the beginning of the eighteenth century).

⁶ As for *odmazda*, it is today confined to ‘reprisal’, (*iz*-)*vršiti odmazdu na nekome* ‘to take reprisal against someone’; the verb *odmazditi* is obsolete.

⁷ Slavonised as *plašta*, which is the form of the single Church Slavonic attestation of the word, taken from a (Croatian) Glagolitic source, in Miklosich’s dictionary, where also the only real Old Serbian *plaća* from MS is cited (LP: 571).

⁸ More precisely: Croatian Glagolitic; in this phonetic shape, with *a < v*, Miklosich (LP: 388, 390 s.vv. *мъзда, мъствъ*) has these words from Šafařík’s “Monuments of Glagolitic literature”, whose sources were the printed Glagolitic missals from 1483 (*v mastv*, 1 Peter 2:14 = *ad vindictam, εις εκδικησιν*, Šafařík 1853: 83) and from 1528 (*mazdu*, Matthew 20:8 = *mercedem, μισθόν*, Šafařík 1853: 85).

⁹ With some Czech and Polish admixtures. A native of Zadar, Budinić previously wrote in his Čakavian ikavian vernacular, but for the translation of the catechism of the Catholic Church he chose another dialectal basis, which was initially labelled as “Serbian” (*nella lingua serviana*, in a Vatican document from 1581) and simply as “Slavic” (*slovinski*) in the final version, printed both in Cyrillic (“Serbian”) and Latin script. Arisen from the proselytic efforts of the papal policy towards the Orthodox in the northwestern Balkans, the *Summa nauka Hristjanskoga* remains one of the first steps toward creating the literary Serbo-Croatian language. Cf. Fine 2006: 236.

¹⁰ One Dalmatian author of the Renaissance who used it was Marko Marulić, a Čakavian author writing in the early sixteenth century. Cf. Čakavian dial. *đsveta, osvētīt Brač* (ČDL 1: 755), *đsveta, osvētītī se Vrgada* (Jurišić 1973: 144). The word is largely used in the Štokavian vernaculars, e.g. *đsveta, osvētīt(se)* Zagarač, Montenegro (Čupić, Čupić 1997: 304), *osvétīt* ‘to consecrate; to avenge somebody’ Bunjevci, Bačka (Peić, Bačlija 1990: 221).

from Serbo-Croatian into Macedonian and Slovenian, but has no other Slavic parallels; the same is true of the verbal *osvetiti* (*se*) in the above-mentioned meanings. However, Serbo-Croatian has a homonymous verb meaning ‘sanctify, consecrate’, which is of Common Slavic pedigree – **obsvētiti*, denominal from **svētō* ‘holy, saint, sacred’ (ĚSSIA 30: 102–103). The question is whether this is simply an accidental homonymy or if there is a genetic relationship between the two verbs. Most of the interpretations proposed so far are based on the assumption of a peculiar and variously reconstructed semantic development of **svētō*.

In his etymological dictionary Petar Skok considers no less than three possible motivations. In two instances (Skok 2: 574 s.v. *đsveta*; Skok 3: 370 s.v. *svēt*) he assumes an original sanctity of revenge, concluding from the Montenegrin proverb *ko se ne osveti, taj se ne posveti* ‘who did not take his vengeance, cannot be sanctified’ that to avenge a misdeed was conceived as a divine prerogative (*prerogativa božja*) and as a sacred debt (*sveta dužnost*) of man respectively. In the third place Skok supposes that underlying the SCr words is the basic, pre-Christian meaning of **svētō* ‘mighty, strong’, as reflected in the Romanian Slavisms *sfint* ‘holy; mighty, powerful’, *osfinti* ‘to support, defend, help, use’,¹¹ and interprets *osvetiti* as *‘to become strong enough to fulfil the duty imposed by revenge’.¹²

Another explanation for the shift from ‘sanctify’ to ‘revenge’ has been offered by Toporov, who assumes *osveta* to have resulted from a profanation of the pagan idea of sacrifice as an exchange between man and God.¹³ This interpretation was subsequently accepted by Trubachev (ĚSSIA 30: 102–103 s.v. **obsvēta*), together with Toporov’s argumentation against Trubachev’s own attempt at analysing *osveta* as **ot-svēta* ‘desacralisation’.¹⁴

¹¹ It is generally considered a variant of the Slavonism (*o*)*sfinti* ‘sanctify’ < Church Slavonic (*o*-)*svētiti*. The verb *osfinti*, used by the Moldavian Metropolitan Dosoftei in his verse psalter from 1673, is today obsolete, as are the noun *osfinteală* ‘help, assistance’ and the verb *a să sfinti* ‘win, carry off the victory’ cited by Skok l.c.; for the original semantics of **svētō* he also refers to the element **svēto* in Common Slavic proper names and theonyms (Skok 3: 370–371; cf. recently ESJS 15: 910 s.v. **Svētoplākō*).

¹² “U denominalu na -iti od *svētŕ* s prefiksom *o* izražava se isto što i u *obogatiti* (*se*), *osiromašiti* ‘postati, biti jak = koji može izvršiti dužnost, što je nalaže osveta’ [...]” (Skok 3: 371).

¹³ Toporov 1989: 48 (note 98): “[...] Принесение жертвы одновременно и наказание–кара и возмещение (: *мстѣ*), дающее помощь (ср. рум. *osfinti* ‘освящать’ и [*osfinti*] ‘оказывать помощь’, заимств.), покров, защиту, освобождение [...] и в обоих этих случаях – освящение [...]. Иначе говоря, *đsveta* и под. в этом контексте скорее отсылает к использованию **svēt-* в связи с жертвоприношением и к готск. *hunsī*, нежели к представлениям о мести в «кавказском» смысле, со всеми отрицательными коннотациями современного человека. То, что *đsveta* все-таки и просто, а иногда и только ‘мест’, – результат профанизации смысла слова (‘возмещение’ – ‘месть’), его «ухудшения», наметившегося разрыва с идеей священного”.

¹⁴ лишение силы святости, Trubachev’s redactorial suggestion cited by Toporov l.c., who objects that the simple form *svetiti* also means ‘to revenge’; however, I do not share Toporov’s judg-

The alternative approach consists in separating SCr (*o-*)*svetiti se* from *svetō*, **(ob-)svetiti* and connecting it with the Czech *vetiti se*, Upper Sorbian *vječić so* ‘to avenge on, avenge oneself’, which is considered to be a German loanword. Concisely formulated by Machek (1968: 686 s.v. *veta* 1°), this etymology was seriously taken into consideration by myself twenty years ago.¹⁵ Although it is semantically plausible, it entails formal difficulties that I presently find insurmountable. If we assume an original **vet-*, there is no good explanation for the initial *s-* in Serbo-Croatian.¹⁶ On the other hand, *osveta*, *osvetiti* has been intuitively associated by the speakers of Serbo-Croatian with the lexical nest of *svet* ‘holy’ from an early date. There is further evidence which can be added to the proverbial expression cited above. In its first attestation from around 1330, the noun *osveta* is abbreviated under a title: *ωστω* (Acc.), the same way as is normally the case with the adjective *στω* = *свѣтъ* ‘holy, saint’ and its derivatives.¹⁷ Moreover, King Stephen the First-Crowned (Stefan Prvovenčani) uses the iterative *osveštati* ‘to protect’ (see below), whose phonetic shape – with *št* instead of Old Serbian *ć < *tj* – is obviously modelled after Serbian Church Slavonic *osveštati* ‘consecrate’ (< OCS *osveštati*), whereas in a charter allegedly issued by his brother St Sava of Serbia¹⁸ the word *osvetitelb* ‘protector’ is coined on the pattern of *свѣтитель > светитель* ‘bishop; saint’¹⁹ and other Slavonic nomina agentis in *-telb*.

The wordplay with the adjective *triset* < Church Slavonic *tri-svetō* ‘τρισάγιος’ served as the basis for coining *trisetva* ‘threefold revenge’.²⁰ The decisive piece of evidence would be provided by the nasal reflected in the Romanian words cited by Skok, but a direct connection between them and *osveta*, *osvetiti* is rather doubtful.²¹

ment that the prefixless verb is primary (*первоначальный*) in this meaning; about its secondary character see below.

¹⁵ Loma 1998: 156–157, where a sixth-century A.D. borrowing from West Germanic into “Common Serbian” is assumed.

¹⁶ Neither of the two solutions I offered twenty years ago – a prefixal *sv-* as in Church Slavonic *сѣмьстѣникѣ* ‘ultor’ (LP: 937; Serbian, fifteenth century), Croatian old *smast* ‘revenge’ (Zrinski, seventeenth century) or the epenthesis of *s* in *ob-s-vetiti* – now seem to me worth considering. On the contrary, however, regarding the Romanian evidence in favour of **(ob-)svet-* I still have a reservation, see note 21 below.

¹⁷ It is thus written in the first of the Dečani chrysobulls; in the third one, the spelling is unabridged: *ωσветоу*, as it is in Miklosich’s edition of the second chrysobull, which was subsequently lost, cf. Ivić, Grković 1976: 69, line 374; 138 (= MS 66); 277, line 2946. For the full context see below.

¹⁸ On the authenticity of the document in question, see note 28 below.

¹⁹ In the former meaning it is used by St Sava himself, in his “Life of St Symeon”.

²⁰ It is recorded as a “new vernacular word” by Zore 1893, but occurs already in the 1860s in Martić’s *Avengers*, see note 3 above (RJA 18: 674).

²¹ Rom. *osfinti cuiiva* ‘to help someone’ does not match SCr *osvetiti* semantically or syntactically; the dative of person is governed only by SCr reflexive *osvetiti se komu* ‘to take revenge on someone’, whereas the transitive *osvetiti* ‘to avenge’, historically ‘to protect, to set free’, is constructed with the accusative, see below.

Now, as I share what appears to be the common view that *osveta* is etymologically ‘consecration’, I shall try to contribute to the discussion by pointing out a parallel semantic development in the Latin juridical language. It is the derivational chain going from *sacer* ‘sacred, votive, holy’ via its denominative *sancire* ‘to confirm, ratify solemnly, consecrate’ to *sanctus* ‘sacred, inviolable, venerable, august, divine, holy, saintly’ and *sanctio -onis* ‘law, decree, sanction’.²² In the Roman law, *sanctum* is defined as that which is defended and protected from the injuries of men,²³ *sanctioned*: “We properly call those things holy (*sancta*) which are neither sacred (*sacra*) nor profane, but which have been confirmed by some sanction (*sanctione quadam confirmata*), hence the laws are holy (*sanctae*), for the reason that they are based upon a certain sanction; and anything that is supported by a certain sanction is also holy, even though it may not be consecrated to God”.²⁴ In other words, *sanctio* is legal protection under threat of penalty.²⁵ The parallelism between *sancire* : *sanctio* and **obsvētiti* : **obsvēta* > *osveta* is almost complete if we assume that the basic meaning of the SCr word is ‘sanction’ and not ‘revenge’, and a thorough analysis of its Old Serbian attestations seems to confirm this assumption.

In the above mentioned first attestation of the noun *osveta* King Stephen of Dečani obliges his successors to provide assistance and legal protection to the monastery he founded (and which became eponymous of him): *da je gože bogv izvolitb kraljevstvovati po mně [...] na togo vzbлагaju vsaku pomoštъ i osvetu*.²⁶ In a document of the same kind issued some hundred years earlier, the *odgovoritelj*, i.e. the person responsible for preserving the newly established legal status of the monastery, is also supposed to be its *osvetitelj*, i.e. protector against any injury (*obida*).²⁷ The Old

²² The adjective *sanctus* is originally a perfect passive participle of *sancire*, and *sanctio* – a verbal noun derived from the same verb.

²³ *Sanctum est quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est*. Aelius Marcianus (early third century A.D.), *Regularia* IV, cited in the *Pandects* I 8, 8 (Scott 1932).

²⁴ *Quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, et si deo non sit consecratum*. Ulpianus († 323 A.D.), *Ad edictum* LXVIII, cited in the *Pandects* I 8, 9, trans. C. P. Scott (Scott 1932).

²⁵ Commenting on the above cited passage, Benveniste writes: “On voit en tout cas que *sanctum*, ce n’est ni ce qui est ‘consacré aux dieux’, qui se dit *sacer*; ni ce qui est ‘profane’, c’est-à-dire ce qui s’oppose à *sacer*; c’est ce qui, n’étant ni l’un ni l’autre, est établi, affermi par une *sanctio*, ce qui défendu par une peine contre toute atteinte [...]” (Benveniste 2: 189).

²⁶ For the spelling *os(ve)tu* in the first variant of this charter, see note 17 above.

²⁷ The passage reads: *de ne porabošten(o) budetъ sije svetoje mesto, i ne koim uzrokomъ ustvorētъ ju metohiju arhiepiskupi [...] nъ da pŕebivajetъ u vsakoj božstvъnej svobode otъ koje gode ine obide, i da mu jestъ odgovoritelъ i osvetitelъ arhiepiskupъ* (MS: 18 = ZSP 1: 127). It comes from the charter issued in 1233 by the archbishop Sava I (St Sava of Serbia) to St Nicolas’ monastery on the Vranjina island in Lake Skadar, exempting it from the jurisdiction of the bishopric of Zeta. The original document being lost and the existing editions based on later transcripts, its authenticity is questioned (ZSP 1: 126; see the following note).

Serbian verb *osvetiti* (with its iterative *osveštati*, see above) is best interpreted as ‘put someone or something under legal protection against the violence of someone’, with the direct object in the accusative and the complement in the ablatival genitive with the preposition *ot/od*: *Podvdrbžeštumu mi vlastь jeho, i osveštajuštu otъ vsěhb obideštihъ jeho* ‘Since I supported his rule and protected him from all who injured him’ (1216);²⁸ *i zato molimo gospodьstvo vi budi ti milostь opraviti naamь i osveti nasъ odb njega* ‘and that is why we ask your lordship to do us a favour and to protect us from him’ (1422).²⁹ In the latter case, the translation ‘set us free from him’ would also be possible, and it is the meaning of the verb when used with *ot* and genitive of a thing: *i ine vlahе izbъbrahъ ot crъkvnihъ vlahъ, da pasu kobile crъkovne [...] togo radi osveti ih kraljevstvo mi ot vsěhb rabotъ malihъ i velikihъ kraljevьstva mi* ‘and I choose other herders (*vlasti*) to graze the mares belonging to the church [...] and for that reason my Royal Majesty set them free from all services, either big or small, due to my Royal Majesty’.³⁰

To sum up, according to our earliest evidence as provided by the thirteenth–fourteenth century Old Serbian sources, *osveta*, *osvetiti* originally had nothing to do with the notion of revenge but referred to a legal sanction in general with various contextual nuances.³¹ Unparalleled in other Slavic languages, the development ‘consecrate’ > ‘sanction’ seems to have more than a typological parallel in the above mentioned Latin *sancire*, *sanctus* and *sanctio*; there are good reasons to suppose that the Serbo-Croatian terms are calqued on the Latin ones, either the noun **obsvęta* on *sanctio*, with *ob-* conveying the perfectiveness of the Latin word, or *(*ob-*)*svętiti*, *-svętjati* on *sancire*. As for the latter possibility, one might object that the construction of *osvetiti*, *osveštati* with *ot*, *od* + genitive in Old Serbian does not match that of

²⁸ A dative absolute. RKS 2: 232, from the “Life of St Symeon (Nemanja)” by his son Stephen the First-Crowned; the story goes about the Bulgarian prince Strez, Stephen’s former vassal. Compare *otъ vsěhb obideštihъ* with *otъ koje gode [...] obide* as the implicit complement to *osvetitelъ* in the previous example (note 27; for *obida* ‘iniuria’ see below). Notice, in both cases, the tendency to adapt a vernacular word to the Church Slavonic literary standard (-*št* instead of -*ć* here, the suffix -*telъ* there). The similar use of *osvetiti* by two Nemanja’s sons can be put forward as an argument in favour of St Sava’s authorship of the contentious Vranjina charter – or at least it implies an early forgery, not to be dated later than the thirteenth–fourteenth century.

²⁹ The Ragusans complain to the Grand Duke Radosav Pavlović about his man who had humiliated one of their noblemen and confiscated his home. This use is also attested in the Renaissance literature of Ragusa, cf. RJA 9: 307.

³⁰ 1303/1304, a charter issued by King Milutin to the Hilandar monastery; two transcripts of the same document use the verb *osvoboditi* instead of *osveti* (ZSPP 1: 376–377).

³¹ E.g. sanctioning may consist in compensatory confiscation: in a letter of the Serbian king Milutin from 1288, sent to Tvrtko, the governor (*župan*) of Popovo polje, with the instructions concerning the king’s man Urse, whom the Ragusans deprived of his ship and merchandise (*drěvo i z dobitkomъ*), Tvrtko was ordered to make it up to Urse (*osveti ga*, *impt.*) by confiscating Ragusan property (ZSPP 1: 284).

sancire, which is never constructed with *ab aliqua re/aliquo*. On the other hand, in the two first Old Serbian attestations the complements are *obida* ‘iniuria’ and *obiděti* ‘iniuria afficere’ (*osveštajuštu otb* [...] *obideštihb* 1216; *otb* [...] *obide* [...] *osvetitelb* 1233) and it is in the most general sense against a legal injury that a sanction is directed, cf. the classical definition by Marcianus: *sanctum est quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est*.³² The phrase *sanctione munire* was common enough in Medieval Latin, thus, with the complement *ab iniuria*, it may have provided the model for the Old Serbian construction. Presumably the calquing started with **obsveťa* > *osveta* as a verbal noun derived from *obsveťiti* > *osvetiti* ‘sanctify’ to translate Latin *sanctio* being a derivative from *sancire*, and ended in *osvetiti* ‘to sanction’ as a denominal formed from *osveta* to render Latin *sanctione munire*.

The presumed calque must have taken place at an early date. In the seventh century the Serbs and the Croats migrated to a part of the Eastern Roman Empire where Latin was the official language at the time. Consequently in their new homeland they had some chance of becoming acquainted with the basic terms of the Roman law as codified by Justinian I some hundred years before, among them *sancire*, *sanctus* and *sanctio*, whose above-cited definitions are to be found in the Justinian’s Digest (*Pandects*; Scott 1932).³³

Only as of the fifteenth century did *osveta*, *osvetiti* (*se*) enter the semantic field of ‘revenge’. The verb is used transitively for the first time with the object ‘bloodshed’,³⁴ whereas the noun *osveta* occurs in a peace treaty formula together with the terms *krv* and *vražda* both related to the custom of blood feud.³⁵ The reflexive form *osvetiti*

³² Aelius Marcianus (early third century A.D.), *Regularia* IV, cited in the *Pandects* I 8, 8 (Scott 1932).

³³ A derivation of Old Romanian *osfinti* ‘to help’ from Old Serbian would imply a borrowing earlier than the denasalisation of *ġ* in the Serbo-Croatian linguistic area, which can be roughly dated to the turn of the first millenium, but there can hardly be a special connection between the two meanings (see above).

³⁴ *Molimo budi ti milostv tuj krvnъ neporočnu našega vlastelina dostojnomъ opravomъ poiskati i osvetiti* (Pucić 1858: 113). A letter sent in 1401 to Stephen Ostoja of Bosnia by the Ragusans, complaining that their nobleman had been slaughtered and his money stolen by the king’s nephew. Thus the *krv neporočna* ‘innocent blood’ refers here to deadly bloodshed (cf. Pucić 1858: 82); the king is requested to prosecute (*poiskati*) and punish (*osvetiti*) the crime in a satisfactory way, cf. *oprava* ‘judicium, satisfactio, absolutio’ (RKS 2: 224), *poiskati sudomъ* ‘to sue’ Dušan’s code (RKS 2: 343, § 150).

³⁵ *Da nitko ne usmože ni smiti bude uspomenu ni iskati krvi n(i) ine osvete ni vražde ni u jedno vrime, do koli stoji svit*, 1405, the peace treaty between the Republic of Ragusa and the king Tvrtko; the same formula recurs with slight variations in the treaties the Ragusans concluded with the Grand Duke Radosav Pavlović in 1442 and Stjepan Vukčić in 1454; both *krv* and *vražda* are connected with the idea of a fine (*globa*) for a violent crime involving bloodshed, especially murder (see the preceding note); they also occur together in an article (§ 103) of Dušan’s code; the difference between them may have consisted in *vražda* implying a collective responsibility. In this context, *osveta* is a broader notion than *krv* and seems to embrace any kind of sanction against bloodshed – including, possibly, the vendetta.

se (komu) ‘avenge on’ emerges at the same time.³⁶ In subsequent centuries, the Turkish rule meant a break with the medieval legislative tradition and contributed to a revival of the customary law. As a result, the use of the reflexive *osvetiti se* spread,³⁷ since often one had to take revenge into one’s own hands, and the meaning of *osveta* narrowed from ‘any legal sanction’ to ‘revenge’ and especially ‘vendetta’.

The old durative *osvećati*, attested only once,³⁸ was replaced, before the sixteenth century, with *osvećivati*, *osvěčujēm*, rebuilt according to a general tendency of SCR verbal morphology,³⁹ and, on the other hand, with *svetiti (se)*, decomposed after the model of *svetiti* ‘to sanctify’ impf. vs. *osvetiti* pf.⁴⁰

BIBLIOGRAPHY

- Benveniste – Benveniste Émile, 1970, *Vocabulaire des institutions indo-européennes*, vol. 1–2, Paris: Éditions de Minuit.
- Bogišić Valtazar, 1878, *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*, vol. 1, Biograd: Državna štamparija.
- ČDL – Hraste Mate, Šimunović Petar, Olesch Reinhold, 1979–1983, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, vol. 1–3, Köln–Wien: Böhlau.
- Čupić Drago, Čupić Željko, 1997, *Rečnik govora Zagarača*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (eds.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, vol. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- ÉSSIA – Trubachev Oleg N., Zhuravlev Anatolii F., Varbot Zhanna Zh. (eds.), 1974–2018–, *Étimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksičeskii fond*, vol. 1–41–, Moskva: Nauka.

³⁶ In a letter sent in 1401 to Grand Duke Hrvoje by the Ragusans, asking him to help them, together with his suzerain, the king of Hungary, against a certain prince Markul, who had occupied one of their strongholds: *morete takovu človečicu odolěť i osvetiti se i mnogo večemь i večemь odb njega* ‘you both can overcome such a little man and take revenge even on a much bigger one than him’.

³⁷ In governing a dative object it seems to have been influenced by the older synonym *odmástiti se* < Common Slavic *otomьstiti se (komu)*, which, together with *mast* f. < **mьstь* ‘revenge’, after the change *ь > a* became obsolete due to the homonymy with *mást* f. ‘fat’, *odmástiti* ‘degrease’.

³⁸ 1216, in the Slavonised shape *osveštati*, see above.

³⁹ Cf. *posvećivati* impf. ‘to consecrate, dedicate’, pf. *posvetiti*, *pos(j)ecivati* beside *pos(j)ecati* impf. ‘to visit’, pf. *pos(j)etiti*, etc.

⁴⁰ In some early attestations, e.g. *Pod ime od svoga oficija osvećuju se od svojijeh inđurija* I. Držić 305 (RJA 9: 302) the form in *o-* shows the traces of the original meaning, whereas *svetiti (se)* is limited to ‘revenge’. In the the Mining Code from 1412, *osvetiti* is a false spelling by a late-sixteenth-century scribe of *osvētiti* ‘to bring (natural) light (to a mining gallery)’; for a more detailed discussion, see my paper “Glagol *osvetiti* u Zakonu o rudnicima” (“The verb *osvetiti* in the Mining Code”; Loma forthcoming).

- Fine John V. A., Jr., 2006, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Ivić Pavle, Grković Milica, 1976, *Dečanske hrisovulje*, Novi Sad: Institut za lingvistiku.
- Jurišić Blaž, 1966–1973, *Rječnik govora otoka Vrgade*, vol. 1–2, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Loma Aleksandar, 1998, “Mundartliche Gliederung des späten Urslavischen und frühe slavisches Stammesbildungen. Mit besonderer Rücksicht auf die sorbisch-serbischen Isolexen”, in: *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, ed. Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, Warszawa: Energeia, p. 143–160.
- Loma Aleksandar, forthcoming, “Glagol osvetiti u Zakonu o rudnicima”, *Južnoslovenski filolog*, vol. 75, issue 2.
- LP – Miklosich Franz von, 1862–1865, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum emendatum auctum*, Vindobona: Guilelmus Braumueller.
- Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia.
- MS – Miklosich Franz von (ed.), 1858, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Vienna: Guilelmus Braumüller.
- Peić Marko, Bačlija Grgo, 1990, *Rječnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad – Subotica.
- Pucić Medo, 1858, *Spomenici srbski*, Beograd: Knjigopečatnja Knjažestva srbskog.
- RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, vol. 1–23, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- RKS – Daničić Đura, 1862–1864, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, vol. 1–3, Biograd: Knjažesko srpska knjigopečatnja.
- Šafařík Pavel J., 1853, *Památky hlaholského písemnictví*, Praha: Cís. král. dvorská knihtiskárna synů Bohumila Haase.
- Scott Samuel P. (trans.), 1932, *The Digest or Pandects of Justinian*, vol. 1–10 = *The Civil Law*, vol. 2–11, Cincinnati: Central Trust Company, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm (accessed 15.08.2019).
- Skok – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Toporov Vladimir N., 1989, “Iz slavianskoj iazycheskoj terminologii. Indoevropskie istoki i tendentsii razvitiia”, in: *Ėtimologija 1986–1987*, ed. Oleg N. Trubachev, Moskva: Nauka, p. 3–50.
- Vuk – Karadžić Vuk S., 1852, *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, Beč: Jermenski manastir.
- ZSPP – Mošin Vladimir, Ćirković Sima, Sindik Dušan, 2011–, *Zbornik srednjovekovnih ćirilskih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, vol. 1–, Beograd: Istorijski institut.

Sanctifying and Sanctioning: The Serbo-Croatian *osveta*, *osvetiti (se)* Reconsidered

The Serbo-Croatian *osveta* ‘revenge, vengeance’, *osvetiti* ‘to revenge, avenge somebody’, ~ *se* ‘to avenge on, avenge oneself’ is generally considered to derive from Common Slavic **světъ* ‘holy, saint, sacred’, with some difficulties in interpreting its semantic development. This article offers a thorough analysis of the words in question, focusing on their earliest Old Serbian attestations and resulting in the conclusion that *osveta* was probably calqued on Latin *sanctio*. If true, it provides an early instance of the reception of Roman law among the Southern Slavs.

Keywords: Serbo-Croatian, Slavonic, Common Slavic, Latin, revenge – legal terms, Roman customary law.

Николай П. Антропов
Институт языкознания НАНБ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6966-572X>
antropov50@gmail.com

СУ-ДЕРИВАТЫ В БЕЛОРУССКОМ ЭТИМОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ

Несмотря на преимущественно «корневой» характер славянской этимологии, представление префиксальных¹ дериватов в словарях является насущной задачей практической этимологии. Безусловно, этот тезис вступает в определенный конфликт с таким общепринятым в этимологической практике, в том числе славянской, правилом, что обычно не этимологизируются слова с прозрачной (иногда, конечно, только на первый взгляд) словообразовательной структурой. Разумеется, это не касается (или не должно касаться) редких слов, лексем с необычной семантикой или таких, беспрефиксная основа которых ранее, т. е. в предыдущих выпусках/томах, не этимологизировалась.

Тенденции в славянской этимологической лексикографии последних двух десятилетий свидетельствуют в пользу расширения состава префиксальных производных в ряде этимологических словарей (ЭС). Естественно, для московского *Этимологического словаря славянских языков* (ЭССЯ) это целиком оправдано постулированными при начале работы над ним целями представления в сего праславянского лексического фонда, который возможно реконструировать. Именно поэтому номинации с префиксом *ob- в шести выпусках ЭССЯ (26–31-й, а также несколько лексем в начале 32-го) насчитывают совершенно удивительное число – не менее 3 500 словарных статей. Но практически то же самое, хотя, разумеется, в принципиально меньшем количественном выражении, находит отражение в словарях отдельных славянских языков, см., в частности, номинации с префиксами *па-*, *пера-*, *пры-*, *рас-/раз-*, *су-* в 8–13 тт. *Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы* (ЭСБМ) или лексемы с начальными *при-* и *су-* в 5 и 7 тт. *Болгарского этимологического словаря* (БЕР).

Анализ реализации вышеуказанной тенденции приводит к очевидному выводу: этимологизация значительного массива префиксальных производных оказывается актуальной не только в плане существенного расширения семантических пластов лексики, обусловленных префиксацией, но и в аспектах

¹ Также, разумеется, и префиксально-суффиксальных.

сравнительном (в связи с привлеченным славянским материалом) и собственно этимологическом.

Безусловно, некоторые приставочные образования даже априори могут иметь существенный этимологический потенциал, но первое место среди таковых, как показала практика работы над ЭСБМ, следует отдать су-дериватам: в 13-м томе, опубликованном в 2010 году, на их долю приходится почти 150 словарных статей.

ЭС восточнославянских языков, дошедшие до су-, дают следующую картину (выделение префикса в ряде случаев представляет авторскую позицию):

- Преобр. 2 – 5 статей: *судорога*, *суд*_{1,2}, *судно*, *суляя*;
- Черных 2 – 5 статей: префикс, *суд*, *судно*, *сумбур*, *сутки*;
- Фасмер ЭСРЯ 3 – 58 статей (с префиксом и дополнительной статьей О. Н. Трубачева *субár*, где, однако, предусматривается также возможность заимствования из реконструируемого балт. **subar*-);
- ЕСУМ 6 – 42 статьи (с префиксом).

Таким образом, в ЭСБМ насчитывается едва ли не на треть больше словарных статей с префиксальным су-, чем во всех перечисленных словарях вместе взятых, что, вероятно, является свидетельством ее особой продуктивности в белорусском языке.

Впервые на богатом, особенно по отношению к русской диалектной лексике, но все-таки ограниченном инославянском материале, на что позже обратил внимание В. Борысь (Boryś 1975: 9), славянские су-дериваты были достаточно подробно исследованы Р. М. Цейтлин в работе *Материалы для изучения значений приименной приставки sq- в славянских языках* (Цейтлин 1959). Выявленные и описанные (в том числе частично этимологизированные) номинации, всего около 400, были распределены по 14 группам значений (Цейтлин 1959: 241–247), и до настоящего времени эта семантическая классификация в целом не утратила своего значения.

Что касается белорусской лексической фактографии в статье Р. М. Цейтлин, то она была извлечена только из *Словаря белорусского наречия* И. И. Носовича (Носович 1870) и *Русско-белорусского словаря* (Колас, Крапива, Глебка [ред.] 1953); при этом рецептированный также *Смоленский областной словарь* В. Н. Добровольского (Добровольский 1914) целиком отнесен к ряду русских диалектных источников. Всего из упомянутых двух словарей извлечено 38 белорусских наименований с начальным су-, большая часть которых этимологизирована в ЭСБМ 13. Однако 6 наименований остались вне словаря, хотя, как сейчас представляется, основания для включения хотя бы некоторых из них все-таки имелись (о чем подробнее см. ниже): *супáничына* ‘крестьянское общество из

крепостных двух помещиков, имеющих смежные владения'; *сўперадкі* 'запуски, перегонки'; *супакóра* 'покорность'; *супóльны* 'полный', 'довольно полный'; *супаскóнница* 'льняной холст пополам <...> с посконной ниткой'; *сўчаскі* 'чески от чесания льна, нитки от остатков пряжи'².

Позже тему производных с начальными **sq-* (наряду с префиксами *pa-*, *pra-*, *q-*) продолжил В. Борысь в монографии *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich* (Boryś 1975: 87–148)³. Тщательный этимологический анализ с особым вниманием к семантике номинаций позволил автору реконструировать привлеченный из всех славянских языков материал и распределить его по временной шкале: от общепраславянских образований до праславянских диалектных – различных конфигураций, наполнения и изоглоссных характеристик.

Оценка данных ЭС и упомянутых специальных исследований позволяет определить основания для этимологизирования *су-*дериватов.

- 1) Важнейшим из них является словообразовательная непрозрачность номинации, обусловленная фактическим слиянием префикса и корня, что абсолютизировал П. Я. Черных в следующей формулировке: «*СУ-* – приставка, уже не выделяющаяся в совр. рус. языке» (Черных 2: 215). Столь же ясно, хотя и несколько менее категорично высказалась на эту же тему Р. М. Цейтлин: «С течением времени в отдельных славянских языках *sq-* все больше и больше сливается с корнями тех слов, в которые она входит, образуя новые непроизводные, с точки зрения говорящих, основы» (Цейтлин 1959: 237).
- 2) Частным случаем упомянутой непрозрачности является то, что «приименная приставка *sq-* соотносится с глагольной приставкой *sъ-* (*so-*) и с предлогом *sъ* (*so*)» (Цейтлин 1959: 238) – с различной реализацией континуантов, о чем см. Boryś 1975: 87–89, 146–148 («Geneza prefiksu»).
- 3) Фактологическая база при этимологизации *су-*дериватов может расширяться за счет префиксально-суффиксальных производных, ср., в частности, заголовочные лексемы в словарных статьях ЭСБМ: *су-к/-ак-*: *сўбалаткі, сўвóрка, сўярак; су-ин-*: *сўбарэзіна; су-j-*: *сўгалаўе, сугамóнне* и др.
- 4) «Затемненности» номинаций с начальным *су-* и, соответственно, необходимости включения их в ЭС способствует такая черта, как акцентологическая вариантность *су-*дериватов с передвижением ударения с префикса на корень (ср. примеры в предыдущей позиции), что впервые было отмечено и исследовано польскими компаративистами (Rozwadowski 1909; Kuryłowicz 1956).

² Значения приводятся в соответствии со статьей Р. М. Цейтлин.

³ Монографии предшествовали две специальные работы об этих префиксах в сербско-хорватском языке, см. Boryś 1971 [1972]; Boryś 1973.

Основной массив су-дериватов ЭСБМ, префикс которых восходит к *sq-/ *sъ-, так или иначе связан с праславянским: это цельнолексемные и корневые соответствия, общеславянские и диалектные, собственно префиксальные и префиксально-суффиксальные, ср., например, следующие:

- *sq-borъ > сýбар ‘сумесь збожжавага насення’ и под., субор ‘натоўп, зборышча’;
- *su(sq)-bož-ъn-ъjъ > субожны ‘той, хто верыць у Бога ў сэрцы’;
- *sq-vol(v)-ъk-ъ > сувáлак ‘сувой, трубка палатна’;
- *sq-vol-ъk-a > сýвалака ‘пакулле’, ‘вяроўка’ и др.;
- *sq-torъ/a > сумы́ра ‘сварка’, сумы́р ‘аматар судзіцца’;
- *sq-cěľъ > суцэ́ль ‘неачышчаны лён’, суцэ́ль ‘цалкам, нічога не аддзяляючы’;
- *sq-tęg-/*sq-tęg- > суця́га ‘той (тая), хто судзіцца’ и под.

По подсчетам автора значительная их часть совпадает с реконструированными в Bogus 1975⁴ – всего несколько более 60, среди которых общепраславянских лексем около 20, праславянских диалектных же – 40–41, включая континуанты в 1–2 (реже в 3) языках – около 30 и вероятные соответствия (отражения, как правило, только в одном языке) – 12. Последние по понятным причинам вызывают особый этимологический интерес, связанный с возможностью дальнейших поисков, см., например: сýварата ‘балота, зарослае кустамі’, сýйма ‘хутка (накіравацца)’, сýлуйка ‘сувалка, паблытаная плоскуні ў каноплях’, суляя ‘бутля’, сунáдзкі ‘вяровачкі для падвешвання нітоў’, сунажа́ць ‘світаць; цямец’, суніцы ‘расліна *Fragaria vesca* L. і яе плады’, суня́тла ‘трайня ў возе’, ‘частка воза, развілка’ и др., сурэ́на ‘пустазелле з жоўтымі кветкамі’.

Среди этих номинаций бесспорную эвристическую ценность имеют собственно белорусские су-уникализмы, по поводу которых, наряду с предложенными в словаре, могут быть выдвинуты иные версии и/или продолжения, ср.

1) «Сурáгі ‘рагі (пацёкі на вокнах)’ (ст.-дар., Сл. ПЗБ), сурúгі ‘тс’ (случ., Сл. ПЗБ), сурóгі ‘рагі поту’ (люб., Жыв. НС), сурагі ‘сляды поту, слёз на твары’ (ЛА, 3). 3 літ. *srúogos* ‘тс’ (Сл. ПЗБ, там жа). Пра іншыя мажлівасці тлумачэння паходжання слова гл. *raga*» (ЭСБМ 13: 55).

Как раз эта отсылка позволяет продолжить этимологию префиксального образования:

Rága ‘струменьчык чаго-небудзь вадкага’ (ТСБМ), ‘пісар’, ‘пацёк поту’ (Сцяшк.), **rági** ‘сляды на брудным ад пылу твары’ (слонім., Арх. Бяльк., слонім.), ‘пацёкі поту

⁴ Из них наиболее надежны, разумеется, отраженные в старославянских памятниках и этимологизированные в ESJS: с префиксом sq- – 13 лексем (ESJS 14: 860–863), с префиксом sъ-/sq- – 20 (ESJS 15: 918–934).

ці слёз' (ЛА, 4; Сцяшк. Сл.), суфіксальныя ўтварэнні ад таго ж кораня *ragáidy*, *ragály* 'пацёкі поту ці слёз' (Сцяшк. Сл.; ЛА, 4), 'пацёкі на запацелых вокнах', 'пацёкі на дзвярах пасля фарбавання', 'брудныя плямы' (Сл. ПЗБ). Версіі пра балцкае паходжанне слова <...> падаюцца малаверагоднымі [Подчеркнуто мною. – Н.А.]. Параўнанне з славен. *rag*, *raga* 'лядзяш', а таксама *srag*, *srága* 'капля поту, крыві, слёз', харв. дыял. *srága* 'капля', 'дахавы жолаб', дзе пачатковае *s-* можна патлумачыць як *s-mobile*, таксама выклікае пэўныя цяжкасці пры этымалагізаванні.<...> Улік беларускіх адпаведнікаў схіляе да прасл. *(s)ōrga, што ўяўляе ступень чаргавання да *rogъ [Подчеркнуто мною. – Н.А.] (параўн. Бязлай, 3, 144) <...> (ЭСБМ 11: 16–17).

Однако принятие последнего утверждения и апелляция к южнославянским соответствиям дает основания для реконструкции *сурáгі* как продолжения прасл. диал. **sq-(s)ōrg-*, где *s-mobile* поглощается согласным префикса, с отражениями в белорусском, словенском и хорватском, что одновременно вводит в научный оборот еще одну белорусско-южнославянскую изоглоссу.

2) «**Сусноўка** (пра слабога, хілага): *радзіўся, мой хлопчык, дык адзін чар быў, сусноўка* (Наша слова, 1992, 13 мая). Няясна (з *су-* і *снаваць?*)» (ЭСБМ 13: 63).

Безусловно, соотнесение здесь семантики корня *-сн-* с семантикой процессуального глагола *снаваць*, связанного прежде всего с ткачеством, представляется по меньшей мере сомнительным (что, впрочем, только предлагается с вопросительным знаком). Вероятно, можно предложить в данном случае семантически непротиворечивую (и даже в определенном смысле лежащую на поверхности) связь с *сон*; в таком случае, возникает возможность предложить реконструкцию **si(sq)-sъп-ъв-ъка*, в котором префикс несет явный оттенок усиливающей экспрессивности.

3)

Сутóк 'месца перакрывавання палак у баране, у якія ўстаўлялі зуб'е' (кобр., Ск. нар. мовы). Гл. наступнае слова;

Сутóка 'месца зліцця дзвюх рэк' (Нас., Ласт., Некр. і Байк., Гарэц.), *сутóкі* 'тс', 'лінія сутыкнення, мяжа' (ТСБМ), 'месца, дзе сходзіцца многа ручаёў', 'наогул – вузел, напрыклад, дарог' (Мядзв.), 'месца зліцця дзвюх рэк' (Варл.), сюды ж, відаць, і *сотóка* 'злучэнне, стык (драўляных рэк і пад.)' (зах.-палес., Бел.-укр. ізал.), *сутóк* (гл.) укр. дыял. *сутóка* 'месца зліцця дзвюх рэк', рус. *сутóк* 'тс', польск. *Santoka* (тапонім), чэш. *soutok*, *sútok*, на падставе якіх рэканструюецца прасл. **sotokъ*, **sotoka* < **sq-* і **tokъ* (Фасмер, 3, 811; Борысь, 94). Звяртаецца ўвага на ўжыванне формы ж. р. ад кораня выключна ў беларускай мове для «воднай» тэрміналогіі, параўн. *атóка*, *вытóка*, *затóка*, *пратóка*, *сутóка* і пад. (Пацюпа ў Станкевіча, Язык, 1189) (ЭСБМ 13: 68–69).

Понятно, что семантически наименования хотя и близки, но все-таки *сутóк* 'перекрестие в бороне, куда вставлялся, т. е. собственно втыкался зуб' прямо не выводимо из водного *сутóка* 'место слияния вод'. Скорее всего, прасл. **sotokъ*

с аграрной семантикой является омонимом ко второму слову с семантикой водной, а его корень **tokъ* следует связать не с **tekti* ‘течь’, а с **tъknoti* ‘ткнуть’.

4) Выше уже отмечалось, что из 6 наименований с начальным *су-* из словаря И. И. Носовича, проанализированных Р. М. Цейтлин, но не вошедших в ЭСБМ, некоторые также представляют этимологический интерес, в частности, *супáнишчына* ‘общество, состоящее из крестьян двух смежных помещиков’ (Носович 1870: 622: «У нас тут усё супанщина»), давно приобретшее статус историзма. Ясно, что семантически оно соотносимо с общебелорусским *сумéжжа* (см. ЭСБМ 13: 41 с отсылкой реконструкции **sъmedъ* к Вору́с 1975: 123–124), но в случае *супáнишчына* очевидно сужение/специализация семантики. Вместе с тем, как раз в ракурсе семантической составляющей следует иметь в виду также следующее замечание В. Борыся:

Dość słabo w językach słowiańskich poświadczone są ludowe wyrazy, w których pref. *sъ-* wprowadza znaczenie ‘taki sam, wspólny’. Takie derywaty, jak cz. dial. *soumezek* ‘wspólna miedza’, sl. *soméja* ‘ts.’, sch. *sùmeda* ‘ts.’, powstały może w wyniku przekształcenia pierwotnych złożzeń. W innych znów wypadkach takie znaczenie prefiksu wytworzyło się najprawdopodobniej pod wpływem derywatów dewerbalnych (Boryś 1975: 146).

Из изложенного следуют, как представляется, по крайней мере, два вывода: а) в этимологическом словаре любого из славянских языков должно быть место для этимологизирования префиксальных лексем и б) фактический материал свидетельствует о том, что при очевидном богатстве восточнославянских *су-*дериватов (в сравнении с южно- и западнославянскими, см. Вору́с 1975: 110–111 и др.) соответствующие белорусские номинации являются едва ли не самой многочисленной и семантически дифференцированной группой; исследование причин этого может стать предметом отдельного анализа.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БЕР – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор, Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (ред.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, т. 1–8–, София: Издателство на БАН «Проф. Марин Дринов».
- Добровольский Владимир Н., 1914, *Смоленский областной словарь*, Смоленск: Типография П. А. Силина.
- ЕСУМ – Мельничук Олександр С. (ред.), 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Київ: Наук. думка.
- Колас Якуб, Крапива Кандрат, Глебка Пётр (ред.), 1953, *Русско-белорусский словарь*, Москва: Государственное издательство иностранных языков.

- Носович Иван И., 1870, *Словарь белорусского наречия*, Санкт-Петербург: Изд. Отделения Русского языка и словесности Императорской Академии наук.
- Преобр. – Преображенский Александр Г., 1910–1914, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–2, Москва: Тип. Г. Лисснера и Д. Собко.
- Фасмер ЭСРЯ – Фасмер Макс, 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, пер. и доп. Олег Н. Трубачев, т. 1–4, Москва: Прогресс.
- Цейтлин Раля М., 1959, *Материалы для изучения значений приименной приставки sq- в славянских языках*, «Ученые записки Института славяноведения АН СССР», № 17, с. 208–247.
- Черных – Черных Павел Я., 1994, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. 1–2, Москва: Русский язык.
- ЭСБМ – Мартынаў Віктар У., Цыхун Генадзь А. (ред.), 1978–2017–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–14–, Мінск: Навука і тэхніка.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (ред.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41–, Москва: Наука.
- Boryś Wiesław, 1971 [1972], *Prefiks su- w języku serbsko-chorwackim*, «Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie», № 15(1), с. 82–84.
- Boryś Wiesław, 1973, *Prasłowiańskie prefiksy imienne pa-, pra-, sq-, q- w języku serbsko-chorwackim*, «Rocznik Slawistyczny», № 34, с. 69–81.
- Boryś Wiesław, 1975, *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (ред.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, т. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- Kuryłowicz Jerzy, 1956, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rozwadowski Jan Michał, 1909, [rec.] *Slavisches etymologisches Wörterbuch von Dr Erich Berneker*, «Rocznik Slawistyczny», № 2, с. 94–96.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Boryś, Wiesław. (1971–1972). Prefiks *su-* w języku serbsko-chorwackim. *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie*, 15(1), 82–84.
- Boryś, Wiesław. (1973). Prasłowiańskie prefiksy imienne *pa-*, *pra-*, *sq-*, *q-* w języku serbsko-chorwackim. *Rocznik Slawistyczny*, 34, 69–81.
- Boryś, Wiesław. (1975). *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chernykh, Pavel IA. (1994). *Istoriko-étimologičeskii slovar' sovremenno go russkogo iazyka* (Vols. 1–2). [Chernykh]. Moskva: Russkii iazyk.
- Dobrovolskii, Vladimir N. (1914). *Smolenskii oblastnoi slovar'*. Smolensk: Tipografii P. A. Silina.

- Fasmer, Maks. (1964–1973). *Ėtimologičeskii slovar' russkogo iazyka* (Oleg N. Trubachev, Trans.) (Vols. 1–4) [Fasmer ĖSRIA]. Moskva: Progress.
- Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov, Todor, Dimitrova-Todorova, Liliiana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Bŭlgarski etimologičen rechnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofiia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Havlová, Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vol. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Kolas, Iakub, Krapiva, Kandrat, & Glebka, Pëtr (Eds.). (1953). *Russko-beloruskii slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh iazykov.
- Kuryłowicz, Jerzy. (1956). *L'apophonie en indo-européen*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Martynaŭ, Viktor U., & TSykhun, Henadz' A. (Eds.). (1978–2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Vols. 1–14) [ĖSBM]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Mel'nychuk, Oleksandr S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyj slovnyk ukraïns'koï movy* (Vols. 1–6) [ESUM]. Kyïv: Nauk. dumka.
- Nosovich, Ivan. (1870). *Slovar' belorusskogo narečiiia*. Sankt-Peterburg: Izd. Otdeleniia Russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoï Akademii nauk.
- Preobrazhenskiĭ, Aleksandr G. (1910–1914). *Ėtimologičeskii slovar' russkogo iazyka* (Vols. 1–2) [Preobr.]. Moskva: Tip. G. Lissnera i D. Sobko.
- Rozwadowski, Jan Michał. (1909). Slavisches etymologisches Wörterbuch von Dr Erich Berneker. *Rocznik Slawistyczny*, 2, 94–96.
- Trubachev, Oleg, Zhuravlev N., Anatolii F., & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Ėtimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksičeskii fond* (Vols. 1–41) [ĖSSIA]. Moskva: Nauka.
- TSeitlin, Ralia M. (1959). Materialy dlia izučeniia znachenii priimennoj pristavki *so-* v slavianskikh iazykakh. *Učenyje zapiski Instituta slavianovedeniia AN SSSR*, 17, 208–247.

Su- (cy-) Derivatives in the Etymological Dictionary of Belarusian

A very significant amount of lexical material represented in thirteen volumes of the Etymological Dictionary of Belarusian (*Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy*, over thirty thousand entries) makes it possible to evaluate its methodological approaches in comparison with those applied in other etymological dictionaries of Slavic languages. In this context, one problem of etymological practice is the treatment of affixed (prefixed/suffixed) nominations in the dictionary. The example of derivatives with the prefix *su-* (*cy-*), whose number as headwords in the Etymological Dictionary of Belarusian is unusually large (about 150), can serve as an illustration of the case in point.

Keywords: Belarusian etymology, prefixation, *su-* (*cy-*) derivatives, etymological versions.

Ключевые слова: белорусская этимология, префиксация, су-дериваты, этимологические версии.

ДИАЛЕКТНАЯ РЕАЛИЯ В КОНТЕКСТЕ ЭТИМОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Диалектный лексикон как исследовательский материал до недавнего времени рассматривался преимущественно в контексте этимологического анализа общерусского лексикона. В традиционных этимологических словарях диалектная лексика обычно не включалась в качестве объекта для анализа, в редких случаях служила доказательным фоном при рассмотрении происхождения общенародного лексикона. Хотя в *Словаре* М. Фасмера уже представлено около 1500 ссылок с пометой «диал.» (диалектное).

На русском диалектном материале создание регионального этимологического словаря обосновал и претворил в жизнь А. С. Герд, который изложил и весьма важные для создания такого рода труда идеи:

Для регионального этимологического словаря (РЭС) по-прежнему наиболее сложным остается вопрос о критериях отбора слов (ареал, хронология, отношение к производным). Конечно, как и в любом этимологическом словаре, даже в рамках заданных принципов отбор слов не может быть строго последовательным. Заранее заданная опора на ареал также не всегда надежна <...>. Этимология диалектного слова – это этимология его словообразовательной формы и его значения. При этом главное внимание следует уделять значению слов, привлекаемых для анализа. Конечно, наиболее полная этимология слова, его семантическая история может быть раскрыта в монографии, статье (Герд 2009: 144).

По мнению А. С. Герда крайне важно различать в представлении историю развития значений слова в монографическом исследовании и в словаре. Словарь – особый тип текста, сам собой задающий уже определенный формат изложения, в котором, порой, не так легко в едином виде представить этимологию и формы, и значения. Во многих этимологических словарях значения слов и форм из разных источников нередко обобщены и укрупнены. Во многих областных словарях реальное значение и употребление глаголов и прилагательных могут быть прояснены только через примеры. При усилении внимания к этимологии значения в областных словарях в ряде случаев необходимо приводить цитаты, а не только сами определения. А. С. Герд предлагает свое видение этимологии диалектного слова – это определение его места среди однокоренных и семан-

тически близких слов (Герд 2009: 144–145). На основании этимологического анализа регионального севернорусского лексикона¹ А. С. Герд делает вывод, что «в целом в севернорусских говорах слов, праславянских по происхождению, оказалось много больше, чем можно было предполагать. В опубликованных материалах, по возможности, полно представлены, с одной стороны, слова, уходящие своими корнями в праславянский, а с другой – местные, локальные образования» (Герд 2009: 146). Работа А. С. Герда над РЭС получила продолжение уже на сибирском материале. Под редакцией Л. И. Шелеповой выходит в свет *Историко-этимологический словарь русских говоров Алтая* (Шелепова 2007–2013). В словарь вошли по преимуществу все лексемы *Словаря русских говоров Алтая* (Воробьева 1993–1998). В нём объясняются:

- 1) исконные непроизводные слова (т. е. слова, имеющие индоевропейскую этимологию);
- 2) слова исконные производные (как с непрозрачной, так и с прозрачной внутренней формой);
- 3) заимствованные слова (кроме вторичных заимствований).

Включение слов с прозрачной внутренней формой обусловлено спецификой нашего словаря и его задачами: установить не только (и не столько) «дальнюю» этимологию лексических единиц русских говоров Алтая, но и их историю и генетическую принадлежность материнским говорам.

Традиция включения диалектных данных в общерусский этимологический контекст представлена в труде А. Е. Аникина *Русский этимологический словарь* (Аникин РЭС), который первоначально носил название *Опыт этимологического словаря русского языка, с вниманием к старой и диалектной лексике*. В данном труде представлены исчерпывающие по своей полноте сведения по анализируемым материалам, как по источникам, так и по этимологической литературе. Также весьма значителен вклад в пополнение словника русских лексем, не анализируемых ранее, с надежными этимологическими версиями. Используемый А. Е. Аникиным метод анализа заимствованной лексики привел к отказу от ряда считавшихся правдоподобными трактовок русских слов как заимствований в пользу исконно- или праславянских этимологий, и наоборот – некоторые слова, считающиеся в литературе исконно- или праславянскими, возможно трактовать как заимствования исходя из несоответствия в семантике и наличия сходных иноязычных этимонов.

¹ См. А. С. Герд, *Материалы для этимологического словаря севернорусских говоров* (Герд 1995, 1999, 2004, 2008, 2009).

В опубликованных томах словаря на многочисленных лексических данных демонстрируется необходимое для анализа этимологии заимствованных слов подключение последних к связям со смежными языками, в ситуации, когда вхождение какого-либо слова в русский язык оказывается всего лишь одним из многочисленных звеньев в цепи заимствований из языка в язык.

В данной статье предпринимается попытка этимологического анализа некоторых диалектных данных с вниманием к материальной народной культуре. Следует отметить, что материалом для анализа диалектных данных большей частью служат лексикографические источники. Обычно сбор материалов осуществляется диалектологами, студентами, краеведами и т. п. При этом могут учитываться исторические (относительно) материалы, а также этнографические и фольклорные источники. Так, например, данные картотеки *Словаря русских народных говоров* (СРНГ) можно разделить на четыре основные группы:

- 1) материалы, которым придана та или иная словарная (лексикографическая) форма (словари и словарики, толкования слов в текстах статьи, толкования слов в примечаниях и т. п.);
- 2) записи живой диалектной речи, лексикографически не обработанные (часто не содержащие толкований значений слов);
- 3) статьи, монографии и т. п., в которых диалектная лексика содержится в тексте, никак не выделяясь особо (иногда с толкованиями, иногда без толкований);
- 4) фольклорные источники.

Главные принципы этимологизирования диалектной лексики, которые традиционно лежат в основе работы над материалами, формулируются в следующих положениях:

- 1) Детальный (по возможности) показ географии бытования слова, вплоть до населенного пункта.
- 2) Показ этимологии слова в ареальном языковом микроконтексте (по возможности).
- 3) Учет специфики реалий материальной и духовной культуры контактирующих языков и этносов.
- 4) При этимологическом анализе неисконных данных важен не только учет формы слова, его семантики, но и ареал слова, который в ряде случаев может служить ключом к решению некоторых этимологий.
- 5) При анализе неисконных данных, которые являются результатами языковых контактов были важны следующие их аспекты:

- а) место контактов;
- б) кто был в качестве контактирующих сторон (число взаимодействующих языков);
- в) при каких условиях контакты происходили;
- г) когда взаимодействие происходило; как долго оно продолжалось.

В ходе сбора диалектного материала всегда можно задать дополнительные вопросы, уточнить сведения, полученные от информантов. Однако обычно процесс сбора материалов и процесс составления словаря не совпадают по времени, а нередко и разнятся коллективами.

Кроме того, работа над узкорегionalными словарями (словари одной области, района, населенного пункта) предполагает хорошее знание местных диалектных особенностей, тогда как лексикографирование сводных или общерегиональных словарей, *a priori* такого знания уже не предполагает.

Таким образом, если какая-л. диалектная реалья некорректно представляется в лексикографических работах, то большей частью причиной этого является доверие к записанным контекстам или к народным толкованиям.

Для диалектного слова весьма важна семантическая сторона, представленная в толкованиях, если речь идет о данных лексикографических источников, словарных карточек и т. п. Довольно часто составители словаря идут вслед за предшествующими разработками, причем разрыв во времени не предполагает изначально критического отношения к ним. Например, по былинам Рыбников выводит для слова *зѣнька* значение 'люлька, колыбель', что в дальнейшем повторяется в СРГН – Петрозав. Олон. (Рыбников 1864: 8; СРНГ 11: 264). Однако еще Г. И Куликовский обратил внимание на то, что у Рыбникова не вполне корректное толкование:

Для Петрозав. объяснено неправильно: «малые ребята спят по зенькам» не значит, что ребята спят по колыбелям, люлькам, а просто – спят на полу, как это делают и взрослые. Иметь в избе несколько кроватей, а тем более колыбелей не в обычае в Олонецкой губернии. *Зѣнька* в данном случае уменьшительное от слова *зень* (Куликовский 1898: 29).

При рассматривании значения *зѣнька* 'колыбель' семантически напрашивается сопоставление со сходными прибалтийско-финскими данными; однако, это было бы неверно, поскольку, в данном случае *зѣнька* является дериватом от *зень* 'пол', что совершенно исключает сопоставления с кар. *šāņkü*, ливв. *sāņkü* 'кровать' (SKES 4: 1168), при других прибалтийско-финских данных: фин. *sänky*, ливв. *šāņkü*, водск. *sān(tšu)*, эст. *säng* 'постель, кровать'. Следует также отметить, что последние рассматриваются как скандинавские заимствования, ср. швед. *säng*, др.-швед. *siäng, sangh, sengh* 'кровать, скамейка в саду', норв. *seng*

‘кровать’. Саамские данные, саам. швед. *sänngo*, лул. *sän̄ka*, саам. инар. *soeŋga*, также возводятся к скандинавским источникам (SKES 4: 1116).

Шурка ‘соска’: – *Всяко виньгаается и виньгаается [ребенок], шурку взял; раньше сосок не было, дак рог давали.* Печор. (СРГНП 2: 453).

Как видно из иллюстрации, толкование не вполне адекватно отражает семантику, представленную в диалектном тексте – ‘рожок для кормления грудных детей’. Вероятно, следует сопоставлять с коми *сюр* ‘рог, рожок’, верхневычег., присыкт. *сюр нёнъ*, ижем., удор. *сюр няк*, *сюр чуп* ‘детский рожок для кормления младенцев’ (ССКЗД: 360).

Знание народного быта, реалий предметов материальной культуры позволяет в ряде случаев при этимологическом анализе успешно проводить сопоставительный анализ, приводящий к верифицированной этимологической версии.

Например: *кóкарь* ‘долбленая деревянная миска’: – *Полный кокарь накрошила мяса.* Вытегор. (СРГК 2: 389). Восходит к вепс. *kokar*, *kokkar* ‘выдолбленная из капа миска, чаша и т. п.’ (СВЯ: 219). Однако, при наличии в вепсском языке глагола *kokt’ä* ‘долбить’, вероятную первооснову представляет единица *скобкарь* ‘деревянный ковш с одной или двумя ручками (скобками), из которого пьют пиво, мед и т. п., обычно украшенный резьбой (используемый на праздниках или званых обедах)’ Шенк. Арх, 1846. Сев.-Двин, Олон., Волог, Новг. (СРНГ 38: 40). «Скобкарь – чашка для питья, сделанная из древесного наплыва. На одном краю делается обыкновенно птичья головка, на другом хвостик, заменяющий ручку». Вельск. Волог., 1883–1884 (КСРНГ). *Скобкарь* ‘большая чаша из цельного дерева’ Олон. (Барсов, КСРНГ). «Скобкарь – деревянный сосуд (хранимый при некоторых церквах) наподобие ковшка с одной или двумя рукоятками, в него вливают пиво или мед, разведенный водою, приносимые крестьянами к церкви в храмовые и другие праздники. Из этого скобкаря черпают и пьют потаковками» Арх. Новг, Яросл. Енис. (СРНГ 38: 40). *Скобкарь* ‘чаша из цельного дерева для мытья посуды’ Онеж. Арх., 1901 (КСРНГ). ‘Кадочка для масла с двумя ушками для засова и с крышкой’ Онеж. Арх. (Даль 4: 212–213). ‘Долбленный деревянный сосуд для хранения масла’ Онеж. КАССР, 1933 (СРНГ 38: 40). *Скобкарь*: – *Скобкарь – масло наливали, 1,5 ведра воды в скобкарь влезет; тоже из нароста дерева делали.* Арх, 1971. *Скобкарь* ‘котел с двумя ручками’ Сиб., 1916 (СРНГ 38: 40).

Проблема вариантности весьма актуальна при анализе диалектного материала. При выработке этимологической версии крайне важен выбор опорного варианта. Однако, нередко для этимологизирования выбирается маргинальный вариант, который весьма затруднительно верифицировать. Так, например, слово *ольга* ‘топкое болото’ Пудож. (Рыбников, КСРНГ), ‘болото’ Петрозав. (Куликовский 1898: 71), с другим ударением – *ольгá* ‘топкое

болото' Олон. (Даль 2: 694), – анализировалось исходя только из этой формы. Я. Калима сопоставляет эту лексему с фин. *alho* 'низина, болото, топь', замечая, что источник заимствования нужно искать в карельских или вепсских диалектах (Kalima 1919: 175). Однако, для версии Я. Калимы имеются сложности верификации, ввиду явного различия в типах вокализма: прибалтийско-финское [a] – русское [o], не позволяет этимологически отождествлять такое соотношение в субстратной лексике, поскольку в севернорусском континууме оно имеет место только в вологодских говорах. Причем при анализе субстратных данных можно констатировать, что смена вокализма происходит уже на русской диалектной почве. М. Фасмер, не вполне понятно по каким основаниям отвергая версии о родстве слов *ольга* с латин. *alga* 'водоросль', норв. *ulka* 'плесень, слизь', а также с литовским гидронимом *Alga*, не выдвигает, однако, собственной этимологии (Фасмер 3: 137). На наш взгляд, этимологическому анализу должна подвергаться не лексема *ольга*, поскольку она не является ареально-фонетической уникалией, а всего лишь произносительным вариантом, который не подлежит обособленной интерпретации. Например, Н. Большакова имея в виду широкое распространение в русских говорах Северо-Запада замены [р] – [л] и [л] – [р], отмечает в псковских говорах 50 примеров такого варьирования в корнях (Большакова 1989: 12). На наш взгляд, данная единица *ольга* является фонетическим вариантом к основной опорной лексеме *орга*, которая весьма частотна и устойчива в русских говорах Обонежья и фиксируется в разных значениях: 'глухой, непроходимый участок леса, чащоба', 'густой ельник, еловая чаща', 'поросшая лесом низина', 'поросшая травой низина, используемая для покоса', 'лужа' (СРГК 4: 234). В Каргополье доминирует также лексема *орга* 'болотистое место', 'густой темный еловый лес' (Гусева 1971: 130; Михайлова 1986: 831), отмечается она в словарях XIX века: у Г. И. Куликовского представлено *орга* 'овраг, поросший лесом' в Вытегорском уезде, 'топкое место, поросшее дурным лесом', в Пудожском уезде (Куликовский 1898: 72); в словаре А. О. Подвысоцкого слово *орга* имеет значение 'покрытое плесенью озерцо' (Подвысоцкий 1885: 111). Таким образом, рассматривая единицу *ольга* как вариант в *орга*, получаем верифицированную давно утвердившуюся этимологию, в основе которой лежит карельское влияние, ср. кар. *orgo* 'водянистая ложбина, поросшая ельником', 'овраг' (KKS 4: 59), люд. *org* 'лощина, низина' (SSAP 2: 271; Kalima 1919: 176).

Следует отметить, что такого рода варианты не являются единичными и их учет крайне важен при этимологическом анализе. Ср., например,

Липак 'пеленка для грудного ребенка' Каргоп. (КСРГК); 'отрез, кусок какого-л. материала, кожи т.п.' Каргоп. (КСРГК).

Ripakí 'рваная ветхая одежда', 'тряпки' Вытегор., Лодейноп. (ПЛГО). *Ripaki* 'детские пеленки' Медвежьегор. (КСРНГ). При вепских сходных данных: вепс. *řipak* 'тряпка, лоскут', *řipakod* 'лохмотья' (СВЯ: 473), ливв. *ripakko* 'тряпка, пеленка' (СКЯМ: 307), кар. твер. *ripakko* 'тряпка, пеленка' (СКЯП: 236), люд. *ripak*, фин. *ripakko* 'тряпка' (SKES 3: 805). Ср. также (Kalima 1919: 201).

Довольно часто в контактных зонах лексема может трансформироваться, причем настолько серьезно, что найти исходную форму не всегда бывает легко. Так, ср., например, варианты названия танца *сoвьюн*, *совгин* и *сoлгин*.

Сoлгин 'танец' Прионеж. (КСРГК). «Вид танца» Олон. (Куликовский). «Выбор напарницы при деревенских играх» Олон. (КСРНГ). Певин отмечает наряду с городскими танцами – кадрили и лансье... – игру «*совгин*» (похожая на «совьюн», но уже лишенная песен) (Певин 1891: 851; Калашникова 1994: 66). Я. Калима возводит данное слово к люд. *sold'in* 'танец', которое в свою очередь является русским заимствованием, ср. русск. *совьюн* 'вид танца' (Kalima 1923: 64). *Сoвьюн* 'танец' (Почезеро, Устьмоша, Корбозеро, Купецкое оз., Кулгала, Плесское, Никулино, Девятины, Черная слобода):

Молодежь на беседе сидит на скамьях парами, начинают петь песню, выходит парень и, приглашая одну из девиц, берет ее за правую руку. Под звуки песни они проходят мимо поющих, затем, при повороте, парень берет девушку за левую руку и идут назад. Так они ходят в продолжение всей песни; при следующей песне парень садится на место, а танцевавшая с ним девица приглашает уже кавалера; при следующей песне приглашает уже этот кавалер и так далее. При совьюне поются самые разнообразные песни, иногда и величальные, причем иногда припевают молодцу девицу и наоборот (Куликовский 1898: 110; см. также Фасмер 3: 709).

В ряде случаев в лексикографических источниках представлено описание с не полностью проявленной семантикой. Например, в СРГК лексема *кyршевень* 'голова': – *Если что неладно сделать матери, то тебе в куршовень козишкамы*. Прионеж. (СРГК 3: 72). На наш взгляд, более корректно было бы толкование – затылок. Исходя из данных СРГК, Маньшина делает ошибочное предположение о автохтонности данной единицы в Принежье и ее вепском источнике (Маньшина 2008: 111) – вепс. *kurč* 'кап на стволе дерева', 'головастик' (СВЯ: 246), упуская из виду вепс. *kurčpä* 'большеголовый', при *kurčistuda* 'горбиться' (СВЯ: 247). Данная единица является частью значительного числа вариантов со сходной семантикой, что дает возможность говорить о широком бытовании этого гнезда на Северо-Западе России, ср.: *Кyршевина* 'затылок, загривок' Ыгев., Тарт. Эст. ССР, 1963. *Кyршeнь* 'затылок, загривок' Пск., Осташк. Твер., 1855. *Кyршин* 'затылок, загривок' Порх. Пск., 1902–1904. *Кyршина* 'затылок' Пск. Пск., Копаневич (СРНГ 16: 205). *Кaршевeнь*, *кoршевeнь* 'затылок' Пск., Твер. (СРНГ 13: 111). Причем последнее явно связано с *карк* 'затылок' Смол.,

Ионав. Лит. ССР, Прейл. Латв. ССР (СРНГ 13: 91) следует рассматривать на славянской почве, ср. укр. *карк* 'затылок, шея', при белорус. *карак*, польск. *kark* 'затылок', словац. *krk* 'шея' (ЕСУМ 2: 392). Причем скорее всего не относится сюда эст. *kikri* 'затылок' (Kalima 1919: 138), которое связано с другими русскими данными: *кúкры* 'плечи' Каргол., Заонеж. (Куликовский 1898: 45). *Кúкры* 'плечи' Любыт. (НОС 4: 174). *Кúкры, кúкорки* 'плечи, спина' Север (Даль 2: 218). *Кукúры* 'заплечье, закорки' Фиров., Калинин., 1937–1940 (СРНГ 16: 46). *Кúкры* 'закорки' Пинеж. (Кеврола) (Симица, КСРНГ). *Кúкорки* 'плечи' Шенк. Арх. (Опыт: 96).

Изолированная этимологизация некоторых единиц не приводит к этимологическим версиям, которые можно рассматривать как весьма надежные и верифицированные. Например, М. Фасмер для лексемы *облас* выдвигает версию о связи со словом *облый* 'круглый' (Фасмер 3: 102). Слово широко представлено в русских говорах Сибири.

Облас 'лодка, выдолбленная из цельного дерева; челнок' *Облас* – *лодочка* очень легкая, но крайне неустойчивая, употребляемая рыбаками для закидывания невода. Обск. (Слов. Карт. ИРЯЗ), Том., 1852, Кольв. Новосиб., 1970, Сиб., Tobol., 1895 (СРНГ 22: 87). *Обласа* 'речное судно' Сев. Двина (Слов. Акад. 3: 16). Арх. *Обласишко* 'лодка-долбленка' Том., 1964 (СРНГ 22: 87). *Обласка* «долбленная лодка длиной от 2.5 до 5 саженей» Нарым., 1865. Зап.-Сиб. (СРНГ 22: 87).

На наш взгляд, лексема *обласок* входит в гнездо *ласт* 'материал (дранка, лучина, рейки), которым прошивают просмоленные и законопаченные пазы судна, лодки' Астрах. (Опыт: 101; СРНГ 16: 279). *Ласт* 'небольшая деревянная лопаточка, которой берут тесто из квашни' Мезен. Арх., 1949. Беломор. (СРНГ 16: 279). *Ласт* 'посудина, в которую перекладывают сваренную рыбу, тесто из квашни и т. д.' Печор. Арх. (СРНГ 16: 279). Причем корень восходит к прибалтийско-финским данным – русск. диал. *ласт* 'материал для обивки лодки', ср. фин., ливв. *lasta* 'дранка, планка' (Фасмер 2: 463), *областить* 'обить по пазам дранкой' (Даль 2: 612), Значительные фиксации в Сибири связаны с севернорусской миграцией.

В ряде случаев, когда речь идет о названиях фауны и флоры, полный комплексный анализ всей совокупности данных может помочь в выработке этимологической версии.

Невозможно рассматривать наименование *ровдяной* гусь, *рòвда* 'мелкая порода гусей' Кем. Арх. (КСРНГ). «Дикий мелкой породы гусь» Кем., Кольск. (Подвысоцкий 1885: 147). *Рòвденная* селедка 'сельдь, вылавливаемая из-под льда' Кем. (Летняя река) (КСРГК). *Ровдяной*, вероятно, является образованием на русской почве от *рòвда* 'слой мерзлого грунта под оттаявшей сверху почвой' Вытегор. (Мегра, Девятины, Бараны, Нижняя Водлица, Ошта), Подпорож. (Шустручей), Сегеж. (Валдай, Вожма гора), Вашк., Беломор. (Сум. Посад), Кирил. (Ферапонтово), Белоз. (Нижняя Мондома, Пыжелохта, Чалекса)

(ПЛГО). «Лед, находящийся в земле» Кем., Онеж. Арх. (Опыт: 191). «Мерзлая в низших слоях никогда не оттаивающая земля» Онеж., Кем. Арх. (Подвысоцкий 1885: 147). «Мокрая земля, смерзшаяся комками, промерзлый верхний слой земли» Каргоп. (р. Онега, Устьмоша, Вохтома), Пудож. (Корбозеро, Водлозеро, Янгозеро), Вытегор. (Девятины, Черная слобода, Ковжозеро, Шимозеро), Олон. (Ведлозеро), Заон. (Шуньга) (Куликовский 1898: 100). «Мерзлая земля по весне» Заонежье (Певин, КСРНГ). «Не оттаявшая весной почва» Черепов. (КСРНГ). «Не совсем оттаявшая земля веной» – *Косулить бы наб нужнехонько, да ишо ровда е.* Вытегор. (КСРНГ). «Небольшое, но скрытое скопление льда в почве весной» Кирил. Волог. (КСРНГ). «Слой мерзлого грунта на весенней дороге» *Сейчас дорога еще ничего, вот когда ровда выйдет, тогда ни пройти, ни проехать.* Вытегор. (Нижняя Водлица) (КСРНГ). *Ровда* ‘неоттаявший верхний слой земли, мерзлота’ Вытегор. (Анхимово, Казаково, Коштуги, Ошта, Мегра, Ундозеро) (Суспицына 1993: 161). *Ровда* ‘вода, образовавшаяся их оттаявшей почвы’ – *Ежели осень была сильно дождлива, то весной вода в реке долго держится высокой, ровда из мерзлой почвы образуется.* Кадуйск. Волог. Вашк. Волог. (КСРНГ). «Болотная ржавая вода» Каргоп. (Кенозеро), Вытегор. (Тудозеро) (Куликовский 1898: 100). «Весенние испарения» Каргоп. (Мишковская в-сть) (Куликовский 1898: 100). *Ровга* ‘слой мерзлого грунта под оттаявшей сверху почвой’ Каргоп. (Архангело, Лекшмозеро, Малая Шалга, Нокола, Тихманьга, Троица, Семеновская), Плесецк. (Пекшлахта, Филипповская) (ПЛГО). Т. е. *ровдяной гусь* – это гусь, появляющийся ранней весной, вряд ли следует предполагать какую-л. связь с саам. кильд. *rõvč* ‘полость, трещина во льду’, хотя на прибалтийско-финской почве это общая единица (KOLTKS 1: 453). Этимологические изыскания по данному материалу уже имеют давнюю традицию. Грот первый связал его с фин. *routa* ‘мерзлая земля’ (Грот 1876: 447). Ср. также фин. *routa* ‘глубоко промерзший слой почвы (осенью, если земля замерзла неровно), весной – прочный почвенный лед’ (SKES 4: 850). Погодин вариант *ровда* относит также к фин. *routa*, а *ровга* к фин. *rouhkea* ‘ломкий, хрупкий’ (Погодин 1904: 55) Калима указывает на карельский источник, ср. кар. *rouda* ‘мерзлота, мерзлый слой почвы’, однако для него не ясно взаимоотношение вариантов *ровда* и *ровга* (Kalima 1919: 203).

Еще один подобный пример.

Лудога ‘рыба сиг’ Ладож. оз., Петерб. (Даль 2: 276). *Лудога* «зобатый сиг, ловающийся в Онежском озере» р. Свирь, Петрозав. (Куликовский 1898: 51). *Лудега, лудера* «разновидность рыбы палы; самец имеет красноватый оттенок, самка черные бока; мясо желтого (у самки почти белого) цвета» Заонежье (Куликовский 1898: 51; СРНГ 17: 179). *Лудога* ‘время лучшей ловли сигов на Ладожском озере’ Ладож. Петерб. (СРНГ 17: 180). *Лудыга* ‘период осеннего лова рыбы’ р. Волхов, Ладож. Петерб., 1888 (СРНГ 17: 180). *Лбдог* «порода

северной рыбы, обитающей в реке Сосьве» (Даль 2: 267; СРНГ 17: 106). Лодуга ‘вид рыбы, обитающей в Волхове’ – *Есть, господа, человек доброй, живет в немецкой области под Иваном-городом в реке Нарве, по имени рыба Сиг, да другой господа, человек доброй, живет в Новгородской области в реке Волхове, по имени рыба Лодуга* (СРНГ 17: 106). Лодóжина ‘мясо рыбы лодог’ (Даль 2: 267; СРНГ 17: 106). Отмечается также наименования палья *лудожная* или *лудная*; *лудожский сиг* (СРНГ 17: 180).

Я. Калима в качестве этимона приводит фин. *luotosiika*, М. Фасмер повторяет его материалы. Совершенно непонятно, как из финского композита могла получиться русская форма *лудога*. Более аргументированная версия у Герда, который считает, что «можно предположить, что слово *лудога* довольно широко употреблялось в прибалтийско-финских языках для обозначения определенного вида рыб, несколько отличного от других сигов. Ср. финск. *luutokka, lutokka-siika, luoto*» (Герд 1969: 169). По мнению А. С. Герда, из прибалтийско-финских диалектов южного Приладожья слово *лудога* проникает в соседние русские говоры (Герд 1969: 169). На наш взгляд, приведенные выше прибалтийско-финские формы – это заимствования из русских говоров, что подтверждается вокализмом этих слов: *luutokka*, где долгое [uu] – явно из русского; к тому же, в финских словах уже утрачена мотивация, так как *luu, lu* имеет значение ‘кость’ в прибалтийско-финских языках. По-видимому, прав акад. Н. Я. Озерецковский, который писал: «На Ладожском озере ловят сигов около луд, потому сиги оные лудогою или превратно лудожкою называются» (Озерецковский 1792: 154 = Озерецковский 1989: 111). Т. е. заимствованное слово *луда* в качестве одной производной получило наименование *сига*, которое было заимствовано обратно в прибалтийско-финские диалекты. Версию о русском происхождении слова *лудога*, на наш взгляд, подтверждают приводимые Пушкаревым различные названия *сига*, в которых прилагательные служат указанием на места, где водится эта рыба или на качество мяса, или строение тела: *сиг сиголовый, сиг низовой, сиг проходной, сиг зобатый, ямный сиг, сиг песчаный, сиг песочный, сиг паровой, челмужский сиг, меженный сиг, сиг шальский, сиг верхосvirка, сиг свирский, сиг-килец* (Пушкарев 1902: 162–166). Пушкарев замечает, что ялгубцы (Петрозаводский уезд) говорят *кильця*, что, по-видимому, связано с вепс. *kil'č* (ср. вепс. *kil'č-n'ena* ‘курносый нос’). А наименования *лудожский сиг*, наряду с *лудожная палья*, ведут к форме *сиг-лудога* (Пушкарев 1902: 162–166). Таким образом, вот как проходил процесс: кар. *luodo, lod* ‘подводная каменистая мель’ → русск. *луда, лода* ‘то же’ → русск. *лудога* ‘сиг, который водится на лудах’ – из фин. *luutokka, luutokka-siika*.

В ряде случаев этимологический анализ формы заголовочного слова позволяет выявить неточности или некорректности прочтения коллекторской записи или трактовки анализа.

Например, у И. И. Срезневского не совсем корректно восстанавливается заголовочная единица *харь* при иллюстрации: – *А брати имь та десятая рыба семга со всяково улову <...> со всякихъ ловцовъ, съ неводчиковъ, и съ харовъ, и съ речныхъ заборовъ* (Срезневский 3: 1363, под 1582 г.). Ср., однако, иллюстрацию для слова *гарьва*: *и с гаровъ четвертая рыба* (см. выше), где генетив множественного числа такой же, как и у рассматриваемой единицы. Исходя из этого, возможно восстановить форму номинатива *хърва* с другим типом консонантизма в первом слове. *Хърва* «сеть, невод на семгу» фиксируется в Архангельской губернии Далем (Даль 4: 558), а также на Кольском полуострове: *хърва* «крупноячейная сеть для ловля семги, натягиваемая <...> на колья, вбитые в дно водоема» Ловозер., Терск. (КСРНГ). Грот и Подвысоцкий возводят к сканд. *garn* 'рыболовная сеть' (Грот 1876: 471; Подвысоцкий 1885: 30). Калима считает эту версию ошибочной и относит материал к карельско-вепсскому влиянию, ср. ливв. *harva-*, вепс. *harv* 'сеть с крупной ячейей' (Kalima 1919: 91; см. также Фасмер 1: 392–393; Фасмер 4: 224). В прибалтийско-финских языках это гнездо имеет первичное значение 'редкий, несчастый', кар., фин. *harva*, ливв. *harvu*, люд. *harv*, вепс. *harv*; ср. также саам. тер. *xairv* 'сеть с крупной ячейей на семгу', морд. эрз. *šuro*, мокш. *šurā* 'редко, редкий', удм. *šer* 'редкий', хант. *tūrər* 'редкий (лес, сеть)' (SKES 1: 60–61). Вероятно, в прибалтийско-финских языках слово *harv(a)* было атрибутивом, либо частью композита, ср. ливв. *harvu verko* 'сеть с крупной ячейей' (СКЯМ: 60), при заимствовании эта единица в русском языке получила субстантивное значение – вид рыболовной сети. Русские диалектные данные фиксируются с начальным [x], [r] и [a]. Это объясняется следующим образом: вариант *гарва* – более частотный, *гарба* – более близок к вепсским образцам, *харва* – к карельским. Иллюстрация в Доп. Опыт.: – *По озеру харвею едомские самоеды рыбы промышляют* (Доп. Опыт.: 311) вероятно представляет еще один вариант – **харвя* или **харвей*.

[*Кянь*] 'приспособление для вязания рыболовных сетей' Кандакаш. (СРГК 3: 84). Вероятно в СРГК заголовочную форму следует читать – *кянь*. Исходя из ареала, следует предполагать саамский источник, который однако имеет форму *kiepp^a*, *kiebp^(a)* 'игла для вязания сетей' (KOLTKS 1: 119), ср. также вепс. *käbū*, люд. *käbū* 'иглица для вязания сетей' (SKES 2: 261), вепс. *käbutada* 'вдевать нитку в челнок для вязания сетей' (СВЯ: 259).

[*Лáдаки*] 'десны' Медвежьегор. КАССР, 1970 (СРНГ 16: 228). При наличии *лáлока* и *лáлака* 'десна' с широким распространением и высокой частотностью фиксаций, интервокальное [д] вызывает сомнение в корректности формы.

См. *лалока, лалака* 'десна' Пск., Осташк. Твер., Новг., Пудож. КАССР, Холмог. Арх., Вытегор., Пудож. Олон., Волхов. Ленингр., Твер., Енис., Прейл. Латв. ССР, Йонав. Лит. ССР, Йыгев., Тарт. Эст. ССР, Мещов. Калуж. (СРНГ 16: 252). Хотя *лалаки* 'десны' Олон. Лесков рассматривал как заимствование из кар. *lailakat* 'десны' (Лесков 1892: 100), Я. Калима – как результат финского воздействия (Kalima 1913: 76). Ср. русск.-церк.-слав. *лалока*, сербохорв. *ла̀лока* 'подбородок', словен. *lálók* 'грудь', *lálóka* 'челюсть', чешск., словац. *lalok* 'двойной подбородок, отвисшая кожа на шее у животных', польск. *łalok* 'подгрудок (у быка)' (Фасмер 2: 454).

В ряде случаев, когда речь идет о семантических диалектизмах, следует весьма осторожно предлагать в качестве толкования номинацию общего типа, например в СРГК для единицы *пу́лька* представлено значение 'ягода', при следующей иллюстрации: *Мы однажды набрали земляники, вот таки пульки были с палец*, Тихв. (СРГК 5: 347). Это, на наш взгляд, не вполне корректно. Кроме того, такого рода толкование позволяет предположить неисконную основу, ср. фин. *ruola, ruolakka*, кар. *ruola*, люд. *виол* 'брусника' (SKES 3: 645), что в данном случае не имеет никаких оснований. Причем в контексте диалектных материалов слово *пу́лька* имеет значение 'о мелкой ягоде – в сравнении'.

Этимология диалектного слова, особенно когда идет речь о происхождении лексической единицы в зоне языковых контактов, неразрывно связана с определением его места среди однокоренных и семантически близких слов или с отнесением его к иноязычному лексикону, представляющему заимствованный либо субстратный пласт в диалектном вокабуляре. Кроме того, для исконной лексики крайне важно выявление и представление различных семантических переходов и сдвигов. Вне всякого сомнения, этимология диалектного слова должна быть неразрывно связана с его историей, а в ряде случаев должна составить предмет новых исследований. Хотя в настоящее время при разнонаправленных миграционных потоках крайне трудно восстанавливать непрерывность лексических ареалов в исторической ретроспективе, а также отдельных семантических звеньев каждого слова, при весьма сложной задаче определения разрыва или трансформации семантического развития. Все это, в ряде случаев, имеет большое значение для верификации этимологических версий.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аникин РЭС – Аникин Александр Е., 2007–2019–, *Русский этимологический словарь*, вып. 1–13–, Москва–Новосибирск: ИРЯ РАН, Ин-т филологии СО РАН.

- Большакова Наталья В., 1989, *О варьировании плавных согласных в народных говорах*, в: *Севернорусские говоры. Межвузовский сборник*, вып. 5, ред. Александр С. Герд, Ленинград: Издательство Ленинградского университета, с. 9–14.
- Воробьева Ида А. (ред.), 1993–1998, *Словарь русских говоров Алтайя*, т. 1–4, Барнаул: Издательство Алтайского государственного университета.
- Герд Александр С., 1969, *Из истории некоторых прибалтийско-финских заимствований в современной русской ихтиологической терминологии (рипус, ряпушка, лудога)*, в: *Вопросы теории и истории языка. Сборник статей, посвящ. памяти Б.А. Ларина*, ред. Никита А. Мещерский, Ленинград: Издательство Ленинградского университета, с. 164–170.
- Герд Александр С., 1995, *Материалы для этимологического словаря севернорусских говоров (А-Г)*, в: *Севернорусские говоры. Межвузовский сборник*, вып. 6, ред. Александр С. Герд, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, с. 85–107.
- Герд Александр С., 1999, *Материалы для этимологического словаря севернорусских говоров (Д-З)*, в: *Севернорусские говоры. Межвузовский сборник*, вып. 7, ред. Александр С. Герд, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, с. 177–139.
- Герд Александр С., 2004, *Материалы для этимологического словаря севернорусских говоров (И-М)*, в: *Севернорусские говоры. Межвузовский сборник*, вып. 8, ред. Александр С. Герд, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, с. 173–236.
- Герд Александр С., 2008, *Материалы для этимологического словаря севернорусских говоров (Н-Р)*, в: *Севернорусские говоры. Межвузовский сборник*, вып. 9, ред. Александр С. Герд, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, с. 209–263.
- Герд Александр С., 2009, *Материалы для этимологического словаря севернорусских говоров (С-Я)*, в: *Севернорусские говоры. Межвузовский сборник*, вып. 10, ред. Александр С. Герд, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, с. 144–176.
- Гильфердинг Александр Ф., 1949–1951, *Онежские былины, записанные Александром Федоровичем Гильфердингом летом 1871 года*, т. 1–3, Москва-Ленинград: Издательство Академии наук (1. изд. 1873).
- Грот Яков К., 1876, *Слова областного словаря, сходные с финскими*, в: Яков К. Грот, *Филологические изыскания*, Санкт-Петербург: Второе отделение Императорской Академии наук, с. 470–474.
- Гусева Людмила Г., 1971, *Заемствованные слова в географической терминологии Каргопольского края*, «Ученые записки УрГУ. Серия филологическая», № 114, вып. 18, с. 128–132.
- Даль – Даль Владимир И., 1880–1882, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, 2. испр. изд., Санкт-Петербург – Москва: М. О. Больф.
- Доп. Опыт. – Второе отделение Императорской Академии наук, 1858, *Дополнение к Опытю областного великорусского словаря*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.

- ЕСУМ – Мельничук Олександр С. (ред.), 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Київ: Наук. думка.
- Калашникова Регина Б., 1994, *Молодежная заонежская беседа конца XIX–начала XX в.*, «Кижский вестник», № 4, с. 57–68.
- КСРГК – Картотека *Словаря русских говоров Карелии и сопредельных областей*, Словарный кабинет имени Б. А. Ларина, Санкт-Петербургский государственный университет.
- КСРНГ – Картотека *Словаря русских народных говоров*, Словарный кабинет имени Б. А. Ларина, Санкт-Петербургский государственный университет.
- Куликовский Герман И., 1898, *Словарь областного олонецкого наречия в его бытовом и этнографическом применении*, Санкт-Петербург: Отделение русского языка и словесности Императорской академии наук.
- Лесков Николай Ф., 1892, *О влиянии карельского языка на русский в пределах Олонецкой губернии*, «Живая Старина», № 4, с. 97–103.
- Маньшина Ольга В., 2008, *Славянская и прибалтийско-финская лексика в русских говорах Прионежья*, в: *Слово и текст в культурном сознании эпохи*, ч. 2, ред. Гурий В. Судаков, Вологда: Вологодский государственный педагогический университет, с. 104–114.
- Михайлова Любовь П., 1986, *Географическая лексика в русских говорах Карелии (названия болот)*, в: *Севернорусские говоры в иноязычном окружении*, ред. Владимир В. Колесов, Сыктывкар–Пермь: Пермский университет, с. 76–88.
- НОС – Строгова Вера П. (ред.), 1992–1995, *Новгородский областной словарь*, вып. 1–12, Новгород: Издательство Новгородского пединститута.
- Озерецковский Николай Я., 1792, *Путешествие по озерам Ладожскому и Онежскому*, Санкт-Петербург: Императорская Академия наук.
- Озерецковский Николай Я., 1989, *Путешествие по озерам Ладожскому и Онежскому*, Петрозаводск: Карелия.
- Ончуков Николай Е., 1908, *Северные сказки. Архангельская и Олонецкая гг.*, Санкт-Петербург: Типография А. С. Суворина.
- Опыт – Второе отделение Императорской Академии наук, 1852, *Опыт областного великорусского словаря*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- Певин Петр И., 1891, *Толвуйский приход Петрозаводского уезда Олонецкой губернии*, «Олонецкие губернские ведомости», № 84, с. 851–852.
- ПЛГО – Полевое лингвогеографическое обследование (материалы, собранные автором в диалектологических экспедициях по русским говорам и финно-угорским языкам).
- Погодин Александр Л., 1904, *Севернорусские словарные заимствования из финского языка*, «Варшавские университетские известия», № 4, с. 1–72.
- Подвысоцкий Александр О., 1885, *Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- Пушкарев Николай Н., 1902, *Физико-географические данные об Онежском озере, сведения об его ихтиофауне и ее происхождении*, в: *Олонецкий сборник. Материалы*

- для истории, географии, статистики и этнографии Олонецкого края, ред. Иван И. Благовещенский, Петрозаводск: Губ. Тип., с. 31–177.
- Рыбников Павел Н., 1864, *Сборник слов, употребляемых в Олонецкой губернии, «Этнографический сборник, издаваемый Императорским русским географическим обществом»*, вып. 6, с. 1–24.
- СВЯ – Зайцева Мария И., Муллонен Мария И., 1972, *Словарь венского языка*, Ленинград: Наука.
- СКЯМ – Макаров Григорий Н., 1990, *Словарь карельского языка. Ливвиковский диалект*, Петрозаводск: Карелия.
- СКЯП – Пунжина Александра В., 1994, *Словарь карельского языка. Тверские говоры*, Петрозаводск: Карелия.
- Слов. Акад. – Второе отделение Императорской Академии наук, 1847, *Словарь церковнославянского и русского языка*, 1847, т. 1–4, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- СРГК – Герд Александр С. (ред.), 1994–2005, *Словарь русских народных говоров Карелии и сопредельных областей*, вып. 1–6, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- СРГНП – Ивашко Людмила А. (ред.), 2003–2005, *Словарь русских говоров Низовой Печоры*, т. 1–2, Санкт-Петербург: Филологический ф-т СПбГУ, Изд-во С.-Петерб. ун-та.
- Срезневский – Срезневский Измаил И., 1893–1912, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т. 1–3, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (ред.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, т. 1–51–, Москва – [Ленинград=] Санкт-Петербург: Наука.
- ССКЗД – Сорвачева Валентина А. (ред.), 1961, *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов*, Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- Суспицына Инесса Н., 1993, *Метеорологическая лексика прибалтийско-финского происхождения в говорах бассейна реки Вытегры*, в: *Язык и прошлое народа*, ред. Александр К. Матвеев, Екатеринбург: Уральский государственный университет им. А. М. Горького, с. 157–164.
- Фасмер – Фасмер М., 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–4, пер. и доп. Олег Н. Трубачев, Москва: Прогресс.
- Шелепова Людмила И. (ред.), 2007–2013, *Историко-этимологический словарь русских говоров Алтая*, т. 1–7, Барнаул: Издательство Алтайского государственного университета.
- Kalima Jalo, 1913, *Kritisches zur Frage über die Finnisch-ugrischen Element im Russischen. II (Zelenin, Vasmer, Pogodin)*, «Rocznik slawistyczny», т. 6, с. 74–94.
- Kalima Jalo, 1919, *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*, Helsinki: Société Finno-Ougrienne.

- Kalima Jalo, 1923, *Etymologische Streifzüge 1–7*, «Finnisch-ugrischen Forschungen», т. 16, № 1, с. 64–74.
- KKS – Virtaranta Pertti, Koponen Raija (ред.), 1968–2005, *Karjalan kielen sanakirja*, т. 1–6, Lexica Societatis Fenno-ugricae 16, Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- KOLTKS – Itkonen Toivo I., 1958, *Koltan- ja Kuolanlapin sanakirja*, т. 1–2, Lexica Societatis Fenno-ugricae 15, Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- SKES – Toivonen Yrjö H., Itkonen Erkki, Joki Aulis J., Peltola Reino (ред.), 1955–1981, *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, т. 1–7, Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- SSAP – Itkonen Erkki, Kulonen Ulla-Maija (ред.), 1992–2000, *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*, т. 1–3, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Anikin, Aleksandr E. (2007–2019). *Russkii ètimologicheskii slovar'* (Vols. 1–13) [Anikin RÈS]. Moskva–Novosibirsk: IRIA RAN, In-t filologii SO RAN.
- Bol'shakova, Natal'ia V. (1989). O var'irovanii plavnykh soglasnykh v narodnykh govorakh. In Aleksandr S. Gerd (Ed.), *Severnoruskie govory: Mezhhuzovskii sbornik* (5th ed., pp. 9–14). Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- Dal', Vladimir I. (1880–1882). *Tolkovyï slovar' zhivogo velikoruskogo iazyka* (3rd rev. ed., Vols. 1–4) [Dal']. Sankt-Peterburg: Tip. Tovarishchestva M. O. Vol'f.
- Fasmer, Maks. (1964–1973). *Ètimologicheskii slovar' russkogo iazyka* (Oleg N. Trubachev, Trans.) (Vols. 1–4) [Fasmer]. Moskva: Progress.
- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.
- Gerd, Aleksandr S. (1969). Iz istorii nekotorykh pribaltiïsko-finskikh zaimstvovaniï v sovremennoi russkoï ikhtiologicheskoi terminologii (ripus, riapushka, ludoga). In Nikita A. Meshcherskii (Ed.), *Voprosy teorii i istorii iazyka: Sbornik stateï posviashch. pamiati B. A. Larina* (pp. 164–170). Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- Gerd, Aleksandr S. (1995). Materialy dlia ètimologicheskogo slovaria severnorusskikh govorov (A–G). In Aleksandr S. Gerd (Ed.), *Severnoruskie govory: Mezhhuzovskii sbornik* (Vol. 6, pp. 85–107). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- Gerd, Aleksandr S. (1999). Materialy dlia ètimologicheskogo slovaria severnorusskikh govorov (D–Z). In Aleksandr S. Gerd (Ed.), *Severnoruskie govory: Mezhhuzovskii sbornik* (Vol. 7, pp. 177–139). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- Gerd, Aleksandr S. (2004). Materialy dlia ètimologicheskogo slovaria severnorusskikh govorov (I–M). In Aleksandr S. Gerd (Ed.), *Severnoruskie govory: Mezhhuzovskii sbornik* (Vol. 8, pp. 173–236). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- Gerd, Aleksandr S. (Ed.). (1994–2005). *Slovar' russkikh govorov Karelii i sopredel'nykh oblastei* (Vols. 1–6) [SRGK]. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.

- Gerd, Aleksandr S. (2008). Materialy dlia ètimologicheskogo slovaria severnorusskikh govorov (N–R). In Aleksandr S. Gerd (Ed.), *Severnorusskie govory: Mezhvuzovskii sbornik* (Vol. 9, pp. 209–263). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- Gerd, Aleksandr S. (2009). Materialy dlia ètimologicheskogo slovaria severnorusskikh govorov (S–IA). In Aleksandr S. Gerd (Ed.), *Severnorusskie govory: Mezhvuzovskii sbornik* (Vol. 10, pp. 144–176). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- Gil'ferding, Aleksandr F. (1949–1951). *Onezhskie byliny, zapisannye Aleksandrom Fedorovichem Gil'ferdingom letom 1871 goda* (Vols. 1–3). Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk. (1st ed. 1873).
- Grot, Iakov K. (1876). Slova oblastnogo slovaria, skhodnye s finskimi. In Iakov K. Grot, *Filologicheskie izyskaniia* (pp. 470–474). Sankt-Peterburg: Vtoroe otdelenie Imperatorskoï Akademii nauk.
- Guseva, Liudmila G. (1971). Zaimstvovannye slova v geograficheskoi terminologii Kargopol'skogo kraia. *Uchenye zapiski UrGU: Seriiia filologicheskaiia*, 114(18), 128–132.
- Itkonen, Toivo I. (1958). *Koltan- ja Kuolanlapin sanakirja* (Vols. 1–2) [KOLTKS]. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Itkonen, Erkki, & Kulonen, Ulla-Maija (Eds.). (1992–2000). *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja* (Vols. 1–3) [SSAP]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ivashko, Liudmila A. (Ed.). (2003–2005). *Slovar' russkikh govorov Nizovoï Pechory* (Vols. 1–2) [SRGNP]. Sankt-Peterburg: Filologicheskii f-t SPbGU.
- Kalashnikova, Regina B. (1994). Molodezhnaia zaonezhsskaia beseda kontsa XIX–nachala XX v. *Kizhskii vestnik*, 4, 57–68.
- Kalima, Jalo. (1913). Kritisches zur Frage über die Finnisch-ugrischen Element im Russischen: II (Zelenin, Vasmer, Pogodin). *Rocznik slawistyczny*, 6, 74–94.
- Kalima, Jalo. (1919). *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. Helsinki: Societé Finno-Ougrienne.
- Kalima, Jalo. (1923). Etymologische Streifzüge 1–7. *Finnisch-ugrischen Forschungen*, 16(1), 64–74.
- Kartoteka slovaria russkikh govorov Karelii i sopredel'nykh oblastei [KSRGK]. (n.d.). Slovarnyi kabinet imeni B. A. Larina, Sankt-Peterburgskii gosudarstvennyi universitet.
- Kartoteka slovaria russkikh narodnykh govorov [KSRNG]. (n.d.). Slovarnyi kabinet imeni B. A. Larina, Sankt-Peterburgskii gosudarstvennyi universitet.
- Kulikovskii, German I. (1898). *Slovar' oblastnogo olonetskogo narechiia v ego bytovom i ètnograficheskom primenenii*. Sankt-Peterburg: Otdelenie russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoï akademii nauk.
- Leskov, Nikolai F. (1892). O vliianii karel'skogo iazyka na russkii v predelakh Olonetskoi gubernii. *Zhivaia Starina*, 1892(4), 97–103.
- Makarov, Grigorii N. (1990). *Slovar' karel'skogo iazyka: Livvikovskii dialekt* [SKIAM]. Petrozavodsk: Kareliia.
- Man'shina, Ol'ga V. (2008). Slavianskaia i pribaltiisko-finskaia leksika v russkikh govorakh Prionezh'ia. In Gurii V. Sudakov (Ed.), *Slovo i tekst v kul'turnom soznanii èpokhi* (Vol. 2, pp. 104–114). Vologda: Vologodskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet.
- Mel'nychuk, Oleksandr S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukraïns'koï movy* (Vols. 1–6) [ESUM]. Kyiv: Nauk. dumka.

- Mikhaïlova, Liubov' P. (1986). Geograficheskaia leksika v russkikh govorakh Karelii (nazvaniia bolot). In Vladimir V. Kolesov (Ed.), *Severnorusskie govory v inoiazыchnom okruzhenii* (pp. 76–88). Syktyvkar: Permskii universitet.
- Myznikov, Sergeï A. (n.d.). *Polevoe lingvogeograficheskoe obsledovanie* [PLGO, materials on Russian dialects and Finno-Ugric languages collected by the author in dialectological expeditions].
- Onchukov, Nikolai E. (1908). *Severnye skazki: Arkhangel'skaia i Olonetskaia gg.* Sankt-Peterburg: Tipografiia A. S. Suvorina.
- Ozeretskivskii, Nikolai IA. (1792). *Puteshestvie po ozeram Ladozhskomu i Onezhskomu.* Sankt-Peterburg: Imperatorskaia Akademiia nauk.
- Ozeretskivskii, Nikolai IA. (1899). *Puteshestvie po ozeram Ladozhskomu i Onezhskomu.* Petrozavodsk: Kareliia.
- Pevin, Petr I. (1891). Tolvuiskii prikhod Petrozavodskogo uezda Olonetskoï gubernii. *Olonetskie gubernskie vedomosti*, 84, 851–852.
- Podvysotskii, Aleksandr O. (1885). *Slovar' oblastnogo arkhangel'skogo narechiia v ego bytovom i étnograficheskom primenenii.* Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii nauk.
- Pogodin, Aleksandr L. (1904). Severnorusskie slovarnye zaimstvovaniia iz finskogo iazyka. *Varshavskie universitetskie izvestiia*, 4, 1–72.
- Punzhina, Aleksandra V. (1994). *Slovar' karel'skogo iazyka: Tverskie govory* [SKIAP]. Petrozavodsk: Kareliia.
- Pushkarev, Nikolai N. (1902). Fiziko-geograficheskie dannye ob Onezhskom ozere, svedeniia ob ego ikhtiofaune i ee proiskhozhdenii. In Ivan I. Blagoveshchenskii (Ed.), *Olonetskiï sbornik: Materialy dlia istorii, geografii, statistiki i étnografii Olonetskogo kraia* (pp. 31–177). Petrozavodsk: Gub. Tip.
- Rybnikov, Pavel N. (1864). Sbornik slov, upotreblaemykh v Olonetskoï gubernii. *Étnograficheskiï sbornik, izdavaemyi Imperatorskim russkim geograficheskim obshestvom*, 6, 1–24.
- Shelepova, Liudmila I. (Ed.). (2007–2013). *Istoriko-étimologicheskii slovar' russkikh govorov Altaia* (Vols. 1–7). Barnaul: Izdatel'stvo Altaïskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Sorvacheva, Valentina A. (Eds.). (1961). *Sravnitel'nyi slovar' komi-zyrianskikh dialektov* [SSKZD]. Syktyvkar: Komi knizhnoe izdatel'stvo.
- Sreznevskii, Izmail I. (1893–1912). *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam* (Vols. 1–3) [Sreznevskii]. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii nauk.
- Strogova, Vera P. (Ed.). (1992–1995). *Novgorodskii oblastnoi slovar'* (Vols. 1–12) [NOS]. Novgorod: Izd-vo Novgorodskogo pedinstitutu.
- Suspitsyna, Inessa N. (1993). Meteorologicheskaia leksika pribaltiïsko-finskogo proiskhozhdeniia v govorakh basseïna reki Vytegry. In Aleksandr K. Matveev (Ed.), *IAzyk i proshloe naroda* (pp. 157–164). Ekaterinburg: Ural'skii gosudarstvennyi universitet im. A. M. Gor'kogo.
- Virtaranta, Pertti, & Koponen, Raija (Eds.). (1968–2005). *Karjalan kielen sanakirja* (Vols. 1–6) [KKS]. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.

- Vorob'eva, Ida A. (Ed.). (1993–1998). *Slovar' russkikh govorov Altaia* (Vols. 1–4). Barnaul: Izdatel'stvo Altaiskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Vtoroe otdelenie Imperatorskoï Akademii nauk. (1847). *Slovar' tserkovnoslavianskogo i russkogo iazyka* (Vols. 1–4) [Slov. Akad]. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii nauk.
- Vtoroe otdelenie Imperatorskoï Akademii nauk. (1852). *Opyt oblastnogo velikoruskogo slovaria* [Opyt]. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii nauk.
- Vtoroe otdelenie Imperatorskoï Akademii nauk. (1858). *Dopolnenie k Opytu oblastnogo velikoruskogo slovaria* [Dop. Opyt]. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii nauk.
- Toivonen, Yrjö H., Itkonen, Erkki, Joki, Aulis J., & Peltola, Reino (Eds.). (1955–1981). *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (Vols. 1–7) [SKES]. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Zaitseva, Mariia I., & Mullonen, Mariia I. (1972). *Slovar' vepsskogo iazyka* [SVIA]. Lenin-grad: Nauka.

Dialectal Culture-Bound Terms in the Context of Ethnolinguistic Study

This article offers an etymological analysis of selected dialectal data paying heed to material folk culture. It should be noted that studies of dialectal data are largely based on material available in lexicographic sources. At the same time, however, knowledge of the realities of folk life and culture, including artefacts, can sometimes contribute to the success of comparative etymological analysis as it can provide evidence both for and against a particular etymology. The issue of variation is highly relevant in the analysis of dialectal material. When proposing an etymology, it is extremely important to establish support for particular options. However, it turns out that the versions chosen by authors are often based on marginal and obscure interpretations which are very difficult to verify.

Keywords: dialectal variant, lexicography, variation, etymology, folk culture.

Ключевые слова: диалектный вариант, лексикография, вариантность, этимология, народная культура.

ЗА ЕТИМОЛОГИЯТА НА ШЕСТ НЕПРАВИЛНО ТЪЛКУВАНИ ИЛИ НЕЯСНИ ДУМИ

В статията се прави анализ на 6 думи, които в БЕР са неправилно обяснени (№ 1, 3, 4, 6) или са оставени като „неясни“ (№ 2, 5). Изложението е по азбучния им ред.

1. Дѐ(х)ам „неясно значение, само в нар. песен: *видел ги ѝе Детелин войвода, / видел ги ѝе, па не ги е деал, / оти нема невестата да водат* (Благоевград). – Срв. грц. *δέχομαι* ‘приемам, получавам’, вж. М. Филипова-Байрова, БЕз 11, 1961, 339“ (БЕР 1: 350). В Допълнението към Геровия речник се приписва на глагола *дѐам формата *дѣхамъ* и значението „забелязвам, сапикасвам; сравни **дексам**, опитам“ (Геров 6: 90). В тълкуването на *дѐам като ‘забелязвам, сапикасвам’ има противоречие: „видел ги ѝе“, а „не ги ѝе **деал**“, т.е. ‘не ги е **забелязал**’. Поради „неясното“, както се признава в БЕР, значение на *деал* е потърсена смислова (и формална) асоциация на глагола *дѐам с грц. *δέχομαι* ‘приемам, получавам’, подсказана още от лексикографа (Геров/Панчев), а „поправена“ и „доразвита“ в статия (Филипова-Байрова 1961: 339), към която препраща БЕР. В същата статия, а после и в монографията за гръцките заемки се приема фонетичната реконструкция по Геров (6: 90), според която *дѐам е уж от *дѣхамъ*, като се поправя и предполагаемото значение: „По-вероятно е *деал*, *дехал* [...] да значи ‘приемам, давам достъп до себе си, допушам до себе си’ [...]“ (Филипова-Байрова 1969: 85). Но и с така представяното значение на *дѐам тази част от текста на песента не става по-ясна, а читателят все още не разбира какво „не ги е правил“ *Детелин войвода*, като „ги е видял“. Според нас х в реконструираната форма *дехам (< *дѣхамъ*) е свръхстарателно, а *деал* в действителност е от стб. *дѣяль (< псл. *dĕjaly), причастие от глагола *дѣяти* (< псл. *dĕjati), та означава, че той ‘(нищо) не им/ги направил, (нищо) не им казал’, т. е. не ги е закачал, не ги е спирал, не е направил онова, което е можело да се наложи да прави или е имал намерение да направи в случай, че те, според неговите опасения, са „водели невестата [му]“. Този глагол, добре запазен в повечето славянски езици, а в българския език рядко срещан в самостоятелна употреба, е глаголът „дѣя ‘правя, върша; влияя’, запазен в частицата *недѣй* (вж.)“ (БЕР 1: 351). В РБЕ (РБЕ 3: 769) е отбелязано остар. *дѣя дѣеш* и (рядко) *дѣя дейиш* ‘действувам, работя,

правя'. То е застъпник на псл. **dĕjati dĕjo* 'слагам; правя; казвам', стб. *дѣяти дѣѣж* във формата на отрицателния императив *не дѣи* (ЭССЯ 4: 229–230; SP 3: 126–128), имперфективно-итеративна форма на примарното псл. **dĕti 1. ded'q* (SP 3: 163–165). В ЭССЯ 4 двете форми са разгледани като една лексема: **dĕ(ja)ti*. Сред българските застъпници на **dĕ(ja)ti* покрай *дяна* 'поместя, туря' и диал. *дѣнем* 'скрия', всъщност застъпници на псл. **dĕnoŕti*, от **dĕti 2* (SP 3: 158, 163–165), погрешно е приведено и диал. *дѣѣам* (ЭССЯ 4: 229). То не е от **dĕjati*, а от **dĕlati*, както недвусмислено показва: 1) приведената му семантика 'дялам' (рус. 'обтесывать'), 2) диал. форма за св. вид *дѣѣна* 'дялна', с полувокализация на *л* затварящо сричка (*л > ѣ*), характерна за говора на с. Тръстеник, Плевенско (Евстатиева 1971: 152), от който е въпросното *дѣѣам* (ЭССЯ 4: 229). Глайдът *ѣ* в диал. *дѣѣам* не е от псл. **j*, както може да изглежда на пръв поглед, а е от „преглас на меко *л* (*л'*) в *ѣ*“, също характерен за говора на с. Тръстеник (Евстатиева 1971: 152). Преглас на меко *л* (*л'*) в *ѣ* се явява и в производното от него помен *actionis dĕjān'e* 'дялане' в същия говор (Евстатиева 1971: 167). Относно смекчаването на *л* (*л' > ѣ*) в основата/корена на същия глагол *дялам* (от псл. **dĕlati*) срв. и *дѣл'ам* (рус. 'обтесывать') в ихтиманския и в самоковския градски говор, приведени под псл. **dĕlati* (ЭССЯ 4: 231–232). След като вече сме разграничили въпросното **dĕjati* 'слагам; правя; казвам' от съвсем другото **dĕlati* 'дялам' (рус. 'обтесывать'), можем да прибавим тук и производни с другото значение на глагола **dĕti *dĕjati*, а по-точно – на глагола *дявам*, със значението 'говоря, казвам', като допълнение към отбелязаното „родство значений 'facere' и 'dicere'“, на което се обръща внимание в ЭССЯ (ЭССЯ 4: 229–230) и в SP (SP 3: 165). Имаме предвид производните *додявам* *додѣя* 'омръзвам, дотягам, преча', *задявам*² *задяна* 'закачвам, задирям, безпокоя', *задявам се* 'закачвам се, шегувам се с някого' и *задявка* 'закачане, задиряне; закачка, шег' – всичките най-общо свързани с действието 'говорене/казване', в крайна сметка и с това загадъчно досега *дѣ(х)ам* с „неясно значение“.

2. Слогом „само в текст: ...нека са живи братанци, они че слдгом да дела (Бояна, Софийско). – Неясно“ (БЕР 7: 110). Сказуемото в изречението *че да дела* е форма за 3 л. мн. ч. бъдеще време 'ще (да) делят', с изпадане на съгласната на окончанието, компенсирани с удължаване на предходната гласна, характерно за „някои югозападни говори, като софийския говор [и т. н.]“ (Стойков 1993: 234). А въпросното *слдгом* е обстоятелствено пояснение в изречението, изразено с наречието *слдгом*. От описателно гледище то трябва да се разглежда като образувано с наст. -ом от народното *слдга* 'разбиране, съгласие, сговор', подобно на новото наречие *цифром* от съществ. *цифра*, а исторически погледнато представлява петрифицирана форма за твор. падеж ед. ч. с окончание -ом (< *-отъ). Такава изходна падежна форма е съвсем очаквана за сродното

и синонимно *слог* м. р. ‘сговор, съгласие’, а може да се излиза и от *слога* ж. р. ‘сговор, съгласие’ (Софийско, Трънско...), ‘разбирателство’ и т. н. (БЕР 7: 109, s.v. *слог*³), разглеждано върху ареал, обхващащ и сръбското пограничие – в сръбския език окончанието за твор. п. ед. ч. *-ом* на мъжките *-о*-основи е обхванало и женските *-а*-основи. Смисълът на изречението е пожелание или благословия ‘Да са живи братовите синове, те сговорно ще (се по)делят’.

3. Сьуру̀к, саврук, *саврък, съврѣк и сувору̀кав – производни от тур. *savruk*

3.1. Започваме от най-лесното, от „*сьуру̀к* ‘неспособен, непохватен, несръчен човек’ (Змеєво, Старозагорско; ДА)“, а може би двусрично **сьўру̀к* (?), правилно изведено „с диалектна редукция *a > ъ* и диалектен преход *в > у*“, или *в > ў*, „от тур. *savruk* ‘разсеян, невнимателен’“ (БЕР 7: 701). Остава да се добави, че съответстващото значение в турски е ‘несръчен, способен, непохватен, тромав’, дадено на първо място в ТБР (ТБР: 482) и почти същото, както на заемката *сьуру̀к*, а в БЕР е приведено значението ‘разсеян, невнимателен’, което в ТБР е на второ място. Заемката *сьуру̀к* привеждаме в подкрепа към анализа на спорните форми, смятани тук за варианти на *сьуру̀к* (**сьўру̀к*).

Тази заемка намираме с нередуцирано *a* в основата на фамилното име **Савру̀ков** (Селимски 1999а: 95 [= Селимски 2007: 43]), което С. Илчев отбелязва в Къкрин (Ловешко), като смята, че е „може би вм. **Ставруков* или *Сава Явруков* (?)“ (Илчев 1969: 436). Тя се явява и с изгласно *-г* в основата на фам. име **Савру̀гова** (за жена), също от Ловешки окръг, което Н. Ковачев (Ковачев 1999: 54) обосновава с недокументирано лично име „*Савру̀г* < *Савру̀к*“, без да го обяснява. За нарицателното *савру̀к* в говора на с. Прелом (Ловешко) информира доц. д-р Петър Джамбазов – това беше неговият роден говор.

3.2. *Сувору̀кав* прил. ‘който не може да направи почти нищо, не е способен, не го бива за майсторлък’ (Станьовци, Брезнишко), е анализирано като „сложно прилагателно, съставено от диал. *сув* = книж. *сух* (вж.) и *рука̀*, диалектен вариант на *ръка̀* (вж.). – Срв. *суврѣк*“ (БЕР 7: 546). Но в ОбрР няма нито едно прилагателно с подобен формален и семантичен строеж, а дооформено с наст. *-ав*, ако за **суворук* се реконструира словообразователно значение *‘който е със суха ръка / сухи ръце’. Прилагателните от този словообразователен тип имат твърде ясен строеж и съвсем не се нуждаят от подновяване с наст. *-ав*, която се прилага за словообразователно приспособяване на заемки, както напр. в *ка̀лпав* ‘лош, недоброкачествен’ < *ка̀лп* също < ар.-тур. *kalp* ‘подправен, фалшив (и т. н.)’ (БЕР 2: 175), *къ̀драв* ‘сляп’ < *къ̀ор* също < пер.-тур. *kör* ‘сляп’ (БЕР 3: 243–244) и др., или се подновява строежът на домашни непроизводни вече прилагателни, като *глу̀нав* от *глу̀п* и др. Прочее, формацията *сувору̀кав*, с мнимата съединителна гласна *-о-* и наст. *-ав*, е само „побългаряване“ на заемката *савру̀к/сьуру̀к* от тур. *savruk* (3.1).

3.3. „Суврък прил. ‘несръчен’ (Енина, Казанлъшко) се смята получено „с изпадане на неударено -о- от първоначално *суворѣк, сложно прилагателно, съставено от диал. *сув* = книж. *сух* (вж.) и *ръка* (вж.). За образуването срв. *еднорѣк*. – Срв. *суворѣкав*“ (БЕР 7: 547). Всъщност промените са могли да имат обратна последователност – не *суворѣк > суврък, а обратно – суврък ‘несръчен’, ergo (>) *суворѣк*, т. е. *‘със суха ръка (изсъхнала, болна) / сухи ръце’. Според нас *суврѣк* е с лабиализация на *а/ѣ* в позиция пред *в/ѹ* (**а/ѣ* > *у*) от **саврѣк/сѣврѣк* (от тур. *savruk*), а гласната *ѣ* във втората сричка е субституция на тур. *и* (> бълг. *у* или *ѣ*), срв. паралелизма *пѣнар* // *бунар* ‘кладенец’ от тур. *pinar* (БЕР 6: 58) и др. Разбира се, и тук звуковите промени не са протичали независимо от семантиката, която може да е била водеща в това формално вариране. Затова не е изключено да има резултат от радикална промяна – **сѣврѣк* > *суврѣк* – поради преосмисляне по народна етимология.

От варианта **саврѣк* на заемката *саврѣк* е основата на ФИ *Савръкова* (за жена) с единично отбелязване в Пловдивски окръг.

4. Сотрѣчвам, сутрѣчам, сотрѣщѣ

4.1. „*Сотрѣчвам, сотрѣча* диал. ‘подсещам, наумявам, подканвам, напомням, подсказвам’ (Геров), *сутрѣчам* ‘подканям, подтиквам някого към действия’ (Ново село, Троянско), *сутрѣчѣм* ‘наумявам, подсещам’ (Котел), ‘съветвам, наставлявам’ (Казанлък). – Неясно“ (БЕР 7: 362). – Според нас те всички са с консонант *ч* срещу очаквано *щ*, а идентични с поместеното по-долу *сотрѣщѣ* (4.3).

4.2. „*Сутрѣчам* ‘подканям, подтиквам някого към действия’ (Ново село, Троянско), *сутрѣчѣм* ‘наумявам, подсещам’ (Котел), ‘съветвам, наставлявам’ (Казанлък). – Неясно“ (БЕР 7: 362, 613).

4.3. „*Сотрѣщѣ* в клетви: *Ега го Бог сотрѣщѣ!* *Ега те сотрѣщѣ светѣ Недѣля!* (Царибродско; Пиротско), вж. *сутрѣщѣвам*“ (БЕР 7: 362).

Във всички случаи се отнася за преносно значение на глаголи с префикси (диал.) *со-* и *су-* (от псл. **сѣ-* и *сѣ-*), отговарящи на книжовните бълг. *с-* и *сѣ-*. А основата *-трѣщ-*, *-трѣч-*, кореспондираща на книжовните бълг. *-тѣрт-*, *-трѣт-/трѣт’-/трѣщ-*, е същата, както в „*натрѣщамъ* (да *натрѣтж*), *натрѣт-вамъ*“, с тълкуване на значението у Н. Геров (Геров 3: 234) „1) с удярие [...] убивамъ [= набивам] без рана“ и с приведени у него руски семантични еквиваленти, м. др., *натрѣчатъ*, *натрѣтитъ*, а представляващи **точни** съответствия, с гласна *у* (= стб. *ж* < псл. **ѣ*), но – в противоречие с тогавашния правопис – с буква *ѣ* вм. с *ж*. Така по-късно и у С. Младенов същите *натрѣтвам*, *натрѣщам*, *натѣртям*, *натѣртя* и пр., а и безпрефиксното *тѣртя* (с препратка към *трѣтвам*, *трѣшкам*), са също с буква *ѣ* за коренната гласна вм. *ж* (Младенов ЕРБЕ: 342, 645, 641) – големият етимолог не е подозирал, че те са идентични с приведените още у Н. Геров руски еквиваленти, а всъщност – точни съответствия на рус.

натручѣть, *натрутиѣть* и под. Тук спадат най-после и формациите *сутручѣвам* ‘убивам’, *Сутрушчѣло* га ‘Да го убие Господ’ и пр., несполучливо свързвани с *хрущя* и *хрускам* (Тодоров 1993–1994: 48–49). Предполагаме прочее, че няма вече основание за съмнение в това, че в основите на всички приведени по-горе формации (без *хрущя* и *хрускам*) е залегнал застъпник на псл. **trōtiti* ‘бутам, блъскам’, от което водят началото си и срб. и хрв. *trūčiti*, *trūčati*, пол. *trącić*, рус. *трутить*, укр. *трутити*, *тручати* и т. н. (Selimski 1998: 235–236 [= Селимски 2016: 80–82]; срв. БЕР 7: 613). А как изглеждат въпросните *сотручвам* *сотруча* и пр. откъм смисъла им ‘подсещам, наумявам, подканвам, напомням, под-сказвам’, ‘подканям, подтиквам някого към действия’, каква е връзката им с ‘бутам’? По преносния характер на значенията си те не са коренно различни от глагола *подтиквам* (от дефиницията на *сотручвам* *сотруча* и пр.), нито от *сбутвам* ‘= смушвам’ в „Сбутаха ме да мълча“ (БТР⁴: 862) и др. под.

5. *Суиш* ‘сватбен подарък’

„*Суиш* ‘сватбен подарък’ (Кукуш). – Фонетичен вариант на *сеиз*, *сеизин* ‘коняр; товарен кон’ (вж.). За развоя на значението срв. *сейсана* ‘кон, натоварен предимно с имане или дрехи’, срхр. *сејсана* ‘кон, натоварен с девически сватбен чеиз’, *сеиз*, *сејиз* ‘коняр; товарен кон; водач при сватба’“ (БЕР 7: 558). – Това тълкуване е неприемливо. Въпросното *суиш* няма нищо общо с названието *сеиз*(ин) нито по форма, нито откъм значение. То е с депалатализация на *c*' (> *c*-) и елизия на интервокално *v* от форма като *свиѣш* ‘подарък за младоженката от сватолетите’, „вероятно заемка от турски език“, от форма като „тур. диал. *söviş*, *söviş*, *süviş* ‘подарък за младоженеца, даван на сватбата от приятелите му и роднините му’“ (БЕР 7: 708).

6. „*Съфънак* в текст: *Мостъ е на два съфънакъ и пак гу зъля рикътъ* (Тихомирово, Старозагорско, ДА). – Според източника, значението е ‘нещо направено на два етапа’. Според приведения текст по-вероятно е значението ‘нещо наставено, настав’. В такъв случай произв. с наст. -ак от префигирана форма *съфана* на диал. *фана* < *хвана*, вж. *хванѣвам*. Срв. семантично *хват* в значението ‘място на хващане’“ (БЕР 7: 701). – Този анализ е неприемлив от словообразователно и от семантично гледище. Не можем да си представим това съществително като отглаголно с рядката наставка -ак – нито като *nomen instrumenti* от типа *натесаѣк* (от глг. *тесаѣм*), нито като народното *nomen actionis/acti* (*из*)*прово-дѣк* ‘изпращане някого’ и – отгук ‘пари в дар за изпращач’ (срв. БЕР 1: 170, с.в. *водѣя*), нито като суфиксална субстантивация на прилагателно от типа на *новѣк*, *простѣк* и др. Едва ли е основателно да се предполага тук и представка *съ-* в глагол **съфана*, при положение, че народните производни от този тип са с представката *с-*, както в *схвана* (> **сфана*). Приведеното изречение – без

по-широк контекст – не подкрепя анализа в БЕР. Синтагмата *надва съфънъкъ* не е определение на моста като ‘(направен) на два етапа’, което да го представя като надеждно съоръжение – а въпреки това – пак „залявано от реката“. Според нас *надва съфънъкъ* е определение на разстоянието до моста от селището (като времетраене на изминаването му). А загадъчното *съфънък* по звукова форма и значение стои твърде близо до други варианти на предполагаемата изходна форма, не по-малко спорни: диал. (Хасковско) *соанък* и *сданак* ‘период от време (не точно определено)’, оставено „неясно“ (БЕР 7: 262) и диал. (Енина, Казанлъшко) *сънък* ‘момент, миг’, уж „производно от *сън!* (вж.), срв. срхр. *санак* умал. ‘сънче’ (Skok 3: 309–310), със специализация на значението“ (БЕР 7: 667). Последните названия смятаме за диалектни субституции на тур. *sağanak*, *sağnak* ‘проливен дъжд’, т. е. дъжд, който идва внезапно, вали интензивно и скоро спира, откъдето и преносното значение ‘кратък период’. За вятъра на силни пориви рибарите казват, че духа „на санаци, на санаци“ (Спасова 1966: 336; Grannes, Nauge, Süleymanoğlu 2002: 224). Срв. и тур. *sağanaklı* ‘внезапный, неожиданный’ (ТРС: 881).

Вариантите *соанък* и *сънък* сме анализирали отделно (Селимский 2015: 312, 313), а интересуващото ни тук *съфънък* – също от тур. *sağanak* – е с редукция (**a > ъ*) в първите две срички и субституция на турското интервок. *ğ* с бълг. **в*, но обеззвучено в позиция след *с*- от предходната сричка (далечна частична асимилация *с – в > с – ф*).

БИБЛИОГРАФИЯ

- БЕР – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор, Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (ред.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, т. 1–8–, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- БТР⁴ – Попов Димитър (ред.), 2007, *Български тълковен речник*, изд. 4.: доп. и прераб., София: Наука и изкуство.
- Геров – Геров Найдено, 1975–1978, *Речник на българския език*, т. 1–6, фотот. изд., София: Български писател.
- Евстатиева Добринка, 1971, *Лексиката на говора на с. Тръстеник, Плевенско*, „Българска диалектология. Проучвания и материали“, т. 6, с. 151–243.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (ред.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41–, Москва: Наука.
- Илчев Стефан, 1969, *Речник на личните и фамилни имена у българите*, София: Издателство на БАН.

- Ковачев Николай, 1999, *Фамилни имена в окръжния град Ловеч до 1980 година*, в: *Състояние и проблеми на българската ономастика*, т. 4, *Бащини, родови, фамилни имена, прякори и прозвища у българите*, ред. Николай Ковачев, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 7–68.
- Младенов ЕРБЕ – Младенов Стефан, 1941, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София: Изд. Христо Г. Данов.
- ОбрР – Андрейчин Любомир (ред.), 1975, *Обратен речник на съвременния български език*, София: БАН.
- РБЕ – Чолакова Кристилина, Балтова Юлия, Чоролеева Мария, Кювлиева-Мишайкова Веса, Пернишка Емилия, Крумова-Цветкова Лилия (ред.), 1977–2015–, *Речник на българския език*, т. 1–15–, София: БАН.
- Селимски Людвиг, 1999, *За произхода на някоя български фамилни имена и прякори*, в: *Състояние и проблеми на българската ономастика*, т. 4, *Бащини, родови, фамилни имена, прякори и прозвища у българите*, ред. Николай Ковачев, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 89–101 [= Селимски 2007: 35–48].
- Селимски Людвиг, 2007, *Изследвания по българска антропонимия. Фамилни и лични имена и прозвища*, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Селимски Людвиг, 2016, *Етюди по етимология и ономастика*, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Селимский Людвиг, 2015, *Об етимологии двадцати слов. Дополнения и исправления к Болгарскому этимологическому словарю*, в: *Памяти акад. О. Н. Трубачева к восьмидесятилетию со дня рождения (23.10.1930 – 9.03.2002)*, Труды Инст. русск. языка им. В. Е. Виноградова 4: *Этимология*, ред. Александр М. Молдован, Москва: Вест-Консалтинг, с. 303–322.
- Спасова Ана, 1966, *Гръцки и турски елементи в българската морска рибарска терминология*, „Български език“, бр. 16 (4), с. 332–343.
- Стойков Стойко, 1993, *Българска диалектология*, ред. Максим Сл. Младенов, София: БАН.
- ТБР – Ванчев Никола, Гълъбов Гълъб Д., Класов Генчо, Попов Трайко, Шанов Васил, 1962, *Турско-български речник*, София: Наука и изкуство.
- Тодоров Тодор Ат., 1993–1994, *Възникване на диалектните български думи сорнак, сурнак, сурока, сутрущвам, сутрушчило*, „Български език“, бр. 43–44 (1), с. 47–49.
- ТРС – Магазаник Дмитрий А., 1931, *Турецко-русский словарь*, Москва: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей.
- Филипова-Байрова Мария, 1961, *Към въпроса за гръцките заемки в български език*, „Български език“, бр. 11 (4), с. 339–342.
- Филипова-Байрова Мария, 1969, *Гръцки заемки в съвременния български език*, София: Издателство на БАН.
- Grannes Alf, Hauge Kjetil Rå, Süleymanoğlu Hayriye, 2002, *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*, Oslo: Novus.

- Selimski Ludwig, 1998, *Z prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w bułgarskich gwarach ludowych*, w: *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, red. Jerzy Rusek, Wiesław Boryś, Warszawa: Wydawnictwo Energeia, s. 231–237 [= Селимски 2016: 75–82].
- Skok – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SP – Sławski Franciszek (red.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, t. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Andreïchin, Liubomir (Ed.). (1975). *Obraten rechnik na süvremenniiia bülgarski ezik* [ObrR]. Sofiia: BAN.
- Cholakova, Kristalina, Baltova, Iuliia, Choroleeva, Mariia, Kiuvlieva-Mishaikova, Vesa, Pernishka, Emiliia, & Krumova-T'Svetkova, Liliia (Eds.). (1977–2015). *Rechnik na bülgarskiia ezik* (Vols. 1–15) [RBE]. Sofiia: BAN.
- Evstatieva, Dobrinka. (1971). Leksikata na govora na s. Trüstenik, Plevensko. *Bülgarska dialektologiiia: Prouchvaniia i materialii*, 6, 151–243.
- Filipova-Baïrova, Mariia. (1961). Küm vüprosa za grütskite zaemki v bülgarski ezik. *Bülgarski ezik*, 11(4), 339–342.
- Filipova-Baïrova, Mariia. (1969). *Grütski zaemki v süvremenniiia bülgarski ezik*. Sofiia: Izdatelstvo na BAN.
- Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov Todor At., Dimitrova-Todorova, Liliana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Bülgarski etimologichen rechnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofiia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Gerov, Naïden. (1975–1978). *Rechnik na bülgarskiia ezik* (Vols. 1–6) [Gerov]. Sofiia: Bülgarski pisatel.
- Grannes, Alf, Hauge, Kjetil Rå, & Süleymanoğlu, Hayriye. (2002). *A dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus.
- Ilchev, Stefan. (1969). *Rechnik na lichnite i familni imena u bülgarite*. Sofiia: Izdatelstvo na BAN.
- Kovachev, Nikolai. (1999). Familni imena v okružhniia grad Lovech do 1980 godina. In Nikolai Kovachev (Ed.), *Süstoianie i problemi na bülgarskata onomastika: Vol. 4. Bashtini, rodovi, familni imena, priakori i prozvishta u bülgarite* (pp. 7–68). Veliko Türnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodii”.
- Magazaniuk, Dmitrii A. (1931). *Turetsko-russkii slovar'* [TRS]. Moskva: Gos. izd-vo inostrannykh i natsional'nykh slovari.
- Mladenov, Stefan. (1941). *Etimologicheski i pravopisen rechnik na bülgarskiia knizhoven ezik* [Mladenov ERBE]. Sofiia: Izdatelstvo KHristo G. Danov.
- Popov, Dimitür (Ed.). (2007). *Bülgarski tülkoven rechnik* (4th ed.) [BTR⁴]. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Selimski, Liudvig. (1999). Za proizkhoda na niakoi bülgarski familni imena i priakori. In Nikolai Kovachev (Ed.), *Süstoianie i problemi na bülgarskata onomastika: Vol. 4. Bashtini*,

- rodovi, familni imena, priakori i prozvishta u bulgarite (pp. 89–101). Veliko Tŭrnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodii”.
- Selimski, Liudvig. (2007). *Izsledvaniia po bulgarska antroponimii: Familni i lichni imena i prozvishta*. Veliko Tŭrnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodii”.
- Selimski, Liudvig. (2016). *Etiudi po etimologii i onomastika*. Veliko Tŭrnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodii”.
- Selimski, Ludwig. (1998). Z praslowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w bułgarskich gwara-
rach ludowych. In Jerzy Rusek & Wiesław Boryś (Eds.), *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*
(pp. 231–237). Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Selimskii, Liudvig. (2015). Ob ètimologii dvadtsati slov: Dopolneniia i ispravleniia k *Bolgarskomu ètimologicheskomu slovariui*. In Aleksandr M. Moldovan (Ed.), *Pamiatu akad. O. N. Trubacheva k vos'midesiatiletiiu so dnia rozhdeniia (23.10.1930 – 9.03.2002)* (pp. 303–322). Moskva: Vest-Konsalting.
- Skok, Petar. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–4) [Skok]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski, Franciszek (Ed.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (Vols. 1–8) [SP]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Spasova, Ana. (1966). Grŭtski i turski elementi v bulgarskata morska ribarska terminologija. *Bulgarski ezik*, 16(4), 332–343.
- Stoikov, Stoiko. (1993). *Bulgarska dialektologija* (Maksim Sl. Mladenov, Ed.). Sofiia: BAN.
- Trubachev, Oleg N., Zhuravlev Anatolii F. & Varbot Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Ètimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksicheskii fond* (Vols. 1–41) [ÈSSIA]. Moskva: Nauka.
- Vanchev, Nikola, Gŭlŭbov Gŭlŭb D., Klasov, Gencho, Popov, Traiko, & Shanov, Vasil. (1962). *Tursko-bulgarski rechnik* [TBR]. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Todorov, Todor At. (1993–1994). Vŭznikvane na dialektnite bulgarski dumi *sornàk*, *surnàk*, *suròka*, *sutrŭshtram*, *sutrushchilo*. *Bulgarski ezik*, 43–44(1), 47–49.

On the Etymology of Six Misinterpreted or Unclear Bulgarian Words

This article offers an etymological analysis of six words which the Bulgarian Etymological Dictionary (*Български етимологичен речник*) explains incorrectly (no. 1, 3, 4, 6) or considers to be unclear (no. 2, 5). The author identifies their etymology as follows: (1) *dè(x)am* (*de(kh)am*) (mistakenly associated with Gr. *δέχομαι* ‘accept’) – Bul. *dèam*, *dèyam*, from Proto-Slavic **děti dējati* ‘put, make, say’; (2) *slogom* (*slogom*) – an adverb derived from the fossilised form of the word *slog*, *sloza* ‘consent’ with the ending *-om*; (3) *сувору̀ка̀в* (*suvorukav*) and *суврѣ̀к* (*suvrŭk*) ‘clumsy’ – deformations of the loan word *сѣру̀к* from Turk. *savruk* ‘clumsy’; (4) *су̀иш* (*suish*) ‘wedding gift’ (wrongly associated with Turk. *seyis* ‘groom’) – the word *сѣ̀иш* from Turk. *sövüş*, *söviş* ‘wedding gift’; (5) *сѣ̀ру̀чѣ̀вѣ̀м* (*sutruchvŭm*) ‘call to mind, recall something to someone’ – from Proto-Slavic **srŭrŭtiti* ‘push, knock down’; (6) *сѣ̀ф̀н̀а̀к* (*sífŭnak*), as well as *со̀а̀н̀а̀к* (*soanak*) ‘period of time’ or *с̀н̀а̀к* (*sŭnak*) ‘moment’ – loan words from Turk.

saġanak 'downpour'. The study considers the phonetic and semantic changes of the analysed words which have led to a significant distance between different variants of the same word on the one hand, and from the reconstructed form on the other.

Keywords: phonetic and semantic changes, word-building structure.

Ключови думи: фонетични и семантични промени, словообразователен строеж.

НЯКОЛКО РУМЪНСКИ ЗАЕМКИ В БЪЛГАРСКИ: ТОФЛОДЖА, ТРАГЛÒВЕ, ТРАНТУВАМ, ТУЛЙСТЪР, ТУЛПИНА

Последните петнайсетина години в Румъния бяха публикувани редица научни книги, засягащи проблемите на заемането на румънски думи в български. Ще спомена някои от тях: *Împrumuturi lexicale românești în limba bulgară literară* от Mariana Manguilea (Manguilea 2000), *Contacte lingvistice interbalcanice. Elemente românești în limba bulgară* от Virgil Nestorescu (Nestorescu 2002), *Raporturi lingvistice româno-bulgare. Cuvinte de origine română în graiurile limbii bulgare* от Maria Osman-Zavera (Osman-Zavera 2002), *Din viața cuvintelor românești* от Virgil Nestorescu (Nestorescu 2006). В тези и в други трудове са разгледани многобройни румънски думи, заети в български. С настоящото изследване си поставям скромната задача да прибавя към списъка на румънските заемки в български още няколко думи.

Тофлòджа

Думата *тофлòджа* ‘мързеливец, мухльо’ (от Ново село, Видинско – вж. ТБД 6: 285) е от рум. диал. *toflóg* ‘с бавни и тежки движения, ленив, мързелив (говорейки за човек)’, което в DLR (DLR 11/3: 391, под *tofológ*) заедно с варианта *tofológ*, с форма за мн.ч. *tofologi*, се определя като звукоподражателно и се сравнява с рум. *fofológ* ‘човек, който ходи несръчно’, което от своя страна в DLR (DLR 2/1: 153, под *fofológ*) се определя като звукоподражателно. Възникнала е по формите за мн.ч. под влияние на парадигми, като *хòджа* (диал. *òджа*) – мн.ч. *хòджи* (диал. *òджи*), *мàнджа* – мн.ч. *мàнджи*. Срв. Максим Сл. Младенов (ТБД 6: 285), който в скоби отбелязва, че е румънска заемка, без да изписва конкретна форма.

Трагловѣ

Съществителното *трагловѣ*, форма за мн.ч. от Ново село (Видинско) със значение ‘шейни’, е засвидетелствана само в ПСп (ПСп 36: 972). Очакваната коректна форма в говора е **трагловѣ* (с *-ѣ* вм. *-е* в неударено положение), която има всички белези на форма за мн.ч. на едносрично съществително от м.р. **трагл* тип *волдовѣ* (мн.ч. на едносрично съществително от м.р. *вол*), *сомдовѣ* (мн.ч. на едносрично съществително от м.р. *сом*). Характерно за този тип (за който вж. текст у Максим Сл. Младенов, ТБД 6: 51) е това, че ударението пада върху първата сричка на окончанието *-овѣ*, вариант на *-ове*, и е с *-ѣ* на мястото на неударено *-е*.

Формата *трагловѣ* не може да се разглежда откъснато от думата *трагла* ‘малка шейна за товар, която бива дърпана от човек’ (употребявана в говора на Ново село, Видинско – вж. ТБД 6: 285), която е от рум. *trăglă* ‘шейничка’, което пък от своя страна е във връзка с рум. *trăgă* ‘шейна за пренасяне на дърва; детска шейничка’ (поствербал от *trăge*, *trag* ‘тегля’¹). Възникнала е в специфичните условия на говора на Ново село (Видинско), в който има много съществителни с променен род, срв. у Максим Сл. Младенов (ТБД 6: 48–49): *сѣтѣн сол* (книжовно *сѣтна сол*), *лош пѣмѣт* (книжовно *лоша пѣмет*), *пѣд* (от м.р.) (книжовно *пѣдя* – от ж.р.). Рум. *trăgle*, мн.ч. на съществителното от ж.р. *trăglă*, може да се схване в българския говор като форма за мн.ч. *трагле* на съществително от м.р. **трагл*, от която може да се образува форма за мн.ч. **трагловѣ*. Срв. у Максим Сл. Младенов (ТБД 6: 51) форми за мн.ч. на *-е* на едносрични съществителни от м.р. в говора на Ново село (Видинско): *снѣпе* (мн.ч. от *сноп*), *вѣре* (мн.ч. от *вер* ‘братовчед’), *чѣрве* (мн.ч. от *чѣрв*). За формата **трагл* с изглеждащото като необичайно съчетание *гл* (с втори член *л*) срв. в същия говор *пѣрл* ‘специално подострена тояга, с която се почиства плугът’ (с втори член *л*) (у Максим Сл. Младенов, ТБД 6: 272).

Трантувам

Глаголът *трантувам* със значения ‘слугувам’ (в Трудовец, Ботевградско – вж. Попиванов 1930: 142), ‘угаждам някому във всичко’ (в Радовене, Врачанско – вж. БД 9: 330), ‘трижа се за някого’ (в Искрец, Свогенско²), ‘робувам; слугувам’ (диал. – вж. РРОДД: 509) може да бъде производно от съществително **транта*,

¹ За рум. *trăglă*, *trăgă* вж. DLR 11/3: 475, 455–456, под *trăgă*. За *trăglă*, *trăgă* като генетично свързани с *trăge*, *trag* ‘тегля’ срв. фр. *traineau* ‘шейна’, производно от *trainer* ‘тегля’.

² По данни от КартБДР.

заето от рум. диал. *trântă* ‘проста, неука жена’³. Не се свързва пряко с румънски глагол. В български заето румънско съществително може да е развило значение ‘слугиня; слуга’ и от него с наставка *-увам* може да е възникнал глаголът *трантувам*, по образуване като *слугувам* ‘служи като слуга или слугиня някому’ (производно от *сугă*), *робувам* ‘бивам роб; намирам се в робство; работя като роб (тежка работа срещу малко или нищожно възнаграждение)’ (производно от *роб*), *чиракувам* ‘бивам чирак; работя като чирак’ (производно от *чирак* ‘ученик на занаятчия майстор; [остаряло] прислужник в дюкян’).

Вариант на *трантувам* с епентетично *a* между съгласните *t* и *r* е формата *тарантувам* ‘грижа се за някого, губя си времето около него’ (от Гръстеник, Плевенско – вж. БД 6: 230). В Софийско е засвидетелстван вариант с *-ъ-* вм. *-а-*: *трѣнтувам* ‘грижа се за някого’ (вж. БД 1: 270).

Тули́стѣр

Варджийският термин *тули́стѣр* ‘валяк за свличане на клони („вършиня“) от планината, направен от два железни синджира, сложени успоредно, върху които се нареждат клоните и се завързват като бала (висока 3–4 метра), която се бута надолу и се търкаля’ (регистриран в Паволче и Челопек, Врачанско – вж. Без 26/6: 490) може да бъде с дисимилаторно изпадане на първото *p* от по-ранно **турли́стѣр*, което може да бъде от **турли́ст*, заемка от рум. *turlíst* ‘работник, обучен да изгражда *turlă* (купол, купола, кубе; конструкция във форма на цилиндър или на многостенна призма високо над покрива на голяма сграда)’, с *-ѣр* най-вероятно под влияние на *маши́нстѣр* ‘локомотивен машинист’ (словообразователен вариант на *маши́нѣст*).

Може да бъде и от рум. разговорно и диалектно **turlístăr*, незасвидетелствано, получено от *turlíst* с наставка *-ăr* под влияние на рум. *maşínístăr* ‘локомотивен машинист’ (производно от *maşíníst*, вж. DLR 6: 169).

Значението на *тули́стѣр* може да е възникнало по метонимичен път. Дума, с която се назовава работник, който прави валяк за свличане на клони от планината, наподобяващ заедно с привързаните като бала клони купол, купола, кубе, и си служи с него, може да започне да означава валяк за свличане на клони от планината.

³ В DLR 11/3: 506 рум. *trântă* се сравнява с рум. диал. *trantalú* ‘замаян, заваян; фантазьор’, за което на същата страница в същия речник се отбелязва, че е с непозната етимология.

Тулпина

Думата *тулпина* ‘стъбло, дънер на дебело дърво’ (от Ново село, Видинско – вж. ТБД 6: 286) е от рум. *tulpînă* ‘част от стъблото между корена и листната корона на дърво’, което в DLR (DLR 11/3: 704) се обяснява като заемка от „старослав.“ **trupina* и се сравнява с бълг. диал. *трупина* ‘пън, дънер’, срхр. *трупина* със същото значение. В цитирания румънски речник се дават и варианти: остаряло *trupîna*, диалектно *turpîna* и др.

Разгледаните по-горе румънски заемки в български отразяват различни страни от живота на българското население, влизало векове наред в контакт с румънско. Те са красноречив пример за това колко дълбоко могат да навлязат чуждоезикови лексикални елементи в диалектните подсистеми на даден език.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БД 1 – Божкова Злата, 1962, *Принос към речника на софийския говор (материали от селата Горна Баня, Гурмазово, Княжево, Мирояне, Суходол и Филиповци)*, „Българска диалектология. Проучвания и материали“, кн. 1, с. 241–273.
- БД 6 – Евстатијева Добринка, 1971, *Лексиката на говора в с. Тръстеник, Плевенско*, „Българска диалектология. Проучвания и материали“, кн. 6, с. 151–243
- БД 9 – Хитов Христо, 1979, *Речник на говора на с. Радовене, Врачанско*, „Българска диалектология. Проучвания и материали“, кн. 9, с. 223–342.
- Без 26/6 – Михайлова Екатерина, Бучински Димитър, 1976, *Народни варджийски названия от Врачанско*, „Български език“, кн. 26, № 6, с. 488–490.
- КартБДР – Картотека на *Български диалектен речник* в Института за български език в София.
- Попианов Георги, 1930, *Орханйският говор*, Сборник за народни умотворения и народопис 38, София: П. Глушков.
- ПСп 36 – Иванов Петър, 1891, *Ново-село (Видински окръг)*, „Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец“, кн. 36, с. 969–976.
- РРОДД – Илчев Стефан (ред.), 1974, *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*, София: Емас.
- ТБД 6 – Младенов Максим Сл., 1969, *Говорът на Ново село, Видинско. Принос към проблема за смесените говори*, Трудове по българска диалектология 6, София: Българска академия на науките.
- DLR – *Dicționarul limbii române*, 1906–2010, т. 1–19, București: Ed. Acad. Republicii Socialiste România, Ed. Acad. Române.

- Mangiulea Mariana, 2000, *Împrumuturi lexicale românești în limba bulgară literară*, București: Editura Universității din București.
- Nestorescu Virgil, 2002, *Contacte lingvistice interbalcanice. Elemente românești în limba bulgară*, București: Univers Enciclopedic.
- Nestorescu Virgil, 2006, *Din viața cuvintelor românești*, București: Ed. Acad. Române.
- Osman-Zavera Maria, 2002, *Raporturi lingvistice româno-bulgare. Cuvinte de origine română în graiurile limbii bulgare*, București: Ed. Univ. din București.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Bozhkova, Zlata. (1962). Prinos kŭm rechnika na sofiiskiiia govor (materiali ot selata Gorna Bania, Gurmazovo, Kniazhevo, Miroviane, Sukhodol i Filipovtsi) [BD 1]. *Bŭlgarska dialektologiiia: Prouchvaniia i materialii*, 1, 241–273.
- Dicționarul limbii române* (Vols. 1–19) [DLR]. (1906–2010). București: Ed. Acad. Republicii Socialiste România (Ed. Acad. Române).
- Evstatieva, Dobrinka. (1971). Leksikata na govora v s. Trŭstenik, Plevensko [BD 6]. *Bŭlgarska dialektologiiia: Prouchvaniia i materialii*, 6, 151–243.
- Ilchev, Stefan (Ed.). (1974). *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek* [RRODD]. Sofiia: Emas.
- Ivanov, Petŭr. (1891). Novo-selo (Vidinski okrug) [PSp 36]. *Periodichesko spisanie na Bŭlgarskoto knizhovno druzhestvo v Sredets*, 36, 969–976.
- Kartoteka na *Bŭlgarski dialekten rechnik* [KartBDR]. (n.d.). Sofiia: Institutata za bŭlgarski ezik.
- Khitov, Khristo. (1979). Rechnik na govora na s. Radovene, Vrachansko [BD 9]. *Bŭlgarska dialektologiiia: Prouchvaniia i materialii*, 9, 223–342.
- Mangiulea, Mariana. (2000). *Împrumuturi lexicale românești în limba bulgară literară*. București: Editura Universității din București.
- Mikhailova, Ekaterina, & Buchinski, Dimitŭr. (1976). Narodni vardzhiiski nazvaniia ot Brachansko. *Bŭlgarski ezik*, 26(6), 488–490.
- Mladenov, Maksim Sl. (1969). *Govorŭt na Novo selo, Vidinsko: Prinos kŭm problema za smesenite govori* [TBD 6]. Sofiia: Bŭlgarska akademiia na naukite.
- Nestorescu, Virgil. (2002). *Contacte lingvistice interbalcanice: Elemente românești în limba bulgară*. București: Univers Enciclopedic.
- Nestorescu, Virgil. (2006). *Din viața cuvintelor românești*. București: Ed. Acad. Române.
- Osman-Zavera, Maria (2002). *Raporturi lingvistice româno-bulgare: Cuvinte de origine română în graiurile limbii bulgare*. București: Ed. Univ. din București.
- Popivanov, Georgi. (1930). *Orkhaniiskiiat govor*. Sofiia: P. Glushkov.

**Some Romanian Loanwords in the Bulgarian Language: тофлòджа
‘Lazy Person, Stupid Person,’ траглòве ‘Sleigh,’ трантувам
‘to Serve, to Satisfy, to Slave, to Worry,’ тулìстър ‘Roller for
Harvesting Wood off Mountain Slopes,’ тұлпина ‘Stem, Trunk’**

This study analyses five words of Romanian origin in the Bulgarian language: *тофлòджа* (*toflodzha*) ‘stupid person, lazy person,’ *траглòве* (*traglove*) ‘sleigh,’ *трантувам* (*trantuvam*) ‘to serve, to slave, to worry,’ *тулìстър* (*tulistür*) ‘roller for harvesting wood off mountain slopes,’ and *тұлпина* (*tulpina*) ‘stem, trunk’. They are a good example of how deeply foreign lexical elements can penetrate into dialectal lexical subsystems of a given language as a result of long-term contact between speakers of different languages in the same geographical area, as in the case of Bulgarian and Romanian.

Keywords: Romanian loanwords in Bulgarian, etymological analysis, dialectal words, variants, word-formation, semantic development.

Ключови думи: румънски заемки в български, етимологичен анализ, диалектни думи, варианти, словообразуване, семантичен развой.

Христина Дейкова
Институт за български език Българска академия на науките
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0960-3214>
hristina.deykova@gmail.com

КЪМ КОНТАКТНАТА ЕТИМОЛОГИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Като член на славянското езиково семейство българският език наследява в голяма степен праславянския лексикален фонд, но едновременно с това в значителна степен променя и обогатява през вековете своя речников състав в резултат на многостранни езикови контакти с други по-стари и нови езици на Балканския полуостров. Най-осезаеми са, разбира се, резултатите от многовековното интензивно езиково взаимодействие на българския език с езиците от балканския езиков съюз (гръцки, румънски и албански) и с турския език. Разграничаването и обособяването на славянския и балканския слой лексика в българския език е една от основните задачи на българската етимология, ориентирана на съвременния етап най-вече към установяване произхода на такива български думи, които показват някакви особености във фонетично, словообразователно или семантично отношение, тъй че тяхното родство с думи от други езици не личи така добре (Георгиев 1958: 5). При решаването на тази задача изследователят се натъква на проблеми от различно естество, някои от които са свързани, например, с идентифицирането на една дума като славянска или балканска в случаите, когато съществува възможност за етимологизиране на думата и в славянски, и в балкански контекст (вж. Дейкова 2018), със славяно-балканската езикова интерференция, проявяваща се на различни езикови равнища – фонетично, морфологично, словообразователно, лексикално (вж. Дейкова 2015; Deykova 2016), с диалектната етимология¹ и по-специално с етимологизирането на собствено диалектна лексика от славянски и балкански произход, като в случаите на балканска лексика се налага да се етимологизуват заемки, прониквали при непосредствен езиков контакт на диалектно равнище (вж. Дейкова 2016б). Трудностите при етимологизирува-

¹ Дефинирането на понятието диалектна етимология е свързано с принципната роля на диалектната лексика в съвременната славянска етимология. Терминът се прилага обикновено към два типа етимологични изследвания – при етимологизиране на собствено диалектна лексика и при привличане на диалектна лексика в рамките на етимологичния анализ на книжовни думи, на праезикови форми или на думи от родствени езици (вж. Варбот 2012: 196).

нето на диалектна балканска лексика произтичат и от множествените езикови контакти на Балканите, намиращи проявление в многостепенното заемане на думи от един балкански език в друг чрез посредничеството на трети (като например гръцки думи, прониквали често в българския чрез турски, турски и гръцки заемки в румънски, презаети в български диалекти и битувачи наред с пряко заети думи в български и пр.). Към тези примери могат да се добавят още и не винаги лесните за установяване обратни заемки в български (най-често от румънски, но и от други балкански езици).

Пътищата за решаване на тези проблеми в методологичен аспект са задължителният комплексен етимологичен анализ – във фонетичен, словообразователен и семантичен аспект, отчитане спецификите на диалектната етимология, свързани с особеностите на конкретните диалекти в лингвистичен и екстралингвистичен план, в т.ч. прилагане на ареалния принцип на изследване, но също така и търсене и прилагане на нови методологични подходи на анализ. Надеждни резултати в етимологичното проучване могат да бъдат постигнати, ако се „преодолее индивидуалността на думата“, като се разкрият определени езикови закономерности, в резултат на които дадена дума е възникнала (Варбот 2012: 208). Изолираното обяснение на думите може да бъде избегнато чрез прилагане на системен подход при етимологизиране на диалектни думи². Като нов методологичен подход на анализ може да бъде определено и прилагането на принципите на т.нар. контактна етимология, дефинирана неотдавна като етимологична субдисциплина със свои методологични процедури на анализ, насочени към изясняване на произхода на лексикални единици и езикови структури, пренесени от един език в друг (или в други) в езикова контактна ситуация (Mailhammer 2013, 2010). Т. нар. контактна етимология се опира на достиженията на езиковата контактология, която може да бъде определена като помощна дисциплина на етимологията. Основните методологични параметри на контактната етимология според Мейлхамър са контактен сценарий (и свързания с това т.нар. хелиографски принцип – *Blueprint Principle*, целящ възстановяване на конкретна контактна ситуация³), контактен език и контактна структура.

² Срв. отново Варбот: „Вскрытие же в слове действия определенных закономерностей осуществляется путем рассмотрения его на фоне различных систем, в которые это слово входит соответственно своим характеристикам – семантическим, фонетическим, структурным, лингвогеографическим, хронологическим, и т. п.: это система слов одного семантического поля, слова с одним и тем же сочетанием звуков, слова с потенциально тождественным корнем и слова с потенциально тождественной словообразовательной структурой, лексика одного диалекта, одного языка и т. д.“ (Варбот 2012: 208).

³ Става въпрос за изследователска процедура в контактната етимология, насочена към интерпретиране на даден езиков факт (за който се предполага, че е резултат от външно влияние)

Речниковият състав на българския език представя различни случаи на заета в условия на непосредствен езиков контакт лексика, предполагащи и различни случаи на контактна етимология. От една страна, значителна е общобалканската лексика или т.нар. лексикални балканизми (в тесен и широк смисъл)⁴, установили се в резултат на различни по време и продължителност двуезични и многоезични контакти между различни етнически групи на Балканския полуостров. От друга страна, многобройна е диалектната заета лексика, прониквала в конкретни, териториално ограничени двуезични контактни ситуации от относително по-късен период, възникнали в резултат на различни географски, исторически, социални и етнокултурни обстоятелства. Трудностите при този втори тип езиков контакт произтичат основно от факта, че става въпрос за дълготрайно и динамично взаимодействие между отделни диалекти на контактните езици. Макар и исторически засвидетелствано, това взаимодействие е осъществявано столетия назад във времето и е значително отслабено или прекратено в по-ново време. От гледна точка на дефинираните от Мейлхамър методологични параметри на контактната етимология трудностите при този тип контакт засягат основно първия и третия критерий (контактния сценарий и контактната структура), доколкото контактният език тук е известен. Тогава, когато интензивният двуезичен контакт, макар и исторически засвидетелстван, е прекратен, контактният сценарий, включващ конкретните социолингвистични обстоятелства, не е съвсем ясен, дори в определена степен замъглен. По отношение на контактната структура трудностите са свързани на първо място с липсата на достатъчно засвидетелстван и надежден диалектен материал (в т.ч. и исторически) от езика източник. „Натрупването“ или „застъпването“ на исторически засвидетелствани контактни ситуации, в каквито условия се развива българския език на Балканите, също води до значително

като действителна следа от конкретна езикова ситуация: „If it is assumed or known that an item X (lexical or structural) either in its systemic status or in its usage is due to language contact, then a hypothetical scenario is reconstructed that explains the occurrence of X by interpreting X as traces of this scenario“ (Mailhammer 2013: 15). Според Мейлхамър възстановяване на съответен контактен сценарий се извършва въз основа на знанието ни за това, че даден езиков елемент може да се появи в подобна контактна ситуация и като се изхожда от предположението, че изследваният елемент е възникнал в резултат на езиков контакт. Разбира се, тази процедура е от особено значение при по-отдалечени във времето контактни ситуации, историческите свидетелства за които са по-оскъдни. При прилагането ѝ може да се отговори на въпроса как е станало това, как се е стигнало до появата на този елемент в езика, което е от съществено значение за самото етимологично обяснение – то да бъде потвърдено или отхвърлено.

⁴ За общобалканската лексика в тесен смисъл, т.е. наследената от балканските езици субстратна лексика, вж. по-подробно Асенова (Асенова 2002: 43–47). Под лексикални балканизми в широк смисъл се разбират най-вече балкански гърцизми и балкански турцизми, разпространени във всички или в повечето балкански езици, в т.ч. в сърбо-хърватския език.

усложняване на етимологичното проучване в тези случаи – общобалканската лексика, например, може да проникне паралелно в двата контактни езика от друг, трети език източник, след което да бъде презета в някои от контактните диалекти. Не са малко и примерите на обратни заемки, адаптирани в приемащия език по установени и наложени домашни модели.

Ако изхождаме от общия принцип, че добрата етимология на зета лексика би трябвало да предложи такава хипотеза, която да даде отговор на въпроса как е станало заемането, но и защо е станало (а също и кога и къде), както и защо зетата дума, значение и т.н. се разпространяват и налагат в приемащия език (Durkin 2009: 178), в случаите на контактна етимология от описания по-горе тип това предполага по-детайлно изясняване на контактния сценарий (с оглед на типа езиков контакт и конкретните социолингвистични обстоятелства), на контактния език (с оглед на неговата типологична характеристика в сравнение с приемащия език, в т.ч. и на диалектно равнище) и на контактната структура (с оглед на нейното адаптиране и интегриране в приемащия език), като се отчитат наблюдаваните се отклонения от нормите на приемащия език, т.е. езиковата интерференция. Изясняването на различните видове интерференция в рамките на езиковата контактология може да служи в по-малка или в по-голяма степен като доказателствен аргумент в полза на изложените етимологични хипотези. Убедителната контактна етимология според Мейлхамър предполага не само идентифициране на изходната единица (контактната структура), но и изясняване на всички случили се промени в процеса на преминаване в приемащия език, т.е. начина на адаптиране и интегриране, което изисква както знания за конкретната контактна ситуация, така и отчитане на системните езикови характеристики на контактните езици/диалекти. Това, от своя страна, налага необходимостта да се изхожда от пълната граматична парадигма на изходната форма, както и от целия семантичен обхват на изходните единици (Mailhammer 2013: 24). И накрая, доколкото контактната етимология установява резултатите от заемането на езиково равнище (като следващ стадий след заемането в речта), според нас механизмите на заемане и адаптиране трябва да бъдат (във всеки случай е добре да бъдат) доказани или потвърдени от паралелни процеси в системата на приемащия език.

Тук бихме искали да изложим накратко резултатите от прилагането на принципите на контактната етимология в една конкретна българо-румънска контактна ситуация, довела до значително българско-румънско езиково взаимодействие в един български говор – в говора на Ново село, Видинско⁵. За обект на анализа бяха избрани румънски глаголни заемки със завършек

⁵ Говорът на Ново село, Видинско, е подробно проучен в труда на М. Сл. Младенов *Говорът на Ново село, Видинско* (вж. Младенов 1969).

-ишам: *будуишиъм, гуишиъм, дърнуишиъм, сь доспишиъ, изворишиъ, ключишиъм, сь кьнунйишиъм, копилишиъм, сь ньмолийшиъ, моишиъм, поликрийшиъм, припонишиъм, прьпъдишиъм, сь руменишиъм, сь ребеджийшиъм, сь скоколишиъм, сь стьфидийшиъ, судомийшиъм, туртийшиъм, сь фьсулийшиъм, чугулийшиъм* и др., за които М. Сл. Младенов специално говори в граматичния дял на изследването си, в частта за вида на глагола. Според него те „почти винаги са видово дефективни, т.е. имат форма само за несвършен вид“, като „за характера на тези глаголи има и доста сигурен фонетичен показател – съгласна *ш* в завършек *-ишиъм*, която може да служи почти като сигурен белег за несвършения им вид и за техния румънски произход“ (Младенов 1969: 83–84). В обсега на нашето внимание бяха и глаголи с по-редките завършеци *-ъши(м)* и *-аши(м)*, като: *сь к'оръшиъм, лънсъшиъм, сь скороджъшиъ, сь спузъшиъм, турташиъм* (наред с *туртийшиъм*), чиито формални и семантични характеристики позволяват те също да бъдат отнесени към по-горните румънски глаголни заемки. Към глаголите бяха включени и прилагателни, като: *гънфайшиън, къпийайшиън, пьргуишиан, ребеджийшиън, стьфидийшиън, фермекайшиън, фьръмайшиън, ъпукайшиън, ъбурийшиън*, по произход страдателни причастия от засвидетелствани и незасвидетелствани глаголи в говора. Беше приложен и споменатият по-горе системен подход на етимологичен анализ, при който разглежданите глаголи бяха обяснявани съвместно, в група⁶.

Изхождахме от етимологичната практика в *Българския етимологичен речник* (вж. БЕР), където част от разглежданите глаголи се обясняват откъм произход. След критичен анализ на етимологичните тълкувания в БЕР установихме, че преобладаващата част от глаголите са съотнесени правилно към съответния румънски етимон (в т.ч. и обратните заемки), но има и такива, чието обяснение е неудовлетворително и се нуждае от коригиране. Част от включените в речника глаголи се извеждат от румънски глаголни етимони, а друга част се обясняват като отименни образувания, производни от заети от други балкански езици (турски, гръцки и балканския субстрат), вкл. и от румънски, или от домашни прилагателни или съществителни имена. Като цяло в речника липсва единство по отношение на образуването на тези глаголи и характера на техния завършек, доколкото той въобще се обяснява. Наблюдението над разнопосочните етимологични обяснения на разглежданите глаголи в БЕР породява два същностни въпроса: отглаголни или отименни са разглежданите глаголи и какъв е характерът и произходът на формантите *-иша(м)*, *-ъши(м)*,

⁶ Тези два методологични подхода са разработени подробно в монографичното ми изследване *Етимология и лингвистическа контактология (Румынские глагольные заимствования в одном болгарском говоре)* (вж. Дейкова 2016а), където се подлагат на етимологичен анализ 60 лексикални единици от посочената група, като се разкрива частен случай на българско-румънска граматична интерференция, в т.ч. типът езиков контакт според съвременните теории на езиковите контакти.

-*ашѣ*(м). В балканската многоезична среда, в която и в българския, и в румънския език са широко разпространени лексикалните балканизми (в тесен и широк смисъл, т.е., както субстратна лексика, така и балкански турцизми, балкански гръцизми), в която се наблюдава и двустранно българско-румънско лексикално влияние, вкл. обратен заемане от румънски в български, е трудно да се реши коя точно е изходната форма. При доказаната контактна езикова ситуация, в която говорът на Ново село, Видинско, се развива, отговорът на всички тези въпроси би допринесъл за решаване на основния въпрос за чужд или домашен произход на разглежданите глаголи, респ. за по-силно или по-слабо румънско лексикално влияние върху говора. Необходимо бе да се разграничат случаите на образуване от домашни, славянски думи, т.е. същинският домашен произход, от случаите на образуване на домашна, българска почва (по установени в историята на българския език словообразователни модели) от заети на по-ранен етап от съседните балкански езици (основно от гръцки и турски) и често пъти „одомашнени“ лексикални единици. От гледна точка на контактната етимология и на конкретната контактна ситуация бе от значение да се установи дали става въпрос за пряко заети от румънския и адаптирани по определени домашни модели глаголи или за заети от румънски съществителни, които се налагат в лексикалната система на говора, влизайки в по-нататъшни домашни словообразователни отношения. Изясняването на произхода на общия завършек на глаголите (пренебрегнат или неудовлетворително обяснен в някои от речниковите статии в БЕР) се оказва ключов момент за по-нататъшното етимологизиране, защото така етимологичното дирене се насочи в определена посока, а именно към търсене на изходни глаголни етимони.

Етимологичният анализ установи, че почти всички глаголи⁷ и производни имена от основната група могат пряко да се съотнесат и изведат от съответни румънски глаголи независимо от факта, че някои от думите насочват към етимологично еднакви имена и глаголи в българския език (към домашни български думи, заети на по-ранен етап в румънски, към общи заемки от турски и гръцки, към общобалканска субстратна лексика, като: *изворѣшѣ*, *копилѣшѣ*, *сѣ к'орѣшѣ*, *лѣпсѣшѣ*, *сѣ пѣргуйѣшѣ*, *сѣ руменѣшѣ*, *сѣ стѣфидѣшѣ* и др.), което в значителна степен затруднява контактната етимология в българския език. Стигнахме до извода, че в говора съществува единен модел за морфологично адаптиране на глаголни заемки от румънски език с помощта на

⁷ Изключение правят само три глагола – *ошишторѣшѣ*, *сѣ слоенѣшѣ*, *сѣ фѣсулѣшѣ*, които не могат да се изведат пряко от румънски глаголи, поради което за тях предполагаем, че са отименни образувания по наложилия се модел в говора, макар че за последните два допускаме, че може да са заети от румънски глаголи, но да са вторично преосмислени и формално преобразувани по домашно прилагателно (по *лден*) и по съществителното *фѣсул* (вж. по-подробно: Дейкова 2016а: 116–120).

суфикса *-шѣ-*, еднакъв по произход с общобългарския суфикс *-са-* от гръцка аористна основа и явяващ се негов фонетичен и морфонологичен вариант. Изхождахме от паралелни заемки в други български говори, развивали се в контакт с румънскоезично население, и от утвърдени и закономерни начини в българския език за адаптиране на глаголни заемки от други балкански езици (гръцки и турски език). Бяха отчетени и системноезиковите особености на предполагащите румънски контактни диалекти. Така установихме хибридният характер на завършеците *-ѣшѣ(м)*, *-ѣшѣ(м)* и *-ѣшѣ(м)*. Вариантните вокални разширения на формантите обикновено съответстват на аористната основа на изходните румънски глаголи⁸, подобно на различните вокални разширения на гръцките по произход суфикси *-ѣса(м)*, *-ѣса(м)*, *-ѣса(м)*, *-ѣса(м)*, *-ѣса(м)*. От своя страна хибридният характер на формантите съответства точно на начина за адаптиране на турските глаголни заемки в български с формантите *-тис-*/*-дис-*. Стигнахме до по-общия извод, че проникването на глаголните заемки при непосредствен езиков контакт в българския език много често се извършва чрез пренасяне на аористните основи на изходните глаголи, адаптирани на свой ред с форманти, които по произход са афикси със съотносима граматична семантика (в конкретния случай суфикс *-са-* от гръцка аористна основа).

След като беше изяснен произходът на формантите *-ѣшѣ(м)*, *-ѣшѣ(м)* и *-ѣшѣ(м)* и беше установен техният хибриден характер и след конкретните етимологични анализи на отделните лексикални единици, изследването беше насочено към изясняване на видовата характеристика на глаголите. Причината беше наблюдаваната специфика при разглежданите глаголи, които остават обикновено морфемно неизменяеми по отношение на вида на глаголите, за разлика от адаптираните с форманта *-тѣса(м)*/*-дѣса(м)* турски глаголни заемки и от адаптираните със същия суфикс *-са-* румънски глаголни заемки в българските говори в Румъния. При всички тях така адаптираните глаголни заемки са от свършен вид и получават допълнителен морфонологичен показател *-ва-* (диал. *-ува-*) за несвършен вид. С други думи, според нашето етимологично обяснение глаголите на *-ѣшѣ(м)*, *-ѣшѣ(м)* и *-ѣшѣ(м)* в Ново село, Видинско, би трябвало да са от свършен вид, което противоречеше на твърдението на М. Сл. Младенов, че те са основно от несвършен вид и че „съгласна *ш* в завършек *-ишѣм* [...] може да служи почти като сигурен белег за несвършения им вид и за техния румънски произход“ (Младенов 1969:

⁸ Под аористна основа разбираме миналата глаголна основа във формите на аориста (простия перфект). А иначе от миналата глаголна основа в румънския освен простия перфект (аорист) се образуват още формите на миналото причастие (влизащо в състава на някои аналитични глаголни форми – на сложния перфект, бъдеще предварително време) и синтетичните форми на плусквамперфекта (с допълнителен афикс *-se-*).

83–84). Чрез морфологичен анализ на разглежданите новоселски глаголи, извършен на основата на приведения в източниците илюстративен контекст на употреба, беше установено обаче, че за разлика от гръцките и турските глаголни заемки в българския език, както и от румънските глаголни заемки в българските говори на територията на Румъния, разглежданите румънски по произход глаголи в Ново село, Видинско, които обикновено (с единични изключения) не се променят морфологично откъм вид, функционират като двувидови (противно на изказаното от М. Сл. Младенов твърдение, че „те почти винаги са видово дефективни“ и са основно от несвършен вид). Ето защо беше необходимо да се търсят допълнителни доказателствени аргументи в полза на предложената хипотеза за произхода и същността на формантите *-ишѣ(м)*, *-ѣшѣ(м)* и *-ашѣ(м)*, като се обясни как и защо заетите румънски глаголи се адаптират и интегрират по този по-специфичен начин в говора. И тук беше необходимо да се обърнем вече по-конкретно към теорията на езиковите контакти, за да се опитаме да изясним това отклонение от нормите на приемащия език. В търсене на причините за двувидовата употреба на така адаптираните глаголи стигнахме до заключението, че с тази своя особеност разглежданите глаголи представят частен случай на граматична интерференция в областта на граматичните отношения, при която се наблюдава въздействие на румънския език като език модел върху българския език като копиращ език (вж. Вайнрайх 1979: 62–63)⁹. Следвайки Мейлхамър, по-нататък се обърнахме към две от основните съвременни контактологични теории – на Томасън, Кауфман и на Ван Куцем (вж. Thomason, Kaufman 1988, Thomason 2001, Van Coetsem 1988, 2000). Бяха отчетени лингвистичните фактори за граматичната интерференция, свързани със стабилността на езиковите единици и подсистеми (по Ван Куцем), типологичната отдалеченост между контактните езици, универсалната маркираност и степента на интегриране на елементите в системата (по Томасън) – по отношение на глаголната категория вид. Отчитайки спецификите на славянската и в частност на българската категория „вид на глагола“¹⁰, стигнахме до извода, че двувидовото функциониране на разглежда-

⁹ Според Вайнрайх така се копира отношението в езика модел, при което се нарушава съществуващият релационен модел в копиращия език (в случая морфологичното характеризирание на свършения и несвършения вид в българския), но значението се изяснява от общото съдържание, т.е. от контекста (вж. Вайнрайх 1979: 71).

¹⁰ В работата се придържаме към становището на Иванчев, че видът е лексико-граматична категория от словоизменително-класификационен тип. Позоваваме се на мнението на учени като Маслов (Маслов 1963), Иванчев (Иванчев 1971) и Станков (Станков 1980), които отреджат на двувидовостта в рамките на домашната лексика в българския език много по-голямо място и противопоставят севернославянските езици на южнославянските, и в частност на българския, който в много по-голяма степен „гърпи“ двувидовостта (вж. Иванчев 1971: 170–171).

ните глаголи е „задвижено“ от българско-румънското езиково взаимодействие в контактната ситуация, но тяхното интегриране и налагане в диалектната система е подкрепено от вътрешноезикови тенденции. Така, като изхождаме от конкретно представените лингвистични факти, се присъединяваме към теоретичната постановка за множественост на причините (*multiple causation*) за езиковите изменения, издигната и поддържана от езиковите контактолози. Проблемът за вътрешноезиковите и за външните фактори на езиковите изменения, и по-специално необходимостта те да се отчитат едновременно, т.е. без да се прибягва приоритетно само до един от тях, е от методологично значение за етимологията въобще и в частност за контактната етимология (вж. Mailhammer 2013: 11–14).

И накрая, за да дадем удовлетворително обяснение на въпросите как и защо разглежданите глаголни заемки проникват и се интегрират по специфичен начин в новоселската диалектна система, в единство с посочените по-горе лингвистични фактори пристъпихме към изясняване на социалните или социолингвистичните фактори за това, т.е. на типа езиков контакт според съвременните контактологични модели. Опирайки се на известните социолингвистични данни за говора и прилагайки т.нар. „хелиографски принцип“ в контактната етимология, се опитахме да възстановим по-конкретно контактния сценарий, за да подкрепим по този начин развитата етимологична хипотеза. Сметнахме за по-подходящо в дадения случай да се обърнем към контактологичния модел на Ван Куцем, при който в много по-голяма степен се отчита динамичността на ситуацията и доминантността на езиците. Стигнахме до извода, че заемането, адаптирането и интегрирането като двувидови на румънските глаголи в българския говор се осъществява едновременно чрез *borrowing* и *imposition*, като при първия процес (свързан със заемане на лексикалните единици и тяхното адаптиране) взимат участие както двуезичните българи, така и двуезичните румънци, усвоили вече българския език като матерен, а при втория процес (свързан с интерференцията в областта на граматичните отношения) – основно двуезичните румънци на различен етап от техния билингвизъм. Налагането на тази структурна особеност в диалекта е подпомогната от вътрешноезиковата склонност на българския език да „гърпи“ двувидовостта.

Така, върху конкретен езиков материал беше показано как етимологията и езиковата контактология могат да си взаимодействат и да се ползват взаимно от своите резултати¹¹ в рамките на т.нар. контактна етимология. Прилагането на системен подход при етимологизирането и на методологичните принципи на контактната етимология доведе до конкретни практически и теоретични

¹¹ Срв. Вошек 2013, който специално обръща внимание на възможностите за взаимодействие между тези две езиковедски дисциплини.

результати по отношение както на българската етимология, така и на балканските езикови контакти. Тези изследователски подходи биха могли да бъдат прилагани в бъдеще при етимологичното проучване на лексика от различни български говори, развивали се в условията на непосредствен езиков контакт в балканска среда.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Асенова Петя, 2002, *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*, Велико Търново: Фабер.
- БЕР – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор, Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (ред.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, т. 1–8–, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Вайнрайх Уриель, 1979, *Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования*, Киев: Вища Школа.
- Варбот Жанна Ж., 2012, *О специфике диалектной этимологии*, в: Жанна Ж. Варбот, *Исследования по русской и славянской этимологии*, Москва – Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 195–201.
- Георгиев Владимир, 1958, *Въпроси на българската етимология*, София: Българска академия на науките.
- Дейкова Христина, 2015, *О некоторых проблемах этимологизации болгарской лексики в Болгарском этимологическом словаре*, в: *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология. Материалы III Международной научной конференции, Екатеринбург, 7–11 сентября 2015 г.*, ред. Елена Л. Березович, Екатеринбург: Издательство Уральского университета, с. 93–95.
- Дейкова Христина, 2016а, *Этимология и лингвистическая контактология. Румынские глагольные заимствования в одном болгарском говоре*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Дейкова Христина, 2016б, *Към българската диалектна етимология (Из практиката в Българския етимологичен речник)*, в: *Лексикографията в началото на XXI век. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София, 15–16 октомври 2015 г.)*, ред. Диана Благоева, София: ИК „Проф. Марин Дринов“, с. 654–659.
- Дейкова Христина, 2018, *Из практиката в Българския етимологичен речник – славянски или балкански произход на две диалектни български думи*, в: *Slovanská lexikografie počátkem 21. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha 20.–22. 4. 2016*, ред. Božana Niševa, David Blažek, Iveta Krejčířová, Karolína Skwarska, Eva Šlauřová, Michal Vašíček, Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, с. 425–431.
- Иванчев Светомир, 1971, *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*, София: Българска академия на науките.

- Маслов Юрий, 1963, *Морфология глагольного вида в современном болгарском литературном языке*, Москва–Ленинград: Изд-во Академии наук СССР.
- Младенов Максим Сл., 1969, *Говорът на Ново село, Видинско. Принос към проблема за смесените говори*, Трудове по българска диалектология 6, София: Българска академия на науките.
- Станков Валентин, 1980, *Глаголният вид в българския книжовен език*, София: Наука и изкуство.
- Boček Vít, 2013, *Etymology and Language Contact Studies. Some Notes on Mutual Relationships*, в: *Etymology. An Old Discipline in New Contexts*, Studia etymologica Brunensia 16, ред. Bohumil Vykypěl, Vít Boček, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, с. 13–21.
- Deykova Hristina, 2016, *Probleme der bulgarischen Etymologie. Slawisch-balkanische Sprachinterferenz. Aus der Praxis des Bulgarischen etymologischen Wörterbuchs*, в: *Perspectives of Slavonic Etymology*, Studia Etymologica Brunensia 19, ред. Bohumil Vykypěl, Vít Boček, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, с. 65–74.
- Durkin Philip, 2009, *The Oxford Guide to Etymology*, Oxford: Oxford University Press.
- Mailhammer Robert, 2010, *Die etymologische Forschung und Lehre auf dem Gebiet des Germanischen in Deutschland am Beginn des 21. Jahrhunderts*, „Studia Etymologica Cracoviensia“, № 15, с. 37–65.
- Mailhammer Robert, 2013, *Towards a Framework of Contact Etymology*, в: *Lexical and Structural Etymology. Beyond Word Histories*, ред. Robert Mailhammer, Berlin – New York: De Gruyter Mouton, с. 9–31.
- Thomason Sarah G., 2001, *Language Contact. An Introduction*, Edinburgh: Georgetown University Press.
- Thomason Sarah G., Kaufman Terrence, 1988, *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Van Coetsem Frans, 1988, *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*, Dordrecht: Foris.
- Van Coetsem Frans, 2000, *A General and Unified Theory of the Transmission Process in Language Contact*, Heidelberg: Winter.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Asenova, Petia. (2002). *Balkansko ezikoznanie: Osnovni problemi na balkanskiia ezikov süüz*. Veliko Tŭrnovo: Faber.
- Boček, Vít. (2013). Etymology and language contact studies: Some notes on mutual relationships. In Bohumil Vykypěl & Vít Boček (Eds.), *Etymology: An old discipline in new contexts* (pp. 13–21). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Dejkova, Khristina. (2015). O nekotorykh problemakh ètimologizatsii bolgarskoï leksiki v “Bolgarskom ètimologicheskom slovare”. In Elena L. Berezovich (Ed.), *Ètningvistika: Onomastika: Ètimologïia: Materialy III Mezhdunarodnoï nauchnoï konferentsii*,

- Ekaterinburg, 7–11 sentabria 2015 g. (pp. 93–95). Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
- Dejkova, Khristina. (2016a). *Ėtimologiiia i lingvisticheskaia kontaktologiiia: Rumynskie glagol'nye zaimstvovaniia v odnom bolgarskom govore*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Dejkova, Khristina. (2016b). Kŭm bŭlgarskata dialektna etimologiiia (Iz praktikata v Bŭlgarskiiia etimologichen rechnik). In Diana Blagoeva (Ed.), *Leksikografiata v nachaloto na XXI vek: Dokladi ot Sedmata mezhdunarodna konferentsiia po leksikografiia i leksikologiiia (Sofiia, 15–16 oktombri 2015 g.)* (pp. 654–659). Sofiia: IK “Prof. Marin Drinov”.
- Dejkova, Khristina. (2018). Iz praktikata v Bŭlgarskiiia etimologichen rechnik – slavianski ili balkanski proizkhod na dve dialektni bŭlgarski dumi. In Božana Niševa, David Blažek, Iveta Krejčífová, Karolína Skwarska, Eva Šlaufová, & Michal Vašíček (Eds.), *Slovanská lexikografie počátkem 21. století: Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha 20.–22. 4. 2016* (pp. 425–431). Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky.
- Deykova, Hristina. (2016). Probleme der bulgarischen Etymologie: Slawisch-balkanische Sprachinterferenz: Aus der Praxis des *Bulgarischen etymologischen Wörterbuchs*. In Bohumil Vykypěl, & Vít Boček (Eds.), *Perspectives of Slavonic etymology* (pp. 65–74). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Durkin, Philip. (2009). *The Oxford guide to etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov, Todor, Dimitrova-Todorova, Liliiana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofiia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Georgiev, Vladimir. (1958). *Vŭprosi na bŭlgarskata etimologiiia*. Sofiia: Bŭlgarska akademiia na naukite.
- Ivanchev, Svetomir. (1971). *Problemi na aspektualnostta v slavianskite ezitsi*. Sofiia: Bŭlgarska akademiia na naukite.
- Mailhammer, Robert. (2010). Die etymologische Forschung und Lehre auf dem Gebiet des Germanischen in Deutschland am Beginn des 21. Jahrhunderts. *Studia Etymologica Cracoviensia*, 15, 37–65.
- Mailhammer, Robert. (2013). Towards a framework of contact etymology. In Robert Mailhammer (Ed.), *Lexical and structural etymology: Beyond word histories* (pp. 9–31). Berlin – New York: De Gruyter Mouton.
- Maslov, IUrii. (1963). *Morfologiiia glagol'nogo vida v sovremenom bolgarskom literaturnom iazyke*. Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR.
- Mladenov, Maksim Sl. (1969). *Govorŭt na Novo selo, Vidinsko: Prinos kŭm problema za smenite govori*. Sofiia: Bŭlgarska akademiia na naukite.
- Stankov, Valentin. (1980). *Glagolniiat vid v bŭlgarskiiia knizhoven ezik*. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Thomason, Sarah G. (2001). *Language contact: An introduction*. Edinburgh: Georgetown University Press.
- Thomason, Sarah G., & Kaufman, Terrence. (1988). *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Vainraikh, Uriel'. (1979). *IAzykovye kontakty: Sostoianie i problemy issledovaniia*. Kiev: Vishcha SHkola.

- Van Coetsem, Frans. (1988). *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht: Foris.
- Van Coetsem, Frans. (2000). *A general and unified theory of the transmission process in language contact*. Heidelberg: Winter.
- Varbot, Zhanna Zh. (2012). O spetsifike dialektnoi ètimologii. In Zhanna Zh. Varbot, *Issledovaniia po russkoï i slavianskoï ètimologii* (pp. 195–201). Moskva: Nestor-Istoriia.

Towards Contact Etymology in Bulgarian

This article applies the principles of contact etymology and a systemic approach to the etymologisation of dialectal lexis (according to Maillhammer 2013) to the case of significant Bulgarian-Romanian language interaction in the Bulgarian dialect of the village of Novo Selo, Vidin district. The analysis considers a group of verbs borrowed from Romanian – verbs with the endings *-ùшѡ(м)*, *-ѡшѡ(м)* and *-àшѡ(м)*. The study reveals a common pattern of borrowing and adapting the verbs in question whereby the aorist stem of the original Romanian verb is followed by the suffix *-шѡ-*, which is a form of the general Bulgarian suffix *-ca-*, itself derived from the Greek aorist form. The verbs integrate into the dialectal system as biaspectual and thereby make a special case of Bulgarian-Romanian grammatical interference. As a further argument in favour of the proposed etymological hypothesis, the study offers a reconstruction of the contact scenario based on the so-called blueprint principle; it also clarifies the contact type according to contemporary theories of language contact (in this case it is based on van Coetsem’s model). The article stresses the importance of these two methodological approaches to etymologising dialectal Bulgarian lexis in the Balkan area, which is characterised by multiple language contact.

Keywords: Bulgarian etymology, borrowings, language contact, Balkan Sprachbund.

Ключови думи: българска етимология, заемки, езиков контакт, балкански езиков съюз.

SLK. SOBÁŠ ‘TRAUUNG’: PREVZATIE Z MAĎARČINY?*

0. Výraz *sobáš* ‘úradné uzavretie manželstva; obrad pri tom’ (KSSJ: 682) je v slovenských textoch doložený od 16. stor.: *y prissli* (budúci manželia) *tatam k nam, aby o sobass dorownalj s nami* (HSSJ 5: 326; Rimavské Brezovo 1596). Už v pamiatkach staršej slovenčiny nachádzame aj od neho odvodené výrazy *sobášny* ‘súvisiaci so sobášom; určený na sobáš; zosobášený’ (od 1568; HSSJ 5: 326), *sobášiť* ‘(o mužovi a žene) spájať do manželského zväzku’ (od 1596; HSSJ 5: 327), *sobášovať* ‘id.’ (HSSJ 5: 327), *sobášiť sa* ‘uzavierať manželstvo’ (už 1560 [v prepise z r. 1603–1604], resp. 1585; HSSJ 5: 327), *rozsobášiť* ‘rozvieť manželov’ (od 1734; HSSJ 5: 155), *rozsobášiť sa* ‘rozvieť sa s manželom alebo s manželkou’ (od 1753; HSSJ 5: 155). Už zo staršej slovenčiny je známa aj odvodenina *zosobášiť* ‘spojiť manželstvom’ (od 1758; HSSJ 7: 366) – ide tu zrejme o derivát s predponou *zo-* < **s_o-*⁻¹, nemožno však azda celkom vylúčiť ani pôvodné **s-osobášiť* ako odvodeninu (s ďalšou perfektívnou predponou) od *o-sobášiť* ‘id.’ (porov. SSJ 2: 603: hovorové slovo; SSN 2: 647: výraz známy v časti stredoslovenských nárečí).

1. Výrazu *sobáš* venoval pozornosť vo svojom etymologickom slovníku už F. Miklosich (Miklosich EWSS: 312), ktorý ho uviedol v samostatnom hesle („sobaši: slk. sobáš *trauung*, oddavky. sobáčiť [sic! sobášiť – L. K.] *für* oddat“), hoci preň nepredložil nijakú etymologickú charakteristiku. Na základe autorovej rekonštrukcie „sobaši“ (t. j. *sobašb*, s predným jerom – v Miklosichovom zápise *ř* – ako súčasťou praslovanského fonologického systému) však možno dospieť k záveru, že ide pravdepodobne o výraz zachovaný ešte z praslovanského obdobia.

2. V približne rovnakom období, koncom 19. stor., sa o etymologickú interpretáciu slova *sobáš* pokúsil Rudolf Skotnický, autor rukopisného etymologického slovníka slovenčiny predstavujúceho prvé doteraz známe dielo tohto druhu (porov. Palkovič 1971): „*sobáš* r. *вѣнчаніе* – čes. *snoubení* – lat. *nuptiae*, následkom toho *sobáš* na miesto etym. *snobáš* alebo *snubáš*“ (Palkovič 1971: 315).

* Príspevok vznikol s podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied (VEGA; grantový projekt č. 2/0136/16).

¹ Porov. aj formy typu *zesobášiti* – s odlišným reflexom zadného jeru – v pamiatkach staršej slovenčiny (HSSJ 7: 366, s. v. *zosobášiť*), resp. *zesobášiť* v kartotéke SSN v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie v Bratislave (ďalej JÚĽŠ SAV; doklady zo západného Slovenska).

Zo spracovania citovaného hesla vyplýva, že R. Skotnický považoval slk. *sobáš* za derivát od psl. **snubiti* ‘vydávať sa (o žene)’². V zakončení *-áš* by azda bolo možné vidieť sufix slúžiaci na tvorenie nomina actionis (porov. nižšie, bod 6.); pred začiatkom ďalších úvah v tomto smere však treba upozorniť, že naznačený etymologický výklad je problematický a sotva prijateľný z fonetického hľadiska – nie je tu dostatočne jasný ani pôvod koreňového vokálu *o* v slk. *sobáš*³, ani implicitne predpokladaný zánik konsonantu *n*, resp. fonetické zjednodušenie *sn-* > *s-*.

3. Heslo *sobáš* – s informáciou, že ide o slovo známe okrem slovenčiny aj z valašských („val.“) nárečí českého jazyka⁴ – zaradil do svojho etymologického slovníka aj V. Machek: „*sobáš* slc. val.: svatba, *sobášiti* ženit (val.). Původ nejasný“ (Machek ESJČS: 462, 565).

4. V polovici 70. rokov 20. stor. sa o etymologický výklad výrazu *sobáš* pokúsil Š. Ondruš (Ondruš 1975: 272–273), ktorý interpretoval toto slovo ako pôvodné **sopáš* < **sq-pojašb* (**sq-pojas-jb*) ‘spojenie, zviazanie’; podľa Š. Ondruša ide o derivát od slovesa **sq-pojasati* ‘zviazať’, odvodeného od psl. **pojašv* ‘pás’.

Autorov výklad možno nepochybne ako označiť ako presvedčivý zo sémantického hľadiska. Š. Ondruš pripomína, že „[j]edným zo symbolických ceremoniálov, ktorý konali starí Slovania pri obrade sobášenia, bolo obväzovanie, opásanie sobášených rôznymi sieťami, remeňmi, opaskami ap.“ (Ondruš 1975: 272); tento extralingvistický fakt potvrdzujú aj poznatky súčasnej etnolingvistiky – porov. informácie o príslušných praktikách z rôznych slovanských tradícií v monografii A. V. Guru (Gura 2012: 124, 133, 136, 159, 238, 253, 339 a i.).

Ondrušova etymologická interpretácia má však určité nedostatky z fonetického a slovtvorného hľadiska.

Rekonštrukcia typu **sq-pojašb* > slk. **sopáš* > *sobáš* implikuje dve nepravidelné hláskové zmeny (1. vokál *o* namiesto *u* ako očakávaného slk. reflexu za psl. **q* – podľa Ondruša tu nastala „denazalizácia prefixálnej morfémy *sq-* na *so-*“ (Ondruš 1975:

² K etymologickej problematike výrazu porov. novšie napr. ESJS 12: 716, s. v. *prisnubljati*.

³ Ak odmietneme úvahy o nepravidelnom fonetickom vývine *u* > *o* (t. j. **snubáš* > **snobáš* > *sobáš*), zdá sa, že jedinou výkladovou možnosťou tu zostáva interpretácia vokálu *o* ako reflexu psl. **v* v silnej pozícii – v takom prípade by bolo potrebné rekonštruovať koreň výrazu v podobe **snvb-* (**snūbh-*), t. j. s redukovaným stupňom koreňového vokalizmu. Nemožno tu zrejme uvažovať o súvislosti s bulh. *снобя* ‘посредница между двумя души’ a jeho odvodeninami, kde koreňové *o* vzniklo pravdepodobne ako hyperkorektná náhrada pôvodného *u* („свърхстарателно *o* вместо *y*“), resp. z pôvodného *ó* < *o* v psl. **snqbiti* ako variante (s nazalizáciou) psl. **snubiti*; o bulharskom výraze pozri BER 7: 246–247.

⁴ Porov. aj heslové výrazy *sobáš* ‘oddavky, svatba, die Trauung’, *sobášiti* ‘oddati, antrauen’, ktoré sa v slovníku F. Š. Kotta (Kott online, s. vv.) charakterizujú ako slová známe zo Slovenska a z Moravy (k tomu i Bartoš 1886: 267: „*sobáš* = svatba, uh[erskoslovenské] val[ašské] *sobášiti* sa = ženiti n[ebo] vdávati se“); podobne čes. *sobáš* ‘oddavky, svatba, sňatek’, *osobášiti* ‘oddati’ (PSJČ online, s. vv.: obidvoje s kvalifikátorom „dial.“). Český jazykový atlas (ČJA 1: 86–89, kapitoly „13 svatba“, „14 svatební obřad“) lexému *sobáš* nezachytáva.

273), z čoho vyplýva, že by malo ísť o nepravidelný vývin praslovanskej nosovky, resp. o sporadickú zmenu, ktorá sa uskutočnila ešte v praslovanskom východisku slovenčiny; 2. nejasná sonorizácia **p* > *b* v intervokalickej pozícii), čo si plne uvedomoval aj sám autor⁵.

Výhrady voči slovotvornému aspektu predloženej rekonštrukcie vyslovil F. Kopečný, ktorý upozornil, že predpokladané sloveso **sɔpɔjasati* – obsahujúce menný prefix **sɔ-* – by muselo byť utvorené „jako denominativum od nedoloženého **sɔpɔjasɔ*“; konštrukt **sɔpɔjasati* podľa F. Kopečného „jako primárni **sɔ-pɔjasati* (od něhož chce O[ndruš] derivovat **sɔpɔjašb*) krom na papíře vůbec existovat nemohl, protože jde o hybrid sloveso plus jmenný prefix!“ (Kopečný 1977: 181).

5. Ostávajúc v intenciách zmieneneho Ondrušovho výkladu, považujeme za možné vnieť do neho čiastkovú korektúru. Východiskové **sopáš*, rekonštruované Š. Ondrušom, pripúšťa azda aj interpretáciu **s-opáš* – v takom prípade by išlo o derivát (utvorený pomocou sufixu **-jb*, porov. vyššie) od slovesa **s-opásatʹ* ako perfektívnej odvodeniny od slk. *opásatʹ* ‘oviniť’ (driek pásom ap.), ktoré je reflexom psl. **obpɔjasati*, odvodeného od psl. **pɔjasɔ* (porov. ĚSSIA 28: 237–238). Namiesto východiskového **sɔ-pɔjas-jb* by potom bolo potrebné rekonštruovať pôvodné **sɔb-obpɔjas-jb*, aj takáto rekonštrukcia však predpokladá následný fonetický vývin **sopáš* > *sobáš* s nepravidelnou zmenou **p* > *b*.

6. V rámci polemiky so Š. Ondrušom⁶ F. Kopečný (Kopečný 1976: 113, pozn. č. 14) naznačil ďalší výklad analyzovaného výrazu. Autor upozornil, že „na *áš* končí dějová jména v maďarštině“⁷, pričom zároveň vyslovil domnienku, že v prípade slk. *sobáš* by mohlo ísť o hybridnú formáciu (pôvodne akiste štylisticky príznakovú), utvorenú pomocou cudzej prípony od domáceho koreňa: „[...] *sobáš* je totiž nejspíš dějové jméno, je to „přisvojování si druhého partnera [...] ovšem původně citově zatížené, jako obvyčejně bývají slova z domácího základu“.

Ako príklady typologicky podobných hybridných útvarov F. Kopečný uviedol české ľudové *šiz-uňk* = *šizení*, študentské *vařbuňk* ‘oslava’ (výrazy so sufixom nemeckého pôvodu), ako aj formácie *synátor*, *věďátor* a ďalšie, už strácajúce svoje pôvodné citové zafarbenie (*houslista* a i.). V analogickej súvislosti možno napokon uviesť – v slovakistickom kontexte – aj slovo *opijáš*, ktoré nachádzame v slovníkoch slovenského slangu (‘pitka’, Hochel 1993: 122; ‘nemierne pitie alkoholu, oslava s pitím

⁵ „Je síce pravda, že v našom výklade sú až dve sporadické hláskové zmeny [...], ale obidve zmeny sú z vývinu slovanských jazykov známe, hoci nie sú pravidelné. Bez sporadických hláskových zmien sa etymológia zaobísť nemôže, lebo tie vo vývine jazyka objektívne existujú, hoci nemajú charakter hláskoslovných „zákonov““ (Ondruš 1975: 273).

⁶ Porov. Kopečný 1976; Ondruš 1976a: 267–268; Ondruš 1976b; Kopečný 1977.

⁷ K príslušnému maďarskému sufixu porov. nižšie (pozn. č. 11).

alkoholu', Oravec 2014: 166)⁸ – ide tu o odvodeninu od slovesa *opíjat' sa*, utvorenú pomocou zmieneneho maďarského sufixu.

Pokiaľ ide o koreň výrazu *sobáš*, F. Kopečný (Kopečný 1976: 113) vyslovil predpoklad, že je totožný s koreňom slovesa zachovaného v stčes. *sobiti sobě (si)* 'privlastňovať (osobovať) si niečo'; v prospech príslušnej sémantickej motivácie možno azda uviesť spojenia typu slk. *brať/vziať si za ženu/muža, pojať za ženu (za manželku)* ap.

7. Predpoklad maďarskej proveniencie koncového *-áš* v *sobáš*, interpretovaného ako pôvodom maďarský sufix, vedie celkom prirodzene k úvahám, či z maďarčiny nemôže pochádzať okrem sufixu aj koreň slova, resp. či tu nemožno uvažovať o maďarskom pôvode celého výrazu. Podobnú domnienku vyslovil už S. Czambel (Czambel 1903: 127–128): „[...] *sobáš*, pravdepodobne z maďarského, dosiaľ neviem takého slova zo známeho pokladu maďarských slov, bude to nejaký *-szabás*, *eskü-szabás*, alebo niečo podobného...“ Zdá sa však, že Czambelov predpoklad nebol adekvátne zohľadnený⁹ v neskoršej etymologickej literatúre (porov. vyššie citované práce V. Machka, Š. Ondruša a F. Kopečného); heslo *sobáš* nenachádzame ani v slovníku L. Rocchiho (Rocchi HLSL).

Ako možné východisko pre slk. *sobáš* S. Czambel uviedol kompozitum *eskü-szabás*, obsahujúce v prvej časti maď. *eskü* 'prísaha' – z významového hľadiska by teda zrejme malo ísť o akýsi *'prísahný *szabás*'; je zaujímavé, že S. Czambel svoju myšlienku ďalej nerozvinul, resp. nepokúsil sa o sémantickú¹⁰ charakteristiku určovaného maďarského substantíva *szabás*.

Maď. *szabás* je z hľadiska pôvodu nomen actionis (utvorené pomocou sufixu *-ás*¹¹) od etymologicky nejasného slovesa *szab*, pre ktoré akademický *Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka* uvádza 6 významov (porov. MNyTESz 3: 641): '1. určiť, stanoviť, nariadiť („meghatároz, elrendel“); '2. strihať <látka> podľa určenej miery, do určeného tvaru a tak zhotovovať <najmä odev> („meghatározott mérték szerint, meghatározott formára vág <anyagot> és így készít <főleg ruhát>“); '3. vhodne skladať, zostavovať, usporadúvať („megfelelően összeilleszt, rendbeszed“);

⁸ Obidva slovníky uvádzajú príslušný výraz aj vo variantnej forme *opiáš* (bez *j*), etymologicky adekvátna je tu však iba grafická reprezentácia *opijáš* – k zachovávaniu *j* v deverbatívnych odvodeninách od sloviess typu *piť, píjať* porov. *pij-ak, zabij-ak, navij-ak* ap.; porov. už Horák 2002.

⁹ Výnimkou je azda len slovník M. Kálala (Kálal, Kálal 1923: 625), kde sa v hesle *sobáš* uvádza etymologický kvalifikátor „maď.“ s odvolaním na S. Czambela. Podobne V. Polák (Polák 1943: 7) zaraďuje slk. *sobáš* medzi „vypožičané slová maďarského pôvodu, v ktorých sa necítil ich cudzí pôvod“, neodkazuje tu však na ďalšiu literatúru.

¹⁰ Z fonetického hľadiska predpoklad prevzatia typu „maď. *szabás* > slk. *sobáš*“ vyhovuje – reflexom maďarského krátkeho vokálu *a* môže byť v slovenských hungarizmoch okrem *a* (väčšinový reflex) aj *o*, porov. maď. *haszon* 'úžitok, osoh' > slk. spis. *chosen, choseň*, dial. i *chasen* 'id.' ap. (Rocchi HLSL 1: 16).

¹¹ O sufixe *-ás* (s predným vokalickým variantom *-és*) porov. Maĩtinskaia 1959: 29 n. „Основным и первоначальным значением суффиксов *-ás, -és* является название действия“ (Maĩtinskaia 1959: 30).

‘4. prispôsobovať niečo alebo prispôsobovať sa niečomu („valamihez igazit valamit vagy magát“); ‘5. biť, udierať („ver“); ‘6. sekať, rezať, krájať („vág“).

Pre maď. **eskü-szabás*, o ktorom uvažoval S. Czambel, by azda bolo možné predpokladať pôvodný význam typu *‘obrad [svadobnej] prísahy (*esküi*); k sémantickej motivácii porov. i súčasné maď. *esküvő* ‘svadba, sobáš’ ako participiálnu odvodeninu od rovnakého koreňa, ako aj poľ. *ślub* ‘obietnica, pryzreczenie, zapewnienie, zobowiązanie, przysięga; zawarcie związku małżeńskiego’ (Borys SEJP: 617) a i. Ak tu maď. *szabás* bolo použité vo význame ‘obrad, rituál ap.’, potom preň možno predpokladať, rešpektujúc polysémantický charakter fundujúceho slovesa *szab*, rôzne významové východiská:

- a) dalo by sa azda uvažovať o odvodenine od maď. *szab* ‘1. určiť, stanoviť, nariaďiť’, t. j. ‘obrad, rituál ap.’ < ‘určovanie’¹² ap.; určená, stanovená, nariadená postupnosť úkonov, krokov ap.’;
- b) odvodzovanie od maď. *szab* ‘3. vhodne skladať, zostavovať, usporadúvať’ predpokladá pre ‘obrad’ východiskový význam ‘zostavenie, usporiadanie (úkonov ap.)’ (porov. i staršie maď. *szabás* ‘2. aptatio, concinnatio; Zusammenordnung, Ordnung’¹³, MNyTSz 3: 3); k významovému vývinu porov. i psl. **obrędzь* (z toho aj rus. *обряд* ‘введенный законом или обычаем порядок в чем-либо; церемония, законный порядок’ a i.) < **ob-ręditi* (ĚSSIA 29: 87–88);
- c) nemožno pravdepodobne odmietnuť ani odvodzovanie od maď. *szab* ‘4. prispôsobovať niečo alebo prispôsobovať sa niečomu’, t. j. v takom prípade ‘obrad’ < ‘prispôsobovanie sa (niečomu), pridŕžanie sa (niečoho); postup podľa príslušného vzoru, pravidiel ap.’;
- d) zložitejší významový vývin by bolo potrebné predpokladať pri úvahách o východisku v podobe maď. *szab* ‘6. sekať, rezať, krájať’ – bolo by tu azda možné uvažovať o vývine ‘rezanie’ > ‘čo je vyrezané; (vyrezaný) predmet, tvar ap.’ (porov. i staršie maď. *szabás* ‘3. forma, species, genus; Form, Figur, Gestalt, Art’¹⁴, MNyTSz 3: 3) > ‘model, vzor’ > ‘spôsob konania ap.’; porov.

¹² Porov. aj maď. *szabás* ‘Art Abgabe’ ako etymologické východisko pre staršie chorv. *sabaš, sobáš* ‘id.’ (Hadvovics 1985: 451).

¹³ Odtiaľ zrejme i novšie maď. *szabás* ‘3. pravidlo, miera, umiernenosť („szabály, mérték[tartás]“’) (MNyESz 6: 20: zastaraný, resp. knižný výraz) ako východisko pre rum. **săbăș* ‘Vorschrift, Regel’, rekonštruované na základe ďalších rumunských odvodenín (Tamás 1966: 685).

¹⁴ V uvedenom význame prevzaté aj do rum. *săbăș* ‘das Äussere, die Beschaffenheit; extérieur, manière d’être’ (Tamás 1966: 684). V novej maďarčine došlo zrejme k zúženiu uvedeného významu v smere ‘2. spôsob, forma, ako je vystrihnutý nejaký (kus) odev(u) („az a mód, forma, ahogy vmely ruha[darab] ki van szabva“’) (MNyESz 6: 20).

analogické významy u slovanských kontinuantov psl. **obrazъ* (ĚSSIA 29: 63–66).

Ak však pre slk. *sobáš* uvažujeme o etymologickom východisku v podobe maď. *szabás* ‘sekanie, rezanie ap.’ (odvodenina od maď. *szab* ‘6. sekať, rezať, krájať’), nemôžeme v tejto súvislosti neupozorniť na maď. dial. *szabás* vo význame ‘stretnutie uskutočňované po zásnubách v dome dievčata, ktoré sa má vydávať, s cieľom *strihať bielizeň* (kurzíva L. K.), ktorá má byť pripravená ako dar pre ženícha („az eljegyzés után a lányos háznál tartott összejövétel a völegénynek ajándékként készítettő *fehérneműk kiszabása* [detto – L. K.] céljából; szabogatás”) (ÚMT 5: 7–8).

Maď. dial. *szabás* v takomto špecializovanom význame nás už vedie priamo do sféry svadobného zvykoslovia; určité výhrady voči prijatiu takéhoto etymologického východiska pre slk. *sobáš* môže však vzbudzovať fakt, že maďarský výraz neoznačuje samotný obrad uzatvorenia manželstva, ale udalosť, ktorá mu predchádza. Podľa nášho názoru takýto významový rozdiel nemusí byť neprekonateľný.

V zmysle naznačeného výkladu malo slk. *sobáš* pôvodne zrejme rovnaký význam ako maď. dial. *szabás*, t. j. možno tu uvažovať o nedoloženom slk. **sobáš* ‘strihanie bielizne (ako súčasť príprav na slávnostné uzavretie manželstva) ap.’. Uvedený výraz mohol poslúžiť ako východisko pre vznik slovného spojenia typu **sobášne stretnutie* ‘súvisiace so *sobášom*’, so strihaním bielizne’ ap., ktoré mohli v dôsledku metonymického posunu nadobudnúť azda i význam *‘stretnutie v rámci príprav na obrad uzavretia manželstva; stretnutie súvisiace s príslušným obradom’ – zdá sa, že jeho univerbizáciou následne vzniklo substantívum *sobáš*² ako označenie príslušného obradu, ktoré sa ďalej stalo východiskom pre vznik slovesa *sobášiť* ‘vykonávať sobášny obrad; (o mužovi a žene) spájať do manželského zväzku’.

8. Tým sa však reflexie o možnej maďarskej proveniencii slk. *sobáš* nevyčerpávajú. Alternatívnu etymologickú interpretáciu tohto výrazu naznačil maďarský slavista I. Pacsai (Pacsai 2014), ktorý v rámci svojich úvah o možných orientálnych – t. j. turkických – prvkoch v slovenskom folklóre a frazeológii o. i. konštatoval: „Лексические единицы *sobáš* [...] и *sobášiť* [...] тоже имеют соотношение с восточными языками. Слово *sobáš* восходит к венгерскому *szoba* ‘комната’, которое по своим этимологическим признакам имеет общие корни с русским словом *изба* ‘крестьянский деревянный дом, баня’“¹⁵. V uvedenom kontexte autor upozornil na motivačný model ‘dom’ > ‘ženatý; rodina; manželstvo’ ap., známy z turkických jazykov (porov. súčasné tur. *ev* ‘dom’: *ev-lî* ‘ženatý; vydatá’, *ev-len-mek*

¹⁵ Etymologickým východiskom maď. *szoba* (k jeho významu porov. nižšie) je strlat. *stuba* ‘Badestube; Dampfbad; Zimmer, Kammer’, resp. sthnem. *stuba* ‘heizbare Wohnstube; Badestube’ (porov. EWU 2: 1444). Príslušný starohornonemecký, resp. germánsky výraz sa uvádza aj ako možné východisko pre psl. **istoba*; k etymologickej problematike slova porov. novšie ESJS 5: 254–255; Boček 2010: 208–213; Pronk-Tiethoff 2013: 177–179.

‘heiraten’ a i.); v analogickej súvislosti pripomenul aj maď. *ház* ‘dom’, majúce odvodeninu *ház-as* ‘ženatý (o mužovi)’, ktorá sa stala derivačným východiskom pre výrazy *házas-ság* ‘manželstvo’, *házas-ít* ‘zenniť (muža); vydávať (ženu)’, *házas-odik* ‘zenniť sa’ („Венгерские слова [...] тоже образованы по восточному приему деривации, отражающей менталитет тюркских народов“).

Maď. *házas* ‘ženatý (o mužovi)’ sa interpretuje ako výraz vzniknutý významovou špecializáciou maď. *házas* ‘majúci dom („Haus habend“); akademický *Maďarský etymologický slovník* predpokladá, že takýto sémantický vývin mohol nastať podľa staroturkického vzoru („ev[en]t[uel] nach a[lt]türk[ischem] Muster“; EWU 1: 539). Aj maďarskí turkológovia A. Róna-Tas a Á. Berta (Róna-Tas, Berta 2011: 1327) novšie uvádzajú maď. *házas* ‘ženatý’ medzi kalkmi utvorenými podľa turkického vzoru (v kapitole „8.8. Hungarian semantic copies“; tam aj informácia: „A T[urkic]–H[ungarian] semantic isogloss“). Pre úplnosť dodajme, že maďarské etymologické slovníky (MNYTESz 2: 76, s. v. *ház*; EWU 1: 539) upozorňujú v tejto súvislosti aj na typologické paralely z iných, nielen turkických jazykov; porov. špan. *casar*¹⁶, tal. *accasare* atď., v konečnom dôsledku derivované od román. *casa* ‘Haus’, či bulh. *задомявам* ‘оженвам’ a i.

Citovaný predpoklad I. Pacsaia môže poslúžiť ako východisko pre nasledujúce úvahy, ktorých cieľom je spresniť, resp. podporiť autorovu domnienku zo sémantického, resp. slovotvorného hľadiska.

Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka uvádza pre maď. *szoba* významy ‘1. pec („kemence“); ‘2. <v budove> miestnosť, v ktorej sa ľudia zdržiavajú, pracujú atď. („<épületben> helyiség, amelyben tartózkodnak, dolgoznak stb.“); ‘3. kúpeľňa („fürdőszoba“); ‘4. pôjd („padlás“); ‘5. dom („ház“)¹⁷ (MNYTESz 3: 774).

Vzhľadom na maď. *házas* ‘1. majúci dom’; ‘2. ženatý’, odvodené od maď. *ház* ‘dom’, nemožno podľa nášho názoru vylúčiť, že v maďarčine mohlo existovať aj paralelné *szobás*¹⁸ s rovnakými významami¹⁹, odvodené od maď. dial. *szoba* vo význame

¹⁶ Pre špan. *casar* ‘uzavrieť manželstvo; spojiť manželským zväzkom’ sa predpokladá pôvodný význam ‘založiť si samostatnú domácnosť (poner casa aparte)’ (Coromines 2008: 116, s. v. *casar II*) – akiste sa tu myslel samostatný príbytok pre novú rodinu ap.

¹⁷ Význam ‘dom’ chýba v EWU 2: 1444; k dokladom z maď. nárečí porov. novšie ÚMT 5: 193, s. v. *szoba* (význam č. 2). K významu ‘dom’ porov. aj významy typu ‘(selské) stavení, domek’ v kontinuantoch psl. **istzba* v rôznych slovanských jazykoch (ESJS 5: 255: „Nejstarší doložený význam je asi ‘jednoduchý vytápný domek [o jedné místnosti]’, odtud jednak ‘světnice’, jednak ‘speciální stavení. Původně snad lážeň...“), ako aj bavorské nem. *Stube* („Auch für Wohnhaus in Dörfern und Städten hat Stube gegolten“ – Schmeller BW 2/1: 721).

¹⁸ Maď. *ház-as* a *szobá-s* sú utvorené pomocou produktívneho *s*-ového sufixu (s variantmi *-s*, *-os*, *-as*, *-es*, *-ös*) s významom typu ‘majúci niečo’; porov. napr. Maitinskaia 1959: 62–66.

¹⁹ Išlo by o výraz sémanticky odlišný od spisovného maď. *szobás* ‘<dom, byt> pozostávajúci z určitého počtu izieb („bizonyos számú szobából álló <ház, lakás>“), vyskytujúceho sa v zloženinách typu *egy-szobás* ‘jednoizbový’ – t. j. ‘majúci jednu izbu’ – ap. (MNYESz 6: 328).

‘dom’²⁰. Predpokladané maď. **sobás* ‘ženatý’ mohlo byť prevzaté do slovenčiny ako **sobáš*, t. j. ako nesklonné adjektívum; k morfológicky neadaptovaným adjektívum maďarského pôvodu porov. slk. dial. *bolondoš* ‘bláznivý’, *finom* ‘chutný (o jedle)’, *kivánci* ‘zvedavý’ a i. (Rocchi HLSL 1: 20), ako aj *alamusi*, *buta*, *cakoš*, *durva*, *kockaš*, *kotoš*, *piskoš*, *unalmaš*, *utalatoš*, uvádzané F. Gregorom (Gregor 1983: 70) bez udania významu – akiste vzhľadom na formálnu a sémantickú totožnosť s ich maďarskými etymologickými východiskami – ako výrazy s menším územným rozšírením²¹.

Rekonštruované slk. **sobáš* ‘ženatý’ sa ďalej mohlo stať východiskom pre vznik faktitívnej slovesnej odvodeniny *sobáš-it* s predpokladaným pôvodným významom ‘robiť niekoho **sobášom*’, ženatým’, t. j. ‘uvádzať do manželského stavu, spájať do manželského zväzku (s niekým)’; porov. aj vyššie zmienené maď. *házas* ako slovtvorné východisko pre maď. *házas-ít* ‘zenniť; vydávať’.

Na základe slovesa *sobášit* mohlo vzniknúť dejové substantívum *sobáš*²² ‘sobášenie; uzavieranie/uzavretie manželského zväzku ap.’²² – uvedená interpretácia teda nepotvrďuje predpoklad o derivácii v smere *sobáš* ‘úradné uzavretie manželstva; obrad pri tom’ > *sobášit* ‘vykonávať sobášny obrad’, ku ktorému možno dospieť na základe citovaných sémantizácií obidvoch príslušných výrazov, ako ich uvádza KSSJ: 682.²³

9. Etymologické interpretácie predložené v bodoch č. 7 a 8, predpokladajúce pre slovo *sobáš* maďarské etymologické východisko, zároveň implikujú, že tento výraz pravdepodobne vznikol v zóne slovensko-maďarského etnicko-jazykového kontaktu; zo slovenského jazykového územia v takom prípade ďalej prenikol aj do časti nárečí českého jazyka.

²⁰ Podľa MNYTESz je význam ‘dom’ pre maď. dial. *szoba* doložený až v r. 1906; v zmysle naznačeného výkladu by – vzhľadom na stav v slovenčine – bolo možné výrazne prehĺbiť jeho datovanie.

²¹ K nesklonným adjektívum cudzieho pôvodu porov. aj slk. *extra*, *kaput*, *fajn* (popri skloňovateľných domácich sufixálnych derivátoch *fajn-ý*, *fajn-ový*), *fér* (popri *fér-ový*) ap. K sufixálnej adaptácii adjektív maďarského pôvodu v slovenčine porov. Gregor 1983; Rocchi HLSL 1: 20.

²² Porov. i slk. *roz-sobášit* ‘rozvieť (manželstvo)’ ako východisko pre odvodeninu *rozsobáš* ‘rozvod (manželstva)’ (KSSJ: 640: zastarávajúci výraz).

²³ Preneseným použitím slovesa *sobášit* ‘vykonávať sobášny obrad’ vznikol zrejme slk. dial. *sobášit* ‘spájať rohy na dome’ (Pokryváč, okres Dolný Kubín), ‘spájať krokvy pri stavbe dreveného domu’ (Pohorelá, okres Banská Bystrica; doklady z kartotéky SSN v JÚLŠ SAV v Bratislave). K významovému vývinu (prenos do sféry praktickej remeselnej, technickej ap. činnosti) porov. i fr. *marier* ‘imposer différents modèles dans un même chassis’ (v polygrafii), *marier des cordages, des chaînes* ‘les lier ensemble par un lien’ (v jazyku námorníkov; TLFi, s. v.); podobne má angl. *to marry* v námorníckom prostredí špecializovaný význam ‘to fasten (two ropes) end to end, in such a way that the joining may not prevent their being drawn through a block’ (OED 9: 401). Nie celkom jasná je slovtvorná charakteristika slovesa *sobášovať*, ktoré uvádza HSSJ (loc cit.) ako variantný heslový výraz k *sobášit*; v príslušnom hesle naň nachádzame len jeden doklad: *abi osobi sobášované nebili bez učičních prw ohlášék* (J. I. Bajza, *Křesťanského katolického náboženství...* 1796). Môže tu ísť o denominatívum od *sobáš*²², ale aj o iteratívum od *sobášit*; o slovesách so sufixom *-ovatí porov. Sławski 2011: 16.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoš František, 1886, *Dialektologie moravská*, zv. 1, *Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské*, Brno: Matice moravská.
- BER – Georgiev Vladimir, Duridanov Ivan, Racheva Mariia, Todorov Todor, Dimitrova-Todorova Liliana, Selimski Liudvig (ed.), 1971–2017–, *Bŭlgarski etimologičen rechnik*, zv. 1–8–, Sofiia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.
- Boček Vít, 2010, *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*, Praha: Lidové noviny.
- Boryś SEJP – Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Coromines Joan, 2008, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, vyd. 4. upravené a doplnené, 14. reprint, Madrid: Gredos.
- Czambel Samo, 1903, *Slováci a ich reč*, Budapest: Viktor Hornyánszky.
- ČJA – Balhar Jan a i. (ed.), 1992–2011, *Český jazykový atlas*, zv. 1–6, Praha: Academia.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (ed.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, zv. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- ĚSSIA – Trubachev Oleg N., Zhuravlev Anatolii F., Varbot Zhanna Zh. (ed.), 1974–2018–, *Ětimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksičeskii fond*, zv. 1–41–, Moskva: Nauka.
- EWU – Benkő Loránd (ed.), 1992–1997, *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, zv. 1–3, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gregor Ferenc, 1983, *Adjektive ungarischer Herkunft im Slowakischen*, v: *Hungaro-Slavica 1983. IX. Internationaler Slavistenkongress, Kiev, 6.–13. September 1983*, ed. László Hadrovics, Attila Hollós, Köln–Wien: Akadémiai Kiadó, s. 61–75.
- Gura Aleksandr V., 2012, *Brak i svad'ba v slavianskoj narodnoj kul'ture. Semantika i simvolika*, Moskva: Indrik.
- Hadrovics László, 1985, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Köln–Wien: Akadémiai Kiadó.
- Hocheľ Braňo, 1993, *Slovník slovenského slangu*, Bratislava: Hevi.
- Horák Gejza, 2002, *Nové slovo „opiáš“?*, „Nový deň“, r. 4, č. 246, s. 11.
- HSSJ – Majtán Milan (ed.), 1991–2008, *Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 1–7, Bratislava: Veda.
- Kálal Miroslav, Kálal Karel, 1923, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Slovensko-český diferenciální*, Banská Bystrica: Nákladom vlastným.
- Kopečný František, 1976, *Poznámky k etymologiím Š. Ondruše*, „Slovenská reč“, r. 41, s. 110–114.
- Kopečný František, 1977, *Odpověď profesorovi Ondrušovi*, „Slovenská reč“, r. 42, s. 176–182.
- Kott online – *Česko-německý slovník Fr. Št. Kotta*, <http://kott.ujc.cas.cz/> (citované 15.05.2016).
- KSSJ – Kačala Ján, Pisárčiková Mária, Považaj Matej (ed.), 2003, *Krátky slovník slovenského jazyka*, vyd. 4. upravené a doplnené, Bratislava: Veda.
- Machek ESJČ – Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, vyd. 2. opravené a doplnené, Praha: Academia.

- Machek ESJČS – Machek Václav, 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: Academia.
- Maĩtinskaia Klara E., 1959, *Vengerskii iazyk*, zv. 2, *Grammaticheskoe slovoobrazovanie*, Moskva: Izdat. Akad. Nauk.
- Miklosich EWSS – Miklosich Franz, 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien: Vindobona: Guilelmus Braumueller.
- MNyĚSz – *A magyar nyelv értelmező szótára*, 1978–1980, vyd. 3., zv. 1–7, Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Akadémiai Kiadó.
- MNyTESz – Benkő Loránd (ed.), 1967–1984, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, zv. 1–4, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MNyTSz – Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond (ed.), 1890–1893, *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvelmélektől anyelvjújtásig*, zv. 1–3, Budapest: Hornyánszky.
- OED – Simpson John B., Weiner Edmund S. C. (ed.), 1989, *Oxford English Dictionary*, vyd. 2., zv. 1–20, Oxford: Clarendon Press.
- Ondruš Šimon, 1975, *O pôvode slov sobáš a svadba (Venujem prof. V. Šmilauerovi na 80. narodeniny)*, „Slovenská reč“, r. 40, s. 265–274.
- Ondruš Šimon, 1976a, *Slovenské nárečové slová bosman, pošajdes a staroslovienske posagb (Venujem dr. L. Dvončovi na päťdesiatku)*, „Slovenská reč“, r. 41, s. 262–269.
- Ondruš Šimon, 1976b, *Etymologické poznámky F. Kopečného, jazykové fakty a jazykovedná teória*, „Slovenská reč“, r. 41, s. 349–357.
- Oravec Peter, 2014, *Slovník slangu a hovorovej slovenčiny*, Praha: Maxdorf.
- Pacsai Imre, 2014, *Vostochnye elementy v slovatskom fol'klore i frazeologii* (rukopis).
- Palkovič Konštantín, 1971, *Slovenský etymologický slovník Rudolfa Skotnického*, „Slovenská reč“, r. 36, s. 312–316.
- Polák Václav, 1943, *K problému vplyvu slovenčiny na češtinu (Dokončenie)*, „Slovenská reč“, r. 11, s. 6–12.
- Pronk-Tiethoff Saskia, 2013, *The Germanic Loanwords in Proto-Slavic*, Amsterdam – New York: Rodopi.
- PSJČ online – *Příruční slovník [jazyka českého] a databaze lexikálního archivu*, <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/> (citované 15.05.2016).
- Rocchi HLSL – Rocchi Luciano, 1999–2010, *Hungarian Loanwords in the Slovak Language*, zv. 1–3, Trieste: Scuola superiore di lingue moderne per interpreti e traduttori.
- Róna-Tas András, Berta Árpád, 2011, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*, zv. 2, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Schmeller BW – Schmeller Johann Andreas, 1985, *Bayerisches Wörterbuch*, zv. 1–2, München: Oldenbourg (reprint 2. vyd. [München 1872–1877], ed. G. Karl Frommann).
- Sławski Franciszek, 2011, *Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia słowiańska*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- SSJ – Štefan Peciar (ed.), 1959–1968, *Slovník slovenského jazyka*, zv. 1–6, Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SSN – Ripka Ivor, Ferenčíková Adriana (ed.), 1994–2006–, *Slovník slovenských nárečí*, zv. 1–2–, Bratislava: Veda.

Tamás Lajos, 1966, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
 TLFi – *Le Trésor de la Langue Française informatisé*, <http://atilf.atilf.fr/> (citované 15.05.2016).
 ÚMT – Lőrinczy Éva (ed.), 1979–2010, *Új magyar tájszótár*, zv. 1–5, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Slovak *sobáš* ‘Marriage Ceremony’: a Loanword from Hungarian?

This article provides a survey of the existing etymological interpretations of the Slovak noun *sobáš* ‘marriage ceremony’ (attested since the sixteenth century, also known in Czech dialects). Apart from attempts to explain *sobáš* as a native Slovak word (cf. Skotnický in Palkovič 1971; Ondruš 1975; Kopečný 1976), it has also been identified as a possible loanword of Hungarian origin (cf. Czambel 1903: Slk *sobáš* < Hun. *(*eskü*)szabás, cf. Hun. *eskü* ‘oath,’ *szabás* ‘form, order, rule, etc.’; Pacsai 2014: Slk *sobáš* ~ Hun. *szoba* ‘room’). In order to reconstruct the (pre)history of *sobáš* in Slovak, the author examines both latter etymological hypotheses in more detail on the basis of additional Hungarian lexical material, with a particular focus on the semantic and word-formation aspect.

Keywords: etymology, Slovak language, Hungarian language, Hungarian loanwords in Slovak, wedding terminology.

Kľúčové slová: etymológia, slovenský jazyk, maďarský jazyk, hungarizmy v slovenčine, svadobná terminológia.

СЛОВЕНСКЕ ‘ЗАСТАВЕ’ МЕЂУ СЛОВЕНСКИМ ЗАСТАВАМА (КАКО ДОКАЗАТИ КАЛК?)*

Овај рад има за циљ да скрене пажњу на релативно скрајнути проблем етимологисања калкираних речи у словенским језицима. Ради се о речима које нису препознате ни као преведенице ни као семантичке позајмљенице, већ су тумачене из домаћих, словенских средстава – или подробно или овлаш тј. само помињањем у оквиру ширих етимолошких гнезда. У питању су речи, по правилу прозирне формалне структуре, чија је проблематичност у сфери значења (односно семантичког развоја којим је настало савремено стање) остала непримећена односно досад нерегистрована у етимолошким речницима и литератури уопште.

0.1. Овде се приказује случај именице *застава*, основног термина за појам ‘*vexillum*, *Fahne*, *знамя*’ у српско-хрватском, словеначком и словачком. Такав је њен статус у стандардном изразу ових језика, док дијалекатски и историјски извори региструју да у сваком од њих застава има још по неколико значења (у појединима и по десетак, при чему број варира од језика до језика, а коначни збир зависи од степена семантичког нијансирања) која се не могу свести на ‘*vexillum*’. На целокупном словенском терену, првенствено у дијалектима, застава има на десетине хомонима – о чему ће бити речи касније (§ 2.4.) – али за почетак скрећемо пажњу на њене синониме.

0.2. *Застава* је само један од најмање седам главних назива за ‘*vexillum*’ који постоје у словенским језицима – са различитим степеном распрострањености и нијансама значења (у смислу врсте заставе – војне, државне, црквене, свадбене, цеховске и сл.).

0.2.1. ***порпорџ**: стсл. *прапорџ*, буг. заст. дијал. *прапор(ец)*, српсл. *прапорџ*, слн. *prápor*, слч. *prápor*, чеш. *prápor*, пољ. *porporzecz*, рус. *пра́пор*, укр. *пра́пір*.

0.2.2. ***знаме**: стсл. *знаменниџ*, буг. *зна́ме*, мак. *знаме*, рус. *зна́мя*, укр. *знаме́но*.

0.0.2.3. ***стеџ** / ***стеџь**: стсрп. *стеџь*, с.-х. *ст(и)џег*, рус. *стяг*, укр. *стяг*, блр. *сцяг*.

* Овај чланак је резултат рада на пројекту бр. 178007: „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ који у потпуности финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

0.2.4. ***xorogy**: стсл. *хоръгы*, буг. *хорѣгва*, мак. заст. *хоругва* ‘црквена застава’, с.-х. заст. *хоругва*, слн. *karóg(l)a*, слч. *korúhev*, чеш. *korouhev*, глуж. *khorhoj*, длуж. *chór(u)goj*, поль. *chorągiew*, рус. *хорѹг(о)вь*, укр. *хоругв*.

0.2.5. **flag(a)**: чеш. *flag(a)*, поль. *flaga*, рус. *флаг*.

0.2.6. **бајрак**: буг. *бајрак*, мак. *бајрак*, с.-х. *барјак*, *бајрак*.

0.2.7. Овај поредак је успостављен од јед(и)ног несумњиво домаћег термина, **porporъ* (в. нпр. БЕР 5: 598–599; Bezlaž ESSJ 3: 102; Вору́с SEJP: 484; Фасмер ЭСРЯ 3: 353–354)¹ и вероватно домаћих **znameŕ* (које може бити и семантичка позајмљеница, в. БЕР 1: 649; Фасмер ЭСРЯ 2: 100; ЕСУМ 2: 270) и **stĕgъ/*stĕgъ*², преко вероватног германизма **xorogy* (< герм. **hrungō*, као и гот. *hruga*)³, па до несумњивих позајмљеница: германизма *flag(a)/флаг* (< нем. *Flagge*, односно < хол. *vlag*, в. Sławski SEJP 1: 231; Фасмер ЭСРЯ 4: 197)⁴ и најзад турцизма *бајрак* (< тур. *bayrak*, в. БЕР 1: 27; Skok ERHSJ 1: 94).

0.3.1. Лингвистичке факторе које треба имати у виду при разматрању порекла ове речи јесу следећи:

- а) сваки језик има више назива за заставу;
- б) током историје ти називи нису били потпуни синоними – често се на истом месту у тексту налази више њих;
- в) многи од тих назива су позајмљенице различите старине и порекла.

0.3.2. Ванлингвистички фактори са којима треба рачунати јесу следећи:

- а) заставе су различитог облика;
- б) заставе често потичу од различитих бојних знакова, копаља, прапораца (за лат. *signa et aquillae*, в. SSS 7: 162), док су оне са пришивеним платном каснија појава (отуд тканина као мотивација, в. § 2.5. под С^о);

¹ Изворну ономастопеју са редупликацијом одсликава значење ‘tintinnabulum’ (иначе ексклузива централног јужнословенског терена), у демунивативним облицима с.-х. књиж. *прапорац*, заст. *прапорчић*, мак. дијал. *прапорче* ‘исто’ (Skok ERHSJ 3: 23). Семантика ‘лепршања’ могла је бити учтана касније, са изменом саме реалије.

² Док је први облик најпре у вези са **stogъ* (в. Skok ERHSJ 3: 334; Фасмер ЭСРЯ 3: 790; ЕСУМ 5: 460), реалност другог, **stĕgъ* < стнорд. *stong* (тако Кипарски, Младенов) заснива се не само на вокализму источнословенских континуанти, већ и неких старосрпских потврда као *стегове*, *стегоноша* (поред *стѣгоноша*) које говоре за псл. вокализам *ĕ*, а не „јат“.

³ Иако многи овај термин изводе из монголског, без резерве или са задршком (нпр. Skok ERHSJ 1: 680; Sławski SEJP 1: 76; Райнхарт 2006: 313, за Менгесом и Хелимским; индиректно, изостављањем, и Pronk-Tiethoff 2013), ипак је реалније претпоставити германски предлогач, због уверљивог аргумента О. Н. Трубочева да је именска основа -*й* типична за германизме (ЭССЯ 8: 81–82).

⁴ Сазвучно чеш., слч. *vľajka* је домаћа реч (са ономастиологијом као у *prápor*, в. Machek ESJČ: 694, s.v. *vľati*; Králik 2015: 664, s.v. *vľaf*).

в) осим војних (тј. племићких и/или државних) застава, традиционално велики значај имају црквене заставе и заставе у свадбеном обреду (поједини термини се специјализују управо за такве врсте тј. функције заставе).

1. Имајући све ово у виду, враћамо се анализи именице *застава* ‘vexillum’, прегледу њених потврда (од којих су многе хапакси), те разматрању њене творбе и семантике.

1.1. Према нашем увиду, континуитет од историјских до савремених потврда именице *zastava/zастава* постоји само у српско-хрватском, словеначком и словачком језику – од XVI или почетка XVII в. срећу се у историјским изворима стхрв. *zastav f.* (RJA 22: 420, *Роман о Троји*),⁵ срслн. *zastava* ‘bandero’ (1584, BSKJ XVI: 609), срслч. *zástawa* (1610, HSSJ 7: 170–171).

1.1.1. Новију међусловенску позајмљеницу представља књиж. чеш. *zastava* (наводно из српско-хрватског, тако Rejzek ČES: 734, мада најпре из словачког, в. Machač 1960: 184).

1.1.2. Релативно новији хапакс представља укр. дијал. заст. *застава* ‘Fahne’ (Желеховский 1: 272, према збирци *Народних песама из Галиције и угарске Русије*, Головацкий 1878: 422).

1.1.3. Историјски хапакси су стбуг. *застава* (у препису Манасијеве хронике из 1375. године, БЕР 1: 611), те наводно стсл. *застава* (Miklosich LPS: 217, што сви цитирају), иза кога стоји црквенословенска реч из недатираног бугарског преписа *Романа о Троји*. Међутим, изворност бугарских потврда стоји под знаком питања⁶.

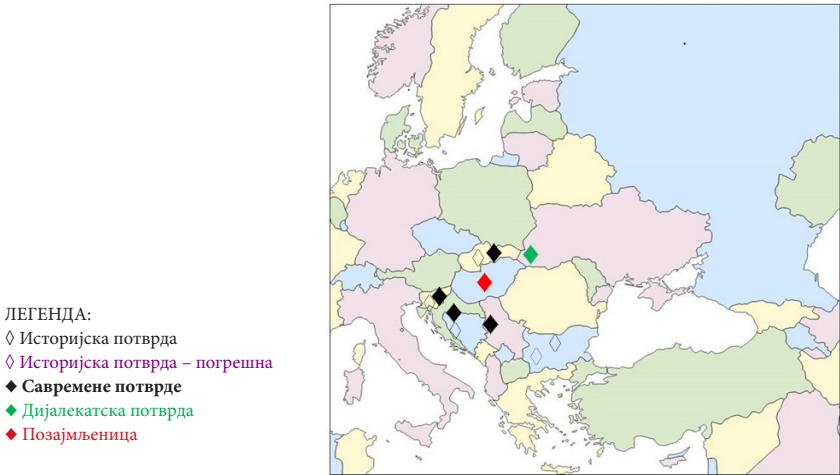
1.1.4. У историјској перспективи битан је и рани славизам у мађ. *zászló* (1086, EWU 6: 1661).

1.1.5. Тако се, гледајући укупни словенски терен, ареал именице *застава* ‘vexillum’ оцртава као југозападни, у ширем јадранско-алпско-панонском појасу, који укључује словачки и крајње западне украјинске говоре.

⁵ У српкословенском или старосрпском реч у овом значењу није посведочена (јесте ‘чета’ и ‘заседа’, Miklosich LPS, RJA s.vv.), док на хрватској страни, осим најстаријег записа у *Роману о Троји* („[...] i ot’ pudi silne zastavi ot’ korabal’ grčêh⁶“) од XVI в. долазе и други, в. контекст нпр. Јаћаше s junaki [...] u kih su zastave, horugve i dundar (Krnarutić 5^b; 1584). Савремено ‘vexillum’ у Даничићевом преводу Старог завета: „нека стају сваки у свом околу и сваки код своје заставе по четама својим“ 4 Мојс. 1, 52 (RJA: 422 a s.v.).

⁶ Први словенски (тј. хрватски глагољски) превод овог романа са романског или латинског предлошка поуздано се смешта на терен Далмације, на основу низа одлика тог западног идиома очуваних у каснијим српским и бугарским ћирилским преписима (Трифунковић 2009: 296, 257). Та чињеница указује на велику вероватноћу да је и пример из Манасијеве хронике, будући да му касније нема трага, такође импорт са западнијег терена, средњобугарски серброкроатизам у „побугареном“ тексту у коме облици личних имена јасно указују на латински предлошак и настанак превода на старосрпском или старохрватском тлу.

1.1.6.

Мапа 1. Ареал слов. *zastava* 'vexillum'

1.2. Творба ове речи је јасна и неспорна: именица *zastava* је поствербал од *zastaviti* 'поставити (иза), зауставити (се), препречити, заштитити, оградити итд.' као префигиране варијанте основног *staviti* (вероватно не као псл. формација већ као тек позни псл. дијалектизам).

1.3. Проблем представља семантика ове речи, пошто није јасно како се смисао специфичног термина 'застава' своди на крајње општи 'нешто (по)стављено'.

1.3.1. Етимолошки речници одговарајућих језика не нуде задовољавајуће објашњење генезе овог значења: Skok ERHSJ 3: 330, s.v. *stav* не коментарише значење – само даје дефиницију 'колац који се удари у земљу и на њему платно, стијеј'. Први га је, поводом словачке речи, тумачио Machek ESJČ: 575 s.v. *státi*: [„slc. „vyznam prapor asi do toho, že žerd s praporem byla v leženi zarážena do země“⁷] – обојица без осврта на друге језике који имају исто значење. Даље ово у посебној одредници преузима Gluhak HER: 693 (и допуњава ономасиолошком паралелом *st(u)eg* 'мотка' → 'застава', али то поређење [са псл. **stěgъ* ('мотка' → 'застава на мотки')] ипак не стоји из простог разлога што *zastava* нигде није посведочена у значењу 'мотка'⁸); од њега М. Snoj у Bezljaj ESSJ 4: 393, потом Snoj

⁷ Нисмо нашли потврду да чеш. *zastavit* значи 'zarazit' – обрнуто пак, *zarazit* значи и 'забости' и 'зауставити, спречити, прекинути'.

⁸ Наизглед боље, Рејзеково извођење директно од глагола 'поставити' није довољно убедљиво – није застава нешто што се тек тако 'стави' (као *залог*, *заклад*); ако се мисли на забадање у земљу, морао би бити неки „јачи“ глагол, семантички изражајнији. Једино где се помињу мотке, и на

SES: 849, те најзад, мало допуњено, и Rejzek ČES: 734 «*zástava ... z s./ch.; původně 'do země vetknutý prapor na žerdy' vlastně 'co je postaveno'*». Пада у очи да ЕСУМ 5: 390, s.v. *stáviti* 3 не помиње укр. дијал. потврду за 'vexillum' из Желеховског (в. § 1.1.2). БЕР 1: 611 стбуг. облик само наводи у одредници о дијалектизму *zastáva* 'облак' (не тумачећи ниједну од те две речи).

2. У потрази за објашњењем првенствено треба сагледати укупну семантику глагола, нарочито са релевантног јужнословенског и словачког, али и са преосталог словенског терена – евентуално и друге поствербале истог глагола (в. § 2.4. за Табелу), као и ономасиолошке паралеле из словенских и несловенских језика (в. § 2.5.).

2.1. Пуни инвентар и класификацију значења слов. *zastaviti* донеће тек прасловенски речници (или нека будућа студија). Тренутно имамо ситуацију да етимолошки речници појединачних језика овај префигирани облик глагола углавном не третирају посебно већ га, евентуално, помињу s.v. основног *staviti* – а само неки од тих речника садрже посебну одредницу за поствербал (наравно, у значењима посведоченим у дотичном језику, тако Bezlej ESSJ, Snój SES, Gluhak HER, БЕР, Rejzek ČES, в. § 1.3.1.)⁹, док нпр. Schuster-Šewc HEW нема именице (иако је Pful и Мука добро документују); игноришу је не само Skok ERHSJ (иако је она у српско-хрватском главна реч за један појам) већ и Воруš, Фасмер ЭСРЯ, Черных ИЭССРЯ, ЕСУМ (мада она, у конкретним значењима, постоји у пољском, руском и украјинском језику).

2.2. Глагол *zastaviti* према описним и дијалекатским речницима појединих језика (RJA, PCA, PBE, SSKJ, Pleteršnik, SJP, СРНГ), као и историјским (СРЯ XI–XVII, Miklosich LPS, HSSJ) има следећа основна значења која је тешко строго разграничити јер се углавном преливају једно у друго:

А° (НАЈМАЊЕ РАСПРОСТРАЊЕНО, МАДА НАЈБЛИЖЕ СЕМАНТИЦИ ОСНОВНОГ ГЛАГОЛА) 'положити (као залог)'; **поставити**, подставити; успоставити, установити' – објекат је нпр. *темељ, основа* (новије и *аргумент, наредба*); *прибор за јело; постава, доња сукња; уметак за књигу; део разбоја, количина пређе* (која се *стави* на једну основу разбоја); *загонетка*; овамо можда и *сватови* (јер се *поставе* да седе за столом).

В° (НАЈШИРЕ РАСПРОСТРАЊЕНО, И У НАЈВИШЕ ВАРИЈЕТАТА) **препречити**, спречити (постављањем бране, препреке) – инструмент или субјекат је нпр. *јаз; полуга у млину за заустављање воде; заседа, бусија*; (овамо можда

њих разапето платно тј. мрежа, јесте руски север, у контексту рибарства, па ту везу на основу извесне сличности није лако бранити с обзиром на разлику у функцији и одсуство директног контекста који би то оправдао.

⁹ Овде се не може уврстити ЭСБМ 3: 303 *застава* 'караула', јер се не ради о истом значењу.

и сватови, уп. длуж. *zastawjańe* у нап. 19); ‘заштитити (спречавањем лошег спољног утицаја, погледа)’ – субјекат или инструмент је нпр. *стража, део воденице; прегача; облак*; ‘оградити’ – објекат је нпр. *гумно, огњиште, кревет, кола*; ‘преградити’ – објекат је нпр. *део стаје; простор између кућа (?)*).

С° (ШИРОКО РАСПРОСТРАЊЕНО, СА РЕЛАТИВНО МАЛИМ ВАРИЈАЦИЈАМА) ‘зауставити (се), стати’ – субјекат / инструмент / објекат је нпр. *логор (војни); контролни пункт, чета која га држи, караула, царина; наследно имање које се даље не сме делити*.

Д° Спорадично, чак изоловано, могла су постојати још нека значења која не само да нису лексикографски фиксирана него их је тешко и реконструисати на основу различитих хапакских именичних потврда. Поједина могу бити резултат семантичких помака на нивоу самих именица (нпр. ‘облак’ → ‘звезда репатица’, ако је тако текао развој, в. и нап. 20), али за нека номинална значења се не може реално претпоставити вербални предложак (нпр. рус. дијал. ‘прорез у леду’ – осим ако се не сведе на ‘заседа’, или пак претпостави синегдоха од ‘рибарска мрежа, параван’, која у основи има функцију заштите од ветра, в. СРНГ 11: 54).

2.3. Не само да су именичка значења бројнија од глаголских, већ и њихових формалних реализација има више. Пошто су у питању поствербали, равноправно се при разматрању семантичког потенцијала могу узимати у обзир феминина и маскулина, затим деминутиви оба рода, чак колектив (рус. дијал.), по изузетку глаголска именица (лужички) и неколико пута основа са придевским проширењем (*-*ьнѣ*) – дакле, то могу бити следећи облици: *zastava f., zastavъ f., zastavъ m., zastavica f., zastavъkъ m.*, рус. *заставье coll., zastav- + *-ьнѣ*. Осим ретких књижевних облика, укључене су бројне дијалекатске потврде (и малобројне историјске).

2.4. Табела која следи грубо сумира основни инвентар и дистрибуцију по језицима номиналних значења (са преко 30 конкретних реализација, у оквиру више термилошких система – војнички, грађевински, правни, метеоролошки, риболовачки, ткачки, кројачки, апстрактни појмови, свадбени обред). Нека од њих су општесловенска (можда и прасловенска, као ‘залог’, ‘устава’, ‘препрека’, ‘ограда’); поједина су својствена једној групи језика – ређе двома (‘застава’, ‘облак’, ‘западни крај неба’, ‘чета’, ‘караула’, ‘стража’, ‘заседа’, ‘препрека свадбеној поворци’ – овамо и неологизам ‘тема’), а многа су ексклузива појединих језика (слн. ‘загонетка’, пољ. ‘прибор за јело’, рус. дијал. ‘део разбоја’, рус. дијал. ‘количина пређе која иде на једну основу разбоја’, стсл. ‘логор’¹⁰, срп. ‘место за свадбеним столом’, с.-х. заст. ‘подворница, поткућница = наследно имање додељено при деоби племенске

¹⁰ Овако само Vaillant 1974: 201, § 792 (v.sl. *zastavъ* ‘camp’), из словенског превода хронике Георгија Хамартола, за који се сматра да је настао у Бугарској у X в. или у Кијевској Русији у XI в.

заједнице које се даље не сме делити [чија се даља деоба *зауоставља*], с.-х. заст. ‘прегача’, с.-х. ‘звезда репатица’, с.-х. ‘место међу кућама’ итд. Али ниједно од тих номиналних значења не указује јасно на порекло оног ‘застава’.

Табела 1. Неких значења *zastava* итд. посведочених у словенским језицима

застав(а) заставица/-ка заставн-	стсл.	буг.	с.-х.	слн.	слч.	чеш.	/длуж. /длуж.	пољ.	блр.	рус.	укр.
ПОСТАВИТИ											
залог			+	+	+		+ длуж.	+	+	+	+
темељ, основа			+	?							
стони прибор								+			
постав			+ ?							+	
доња сукња											+
уметак књиге			?	?							+
део разбоја											+
количина пређе											+
загонетка				+							
(?)место за део сватова; 1 сват			+								
ПРЕПРЕЧИТИ											
устава, брана			+	+			+ глуж.	+	+	+	
део млина			+	?							
заседа, бусија			+	+							
(?) сватови							+ длуж. ^{мр}				+
ЗАШТИТИТИ											
стража		+ (< рус.)	+							+	+
караула										+	+
чета			+		+			+			
логор	+							+			+ струс.
резерва			+								
облак/облаци		+	+	+							+
запад/засед			+								
звезда репатица			+								
прегача			+								
ОГРАДИТИ											
ограда (огњиште, кола, гумно, кревет)			+				+ длуж.	+			+
преграда у стаји											+
заклон (од ветра)											+
рибарска мрежа					+			+ adj.			+
рупа у леду											+
простор, размак између кућа		+	+								
‘vexillum’											
		? србуг.	+	+	+						+

Значење ‘логор’ ← ‘заседа, стража’; уп. струс. *застава* ‘одред истурен са задатком да стражари на граници’ → ‘логор таквог одреда’.

Словенске ‘заставе’ међу словенским заставама (Како доказати калк?)

2.5. Пошто ниједно од (овде и иначе) регистрованих номиналних значења изведених од глагола *заставити* не помаже да се схвати оно ‘застава’, а реконструкцију тог значења као ‘оно што је постављено’ (§ 1.3.1.) сматрамо неуверљивом, преостаје још да се размотри ономасиологија појма ‘застава’ у другим, несловенским језицима. Како се тај појам не налази у Баковом речнику изабраних синонима у главним индоевропским језицима, за ову прилику смо, на основу општепознатих термина, саставили мали списак семантичких мотивација које се, стандардно, своде или на функцију (А, В, F) или на изглед (C, D, E) предмета.

- A° ‘**знак**’: лат. *signum*, гр. *σημεῖα*, гот. *bandwo*; ≈ (п)сл. **znameč* (од **znati*),
 B° ‘**лепршање**’: (п)сл. **porpor*¹¹; стнорд. *flogra* [> хол. *vlag*, енгл. *flag*, нем. *Flagge* (отуд даље пољ. *flaga*, рус. *флаг*)],
 C° ‘**тканина**’: лат. *vexillum* (< лат. *velum*), нем. *Fahne* (≈ лат. *pannus*) < ствнем. *gundfano* ‘ратно платно’ (> итал. *gonfalone*),
 D° ‘**пламен**’: нгр. *φάμπουρο* < *φάμπουλον* < *φάμμουλον* < лат. *flammulum*
 E° ‘**мотка**’: стнорд. *stang* > (п)сл. **stěgъ* ‘штап: застава’; гот. *hrugga* > герм. **hrungā* > (п)сл. **xorogy* ‘штап; застава’¹²,
 F° ‘**место заустављања**’: франачки **standord* > нем. *Standarde*, фр. *étendard* (> итал. *stendarto*, шп., порт. *estandarte*, в. REW 9714)¹³,
 G° *‘**нешто постављено**’: слов. *zastava* < *zastaviti* ‘поставити’ (Machek ESJČ, Skok ERHSJ, Gluhak HER, Snoj SES, Rejzek ČES, в. § 1.3.1.)

2.5.1. Пада у очи да међу овде евидентираним неспорним семантичким мотивацијама (A° до F°)¹⁴ ниједна од њих није она која је досад била општеприхваћена за (j)сл. застава као *‘нешто постављено’ (G°). То само по себи ништа не доказује (пошто хапаксне мотивације постоје), али проблем са овом ономасиологијом није толико њена уникалност колико неуверљивост везе вербалне и номиналне семантике.

2.6. Пошто (j)сл. *zastava* ‘vexillum’ нема добро тумачење из домаћих средстава а, за разлику од њених синонима, сигурно није позајмљеница, остаје могућност да она ипак јесте страног порекла – али не директно већ као калк.

¹¹ За исту ономасиологију изгледа новијег, и ареално ограниченог, слч. и чеш. *vľajka*, в. нап. 4.

¹² За порекло ових термина в. нап. 2 и 3.

¹³ Подразумевани пренос значења са ‘место заустављања’ на ‘оно чиме се то обележава’ практично се опет своди на ‘мотка, копље’ (отуд даље ‘мотка’ → ‘штап (као аршин)’ тј. савремено ‘стандард’ што је модерну експанзију доживело преко енглеског, чак и у нем. *Standard* (Kluge 2002: 875).

¹⁴ Већина њих примарно су посведочене у више језика (случајеви А, В, С, Е), само две у по једном (случајеви под D и F, независно од секундарне експанзије).

3. Поставља се питање „Како доказати калк?“¹⁵ Одговор гласи: тешко, али уз помоћ географије и историје.

3.1. Пошто нема фформалних одлика које би говориле у прилог калкирања (односно против домаћег порекла поствербала *застава*), преостају аргументи семантике – и то у функцији ареала и историјских чињеница. Наиме, значење ‘*vexillum*’ ограничено је на севернојадрански и алпско-панонски ареал. А то је баш онај географски појас – а не одређени дијалекатски терен – у коме је словенски језички корпус био у контакту са франачким, управо језиком у коме је посведочена мотивација ‘место заустављања’, наведена под (F).

3.2. Дакле, од слов. *zastaviti* (у једном од основних значења) ‘зауставити (се)’, семантичким позајмљивањем франачког узора **standord* могао је настати поствербал *zastava* – тако што је првобитни *pomen acti* ‘заустављање’ постао *pomen loci* ‘место заустављања’, и напослетку *pomen instrumenti* ‘оно чиме се обележава место заустављања’ (који је накнадно изгубио везу са оригиналним номинационим импулсом). Женски род вероватно је настао према **xorogyl/xorugva*, можда и ради дистинкције према другим поствербалима (нпр. *застав* м. ‘залог’).

3.3. На ванлингвистичком плану, претпоставка о франачком узору више је него оправдана пошто се ради о првенствено војн(ичк)ом термину (црквена и свадбена застава дошле су касније) а Франци су, као изразито ратнички народ, били извор позајмљивања управо такве лексике¹⁶. Место окупљања војне јединице требало је обележити посебним знаком када је она у склопу веће војне формације, тј. била је потребна озбиљна држава – каква је била франачка, која је претендовала да наследи Римско царство – да би се прибегло масовнијој употреби бојних знакова.

3.3.1. Када није била модел за калкирање, франачка реч **standort* ‘застава’ масовно је позајмљивана у суседне и даље језике: старофранцуски *estandard*¹⁷ (отуд фр. *étendard*) преузето и у остале романске језике (итал. *stendardo*,¹⁸ шп., порт. *estandarte*), као и у енгл. *standard* (одакле се изродио савремени интернационализам стандард) а независно и у нем. *Standarde* (отуд пољ. *sztandar*).

¹⁵ Исто се пита у једном поднаслову Б. Википјел: *vojevoda: jak dokázat kalk?* (в. Вукурић 2004: 174 ff.), и мада је случај тог термина другачији, принцип доказивања је методолошки сличан нашем.

¹⁶ Осим основне романске речи за ‘рат’ (ит. *guerra*, фр. *guerre* < франачког **werra*, в. REW: 796 § 9524а), или за ‘штит(ити)’ (нпр. ит. *schermo* < *schermire* < germ. *skirmjan*, в. REW: 660 § 7998); само у савременом француском има их бар још пар стотина.

¹⁷ Мање је вероватан франачки предложак **standhart* ‘standfest’ (в. Kluge 2002: 875; DELI: 1271), или поименичено **standhart* ‘stehendes Ding’, ‘stehende Fahne’ (Gamillscheg EWFS: 391, уз сумњу).

¹⁸ Није без значаја чињеница да само у италијанском језику постоје бар још два назива за заставу германског порекла, *bandiera* и *gonfalone* (DELI: 111–112, 510).

4. Теза о калкирању према франачком узору веома је вероватна, мада остаје у домену спекулације: франачки језик је, као посебан ентитет, увелико нестао у време првих поузданих записа из словенских језика – тако да материјалних доказа о калкирању нема већ се они свде на логичко и методолошки утемељено закључивање на основу чињеница које данас имамо на располагању. Држимо да је овакво решење ипак боље него претходно изражена претпоставка о првобитном значењу ‘оно што је постављено’.

4.1. Друге могућности тумачења семантичког развоја којим се могло доћи до значења ‘vexillum’, такође базирани на ареалној дистрибуцији (углавном мање¹⁹ или више²⁰ невероватне – али не и сасвим искључене), захтевале би даље истраживање и засад морају остати по страни.

¹⁹ Упадљиво подударане ареала значења ‘vexillum’ и простора интензивне посведочености употребе заставе у свадбеном ритуалу указује на њихову међузависност – мада нема сумње да је сватовска поворка имитација ратничког похода, дакле секундарна у односу на њега (в. нпр. Лома 2002: 79). Занимљиво је да је свадбена заставица изразито распрострањена код јужних Словена, Словака и западних Украјинаца (СД 2: 344–347), баш код тих народа се она прави уочи свадбе (СД 2: 345), управо на том терену је познат посебан чин заставника тј. барјактара (СД 2: 347), а баш код источних Словака заставица се на дан свадбе **ставља** младожењи на сто, затим се недељу дана **ставља** невести под јастук, у Закарпатју старешина свадбе пред прву брачну ноћ младенцима у кревет **ставља** заставу и благосиља је. У источној Словачкој заставник односи заставу у крчму и тамо је **оставља** као **залог**, док се не плати рачун за оно што је попијено (СД 2: 347а). Опет у вези са свадбом, мотив постављања **препреке** да би се добио откуп [мотив продаје и куповине невесте] имају и Руси (рус. дијал. *zastáva* ‘**преграда**’ (веревка, жердљ) на путу из цркве свадбеног поезда, коју убирају тољко после получения плати, „дани“ Ярослав, Олон. 1903 [СРНГ 11: 54]), као и Доњи Лужичани (*zastawjańe -ńa*, н. спец. ‘das **Anhalten** des Hochzeitszugen mit **bunten Bändern**, um von Brautpaar ein Geldgeschenk zu erhalten’, Мукa 2: 1054). Треба истаћи да нема јасних индиција за повезивање ритуала описаних код Лужичана и Руса (преко евентуалног *‘место по заслуги за спроведену заседу, или пак одбачен напад из заседе постављене сватовима’) са особеним значењем израженим синонимијом *застава = заседа = зачеље* ‘почасна места за столом’ (Вук), које је ексклузива ограниченог терена српског језика, код Срба у Херцеговни.

²⁰ Када би се, којим случајем, нашле веродостојне паралеле на основу којих би се списку мотивација назива реалитије ‘vexillum’ (в. § 2.5.) могла додати још једна, под Н^о *‘**заклон, заслон**’, то би отворило могућност да се као полазиште узме, на целом јужнословенском ареалу посведочено, *zastava/zastava* ‘облаци који заклањају сунце’, даље пренето и на синониме, нпр. срп. дијал. *барјак* ‘водена завеса од јаке кише на ветру’, ‘паучина’ (Пива, Бањалука, в. ЕРСЈ 2: 206). Овамо можда и у рус. дијал. *заста* м., ф. ‘онај ко заклања светло’ (о том, кто загораживает свет’: *Эй, ты, заста, застийшь свет!*, СРНГ 11: 54).

БИБЛИОГРАФИЈА

- БЕР – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор, Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (уред.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, св. 1–8–, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Головацкий Яков Ф., 1878, *Народные песни Галицкой и угорской Руси*, св. 3, Санкт-Петербург: Императорское Общество Истории и Древностей Российских.
- ЕРСЈ – Грицкат-Радуловић Ирена, Лома Александар (уред.), 2003–2008–, *Етимолошки речник српског језика*, св. 1–3–, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ЕСУМ – Мельничук Олександр С. (уред.), 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, св. 1–6, Київ: Наукова думка.
- Желеховский – Евгений Желеховский, 1886, *Малоруско-німецкий словарь / Ruthenisch-deutsches Wörterbuch*, св. 1–2, Львів: НТШ.
- Лома Александар, 2002, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- РБЕ – Чолакова Кристалина, Кювлиева-Мишайкова Веса, Чоролеева Мария, Пернишка Емилия, Крумова-Цветкова Лилия, Балтова Юлия (уред.), 1977–2015–, *Речник на българския език*, св. 1–15–, София: БАН.
- Райнхарт Йоханнес, 2006, *Древнерусское куригъ ‘шафер, дружка’: заимствование из протобулгарского языка*, у: *Ad fontes verborum. Исследования по этимологии и исторической семантике. К 70-летию Жанны Жановны Варбот*, уред. Анатолий Ф. Журавлев Москва: Индрик, стр. 307–317.
- РСА – Белић Александар, Стевановић Михаило, Пешикан Митар, Гортан-Премк Даринка, Стијовић Рада. и др. (уред.), 1959–2014–, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, св. 1–19–, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- СД – Толстой Никита И. (уред.), 1995–2012, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, св. 1–5, Москва: Международные отношения.
- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (red.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, св. 1–51–, Москва – [Ленинград=] Санкт-Петербург: Наука.
- СРЯ XI–XVII – Бархударов Степан Г., Филин Федот П., Шмелев Дмитрий Н., Богатова Галина А., Крысько Вадим Б., Кривко Роман Н. (уред.), 1975–2015–, *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, св. 1–30–, Москва – Санкт-Петербург: Наука, Нестор-История.
- Трифуновић Ђорђе, 2009, *Стара српска књижевност. Основи*, изд. 3. прош., Београд: Чигоја штампа.
- Фасмер ЭСРЯ – Фасмер Макс, 1986–1987, *Этимологический словарь русского языка*, прев. Олег Н. Трубачев, св. 1–4, Москва: Прогресс.
- Черных ИЭССРЯ – Черных Павел Я., 2007, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, св. 1–2, Москва: Русский язык.
- ЭСБМ – Мартынаў Віктар У., Цыхун Генадь А. (уред.), 1978–2017–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, св. 1–14–, Мінск: Навука і тэхніка.

- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (уред.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, св. 1–41–, Москва: Наука.
- Bezljaj ESSJ – Bezljaj France, 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, св. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Boryś SEJP – Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- BSKJ XVI – Ahačič Kozma, Legan Ravnikar Andreja, Merše Majda, Narat Jožica, Novak France, 2011, *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- DELI – Cortelazzo Manlio, Zolli Paolo, 1979–1988, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, св. 1–5, Bologna: Zanichelli.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (уред.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, св. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- EWU – Benkő Loránd, 1992–1997, *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, св. 1–6, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gamillscheg EWFS – Gamillscheg Ernst, 1928, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Heidelberg: Carl Winter.
- Gluhak HER – Gluhak Alemko, 1993, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec.
- Godecki Łukasz, 2007, *Wojskowość dawnych Słowian w świetle faktów językowych*, докторска дисертација, Sosnowiec: Instytut Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Śląski.
- HSSJ – Majtán Milan (уред.), 1991–2008, *Historický slovník slovenského jazyka*, св. 1–7, Bratislava: Veda.
- Kluge Friedrich, 2002, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin – New York: de Gruyter.
- Králik Lubor, 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda.
- Machač Jaroslav, 1960, *Zástava*, „Naše řeč“, св. 43, бр. 5–6, с. 183–185.
- Machek ESJČ – Machek Václav, 1971, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia.
- Miklosich LPS – Miklosich Franz, 1862–1865, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobona: Guilemus Braumueller.
- Muka – Muka Arnošt [Mucke Ernst = Мука Эрнст], 1911–1928, *Slovník dolnoserbskeje řeči a jeje narěcov / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Словарь нижне-лужицкого языка и его наречий*, св. 1–3, Petrohrad–Praha: Ruská akademie věd, Česká akademie věd a umění.
- Pful Christian T., 1866, *Lužiski serbski słownik. Wendisches Wörterbuch*. Budišin: Maćica Serbska.
- Pleteršnik – Pleteršnik Maks, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar*, св. 1–2, Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Pronk-Tiethoff Saskia, 2013, *The Germanic Loanwords in Proto-Slavic*, Leiden Studies in Indo-European 20, Amsterdam: Rodopi.

- Rejzek ČES – Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- REW – Meyer-Lübke Wilhelm, 1992, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter.
- RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, св. 1–23, Zagreb: Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Schuster-Šewc HEW – Schuster-Šewc Heinz, 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der nieder- und obersorbischer Sprache*, св. 1–5, Bautzen: Domowina Verlag.
- SJP – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław, 1952, *Słownik języka polskiego*, св. 1–8, Warszawa: PIW.
- Skok ERHSJ – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, св. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Ślawski SEJP – Ślawski Franciszek, 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, св. 1–5, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Snoj SES – Snaj Marko, 2003, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SSKJ – Bajec Anton и др. (уред.), 1970–1991, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, т. 1–5, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik.
- SSS – Kowalenko Władysław, Labuda Gerard, Stieber Zdzisław (уред.), 1961–1984, *Słownik starożytności słowiańskich*, св. 1–7, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Vykypieľ Bohumil, 2004, *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*, Brno: Masarykova univerzita.
- Vaillant André, 1974, *Grammaire comparée des langues slaves*, св. 4, *La formation des noms*, Paris: Klincksieck.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Ahačič, Kozma, Legan Ravninar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica, & Novak, France. (2011). *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* [BSKJ XVI]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Bajec, Anton (Ed.). (1970–1991). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Vols. 1–5) [SSKJ]. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik.
- Barkhudarov, Stepan G., Filin, Fedot P., Shmelev, Dmitrii N., Bogatova, Galina A., Krysov, Vadim B., & Krivko, Roman N. (Eds.). (1975–2015). *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.* (Vols. 1–30) [SRJA XI–XVII]. Moskva: Nauka.
- Belić, Aleksandar, Stevanović, Mihailo, Pešikan, Mitar, Gortan-Premk, Darinka, & Stijović, Rada (Eds.). (1959–2014). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (Vols. 1–19) [RSA]. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Benkő, Loránd. (1992–1997). *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (Vols. 1–6) [EWU]. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Bezljaj, France. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–5) [Bezljaj ESSJ]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Boryś, Wiesław. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Boryś SEJP]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Chernykh, Pavel IA. (2007). *Istoriko-ëtimologičeskiï slovar' sovremennoĝo ruskogo iazyka* (Vols. 1–2) [Chernykh IËSSRIA]. Moskva: Russkiï iazyk.
- Cholakova, Kristalina, Kiuvlieva-Mišaïkova, Vesa, Choroleeva, Mariia, Pernishka, Emiliia, Krumova-Tsvetkova, Liliia, & Baltova, Iuliia (Eds.). (1977–2015). *Rechnik na bŭlgarskiia ezik* (Vols. 1–15) [RBE]. Sofiia: BAN.
- Cortelazzo, Manlio, & Zolli, Paolo. (1979–1988). *Dizionario etimologico della lingua italiana* (Vols. 1–5) [DELI]. Bologna: Zanichelli.
- Fasmer, Maks. (1986–1987). *Ëtimologičeskiï slovar' ruskogo iazyka* (Oleg N. Trubachev, Trans.) (Vols. 1–4) [Fasmer ËSRIA]. Moskva: Progress.
- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergeï A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' ruskikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.
- Gamillscheg, Ernst. (1928). *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache* [Gamillscheg EWFS]. Heidelberg: Carl Winter.
- Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov, Todor, Dimitrova-Todorova, Liliana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Bŭlgarski etimologičen rechnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofiia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Gluhak, Alemko. (1993). *Hrvatski etimološki rječnik* [Gluhak HER]. Zagreb: August Cesarec.
- Godecki, Łukasz. (2007). *Wojskowość dawnych Słowian w świetle faktów językowych* (doctoral dissertation). Sosnowiec: Instytut Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Śląski.
- Golovatskiï, Iakov F. (1878). *Narodnye pesni Galitskoï i ugorskoï Rusi* (Vol. 3). Sankt-Peterburg: Imperatorskoe Obshchestvo Istorii i Drevnostei Rossiiskikh.
- Grickat-Radulović, Irena, & Loma, Aleksandar (Eds.). (2003–2008). *Etimološki rečnik srpskog jezika* (Vols. 1–3) [ERSJ]. Beograd: Insitut za srpski jezik SANU.
- Havlová, Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, & Niedźwiedzki, Władysław. (1952). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–8) [SJP]. Warszawa: PIW.
- Kluge, Friedrich. (2002). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: de Gruyter.
- Kowalenko, Władysław, Labuda, Gerard, & Stieber, Zdzisław (Eds.). (1961–1984). *Słownik starożytności słowiańskich* (Vols. 1–7) [SSS]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Králik, Lubor. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Loma, Aleksandar. (2002). *Prakosovo: Slovenski i indoevropski koreni srpske epike*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Machač, Jaroslav. (1960). Zástava. *Naše řeč*, 43(5–6), 183–185.
- Machek, Václav. (1971). *Etymologický slovník jazyka českého* [Machek ESJČ]. Praha: Academia.

- Majtán, Milan (Ed.) (1991–2008). *Historický slovník slovenského jazyka* (Vols. 1–7) [HSSJ]. Bratislava: Veda.
- Martynaŭ, Viktor U., & TSykhun, Henad' A. (Eds.). (1978–2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Vols. 1–14) [ĖSBM]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Mel'nychuk, Oleksandr S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyj slovnyk ukraïns'koï movy* (Vols. 1–6) [ESUM]. Kyïv: Nauk. dumka.
- Meyer-Lübke, Wilhelm. (1992). *Romanisches etymologisches Wörterbuch* [REW]. Heidelberg: Winter.
- Miklosich, Franz. (1862–1865). *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum* [Miklosich LPS]. Vindobona: Guilemus Braumueller.
- Muka, Arnošt [Mucke, Ernst = Muka, Ěrnst]. (1911–1928). *Słownik dolnosersbskeje rěcy a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Slovar' nizhne-luzhitskogo iazyka i ego narechii* (Vols. 1–3) [Muka]. Petrohrad: Ruská akademie věd; Praha: Česká akademie věd a umění.
- Pful, Christian T. (1866). *Lužiski serbski słownik. Wendisches Wörterbuch*. Budišin: Maćica Serbska.
- Pleteršnik, Maks. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* (Vols. 1–2) [Pleteršnik]. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Pronk-Tiethoff, Saskia. (2013). *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*. Amsterdam: Rodopi.
- Raïnkhart, Ĭokhannes. (2006). Drevnerusskoe *kougir'* 'šafar, družhka': zaimstvovanie iz protobulgarskogo iazyka. In Anatolii F. Zhuravlev (Ed.), *Ad fontes verborum: Issledovaniia po ėtimologii i istoricheskoi semantike: K 70-letiiu Zhanny Zhanovny Varbot* (pp. 307–317). Moskva: Indrik.
- Rejzek, Jiří. (2001). *Český etymologický slovník* [Rejzek ČES]. Voznice: Leda.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Vols. 1–23) [RJA]. (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Schuster-Šewc, Heinz. (1978–1996). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der nieder- und obersorbischer Sprache* (Vols. 1–5) [Schuster-Sewc HEW]. Bautzen: Domowina Verlag.
- Skok, Petar. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–4) [Skok ERHSJ]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski, Franciszek. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Vols. 1–5) [Sławski SEJP]. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Snoj, Marko. (2003). *Slovenski etimološki slovar* [Snoj SES]. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trifunović, Đorđe. (2009). *Stara srpska književnost: Osnovi* (3rd ed.). Beograd: Čigoja štampa.
- Tolstoï, Nikita I. (Ed.). (1995–2012). *Slavianskie drevnosti: Ėtnolingvističeskii slovar'* (Vols. 1–5) [SD]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia.
- Trubachev, Oleg, Zhuravlev, Anatolii, & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Ėtimologičeskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksičeskii fond* (Vols. 1–41) [ĖSSIA]. Moskva: Nauka.
- Vaillant, André. (1974) *Grammaire comparée des langues slaves: Vol. 4. La formation des noms*. Paris: Klincksieck.

Vykypěl, Bohumil. (2004). *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltických jazycích*. Brno: Masarykova univerzita.

ZHelekhovskij, Evhenij. (1886). *Malorusko-nimetskyj slovar / Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* (Vols. 1–2) [Zhelekhovskij]. L'viv: NTSH.

Slavic Words for ‘Flag, Vexillum’ and Slavic Meanings of *zastava* (How Can a Calque Be Identified?)

This article addresses the issue of identifying calques among words that appear to be of domestic stock. It deals with the Slavic noun *zastava* ‘flag, banner’ in the context of its six synonyms (**porporъ*, **znamę*, **stęgvъ*, **xorogy*, *flag*, *bajrak*) and dozens of homonyms in all Slavic languages, as well as six onomasiological motivations attested in various languages: ‘sign’, ‘flattering’, ‘fabric’, ‘flame’, ‘pole’, ‘stopping, halting point’ (marked for this purpose). The author argues that due to unconvincing connection between verbal and nominal semantics, the seventh motivation *‘something posted’ for *zastava* as a supposedly indigenous postverbal of *zastaviti* in its meaning ‘to post’ (found in Machek’s, Skok’s and other etymological dictionaries) is unlikely. However, the distribution of *zastava* in Northern Adriatic and Alpine-Pannonian regions, which were the zone of Slavic-Frankish contact in early Middle Ages, strongly indicates that it is a postverbal of *zastaviti* in its meaning ‘to (make a) stop’, as a calque after Frankish *standart*, widely borrowed into many languages, along with other military terms.

Keywords: Slavic etymology, calque, onomasiology, polysemy, *zastava*.

Кључне речи: словенска етимологија, калк, ономасиологија, полисемија, *застава*.

Č. POŠETILÝ

Adjektivum *pošetilý* ani výchozí sloveso *pošetiti (se)* nejsou ve stč. doloženy, množství dokladů se však vynořuje od počátků střední doby:¹ např. *již se vrchnost pošetila, pravý rozum opustila* (SatZrc); *tak se velmi v chlípnosti proti jednomu muži božímú zapálila, až se pošetila* (LomKup), *vzteklostí na mysli se pošetiv* (EusebHist) *jsa posedlý ďáblem, vztekly a pošetily* (BiblKral); *pošetilého jest a vzteklého, nemožné věci na se bráti* (KomJanua). Sloveso vychází z užívání začátkem 20. st. (objevuje se ještě u Jiráka aj.), adjektivum se drží v jazyce dodnes ve významu ‘nemoudrý, bláhový, hloupý’ (SSČ: s.v.).

Slovo je pouze české – podobné adjektivum ani sloveso se nevyskytují v jiných slovanských jazycích (slovenské zastaralé *pošetilý* ‘duševně nemocný, pomatený, bláznivý’ i ‘bláhový, nemoudrý’ je z češtiny, s doklady od 18. stol.; srov. HSSJ 4: 178). Nový etymologický slovník slovenštiny (Králik 2015) slovo neuvádí. Při hodnocení dosavadních výkladů jsme tedy odkázáni na české etymologické slovníky, z nichž je patrné, že výklad slova není příliš jasný.

Holub a Kopečný (Holub, Kopečný 1952: 288) odkazují k stč. *šětiti* ‘bláznit’, *pošetiti se*, tedy k tvarům, které – jak bylo řečeno – nejsou ve stč. doloženy. Jak bývá v tomto slovníku obvyklé, slovo se srovnává i s dalšími výrazy, jež ovšem spolu všechny nemohou být příbuzné – *šotek* (starší *šetek*), *šeteliti* ‘blábolit’ i lit. *pašutis* ‘bláznivý’, uvažuje se o příbuznosti s *šetřiti*, zvláště se však upozorňuje na csl. *šetati se* ‘vztekat se’. Podobné souvislosti (stč. *šětiti*, *šeteliti* a *šotek/šetek*) mají i Holub a Lyer (Holub, Lyer 1967: 387). Machek (Machek 1968: 474) považuje za nejnadějnější spojení s lit. *siūsti* ‘bláznit se’ (přesněji ‘běsnit, zuřit’) a naše slovo vyvozuje ze stupně *šbt-* buď přes *l*-ové participium **po-šbt-lb*, nebo přes substantivum *šbtz*, které by se podle autora mohlo skrývat ve starším českém *šít*, *šiet* ‘stařec’ (nevysvětleno ovšem zůstává dlouhé *-ie-* místo očekávané jerové střídnice *-e-*). Plný stupeň kořene by pak byl v našem *ješitný* a r. *šut*, *šutka*.

V prvním vydání svého slovníku (Rejzek 2001: 491) jsem slovo označil za nejasné a přiklonil se spíše k Machkovu řešení se vzdáleným příbuzenstvem v *ješitný* a *šut*,

¹ Nejedlý a kol. 2010 uvádí 39 dokladů na *pošetiti se* a 34 na *pošetilý*. Podle úzu této databáze jsou v této stati uváděny i zkratky citovaných zdrojů.

šutka. Ve druhém vydání (Rejzek 2015: 541) považují za docela možné spojení se starším českým *šatati (se)* 'pohybovat se sem a tam' a výchozím psl. **šetati (se)* (srov. i výše zmíněné stsl. *šetati se* 'zuřit, běsnit', ESJS 16: 938).

Spojení se zmíněným slovesem, jehož původní význam se obvykle rekonstruuje jako 'pohybovat se sem a tam', je opravdu lákavé, při důkladnějším rozboru se však v něm objevují trhliny. Především nejsou jinde na slovanském území doloženy kontinuanty psl. **šetiti (se)*. Očekávané *šetiti (se)* ovšem není pořádně doloženo ani v češtině – jediný doklad u Rosy oproti jasné převaze podob *pošetiti (se)* svědčí o tom, že *šetiti* vzniklo deprefixací. Spojení českého *pošetiti se* (s doklady až od 16. stol.) s psl. **šetati se* je tak po formální stránce jen velmi vágní a nelze je slovotvorně uspokojivě ospravedlnit. Stejně tak je ovšem třeba odmítnout většinu navrhovaných spojení v předchozích zmiňovaných výkladech – opět především z formálního hlediska. Pozornost si však zaslouží slovo zmíněné Machkem vlastně jen tak mimoděk – podivné a nejasné stč. *šiet* 'stařec'. Podíváme-li se totiž na způsob tvoření slova *pošetiti se* a na časové souvislosti jeho doloženého výskytu, nabízí se jako přijatelný právě výklad od tohoto substantiva – **pošetiti se* = 'chovat se jako *šiet*' (s náležitým krácením), podobně jako *pobabiti se* (Jg 3: 137), *poblázniti se* (nejstarší doklad z pol. 16. stol. v AlbínBaj) či novější *pochlapit se*.

Pro přesnější definici významu substantiva *šiet* je možné vyjít z Husovy Postily: *Šestý věk od sedmdesáti až do skončení slove šietnosť, od niež slovú šietové a ženy baby šietné*. Z toho lze tedy vyvodit význam 'stařec nad 70 let' (Šimek 1946: s.v.). Chování takovýchto starců jistě vykazovalo jisté rysy bláznovství, pomatenosti. V dokladech ze začátku střední češtiny se jistá bláhovost spojuje především se sexuální oblastí: *i toto mezi vámi činí (Cupido) [...] že šiet babu rovně jako pacholík dievčičku miluje* (HrubPřekl); *že pak již šietové staří a napoly umrlí mladičké panenky pojímají k manželství i bez věna a jiným k léhání: to se tak děje často* (HrubPřekl); *(satan) mezi šiety starými a děvečkami mladými súdce sedie* (HrubPřekl). Z těchto dokladů jasně nevyplývá, že by slovo *šiet* znamenalo přímo něco jako 'starý blázen, pošetilec' apod., na druhé straně spojení pošetilství a stáří najdeme i v dokladech na *pošetiti se* a *pošetily: kterýž leč se jest nedím pošetil, ale zbláznil (stařec)* (HrubPřekl); *A však ten muój blázen starý nebo pošetily zatiem prázdnen jest těch biedných péci, kterýmiž se onen múdry trápí* (HrubPřekl); *(manželka) kteráž bídného a již takměr pošetileho a milostí její zblázněného starce kudy chce vůkol za nos vodi* (KronTur 1594); *jakož pak vídáme, že se to přihází při lidech šlakem poražených, kteříž se pošeti a smyslem pominou* (Erasm). Nelze ovšem zamlčet, že *pošetiti se* se ve střední češtině používá i bez souvislosti se stářím či dokonce přímo i o dětech (*děti najedše se blínu, tak se po něm pošetily, že rodičové jich nevědouce příčiny, od zlých duchuov posedlí býti se domnívali*, MattHerbHáj). U obou slov (*šiet* a *pošetiti se*) tedy nedochází k úplnému průniku významů, přesto se domnívám, že vzhledem ke všem okolnostem je možné

jejich etymologickou souvislost uznat. Vývoj významu slova *pošetiti se* by byl ‘začít se chovat jako stařec, podobat se chováním starci’ → ‘chovat se pomateně, bláznit’, přičemž souvislost se slovem *šiet se* zanedlouho vytratila.

Zbývá vyjasnit původ slova *šiet*. To je úkol ještě obtížnější než u slov předešlých. Zatímco ve většině dokladů převládá podoba *šiet*, po úžení *šit*, v různých verzích Rokycanovy Postily (ojediněle i jinde) se objevují i podoby *šet*, *šed*, *šéd*. Pokud by podoba s *-d* byla primární, nabízela by se lákavá souvislost s *šedý*, která má paralely např. v lat. *cascus* či něm. *Greis*, oboji ve významu ‘stařec’, a kterou reflektuje i MSS pod heslem *šed* ‘šedivec’ (s otazníkem). Motivace pojmenování by byla v tomto případě jasná. Vzhledem k distribuci podob však lze sotva podobu *šed* či *šéd* uznat jako primární, spíše se zdá, že vznikla lidovou etymologií. Pak je tedy otázkou původ podoby *šiet*. Jediné formálně blízké slovo přicházející v úvahu je ojedinělé stč. *šietati* ‘mrskat’ (srov. *komu se ve snách zdá, že ho král sám šietá bičem neb metlú, Snář*). Toto *šietati* pak zřejmě souvisí se zmíněným psl. **šętati* (*sę*) ‘(rychle) se pohybovat sem a tam’, i když přehlasovaná podoba v češtině není úplně jasná. Sémantickou motivací by tu snad mohly být trhavé, nekoordinované pohyby starců (srov. *šit nebo mdlý jest tělem, kterýžto když choditi chce, běží, Jg 4: 445*), šlo by tedy o pojmenování původně posměšné (čemuž staré doklady neprotiřečí). Slovtvorná paralela by mohla být v *kat* od *katati sę*, což je ovšem výklad, který rovněž nebývá všeobecně přijímán (srov. Rejzek 2015: 297). Celkově tak stč. *šiet* zůstává nepříliš jasné.

BIBLIOGRAFIE

- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (eds.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, sv. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- Holub Josef, Kopečný František, 1952, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Holub Josef, Lyer Stanislav, 1967, *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HSSJ – Majtán Milan (ed.), 1991–2008, *Historický slovník slovenského jazyka*, sv. 1–7, Bratislava: Veda.
- Jg – Jungmann Josef, 1834–1839, *Slovník česko-německý*, sv. 1–5, Praha: Knihotiskárna Josefa Koláře.
- Králik Lubor, 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda.
- Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia nakladatelství Československé akademie věd.
- MSS – Bělič Jaromír, Kamiš Adolf, Kučera Karel (eds.), 1979, *Malý staročeský slovník*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- Nejedlý Petr a kol., 2010, *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, <http://madla.ujc.cas.cz> (dostup 3. 9. 2016).
- Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- Rejzek Jiří, 2015, *Český etymologický slovník*, vydání 3. upravené a rozšířené, Praha: Leda.
- SSČ – Filipec Josef, Daneš František (eds.), 1979, *Slovník spisovné češtiny*, Praha: Academia.
- Šimek František, 1946, *Slovníček staré češtiny*, Praha: Matice česká, Orbis.

On the Czech Adjective *pošetilý* ‘Foolish, Inept’

This paper deals with the etymology of Czech words *pošetilý* ‘foolish, inept’ and older *pošetiti se* ‘to go mad, to take leave of one’s senses’. Neither of them are attested in Old Czech, but they emerge in high numbers in the Middle Czech period. The explanations provided in Czech etymological dictionaries do not offer any convincing solution. This study proposes that *pošetiti se* is derived from Old Czech *šiet* ‘(very) old man’, and suggests a semantic development ‘to behave like an old man’ → ‘to become foolish’. The basic word *šiet*, however, remains etymologically unclear. The connections with **šědvo* ‘grey’, or with an isolated Old Czech *šietati* ‘to lash’ seem unconvincing.

Keywords: etymology, Middle Czech, prefixation, semantic development.

Klíčová slova: etymologie, střední čeština, prefixace, sémantický vývoj.

К СЕМАНТИЧЕСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ ЛЕКСИКИ ОШИБОК*

В славянских языках отсутствует единое, общее для всех языков обозначение понятий 'ошибаться' и 'ошибка'; в этих значениях в разных славянских языках используются разные глаголы и имена, что указывает на сравнительно позднее формирование этого лексического поля, хотя сами используемые лексемы по большей части принадлежат к праславянскому фонду. К наиболее употребительным в этом поле относятся слова следующих этимологических гнезд, имеющие значение 'ошибка', 'ошибаться': **blazn-* (ст.-слав. *блaзнѣ, блaзна*), **blęd-/ *blęd-* (польск. *blęd*), **gręx-* (южн.-слав. *грешка*), **xyb-* (чешск. *chyba*, укр. *хиба*), **max-* (русск. *промах*, серб. *промаштити*), **myl-* (польск. *omyłka*, *potyłka*, чешск., словац. *omyl*), **šib-* (русск. *ошибка, ошибаться*). Одни из этих номинаций могут быть отнесены к общеславянскому лексическому фонду (таковы, **gręx-*, **blęd-*, **blazn-*), другие характерны для одной группы языков (как з.-слав. **myl-*), третьи ограничены рамками одного языка (русск. *ошибка*).

Большая часть перечисленных этимологических гнезд имеет широкий спектр значений, причем семантика ошибки, как правило, не является для них главной, а может быть вполне периферийной. Например, значения в гнезде **blazn-* (**blaznъ(jъ), *blazna, *blazno, *blaznъ, *blaznъnъ(jъ), *blazniti (sę), *blazněti, *blaznovati, *blaznivъ(jъ)*) – ЭССЯ 2: 103–107) составляют следующий, на первый взгляд, разнородный ряд: 'ошибка, заблуждение', 'обман', 'обольщение, соблазн', 'искушение', 'призрак', 'чудовище', 'сумасшедший, помешанный', 'клоун', 'дурак, глупец, дурачок', 'безрассудный', 'олух' и т. п. плюс соответствующие прямые и каузативные предикаты (со значением 'ошибаться', 'соблазняться', 'колебаться', 'сходить с ума', 'ошибочный, неправильный' и т. п.). Иначе говоря, понятие ошибки оказывается связанным с мотивами обмана и соблазна, с одной стороны, и с понятиями безумия, с другой.

* Статья написана в рамках работы над проектом «Образ человека в языке и культуре славян», поддержанном грантом РФФИ № 16-04-00101.

В гнезде **bləd-/*blōd-* (**blęsti*, **blędb*, **blędati*, **blędivъ(jǫ)*, **blōdъ*, **blōdъnъ(jǫ)*, **blōditi* (*sę*) – ЭССЯ 2: 114–115, 125–128), представлен следующий спектр значений: ‘болтать, говорить вздор’, ‘сбиться с дороги, потерять путь’, ‘скитаться, слоняться’, ‘заблудиться, ошибаться’, ‘развратничать’, ‘видеть во сне’, ‘бредить’; ‘пустая болтовня, бред’, ‘заблуждение, ошибка, ересь’, ‘разврат, прелюбодеяние’, ‘помешательство’, ‘затмение, туман в голове’; ‘болтун, пустомеля’, ‘обман, обманщик’, ‘развратная женщина’, ‘дурак’ и т. п. В данном случае к семантической сфере ошибки добавляются мотив скитания и потери пути, мотивы пустой болтовни и разврата; общими с предыдущим гнездом являются мотивы сумасшествия и обмана.

Казалось бы, совсем другие мотивы представлены в гнезде **gręx-*, которое в семантическом отношении оказывается более однородным, поскольку понятия греха, ошибки, проступка, порока, недостатка внутренне связаны и по сути дела представляют собой категоризацию одного и того же явления, рассмотренного в разных ракурсах: с точки зрения субъекта и его моральных характеристик (грех, порок), с точки зрения действий субъекта и их соответствия норме (проступок, ошибка, огрех, вина) или с точки зрения результата развития ситуации ошибки (ссора, раздор, спор) и оценки воздействия субъекта ошибки на объект его действий (недостаток, изъян). См. ЭССЯ 7: 114–116.

В гнезде **xyb-* семантический спектр включает, помимо значений ‘ошибка’, ‘проступок’, ‘изъян’ и соответствующих предикатов, еще семантику колебания, шатания, неустойчивости (и в физическом, и в переносном, психологическом значении) и далее значения сомнения, недостатка (в том числе в конкретном, предметном смысле нехватки), недуга, изъяна, неудачи, непопадания в цель, блуждания (ЭССЯ 8: 153–155). Лексика этого гнезда подключает семантику ошибки к смысловой сфере колебания, неустойчивости и уклончивости и в конечном счете сближает ее с семантикой наклона и кривизны. Эта же смысловая сфера обнаруживает семантическое родство с понятием ошибки и в гнезде **myl-*, если принять этимологию, предложенную О. Н. Трубачевым (ЭССЯ 22: 24), о чем подробнее ниже. Совокупное семантическое поле этого гнезда включает значения: ‘делать недоверенным, сомнительным’, ‘вводить в заблуждение’, ‘путать’, ‘сбивать с толку, обманывать’, ‘не попадать в цель’, ‘блуждать, плутать’, ‘болтать, говорить много и неправду’, ‘бранить, журить’, которые во многом совпадают с мотивами, представленными в лексике других гнезд, а именно – с мотивами блуждания, пустой болтовни, непопадания в цель. Вместе с тем, здесь обнаруживается семантика, сближающая это гнездо с гнездами **max-* и **šib-*, в которых понятие ошибки связывается с неудачей в физическом действии бросания и битья.

Как видно из этого краткого обзора, семантические спектры рассмотренных гнезд во многом повторяют друг друга, пересекаясь между собой, как правило, сразу в нескольких звеньях. Совокупность значений этих гнезд

образует своего рода семантическую сеть, в узлах которой сосредоточены мотивы, конституирующие смысловое поле ошибки и указывающие на «родственные» по отношению к этому понятию смыслы. Эти ближайшие смыслы могут быть связаны с понятием ошибки разными отношениями: они могут быть этимологически исходными, относящимися к предшествующим этапам семантического развития и не нашедшими прямого отражения в семантике славянских лексем (как, например, мотив «кривой» в гнезде **grěx-* и, возможно, в гнезде **myl-*), они могут быть смысловыми единицами, внутренне связанными с понятием ошибки (таков, например, мотив обмана в нескольких гнездах, о чем ниже), а могут быть и «продолжениями» понятия ошибки, развивающими его содержание в том или ином направлении, как, например, *грех* в религиозном значении (Толстая 2000; Грковић-Мејџор 2013) или *блуд* в значении ‘распутство, разврат’ (Grković-Major 2015). Существенно, однако, то, что те или иные сочетания мотивов повторяются, с одной стороны, в разных гнездах, а с другой – в одних и тех же гнездах разных языков, что означает, что они связаны определенным смысловым (мотивационным) родством. Если учесть, что многие из приведенных праславянских слов интересующего нас семантического поля не имеют общепризнанной этимологии, то анализ отношений внутри семантической сети может в каких-то случаях поддержать, уточнить, прояснить или, наоборот, поставить под сомнение имеющиеся этимологические версии.

Рассмотрим подробнее наиболее распространенные мотивы, лежащие в основе номинации ошибок или «смежные», т. е. внутренне связанные с понятием ошибки.

1. Потеря пути, блуждание

Наиболее устойчивой формулой, самым типичным «толкованием» понятия ошибки, ее наиболее распространенной интерпретацией можно считать абстрактную семантику, которая условно может быть обозначена понятием «мимо». Эта общая семантика может конкретизироваться в **пространственном** смысле – применительно к потере направления (непопадание в нужную траекторию или точку пути, уклонение от правильной, прямой линии). К этому типу относится прежде всего гнездо **blęd-/*blęd-*, где основным, исходным для значения ‘ошибка’ служит семантика блуждания, потери направления. Ср. русск. *блудить*, *блуждать* ‘скитаться, шататься, плутать’ и – *зablуждение* ‘неправильное, ошибочное мнение, представление’, *блуд* ‘уклонение от прямого пути в прямом и переносном смысле’ (Даль 1: 244); новг. *блуд* ‘нечистый дух, живущий в лесу’,

который «водит», сбивает с дороги: «Прасковья вечером вернулась в деревню чуть живая и без грибов, с ужасом рассказывала, как ее по лесу водил блуд вокруг Лысой Поляны и ей чудом удалось выбраться» (НОС 1: 60); польск. *bląd* 'ошибка' и *blądzić* 'сбиваться с пути' и 'заблуждаться'; укр. *блудити* 'блуждать, сбиваться с пути' и 'ошибаться', *блуд* 'блуждание', 'нечистая сила, сбивающая с дороги'; словен. *bloden* 'бродячий' и 'ошибочный', 'сумасшедший' и т. д.¹ Этот мотив не чужд и другим гнездам, ср. **myl-*: ср. польск. диал. *omylić* 'заблудиться': «Panna omyliła w lesie» (Karłowicz 3: 443); белорус. *мыляцца, мыліцца* 'ошибаться, путаться, терять дорогу': «Йа ўчора доўга мыл'алас' ў л'ес'е» (Сцяшкovic 1983: 264); н.-луж. *zmoliš se* 'заблудиться, сбиться с дороги' (Muka 1: 928).

2. Непопадание в цель

Общая семантика «мимо» может конкретизироваться и в акциональном отношении, т. е. отсылать к конкретным, в том числе физическим действиям, и указывать на неправильность применительно к совершению именно данного действия, т. е. на ошибку (непопадание в цель) в узком, конкретном смысле (в стрельбе, битье и т. п.) с последующей утратой этого конкретного мотива и приобретением обобщенного (интерпретационного²) значения неправильного, ошибочного действия вообще (любого действия): ср. др.-русск. *грешити, грешати* 'промахнуться, не попасть в цель', 'миновать, пропустить что-л.' и ю.-слав. *грешка* 'ошибка', русск. *ошибка* (< *шибать*), *промах* (< *махать*); укр. *хибити* 'минуть, обойти' (Гринченко 4: 396); чешск. *chybiti* 'ошибаться', 'промахнуться'; морав. *chybat'* 'бросать' и 'недоставать' (Bartoš 1906: 124); словац. *chybit'* 'ошибиться', 'не попасть в цель', *chybit' sa* 'не достичь цели', *chyba* 'ошибка, нарушение правила', 'ошибочное действие, проступок', 'недостаток (телесный, в характере)' (SSJ 1: 581–582).

¹ Семантический переход от блуждания (без пути и цели) к ошибке и заблуждению известен также балтийским и германским языкам: Срмоленко 2009: 230.

² Понятия «ошибка» и «ошибаться» и соответствующий тип слов мы называем *интерпретационными* вслед за Ю. Д. Апресяном (Апресян 2004). Это значит, что такие слова, как правило, не имеют конкретного «предметного» или акционального содержания и не соотносятся непосредственно с реальной ситуацией, а обозначают оценку, интерпретацию всей ситуации или ее главного предиката (независимо от его природы) по отношению к некоей норме. Существенно также, что «ошибаться» может относиться как к разряду акциональных предикатов ('совершать ошибку': *ошибаться в счете*), так и к разряду предикатов ментального состояния ('иметь ошибочное мнение, заблуждаться': *ошибаться в оценке, мнении, представлении; ошибаться на чей-нибудь счет*); эти две разновидности ошибки (акциональная и ментальная) имеют разные семантические и грамматические характеристики (так, *ошибаться* в значении ментального состояния, как правило, не имеет форм совершенного вида, как и *заблуждаться*).

Мотив битья, удара как одного из элементарных физических действий, лежащий в основе русск. *ошибка* (< *-шибить, шибать*), оказывается не случайным, поскольку он обнаруживается и в других гнездах лексического поля ошибки, правда, на более глубоких уровнях реконструкции. По-видимому, с этим же действием можно связывать значение ошибки в гнезде **хуб-*, если согласиться с мнением А. Брюкнера, который считает **хуб-* родственным **šib-* (Brückner 1957: 188). Показательна также семантическая деривация 'бить' > 'ошибаться' в самом гнезде **biti*, ср. русск. *сбиться* 'ошибиться в счете, перечислении, распределении по порядку', *сбиться с пути* 'потерять направление, заблудиться', *сбой* 'нарушение в работе механизма, технического устройства и т. п.'. Мотив битья обнаруживается и в и.-е. этимологии слав. **blazn-* (< и.-е. **bhlāg-* – ЭССЯ 2: 105), возможно, косвенно он присутствует и в и.-е. этимологии слав. **blęd-*, ср. балт. и герм. продолжения и.-е. **bhlendh-* со значением 'размешивать, бить, колотить' (Єрмоленко 2009: 230)³.

В подобных номинациях ошибки часто используется лексика с префиксами **o-/ob-* и **pro-*, семантика которых связана с понятием «мимо», ср. то же значение приставки в глаголах *оступиться* ('ступить мимо'), *обмануть* (букв. 'приманить неправдой'), *проехать* (мимо нужной остановки), *пропустить* ('оставить без внимания') и т. п. Эта модель используется не только в номинациях общего характера типа русск. *ошибка, ошибиться, осечка* (< **sekti*), диал. *обмашка*; укр. *омилка, помилка, омиляти*; польск. *omyłka, omylić* и т. п.; русск. *промах, промахнуться*, диал. *проступка, попасть впросак*; серб. *промашишти*, но и при номинации «конкретных» (частных) ошибок, подразумевающих неудачу в определенном действии – типа русск. *описка* ('ошибка при писании'), *оговорка* ('ошибка при говорении'), *ослышаться* ('ошибиться при слушании'), *прослушать* ('не услышать, пропустить мимо ушей') и т. п. Ср. еще русск. разговор. *обознаться* (< *знать*) 'опознать неверно', диал. *осмотреться* (< *смотреть*) 'увидеть не то, что было на самом деле', 'принять одно за другое', *облаяться* (о собаке) 'ошибиться, полаять напрасно, без причины': «„Собака облаялась, знать, сидела тут белка“, ошиблась» (Даль 2: 1522), *обмер, промера* (< *мерить*), *прогадка* (< *гадать*), *просторожа* (< *сторожить*), *проглядеть* (< *глядеть*) и т. п. или же одновременно и в конкретном, и в абстрактном значении: русск. карел. *прометиться* 'промахнуться' и 'ошибиться, прогадать' (СРГК 5: 277)⁴.

³ Ср. также семантику битья в **grēti*, с которым некоторые этимологи связывали происхождение слав. **grěx-*, – др.-русс. *огръти*, русск. разг. *огреть* 'ударить'.

⁴ В русских диалектах в подобном значении используется также приставка *за-*: ср. яросл. *занизаться, занизываться* 'ошибаться при низании', урал. *зашиваться, зашитесь* 'запутаться в чем-н., сбиться с толку', см. СРНГ 10: 279, 11: 189. Ср. также русск. *заговариваться*.

3. Кривой

Мотив кривизны, играющий существенную роль в сфере мифологических представлений славян, древнего народного права и обычая (Толстая 1998; Грковић-Мејџор 2007: 367–384), имеет непосредственное отношение и к языковой концептуализации ошибки. Он близок и к рассмотренному выше мотиву «мимо», который может пониматься в частности как отклонение от прямого (правильного) пути. Идея кривизны реконструируется для целого ряда ключевых слов данного семантического поля. Прежде всего следует говорить о слав. **grěxъ*, этимология которого достаточно убедительно возводит его к слову **groi-so-* со значением 'кривой' (ЭССЯ 7: 114–116). Значение мотива кривизны для языкового образа ошибки специально отметил О. Н. Трубачев в связи с глаголом **myliti (sę) – *nag(a)myliti sę*:

Представленный с различными наращениями (*g(a)-, x-, x(o, a), sko-, s-*) глагол *myliti* 'косить, кривить' должен быть этимологически связан с глаголом **myliti (sę)* 'ошибаться'. Значение 'ошибаться' обычно вторично. Мы наблюдаем в индоевропейских языках такую семантическую универсалию, как 'прямой' → 'правильный', 'кривой, косой' → 'ошибочный, ложный'. Ср. русск. *правый, правильный, правда* и *кривда* и т. д. Значение же 'кривой', как правило, произошло от значений 'резать, бить драть' или 'гнуть'. Ср. **krivъ* к **(s)ker-* 'резать', **kosъ* к **čes(a)ti* и мн. др. О связи и производности значений 'бить, ударять, резать' → 'ошибаться' см. статью И. П. Петлевой. К этимологии русск. диал. *процадь, процадка*. – Этимология русских диалектных слов. Свердловск, 1978, 18–22. Автор приводит среди других примеров русск. диал. *урэзина* 'ошибка, промах' (ЭССЯ 22: 24–25).

Тем не менее, если общая идея кривизны как основы понятия ошибки может быть признана убедительной ввиду ее внутренней связи с идеей «мимо», то конкретный путь семантической деривации как в случае с **grěxъ*, так и в случае с **myliti (sę)*, остается не вполне ясным. Слав. **grěxъ* продолжает ощущаться как некое отглагольное образование, особенно это относится к таким его производным, как **obgrěxъ* в общем значении 'ошибка': русск. диал. *огрех* 'полоска земли на пашне, по ошибке не вспаханная'; укр. *огрѣх* 'то же'; белорус. *агрэх* 'то же', представляющим собой закономерное развитие предметной (результативной) семантики на базе акциональной. Что же касается **myliti (sę)*, не имеющего до сих пор надежной этимологии, то мотив кривизны, хотя и подтверждается косвенно некоторыми реальными значениями глагола, на которых основывает свою этимологию О. Н. Трубачев (редкий с.-хорв. диал. глагол **nag(a)myliti sę* 'нагнуться, скривиться' – ЭССЯ 22: 24), тем не менее не

решает окончательно проблемы этимологии слова⁵. Как и в случае с **grěxъ*, здесь остается непроясненным реальный путь семантической деривации, поэтому реконструкция «глубинного» мотива кривизны не должна в данном случае закрывать путь к другим толкованиям, на основе других мотивов – прежде всего мотива обмана и обольщения, «морочения», преобладающего в данном гнезде и чрезвычайно продуктивного в лексиконе ошибки вообще (см. ниже).

Этимологии слав. **myliti* (*se*) посвящена специальная статья Л. В. Куркиной (2003), где признаются неубедительными версии, возводящие этот глагол к и.-е. **mel-* со значением ‘ложь, обман’, принимаемые (хотя и гипотетически) и в новейших этимологических словарях (см. Boryś 2005; Králik 2015). Л. В. Куркина реконструирует для праславянского параллелизм **myliti* / **muliti* с первичной семантикой неустойчивого разнонаправленного движения (ср. русск. смол. *обмулиться* ‘ошибиться, обмануться’ – СРНГ 22: 136).

Предполагая этимологическую связь слав. **myliti* (*se*) с и.-е. **mel-* ‘ложь, обман’, этимологи исходят из несомненной семантической связи понятий «обман» и «ошибка» (ср. русск. *обмануть* и *обмануться*, т. е. ‘ошибочно воспринять или оценить что-л.’), но не обращают внимания на то, что значение ‘ошибаться’ свойственно только возвратному глаголу **myliti se*, тогда как прямой (не возвратный) глагол **myliti* в западнославянских языках, в украинском и белорусском значения ‘обманывать’ не имеет. Спектр значений этого глагола в названных языках подтверждает приведенное выше положение О. Н. Трубачева о вторичности значения каузативной семантики ‘вводить в заблуждение’ и производного от нее значения ‘ошибаться’. Ср. чешск. *myliti* ‘смущать, сбивать с толку’, *myliti si (koho s kým)* ‘путать одно с другим’ (SSJČ 1: 1306), *myliti koho v čem* ‘мешать, препятствовать’, *myliti koho* ‘вводить в смущение, удивление, растерянность’ (PSJČ 2: 1012); словац. *mylit’* ‘смущать, путать, сбивать с толку’ и ‘мешать, тревожить’ (SSJ 2: 206); ст.-словац. *mylit’* ‘тревожить, беспокоить’, *mylenie* ‘помеха’ (HSSJ 2: 354); укр. *милити* ‘вводить в заблуждение’, ‘беспокоить’, ‘шевелить, трогать»; белорус. диал. *мыляць* ‘мешать’: «Не хацеў мыляць адзін аднаму» (СПЗБ 3: 93), *мылиць* ‘обойти, пройти мимо»: «Ляпей мылиць ліхого чалавека, чым з ім сустрэцца» (Цыхун 1993: 89). Из этого следует, что в основе понятия «ошибка», «ошибаться» лежит представление о некоем физическом

⁵ Глагол **myliti* (*se*) считается ограниченным западнославянским ареалом, а данные украинского и белорусского языков считаются полонизмами (правда, украинские этимологи с этим не согласны, см. ЕСУМ 3: 460). Особого объяснения в этой связи требуют русские диалектные данные. Если смоленские, брянские и другие зап.-русские примеры могут считаться продолжением украинского и белорусского ареала этого глагола, то арханг. (пинежский) глагол *обмыляться* ‘ошибаться’: «Вам, подпорожные гости, прошу покорно на месте не смеяться, а говорить, не обмыляться» (СРНГ 22: 139) подобным образом объяснен быть не может. Ср. также пск. «Извините, я обмылилась: признала за другого» (СРНГ 22: 139).

воздействию на человека, препятствующем адекватному восприятию им действительного положения дел (ср. *сбивать с толку*, *сбиться с пути* – в прямом смысле и применительно к совершению какого-либо действия). Следовательно, славянская лексика со значением лжи и обмана семантически производна скорее не от и.-е. корня с этим значением, а от названий некоторых действий более конкретного характера (мешать, мутить, путать, сбивать, заманивать, соблазнять и т. п.); ср. **mōtiti (se)* словен. ‘ошибаться, заблуждаться’ (при русск. *смутить*, *мутить*); русск. диал. *оплетаться*, *оплестись* ‘обмануться, ошибиться’ (СРНГ 23: 264); н.-луж. *blūziś* ‘запутывать, смущать’ (Мукa 1: 45); русск. *спутать* ‘ошибиться, принять одно за другое’, диал. *напутлять* ‘перепутать’, *нахмутать* ‘напутать’ (СРНГ 2: 113, 270) и др. примеры, приведенные выше. Противоположное направление деривации (от абстрактного понятия лжи, обмана к конкретным видам воздействия на человека) было бы трудно объяснить.

4. Неустойчивость, колебание, сомнение

Этот мотив, который в определенной степени также может считаться родственным рассмотренным выше «пространственным» мотивам «мимо» и «кривой» (колебание как отклонение от прямой, правильной линии), оказывается представленным в семантическом спектре нескольких гнезд, участвующих в номинации ошибки. Ср. **xybiti*, **xybati*, **xybnqti* – в разных языках значение ‘ошибаться’, ‘промахнуться’, ‘заблудиться’ совмещается со значениями ‘качаться’, ‘колебаться’, ‘сомневаться’ и т. п. (ЭССЯ 8: 153–155). Ср. польск. *chybać* ‘качать, колыхать’, *chybnąć* ‘качнуть, тряхнуть, махнуть’; чешск. *chybati* ‘сомневаться’ (Kott 1: 577), *chyba* ‘ошибка, проступок’, ‘изъян, недостаток’, *chybiti* ‘ошибаться’, ‘промахнуться’; н.-луж. *chyba* ‘недостаток, ошибка’, стар. *chyblaś* ‘шататься, качаться’ (Мукa 1: 509); укр. *хибати* ‘колебать, шатать’, *хи́ба* ‘ошибка, промах’, *хибну́ти* ‘покачнуть, наклонить’, ‘минуть, обойти’ (Гринченко 4: 396); серб.-хорв. *hiba* ‘сомнение’, ‘ошибка’ (Skok 1: 665); русск. *хи́ба* ‘кто или что колеблется, болтается’ (Даль 4: 1181). Этот же мотив присутствует в гнезде **tyl-*: белорус. диал. могил. *мыліцца* ‘колебаться, быть в нерешительности’: «Сусед мыліўся, мыліўся ды пазычыў-ткі хлеба» (Бялькевіч 1970: 269); укр. *змільний* ‘хибный, невірний’ (ЕСУМ 3: 460).

5. Безумие

Многие слова со значением ‘ошибка’, ‘ошибаться’ имеют в том же или в другом языке (диалекте) значение, связанное с недостатком ума, помрачением рассудка и означают ‘дурак’ или ‘сумасшедший’ и соответствующие предикаты. Самым ярким примером такого сочетания значений может считаться гнездо **blazn-*, которое имеет значение ‘ошибка’ только в ст.-слав., ц.-слав. и др.-русск., а во всех остальных славянских языках означает либо ‘дурак’, ‘сумасшедший’, ‘глупец’ (польск., кашуб., в.-луж., чешск., словац., словен., укр. ‘дурак, олух’), либо ‘обман, обольщение, соблазн’, ‘искушение’, ‘призрак, чудовище’ и т. п. (см. SP 1: 254); словен. *blaznéti* ‘сходить с ума, безумствовать’ (Pleteršnik 1: 32); чешск. *blazniti* ‘быть не в своем уме’, *bláznivý* ‘душевнобольной, ненормальный’; словац. *blazniel* ‘быть не в своем уме, быть душевнобольным’ (SSJ); русск.-ц.-слав. *блзнитися* ‘сходить с ума’. Но это сочетание значений характерно и для других гнезд, например, для гнезда **blęd-/*blōd-*, одного из основных в семантическом поле ошибки для западнославянских языков: ср. чешск. *bloud* ‘дурак’, *blud* ‘заблуждение, ошибка’; в.-луж. *blūd* ‘заблуждение, ошибка’, ‘помешательство’. Ср. также русск. диал. *сдурнуть* ‘совершить ошибку, оплошеть’ (СРНГ 37: 87), *оглупать* ‘то же’ (СРНГ 22: 320), *обумиться* (СРНГ 22: 252), *одуриваться* (СРНГ 23: 68), *ошалеться* ‘одуреть, ошибиться’ (СРНГ 25: 78), *сдурнуть* (СРНГ 37: 87), *недоумление* ‘ошибка, оплошность’ (СРНГ 21: 35) и т. п. Иначе говоря, ошибка понимается как «блуждание» и «заблуждение» ума.

6. Обман, обольщение, соблазн

Понятия «обман» и «ошибка» связаны отношением каузативности: *обмануть* значит ‘заставить другого ошибаться, ввести его в заблуждение’. Поэтому мотив обмана неотделим от семантики ошибки и присутствует в большинстве лексических гнезд (ср. русск. *обмануться* ‘ошибиться’). Этим можно объяснить неоднократные попытки этимологизации лексики со значением ‘ошибка’ на основе лексики лжи, которые с достаточным основанием отверг О. Н. Трубачев (ЭССЯ 21: 40). Если обман определяет общий характер воздействия на адресата (ввести в заблуждение, сделать так, чтобы адресат заблуждался, имел ошибочное представление или мнение), то обольщение и соблазн представляют собой более конкретные тактические приемы воздействия, в результате которых объект воздействия должен оказаться в «состоянии» заблуждения или ошибочного представления, мнения. Примеры: болг., серб.-хорв., ст.-слав. *блзнь* ‘соблазн, искушение’ (СС: 91); рус.-ц.-слав. *блзнь* ‘обман, обольщение, соблазн’; др.-русск.

блазнь 1. ‘ошибка, заблуждение’, 2. ‘соблазн, искушение, обман’, ‘ошибочный, ложный’, *блазнитель* ‘обманщик, вводящий в заблуждение’, *блазнитися* 1. ‘ошибаться, заблуждаться, обманываться’, 2. (о ком, чем) ‘сомневаться’, 3. (на кого) ‘прельщаться кем-л.’ (СДРЯ 1: 226–227); русск. диал. *блázна* ‘обман чувств, наваждение’, *блázнеть* ‘казаться, чудиться’, ‘делать вид, притворяться’, *блázнить* ‘казаться, чудиться, мерещиться’, ‘стоять перед глазами’, ‘делать вид, притворяться’, ‘манить, соблазнять’ (АОС 2: 30); болг. *блазня* ‘манить, искушать»; словен. *bláziniti* ‘смущать’, ‘обольщать’, ‘соблазнять’ (Pleteršnik 1: 32) При этом и.-е. этимология славянского слова указывает на его происхождение от и.-е. глагола со значением ‘бить’ (ЭССЯ 2: 103–107).

Другие гнезда, включающие этот мотив: ст.-польск. *omył*, ст.-польск. *omyła* ‘обманщик, мошенник’ (SW 3: 779); **obmyliti* (*se*) ст.-чешск. ‘одурманить, обмануть’ (наряду с ‘ошибиться’ и под.) (ЭССЯ 28: 100); **obmyl’ati* I ст.-польск., словин. ‘обманывать, вводить в заблуждение»; чешск. *tylit se*; словац., в.-луж., н.-луж., укр. *обмила* (Гринченко 3: 18). Ср. еще русск. диал. *обдуться* ‘ошибиться’ (ср. *надуть* ‘обмануть’) (СРНГ 22: 25), *обморочать* (< *морок*) ‘вводить в заблуждение’ (СРНГ 22: 135); пск. *оболваниться* ‘ошибиться’ (СРНГ 22: 163).

7. Пустословие, вздор

Если предыдущие мотивы воспринимаются как внутренне связанные с понятием ошибки, то некоторые другие значения слов из лексикона ошибок прямой связи с этим понятием, на первый взгляд, не обнаруживают, но тем не менее они часто сопутствуют семантике ошибки. К ним, в частности, относятся мотивы пустословия и брани и далее – ссоры. По мнению авторов ЭССЯ, «не представляется очевидной принадлежность к рассматриваемой группе русск. диал. *мылить* ‘ругать, бранить, журить’ (ряз., сарат.), ‘расстраивать’ (КАССР), ‘много говорить, болтать’ (свердл.) <...> поскольку фразеологизм *мылить голову* (Филин 19, 54) явно обнаруживает связь семантики ругать с *мыло*» (ЭССЯ 21: 39). Между тем связь мотива пустословия и брани с понятием ошибки подтверждается материалом нескольких гнезд. Ср. др.-русск., ц.-слав. *бласти* ‘блуждать, плутать’, ‘говорить вздор’ и – ‘заблуждаться, ошибаться’, *блaдѣство* ‘обман, ложь, пустословие’, *блaдѣние* ‘вздор, обман, празднословие’, *блaдoгласити* ‘говорить вздор, пустословить’, *блaдoсловити* ‘пустословить’, *блaдѣь, блaдѣьна* ‘вздор, обман, ошибка’ (СДРЯ 1: 243–246); словен. *blazniti se* ‘сердиться, браниться, богохульствовать’, ‘нести вздор’ (Pleteršnik 1: 32), *blaznovati* ‘нести вздор, дерзить, сквернословить’ (Pleteršnik 1: 33), *bloditi* ‘говорить вздор’ (Pleteršnik 1: 36), *hibati* ‘бранить, хулить’ (Pleteršnik 1: 266); белорус. *мыліцца* ‘говорить путано,

сбивчиво: «Перастань ты! Ужо мылисься» (СГЦРБ 1: 233), ст.-польск. *zmylić*, *zamylić* ‘оговориться’ (SSp 11: 132, 440), русск. арханг. *грех* ‘несогласие, ссора, скандал’: «Можно жить не в греху, а в согласии»; в *грех упасть* ‘поссориться’ (АОС 10: 48); волог. *грех* ‘ссора, раздор’, *грех развести* ‘поссориться’: «Может с ребятами грех развести» (СВГ 1: 129); чешск. *hřešiti* ‘бранить, ругать’; словац. *hrešiť* ‘то же’ (SSJ 1: 524); русск. диал. *грешить* ‘браниться, ссориться’ (АОС 10: 54, СРНГ 7: 138), печор. ‘ругать, всячески поносить кого-н.’ (СРГНП 1: 155); арханг. *греховодной*, *греховой* ‘склонный к ссорам, скандалам’ (АОС 10: 52; ср. *греть* ‘ругать, бранить’ [АОС 10: 48]).

8. Недостаток, изъян, ущерб

В словарях представлены также значения, которые могут считаться продуктом дальнейшей семантической деривации на базе понятия ошибки. Так, в результате ошибки появляется семантика недостатка, изъяна, ущерба, т. е. последствия совершенной ошибки: польск. стар. *chyba* ‘ошибка’ и ‘ущерб, порок’, чешск. *chyba* ‘ошибка, проступок’ и ‘изъян, недостаток’, диал. *chybat* ‘не хватать, не доставать’ (Hruška 1907: 36); словац. *chyba* ‘ошибка, проступок’, ‘нарушение’, ‘недостаток, порок’, *chybat* ‘ощущать недостаток, отсутствовать’ (SSJ 1: 581–582); словен. *hiba* ‘недостаток, изъян, недуг’ (Pleteršnik 1: 266); н.-луж. *chyba* ‘недостаток, ошибка’ (Мука 1: 509); русск. арханг. *грех* ‘недоделка, погрешность в работе’: «А это плитус: угловые грехи убрать, полы места, щели песку насыпающца, а пазы мох» (АОС 10: 49).

Поскольку совершенная ошибка может стать причиной какой-то негативно оцениваемой ситуации, то она может порождать понятие вины, преступления, греха в отношении субъекта действия: русск. арханг. диал. *грех* ‘вина’: «Теперь на Анне Николаевне грех, что это она всё понасылала» (АОС 10: 49), *грешить* ‘винить, обвинять’: «Пускай Роза на меня не грешит: я был в другой лодке» (АОС 10: 54). См. также: Толстая 2017.

Таким образом, совокупное семантическое пространство, очерчиваемое лексикой ошибок, оказывается чрезвычайно широким, но в нем отчетливо выделяются повторяющиеся мотивы, внутренне связанные с понятием ошибки и определяющие типы ошибок (потеря направления, непопадание в цель, колебание), причины совершения ошибки (помрачение сознания, воздействие на субъекта внешних сил, обман, соблазн), последствия ошибки для объекта действия (недостаток, ущерб) и для самого субъекта (вина, преступление). Повторяемость этих мотивов в разных гнездах свидетельствует об их внутренней

связи на концептуальном уровне, на уровне понятий и представлений о мире и человеке, традиционной системы ценностей и нормативов поведения.

БИБЛИОГРАФИЯ

- АОС – Гецова Оксана Г., Нефедова Елена А. (ред.), 1980–2018–, *Архангельский областной словарь*, вып. 1–19–, Москва: Издательство Московского университета.
- Апресян Юрий Д., 2004, *Ошибаться 1*, в: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, ред. Юрий Д. Апресян, изд. 2., Москва: Языки славянской культуры, с. 752–757.
- Бялькевіч Іван К., 1970, *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*, Мінск: Навука і тэхніка.
- Гринченко – Гринченко Борис Д., 1907–1909, *Словарь украинского языка*, т. 1–4, Киев: Киевская старина.
- Грковић-Мејдор Јасмина, 2007, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејдор Јасмина, 2013, *Прилог историји лексичко-семантичке групе -грѣх-*, в: *Теолингвистичка проучавања словенских језика. Theolinguistic Studies of Slavic Languages*, ред. Јасмина Грковић-Мејдор, Ксенија Кончаревић, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Београд: САНУ, с. 369–388.
- Даль – Даль Владимир И., 1903–1909, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, изд. 3, Санкт-Петербург – Москва: Тип. Товарищества М. О. Вольф.
- ЕСУМ – Мельничук Олександр С. (ред.), 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Київ: Наукова думка.
- Єрмоленко Сергій С., 2009, *Семантика і-є. *bhlendh-: рефлексія і реконструкція*, «Студії з ономастики та етимології», с. 228–238.
- Куркина Любовь В., 2003, *К реконструкции этимологических связей слав. *myliti (se) ‘обманывать вводит в заблуждение’*, в: *Studia etymologica Brunensia 2. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference «Etymologické symposion» Brno 2002*, ред. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha: Lidové noviny, с. 115–125.
- НОС – Строгова Вера П. (ред.), 1992–2000, *Новгородский областной словарь*, вып. 1–13, Новгород: Изд-во Новгородского пединститута.
- СВГ – Паникаровская Татьяна Г. (ред.), 1983–2007, *Словарь вологодских говоров*, вып. 1–12, Вологда: Вологодский гос. педагог. ин-т.
- СГЦРБ – Мяцельская Еўдакія С. (ред.), 1990, *Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі*, т. 1, Мінск: Універсітэцкае.
- СДРЯ – Аванесов Рубен И. (ред.), 1988–, *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, т. 1–, Москва: Русский язык.
- СПЗБ – Мацкевіч Юзэф Ф. (ред.), 1979–1986, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна заходняй Беларусі і яе пагранічча*, т. 1–5, Мінск: Навука і тэхніка.
- СРГК – Александр С. Герд (ред.), 1994–2005, *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*, вып. 1–6, Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургск. ун-та.
- СРГНП – Ивашко Людмила А. (ред.), 2003–2005, *Словарь русских говоров Низовой Печоры*, т. 1–2, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет.

- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (ред.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, вып. 1–51–, Москва – [Ленинград =] Санкт-Петербург: Наука.
- СС – Благова Эмилия, Цейтлин Раля М. (ред.), 1994, *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва: Русский язык.
- Сцяшкoвiч Таццяна Ф., 1983, *Слоўнік Гродзенскай вобласці*, Мінск: Навука і тэхніка.
- Толстая Светлана М., 1998, *Культурная семантика слав. *kriv-*, в: *Слово и культура. Памяти Никиты Ильича Толстого*, т. 2, ред. Татьяна А. Агапкина, Москва: Индрик, с. 215–229.
- Толстая Светлана М., 2000, *Грех в свете славянской мифологии*, в: *Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции*, ред. Ольга В. Белова, Москва: Сэфер, с. 9–43.
- Толстая Светлана М., 2017, *Ошибка по-русски*, в: *В созвездии слов и имен. Сборник научных статей к юбилею Марии Эдуардовны Рут*, ред. Елена Л. Березович, Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, с. 107–123.
- Топоров Владимир Н., 1993, *Праславянская культура в зеркале собственных имен (элемент *mir-)*, в: *История, культура, этнография и фольклор славянских народов. XI Международный съезд славистов. Доклады российской делегации*, ред. Геннадий Г. Литаврин. Москва: Наука, с. 3–118.
- Цыхун Апанас П., 1993, *Скарбы народнай мовы. 3 лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну*, Гродна: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (ред.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41–, Москва: Наука.
- Bartoš František, 1906, *Dialektický slovník moravský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner Aleksander, 1957, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (ред.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, т. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- Grković-Major Jasmina, 2015, *On the Semantic Development of OSC* блжд-, в: *Etymological Research into Old Church Slavonic*, ред. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha: Lidové noviny, с. 149–157.
- Hruška Jan František, 1907, *Dialektický slovník hodský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- HSSJ – Majtán Milan (ред.), 1991–2008, *Historický slovník slovenského jazyka*, т. 1–7, Bratislava: Veda.
- Karłowicz – Karłowicz Jan, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, т. 1–6, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kott – Kott František Štěpán, 1878–1893, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, т. 1–7, Praha: Knihotiskárna Františka Šimáčka.
- Králík Lubor, 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda.

- Muka – Muka Arnošt [Mucke Ernst = Мука Эрнст], 1911–1928, *Słownik dolnoserbbskeje řečy a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Словарь ниже-лужицкого языка и его наречий*, т. 1–3, Petrohrad–Praha: Ruská akademie věd, Česká akademie věd a umění.
- Pleteršnik – Pleteršnik Maks, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar*, т. 1–2, Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- PSJČ – Hujer Oldřich, Smetánka Emil, Weingart Miloš, Havránek Bohuslav (ред.), 1935–1957, *Příruční slovník jazyka českého*, т. 1–8, Praha: Československá akademie věd и др.
- SJPD – Doroszewski Witold (ред.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, т. 1–11, Warszawa: PWN.
- SP – Sławski Franciszek (ред.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, т. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SSJ – Peciar Štefan (ред.), 1959–1968, *Slovník slovenského jazyka*, т. 1–6, Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SSJČ – Havránek Bohuslav (ред.), 1960–1971, *Slovník spisovného jazyka českého*, т. 1–4, Praha: Nakl. Československé akademie věd.
- SSp – Urbańczyk Stanisław, Twardzik Waclaw (ред.), 1953–2001, *Słownik staropolski*, т. 1–11, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam A., Niedźwiedzki Władysław (ред.), 1904–1927, *Słownik języka polskiego*, т. 1–8, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Apresian, IUrii D. (2004). Oshibat'sia 1. In IUrii D. Apresian (Ed.), *Novyi ob'iasnitel'nyi slovar' sinonimov russkogo iazyka* (2nd ed., pp. 752–757). Moskva: Iazyki slavianskoj kul'tury.
- Avanesov, Ruben I., Ulukhanov, Igor' S., & Krys'ko, Vadim B. (Eds.). (1988). *Slovar' drevne-russkogo iazyka (XI–XIV vv.)* (Vols. 1–11) [SDRIA]. Moskva: Russkii iazyk.
- Bartoš, František (1906). *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bial'kevich, Ivan. K. (1970). *Kraiovy slovník uskhodniai Mahilioŭshchyny*. Minsk: Navuka i tékhnika.
- Blagova, Émiliia, & TSeitlin, Ralia M. (Eds.). (1994). *Staroslavianskii slovar' (po rukopisiam X–XI vekov)* [SS]. Moskva: Russkii iazyk.
- Boryś, Wiesław. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner, Aleksander. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Dal', Vladimir I. (1903–1909). *Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo iazyka* (3rd ed., Vols. 1–4) [Dal']. Sankt-Peterburg: Tip. Tovarishchestva M. O. Vol'f.
- Doroszewski, Witold (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–11) [SJPD]. Warszawa: PWN.

- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.
- Gerd, Aleksandr S. (Ed.). (1994–2005). *Slovar' russkikh govorov Karelii i sopredel'nykh oblastei* (Vols. 1–6) [SRGK]. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterburgsk. un-ta.
- Getsova, Oksana G., & Nefedova, Elena A. (Eds.). (1980–2018). *Arkhangel'skiĭ oblastnoi slovar'* (Vols. 1–19) [AOS]. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
- Grinchenko, Boris D. (1907–1909). *Slovar' ukrainskogo iazyka* (Vols. 1–4) [Grinchenko]. Kiev: Kievskaiia starina.
- Grković-Major, Jasmina. (2015). On the semantic development of OSC *blqd-*. In Ilona Janyšková & Helena Karlíková (Eds.), *Etymological research into Old Church Slavonic* (pp. 149–157). Praha: Lidové noviny.
- Grković-Mejdžor, Jasmina. (2007). *Spisi iz istorijske lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Grković-Mejdžor, Jasmina. (2013). Prilog istoriji leksičko-semantičke grupe *-grmh-*. In Jasmina Grković-Mejdžor & Ksenija Končarević (Eds.), *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika: Theolinguistic studies of slavic languages* (pp. 369–388). Beograd: SANU.
- Havlová, Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Havránek, Bohuslav (Ed.). (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého* (Vols. 1–4) [SSJČ]. Praha: Nakl. Československé akademie věd.
- Hruška, Jan František. (1907). *Dialektický slovník hodský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Hujer, Oldřich, Smetánka, Emil, Weingart, Miloš, & Havránek, Bohuslav (Eds.). (1935–1957). *Příruční slovník jazyka českého* (Vols. 1–8) [PSJČ]. Praha: Československá akademie věd.
- I Ermolenko, Serhii S. (2009). Semantika i.-ie. **bhlendh-*: Refleksatsiia i rekonstruktsiia. *Studii z onomastyky ta etymolohii*, 2009, 228–238.
- Ivashko, Liudmila A. (Ed.). (2003–2005). *Slovar' russkikh govorov Nizovoĭ Pechory* (Vols. 1–2) [SRGNP]. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskii gosudarstvennyi universitet.
- Karłowicz, Jan. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (Vols. 1–6) [Karłowicz]. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Karłowicz, Jan, Kryński, Adam A., & Niedźwiedzki Władysław (Eds.). (1904–1927). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–8) [SW]. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kott, František Štěpán. (1878–1893). *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* (Vols. 1–7) [Kott]. Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka.
- Králik, Lubor. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Kurkina, Liubov' V. (2003). K rekonstruktsii étimologicheskikh sviazeĭ slav. **myliti* (sę) 'obmanovat' vvodit' v zabluzhdenie'. In Ilona Janyšková & Helena Karlíková (Eds.), *Studia etymologica Brunensia 2: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference "Etymologické symposion" Brno 2002* (pp. 115–125). Praha: Lidové noviny.
- Majtán, Milan (Ed.). (1991–2008). *Historický slovník slovenského jazyka* (Vols. 1–7) [HSSJ]. Bratislava: Veda.

- Matskevich, IUžef F. (Ed.). (1979–1986). *Slovník belaruskikh havorak paŭnochna zakhodniai Belarusi i iae pahranichcha* (Vols. 1–5) [SPZB]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Mel'nychuk, Oleksandr S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukrains'koi movy* (Vols. 1–6) [ESUM]. Kyiv: Nauk. dumka.
- Miatsel'skaia, Eŭdakaiia S. (Ed.). (1990). *Slovník havorak tsĕntral'nykh raionaŭ Belarusi* (Vol. 1) [SHTSRB]. Minsk: Universitĕtskae.
- Muka, Arnošt [Mucke Ernst = Muka Ęrnst]. (1911–1928). *Słownik dolnoserbskeje řęcy a jeje naręcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Slovar' nizhne-luzhitskogo iazyka i ego narechii* (Vols. 1–3) [Muka]. Petrohrad: Ruská akademie věd; Praha: Česká akademie věd a umĕní.
- Panikarovskaia, Tat'iana G. (Ed.). (1983–2007). *Slovar' vologodskikh gorovor* (Vols. 1–12) [SVG]. Vologda: Vologodskii gos. pedagog. in-t.
- Peciar, Štefan (Ed.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka* (Vols. 1–6) [SSJ]. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Pleteršnik, Maks. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* (Vols. 1–2) [Pleteršnik]. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Skok, Petar. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–4) [Skok]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski, Franciszek (Ed.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (Vols. 1–8) [SP]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Strogova, Vera P. (Ed.). (1992–2000). *Novgorodskii oblastnoi slovar'* (Vols. 1–13) [NOS]. Novgorod: Izd-vo Novgorodskogo pedinstituta.
- Stsiashkovich, Tatstiana F. (1983). *Slovník Hrodzenskaï voblastsi*. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Tolstaia, Svetlana M. (1998). Kul'turnaia semantika slav. *kriv-. In Tat'iana A. Agapkina (Ed.), *Slovo i kul'tura: Pamiati Nikity Il'icha Tolstogo* (Vol 2, pp. 215–229). Moskva: Indrik.
- Tolstaia, Svetlana M. (2000). Grekh v svete slavianskoï i evreïskoï kul'turnoi traditsii (pp. 9–43). Moskva: Sĕfer.
- Tolstaia, Svetlana M. (2017). Oshibka po-russki. In Elena L. Berezovich (Ed.), *V sozvezdii slov i imen: Sbornik nauchnykh statei k iubileiu Marii Ęduardovny Rut* (pp. 107–123). Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta.
- Toporov, Vladimir N. (1993). Praslavianskaia kul'tura v zerkale sobstvennykh imen (ĕlement *mir-). In Gennadii G Litavrin (Ed.), *Istoriia, kul'tura, ĕtnografiia i fol'klor slavianskikh narodov: XI Mezhdunarodnyi s'ezd slavistov: Doklady rossiïskoï delegatsii* (pp. 3–118). Moskva: Nauka.
- TSykhun, Apanas P. (1993). *Skarby narodnaï movy: Z leksichnaï spadchyny naseł'nikaŭ Hradzenskaha raionu*. Hrodna: Hrodzenski dziarzhaŭny űniversitĕt imia IAnki Kupaly.
- Trubachev, Oleg N., Zhuravlev, Anatolii F., & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Ėtimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksicheskii fond* (Vols. 1–41) [ĖSSIA]. Moskva: Nauka.
- Urbańczyk, Stanisław, & Twardzik, Waclaw (Eds.). (1953–2001). *Słownik staropolski* (Vols. 1–11) [SSp]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Towards a Semantic Reconstruction of Lexis Denoting Error

In Slavic languages the general notion of error is conveyed by words from several etymological families: **grěx-*, **myl-*, **blęd-/*blŏd-*, **šib-*, **max-*, etc., which are motivated by more particular semantics: 'a loss of direction', 'missing the target', 'obfuscation of the mind', 'hesitation', etc. Such words display particular affinity with the vocabulary of deception and madness. Examination of dialectal material from different Slavic languages clarifies etymological connections of some of these words that do not have a reliable etymology.

Keywords: Slavic languages, semantics, vocabulary, semantic motivation, error, mistake, deception, madness.

Ключевые слова: славянские языки, семантика, лексика, мотивация, ошибка, ошибаться, обман, безумие.

Валерия С. Кучко
Уральский федеральный университет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7139-5738>
kuchko@inbox.ru

К МОТИВАЦИОННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НЕКОТОРЫХ СЕВЕРНОРУССКИХ СЛОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ ОБМАНА: ГНЕЗДО РУССК. ДИАЛ. ШАВАТЬ

В пространстве севернорусских говоров обнаруживается несколько слов со значением обмана и вранья, содержащих общую корневую морфему *шав-*: арх., олон. *шáвить* 'пустобаять, шутить или врать, болтать вздор'; арх. *шáвить* 'кривить душой' (Даль 4: 1388); олон. *шавéть* 'болтать вздор, обманывать, лгать' (Куликовский 1898: 135), *шаву́н* 'обманщик' (Куликовский 1898: 135), *шав* 'обман', *шаван* 'обманщик' (Барсов 1872: XX); олон. *нашави́ть* 'налгать' (Куликовский 1898: 63); арх. *нашáвить* 'наговорить неправды, наврать': «Не нашавишь, что накосили, ехать надо»; «Поди, нашавит чего вам» (КСГРС); олон. *нашáвить* 'наврать': «Вы что тут нашавили старосте про Ивана?» (СРНГ 20: 293).

Эти слова, по-видимому, отдельно не комментировались в литературе с мотивационной точки зрения. Представляется, что они относятся к этимолого-словообразовательному гнезду корня *шав-*, имеющего продолжения в нескольких славянских языках.

Отдельные звенья этого гнезда восстанавливаются, в частности, А. С. Гердом в статье на русск. диал. *шавать* 'ходить, бродить' в *Материалах к этимологическому словарю севернорусских говоров*. Там находим: печор. *шави́ть* 'о головокружении в голове'; влг. *шавáться* 'сниться', *шáврать*, *шáврить*, *шáврять* 'ходить вяло'; яросл. *шáвать* 'делать что-н. не торопясь'; 'искать, шарить'; твер. *шавáть* 'шуршать обувью'; зап.-брян. *шавóлить* 'шевелить'; дон. *шáверь* 'мелочь, дрянь'; *шáвать* 'медленно ходить волоча ноги'. В этом же ряду рассматриваются белорус. *шáвель* 'бранно сволочи'; польск. *szawiać* 'метать, трясти, бросать'; н.-луж. *šawliś* 'шляться, бродить без дела'; болг. *шавам*; макед. *шава* 'болтаться туда-сюда, шататься'; серб. *шавни́ца* 'длинная веревка к стогу сена' (Герд 2009: 173). На основании представленных данных предполагается существование праславянского экспрессивного глагола с первоначальным основным значением 'двигаться, ходить', которое сохранилось в севернорусских говорах (Герд 2009: 173).

Думается, что это гнездо в русских говорах выглядит более полно и включает, кроме прочего, упомянутые лексемы с семантикой обмана. Для принятия этого предположения нужно восстановить структуру гнезда и определить логику развития семантики внутри него, доказав, что «обманное» значение имеет предпосылки для возникновения в нем.

Русские диалектные лексемы, в составе которых можно выделить корень *шав-*, формируют несколько смысловых блоков, неодинаковых по широте распространения и количественной наполненности.

Говоры обнаруживают группу слов с семантикой хождения.

Номинируется процесс передвижения, причем, как правило, медленного, бесцельного или беспорядочного: *шáвать* влг. 'ходить, бродить' (СВГ 12: 59), влг., мск., яросл. 'ходить вяло, медленно, лениво, таскать, волочить ноги' (Даль 4: 1387), новг. 'ходить, бродить бесцельно', 'ходить медленно, волоча ноги' (НОС: 1289), арх. 'ходить, шаркая ногами' (УС: 323); *шáвить* арх., карел. 'двигаться из стороны в сторону, ходить, бродить туда-сюда': «Она ходит ночью, шавит, шавит» (карел.), «Идем, идем, кружаемся, кружаемся по лесу да всё к берёзе – это мы троима ходили шáвили» (арх.), арх., карел. 'переходить с одного места на другое, выполняя однообразную работу', мурм. 'беспорядочно двигаться, метаться': «А недострелянный тюлень, дак он и шáвит»¹, арх. 'бродяжничать' (СРГК 6: 816); *пошáвать* влг. 'пойти' (СВГ 8: 28), карел. 'пойти не спеша': «Пошавала, я тебе говорила, иди ходко, иди быстрее» (СРГК 5: 130); сев.-двин. *ошáвать* 'обойти, с трудом волоча ноги': «Весь дом ошавал, сам едва ноги волокет» (СРНГ 25: 76).

Компонент 'медленно, с трудом' становится основанием для появления ленингр. *пошáвать* 'сделать что-л. медленно, неохотно': «День пошавашешь теперь, никуда не сходишь» (СРГК 5: 130).

Номинируется субъект хождения: карел. *шаву́нья* 'та, которая ходит, бродит по сторонам': «Старуха ночью шавит, травы рвёт, шаву́нья» (СРГК 6: 817), и, условно говоря, его атрибут: арх. *шаванчи, шаванцы* 'обувь' (УС: 322) – то есть, очевидно, «то, в чем шавают».

Семантику хождения можно считать основной и производящей в данном гнезде, поскольку для остальных значений можно предполагать прямую или опосредованную производность от нее.

Скажем, для мурм. *ушáваться* 'устать, умяться': «Ушавалась я, вся заезвалась», «Так ушавалась сегодня, так еле дышу» (СРГК 6: 671) можно в качестве

¹ Ср. еще арх. *сиáветь* 'уйти, скрыться (о подбитом, оглушенном звере)': «Смотри-ня, зверь-то сшавел» (СРНГ 43: 96), а также арх. *шавуй, шауй* 'неудачный выстрел по зверю, который может после этого уйти под лед', причем номинации неудачного выстрела М. Фасмер считает производными от глагола *шавить* (Фасмер ЭСРЯ 4: 393).

семантической параллели привести русск. литер. *уходиться* 'сильно устать, утомиться от какой-либо работы' (ССРЛЯ 16: 1126–1127) < *ходить*.

Кроме того, вторичным значением, развитым на базе семантики передвижения, является значение 'болезнь, эпидемия': твер., новг., карел., олон., забайк. *пошáва* 'повальная болезнь, эпидемия' (СРНГ 31: 23); влг., ленингр., карел. *пошáва* 'вид болезни', 'эпидемия какой-н. болезни' (СРГК 5: 130); ленингр. *пошáвyра* 'инфекционная болезнь' (СРГК 5: 130); новг. *пошáва, пошóва, пошавýха* 'эпидемия, инфекционное заболевание' (НОС: 934); костр. *пошáвка* 'эпидемия у животных' (ЛКТЭ); влг. *пошавка* 'эпидемия, зараза' (КСГРС), и слова с выпадением интервокального согласного: арх. *пошоулька* (КСГРС), влг. *пошоура*, сев.-двин. *пошоуха* 'повальная болезнь' (СРНГ 31: 38).

Дериватами корня *шав-* называется не любая болезнь, а именно эпидемия – стадия заболевания, при котором оно широко и быстро распространяется по какой-либо территории, как бы «перемещается» в пространстве. Чаще всего в контекстах, где *пошава* и прочие упомянутые слова называют субъекта действия, типичные предикаты выражены глаголами *ходить, пойти, идти*: новг. «По селу какая-то пошава ходит» (СРНГ 31: 23); карел. «Пошава ходит по деревне, ведь и я вот заболела» (СРГК 5: 130); ленингр. «Пошавура – о болезни говорят: вот ходит пошавура» (СРГК 5: 130); новг. «Все заболели чем-то, вот и пошава, по деревне пошава пошла», «Вот пошава и ходит, горло болит, поясница, голова» (НОС: 934), «Ой, говорят, пошоулька идёт, все переболеют» (КСГРС) и др.

Русские говоры насчитывают несколько случаев, когда название болезни имеет внутреннюю форму «то, что ходит» и образовано от глаголов передвижения:

- ♦ смол. *пошасть* 'повальная болезнь, эпидемия': «Коль пошла пошасть, так нам не уберечься»; брян. *пошасть* 'заразная болезнь': «Ходила по селу якася пошасть» (СРНГ 31: 25). Вероятно, от русск. *шастать* 'ходить туда-сюда, шататься', ср. белорус. *шастаць* 'бросать, швырять', *шастаць* 'качать', *шастацца* 'слоняться'; польск. *szastać* 'двигать с шумом' (Фасмер ЭСРЯ 4: 412);
- ♦ новосиб. *пошлость* 'повальная болезнь': «Это, наверное, такая пошлость ходит» (СРНГ 31: 36) – «то, что пошло»;
- ♦ карел. *приходна* 'болезнь, вызванная колдовством' (СРГК 5: 223) – «то, что приходит»².

Можно заметить, что метафора «идущей», «переходящей», «проходящей» болезни разработана в языке: арх., киров. *переходчиво* 'заразно (о болезни)'

² Ср. еще влад., яросл. *пошátка* 'эпидемия' (СРНГ 31: 25; ЯОС 8: 79), очевидно, производное от глагола движения *шатать, шатить*.

(СРНГ 26: 265); новосиб. *переходной* 'заразный (о болезни)' (СРНГ 26: 264); южн. *пройти* 'распространиться (о болезни)' (СРНГ 32: 149) и мн. др.

Таким образом, значение 'болезнь, эпидемия' было сформировано на базе семантики хождения.

Кажется справедливым предполагать развитие семантики хождения и в калуж. *пошávка* 'свойство, обычай, привычка' (СРНГ 31: 23). В данном обозначении важной оказывается актуализация идеи распространения обычая на той или иной территории, его восприятия как того, что где-либо «в ходу» (ср. еще литер. *ходовой* 'обычный, распространенный', *ходкий* 'часто употребляемый', *иметь хождение* 'быть в употреблении'). Отметим наблюдение Т. В. Леонтьевой, сделанное при изучении русской лексики, репрезентирующей понятие обычай: «Обычай представлен объектом, перемещаемым в пространстве [разрядка наша. – В. К.] или времени. Так образно воплощается связь поколений, передача знаний о правилах и особенностях организации быта и исполнения обряда» (Леонтьева 2015: 144). Интересно, что идея перемещения в пространстве объединяет семантику болезни и семантику обычая в способе воплощения не только внутри гнезда *шав-*, ср., к примеру, литер. *поветрие* 'быстро распространяемая эпидемия' и смол. *повéтрие* 'манера поведения, обычай' (Леонтьева 2015: 144).

На базе семантики беспорядочного движения возникло, по-видимому, еще одно семантическое объединение внутри рассматриваемого гнезда. Оно включает смыслы, в целом связанные с нарушениями восприятия. Приведем ряд наиболее «ядерных» для этого объединения примеров: без указ. места *шáвить*, *шавéть*, *шавíться* 'грезить, бредить во сне, видеться, мерещиться' (Даль 4: 1388); влг., карел. *шáвэть* 'страдать помрачением рассудка' (СВГ 12: 59; СРГК 6: 816); *шáвиться* влг. 'казаться' (СВГ 12: 59), арх., мурм. 'сниться, казаться, видеться' (СРГК 6: 817); арх. *шáвливаться* 'сниться' (СРГК 6: 817); мурм. *шáвуем* 'медленно, вяло, в полудреме': «Я сегодня после таблеток шавуем ходила» (СРГК 6: 817), а также значительное число приставочных дериватов, ср., к примеру, *ошавéть* карел., олон. 'потерять способность ясно мыслить' (СРГК 4: 355; СРНГ 25: 76), арх. 'прийти в смятение, в замешательство, остолбенеть' (СРНГ 25: 76); *зашавéть* арх., карел. 'потерять рассудок, сойти с ума' (СРГК 2: 239), влг. 'заболеть, закружиться, стать тяжелой (о голове)' (СВГ 2: 162); мурм. *нашáвиться*, арх., новг. *пошавéться*, арх. *пришавéться* 'пригрезиться, присниться' (СВГ 8: 28; СРГК 3: 400; 5: 228; СРНГ 25: 23).

Именно смыслы, связанные с нарушениями восприятия, могли повлиять на возникновение в гнезде семантики обмана. В русских говорах семантика искажения восприятия довольно часто объединяется с обманной семантикой, причем абстрактные обманные значения являются производными; ср. некоторые примеры: литер. *грезить* 'видеть во сне или в состоянии бреда',

алт. 'врать, обманывать' (СРНГ 7: 131); *блázнить, блазнítь* арх., влг., олон., новг., твер., свердл., перм. 'чудиться, мерещиться, представляться', твер. 'обманывать, морочить' (СРНГ 2: 314); смол. *тризнítь* 'бредить'; смол. *тризнítься* 'мерещиться, казаться'; смол. *тризнéть* 'врать' (ССГ 10: 203); влг., новг., твер., яросл. *глумитсья* 'чудиться, представляться'; твер. *глумить* 'дурачить, врать' (СРНГ 6: 210).

Значения обманчивого восприятия и обмана вообще (включая вранье) объединяются в способах языкового выражения, очевидно, на основании идеи искажения реальности. Обман, таким образом, может представляться как результат искажений восприятия, нечто, чему человек подвержен в состоянии грез, сна, сумасшествия, а также то, что само приводит к нарушениям сознания, ср. сиб. *мóрок* 'что-либо одурманивающее, затмевающее сознание, помрачающее рассудок', 'обморок, припадок', 'хитрость, плутовство, обман' (СРНГ 18: 273) (т. е., очевидно, «то, что затмевает сознание»); пск., твер. *мерещун* 'о том, кому кажется, мерещится что-либо', 'о вране' (СРНГ 18: 117) (т. е. «то, что искажает зрительное восприятие другого»).

В качестве своеобразной параллели рассматриваемому гнезду можно отметить гнездо корня *брус-*, которое демонстрирует сходный путь семантического развития – от конкретного акционального значения, которое можно обозначить как «семантика теребящего движения» (ср. *бруснútь* арх. 'обрывать, отрывать; отбивать головки с семенем льна (конопли) от стеблей' [СГРС 1: 192], влг., новг. 'срывать ягоды, листья; рвать лен, отбивать головки льна' [СРНГ 3: 209]), до семантики говорения неправды. Причем на разных участках своего общеславянского семантического пространства прослеживается соединение изучаемых смыслов: семантика хождения присуща южно- и западнославянским «представителям» гнезда: болг. *брусам* 'ходить тяжело и с шумом'; чешск. *broušiti se* 'бродить, шататься'; чешск. диал. *broušit* 'бродить, шляться'; словац. *brusit* 'ходить, плутать, бродить' (ЭССЯ 3: 48), в русских говорах соединяются значения нарушения восприятия и обмана: твер., калуж., моск. *брусítь* 'бредить'; смол. *брусítь* 'бредить'; твер. *брусítься* 'видеться, грезиться', 'сниться (особенно о чем-л. неприятном)'; твер. *бруснítься* 'сниться, грезиться'; твер. *брусítь* 'лгать'; новг., пск. *бруснjá* 'лгуны'; перм. *бруснуть* 'врать' (СРНГ 3: 205, 209); вят. *бруснútь* 'соврать' (ОСВГ 1: 105).

Таким образом, обманные смыслы (иначе говоря, семантика целенаправленного искажения обманщиком реальности) у слов с корнем *шав-* (арх. *шáвить* 'кривить душой'; олон. *шавéть* 'обманывать, лгать'; олон. *нашáвить* 'налгать'; арх. *нашáвить* 'наговорить неправды, наврать' и нек. др.) могут опираться на семантику искажения реальности в результате наваждения, сна, помрачнения рассудка и под.

«Обманные» слова – не единственные носители негативной семантики в гнезде; в нем представлен комплекс отрицательных значений, относящихся к баловству, озорству, хулиганству, пьянству, греху вообще, включающих бранные смыслы, а также абстрактные негативные смыслы – ср. олон. *наша-вйтсья* ‘о несправедливом обвинении, обиде и т. п.: обрушиться, свалиться на кого-либо’: «Не видал беды, так нашавилась: я, вишь, виноват!» (СРНГ 20: 293). Этот семантический комплекс обязан своему появлению, по-видимому, также семантике неупорядоченного хождения. Можно предполагать, что семантика обмана испытывает взаимную поддержку («подпитку») со стороны указанных негативных смыслов.

В ряду русских диалектных слов, называющих различные поведенческие аномалии, выделяется группа лексем, обозначающих еще один вид обмана – обман в любви: арх. *шавѣть* ‘изменять жене, мужу’: «Я думаю, может, мне наврали, что муж еде, а муж крутился, с Иришкой Ниялкиной шавел», арх. *шавость* ‘блуд, измена жене, мужу’: «Пойдѣт человек в шавость, родных детей бросит, а пойдѣ трепаться и не уважат жену» (СРГК 6: 816–817).

Основания для появления семантики измены в супружестве дает первичная для гнезда семантика беспорядочного хождения, движения из стороны в сторону: метафора неупорядоченного или интенсивного движения является одной из основных метафор, разрабатываемых в сфере лексики со значением обмана в любви, ср. краснор. *расхожий* ‘неверный (о супруге)’ (СРНГ 34: 302), тюмен. *мотунистый* (< *мотаться*) ‘нарушающий супружескую верность (о муже)’ (СРНГ 18: 305); курск. *колесить* ‘изменять жене’ (СРНГ 14: 126); тул., курск., свердл. *пригуливать* ‘изменять мужу, жене’ (СРНГ 31: 182).

Гнездо, о котором идет речь, лучше всего, судя по словарным данным, сохранилось в русском языке – точнее, в русских говорах. В других славянских языках оно засвидетельствовано довольно слабо, однако инославянские факты, по-видимому, подтверждают первичность семантики перемещения.

Итак, общеславянский характер имеет первичная для гнезда конкретная акциональная семантика – семантика передвижения. В уже упомянутых *Материалах к этимологическому словарю...* отмечены польск. *szawiać* ‘метать, трясти, бросать»; н.-луж. *šawliś* ‘шляться, бродить без дела»; болг. *шавам*, макед. *шава* ‘болтаться туда-сюда, шататься’ (Герд 2009: 173). Сюда же следует отнести болг. диал. *шавам* ‘двигаться в разные стороны’ (РСБКЕ 3: 637); болг. диал. *шавам* ‘исчезать, незаметно убежать’ (БД 9: 340), а так же, вероятно, болг. *шявам* ‘двигаться, шевелиться, качаться’ (Геров 5: 593).

Главным образом на основании русских диалектных и болгарских общенародных и диалектных глаголов хождения ряд этимологических словарей восстанавливает праславянскую форму **šavati*, приписывая ей также семантику передвижения (Герд 2009: 173; Bezlaj ESSJ 4: 13–14; SEK 5: 55).

Инославянские факты демонстрируют также закономерности развития некоторых других значений на базе первичной семантики, обнаруживая смысловые параллели русским языковым фактам. В болгарском языке идея неупорядоченного движения так же, как и в русском, порождает семантику отклонения от этических норм: у глагола *шавам* вслед за значением 'шататься, качаться' фиксируется значение 'отказываться от обязательств; не держать слово; притворяться, лукавить' (Геров 5: 593), а также значения, связанные с распутным поведением, ср. болг. разг. *шавам* 'распутничать' (РСБКЕ 3: 637), 'не соблюдать супружескую верность' (БТР: 1112); болг. диал. *шавам* 'развратничать' (БД 9: 340). В качестве возможного континуанта праслав. **šavati*, восстанавливаемого на базе русских и болгарских глаголов движения, который бы обладал семантикой, связанной с «вольным» поведением, в частности, с озорством, называется польск. кашуб. *šaviter* 'шутник, проказник', *šavitrowac* 'шутить' (SEK 5: 55). Безлай допускает включение в рассматриваемое здесь гнездо словен. *šavati se* 'отказываться от предложенного (например, от еды, напитка)', реконструируя возможную логику развития значений 'двигаться, передвигаться' → 'отклониться, отодвинуться' → 'отказаться от предложенного' (Bezljaj ESSJ 4: 13). Кроме того, отмечается родство названных слов с ц.-слав. *ошавати* (св) 'воздерживаться, уклоняться' (Младенов ЕРБЕ: 690; Bezljaj ESSJ 4: 13), однако ЭССЯ, восстанавливая праславянскую форму **obšajavati se*, считает ее континуантами, кроме указанного церковнославянского глагола, только русск. диал. *ошавать* 'обойти (с трудом, волоча ноги)', не упоминая другие многочисленные диалектные слова с этим корнем, а также вышеназванные инославянские факты (ЭССЯ 30: 127).

Наконец, попытаемся обобщить сказанное. В русских говорах обнаруживается ряд слов со значением обмана, в составе которых выделяется корень *шав-*. Кажется закономерным признание их связи с обширным рядом однокоренных диалектных лексем, формирующих в пространстве говоров семантико-словообразовательное гнездо. «Обманная» семантика при этом, очевидно, является частью комплекса негативной семантики гнезда. В одной своей части (связанной с абстрактными понятиями обмана и лжи) она, вероятно, производна от семантики обманчивого восприятия, в другой (связанной с более конкретными значениями измены в супружестве) – она является развитием базовой семантики гнезда – семантики хождения, неупорядоченного перемещения. Хотя изучаемое словообразовательное гнездо полнее всего сохранилось в русском языке, в ряде славянских языков встречаются предположительно входящие в него элементы, таким образом, оно имеет общеславянский характер, ср. восстановление в некоторых источниках праслав. **šavati* со значением передвижения. Семантическое развитие болгарских, польских и словенских

языковых единиц подтверждает восстанавливаемую в работе логику развития значений внутри русской части гнезда.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Барсов Елпидифор В., 1872, *Северно-русский словарь с общими замечаниями о языке причитаний*, в: *Причитанья Северного края*, собр. Елпидифор В. Барсов, т. 1, Москва: Тип. «Современ. изв.», с. I–XXI [конец книги].
- БД 9 – Хитов Христо, 1979, *Речник на говора на с. Радовене, Врачанско*, «Българска диалектология. Проучвания и материали», кн. 9, с. 223–342.
- БТР – Андрейчин Любомир Д., Георгиев Любен Х., Илчев Стефан, Костов Никола, Леков Иван, Стойков Стойко, Тодоров Цветан (ред.), 1973, *Български тълковен речник*, София: Наука и изкуство.
- Герд Александр С., 2009, *Материалы для этимологического словаря севернорусских говоров (С–Я)*, «Севернорусские говоры», вып. 10, с. 144–176.
- Геров – Геров Найден, 1975–1978, *Речник на българския език*, т. 1–6, фотот. изд., София: Български писател.
- Даль – Даль Владимир И., 1903–1909, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, изд. 3, Санкт-Петербург – Москва: Тип. Товарищества М. О. Вольф.
- КСГРС – Картотека *Словаря говоров Русского Севера*, Кафедра русского языка и общего языкознания УрФУ, Екатеринбург.
- Куликовский – Куликовский Герман И., 1898, *Словарь областного олонецкого наречия в его бытовом и этнографическом применении*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- Леонтьева Татьяна В., 2015, *Модели и сферы репрезентации социально-регулятивной семантики в русской языковой традиции*, дисс. ... доктора филол. наук, Екатеринбург: Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина.
- ЛКТЭ – Лексическая картотека Топонимической экспедиции Уральского федерального университета, Кафедра русского языка и общего языкознания УрФУ, Екатеринбург.
- Младенов ЕРБЕ – Младенов Стефан, 1941, *Этимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София: Книгоиздателство Христо Г. Данов.
- НОС – Левичкин Александр Н., Мызников Сергей А. (ред.), 2010, *Новгородский областной словарь*, Санкт-Петербург: Наука.
- ОСВГ – Долгушев Вадим Г., Сметанина Зоя В. (ред.), 1996–2018, *Областной словарь вятских говоров*, вып. 1–12, Киров: Изд-во ВятГГУ.
- РСБКЕ – Стоян Романски (ред.), 1951–1955, *Речник на съвременния български книжовен език*, т. 1–3, София: БАН.
- СВГ – Паникаровская Татьяна Г. (ред.), 1983–2007, *Словарь вологодских говоров*, вып. 1–12, Вологда: Вологодский гос. педагог. ин-т.

- СГРС – Матвеев Александр К., Рут Мария Э. (ред.), 2001–2018–, *Словарь говоров Русского Севера*, т. 1–7–, Екатеринбург: Изд-во Уральского университета.
- СРГК – Герд Александр С. (ред.), 1994–2005, *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*, вып. 1–6, Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургск. ун-та.
- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (ред.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, вып. 1–51–, Москва – [Ленинград=]Санкт-Петербург: Наука.
- ССГ – Бояринова Лариса З., Иванова Анастасия И. (ред.), 1974–2005, *Словарь смоленских говоров*, вып. 1–11, Смоленск: СГПИ/СГПУ.
- ССРЛЯ – Чернышев Василий И., Бархударов Степан Г., Виноградов Виктор В., Филин Федот П. (ред.), 1948–1965, *Словарь современного русского литературного языка*, ред. А. А. Шахматов, т. 1–17, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- УС – Истомин Андрей А. и др. (ред.), 2013, *Устьянский народный словарь*, п. Октябрьский, Архангельская обл.: [б. и.].
- Фасмер ЭСРЯ – Фасмер Макс, 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, пер. и доп. Олег Н. Трубачев, т. 1–4, Москва: Прогресс.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (ред.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41–, Москва: Наука.
- ЯОС – Мельниченко Григорий Г. (ред.), 1981–1991, *Ярославский областной словарь*, вып. 1–10, Ярославль: Ярославский гос. педагог. ин-т им. К. Д. Ушинского.
- Bezljaj ESSJ – Bezljaj France, 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, т. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- SEK – Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna, 1994–2010, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, т. 1–6, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Andreïchin, Liubomir D., Georgiev, Liuben Kh., Ilchev, Stefan, Kostov, Nikola, Lekov, Ivan, Stoïkov, Stoïko, & Todorov, TSvetan (Eds.). (1973). *Bŭlgarski tŭlkoven rechnik* [BTR]. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Barsov, Elpidifor V. (1872). Severno-russkiï slovar' s obshchimi zamechaniiami o iazyke prichitanii. In Elpidifor V. Barsov (Ed.), *Prichitan'ia Severnogo kraia* (Vol. 1, pp. I–XXI). Moskva: Tip. "Sovremen. izv. "
- Bezljaj, France. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–5) [Bezljaj ESSJ]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Boryś, Wiesław, & Popowska-Taborska, Hanna. (1994–2010). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (Vols. 1–6) [SEK]. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).

- Boiarinova, Larisa Z., & Ivanova, Anastasiia (Eds.). (1974–2005). *Slovar' smolenskikh govorov* (Vols. 1–11) [SSG]. Smolensk: SGPI/SGPU.
- Chernyshev, Vasilii I., Barkhudarov, Stepan G., Vinogradov, Viktor V., & Filin, Fedot P. (Eds.). (1948–1965). *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka* (A. A. Shakhmatov, Ed.) (Vols. 1–17) [SRRIA]. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Dal', Vladimir I. (1903–1909). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikoruskogo iazyka* (3rd ed., Vols. 1–4) [Dal']. Sankt-Peterburg: Tip. Tovarishchestva M. O. Vol'f.
- Dolgushev, Vadim G., & Smetanina, Zoia V. (Eds.). (1996–2018). *Oblastnoĭ slovar' viatskikh govorov* (Vols. 1–12) [OSVG]. Kirov: Izd-vo ViatGGU.
- Fasmer, Maks. (1964–1973). *Ėtimologicheskii slovar' russkogo iazyka* (Oleg N. Trubachev, Trans.) (Vols. 1–4) [Fasmer ĖSRIA]. Moskva: Progress.
- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.
- Gerd, Aleksandr S. (Ed.). (1994–2005). *Slovar' russkikh govorov Karelii i sopredel'nykh oblastei* (Vols. 1–6) [SRGK]. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterburgsk. un-ta.
- Gerd, Aleksandr S. (2009). Materialy dlia Ėtimologicheskogo slovaria severnorusskikh govorov (S–IA). *Severnorusskie govory*, 10, 144–176.
- Gerov, Naïden. (1975–1978). *Rechnik na bŭlgarskiia ezik* (Vols. 1–6) [Gerov]. Sofiia: Bŭlgarski pisatel.
- Istomin, Andreĭ A. (Ed.). (2013). *Ust'ianskii narodnyi slovar'* [US]. Oktiabr'skii: (n.p.).
- Kartoteka Slovaria govorov Russkogo Severa [KSGRS]. (n.d.). Ekaterinburg: Kafedra russkogo iazyka i obshchego iazykoznaniiia UrFU.
- Khitov, Khristo. (1979). Rechnik na govora na s. Radovene, Vrachansko [BD 9]. *Bŭlgarska dialektologiia: Prouchvaniia i materialy*, 9, 223–342.
- Kulikovskii, German I. (1898). *Slovar' oblastnogo olonetskogo narechiia v ego bytovom i Ėtnograficheskom primenenii* [Kulikovskii]. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoi Akademii nauk.
- Leksicheskaia kartoteka toponimicheskoi ĕkspeditsii Ural'skogo federal'nogo universiteta [LKTĖ]. (n.d.). Ekaterinburg: Kafedra russkogo iazyka i obshchego iazykoznaniiia UrFU.
- Leont'eva, Tat'iana V. (2015). *Modeli i sfery reprezentatsii sotsial'no-reguliativnoi semantiki v russkoi iazykovoi traditsii* (Unpublished dissertation). Ural'skii federal'nyi universitet imeni pervogo Prezidenta Rossii B. N. El'tsina, Ekaterinburg, Russia.
- Levichkin, Aleksandr N., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (2010). *Novgorodskii oblastnoĭ slovar'* [NOS]. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Matveev, Aleksandr K., & Rut Mariia Ė. (Eds.). (2001–2018). *Slovar' govorov Russkogo Severa* (Vols. 1–7) [SGRS]. Ekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo universiteta.
- Mel'nichenko, Grigorii G. (Ed.). (1981–1991). *IAroslavskii oblastnoĭ slovar'* (Vols. 1–10) [IAOS]. IAroslavl': IAroslavskii gos. pedagog. in-t im. K. D. Ushinskogo.
- Mladenov, Stefan. (1941). *Ėtimologicheski i pravopisen rechnik na bŭlgarskiia knizhoven ezik* [Mladenov ERBE]. Sofiia: Khristo G. Danov.
- Panikarovskaia, Tat'iana G. (Ed.). (1983–2007). *Slovar' vologodskikh govorov* (Vols. 1–12) [SVG]. Vologda: Vologodskii gos. pedagog. in-t.

- Romanski, Stoian (Ed.). (1951-1955). *Rechnik na süvremenniiia bülgarski knizhoven ezik* (Vols. 1-3) [RSBKE]. Sofiia: BAN.
- Trubachev, Oleg N., Zhuravlev, Anatolii F., & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974-2018). *Ètimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksicheskiï fond* (Vols. 1-41) [ÈSSIA]. Moskva: Nauka.

Towards a Motivational Interpretation of Selected Words Denoting Deception in Northern Russian Dialects: The Etymological Family of the Word *шавать*

This article considers etymological interpretation of several Russian dialectal words denoting deception which share the root morpheme *шав-* [*shav-*]. They belong to an etymological-derivational word family that has continuations in several Slavic languages. The study reconstructs the structure of this word family and determines the logic of its semantic development. The author suggests that the basic and primary semantics is one of disorderly movement; this semantics influenced the semantics of distortion of perception, which, in turn, is the base for meanings denoting deception. Although the analysed word family is most fully preserved in the Russian language, its members can also be found in some other Slavic languages. This provides the basis for a reconstruction of the Proto-Slavic form **šavati* involving the meaning of movement. The semantic development of the Bulgarian, Polish and Slovenian language units in question confirms the logic of the development of meanings in the Russian part of the word family.

Keywords: Russian dialects, etymology, semantic and motivational reconstruction, derivational word family, semantics of deception.

Ключевые слова: русские говоры, этимология, семантико-мотивационная реконструкция, словообразовательное гнездо, семантика обмана.

STAROSLOVĚNSKÁ SLOVNÍ ZÁSoba TÝKAJÍCÍ SE SEXUÁLNÍHO ŽIVOTA*

Staroslověnská slovní zásoba týkající se sexuálního života nebyla dosud, pokud je nám známo, souhrnně zpracována; existují ovšem publikace, které se částečně této problematice dotýkají. Například T. I. Vendinová (Вендина 2002), která na základě staroslověnského lexikálního materiálu uvedeného v jednosvazkovém výkladovém slovníku staroslověnštiny (СтслС) podala rekonstrukci jazykového obrazu světa, jak jej vnímal středověký člověk, se zaměřila i na charakteristiku tohoto člověka, na jeho kladné i negativní vlastnosti, činnosti aj. M. Vepřek (Vepřek 2010) zkoumal slovní zásobu církevněslovanského rukopisu z ruského prostředí *Modlitba vyznání hříchů*, aj.

1. Mezi hlavní smrtelné hříchy z pohledu církve patřilo smilstvo, tj. sexuální nevázanost, a cizoložství, tedy v podstatě jakýkoliv sexuální styk mimo manželství, a různé sexuální praktiky. Tyto praktiky existovaly od pradávna¹, ale až v křesťanství byly hodnoceny jako provinění proti božím zákonům. Pro tuto oblast neřestí je ve staroslověnštině doložena řada různých výrazů. Stsl. sloveso *blęsti* znamená vedle 'tlachat, nemoudře hovořit' také 'smilnit'; *blęsti* 'dopouštět se smilstva, smilnit' (SJS 1: 118), hapax v rsl. opise soudního zákoníku pro laiky (*Zakonъ sudnyi ljudьmъ*), je řazeno k lexikálním moravismům, které pronikly do zákoníku z živého jazyka (MMFH 4: 163). Význam 'dopouštět se smilstva, smilnit' má i iterativum *blęditi*, u něhož snadněji vysvětlíme sémantický posun od 'bloudit, sejít z cesty' → 'smilnit', srov. stsl. *blęditi vъ gręsęchъ* (SJS 1: 119). Etymologie stsl. *blęsti*, *blęditi* není jasná (přehled dosavadních výkladů uvádí ESJS 2: 67). Stsl. substantivum *blędъ* 'smilstvo, cizoložství', deverbativum s *o*-stupněm ablautu, je součástí spojení *blędъ tvoriti/*

* Text vznikl v rámci projektu Grantové agentury České republiky, reg. č. GA13-17435S *Etymologický slovník jazyka staroslověnského: završení generačního projektu*.

¹ „Různá poučení církevní a zákazy z prvních křesťanských století uvádějí mezi hlavními hříchy, proti nimž se obracejí, smilstvo a cizoložství u mužů i žen [...] a domnívají se, že tyto hříchy vznikly ve slovanském lidu teprve od zavedení křesťanství, bylo by více než nesprávné. Ty byly zde dříve, odedávna, tedy už v stavu pohanském. Na to ukazuje sama církev, která je řadí výslovně mezi hříchy pohanské, a dále okolnosti za jakých se lid hříchu toho pravidelně a nejvíce dopouštěl. Byly to různé bujné plesy a zábavy konané při svatbách, při pohřbech a nejvíce při přírodních slavnostech, plesích a obětech, zbylých z doby pohanské a konaných za významných dnů ročních, jichž se lid houževnatě držel a jež se přes všechn odpor církve na mnoze uchovaly po dnešní den“ (Niederle 1911: 106–107).

σῶтворити/δέжати ‘smilnit, dopustit se / dopouštět se smilstva’, jež jsou za ř. *πορνεύειν* ‘smilnit, oddávat se smilstvu’ (SJS 1: 119). Stsl. *блѣсти, блѣдѣ, блѣдити* jsou východiskem pro řadu derivátů, z nichž zmíníme alespoň nomen actionis *блѣдѣ* f. ‘smilstvo’, dále *блѣзденіе* ‘bezuzdnost, smilstvo, cizoložství’, *блѣдѣннѣѣство* ‘prostitute’, prefigovaná slovesa *проблѣдити се, сѣблѣдити, вѣзблѣдити* ‘zcizoložit, propadnout smilstvu, sesmilnit apod.’². Krutý byl trest pro toho, kdo se dopouštěl smilnictví, jak vyplývá z následujícího textu: *bludeštemu v černorizicu po zakonu ljudskomu nosъ emu urězajut* = kdo se dopouští smilství s jeptiškou, tomu podle světského zákona uřezávají nos (SJS 1: 119; MMFH 4: 182).

Patří sem i slova z rodiny slovanského *ljubъ* ‘milý’, zejména ve spojení *ljuby/ljubъnb (sъ)творити, дѣжати* ‘smilnit, cizoložit’ (tato sousloví překládají ř. *πορνεύειν* a *μοιχεύειν*), s elativním prefixem *prěljuby* f. ‘cizoložství’, *prěljuby дѣжати/(sъ)творити* ‘(z)cizoložit, dopustit se cizoložství, (ze)smilnit’. Kompozita *ljubodѣжати* ‘smilnit, cizoložit’, *prěljubodѣжати* ‘cizoložit’, verbální substantivum (*prěljubodѣжание* ‘smilstvo’, ‘cizoložství’, dále (*prěljubodѣиство* ‘cizoložství’, *izljubodѣistviti* ‘propadnout smilstvu’, *izljubodѣistvovati* ‘smilnit’ nepředstavují kalky řeckých předloh, ale překládají řecké výrazy jednoslovné (srov. Bláhová 1996: 267–270).

Kompozita doložená v apoštolských textech *studodѣније, studodѣжаније*³, *studoložъство, studoložъstvije* ‘nestoudnost, prostopášnost, hanebnost’ (SJS 4: 191) obsahují v první části kompozita substantivum *studъ* ‘stud, hanba’ s původním významem v psl. ‘chlad’; k sémantickému vývoji ‘chlad, nepříjemný pocit chladu’ → ‘pocit zahanbení, stud’ a k jeho paralelám (např. psl. **morzъ* ‘mráz, chlad’ → **mъrzъkъ* ‘bídny, odporný apod.’) v. ESJS 15: 896n s.v. *studъ* a *styděti se*. Druhá část kompozit odkazuje jednak k stsl. slovesu *děti* ‘činit, působit’ (< ie. **dheH₁*- ‘položít, klást, postavit’ – LIV: 136n), jednak k stsl. substantivu *lože* (< ie. **legh-* ‘lehnout si, ulehnout’ – LIV: 398).

Význam ‘tělesně obcovat, souložit’ mají i stsl. prefigovaná slovesa: *prilěpiti se*, původně ‘přilepit se, připojit se, přidružit se’, odvozené od sl. *lěpiti* ‘lepít’ (srov. *prilěpitъ se ženě svoei*, v. SJS 3: 287; MMFH 4: 164), *priložiti se*⁴, derivátu stsl. *lešti* ‘ulehnout’: *priloži k’ sebě ženu; priložii se d(ě)v(i)ci* [...] *nudъmi* ‘souložit z donucení’ (SJS 2: 454; MMFH 4: 164), a sloveso *priměšati se* s lok.⁵, srov. *imějaj ženu svoju i pri-*

² Ve staré češtině je ve 14. stol. zaznamenáno místní jméno *Probluz*, jež autoři staročeského slovníku (StčS 4: 32) rekonstruují z výchozí podoby osobního jména **Problud* a odkazují k stsl. *проблѣдити се* ‘zcizoložit’.

³ Bláhová (Bláhová 1996: 261) upozornila, že kompozitum *studodѣжаније*, které se užívá jako ekvivalent řeckého nesloženého výrazu *ἀδέλγεια*, je kalkem jiného řeckého kompozita *αισχροποιία*.

⁴ Vašica (Vašica 1962: 530) slovo řadí k lexikálním bohemismům. Srov. stč. *přiložiti se* ‘přilehnout, lehnout si ke komu’ (MStčS: 400); sloveso se objevuje ve starších českých textech, např. *Jestli svobodná žena svého porobného člověka k sobě přiloží*. (Jungmann 3: 583 z rukopisu *Práv pražských* z počátku 16. stol.).

⁵ Srov. stč. *priměšovati se*, které znamená vedle ‘mísit se, směšovat se’ také ‘stýkat se, obcovat s kým’ (MStčS: 400).

měšaja se rabě [...] (SJS 3: 291) ‘obcovat s otrokyní’, patřící k psl. **měšiti*, *měšq* ‘mísit, smíchávat’. Základem stsl. *sъovъkupljati se sъ cѣmъ* ‘obcovat s někým’ je substantivum *купъ* ‘hromada, kupá’, církevní slavismus v ruštině *совокупиться* ‘vykonat pohlavní styk’ je ze stsl. pf. *sъovъkupiti* (v. ESJS 7: 384; MMFH 4: 165).

Pro ‘smilstvo, sexuální nevázanost’ i ‘cizoložství’ má staroslovenština kromě výrazů uvedených výše (*blędb*, *blędbъ*, *blęzdenije*, *blędbničъstvo* a *pręljuby*, (*prę*)-*ljubodęjanije*, (*prę*)*ljubodęstvo*) ještě *sъničъstvo* a *vręmę*.

Substantivum *sъničъstvo* je doloženo na dvou místech *Frizinských zlomků* při výčtu hříchů, jak vyplývá z následujícího textu: [...] *priimi mojq ispovędb moichъ gręchovъ, ježe jesmъ sъtvorilъ zъla* [...] *ili vъ nepravъdъbnęi rotę ili vъ lъži, ili tatъbę ili zavisti ili vъ vъzmazi ili vъ sъničъstvę* [...] *ili vъ poglagolanbi* [...] (Weingart, Kurz 1949: 151–152). Vepřek (Vepřek 2010: 47–48) nachází v rsl. textu *Modlitba vyznání hříchů* (*Molitva ispovędaniju gręchovъ*) v pasáži [...] *sъgręšichъ v sonęčjъstvii* [...] koruptelu nedoloženého výrazu **sъničъstvije*; podporou pro tuto rekonstrukci je mu vedle latinské paralely *luxuria* ‘smilstvo’ v tomto textu i existence výše uvedeného substantiva *sъničъstvo* ve *Frizinských zlomcích*. V csl. je zaznamenáno ještě adjektivum *sъničavъ* ‘špatný, prostopášný’, jež kromě slovinštiny (sln. dial. *sničav* ‘zvědavý, všetečný’ – Pleteršnik 2: 526) není v ostatních slovanských jazycích známo; uvádí se pouze rsl. spojení *sъničava žena* ‘prostopášná žena’ (Срезневский 3: 777), ‘prodejná ženština, nevěstka’ (Miklosich: 940) a sloveso *sъničiti* ‘naklonit se’ (Срезневский 3: 777), *sъničati* ‘naklánět se’ (Miklosich: 940). Uvedená slova se spojují s adjektivem *ničъ* ‘(skloněný) tváří k zemi’, což by předpokládalo původní význam adj. *sъničavъ* *‘nakloněný, náchylný ke smilstvu’ (tak ESJS 15: 927).

Ve třech památkách (*Glagolita Clozův*, *Zákon sudnyj ljudem*, *Nomokánon*) je doloženo substantivum *vręmę* (stsl. *vręmę* nejčastěji znamená ‘čas, doba, období’) ve významu ‘nečistý skutek, cizoložství’, srov.: [...] *ašte e lъzę puštati ženę svojq na vъsęko vręmę* (ř. *κατὰ πάσαν αἰτίαν*), zatímco na stejném místě v jiných památkách je substantivum *vina* nebo *gręchъ* (SJS 5: 203). Vašica (Vašica 1962: 144; srov. i MMFH 4: 170–171) považuje *vręmę* v tomto významu za slovo původu velkomoravského, za „pozůstatek z pohanské doby rázu tabuového“ (MMFH 4: 171). Vzhledem k tomu, že *vręmę* není ve významu ‘nečistý skutek, cizoložství’ doloženo v žádném jiném slovanském jazyce, pokládá jej Maksimovič (Максимович 2005: 122) za archaický sémantický regionalismus. Autor vychází z předpokladu, že stsl. *gręchъ* a *vręmę* představují v tomto případě synonyma: stsl. *gręchъ* < psl. **gręchъ* původně ‘minutí cíle, chyba, omyl, nedostatek, vada’ (v. Šarapatková 1986: 132) a stsl. *vręmę* (< psl. **vermę* < ie. **uert-* ‘kroutit se, otáčet se apod.’) původně ‘otočení, odklonění se od něčeho’ → ‘hřích’.

2. Pro osobu smilnicí, cizoložnou užívá staroslovenština deriváty od *blędbъ*, *blęditi* (viz 1), například *blędbъnaja* (*žena*): srov. varování před cizoložstvím: *medъ*

bo kapl'etv otv ustvnu ženy blvdvny (*Supraslský kodex*, SJS 1: 120), dále *blvdvnicv* ‘prostopášnice, smilná žena, nevěstka’⁶, *blvdvnikv* ‘smilník, prostopášník’, a od *ljubv* (viz 1), například (*prv*)*ljubodvi* (*prv*)*ljubodviev* ‘smilník, cizoložník’, (*prv*)*ljubodviev* f. m. ‘smilná žena, cizoložnice, nevěstka; smilník, cizoložník’. V *Nomokánonu*, slovanském překladu sborníku byzantského církevního práva, v rsl. rukopisu ze 13. stol., je uveden výraz *ženima* ‘souložnice, konkubina’; tento výraz je doložen také ve staré češtině s významem ‘lehká ženština, prostitutka, souložnice’ (MStčS: 687). Subst. *ženima* je původně participium préz. pas. (**ženimv*/**ženima*) od slovesa **ženiti*. Toto participium (**ženimv*) je zaznamenáno ve slovinštině, ve starších památkách a ve slovinských nářečích, v nichž má význam ‘ženich’ (srov. Furlanová v: Bezljaj 4: 447–448; ОЛА: 54–60). Jinak vysvětluje Machek, podle něhož je *ženima* derivát od *žena* se sufiksem *-ima*, který je typický pro příbuzenské názvy; tato přípona pak údajně „vyjadřuje nedostatek právní náležitosti“, něco nevlastního, podobně jako například psl. **otvčimv* (Machek 1968: 725).

Stsl. *chotv* m. i f. ‘milenc, milenka’, slovo psl. stáří (psl. **chotv*)⁷, je *i*-km. substantivum odvozené od slovesa **chotviti* ‘chtít’. V *Supraslském kodexu* je ve významu ‘milenc’ doložen derivát sl. *ljubv*, totiž *ljubljenikv* (SJS 2: 158).

3. V SJS jsou zaznamenány dva výrazy pro místo neřesti, pro nevěstinec, jsou to *blvdvlištv* a *čvtoimvstv*. V obou případech jde o hapax legomenon v *Supraslském kodexu*: *Iulijanijv povelv postaviti na blvdvlištv rek'šv na čvtoimvstv* (SJS 4: 846). Stsl. *blvdvlištv* (s typicky slovanským sufiksem pro označení místa) je odvozeno od slovesa *blvdviti* (v. sub 1). *čvtoimvstv* je kompozitum (bez odpovídajícího kompozita řeckého, v. Zábranský 2012: 55, 127 a 182), jehož první část patří k stsl. *čvta* ‘peníz, mince’, které bylo přejato do psl. z latiny prostřednictvím gót. *kintus* (podrobněji k výkladu v. ESJS 2: 95), druhá část patří ke stsl. slovesu *jetv*, *imv* ‘uchopit, vzít’⁸.

4. Pro ‘pohlavní styk, soulož’ má staroslověnština výrazy *všvloženije* a *všvchodv*. Substantivum *všvloženije* patřící do rodiny psl. **legtvi*, **ležatvi*, je doloženo v *Sinajském euchologiu*, stejně v *Besvdvch*, v *Molitv* *o izbvlenii ot bluda*, v tomto kontextu: *eg'dv že č(lově)kv obratitv šv na blvdv udv [...] li vsvzvřvstv na takv č(lově)kv pomyslvtv na*

⁶ MMFH 4: 165 zmiňuje stč. *blvdvnicv* ‘nevěstka’, staročeské slovníky však slovo v tomto významu neuvádějí (doloženo je ovšem v jazycích jihoslovanských i východoslovanských, v. SP 1: 272).

⁷ Ve starších fázích vývoje některých slovanských jazyků je význam ‘milenc, milenka, souložnice’ ještě doložen (např. slovinské starší *hvt* ‘souložnice, konkubina’ – Pleteršnik 1: 276), jinde došlo k posunu od ‘milenka, souložnice’ k ‘manželka’ (srov. české *chot* ‘manžel, manželka’).

⁸ K rozdílu v sémantice u obou lexémů, *blvdvlištv* a *čvtoimvstv*, srov.: „Podstata dějovosti v *čvtoimvstv* je však zcela jiného charakteru než u synonymního nesloženého *blvdvlištv* [...] Je zde explicitně a analyticky zdůrazněn finanční zřetel, tedy proces finanční transakce (s jistým negativním sémantickým nábojem daným významem slova *čvta*), avšak explicitní nepřijatelnost jevu z pohledu křesťanské morálky tu na rozdíl od *blvdvlištv* v lexému samém zakotvena není“ (Zábranský 2012: 182).

blōdō li umylitō sčoloženije (SJS 4: 284). Substantivum *sčhodō* je ve významu ‘pohlavní styk’⁹ doloženo pouze v *Besědách* (hapax *sčhodō* v *Supraslském kodexu* má význam ‘shovívavost’): *prenesenō ubo jestv jenočtō i po sčodu roženō i sčodōmōv ražaja* (SJS 4: 363). Slovo je odvozeno od *sčhoditi se* ‘scházet se, stýkat se’ a to z *choditi* ‘chodit’.

5. V apoštolních textech je zaznamenáno kompozitum *kozvloglasovanije* ‘hodování, hýření, nevázané veselí’¹⁰ (z *kozvlō* ‘kozel’ a *glasō* ‘hlas’; v paralelním textu na první straně *Kijevských listů* na porušeném místě je *kozvlogranije*, s druhou částí patřící k stsl. *igra* ‘zábava, tanec, hra’) za řecké *κῶμος*. Řecké *κῶμος* znamenalo ‘hýření, pitka, hody s bujnou zábavou, tancem, hudbou, veselým průvodem aj., slavnostní průvod, např. na počest boha Dionýsa (lat. Bacchus), řeckého boha plodnosti’ (Zorell 1911: 323). Skutečnost, že slovanský překladatel použil uvedená kompozita, by mohlo vést k úvahám o souvislosti s pohanskými slavnostmi (např. jarní či letní slavnosti, různé hry a maškarády spojené s přestrojováním do podoby zvířecí, koňské, kozlí, ovčí, medvědí aj.), které obsahovaly silné erotické momenty (Niederle 1911: 108n). Uvedená kompozita *kozvloglasovanije*, *kozvlogranije* se však považují za kalky ř. *τραγωδία* ‘tragédie’, vlastně „zpěv kozlů“, které v předlohách staroslověnských památek není doloženo (Bláhová 1996: 261).

Význam ‘nevázanost, prostopášnost’ je v csl. apoštolních textech doložen u substantiva *sčnetije*, jehož častější význam je ‘spojení, sňatek, shromáždění’. V základu tohoto slova je sloveso *jěti*, *imō* ‘uchopit, vzít’, prefigované *sčneti se* ‘spojit se, sejít se, shromáždít se’. Na stejném místě je v *Slepčenském apoštoláři*, středobulharském kodexu z 12. stol., doloženo substantivum *sčnitije*, původně ‘sestoupení’, jež zde snad znamená i ‘nevázanost, prostopášnost’; v tomto případě jde o tvoření od slovesa *iti* ‘jít’.

6. Rozmanitá je skupina názvů pro ‘pohlavní žádostivost, chtíč, vilnost, chlípnot apod.’. Patří sem kompozitum *blōdoljubije* ‘záliba v prostopášnosti, ve smilstvu’ a ‘chlípnot, vilnot’: *bōdi [...] vō blōdoljubija město čistoljubecō* (SJS 1: 119 a SJS 5: 140), dále výrazy patřící k rodině slovanského *chotěti* ‘chtít’, zejména csl. *i*-kmenové femininum *pochotō* ‘žádost, choutka’: *iže vōzbrītō na ženō sō pochotijō užē ljuby sčtvari* (SJS 3: 227).

Hapax legomenon *laskrōdō* má ve spojení *laskrōdō tělesna* význam ‘tělesná žádostivost, chtíč’ (SJS 2: 108). Etymologie tohoto substantiva je nejasná; protože nepřinášíme žádné nové vysvětlení, odkazujeme pouze na různé možnosti výkladu, jež uvádí ESJS 7: 403–404. Stsl. *plōtō* f. má vedle základního významu ‘tělo’ i význam ‘tělesná žádostivost’ (ale pouze v *Sinajském euchologiu*): *mol(itva) o izbavlenōi blōda i o ugašēni plōti; eg’da že č(lově)ku obratitō se na blōdō udō li razoritō se emu plōtōnaa plōtō* (SJS 3: 56).

⁹ Srov. staročeské *sčod* ‘páření’: *hovada v čas svého sčodu jsů velmi ukrutna* (MStčS: 446).

¹⁰ Předpokládáme, že součástí prostopášností, nevázaného veselí či oplzlé zábavy mohla být i nevázanost pohlavní.

7. Csl. kompozita *skotožitiije*, *skotoložbstvo* a *skotoložbstvije* ‘prostopášnost, chlípnost’ (SJS 4: 92) z apoštolských textů, překládající řecké jednoslovné pojmenování *ἀδέλγεια* ‘bujnost, prostopášnost’, představují nejspíš souhrnný název pro různé sexuální zvrácenosti (srov. MMFH 4: 184, pozn. 26), zejména však pro sodomii (*směsiti se sm skotom* – SJS 4: 93 a 305), která byla vlastní Slovanům v době pohan-ské (Niederle 1911: 125). Na rozdíl od řecké předlohy csl. kompozita lépe a přesněji vystihují obsah této zvrácenosti.

Jinou sexuální zvráceností byl incest, tedy pohlavní styk mezi blízkými příbuznými. Csl. (*sm*)*měsiti krōvb* znamená ‘dopouštět se/dopustit se krvesmilství’, *měsji krōvb vb svojo krōvb* je ‘krvesmilník’ – za ř. *αἰμομίκτης* (SJS 2: 260); *měsji* je participium prez. akt. od stsl. *měsiti* ‘mísit, smíchávat’. Patří sem snad i *bratosměsije* ‘manželství bratra a sestry’, kalk řeckého *ἀδελφομιξία*, doložené v *Nomokánonu*: *bratosměsije ispovědav sm da priimetv ubiica léta* (SJS 1: 141).

Za další sexuální zvrácenost byla považována homosexualita, pederastie, csl. *mželožbstvo*: *choždbše* [...] *vb kozloglasovaniichv, muželožbstvě i vb lichopitiichv* (SJS 2: 269). Kompozitum tvoří substantivum *mžvb* ‘muž’ a derivát patřící k rodině sl. *legti, ležati, ložiti*. Homosexuál, pederast je označován csl. výrazy *mželežbnikv*, *mželožbnikv*, *mželožbcb*, kalky ř. *ἀρσενοκοίτης* (SJS 2: 268–269).

Závěr

Pro označení mravních poklesků týkajících se sexuálního života, které byly neslučitelné s křesťanskou morálkou, využívala staroslověnština různých lexikálních prostředků. Čerpala z existující slovní zásoby živé slovanské řeči, jejíž sémantika však byla obohacována podle řecké předlohy významy, které předtím ve slovanštině neexistovaly (srov. např. stsl. *blęsti* ‘tlachat, nemoudře mluvit’ → ‘smilnit’, stsl. *prilępiti se*, ‘přilepit se, připojit se, přidružit se’ → ‘tělesně obcovat, souložit’ aj.). Velkou skupinu názvů tvoří kompozita. Jsou to jednak kalky odpovídajících řeckých kompozit (např. csl. *mželežbnikv*, *mželožbnikv*, *mželožbcb* za ř. *ἀρσενοκοίτης*), rovněž také kompozita, jimiž se překládají řecké jednoslovné výrazy a která napodobují řecký slovtvorný model (např. *ljubodęjati* ‘smilnit, cizoložit’ za ř. *πορνεύειν, μοιχεύειν*); tato staroslověnská kompozita mohou někdy přesněji vystihovat obsah pojmu (např. *skotožitiije*, *skotoložbstvo*, *skotoložbstvije*). Doložena jsou i víceslovná pojmenování odpovídající jednoslovným řeckým předlohám (např. *pręljuby dęjati/(sm)tvoriti* ‘(z)cizoložit, dopustit se cizoložství, (ze)smilnit’ překládají ř. *μοιχεύειν, πορνεύειν*).

BIBLIOGRAFIE

- Bezljaj – Bezljaj France, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, sv. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1976–2007.
- Bláhová Emilie, 1996, *Kompozita v staroslověnské terminologii*, „Slavia“, č. 65, s. 261–271.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (eds.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, sv. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- Jungmann – Jungmann Josef, 1835–1839, *Slovník česko-německý*, sv. 1–5, Praha: Pomocí Českého Museum.
- LIV – Rix Helmut (ed.), 2001, *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia.
- Miklosich – Miklosich Franz, 1862–1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobona: Guilelmus Braumueller.
- MMFH 4 – Bartoňková Dagmar, Haderka Karel, Vašica Josef, Havlík Lubomír, Ludvíkovský Jaroslav, Večerka Radoslav (eds.), 1971, *Magnae Moraviae fontes historici. Prameny k dějinám Velké Moravy*, sv. 4, Brno: Universita J. E. Purkyně.
- MStČS – Bělič Jaromír, Kamiš Adolf, Kučera Karel (eds.), 1978, *Malý staročeský slovník*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Niederle Lubor, 1911, *Život starých Slovanů*, d. 1, sv. 1, *Základy kulturních starožitností slovanských*, Praha: Bursík & Kohout.
- Pleteršnik – Pleteršnik Maks, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar*, sv. 1–2, Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- SJS – Kurz Josef, Hauptová Zoe, Konzal Václav, Pilát Štefan (eds.), 1966–2016, *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, sv. 1–5, Praha: Academia, Euroslavica.
- SP – Słowski Franciszek (ed.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, sv. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- StČS – Němec Igor (ed.), 1968–2008, *Staročeský slovník*, sv. 1–4, Praha: Academia.
- Šarapatková Žofie, 1986, *Význam nářečního lexika pro etymologii*, „Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university“, r. 35, č. A34, s. 129–135.
- Vašica Josef, 1962, *Moskevské vydání krátké redakce Zakona sudného ljudem*, „Slavia“, č. 31, s. 141–150.
- Vepřek Miroslav, 2010, *K staroslověnské „terminologii“ hříchů*, „Bohemica Olomucensia“, č. 3 – Linguistica, s. 44–51.
- Weingart Miloš, Kurz Josef, 1949, *Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského*, Praha: Slovanský seminář Karlovy university.
- Zábranský Lukáš, 2012, *Kompozita ve staroslověnině*, Hradec Králové: Gaudeamus.
- Zorell Franz, 1911, *Novi Testamenti Lexicon Graecum*, Paris: P. Lethielleux.
- Вендина Татьяна И., 2002, *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*, Москва: Индрик.

- Максимович Кирилл А., 2005, *Региональные лексические архаизмы в моравских книжно-славянских памятниках IX в.*, „Русский язык в научном освещении“, č. 1 (9), s. 116–162.
- ОЛА – Вендина Татьяна И., 2015, *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, вып. 10, *Народные обычаи*, Москва – Санкт-Петербург: Нестор-История.
- Срезневский – Срезневский Измаил И., 1893–1903, *Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, sv. 1–3, Санктпетербург: Отд-ние рус. яз. и словесн. Имп. АН.
- СтслС – Цейтлин Раля М., Вечерка Радослав, Благова Эмилие (eds.), 1994, *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва: Русский язык.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Bartoňková, Dagmar, Haderka, Karel, Vašica, Josef, Havlík, Lubomír, Ludvíkovský, Jaroslav, & Večerka, Radoslav (Eds.). (1971). *Magna Moraviae fontes historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* (Vol. 4) [MMFH 4]. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Bělič, Jaromír, Kamiš, Adolf, & Kučera, Karel (Eds.). (1978). *Malý staročeský slovník* [MStčS]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Bezlaj, France. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–5) [Bezlaj]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Bláhová, Emilie. (1996). Kompozita v staroslověnské terminologii. *Slavia*, 65, 261–271.
- Havlová, Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Jungmann, Josef. (1835–1839). *Slovník česko-německý* (Vols. 1–5) [Jungmann]. Praha: Pomocí Českého Museum.
- Kurz, Josef, Hauptová, Zoe, Konzal, Václav, & Pilát, Štefan (Eds.). (1966–2016). *Slovník jazyka staroslověnského: Lexicon linguae palaeoslovenicae* (Vols. 1–5) [SJS]. Praha: Československá akademie věd (Akademie věd ČR).
- Machek, Václav. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Maksimovich, Kirill A. (2005). Regional'nye leksicheskie arkhazimy v moravskikh knizhno-slavianskikh pamiatnikakh IX v. *Russkii iazyk v nauchnom osveshchenii*, 1(9), 116–162.
- Miklosich, Franz. (1862–1865). *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum* [Miklosich]. Vindobona: Guillemus Braumueller.
- Němec, Igor (Ed.). (1968–2008). *Staročeský slovník* (Vols. 1–4) [StčS]. Praha: Academia.
- Niederle, Lubor. (1911). *Život starých Slovanů: Vol. 1. Pt. 1. Základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Bursík & Kohout.
- Pleteršnik, Maks. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* (Vols. 1–2) [Pleteršnik]. Ljubljana: Knezoškofijstvo.

- Rix, Helmut (Ed.). (2001). *Lexikon der indogermanischen Verben: Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen* [LIV]. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Ślawski, Franciszek (Ed.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (Vols. 1–8) [SP]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sreznevskii, Izmail I. (1893–1903). *Materialy dlia Slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam* (Vols. 1–3) [Sreznevskii]. Sanktpeterburg: Otd-nie rus. iaz. i slovesn. Imp. AN.
- Šarapatková, Žofie. (1986). Význam nářečního lexika pro etymologii. *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university*, 35(A34), 129–135.
- TSeitlin, Ralia M., Večerka, Radoslav, & Blagova, Ěmilie (Eds.). (1994). *Staroslavianskii slovar' (po rukopisiam X–XI vekov)* [StslS]. Moskva: Russkii iazyk.
- Vašica, Josef. (1962). Moskevské vydání krátké redakce *Zakona sudného ljudem*. *Slavia*, 31, 141–150.
- Vendina, Tat'iana I. (2002). *Srednevekovyĭ chelovek v zerkale staroslavianskogo iazyka*. Moskva: Indrik.
- Vendina, Tat'iana I. (2015). *Obshchoslavianskii lingvisticheskiĭ atlas: Seriia leksiko-slovoobrazovatel'naia: Vol. 10. Narodnye obychai* [OLA]. Moskva: Nestor-Istoriia.
- Vepřek, Miroslav. (2010). K staroslověnské “terminologii” hříchů. *Bohemica Olomucensia*, 3: *Linguistica*, 44–51.
- Weingart, Miloš, & Kurz, Josef. (1949). *Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského*. Praha: Slovanský seminář Karlovy univerzity.
- Zábranský, Lukáš. (2012). *Kompozita ve staroslověštině*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Zorell, Franz. (1911). *Novi Testamenti Lexicon Graecum*. Paris: P. Lethielleux.

Old Church Slavonic Lexis Relating to Sex Life

This article aims to discuss the lexis relating to human sex life in the oldest Slavonic literary language, to show the extent to which it was present in this language, and to explain its origins. The author explores whether some practices known to the Slavs of the pre-Christianisation period are somehow reflected in the Old Church Slavonic lexis. The issue in focus are some moral lapses which were perceived negatively in Christianity. The study is based on lexical material contained in the Dictionary of the Old Slavonic Language (*Slovník jazyka staroslověnského / Lexicon linguae palaeoslovenicae*).

Keywords: Old Church Slavonic, Slavonic languages, etymology, sex life, moral wrongdoing.

Klíčová slova: staroslověština, slovanské jazyky, etymologie, sexuální život, mravní poklesky.

K NÁZVŮM VYSOKÉHO, NEMOTORNÉHO ČLOVĚKA V ČEŠTINĚ S EKVIVALENTY V DALŠÍCH SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH*

Hodnocení vlastností okolního světa je člověku vlastní od nepaměti, o čemž svědčí lexikální jednotky z nejrůznějších kvalifikačních kategorií, představujících na hodnotící ose opozitní páry velký a malý, studený a teplý, silný a slabý, vysoký a hluboký, měkký a tvrdý atd. Tato tzv. dimenzionální adjektiva se mohou vztahovat jak ke konkrétům, tak k abstraktům, přičemž konkréta mohou být jak neživotná, tak životná, charakterizující člověka i živočichy.

Věcněsémantické pole výrazů, které pojmenovávají člověka vysokého a neo-
hrabaného, je specifické v několika ohledech, jak dokládají výrazy z českého lexika i jejich případné ekvivalenty v dalších slovanských jazycích:

- (1) Jsou to výrazy, které se týkají pouze člověka, až na několik výjimek se nedají přenést na zvíře.
- (2) Převážnou měrou jde o expresiva, tedy slova hláskově i slootovorně příznaková.
- (3) Lexémy spadající do tohoto pole jsou rozmanitého původu.
- (4) Poměrně pestrá jsou i jejich motivační východiska.

Předmětem analýzy budou pouze substantiva; spojení kvalifikační adjektivum + osoba typu *vysoký člověk* zůstávají mimo rámec tohoto příspěvku. Omezení na jednoslovné substantivní názvy má své důvody; etymologické analýze adjektiv nejrůznějších sémantických i slootovorných oblastí je věnována bohatá literatura (srov. např. Jakubowicz 2010 s další literaturou), ale substantiva tohoto typu dosud, pokud vím, souvisle analyzována nebyla. Čeština má především ve svých dialektech poměrně hodně různých názvů pro vysokého nemotorného člověka, a to jak pro vysokého člověka **hubeného**, tak pro vysokého člověka **silného**. Hranice mezi oběma typy pojmenování však není ostrá a mnohdy se jedním výrazem označuje v některém dialektu vysoký hubený člověk, kdežto v jiném dialektu velký silný člověk.

* Příspěvek vznikl v rámci projektu Grantové agentury České republiky, reg. č. GA13-17435S *Etymologický slovník jazyka staroslověnského: završení generačního projektu.*

Vybrané české názvy tohoto věcněsémantického pole lze rozdělit podle motivačních východisek do několika skupin:

1. Názvy implikující výšku člověka:

1.1. K tomuto motivačnímu okruhu patří deriváty adjektiva *dlouhý* (< psl. **dlǫgъ* ‘dlouhý’). Stará čeština má substantivum *dlůža*, které se vyskytuje pouze na jednom místě v Klaretově *Glossáři* jako ekvivalent lat.-ř. *mega* v kapitole o jménech osob (Klaret 2: 262); Gebauer (Gebauer 1: 260) uvádí ve svém slovníku tento zřejmě uměle vytvořený hapax s významem „snad dlouhán, ein Hochgewachsener“. V jednotlivých slovanských jazycích jsou deriváty tohoto adjektiva tvořeny různými sufisy: č. st. *dlouhán*, *dlouhanec*, *dlouš* ‘dlouhý člověk, slombidlo, kolohnát’ (Jungmann 1: 375, 377), č. *dlouhán* ‘vysoký, suchý člověk’ (doklad z K. V. Raise, který uvádí PSJČ 1: 435, *Klátíl se proti nim ohnutý dlouhán*, nepřímou ukazuje, jak neohrabaně se jeví svému okolí), dále např. slk. expr. *dlhán* ‘velmi vysoký, hubený člověk’, p. arch. *dlugosz* téhož významu, r. dial. *долгán* ‘člověk vysokého vzrůstu’ (CPHG 8: 105), ukr. dial. *довгаль*, *довганы* ‘vysoký hubený člověk’ (Гриш. 1: 401), sln. dial. *dolgáč*, *dolgán*, *dolgež*, *dolgin*, vše ‘velmi vysoký člověk’, *dolganja* ‘vysoká, vyzáblá žena’ (Pleteršnik 1: 152), b. dial. *двльгун*, *двльгуч*, *двльгун* (РБЕ 4: 533) aj.

1.2. Podobná je motivace vzniku č. dial. expresivního substantiva *vytáhlíš* ‘člověk vytáhlý, hubený a vysoký’ (Kott 1910: 145). Slovo je odvozeno v češtině nepřímou frekventovaným sufiksem *-iš* od adjektiva *vytáhlý* ‘takový, který se vzrůstem vytáhl; nápadně vyrostlý, štíhlý, vysoký’, derivátu slovesa *vytáhnout* (k psl. **tęgnoti*).

1.3. Člověka vysokého vzrůstu implikuje č. dial. substantivum *zrost* (Horečka 1941: 168), zde s deglutinací náslovného *v-*. Toto deverbativum je utvořeno od slovesa *vzrůst*, prefixátu slovesa *růst* (psl. **orsti*).

1.4. Hovorová čeština má výraz *čahoun* ‘vytáhlý člověk, dlouhán’. Starší doklady zachycuje Jungmann: č. st. *čahán*, *čahoun* ‘sahán, dlouhoš’ (Jungmann 1: 257) a odpovídající výrazy jsou i v dialektech: č. dial. *čahún*, *čahón*, *čahavec* ‘dlouhán’, *čahoun* ‘člověk příliš dlouhý, vytáhlý’ (Hruška 1907: 18). Výrazy s iniciálním č- alternovaly ve starším jazyce s výrazy s počátečním *s-*: č. st. *sahan*, *sahán*, *sahoun* ‘urostlý junák, který daleko dosáhne, slombidlo, dlouhoš’ (Jungmann 4: 9); je i č. dial. *sahún* ‘vysoký chlap (na sáh)’ (Bartoš 1906: 372). Jde pravděpodobně o deriváty slovesa *sahati* (< psl. **segati*)², resp. *čahati* ‘sahat’, což je expresivní obměna primárního *sahati* (snad přes *šahati*)³.

¹ Psl. sufiksem **-išb* se obvykle tvoří jednak deminutiva (především hypokoristika), jednak deadjektivní substantiva, jako v tomto případě (podrobněji v. Slawski 1974: 77).

² Podle Machka (Machek ESJČ: 93) jde o deriváty substantiva *sáh* ‘délková i plošná míra’.

³ S *čahati* lze spojit i č. *čouhat* ‘vyčnívat, čnět, trčet’ (stč. *čúhati* ‘líčit na ptactvo, lovit ptactvo’) a *čihat* ‘skrytě, v záloze čekat, hlídat apod.’.

2. Jinou motivační skupinu tvoří názvy implikující dlouhé nohy.

2.1. Patří sem jednak deriváty substantiva *noha* (psl. **noga*): stará čeština má dva lexémy s významem ‘nohatý člověk’, které jsou odvozeny od substantiva *noha*, a to *nohák*, hapax legomenon objevující se pouze v Klaretově *Glossáři* (Klaret 2: 360) jako ekvivalent lat. *pedelentus*, a *nohatec* (StČS 1: 965). V č. dialektech je doloženo substantivum od stejného základu ve shodném významu, jen s jinými sufixy, *nohál* (Bartoš 1906: 329; Horečka 1941: 122 aj.) a *noháč*⁴ (Kott 2: 179). Odpovídající výrazy mají i jiné slovanské jazyky, srov. např. slk. expr. *noháč* ‘člověk nebo jiný tvor s dlouhýma nohama’ (SSJ 2: 387), hl. *nohač* a dl. *nogac* ‘člověk nebo pavouk s dlouhýma nohama’, sln. *nogáč* ‘člověk s dlouhýma nohama, dlouhán, čahoun’ aj.

2.2. Do stejného motivačního okruhu patří i č. dial. expr. *hnátal* ‘člověk s dlouhýma nohama’ (Kolaja 1934: 131), derivát expr. substantiva *hnát* (psl. **gnatō*) ‘dlouhá kost’, zhruběle i ‘ruka, noha’ (srov. už stč. *hnát* ‘kost, zvl. dlouhá; meton. hnát, končetina, úd’), slova nepřiliš jasného původu (srov. např. Rejzek ČES: 200; Králik SESS: 200).

2.3. Pejorativní charakter má substantivum *kolohnát* ‘veliký a dlouhý člověk, hromotluk’ nejasného původu. V češtině je poprvé zachyceno počátkem 18. stol.: [...] *předce jsou živi [zloději bez práce] a dobře se mají, ti kolo-hnátj*⁵. Zatímco druhá část složeniny, *-hnát* ‘velká noha’, pochybnost nezbuzuje, o první části, *kolo-*, jasno není. Nabízí se souvislost se slovesem *klát*, *kolit* (stč. *kláti*, *koľu*, *koleš*), psl. **kolti kol’q* ‘štípat, sekát apod.’, jak postulují Holub–Kopečný (H–K: 177). Původní význam by pak byl ‘kdo má takovou sílu, že láme nohy’. Machek (Machek ESJČ: 270) vyslovuje ne příliš přesvědčivou domněnku, že *kolo-* je redukováná podoba slova *megalo-* ‘veliký’ (pak by doslovný význam této složeniny byl ‘člověk s velkýma nohama’). Formální a sémantická blízkost mk. dial. *колобан* ‘dlouhán, lenoch’ umožňuje směřovat výklad jiným směrem, a to k sln. *kolobéncati* ‘válet se, kutálet se’, s nímž dává toto mk. slovo do souvislosti Bezljaj (Bezljaj ESSJ 2: 58), a dále k sln. *kolobótati se* ‘točit se, vrtět se’ aj. Toto *kolo-* je nejspíš totožné s prvním komponentem paralelně tvořených slov typu r. arch. *коломѹтить*, *коломѹсить* ‘dělat nebo mluvit hloupostí’ (Даль 2: 354–355), ukr. *каламѹтити* ‘bouřit, pobuřovat; kalit (vodu)’, br. *каламѹциць* ‘míchat’, sch. *kalabúriti* ‘vyvolávat zmatek; míchat, mísit’ aj.; je i č. arch., slk. *kolo-muta* ‘blouznivec’ (Kott 6: 645) aj. Ačkoli je podle Machka (Machek ESJČ: 513–514) **kolo-mqtiti* z původního **kalo-* < psl. **kalō* ‘bláto, bahno’, mohlo by se vzhledem k slovanskému materiálu uvažovat i o tom, že *kolo-* je původní substantivum *kolo*. V tom případě by se dal původní význam analyzovaného *kolohnát* rekonstruovat jako *‘kdo se pro svou výšku a neohrabanost klátí, motá sem a tam’. Dalo by se pak

⁴ V současné češtině označuje substantivum *noháč* i živočicha s dlouhýma nohama, druh pavouka, brouka či ptáka, vyskytuje se i v zoologické terminologii jako název rodu *noháč* čeledi Pedetidae (Havlová 2010: 84).

⁵ Marek Damascen, *Trojí chléb nebeský pro lačný lid český*, 2, 806 – citováno z: Nejedlý et al. 2010.

uvažovat i o tom, že původní konkrétní obsah prvního komponentu složeniny, tedy *kolo-*, se postupem doby vyprázdnil a z *kolo-* se stala podobně abstraktní expresivní složka vznikajících kompozit (ЭСБМ 4: 124 mluví o expresivním formantu na bázi slova) jako např. v případě *bala-* u slov typu č. *balamutit*⁶.

2.4. Č. dial. výrazy *čangál* ‘vytáhlý člověk’ (Kott 1910: 11), *čandle* ‘ženská velká, zvláště neustrojená’ (Hruška 1907: 18), *cangál* ‘mohutný, veliký, vyspělý hoch’ (Kolaja 1934: 125) jsou předěpodobně metaforou přenesenou z dlouhých nohou na dlouhého člověka. Srov. č. dial. (Valašsko) *čangaly* ‘dlouhé, neohrabané nohy (posměšně)’ (Kott 5: 1159), dále též např. slk. dial. *čungaly* (Kott 7: 1224), *čongále* ‘dlouhé, šmatlavé nohy’ (SSJ 1: 221), b. dial. *джонгали, джангали* ‘nohy’ (БЕР 1: 367). Původ těchto slov není úplně jasný. Machek (1957: 78–79) uvažoval o výpůjčce z maďarštiny. Podle БЕР 1: 367 však jde o výpůjčku cikánského adjektiva *čangalo* ‘s dlouhýma nohama’, derivátu substantiva *čang* ‘noha’. Tento výklad později podrobně rozpracoval K. Kostov (Кочров 1977)⁷. Podložil ho poměrně závažnými argumenty, které prokazují, že tato hypotéza by mohla být pravdivá.

2.4.1. V českých dialektech však najdeme i další formálně blízké výrazy s podobným významem, jejichž původ je ovšem zcela nejistý: např. č. dial. *cagoň* ‘hrubý, neohrabaný mladík’, *cagor* tv. (Kott 1910: 9), *caloň* ‘bujný výrostek’ (Bartoš 1906: 33; Lakomý 1910: 9), *cahoň, cahún* ‘vysoký chlap, lenoch’, *cagala* ‘vyspělý kluk’ (Bartoš 1906: 33) aj., podobně i slk. dial. *cagan, cagoň, cogáň, corgoň, cabaj* aj. Jde o expresivní hanlivé výrazy s rozmanitými hláskovými obměnami, na které je třeba předěpodobně nahlížet jako na důsledek expresivního zabarvení těchto slov. Navíc nelze vyloučit ani vzájemné křížení slov různého původu, ale podobného významu. Mohou tedy souviset s č. hovor. *čahoun* (v. 1.4.), případně s č. dial. *čangál* (v. výše), event. s č. dial. *canybal* (v. 2.4.2.), může však jít i o paralelně tvořené útvary vzájemně se formálně ovlivňující.

2.4.2. Neprůhledný dial. (chod., laš.) výraz *canibal/canybal* zachycují ve svých slovníčcích Hruška 1907: 16 (s *-y-*) s významem ‘domácí přezdívka člověku nemotornému a línému’, Horečka 1941: 83 s pokynem „čti c-“ a významem ‘velikán, dlouhán’ (uvádí i příklad: *ten naš kluk je taky canibal*), nebo Bartoš 1906: 34 s významem ‘pobuda, lajdák’⁸. Nabízí se spojení s *cymbal*, které se v těchto dialektech vyskytuje paralelně s *canibal* ve významu ‘hřmotný, hloupý člověk’ (ALJ). Srov. i p. *cymbal* ‘hlupák’, v plurálu pak ‘hudební nástroj’. Není však jasná motivace přenesení názvu tohoto hudebního nástroje na velkého, hloupého člověka. V kontextu jiných podobně znějících expresivních slov typu už uvedených *cagoň, cangál*, ale i dalších jako *cibat*

⁶ O jedno- i dvojslabičných expresivních předponách typu *ba(la)-, hala-, chala-, ko-* aj. pojednal už J. Knobloch v článku *Expresívne predpony v slovanských a románských jazykoch* (Knobloch 1969).

⁷ Za upozornění na tuto studii děkuji Luboru Králíkovi.

⁸ Vzhledem k tomu, že ve výslovnosti se důsledně dodržuje iniciální *c-*, spojení s *kanibal* je nejen z významových, ale i formálních důvodů zcela vyloučeno.

‘cupat, jít drobným krokem’ (Bartoš 1906: 35), *cymbať se* ‘potloukat se’ (Horečka 1941: 85), *cambela* ‘loudavý člověk, tulák’ (Horečka 1941: 83) aj. však není vyloučena ani ta možnost, že došlo k jejich formálnímu zkřížení, prolnutí bez převažujících významových souvislostí a že i *cymbal* ‘hřmotný, hloupý člověk’ bylo formálně ztotožněno s názvem pro hudební nástroj vlivem lidové etymologie⁹.

3. Motivačním východiskem této skupiny pojmenování je velká hubenost, až vyschllost vysokého člověka. Vesměs jde o deriváty adjektiva *suchý* (psl. **suchθ*). Nutno ovšem poznamenat, že právě tato skupina slov není typickým reprezentantem pojmenování vysokého hubeného člověka. Převažujícím sémémem je tu totiž hubenost, vyzábllost a výška je spíše sekundárním znakem: č. dial. *suchán*, *suchoun* ‘hubený člověk’ (Kott 3: 754), *suchant* ‘člověk hubený, suchý’ (Hruška 1907: 93), *suchár* ‘suchý strom; hubený člověk’ (Kolaja 1934: 148), expr. *suchoprđ* ‘hubený člověk’ (Kolaja 1934: 148). O tom, že jde v češtině o výrazy s dávnou historií, svědčí stará čeština, která dokládá odpovídající lexémy ne sice formou apelativ, ale formou vlastních jmen, jako *Suchan*, *Suchánek* nebo *Suchek* (ESStč). Mezi četnými deriváty psl. **suchθ* v ostatních slovanských jazycích najdeme leckde i ty, které přeneseně pojmenovávají hubeného, vyzáblého člověka. Srov. např. slk. *suchán*, p. dial. *suchandrys*, *suchorz*, *suchleťa* (SGP 5: 258), luž. *suchan* (Muka 2: 562; Kral 1931: 569), sln. arch. a dial. *suháč*, *súhelj*, *suhljät* (Pleteršnik 2: 599), ch. dial. *suhaja* (Rj 16: 913), r. dial. *cyxápa* (CPHГ 42: 326), br. dial. *cyxáp* (CBPГ 5: 25) aj.

4. Zvláštní skupinu tvoří výrazy, které vycházejí z přirovnání vysokého hubeného člověka k dlouhé tyči, větvi apod.

4.1. Sem lze zařadit č. dial. (Lašsko) substantivum *vyštahel* ‘dlouhán’ (Horečka 1941: 159; Bartoš 1906: 509), srovnatelné s výrazy označujícími větev, hůl, klacek apod., které se v různých expresivních hláskových variantách vyskytují v dialektech na Moravě: *štákel* ‘klacek’ (Bartoš 1906: 432), *štahel*, *štágel* ‘velký kus něčeho’ (Kott 3: 942), *ščagel*, *ščakel* ‘klacek, větev’, *ščagél* ‘úloemek suché větve’ (Gregor 1959: 155), *ždžagél* (Machek ESJČ: 623) apod. Mimo češtinu mají obdobné výrazy i jiné slovanské jazyky. Srov. např. slk. dial. *štáhel* ‘řemínek’ (Kálal: 689), *cagel* ‘tříška’ (Kálal: 50), dl. *ščagel* ‘osa pluhu, Holzstange’ (Muka 2: 608), r. *стяг* ‘dlouhá hůl, především ke zvedání břemen’, ukr. *стяг* a br. *сцяг* ‘prapor’. O původu těchto slov není jednota¹⁰. A jasná není ani formální stránka č. dial. substantiva *vyštahel*. Pokud souvisí s výše uvedenými názvy pro větev, je prefix *vy-* jako prostředek derivace nového denomina-tiva nestandardní. Snad by se tu dal předpokládat vliv slovotvorné analogie, že totiž

⁹ Pátrání po původu těchto slov nijak neusnadňuje ani existence č. dial. (Chodsko) výrazu *canyzvon* ‘lenoch, povaleč’ (ALJ).

¹⁰ Někteří je pokládají za germánské výpůjčky (např. Vasmer 3: 36; Machek ESJČ: 623; Orel 3: 1185 aj.), jiní postulují jejich domácí původ (srov. např. Schuster-Šewc 3: 1408–1409, tam i další literatura).

se prefix *vy-* nenáležitě připojil k substantivu analogicky podle útvarů deverbálních s blízkým významem, tvořených od sloves pravidelně prefigovaných prefixem *vy-*, jako *výrostek*, *vytáhlíš*, případně adjektiv *vytáhlý*, *vyčouhlý*.

4.2. Č. dial. *ohřebelec* ‘nemotora’ (Kolaja 1934: 140) je metaforou přenesenou na Kyjovsku z ‘pohrabáče na vyhrnování popela z pece’ na hubeného, neohrabaného člověka (srov. stč. *hřbelce* ‘nástroj na čištění srsti dobytka’ [Gebauer 1: 487]). Jde o derivát substantiva (o)*hřeblo* ‘náčiní k prohrabávání uhlí v peci, sadu, vápna apod.’ (psl. **greblo*, ke **grebti* ‘hrabat’).

4.3. Už ve staré češtině je doloženo slovo *hambalek* ‘vodorovný trám spojující krokvě střechy’ (Gebauer 1: 402), stará výpůjčka střhněm. *hanenbalke* (něm. *Hahnenbalken*). V č. a mor. dialektech má toto slovo i význam ‘hřada v kurníku’ a přenesené významy jako ‘tyč na sušení prádla’, ‘bidlo na zavěšení šatů v jizbě’, ‘tyč, na kterou se zavěšuje maso v udírně’ apod. Odpovídající výraz mají i některé další slovanské jazyky, srov. např. slk. *hambálok* ‘tyč pod krovem’, p. dial. *ambátek*, *ambolek*, *hymbálek* téhož významu (SJP 1: 30). Patrně asi jen v č. dialektech (především v okolí Dobrušky a Jaroměře) došlo k přenesení tohoto pojmenování na člověka. *Hambalek* tu označuje dlouhého, vytáhlého člověka (ALJ).

4.4. Od počátku 17. století se v češtině vyskytuje substantivum *slonbidlo*: [...] *ten [Goliáš] stál před vojskem filistynským jako naká litá stoha, jako hrozné slonbidlo...*¹¹. Vedle tohoto znění je doloženo z češtiny doby střední i *zlombidlo* a obě tyto podoby jsou součástí českého lexika dosud, i když v současné češtině převládá podoba *slonbidlo*. V českých dialektech ovšem najdeme i varianty *slombidlo*, *slomidlo*, *snoubidlo*, *zombidlo*, *zumbidlo*, *lambidlo* apod., s významy ‘velký neohrabaný člověk’, ‘velký štíhlý člověk’, ‘kolohnát’, ‘velký hřmotný chlap’ apod. Přestože byl původ tohoto jména zastřen různými expresivními hláskovými změnami, lze s největší pravděpodobností vysvětlit toto kompozitum jako spojení dvou komponentů, z nichž první se vztahuje k slovesu *zlomit* a v druhém je rozpoznatelné substantivum *bidlo* (psl. **bidlo*, k **biti* ‘bít, tlouci’). Doslovný význam by se pak dal formulovat buď jako *‘kdo je tak vysoký a neohrabaný, že by se mohl zlomit jak bidlo’ (k bidlu ostatně přirovnával dlouhého člověka už Jungmann [Jungmann 1: 121] a *bidlo* jako expresivní, ironické pojmenování vysokého člověka mají i některé č. a mor. dialekty¹²), nebo jako *‘člověk tak velký a silný, že láme bidla’. Podobu *slon-* lze považovat za sekundární vztažení k substantivu *slon* vlivem lidové etymologie (podrobně v. Valčáková 2012). Jinak vyložil toto slovo V. Machek (Machek 1942). Původní podobu rekonstruuje ne příliš přesvědčivě jako **sloňbidlo*, přičemž v první části *sloň-* vidí

¹¹ Srov. doklad: Daniel Nitsch, *Berla královská Jezu Krista*, 1709, 2, 142 – citováno z: Nejedlý et al. 2010.

¹² Srov. např. doklad ze slakovsko-bučovického dialektu, jak ho zachycuje Gregor (Gregor 1959: 22): *Ťi dvě se k sobje modz nešikujó. Ona je malá a on je bidlo ze dva metri.*

sloveso **sloniti*, pův. ‘naklánět, opírat’, odtud pak ‘zakrývat’¹³. Doslovný význam vysvětluje s jistou nadsázkou jako ‘tak vysoký člověk, že by zaslonil, zastínil bidlo (čili že je delší než bidlo)’ a odkazuje na jiný derivát tohoto slovesa, a to na č. dial. *ocloň* ‘vysoký nemotorný chlap’ (Horečka 1941: 123).

Následující skupiny výrazů označují velkého, a to především silného, hřmotného člověka:

5. Ve staré češtině je dobře doloženo substantivum *trupel* ‘hrouda, kus (hlíny), hmota, masa’, v přeneseném smyslu ve spojení *trupel s psí hlavú* pak ‘nemotora, klacek; hlupák’ nejistého původu. Nelze vyloučit, že je sufixem *-el* (< psl. **-l’v*) odvozeno od stč. *trúp* ‘špalek, pařez; chám, neurozený člověk; troup, hlupák’¹⁴. Snad souvisí se stč. slovesem *ztrúpati* ‘rozbít, rozlámat, rozdrobit’, obsahujícím ie. **treup-* (< ie. koř. **terH-* ‘třít, drhnout’). Lze srovnat i s č. st. *trupel* ‘kus nějaké hmoty’ (Jungmann 4: 660–661) a č. dial. *trupel* ‘nepálená cihla’ (Machek ESJČ: 655, s.v. *trupiti*). Dá se předpokládat, že význam ‘nemotora apod.’ vychází z původního významu ‘hrouda, masa, velký kus nějaké hmoty’, který asociuje obtížnou manipulaci, což přeneseno na člověka pak znamená ‘těžkopádně se pohybující, obvykle velká osoba’. Shodnou motivaci má české substantivum *balvan* v přeneseném expr. významu ‘nemotorný, téměř se nepohybující člověk’.

6. Pro ‘siláka, velikána, člověka hřmotného, pro svou velkou postavu neohrabaného’ (PSJČ 1: 975) má čeština expresivně zabarvené slovo *hromotluk*. Objevuje se i v řadě českých a moravských dialektů se specifikacemi ‘velký chlap’, ‘silák’, ‘silný a neohrabaný člověk’, ‘kdo je příliš hřmotný, neohrabanec’. V češtině staré ani střední se toto slovo nevyskytuje, zachycuje je až Jungmann (Jungmann 1: 766) s významy ‘hromobjice, Donnerer’, přeneseně pak ‘veliký, neohrabaný, nemotorný člověk’ (doslova asi ‘kdo se vlivem své postavy pohybuje tak hlučně, že to připomíná hromové rány’). Slovenština má expr. *hromotlík* ‘neobratný, nešikovný, těžkopádný člověk, obvykle muž vysoké, silné postavy’. Vzorem pro vznik tohoto kompozita je něm. substantivum *Donnerschlag* ‘hromová rána’.

7. Následující výrazy vycházejí jednak z představy velkého, neohrabaného člověka, který se při chůzi „valí“, jednak z představy velkého, silného člověka, který je (obrazně řečeno) schopen pohnout horou. Jde o deriváty slovesa *valit* (< psl. **valiti*): č. dial. *valgáč* ‘zavalitý, neohrabaný člověk’, *valigura* ‘veliký, neohrabaný člověk’

¹³ Pokračováním tohoto psl. slovesa je stč. *cloniti* ‘clonit, zaclánět, bránit spatření’, tvary s iniciálním *s-* ve staré češtině doloženy nejsou.

¹⁴ Výrazy s *l*-ovým (< psl. **-lo*) sufixem mají i některé jiné slovanské jazyky. Srov. sln. *trúplo* ‘mrtvola’, dial. a arch. též ‘tělo, trup’, chorv. *trúplo* tv. V těchto případech jde však primárně o nomina actionis tvořené přímo od ie. **treup-*, podobně jako např. **dě-lo* od **dě-ti* (k tomu Furlanová v: Bezlaj ESSJ 4: 241). K původu psl. **trupъ* v. podrobně ESJS 16: 989.

(Svěrák 1957: 139), *vagala* (< **valgala*) ‘člověk tlustý a neohrabaný’ (Kott 1910: 133), srov. i č. dial. *zval* ‘silné děcko’ (Kott 1910: 162), dále kompozita expr. *valibuk* ‘silný, zavalitý člověk, obr’ (< doslova ‘kdo poválí, vyvrátí buk’), stejně je tvořeno i slk. dial. *valibuk* téhož významu¹⁵; srov. i další slk. kompozita z této motivační oblasti, jako *valihora*, *valivrch* (< ‘kdo vyvrátí horu, vrch’). Zde je třeba zmínit i r. hovor. *увалень* ‘neohrabanec, nemotora, tlouštík’, dial. *валу́й* ‘nemotorný člověk’, ‘nepořádný člověk, špindíra’, ‘hlupák’ (CPHG 4: 31), *ва́лух* ‘nešikovný, neohrabaný člověk’, ‘lenoch’ (CPHG 4: 31), vše deriváty r. slovesa *валі́ць* aj.¹⁶

Jak ukázala analýza českého lexika tohoto věcněsémantického pole, výrazy, které jsou v něm obsaženy, jsou rozmanitého, ne vždy jasného původu. Vzhledem k tomu, že jde převážnou měrou o expresiva, je většinou příznaková i jejich hlásková stavba; vlivem různých expresivitou motivovaných hláskových změn došlo k detymologizaci řady těchto slov, a proto odhalení jejich původu je často velmi obtížné.

BIBLIOGRAFIE

- ALJ – Archiv lidového jazyka českého uložený v dialektologickém oddělení ÚJČ AV ČR v Brně.
 Bartoš František, 1906, *Dialektický slovník moravský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
 Bezlaj ESSJ – Bezlaj France, Furlan Metka, Snoj Marko, 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, sv. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
 ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (eds.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, sv. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
 ESStč – *Elektronický slovník staré češtiny* [online], verze 0.4.2, Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, <http://vokabular.ujc.cas.cz> (citován stav z 8. 4. 2016).
 Gebauer – Gebauer Jan, 1903–1916, *Slovník staročeský*, sv. 1–2, Praha: Unie.
 Gregor Alois, 1959, *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického*, Praha–Brno: Státní pedagogické nakladatelství.
 Havlová Eva, 2010, *České názvy savců. Historicko-etymologická studie*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 H–K – Holub Josef, Kopečný František, 1952, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Státní nakladatelství učebnic.
 Horečka František, 1941, *Nářečí na Frenštátsku*, Frenštát pod Radhoštěm: *Okresní osvětový sbor*.
 Hruška Jan František, 1907, *Dialektický slovník chodský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
 Jakubowicz Mariola, 2010, *Drogí słów na przestrzeni wieków*, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

¹⁵ Lze srovnat i s p. *wyrwidąb* ‘silák, lamžezezo’.

¹⁶ Srov. i ukr. dial. *валюка* ‘lenoch’ (Грін. 1: 125).

- Jungmann – Jungmann Josef, 1835–1839, *Slovník česko-německý*, sv. 1–5, Praha: Pomocí Českého Museum.
- Káral – Káral Karel, Káral Miroslav, 1923, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Slovensko-český diferenciální*, Banská Bystrica: Nákladom vlastným.
- Klaret 2 – Flajšhans Václav (vyd.), 1928, *Klaret a jeho družina*, sv. 2, *Texty glossované*, Praha: Česká akademie věd a umění.
- Knobloch Johann, 1969, *Expresívne predpony v slovanských a románskych jazykoch*, „Jazykovedný časopis“, č. 20, s. 141–147.
- Kolaja Maxmilián, 1934, *Nářečí na Kyjovsku a Žďánsku*, Kyjov: Knihtiskárna R. Fencla.
- Kott – Kott František Štěpán, 1878–1906, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, sv. 1–10, Praha: Knihtiskárna Josefa Koláře, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Kott František Štěpán, 1910, *Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Kral Jurij, 1931, *Serbsko-němski slovník hornjołužiskeje řeče*, Budyšin: Mačica Serbska.
- Králik SESS – Králik Lubor, 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda.
- Lakomý Antonín, 1910, *Slovníček hanáckého nářečí z okolí vsi Senice na Litovelsku, část 1 (A–O)*, v: *Třináctá výroční zpráva zemské vyšší reálky v Mor. Ostravě za školní rok 1909–1910*, Moravská Ostrava: Knihtiskárna Rudolfa Vichnara, s. 7–30.
- Machek ESJČ – Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia.
- Machek Václav, 1942, *Slonbidlo*, „Naše řeč“, 26, s. 239–240.
- Machek Václav, 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Muka – Muka Arnošt [Mucke Ernst = Мука Эрнест], 1911–1928, *Slovník dolnoserbskeje řeči a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Словарь ниже-лужицкого языка и его наречий*, sv. 1–3, Petrohrad–Praha: Ruská akademie věd, Česká akademie věd a umění.
- Nejedlý Petr et al., 2010, *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, <https://madla.ujc.cas.cz> (citován stav z 16. 5. 2016).
- Orel – Orel Vladimír, 2007–2011, *Russian Etymological Dictionary*, sv. 1–4, Calgary: Octavia & Company Press.
- Pleteršnik – Pleteršnik Maks, 1894–1895, *Slovensko-němski slovar*, sv. 1–2, Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- PSJČ – Hujer Oldřich, Smetánka Emil, Weingart Miloš, Havránek Bohuslav (eds.), 1935–1957, *Příruční slovník jazyka českého*, sv. 1–8, Praha: Československá akademie věd ad.
- Rejzek ČES – Rejzek Jiří, 2015, *Český etymologický slovník*, Praha: Leda.
- Rj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, sv. 1–23, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SGP – Karłowicz Jan, 1900–1911, *Slovník gwar polskich*, sv. 1–6, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Schuster-Šewc Heinz, 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, sv. 1–5, Bautzen: Domowina-Verlag.

- SJP – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław (eds.), 1904–1927, *Słownik języka polskiego*, sv. 1–8, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Sławski Franciszek, 1974, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, v: *Słownik prasłowiański*, ed. Franciszek Sławski, sv. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 43–141.
- SP – Sławski Franciszek (ed.), 1974–2001–, *Słownik prasłowiański*, sv. 1–8–, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SSJ – Peciar Štefan (ed.), 1959–1968, *Slovník slovenského jazyka*, sv. 1–6, Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- StčS – Němec Igor (ed.), 1968–2008, *Staročeský slovník*, sv. 1–4, Praha: Academia.
- Svěrák František, 1957, *Karlovícké nářečí*, Praha: Státní pedagogické nakl.
- Valčáková Pavla, 2012, *Czech slonbidlo*, v: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, eds. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 143–145.
- Vasmer – Vasmer Max, 1953–1958, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, sv. 1–3, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- БЕР – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор, Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (eds.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, sv. 1–8–, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Грін. – Грінченко Борис, 1907–1909, *Словарь української мови*, т. 1–4, Київ: Київська старіна.
- Даль – Даль Владимир И., 1903–1909, *Толковый словарь живого великорусского языка*, wyd. 3., ed. Иван А. Бодуэн-де-Куртенэ, sv. 1–4, С.-Петербург – Москва: Издание Товарищества М. О. Вольф.
- ЕСУкр – Мельничук Олександр С. (ed.), 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, sv. 1–6, Київ: Наукова думка.
- Костов Кирил, 1977, *Цыганские č(h)ang ‘нога’ и č(h)angalo ‘с (длинными) ногами’ как общие заимствования в некоторых европейских языках*, v: *Этимология 1975*, ed. Жанна Ж. Варбот, Леонид А. Гиндин, Георгий А. Климов, Валентина А. Меркулова, Владимир Н. Топоров, Олег Н. Трубачев, Москва: Наука, s. 164–168.
- РБЕ – Чолакова Кристилина, Кювлиева-Мишайкова Веса, Чоролеева Мария, Пернишка Емилия, Крумова-Цветкова Лилия, Балтова Юлия (eds.), 1977–2015–, *Речник на българския език*, sv. 1–15–, София: БАН.
- СБРГ – Мацкевіч Юзэф Ф. (ed.), 1979–1986, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, sv. 1–5, Мінск: Навука і тэхніка.
- СРНГ – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (eds.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, sv. 1–51–, Москва – [Ленинград=]Санкт-Петербург: Наука.
- ЭСБМ – Мартынаў Віктар У., Цыхун Генадь А. (eds.), 1978–2017–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, sv. 1–14–, Мінск: Навука і тэхніка.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Archiv lidového jazyka českého uložený v dialektologickém oddělení [ALJ]. (n.d.). Brno: Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR.
- Bartoš, František (1906). *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bezljaj, France, Furlan, Metka, & Snoj, Marko. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–5) [Bezljaj ESSJ]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Cholakova, Kristalina, Kiuvlieva-Mishaikova, Vesa, Choroleeva, Mariia, Pernishka, Emiliia, Krumova-TSvetkova, Liliia, & Baltova, Iuliia (Eds.). (1977–2015). *Rechnik na búlgarskiiia ezik* (Vols. 1–15) [RBE]. Sofiia: BAN.
- Dal', Vladimir I. (1903–1909). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka* (Ivan A. Boduën-de-Kurtené, Ed.) (3rd ed., Vols. 1–4) [Dal']. Sankt-Peterburg: M. O. Vol'f.
- Elektronický slovník staré češtiny* (verze 0.4.2) [ESStč]. (n.d.). Retrieved, April 8, 2016, from <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- Flajšhans, Václav (Ed.). (1928). *Klaret a jeho družina: Vol. 2. Texty glossované* [Klaret 2]. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergeĭ A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.
- Gebauer, Jan. (1903–1916). *Slovník staročeský* (Vols. 1–2) [Gebauer]. Praha: Unie.
- Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov, Todor, Dimitrova-Todorova, Liliiana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Búlgarski etimologichen rechnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofiia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov".
- Grinchenko, Boris D. (1907–1909). *Slovar' ukrainskogo iazyka* (Vols. 1–4) [Grin.]. Kiev: Kievskaiia starina.
- Gregor, Alois. (1959). *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Havlová, Eva. (2010). *České názvy savců: Historicko-etymologická studie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Havlová, Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Holub, Josef, & Kopečný, František. (1952). *Etymologický slovník jazyka českého* [H–K]. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Horečka, František. (1941). *Nářečí na Frenštátsku*. Frenštát pod Radhoštěm: Okresní osvětový sbor.
- Hruška, Jan František. (1907). *Dialektický slovník chodský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Hujer, Oldřich, Smetánka, Emil, Weingart, Miloš, & Havránek, Bohuslav (Eds.). (1935–1957). *Příruční slovník jazyka českého* (Vols. 1–8) [PSJČ]. Praha: Československá akademie věd.
- Jakubowicz, Mariola. (2010). *Drogi słów na przestrzeni wieków*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Jungmann, Josef. (1835–1839). *Slovník česko-německý* (Vols. 1–5) [Jungmann]. Praha: Pomocí Českého Museum.

- Kálal, Karel, & Kálal, Miroslav. (1923). *Slovenský slovník z literatury aj nářečí: Slovensko-český diferenciální* [Kálal]. Banská Bystrica: Authors.
- Karłowicz, Jan. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (Vols. 1–6) [SGP]. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, & Niedźwiedzki, Władysław (Eds.). (1904–1927). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–8) [SJP]. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Knobloch, Johann. (1969). Expresívne predpony v slovanských a románských jazykoch. *Jazykovedný časopis*, 20, 141–147.
- Kolaja, Maxmilián. (1934). *Nářečí na Kyjovsku a Ždánsku*. Kyjov: Knihtiskárna R. Fencla.
- Kostov, Kiril. (1977). TSYganskie č(h)ang 'noga' i č(h)angalo 's (dlinnymi) nogami' kak obshchie zaimstvovaniia v nekotorykh evropeiskikh iazykakh. In Zhanna Zh. Varbot, Leonid A. Gindin, Georgii A. Klimov, Valentina A. Merkulova, Vladimir N. Toporov, & Oleg N. Trubachev (Eds.), *Ėtimologiiia 1975* (pp. 164–168). Moskva: Nauka.
- Kott, František Štěpán. (1878–1906). *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* (Vols. 1–10) [Kott]. Praha: Knihtiskárna Josefa Koláře, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Kott, František Štěpán. (1910). *Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Kral, Jurij. (1931). *Serbsko-němski slovník hornjołužiskeje řeči*. Budyšin: Mačica Serbska.
- Králik, Lubor. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny* [Králik SESS]. Bratislava: Veda.
- Lakomý, Antonín. (1910). Slovníček hanáckého nářečí z okolí vsi Senice na Litovelsku: Část I (A–O). In *Třináctá výroční zpráva zemské vyšší reálky v Mor. Ostravě za školní rok 1909–1910* (pp. 7–30). Moravská Ostrava: Knihtiskárna Rudolfa Vichnara.
- Machek, Václav. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého* [Machek ESJČ]. Praha: Academia.
- Machek, Václav. (1942). *Slonbidlo. Naše řeč*, 26, 239–240.
- Machek, Václav. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Martynaŭ, Viktor U., & TSYkhun, Henad' A. (Eds.). (1978–2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Vols. 1–14) [ĖSBM]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Matskevich, IUzĕf F. (Ed.). (1979–1986). *Sloŭnik belaruskikh havorak paŭnochna-zakhodniaĭ Belarusi i iae pahranichcha* (Vols. 1–5) [SBrH]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Mel'nychuk, Oleksandr S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyĭ slovnyk ukraĭnais'koĭ movy* (Vols. 1–6) [ESUkr]. Kyĭv: Nauk. dumka.
- Muka, Arnošt [Mucke Ernst = Muka Ěrnest]. (1911–1928). *Slovník dolnoserbskeje řeči a jeje narĕcŏw / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Slovar' nizhne-luzhitskogo iazyka i ego narechĭĭ* (Vols. 1–3) [Muka]. Petrohrad: Ruská akademie věd; Praha: Česká akademie věd a umění.
- Nejedlý, Petr. (2010). *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Retrieved, May 16, 2016, from <https://madla.ujc.cas.cz>
- Němec, Igor. (Ed.). (1968–2008). *Staročeský slovník* (Vols. 1–4) [StČS]. Praha: Academia.

- Orel, Vladimir. (2007–2011). *Russian etymological dictionary* (Vols. 1–4) [Orel]. Calgary: Octavia & Company Press.
- Peciar, Štefan (Ed.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka* (Vols. 1–6) [SSJ]. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Pleteršnik, Maks. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* (Vols. 1–2) [Pleteršnik]. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Rejzek, Jiří. (2015). *Český etymologický slovník* [Rejzek ČES]. Praha: Leda.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–23) [Rj]. (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Schuster-Šewc, Heinz. (1978–1996). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der nieder- und obersorbischer Sprache* (Vols. 1–5) [Schuster-Šewc HEW]. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Sławski, Franciszek. (1974). Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. In Franciszek Sławski (Ed.), *Słownik prasłowiański* (Vol. 1, pp. 43–141). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sławski, Franciszek (Ed.). (1974–2001). *Słownik prasłowiański* (Vols. 1–8) [SP]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Svěrák, František. (1957). *Karlovičské nářečí*. Praha: Státní pedagogické nakl.
- Valčáková, Pavla. (2012). Czech *slonbidlo*. In Ilona Janyšková & Helena Karlíková (Eds.), *Theory and empiricism in Slavonic diachronic linguistics* (pp. 143–145). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Vasmer, Max. (1953–1958). *Russisches etymologisches Wörterbuch* (Vols. 1–3) [Vasmer]. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

On Designations of a Tall, Clumsy Person in Czech and Their Equivalents in Other Slavonic Languages

The Czech language, especially in its dialects, has relatively many different designations for a tall, clumsy person, both for a tall thin one and a tall robust one. The two types often overlap and the line between them is not very sharp. In most cases these designations are expressive words, that is, words phonetically as well as morphologically marked. Their sources of motivation are quite varied. Apart from those which imply the height of a person (*dlohán, vytáhlíš*, etc.) or long legs (*nohál, hnátal*, etc.), this semantic field also includes designations originating from a resemblance between a tall, thin person and a branch, a long pole and so on (e.g. *hambalek, ohřebelec, slonbidlo*), and ones implying great strength (*valigura, hromotluk* etc.). This study offers an etymological analysis of these words and attempts to identify their equivalents in other Slavonic languages.

Keywords: etymology, Czech language, Slavonic languages.

Klíčová slova: etymologie, čeština, slovanské jazyky.

SÉMANTICKÁ MOTIVACE NÁZVŮ DRUHÉHO MĚSÍCE V ROCE V INDOEVROPSKÝCH JAZYCÍCH

Lidstvo se už v dávnověku setkávalo se střídáním dne a noci, s pravidelnými změnami vzhledu měsíce, se změnou ročních období. Výsledkem pozorování mnoha generací bylo objevení jistých zákonitostí, podle nichž bylo možné změřit různé časové úseky. Počáteční skutečnou jednotkou míry času byl den.

Mnohem delší časová jednotka než den byl lunární měsíc, časový úsek mezi dvěma stejnými fázemi Měsíce. Lunární měsíc se zpočátku určoval na 30 dnů. Traduje se, že v Evropě byl v Římě sestaven Romulem lunární kalendář. Čítal dohromady 304 dny, začínal na jaře a končil s příchodem zimy. Respektoval střídání měsíčních fází a měl 10 měsíců. Zima totiž byla období, které staří Římané do kalendáře nezapočítávali. Romulův nástupce Numa Pompilius (753–673 př. n. l.) doplnil desetiměsíční lunární kalendář na dvanáctiměsíční. 11. měsíc v roce, *Ianuaris*, dostal jméno podle boha Iana, římského boha počátků a konců, který symbolizoval blížící se změnu, v tomto případě blížící se konec roku. Poslední 12. měsíc v roce byl *Februarius*, pojmenovaný podle etruského boha Februa, boha smrti a očisty. V roce 190 př. n. l. byl *Ianuaris* přeložen na začátek roku, stal se měsícem prvním. Desátý měsíc roku (*Decembris*) se stal měsícem dvanáctým, posledním. Původní poslední měsíc, *Februarius*, který měl jako poslední jen 28 (29) dní, se stal měsícem druhým i s menším počtem dnů.

Objev, že střídání ročních dob souvisí se zdánlivým pohybem Slunce (s oběhem země kolem Slunce), vedl k zápisu prvních slunečních kalendářů (Selešnikov 1974: 15–16). Jeden z nejstarších slunečních kalendářů na zemi (snad už ve 3. tisíciletí př. n. l.) měli staří Egypťané. Rok v něm měl 365 dní a 12 měsíců, z nichž každý se skládal z 30 dní. Počátek roku byl stanoven cyklem Slunce, ale měsíce se měřily podle 12 měsíčních cyklů. Tak vznikl rozdíl asi 11 dnů. Ty pak pokrýval interkaláční měsíc (Moszyński 2: 142–143). V Evropě zavedl solární kalendář v roce 46 př. n. l. římský císař Julius Caesar (100 př. n. l. – 44 př. n. l.). Po něm byl pojmenován kalendář juliánský. Ten platil až do 16. stol. n. l., kdy jej upravil a bulou *Inter gravissimas* vyhlásil papež Řehoř XIII. Tento kalendář, který opravuje především přestupné dny (ponechal jen jeden přestupný den v únoru jednou za 4 roky), je dnes známý jako gregoriánský.

Názvy února jsou ve spisovné podobě velkého počtu indoevropských jazyků přejaty z lat. *Februarius (mensis)*, původně ‘očistný měsíc’ (podle pastýřské slavnosti

Luperkálii s kultovně očistným posláním, která se slavila ve starověkém Římě 15. února), to z lat. *februus* ‘očistný’ (E–M: 223).

Latinská jména měsíců přejala řada indoevropských jazyků. Jméno *Februarius* přejala vedle italských jazyků (lat. *Februarius*, rum. *februarie*, it. *febbraio*, fr. *février*, špan. *febrero*, portug. *fevereiro*, katalán. *febrer*) také germánské jazyky (angl. *February*, frís. *febrewaris*, holand. *februari*, něm. *Februar*, nor. dán. *februar*, švéd. *februari*, island. *febrúar*), indoíránské jazyky (hind. *pharavaree*, paňdžáb. *pharavarī*), keltské jazyky (ir. *Feabhra*, velš. *Chwefror*), řečtina (ř. *Φεβρουάριος*), armén. *p^hetrvar* a řada jazyků slovanských (stsl. *февроуарии* s mnoha variantami, b. mk. *февруару*, srb. *феврар*, sln. *februar*, slk. *február*, luž. *februar*, r. *февраль*).

V některých slovanských jazycích je jméno *Februarius* částečně hláskově změněno. Jedná se např. o změnu labiál *b* > *v*, která se rozšířila zřejmě pod vlivem staroslověnštiny, srov. současnou ruskou podobu *февраль*. Do jazyků, jež v tomto názvu mají původní *b*, se jméno dostalo zřejmě buď přímo z latiny, nebo bylo přejato prostřednictvím německým nebo snad maďarským (slk. *február* mohlo být přejato skrze maď. *február*). Doložena je také metateze, a to ve starších srbských podobách *феввар* a *феввар*.

Vedle pojmenování latinského původu je únor nejčastěji nazýván podle jevů souvisejících s únorovým počasím. Mráz, sníh a led jsou asi nejtypičtějšími znaky února, proto nepřekvapí, že jsou tak častou motivací jeho jmen. P. *luty*, kaš. *luti*, ukr. *лютий*, br. *люты* ‘únor’ je pokračováním psl. **ljutō* ‘krutý, zlý, nelítostný’ (<ie. **lēut-/lūt- ‘zlý’*). V některých ukrajinských dialektech je toto jméno používáno i jako označení ledna, únor se pak vyjadřuje prefixem *na-* (*налютий*), který značí následnost. Podobně je tomu také v některých dialektech běloruských, kde se rovněž vyskytuje podoba *налюты* ‘únor’ (ESUM 3: 329, 330; ĚSBM 6: 102, 103).

Stsl. csl. *сѣчьнѣ*, *сѣчень* (SJS, MLP), str. *сѣчень* (StrS), chorv. *sijêčanj*, sln. st. *sečân*, *sečânj*, slk. st. *sečeň*, str. *sieczęń* (SStp), kaš. br. st. *сечень* (Nos.), b. dial. *сечен*, *сечко* (BER 6: 627), mk. arch. a dial. *сечко* (RMJ), ukr. *січень*, vše ‘únor’, v mk., b., chorv., br. a ukr. také ‘leden’. Pojmenování ledna a února patrně souvisí se sekáním, porážením stromů v zimním období (podobně něm. *Holzmonat* ‘únor’, Miklosich 1868, 20). Původní adjektivum je utvořeno od psl. **sěkti* <ie. **sek-* ‘řezat, sekat’ (Miklosich 1868: l.c.; MEW: 290; Hołyńska-Baranowa 1969: 81 n. s další literaturou; BER 6: 628; Králik 2015: 524 aj.). Od ledna stejného jména bývá odlišen num. ord. ‘druhý’ (sln. st. *prvnik* ‘leden’ – sln. st. *drugnik* / *drujnik* ‘únor’; ukr. dial. [hucul.] *січень перший* ‘leden’ – *січень другий* ‘únor’), ‘malý’ (slk. st. *vel’ký sečeň* ‘leden’, *malý sečeň* ‘únor’; b. dial. *голям сечко* ‘leden’, *малък сечко* ‘únor’). Podle menšího počtu dnů je v některých jazycích únor hodnocen jako ‘krátký’ (kaš. *krótk’i ksążęc* ‘únor’ [< psl. **kortokō* <ie. **(s)ker-t-* ‘řezat’, Sychta 2: 260; Slupski 1997: 197; Pokorny 1959: 941], alb. *shkurt* ‘únor’ [< lat. *curtus* ‘zkrácený’ < **krtō-* <ie. **(s)ker-t-* ‘řezat’, Orel 1998:

425, Pokorny 1959: 939]). Že jde o krátký měsíc, naznačují také deminutiva: ukr. dial. *січенько, січненко, сішненко* ‘únor’ (ESUM 5: 258).

K názvům motivovaným změnou počasí se řadí také č. *únor*. Název se vyskytuje pouze v češtině, výjimkou je ojedinělé stp. *unor*, přejaté ze stč. (Basaj, Siatkowski 1978: 13). Stč. *únor, vnor* ‘Februarius’ se vyskytuje jen ojediněle (14. stol., Klaret 2: 489). V 19. stol. uvádí Jungmann (Jungmann 1: 39) *aunor* ‘Februarius’ s vysvětlením: ‘toho měsíce se led noří, puká, láme’. Na Jungmanna navazuje Kebrle, který říká: „v únoru bývá již občas obleva, sníh a led polevuje, ztuhlá posud země *se unoří*, tj. začíná se nořit ve vodu a bláto. [...] Znamená tedy únor měsíc občasné oblevy“ (Kebrle 1939: 65). Nejčastěji bývá *únor* spojováno s iterativem s *o*-ovým vokalizmem *nořiti* od psl. **nerti* (< ie. **nerH-* ‘ponořit se, vnikat’, Rejzek 2001: 414). Toto spojení není zcela jisté, protože ledy se při tání nenorí, naopak, vynořují se, vyplouvají na vodní hladinu (v. Machek 1968: 669). Možná by lépe vyhovovalo spojení s psl. **oriti* ‘kazit; oddělit se’ (< ie. **H₂erH-* ‘rozpadat se, mizet’, LIV: 242 n.) spolu s pref. **vbn-* (*vbn-oriti* ‘vydělit, vymizet’ → stč. *vnor* ‘měsíc, v němž mizí ledy’).

Chorv. *veljača*, chorv. st. *velja noć* (Popiolek 1999: 218) se odvozuje od adj. *velji* ‘větší’. Pojmenování vychází z toho, že únorové dny jsou delší, měsíc se proto zdá být větší.

Motivace jmény církevních svátků je zafixována především v dialektických názvech. P. dial. *mięsopustnik* (Gołębiowska 1965: 182) ‘měsíc masopustu’ není jen ‘únor’; podle Gołębiowské může označovat i leden. Už stsl. *маcонoycтвo* byl ‘poslední týden před 40-denním postem před Velikonocemi’, ‘doba, kdy se opouští maso’. Ve staroslověnštině jde o kalk střlat. *carni(s)privium* nebo *carnevale* ‘masopust, doba odloučení od masa’ (ESJS 8: 474). Možné je však i spojení s *postv* ‘půst’, což je výpůjčka z germánských jazyků, snad z jazyka bavorských misionářů v období christianizace Slovanů. Pramenem je asi stbavor. *fasto* m., které se vyvozuje ze sthn. *fasta* ‘půst’ (ESJS 11: 687 n.).

P. *gromnicznik*, kaš. *gromičnik* ‘únor’ je odvozeno od jména starého svátku Hromnice, slaveného 2. února, kdy se světla svíce proti úderu blesku, následovanému hromem. Jméno je odvozeno od zvukomalebného *gromъ* (< psl. **grъm-*/**grom-* < ie. *ghrem-* ‘hřmět, dunět’; Pokorny 1959: 458, 459).

Názvy sln. *svečan/svečnik* (Vaščíková 2012: 31, 32), sch. dial. *svečen/svečan* (Popiolek 1999: 225) ‘únor’ vznikly kontaminací se svátkem Hromnic, které se nazývají v sch. *Sviječnica*, v sln. *Svěčnica* (< psl. **svetja* ‘svíce’, Skok: 3, 248n; Snoj in Bezlaj: 3, 346).

Také hl. st. *swěckowne mēsactwo*, dl. *swěckowny* (*mjasec*) souvisí se svátkem Hromnic (hl. *swěčk Marje*, podle něm. Mariä Lichtmeß).

BIBLIOGRAFIE

- Basaj Mieczysław, Siatkowski Janusz, 1978, *Przegląd wyrazów uznawanych w literaturze naukowej za bohemizmy* (cz. XV), „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“, r. 17, s. 5–50.
- BER – Georgiev Vladimir, Durdanov Ivan, Racheva Mariia, Todorov Todor, Dimitrova-Todorova Liliana, Selimski Liudwig (eds.), 1971–2017–, *Bŭlgarski etimologičen rečnik*, sv. 1–8–, Sofiia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.
- Bezljaj – Bezljaj France, 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, sv. 1–5. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- E–M – Ernout Alfred, Meillet Antoine, 1959, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, vyd. 4., Paris: Klincksieck.
- ĖSBM – Martynaŭ Viktor U., Tsykhun Henad' A. (eds.), 1978–2017–, *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy*, sv. 1–14–, Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (eds.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, t. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- ESUM – Mel'nychuk Oleksandr S. (ed.), 1982–2012, *Etymolohichnyj slovnyk ukraïns'koï movy*, sv. 1–6, Kyïv: Nauk. dumka.
- Gołębiowska Teresa, 1965, *Nazwy miesięcy w gwarach polskich*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze“, č. 15, s. 177–189.
- Hołyńska-Baranowa Tatiana, 1969, *Ukraïnskie nazwy miesięcy na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kebrle Vojtěch, 1939, *Česká jména měsíců, jejich význam a původ*, „Naše řeč“, r. 23. č. 3, s. 65–67.
- Klaret – Flajšhans Václav, 1926–1928, *Klaret a jeho družina*, sv. 1–2, Praha: Česká akademie věd a umění.
- Králik Lubor, 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda.
- Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, vyd. 2. opr. a dopl., Praha: Academia.
- MLP – Miklosich Franz, 1862–1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobona: Guilelmus Braumueller.
- MEW – Miklosich Franz, 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien: Wilhelm Braumüller.
- Miklosich Franz, 1868, *Die slavischen Monatsnamen*, Wien: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Moszyński – Moszyński Kazimierz, 1929–1939, *Kultura ludowa Słowian*, sv. 1–2, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Nos. – Nosovich Ivan I., 1870, *Slovar' beloruskogo narečija*, Sanktpeterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii nauk.
- Orel Vladimir E, 1998, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden: Brill.
- Pokorny Julius, 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München: Francke.
- Popiołek Barbara, 1999, *Rodzime nazwy miesięcy w języku chorwackim i serbskim*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“, r. 35, s. 215–228.
- Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, vyd. 1., Voznice: Leda.

- RMJ – Koneski Blaže (ed.), 1961–1966, *Rečnik na makedonskiot jazik so srpskohrvatski tolkuvanja*, sv. 1–3, Skopje: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“.
- Selešnikov Semen I., 1974, *Člověk a čas. Dějiny kalendáře a chronologie*, vyd. 1., Praha: Práce.
- SJS – Kurz Josef, Hauptová Zoe, Konzal Václav, Pilát Štefan (eds.), 1966–2016, *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, sv. 1–5, Praha: Academia, Euroslavica.
- Skok – Skok Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1–4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Slupski Annemarie, 1997, *Kašubische Monatsnamen*, „Anzeiger für slavische Philologie“, č. 25, s. 187–204.
- SStp – Urbańczyk Stanisław, Twardzik Waclaw (eds.), 1953–2001, *Słownik staropolski*, sv. 1–11, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- StrS – Barkhudarov Stepan G., Filin Fedor P., Shmelev Dmitrii N., Bogatova Galina A., Kryš'ko Vadim B., Krivko Roman N. (eds.), 1975–2015–, *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.*, sv. 1–30–, Moskva – Sankt-Peterburg: Nauka, Nestor-Istoriia.
- Sychta – Sychta Bernard, 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, sv. 1–7, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- Vašítková Zuzana, 2012, *Slovinské a české pranostiky, komparativní pohled*, mgr. diplomová práce, Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

Semantic Motivation of Names for February in Indo-European Languages

This paper deals with the semantic motivation for naming the month of February in selected Indo-European languages, and the factors that could affect it.

Keywords: Gregorian calendar, Indo-European names of the second month of the year.

Klíčová slova: gregoriánský kalendář, indoevropské názvy 2. měsíce v roce.

ZUR HERKUNFT DES TSCHECHISCHEN WEINBAUTERMINUS *VÍCH(A)* IM AREALEN KONTEXT

In der modernen tschechischen Weinbau- und Winzerterminologie sind archaische Ausdrücke konserviert, die im Zusammenhang mit der Revitalisierung einiger alter Sitten wieder in den aktiven Gebrauch zurückkehren. Dieser Gruppe gehört das Wort *vích*, Fem. *vícha* (dial. *věch*, *věcha* – PSJČ 6: 987 f.) an, welches einen Bestandteil der rechtlichen terminologischen Wortverbindung aus dem Bereich der Weinproduktion *prodej vína pod víchem/vichou* bildet. Es handelt sich um eine Art des Weinverkaufs direkt vom Winzer in seinen Räumlichkeiten – einem Weinkeller, einer Gaststätte u.ä. Gelegentlich wird auch die Bezeichnung *prodej ze dvora* oder *prodej ze sklepa* („Ab-Hof-Verkauf“) verwendet.

Das Wort *vích(a)* hat im Rahmen der oben angeführten Wortverbindung die Bedeutung ‘Strohwisch / Astbündel / Strohkranz (auf einer Stange) / Kranz aus Rebenlaub u.ä., der traditionell vor dem Weinkeller als Zeichen des Weinausschanks ausgehängt wird’. Zu den ältesten Abbildungen dieses Zeichens im tschechischen Gebiet gehören das Wappen und das Siegel der südmährischen Stadt Strážnice aus dem Jahr 1607. Bisweilen wurde *vích(a)* mit einer farbigen Schleife als Erkennungszeichen dafür geschmückt, dass es sich um den Ausschank eines weißen bzw. roten Weines handelt. Wie eines dieser Zeichen in den 1940er Jahren in der Region Dolní Kounice in Südmähren aussah und verwendet wurde, beschrieb der dortige Winzer Miloslav Hladký wie folgt:

Víno mohli vinaři prodávat na zvláštní povolení... přímo ve svých domech. Říkalo se tomu **prodej vína pod víchem**. Tím víchem bylo ze slámy umně upletené kolo o průměru asi 30 až 50 cm, zavěšené na ráhně a vystrčené do ulice nad vchodem do vinařova domu. Z toho víchu pak ještě visela bílá nebo červená mašle, aby se poznalo, jaké víno mají právě na čepu, zda bílé nebo červené (Hladký 2008: 55).

[Winzer durften Wein mit einer speziellen Erlaubnis... direkt in ihren Häusern verkaufen. Man sprach vom **Weinverkauf unter dem Wisch**. Der Wisch war ein kunstvoll geflochtenes Rad aus Stroh mit einem Durchmesser von 30 bis 50 cm, welches auf einer Rahn aufgehängt und über dem Eingang des Winzerhauses in die Straße ausgesteckt wurde. Auf dem Wisch hing außerdem eine weiße oder rote Schleife, damit erkennbar war, welcher Wein gerade ausgeschenkt wird, ob ein Weißer oder ein Roter.]

In diesem Zusammenhang kann der in Südmähren (in der Region Strážnice) sowie in der Slowakei (in der Stadt Pezinok und Umgebung) belegte Brauch erwähnt werden, bei dem ein Strohwisch als Zeichen für den Ausschank alten Weines aufgehängt wurde, hingegen ein Kohlkopf vor das Haus bzw. den Weinkeller ausgesteckt wurde, wenn junger, neuer Wein (also der erste Wein eines neuen Jahrganges) ausgeschenkt wurde (Frolec 1974: 138 f.; Nižnanský 2007: 209 f.).

Der Ausdruck *vích(a)* hat in der tschechischen Winzeterminologie noch eine andere, obgleich ähnliche Bedeutung. Ein Strohwisch (oder ein Strohbündel) war in der Vergangenheit Bestandteil einer hohen Stange (üblicherweise einer Birkenstange), die als *hora* 'Berg' bezeichnet wurde und die ein Eintrittsverbot in den Weinberg vor der Lesezeit signalisierte ('vgl. das entsprechende dt. dial. *Hüterstange*, *Hüterbaum*). Diese Stange (bzw. Baumstamm) wurde traditionell von einem Weinberghüter (tsch. *hotař*) aufgestellt (Frolec 1974: 134; LK 3: 1137).

In einer breiteren Auffassung bezeichnet das tschechische Wort *vích(a)* 'einen Strohwisch, der in der Vergangenheit die Funktion eines rechtlichen Zeichens erfüllte'. Dieses Zeichen war an einer Stange befestigt, wurde an einer sichtbaren Stelle in die Erde gesteckt und signalisierte ein Eintrittsverbot auf ein markiertes Grundstück, eine Weide, ein mit Klee besätes Feld, einen Weg u.ä.; ein an einem Baum befestigtes Strohbündel kennzeichnete zudem z.B. ein Verbot, heranreifendes Obst zu pflücken (LK 3: 1137f.; PSJČ 6: 987 f.). Diese juristische Bedeutung des Strohwiches, die im frühen Mittelalter gefestigt wurde, geht von seiner ursprünglichen Bedeutung als Träger magischer Kraft aus, welcher die Wirkung schädlicher Kräfte verhindern sollte (LK 3: 1137 f.).

Die ältesten schriftlichen Belege des tschechischen Wortes *vích(a)* befinden sich in alttschechischen Sprachdenkmälern, in welchen die Form *viech* dokumentiert ist (Das Femininum *viecha* ist nur als Eigenname – Nachname, belegt). Im Alttschechischen hat das Wort in erster Linie die Bedeutung 'Marktzeichen', d.h. 'ein Zeichen, das zur Zeit der Abhaltung von Märkten aufgestellt wird',¹ vgl. z.B.: „aby beránkuov a telat na obecním trhu nekupovali, dokudž **viech** drží a dokudž se obec nenakúpí“ [„damit sie keine Lämmer und Kälber auf dem Gemeindemarkt kaufen, solange der **Strohwisch** aufgestellt ist und die Gemeinde nicht eingekauft hat“] (ArchKut: 1440, zitiert nach StĚE). Bereits aus dem Jahr 1413 stammt ein Beleg, der einen Bestandteil der *Brünner Bücher der Vorladungen und Befunde* bildet (*Knihy pŕihonné a nálezové, Libri citationum et sententiarum*) und der einen direkten Zusammenhang mit dem Weinbau aufweist, vgl.: „Týž Jan z Moravan poh. téhož Jana Čihovku, že z mých vinohraduov beře sobě **viechy**, víno v hrozních a z toho sobě víno tlačí ku pití...“ [„Derselbe Jan aus Moravy lädt *Jan Čihovka* vor, dass er aus meinen Weinbergen

¹ Ein solches Zeichen symbolisierte das Abhalten von Wochen- oder Jahrmärkten; in der Zeit, als es aufgestellt wurde, durften z.B. Juden und Zwischenhändler nicht einkaufen, s. Winter 1890: 595.

Strohwise für sich nimmt, Weintrauben, aus welchen er für sich Wein zum Trinken auspresst“) (Půh 2: 412, zitiert nach StĚE). Das Wort *viech* bezieht sich in diesem Fall mit höchster Wahrscheinlichkeit auf das ‘Zeichen des Eintrittsverbotes in den Weinberg’ (das heißt *hora*, s.o.).

Im Alttschechischen ist darüber hinaus die Bedeutung ‘Zeichen des Wein- oder Bierauschankes’ belegt, wie eine Urkunde beweist, die in den Akten der Brüderunität beinhaltet ist (Brief des Pfarrers Jan V. aus Lipnice aus dem Jahr 1503; das Wort *vích* hat hier allerdings eine übertragene Bedeutung und bildet einen Bestandteil eines Vergleichs betreffend der Taufe, vgl.: „[...] jako **vích** není k šanování, a ku pití vystrčen“ [„[...] so wird **Strohwich** nicht zum Schonen, sondern zum Trinken ausgesteckt“] (AktaBratr 2: 229, zum Inhalt des Briefes vgl. S. 76 ebd.). Daneben bezeichnete das alttschechische Wort ‘ein Zeichen, das die Brandausbreitung anzeigt’ sowie ‘ein Instrument zum Fischfang’² (ESSČ).

Auch im Mittelttschechischen hatte das Wort *vích(a)* vorwiegend die Bedeutungen ‘Marktzeichen’ und ‘Zeichen des Bier- oder Weinausschankes’, vgl. z.B. „Pakliby kdo vína toho [...] do dvouch neděl nevydal, ten hned v tej hodině [...] aby **vích** sňal a víno to nešenkoval“ [„Wenn jemand den Wein [...] innerhalb von zwei Wochen nicht ausgibt, der soll gleich zu der Stunde [...] den **Strohwich** abnehmen und den Wein nicht ausschenken“] (ArchČ 20: 455; Beleg aus dem Jahr 1541, Prostějov), vgl. auch die Definition des Wortes *vích* im Wörterbuch von V. J. Rosa *Thesaurus linguae Bohemicae* aus dem Jahr 1672: „**Vích** – cokoliv, co se vyvěšuje na znamení prodeje nápoje, sena a jiných věcí“ [„**Strohwich** – alles, was zum Zeichen des Verkaufes eines Getränkes, des Heus und anderer Sachen ausgehängt wird“] (ESSČ). Die angeführten Bedeutungen sind auch in neutschechischen Wörterbüchern des 19. Jahrhunderts beinhaltet, vgl. z.B. Jungmann 5: 99: „**Vích** – Wisch, Büschel, Scheuerwisch, Strohwich; Bier- oder Weinkranz; Verkaufszeichen; Zeichen des Verbots, z.B. auf der Wiese zu weiden“, ähnlich auch Kott 4: 682. In der Gegenwartssprache bezeichnet *vích* allgemein ‘einen Strohwich’, älter und dialektal ist auch die Bedeutung ‘Halm-bündel – üblicherweise aus Stroh – welches zum Putzen, Anzünden usw. bestimmt ist’ (SSJČ 4: 84). Von der Verbreitung des Wortes *vích* mit der Bedeutung ‘Zeichen des Weinausschankes’ in der Vergangenheit zeugt u.a. die Tatsache, dass es auch in die Phraseologie eindrang, vgl. die älteren tschechischen Redewendungen *mít hlavu pod víchem* ‘betrunken sein’ (wtl. „Kopf unter dem Strohwich haben“), *bývá často pod víchem* ‘er ist oft betrunken’ (wtl. „Er ist oft unter dem Strohwich.“), *zmokl pod*

² Mit der semantischen Motivation des Letztgenannten – ‘Instrument zum Fischfang’ (belegt bei Klaret: *Bohemarius*: 931 und *Glossarius*: 2651), hat sich Václav Machek ausführlich beschäftigt. Der Fischerterminus bezieht sich hier auf eine altertümliche Art des Fischfangs, bei dem Erbsenstrohbündel verwendet wurde (s. Machek 1946: 78).

víchem ‘er betrank sich’ (wtl. „Er ist unter dem Strohwisch nassgeworden.“), *pilnější víchy než kostela* ‘er trinkt gerne’ (wtl. „fleißiger des Strohwisches als der Kirche“).³

Ein formales und semantisches Äquivalent des tschechischen Terminus *vích(a)* mit der Bedeutung ‘Zeichen des Ausschanks von Wein eigener Produktion’ ist im Slowakischen zu finden. Für diese Bedeutung wird im Slowakischen der Ausdruck *viecha* verwendet (dial. auch *vicha*, *vícha*, *viécha*, Nižnanský 2007: 209), welcher darüber hinaus eine übertragene metonymische Bedeutung ‘Weinausschank’ hat, d.h. ‘Räumlichkeit, Gebäude, wo Wein aus eigener Produktion verkauft wird’ (SSJ 5: 94). In der Vergangenheit wurde mithilfe des Wortes zudem ‘das Recht, Wein aus eigener Produktion zu verkaufen’ bezeichnet. Ähnlich dem tschechischen *vích(a)* bezieht sich auch das slowakische *viecha* auf ‘eine Stange, die ein Eintrittsverbot in den Weinberg vor der Lese signalisiert’ (TLK). Der älteste schriftliche Beleg des Wortes mit der Bedeutung ‘Zeichen des Wein- oder Bierausschanks’ im Slowakischen stammt aus dem 16. Jahrhundert aus Trenčín (HSSJ 6: 365). Neben den Bedeutungen aus dem Bereich des Weinbaus sind im Slowakischen auch andere Bedeutungen des Wortes bezeugt, vgl. z.B. ‘ein mit Bändchen geschmücktes und bei einigen Volkssitten getragenes Astbündel, Bäumlein’, ‘Stange, die Grenzen eines Grundstückes, z.B. Felder, signalisiert’ oder ‘Nebenwohnsitz, Heim, Unterschlupf, Wirtshaus’ (HSSJ 6: 365 f.; SSJ 5: 94).

Von anderen slawischen Sprachen sind dem Tschechischen und Slowakischen nahe stehende Bedeutungen im älteren Polnischen, Niedersorbischen, Ukrainischen und Slowenischen belegt. Vgl. ält. pol. *wiecha* ‘Zeichen des Wein- oder Bierausschanks’, z.B. im folgenden Beleg: „Wieniec na wino, **wiechę** na piwo, krzyż na miód wieszają“ [„Für Wein wird ein Kreuz, für Bier ein **Strohwisch**, für Honig ein Kreuz ausgehängt“] (Potocki,⁴ s. SJP 7: 556), metonymisch auch (ähnlich wie im Slowakischen) ‘Wirtshaus, d.h. Ort, wo Wein oder Bier ausgeschenkt wird’ (vgl. auch die Redewendungen „Z rana do kościoła, z południa do wiechy“ [„Morgens in die Kirche, mittags in die Kneipe“] und „Od wiechy do wiechy pije“ [„er trinkt von Kneipe zu Kneipe“], Linde 6: 283), ns. *wěks* ‘Bierkranz aus Stroh als Zeichen des Bierausschanks’ (in diesem Fall handelt es sich um einen Kontinuanten der usl. Form **věchtv*, die der gleichen etymologischen Familie wie das tsch. *vích(a)* angehört, s. Schuster-Šewc HEW 3: 1588), ält. ukr. *віха* ‘Zeichen des Bierausschanks’ (Žel. 1: 109) und sln. ält. und dial. *véha* ‘Wirtshauszeichen’ (Pleteresnik 2: 747).⁵

³ Jungmann 5: 99, die letzten beiden Beispiele führt bereits Rosa an.

⁴ Waclaw Potocki – polnischer Schriftsteller der Barockzeit des 17. Jahrhunderts.

⁵ Zum Vergleich kann außerdem die sln. Verbindung *vinotoč pod vejo* angeführt werden (SSKJ 5: 440; Horna 1940: 53), in welcher die Bedeutung ‘Zeichen des Weinausschanks’ das Wort *veja* ‘Ast, Zweig’ hat – eine Fortsetzung der usl. Form **věja* ‘Ast, Zweig’, die mit dem usl. **věcha* etymologisch zusammenhängt, vgl. dazu auch das verwandte usl. **věty*, Gen. **větove*, sowie das usl. dial. **větv* ‘Ast, Zweig’.

Auch in den oben erwähnten slawischen Sprachen handelt es sich nicht um die einzigen belegten Bedeutungen, vgl. z.B. pol. dial. *wiecha* ‘Zeichen des Verbotes, Gras zu sammeln, weil Klee abgemäht wurde’, ‘Stroh Bündel auf einem hohen Holzstiel’ (Karłowicz SGP 6: 106), ns. *wěks* ‘Strohwisch, Wisch’, vgl. auch os. *wěčč* dgl., *wěcha* ‘Hegewisch; Grenzzeichen’, ns. *wěcha* dgl. und ‘Wipfel der Maienstange’ (HsR: 342, Muka 2: 850, Schuster-Šewc HEW 3: 1588), ält. ukr. *šixá* ‘Einrichtung zum Fischfang’ (Žel. 1: 109) und sln. *věha* ‘wegstehendes Krautblatt, das einen Bestandteil des Krautkopfes bildet’, ält. auch ‘breitkrämpfiger Hut’ (Pleteršnik 2: 747). Hierher gehört vielleicht auch das sln. *věha* ‘Spundzapfen’ (Furlan in: Bezlj ESSJ 4: 290; Snoj 2003: 810⁶).

Alle bisher angeführten slawischen Ausdrücke kontinuierieren die urslawischen Formen **věcha* (Fem.) und **věchъ* (Mask.), deren Fortsetzungen auch in anderen, in diesem Beitrag bisher unerwähnten slawischen Sprachen belegt sind, in welchen sie sich üblicherweise auf diverse Arten von Zeichen beziehen, die Eintrittsverbote, Grundstücksgrenzen usw. markieren. Vgl. kasch. *véxa* (auch *véxc*) ‘Strohwisch auf einer Stange als Zeichen dafür, dass an einem gewissen Ort das Hüten, Hinübergehen oder Überfahren verboten ist’, ‘Haferbündel’, übertragen auch ‘Mädchen von hoher Gestalt’ (Sychna SGK 6: 129), bulg. dial. *večà* ‘Besen aus Stroh Bündel’ (BER 1: 138), russ. dial. *véxa*, *věxa*, *večá* ‘Rute, die auf einen Strohhaufen gelegt wird, damit er nicht vom Wind verbreitet wird’, ‘Strohrad mit einem Ästchen, welches beim Bierbrauen in den Bottich gelegt wird’ (übertragen auch ‘hoher Mann’) (SRNG 4: 208), ‘dünner umgehackter Baum oder sein oberer Teil, großer abgehackter Zweig’, ‘Pfahl, Zweig, Strohwisch, der ein Grundstück bzw. seine Grenze markiert’, ‘Umzäunung, Pfahlzaun’ (Psk. 3: 131, 139), *večá* ‘kleiner (üblicherweise nadeliger) Baum (oder Ästchen), der als Orientierungspunkt in die Erde (/ Eis) gesteckt wird oder am Wasser platziert ist’ (ArchObs 4: 25 f.), *véxa* ‘nicht großer Pfahl entlang eines Weges oder Feldes’, in der Verbindung *véxa ostóvaja* ‘Navigationszeichen, das zur Vorsicht mahnt’ (SRGKar 1: 187), wruss. *vxá* ‘Zeichen, das die Durchfahrt verbietet’, dial. ‘ein Bündel von Fichtenzweigen, welches zum Schornsteinkehren dient’, ‘an Wegen sich befindliche Stange aus Fichtenzweigen’ (ESBrM 2: 108, 334–335) usw.

Beim weiteren Etymologisieren wird das usl. **věchal*/**věchъ* meistens mit den Kontinuanten des germ. **wiska*- ‘Wisch’ verbunden, vgl. ahdt. *wisc*, dt. *Wisch*, anord. *visk* ‘Stroh- oder Rohrbündel’, aschw. *visk* ‘Besen’, bisweilen auch mit dem lit. *výstyti* ‘windeln, wickeln’ oder dem lat. *virga* ‘Rute’, und wird von der ie. Form **u̯ois-ā*/**u̯ois-o-* abgeleitet, welche der ie. Wurzel **ueiH-* ‘winden’ angehört (Vries 1962: 668; Schuster-Šewc HEW 3: 1588; Kluge–Seebold: 993; Vaan 2008: 682; ESJS 17: 1051).

Mithilfe der urslawischen Ausdrücke **věcha* und **věchъ* wurde dadurch ursprüngliche ‘etwas Eingewickelter, ein Wickel’ bezeichnet, üblicherweise ‘ein eingewickelter

⁶ Dieses Wort kann jedoch auch mit dem usl. **veti* ‘wehen’ zusammenhängen (Snoj 2003: 810).

Strohbüchel' (Machek ESJČ: 689). Im Zusammenhang mit der magischen Kraft, die der Wisch sukzessive gewonnen hat (s.o.), haben sich in den einzelnen slawischen Sprachen die Bedeutungen 'Zeichen des Eintrittsverbotes', 'Warnung' u.ä. stabilisiert, auf deren Basis in der weiteren Entwicklung die Bezeichnung eines Rechtszeichens entstanden ist. Auf diese Art kann auch die Herkunft des hier analysierten Terminus mit der Bedeutung 'Zeichen des Weinausschanks direkt vom Winzer' erklärt werden.

Das Schankrecht der Winzer hat seine Wurzeln bereits bei den Römern im Altertum, von welchen es in die Länder nördlich, westlich sowie östlich der Alpen gelangte. Eine weitere Blüte erlebte das Schankrecht zu Zeiten des Fränkischen Reiches während der Regierung Karl des Großen – aus dieser Zeit stammt u.a. eine Erwähnung über Weinschenken, die mit ausgehängten Kränzen bezeichnet werden, eine vermutlich von den Römern ererbte Tradition. Auf dem tschechischen Gebiet entwickelte sich der Weinausschank vor allem zu Zeiten von Karl IV., und zwar im Zusammenhang mit seinen gesetzlichen Regelungen zum tschechischen Weinbau (Horna 1940: 55–58). Freier Ausschank wurde in Presshäusern, Weinkellern, Hausfluren oder anderen Wohnräumen durchgeführt (Frolec 1974: 138); ein äußeres Zeichen des Weinverkaufes war ein Strohwisch oder ein Kranz aus Blumen oder Rebenlaub. Als Begründer des freien Weinverkaufes im modernen Sinne gilt in den Ländern der damaligen Habsburgermonarchie Kaiser Joseph II., der im Jahr 1784 die sog. Zirkularverordnung erlassen hat – ein kaiserliches Patent, welches das alte Schankrecht der Winzer bestätigte (Horna 1940: 64).

Von der Altertümlichkeit des Brauches, Wein frei auszuschenken, zeugen nicht nur die hier bereits erwähnten Belege aus den älteren Entwicklungsphasen des Tschechischen und anderen slawischen Sprachen, sondern auch parallele Ausdrücke in Sprachen, die ihnen geographisch nahe stehen. In der folgenden Übersicht sind äquivalente Termini inbegriffen, die in Weinbaugebieten in Österreich, Deutschland, im westlichen Ungarn und in Norditalien (an der Grenze zu Slowenien) verwendet werden. Die historischen sowie gegenwärtigen Weingebiete dieser Länder bilden zusammen mit den tschechischen, slowakischen und slowenischen Weinregionen ein Areal, das durch langjährige gemeinsame kulturelle und sprachliche Kontakte charakterisiert ist, die sich in dem betreffenden Fachwortschatz widerspiegeln. Deutsch spielte in diesem Raum und im Rahmen der gegebenen Profession seit dem Mittelalter – wie auch in anderen Bereichen der menschlichen Tätigkeit – die Rolle der Gebersprache, wie u.a. eine Reihe von Germanismen bezeugt, die teilweise bis in heutige Tage nicht nur in der tschechischen, sondern auch in der slowakischen, slowenischen und ungarischen Weinbau- und Winzerterminologie präsent sind.

Die Übersicht über die Parallelen zu dem tschechischen Terminus *vích(a)* wird aus diesem Grunde von deutschen Ausdrücken eingeleitet, die vor allem in dem *Wörterbuch der deutschen Winzersprache* recherchiert worden sind (hierbei handelt es sich um ein Projekt der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz).

Das Wörterbuch beinhaltet Weinbautermini, die nicht nur in Weinbaugebieten der heutigen deutschsprachigen Länder verwendet werden, sondern auch in den ehemaligen deutschen Sprachinseln u.a. auf dem tschechischen und slowakischen Gebiet in Gebrauch waren.

Mit den Kontinuanten der urslawischen Formen **věcha* bzw. **věchъ* ist formal sowie semantisch der deutsche dial. Terminus *Wisch* verwandt, der in den entsprechenden Bedeutungen ‘Erkennungszeichen für ein zeitweiliges Schankrecht’ bzw. ‘Kiefer mit Schleife als Erkennungszeichen für ein zeitweiliges Schankrecht’ in den Weinbaugebieten an der Mosel und in Unterfranken belegt ist. Zudem dokumentiert das WDW auch andere Fachbedeutungen des Wortes *Wisch*, z.B. ‘Zeichen, das den geschlossenen Weinberg kenntlich macht’ (Mosel, zitiert nach WDW), ‘Strohwich als Zeichen für den geschlossenen Weinberg’ (Schlesien – Polen, , zitiert nach WDW), sonach weitere Bedeutungen, die Parallelen im Tschechischen haben. In den älteren Entwicklungsphasen des Deutschen kam außerdem die Bedeutung ‘Bündel leicht zusammen gebundenen Strohes als ein Zeichen verbotener Wege, des freien Verkaufes auf dem Markt usw. ausgesteckt ist’ vor (Adelung 4: 1578, s. auch Grimm 30: 705).

Auf dem Gebiet Österreichs ist die üblichste Bezeichnung für einen freien Weinausschank der Ausdruck *Buschenschank*, auch *Buschenschenke* (Niederösterreich, Burgenland, Steiermark; außerhalb des heutigen Gebiets Österreichs ist das Wort – laut Angaben von WDW – ferner in Südtirol, Südmähren, Bratislava, Slowenien und Ungarn dokumentiert). Hierbei handelt es sich um ein Kompositum mit den Wortstämmen *Busch(en)* und *Schank*. Der Ausdruck *Busch(en)* – mit der primären Bedeutung ‘Strauch’ – hat wie das tschechische Wort *vich(a)* die Bedeutung ‘Erkennungszeichen für ein zeitweiliges Schankrecht’; in Südtirol z.B. ist ein solcher Busch aus einem grünen Buchsbaum, in der Steiermark aus einem Baum mit Bändern, anderswo aus Blumen gebildet (s. WDW). Belegt ist daneben eine metonymische Bedeutung des Wortes *Busch(en)* ‘Winzergehöft, in dem nur zeitweilig Wein ausgeschenkt werden darf’ (Südtirol) und darüber hinaus (ähnlich wie in Südmähren) die Bedeutung ‘Zeichen, das den geschlossenen Weinberg kenntlich macht’ (ebenfalls in Südtirol); vgl. auch die ältere Form *Busche* ‘Schenke, Wirtshaus, weil über der Tür ein Busch aufgehängt ist’ (Zingerle in Grimm 2: 559). Das deutsche Wort *Busch* (ahdt. *busc*, *bosc*, mhd. *busch*, *bosch(e)*) kontinuiert die protogermanische Form **buski-*, **buskōn* mit einer nicht eindeutigen Etymologie (s. Kluge–Seebold: 163). Im Zusammenhang mit dem österreichischen Ausdruck *Buschenschank* (welchem die Bezeichnung *Heuriger* konkurriert⁷), kann eine Aufschrift erwähnt werden, von der das Zeichen des Weinausschankes ergänzt wird (vor allem in Wien, im

⁷ Mit der Wortform *Heuriger* wurden ursprünglich nur die Lokale bezeichnet, in welchen der neue, junge Wein ausgeschenkt wird. Der Ausdruck geht auf das dt. *Heuriger* ‘junger Wein’ zurück, das vom Adjektiv *heurig* ‘diesjährig’ abgeleitet wurde.

Burgenland und in Niederösterreich). Diese lautet *ausgsteckt is*, eine Form des Verbs (dial. österreichisch) *ausstecken* ‘zum Zeichen, dass neuer Wein ausgeschenkt wird, einen Strauß, Kranz aus Zweigen o.Ä. über die Eingangstür des Gasthauses hängen’ (vgl. dazu auch das atsch. *viechy vystrkují*, tsch. ält. *vích je vystrčen* mit der gleichen Bedeutung, s.o.).

Im Deutschen werden außer den oben genannten Ausdrücken auch andere Namen für das Zeichen des Weinausschanks verwendet. Einer davon ist *Strauß* (vgl. *Straußwirtschaft* ‘Gaststätte, in der Wein ausgeschenkt wird’), der in dieser Bedeutung am Mittelrhein, an der Mosel, Nahe, weiters in der Pfalz sowie in Baden-Württemberg verwendet wird (das dt. *Strauß* – mhd. *gestriuze*, *striuzach*, *strüzach* ‘Buschwerk’, hängt etymologisch vermutlich mit dem Verb *strotzen* zusammen, s. Kluge–Seebold: 889), vgl. auch ält. luxemburgisch *Strauß* ‘Zweig über der Tür als Zeichen des Ausschanks’ (LWB 4: 292a). In Baden-Württemberg ist der Ausdruck *Besen* üblich (vgl. auch ält. *Besen* ‘Schankzeichen’, s. DRW 2: 133; es wird dann von einer *Besenswirtschaft* gesprochen) – eine Fortsetzung der westgermanischen Form **besmōn* (vgl. ahd. *bes(a)mo*, mhd. *bes(e)m(e)*), die der ie. Wurzel **b^hes-* ‘fegen, reinigen’ angehört (Kluge–Seebold: 114).

Äquivalente des analysierten Brauches und seiner Terminologie sind auch außerhalb des deutschen Sprachraumes belegt. In der Region Primorska in Slowenien werden Weinlokale, in welchen Wein direkt von den Winzern ausgeschenkt wird, dialektal als *osmica* bezeichnet (SSKJ 3: 453). Hierbei handelt es sich um eine Ableitung des Zahlwortes *ósem* ‘acht’, die von der Zahl der Tage motiviert wurde, während welcher früher Wein eigener Produktion ausgeschenkt werden durfte – nach einer Verordnung des Kaisers Joseph II. für dieses Gebiet. Das slowenische dial. *osmica* wurde auch ins Italienische übernommen, wo in der autonomen Region Friaul – Julisch Venetien an der Grenze zu Slowenien ähnliche Lokale als *osmizza* bezeichnet werden. Ein äußeres Zeichen des Weinausschanks ist in diesem Areal ein Zweiglein, das im Italienischen (venetisch) *frasca* benannt wird, wobei diese Bezeichnung auch ins Slowenische – als *fraska*, entlehnt wurde (Bezlaj ESSJ 1: 131, das italienische Wort wird mit dem lat. **vīrasca* ‘Zweig’ verbunden, M-L: 781).

Abschließend kann der Vollständigkeit halber ergänzt werden, dass in Ungarn – konkret in der Weinregion um Sopron und im Komitat Vas (Közseg, WDW), also in Gebieten, die an das österreichische Burgenland grenzen – das Zeichen, das den Weinausschank signalisiert, als *cégér* bezeichnet wird, was ein Lehnwort des frühhochneudeutschen *czeger* darstellt (dt. *Zeiger*, EWU 1: 160). Eine Parallele dazu ist auch im Deutschen zu finden, vgl. dt. dial. *Zeiger* ‘Zeichen des Weinausschanks’ (Tattendorf – Niederösterreich, WDW). In diesem Fall handelt es sich – im Unterschied zu den anderen analysierten Ausdrücken – um eine Bezeichnung, die durch Bedeutungsverengung der im Ungarischen heutzutage dominanten breiteren Bedeutung ‘Aushängeschild’ entstanden ist.

Alle angeführten Ausdrücke (mit Ausnahme des ungarischen) mit der Bedeutung ‘Zeichen des Weinausschanks’ verbindet eine identische bzw. nahe Benennungsmotivation. Dies ist in allen Fällen ‘ein Strohwisch, Stroh- oder Ästebündel’, ‘Reisig’, ‘Kranz aus Stroh oder Weinrebenblättern’ u.ä., mit einer ursprünglich magischen, später rechtlichen Gültigkeit. Beide historischen Funktionen des Strohwichses – auf der einen Seite als Signal eines Verbotes, einer Warnung usw., auf der anderen Seite als Zeichen des Weinausschanks – sind sehr gut in slawischen Sprachen, als auch im Deutschen belegt, was entsprechende semantische Parallelen beweisen. Dies betrifft in erster Linie den deutschen Terminus *Wisch*, dessen germanische Urform mit der urslawischen Ausgangsform des tschechischen Terminus *vích(a)* urverwandt ist und welcher neben dem Zeichen des Ausschanks in der Vergangenheit auch ein Zeichen des Eintrittsverbotes oder des freien Verkaufs bezeichnete. Die Bedeutung ‘Zeichen des Weinverkaufs direkt vom Winzer’ hängt mit dem historischen, im Mittelalter konstituierten Schankrecht zusammen, das seine Wurzeln vermutlich bereits bei den antiken Römern hat. Obwohl Joseph II. mit seiner Zirkularverordnung von 1784 üblicherweise als Begründer des direkten Weinverkaufs vom Winzer in den Ländern der ehemaligen Habsburgermonarchie betrachtet wird, beweist die durchgeführte historische und areale Analyse, dass der tschechische Terminus *vích(a)* ‘Zeichen des Weinausschanks’ sowie sein Denotat wesentlich älter sind und dass es unumgänglich ist, seine Entstehung und Entwicklung in einem breiteren arealen Kontext zu erforschen.

BIBLIOGRAFIE

- Adelung – Adelung Johann Ch., 1793–1801, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen*, Ausgabe 2. vermehrte und verbesserte, Bd. 1–4, Leipzig: Breitkopf und Härtel, <http://woerterbuchnetz.de/Adelung/> (Stand 29.04.2016).
- AktaBratr – Bidlo Jaroslav (Hrsg.), 1915–1923, *Akty Jednoty bratrské*, Bd. 1–2, Brno: Historická komise pri Matici moravské.
- ArchČ 20 – Kalousek Jozef (Hrsg.), 1902, *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích*, Bd. 20, Praha: Domestikální fond království Českého.
- ArchObs – Гецова Оксана Г., Нефедова Елена А. (Hrsg.), 1980–2018–, *Архангельский областной словарь*, Bd. 1–19–, Москва: Издательство Московского университета.
- BER – Георгиев Владимир, Дуриданов Иван, Рачева Мария, Тодоров Тодор, Димитрова-Тодорова Лиляна, Селимски Людвиг (Hrsg.), 1971–2017–, *Български етимологичен речник*, Bd. 1–8–, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Bezljaj ESSJ – Bezljaj France, 1976–2007, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Bd. 1–5, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

- DRW – Künßberg Eberhard von, Schröder Richard, Gönnerwein Otto, Weizsäcker Wilhelm, Blesken Hans, Dickel Günther, Speer Heino, Deutsch Andreas (Hrsg.), 1998[1932]–2013–, *Deutsches Rechtswörterbuch*, Bd. 1–13–, Weimar: Verlag Hermann Böhlau Nachfolger, <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige> (Stand 29.04.2016).
- ESBrM – Мартынаў Віктар У., Цыхун Генадзь А. (Hrsg.), 1978–2017–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Bd. 1–14–, Мінск: Навука і тэхніка
- ESJS – Havlová Eva, Erhart Adolf, Janyšková Ilona (Hrsg.), 1989–2018–, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Bd. 1–19–, Praha–Brno: Academia, Tribun EU.
- ESSČ – *Elektronický slovník staré češtiny*, <http://vokabular.ujc.cas.cz> (Stand 29.04.2016).
- EWU – Benkő Loránd (Hrsg.), 1993–1997, *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Bd. 1–6, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Frolec Václav, 1974, *Tradiční vinařství na Moravě*, Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Grimm – Grimm Jacob, Grimm Wilhelm, 1854–1861, *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, T. 1–32, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (Stand 29.04.2016).
- Hladký Miloslav, 2008, *Jak se v Kounicích pěstovalo, dělalo a pilo víno ve čtyřicátých letech dvacátého století*, in: *Historie kounického vinohradnictví a vinařství*, Hrsg. Stanislav Liškutín, Dolní Kounice: Město Dolní Kounice, S. 54–55.
- Horna Richard, 1940, *Výčepnické právo vinařů*, in: *Miscellanea historico-iuridica: Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDra Jana Kaprasa, řádného profesora Karlovy university, jeho přáteli a žáci*, Hrsg. Václav Vaněček, Praha: Universita Karlova, S. 52–67.
- HsR – Trofimowicz Konstantin K., 1974, *Hornjoserbsko-ruski słownik / Верхнелужицко-русский словарь*, Hrsg. Frido Michalk, Pawoł Völkel, Budyšin–Moskwa: Domowina, Русский язык.
- HSSJ – Majtán Milan (Hrsg.), 1991–2008, *Historický slovník slovenského jazyka*, Bd. 1–7, Bratislava: Veda.
- Jungmann – Jungmann Josef, 1834–1839, *Slovník česko-německý*, Bd. 1–5, Praha: Knihtiskárna Josefa Koláře.
- Karłowicz SGP – Karłowicz Jan, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, Bd. 1–6, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kluge–Seebold – Kluge Friedrich, 2002, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Auflage 24., bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin – New York: de Gruyter.
- Kott – Kott František Štěpán, 1878–1893, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, Bd. 1–7, Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka.
- Linde – Linde Samuel Bogumił, 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, Bd. 1–6, Warszawa: Zawadzki i Węcki.
- LK – Brouček Stanislav, Jeřábek Richard (Hrsg.), 2007, *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, Bd. 1–3, Praha: Mladá fronta.
- LWB – *Luxemburger Wörterbuch*, 1950–1977, Bd. 1–5, Luxemburg: P. Linden, http://engelmann.uni.lu:8080/portal/WBB2009/LWB/wbgui_py?lemid=HA00001 (Stand 29.04.2016).
- Machek ESJČ – Machek Václav, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia.

- Machek Václav, 1946, *Príspevky k výkladu Klaretových slov*, „Listy filologické“, Ausgabe 70., S. 75–79.
- M-L – Meyer-Lübke Wilhelm, 1935, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: C. Winter.
- Muka – Muka Arnošt [Mucke Ernst = Мука Эрнст], 1911–1928, *Słownik dolnoserbskeje řečy a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Словарь ниже-лужицкого языка и его наречий*, sv. 1–3, Petrohrad–Praha: Ruská akademie věd, Česká akademie věd a umění.
- Nižnanský Jozef R., 2007, *Fašiangové vinaria (Príspevky J. R. Nižnanského do časopisu Výživa a zdravie, 1984, 29/1)*, in: *Tradícia v slove, slovo v tradícii. Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský*, Hrsg. Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana, Bratislava: Veda, S. 207–210.
- Pleteršnik – Maks Pleteršnik, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar*, Bd. 1–2, Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- PSJČ – Hujer Oldřich, Smetánka Emil, Weingart Miloš, Havránek Bohuslav (Hrsg.), 1935–1957, *Příruční slovník jazyka českého*, Bd. 1–8, Praha: Československá akademie věd u.a.
- Psk. – Лутовнинова Ирина С., Ивашко Людмила А., Тарасова Марина А. u.a. (Hrsg.), *Псковский областной словарь с историческими данными*, 1967–2017–, Bd. 1–27–, [Ленинград=]Санкт-Петербург: Издательство Ленинградского (Санкт-Петербургского) университета.
- Schuster-Šewc HEW – Schuster-Šewc Heinz, 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bd. 1–5, Bautzen: Domowina Verlag.
- SJP – Karłowicz Jan, Kryński Adam A., Niedźwiedzki Władysław (Hrsg.), 1904–1927, *Słownik języka polskiego*, Bd. 1–8, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Snoj Marko, 2003, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SRGKar – Герд Александр С. (Hrsg.), 1994–2005, *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*, Bd. 1–6, Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургск. ун-та.
- SRNG – Филин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (Hrsg.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, Bd. 1–51–, Москва – [Ленинград=]Санкт-Петербург: Наука.
- SSJ – Peciar Štefan (Hrsg.), 1959–1968, *Slovník slovenského jazyka*, Bd. 1–6, Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SSJČ – Havránek Bohuslav (Hrsg.), 1960–1971, *Slovník spisovného jazyka českého*, Bd. 1–4, Praha: Československá akademie věd.
- SSKJ – Bajec Anton u.a. (Hrsg.), 1970–1991, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Bd. 1–5, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti i umetnosti, Inštitut za slovenski jezik.
- StĚE – *Kartotéka excerptce ze staročeských textů*, <http://bara.ujc.cas.cz> (Stand 29.04.2016).
- Sychta SGK – Sychta Bernard, 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, Bd. 1–7, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- TLK – *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*, <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/> (Stand 29.04.2016).
- Vaan Michiel de, 2008, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden–Boston: Brill.

Vries Jan de, 1962, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden: Brill.

WDW – *Wörterbuch der deutschen Winzersprache*, <http://www.winzersprache.de> (Stand 29.04.2016).

Winter Zikmund, 1890, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*, Bd. 1, Praha: Maticе česká.

Žel. – Желеховский Евгений И., 1886, *Малоруско-німецький словар / Ruthenisch-deutsches Wörterbuch*, Bd. 1–2, Львів: НТШ.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Adelung, Johann Ch. (1793–1801). *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen* (2nd Rev. ed., Vols. 1–4) [Adelung]. Leipzig: Breitkopf und Härtel. Retrieved, April 29, 2016, from <http://woerterbuchnetz.de/Adelung/>

Bajec, Anton (Ed.). (1970–1991). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Vols. 1–5) [SSKJ]. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik

Benkő, Loránd (Ed.). (1993–1997). *Etymologisches Wörterbuch des ungarischen* (Vols. 1–6) [EWU]. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bezljaj, France. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–5) [Bezljaj ESSJ]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Bidlo, Jaroslav (Ed.). (1915–1923). *Akty Jednoty bratrské* (Vols. 1–2) [AktaBratr]. Brno: Historická komise při Matici moravské.

Brouček, Stanislav, & Jeřábek, Richard (Eds.). (2007). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Vols. 1–3) [LK]. Praha: Mladá fronta.

Elektronický slovník staré češtiny [ESSČ]. (n.d.). Retrieved, April 29, 2016, from <http://vokabular.ujc.cas.cz>

Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.

Frolec, Václav. (1974). *Tradiční vinařství na Moravě*. Brno: Universita J. E. Purkyně.

Georgiev, Vladimir, Duridanov, Ivan, Racheva, Mariia, Todorov, Todor, Dimitrova-Todorova, Liliana, & Selimski, Liudvig (Eds.). (1971–2017). *Bŭlgarski etimologičen rečnik* (Vols. 1–8) [BER]. Sofiia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.

Gerd, Aleksandr S. (Ed.). (1994–2005). *Slovar' russkikh govorov Karelii i sopredel'nykh oblastei* (Vols. 1–6) [SRGKar]. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterburgsk. un-ta.

Getsova, Oksana G., & Nefedova, Elena A. (Eds.). (1980–2018). *Arkhangel'skiĭ oblastnoi slovar'* (Vols. 1–19) [ArchObs]. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.

Grimm, Jacob, & Grimm, Wilhelm. (1854–1861). *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm* (Vols. 1–32) [Grimm]. Leipzig: Verlag von S. Hirzel. Retrieved, April 29, 2016, from <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>

- Havlová Eva, Erhart, Adolf, & Janyšková, Ilona (Eds.). (1989–2018). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Vols. 1–19) [ESJS]. Praha: Academia.
- Havránek, Bohuslav (Ed.). (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého* (Vols. 1–4) [SSJČ]. Praha: Nakl. Československé akademie věd.
- Hladký, Miloslav. (2008). Jak se v Kounicích pěstovalo, dělalo a pilo víno ve čtyřicátých letech dvacátého století. In Stanislav Liškutín (Ed.), *Historie kounického vinohradnictví a vinařství* (pp. 54–55). Dolní Kounice: Město Dolní Kounice.
- Horna, Richard. (1940). Výčepnické právo vinařů. Václav Vaněček (Ed.), *Miscellanea historico-iuridica: Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDra Jana Kaprasa, řádného profesora Karlovy university, jeho přáteli a žáky* (pp. 52–67). Praha: Universita Karlova.
- Hujer, Oldřich, Smetánka, Emil, Weingart, Miloš, & Havránek, Bohuslav (Eds.). (1935–1957). *Příruční slovník jazyka českého* (Vols. 1–8) [PSJČ]. Praha: Československá akademie věd.
- Jungmann, Josef. (1834–1839). *Slovník česko-německý* (Vols. 1–5) [Jungmann]. Praha: Knih-tiskárna Josefa Koláře.
- Kalousek, Jozef (Ed.). (1902). *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích* (Vol. 20) [ArchČ 20]. Praha: Domestikální fond Království českého.
- Karłowicz, Jan. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (Vols. 1–6) [Karłowicz SGP]. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Karłowicz, Jan, Kryński, Adam A., & Niedźwiedzki Władysław (Eds.). (1904–1927). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–8) [SJP]. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kartotéka excerptce ze staročeských textů* [StčE]. (n.d.). Retrieved, April 29, 2016, from <http://bara.ujc.cas.cz>
- Kluge, Friedrich. (2002). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Elmar Seebold, Ed.) [Kluge–Seebold]. Berlin: de Gruyter.
- Kott, František Štěpán. (1878–1893). *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* (Vols. 1–7) [Kott]. Praha: Knih-tiskárna Františka Šimáčka.
- Künßberg, Eberhard von, Schröder, Richard, Gönnerwein, Otto, Weizsäcker, Wilhelm, Blesken, Hans, Dickel, Günther, Speer, Heino, & Deutsch, Andreas (Eds.). (1998/1932–2013). *Deutsches Rechtswörterbuch* (Vols. 1–13) [DRW]. Weimar: Verlag Hermann Böhlau Nachfolger. Retrieved, April 29, 2016, from <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige>
- Linde, Samuel Bogumił. (1807–1814). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–6) [Linde]. Warszawa: Zawadzki i Węcki.
- Lutovinova, Irina S., Ivashko, Liudmila A., & Tarasova, Marina A. (Eds.). (1967–2017). *Pskovskii oblastnoi slovar' s istoricheskimi dannymi* (Vols. 1–27) [Psk.]. Leningrad/Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Leningradskogo (Sankt-Peterburgskogo) universiteta.
- Luxemburger Wörterbuch* (Vols. 1–5). [LWB]. (1950–1977). Luxembourg: P. Linden. Retrieved, April 29, 2016, from http://engelmann.uni.lu:8080/portal/WBB2009/LWB/wbgui_py?lemid=HA00001
- Machek, Václav. (1946). Příspěvky k výkladu Klaretových slov. *Listy filologické*, 70, 75–79.

- Machek, Václav. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého* [Machek ESJČ]. Praha: Academia.
- Majtán, Milan (Ed.). (1991–2008). *Historický slovník slovenského jazyka* (Vols. 1–7) [HSSJ]. Bratislava: Veda.
- Martynaŭ, Viktor U., & TSykhun, Henad' A. (Eds.). (1978–2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Vols. 1–14) [ĖSBrM]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Meyer-Lübke, Wilhelm. (1935). *Romanisches etymologisches Wörterbuch* [M–L]. Heidelberg: C. Winter.
- Muka, Arnošt [Mucke Ernst = Muka Ėrnst]. (1911–1928). *Słownik dolnosersbskeje rĕcy a jeje narĕcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte / Slovar' nizhne-luzhitskogo iazyka i ego narechij* (Vols. 1–3) [Muka]. Petrohrad: Ruská akademie věd; Praha: Česká akademie věd a umění.
- Nižnanský, Jozef R. (2007). Fašiangové vinaria (Príspevky J. R. Nižnanského do časopisu *Výživa a zdravie*, 1984, 29/1). In Lubica Dvornická & Miloslav Smatana (Eds.), *Trádia v slove, slovo v tradícii: Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský* (pp. 207–210). Bratislava: Veda.
- Peciar, Štefan (Ed.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka* (Vols. 1–6) [SSJ]. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Pleteršnik, Maks. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* (Vols. 1–2) [Pleteršnik]. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Schuster-Šewc, Heinz. (1978–1996). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* (Vols. 1–5) [Schuster-Šewc HEW]. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Snoj, Marko. (2003). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Sychta, Bernard. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vols. 1–7) [Sychta SGK]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom* [TLK]. (n.d.). Retrieved, April 29, 2016, from <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>
- Trofimowič, Konstantin K. (1974). *Hornjoserbsko-ruski słownik / Verkhneluzhitsko-russkij slovar'* (Frido Michałk & Pawoł Völkel, Eds.) [HsR]. Budyšin: Domowina.
- Vaan, Michiel de. (2008). *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Leiden–Boston: Brill.
- Vries, Jan de. (1962). *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Winter, Zikmund. (1890). *Kulturní obraz českých měst: Život veřejný v XV. a XVI. věku* (Vol. 1). Praha: Maticе česká.
- Wörterbuch der deutschen Winzersprache* [WDW]. (n.d.). Retrieved, April 29, 2016, from <http://www.winzersprache.de>
- ZHelekhovskij, Evhenij I. (1886). *Malorusko-nimetskyj slovar / Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* (Vols. 1–2) [Žel.]. L'viv: NTSH.

On the Origins of the Czech Wine Term *vích(a)* in an Areal Context

This article focuses on an etymological analysis of the Czech term *vích(a)* with the meaning ‘sheaf of straw/small (pine) branches, etc. traditionally hanged out in front of wine cellars which denotes the first-hand sale of wine, direct from the winemaker’. Found already in Old Czech texts, the term is revived today in the sphere of wine law in the syntagma (*prodej*) *pod víchem/víchou*. The Czech word *vích(a)* is derived from the Proto-Slavic **věcha/*věchъ*, documented in other Slavic languages with the meaning ‘an archaic law sign’. The development of the Czech wine term is analysed in areal context and is compared with the development of analogical terms in the neighbouring languages: cf. for example the Slovak *vičha*, German *Busch(en)*, *Strauß*, *Besen*, Hungarian *céger* or Italian *frasca*, from which the Slovenian *fresca* is derived.

Keywords: viticultural terminology, etymology, areal linguistics, Proto-Slavic **věcha/*věchъ*.

Schlüsselwörter: Weinbauterminologie, Etymologie, Areallinguistik, usl. **věcha/*věchъ*.

Генадзь А. Цыхун
Інстытут мовазнаўства НАНБ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7075-3994>
henadz.cychun@gmail.com

ЭТЫМАЛАГІЗАЦЫЯ ГАПАКСАЎ У СЛОЎНІКАХ СЛАВЯНСКІХ МОЎ

Даследаванне гапаксаў, нягледзячы на значнае пашырэнне семантыкі першаснага тэрміна, які цяпер разглядаецца як ўласцівы лінгвістычнаму слэнгу (ASCS: 281) і распаўсюджваецца на «цёмныя» рэдкія словы ў помніках і дыялектах, мае важнае значэнне для этымалогіі, нават з улікам той рызыкі, на якую ідзе даследчык, што можа трапіць на фіктыўны моўны аб'ект пры этымалагізацыі. Загадкаваць паходжання моўных унікамаў дае яму свабоду прапаноўваць розныя рашэнні, не скаваную фармальнай блізкасцю ці аналагічным развіццём роднасных слоў. Асабліва каштоўнасць патэнцыяльных рэліктаў звязана з нераўнамерным развіццём лексічнай сістэмы, што пры этымалагізацыі дае магчымасць узнавіць страчаныя фрагменты (Варбот 2012: 192). Часам нават дае падставы сцвярджаць пра перавагу індывідуалізаванага падыходу да слоўнага матэрыялу ў процілегласць тыповым і заканамерным рашэнням: «Absolutyzowanie regularności i ciągłości w języku, unikanie analiz zjawisk przypadkowych i jednostkowych jest spojrzeniem tylko jednostkowym, sam bowiem język dostarcza argumentów przemawiającym za tym, że nieregularność jest weń wpisana» (Sobotka 2015: 284). Аднак пры гэтым узнікае небяспека, што этымалогія можа страціць свой навуковы характар і наблізіцца да таго, што звычайна называюць народнай этымалогіяй.

Праблемы гапаксаў з асаблівай вастрынёй паўстала перад складальнікамі новых этымалагічных слоўнікаў асобных славянскіх моў у сувязі з фарміраваннем рээстра загаловачных слоў. Для гэтых слоўнікаў характэрна максімальна поўнае іх прадстаўленне ў выглядзе самастойных артыкулаў, за выключэннем «празрыстых» дэрыватаў і новых запазычанняў, месца якіх не ў этымалагічных, а ў словаўтваральных слоўніках ці ў слоўніках новых слоў. Хаця мяжа паміж імі і словамі, «вартымі» быць аб'ектамі этымалагізацыі застаецца пlynнай. У якасці такіх аб'ектаў, у адрозненне ад т. зв. гнездавога падыходу, разглядаюцца таксама амонімы, нават у тым выпадку, калі яны маюць агульны этымон. Для *Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы* гэта тэндэнцыя праявілася ўжо ў першых тамах і знайшла выражэнне ў феномене “дзесяці баб” – іранічнай

назве амонімаў ад *баба*₁ да *баба*₁₀, якія разглядаліся ў асобных артыкулах першага тома (ЭБСМ 1: 245–247). У новым *Русском этимологическом словаре* Александра Анікіна такіх “баб” ужо адзінаццаць (Анікін РЭС 2: 23–30).

Аднак пры такім падыходзе ўзнікаюць свае праблемы, пра якія ўжо шмат пісалася ў спецыяльных публікацыях. Этымалагічны слоўнік асобнай славянскай мовы можа ператварыцца ў калекцыю («звалку») гапаксаў і квазігапаксаў, асабліва калі ўлічыць ужо выяўленую ў кожнай славянскай мове вялізную колькасць «штучных» слоў ці т. зв. лексікаграфічных фантамаў, пра якія існуе ўжо багатая літаратура, можна ўказаць, напрыклад, на шэраг публікацый Анатоля Жураўлёва, прысвечаных выяўленню дзясяткаў памылковых фіксацый народнай лексікі ў *Словаре русских народных говоров* (Журавлев 2014 з пералікам папярэдніх публікацый на гэтую тэму). З’явіліся спецыяльныя публікацыі, дзе прапануецца тэорыя распазнавання памылковых запісаў (Шаповал 2010). Такія праблемы існуюць не толькі ў рускай мове, але і ў іншых славянскіх мовах, а таксама ў розных сферах фіксацыі моўных матэрыялаў. У адносінах да анамастычнай лексікі Валерый Васільеў сцвярджае: «Некоторые фантомы имеют многовековую письменную традицию в разных источниках, благодаря чему сами обрастают новыми произведенными от них вариантами и становятся, поэтому, весьма авторитетными для современных исследователей» (Васильев 2013: 42). Несумненна, што аўтары новых этымалагічных слоўнікаў вымушаны рэагаваць на засілле такога тыпу ўтварэнняў, прысвячаючы ім пэўную частку аб’ёму слоўнікаў, а тым самым этымалогія ператвараецца ў часткова «фантомную» навуку. Якое ж выйсце з такой сітуацыі?

У бостанскім штогодніку «Palaeoslavica» за 2013 год яго выдавец Аляксандр Страхаў апублікаваў артыкул, дзе паказвае, як на падставе ўжытага ў анекдатычным сюжэце параўнання сярпа з чарвяком апошняму слову ў слоўніку Даля было прыпісана значэнне ‘серп’ і лексема *čьrvъ з такім значэннем была ўключана ў праславянскі фонд (Страхов 2013), трапіўшы ў такое саліднае выданне як *Этимологический словарь славянских языков* (ЭССЯ 4: 171). Фактычна ў гэтым сюжэце, заснаваным на параўнанні, мы маем справу з тым, што на Палессі называюць *смехаўем*, а ў Польшчы *koszałki-opalki* – жанрам вусных апавяданняў, у якіх высмейваецца ў выглядзе анекдота прыпісаная жыхарам суседніх сёл разумовая непаўнавартасць, што грунтуецца «na absurdalnym łączeniu nie dających się łączyć rzeczy i zdarzeń, co daje efekt komizmu i służy „kulturze śmiechu”» (Bartmiński 2016: 29). Маючы на ўвазе апісаны выпадак, Аляксандр Страхаў прыходзіць да наступных рэкамендацый: «Хотелось бы надеяться, что когда-нибудь специалисты по истории языка станут серьезнее относиться к источникам изучаемых (и этимологизируемых) ими слов, и для начала – во избежание ненужных сомнительных открытий – вовсе выбросят

гапаксы из своих словников и голов» (Страхов 2013: 290). Нам падаецца, што такое радыкальнае вырашэнне праблемы гапаксаў для славянскай этымалогіі з'яўляецца непрымальным. Адкінуўшы ўбок вялікую колькасць моўных фактаў, мы абмяжоўваем мажлівасці славянскай этымалогіі рашыць некаторыя праблемы паходжання слоў, асабліва тых, якія звязаны з нерэгулярным фармальным і семантычным развіццём, у прыватнасці – з праблемай атракцыі, пад якой у лінгвістыцы разумеюць змену формы слова пад уплывам іншага слова і адпаведнай семантыкі, часцей за ўсё у фразеалагізаваных выразях (ASCS: 79). Ніжэй мы спрабуем паказаць, што ў некаторых выпадках гапаксы з'яўляюцца адзіным ключом для разгадкі паходжання асобных, шырока распаўсюджаных слоў, часам з прысутнай у слоўніках усталяванай этымалогіяй.

Адзін з такіх выпадкаў звязаны з паходжаннем шырока вядомага на тэрыторыі былога СССР прастамоўнага слова *бадун* 'пахмелле', што часцей за ўсё выступае ў спалучэнні з *бадуна* – пра адчуванне чалавека пасля перапою: *не ўцяміш з бадуна стараны* (Галубовіч 1997). Гэты выраз ужываны звычайна ў моладзевым асяроддзі, пераважна гарадскім, часцей за ўсё рускамоўным, стаў вядомым у Расіі, Украіне і Беларусі адносна нядаўна і можа лічыцца тыповым «саветызмам». І як такі прыцягнуў увагу даследчыкаў з замежжа (Leschber 2000: 218 з літаратурай), не гаворачы ўжо пра шматлікія фіксацыі ў слоўніках жаргонных слоў і выказаў, дзе робяцца спробы яго этымалагізацыі. Найбольш займаўся высвятленнем паходжання гэтага слова ў спецыфічным значэнні былы прафесар Данецкага ўніверсітэта Яўген Оцін, паводле якога гэта нармальнае ўтварэнне ад рускага дзеяслова *бодать* 'калоць рагамі', вытворнага *бодаться*, а дакладней – пераасэнсаванне назоўніка *бодун* 'бадлівая жывёліна' (Отин, Борисова 2005: 198). Этымалогія падмацоўваецца вобразным апісаннем: «Набычившийся, с трудом удерживающий голову, падающую на грудь, опьяневший человек всем своим видом напоминает агрессивное животное с рогами» (Отин 2005: 42–45). Цікава аднак, што слова з такім вобразным значэннем, шырока вядомае на прасторах Расіі, у рускіх дыялектах, акрамя жартоўнай назвы чалавека з няцвёрдай хадой (СРНГ 3: 58), не засведчана, што Оцін тлумачыць выпадковасцю:

Хотя в диалектах, судя по материалам СРНГ, слово *бодун* со значением 'пьяный человек' не отмечено, но значение 'человек с неустойчивой, нетвёрдой походкой' достаточно определённо характеризует и пьяного. Это позволяет высказать предположение, что данное слово со значением 'человек в состоянии опьянения' в народных говорах было, но не попало в полевые записи «не встретившихся» с ним диалектологов (Отин 2006: 358).

Незалежна ад гэтага аўтары шэрагу этымалагічных слоўнікаў пагаджаюцца з такой этымалогіяй (Orel RED 1: 116; Аникин РЭС 3: 310) і разглядаюць як

нармальнае семантычнае развіццё ў рамках праславянскага **bosti* ‘калоць’ (ЭССЯ 2: 222), параўн.: *Наши вол бадлівы, заўсёды з другімі валамі бадзеца, дак мы яго бадуном завём* (Ластоўскі 1924: 36). Адзначана таксама як магилёўскае экспрэсіўнае ўтварэнне, дзе побач з мсціслаўскім ‘бадлівы бык, бычок’ сустракаецца і касцюковіцкае са значэннем ‘чмель’ (ЖС: 25, 95; ЛАБНГ 1: 128). Праўда, Аляксандр Анікін у сваім этымалагічным слоўніку ставіць пад сумнеў праславянскі характар рэканструяванага на абмежаваным матэрыяле зыходнага назоўніка. Аднак занадта вобразнае («паэтычнае») тлумачэнне паходжання саветызма *бадун*, нягледзячы на тое, што мы дапускаем нерэгулярнае развіццё яго семантыкі, прымушае разгледзець і іншыя, на наш погляд, больш рэальныя шляхі яго фарміравання, у прыватнасці на базе рэдкага дыялектызма (гапакса?) *вадун* са значэннем ‘раптоўнае галавакружэнне’, і што асабліва важна, ‘міфалагічная істота, якая ў лесе перашкаджае знайсці дарогу дахаты’ (Карпенчанка 2006: 6) з зусім, здаецца, празрыстай этымалогіяй, параўн.: *Каб цябе вадун вадзіў* (Юрчанка 1988: 242). Слова разглядалася ў *Этымалагічным слоўніку беларускай мовы*, дзе прыводзіцца і выраз *вадун водзіць з голаду* (ЭСБМ 2: 20), які можна разглядаць як паралельны выразу з *бадуна* ‘з пахмелля’. Дыялектнае *вады* ‘нейкія чэрці’ ў выразе *вады водзяць* зафіксавана ў вядомым *Краёвым слоўніку Ўсходняй Магілёўшчыны* Івана Бялькевіча, асабліва ў выразе *каб цябе вад вадзіў* (Бялькевіч 1970: 102), што можа разглядацца як своеасабліва *figura etymologica* і сведчыць пра старажытнасць рэгіяналізма, лакалізаванага на ўсходзе Беларусі. Зрэшты, нельга выключыць і таго, што названыя формы ўзыходзяць да праславянскага **vaditi* ‘шкодзіць, перашкаджаць’, адкуль *вада* ‘школа, недахоп, загана’, другаясна збліжанае ў беларускай мове на базе аканя з *вадзіць* (<**voditi*, параўн. літоўскае дыял. *vadyti* ‘весці, праводзіць’, латышкае *vadīt* ‘тое ж’). Шляхі «абнаўлення» формы і семантыкі архаічнага гапакса і яго далейшага распаўсюджвання на шырокай тэрыторыі былі, відаць, звязаны з індустрыялізацыяй у СССР. Для Ўсходу Беларусі бліжэйшым індустрыяльным цэнтрам быў Данбас (шахты) і іншыя прамысловыя зоны, дзе і магла адбыцца на вобразнай аснове адаптацыя архаізма, «падтрыманая» ў тым ліку і шырокай алкагалізацыяй працоўных мас. Збліжэнне *вадун* – *бадун* заснавана на яркай вобразнасці і экспрэсіі, уласцівай апошняму слову, а другасны характар асацыяцый новаўтварэння з дзеяслоўным канцэптам ‘вадзіць’ пацвярджаецца аргатызмам *бычыць*, прадстаўленым у беларускіх умоўных мовах. З фармальнага боку не было перашкоды такому збліжэнню, бо варыянтнасць пачатковых *б/в* добра засведчаная ў беларускіх сацыялектах (Лукашанец 1999: 133, 151). Тлумачэнне паходжання названай пары слоў праз пераходную стадыю прыставачных дзеясловаў з **ob-/o-*, як гэта робіцца для падобных выпадкаў (Лома 2000; Толстая 2017), немагчыма па семантычных і фармальных прычынах. У працэсе атракцыі адбываецца дыфузія семантыкі абодвух

слоў, у выніку якой не выключаны семантычныя інавацыі, у прыватнасці – спецыялізацыя значэння ‘стан пасля выпіўкі’, які характарызуецца няпэўнымі рухамі і ўнутраным дыскамфортам. У гэтай сувязі магчыма актуалізацыя семантычных змен і на базе фармальнага падабенства *шмель* – *хмель*. Такім чынам, прапанаванае выкарыстанне гапаксаў для тлумачэння паходжання «новых» слоў можа прыадкрыць завесу над іх з’яўленнем, а, магчыма, і над лакалізацыяй першаснага арэала і шляхоў распаўсюджвання. Нешта падобнае мы назіралі на прыкладзе лакальнага балцкага запазычання *грыжына* ‘бручка’, якое паступова аддаляючыся ад першаснага «ачага» запазычання, пад уплывам народнай этымалогіі і атракцыі ператвараецца ў шырока вядомыя назвы з каранем *рыж-* (звязваецца з колерам клубня) або *грыз-* (ад *грызці*), што добра бачна пры іх праекцыі на лінгвагеаграфічных картах (Волкава 2015).

БІБЛІЯГРАФІЯ

- Анікін РЭС – Аникин Александр Е., 2007–2019–, *Русский этимологический словарь*, вып. 1–13–, Москва: Рукописные памятники Древней Руси.
- Бялькевіч Іван К., 1970, *Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны*, рэд. Мікалай В. Бірыла, Аляксандар А. Крывіцкі, Мінск: Навука і тэхніка.
- Варбот Жанна Ж., 2012, *Исследования по русской и славянской этимологии*, Москва: Нестор-История.
- Васильев Валерий Л., 2013, *Названия-фантомы, рожденные письменностью*, у: *Студії з ономастики та этымалогіі*, рэд. Ольга П. Карпенко, Віктор П. Шульгач, Київ: Видавництво «Кий», с. 35–45.
- Волкава Яўгенія В., 2015, *Пераасэнсаванне запазычанняў у беларускіх гаворках: праблемы этымалагізацыі*, у: *Научные чтения, посвященные В. В. Мартынову. Сборник научных трудов*, т. 2, рэд. Геннадий А. Цыхун, Александр Н. Гордей і др., Мінск: Навука і тэхніка, с. 111–114.
- Галубовіч Леанід, 1997, *Беларускае пахмельле*, «Наша Ніва», 29 верасня, с. 21.
- ЖС – Кунцэвіч Любоў П., Крывіцкі Аляксандар А. (рэд.), 1999, *Жывёльны свет. Тэматычны слоўнік*, Мінск: Беларуская навука.
- Журавлев Анатолий Ф., 2014, *Лексикографические фантомы. 8. СРНГ, «П»*, у: *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова*, вып. 3, *Диалектология*, ред. Александр М. Молдован, Леонид Л. Касаткин, Москва: ИРЯ РАН, с. 168–187.
- Карпенчанка Міхась А., 2006, *Дыялектны слоўнік жыхароў вёскі Болін Краснапольскага раёна*, «Краязнаўчая газета», № 28, с. 6.
- ЛАБНГ – Бірыла Мікалай В., Мацкевіч Юзэфа Ф. (рэд.), 1993–1998, *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак*, т. 1–5, Мінск: Фонд фундаментальных даследаванняў Рэспублікі Беларусь.

- Ластоўскі Вацлаў, 1924, *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, Коўна: Друкарня А. Бака.
- Лома Александар, 2000, *Перинтеграција об -> б- као етимолошки проблем*, «Јужнословенски филолог», т. 56, № 1–2, с. 601–623.
- Лукашанец Алена Г., 1999, *Беларускія сацыялекты XIX стагоддзя. Вопыт тыпалагічнага апісання*, Мінск: Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Беларускі рэспубліканскі фонд фундаментальных даследаванняў.
- Отин Евгений С., 2005, *«Все менты – мои кенты...»*, Москва: Элпис.
- Отин Евгений С., 2006, *Из историко-этимологического словаря жаргонных слов и выражений*, у: *Слово в словаре и дискурсе. Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера*, рэд. Александр К. Бирих, Татьяна В. Володина, Москва: Элпис, с. 358–365.
- Отин Евгений С., Борисова Людмила П., 2005, *Из материалов к историко-этимологическому словарю жаргонных слов и выражений* (амбал, асей, бухарин, лабуда, лахудра, пацан, за бугром, с бодуна), у: *Студії з ономастики та етимології*, рэд. Віктор П. Шультгач, Київ: НАН України, Інститут української мови, с. 196–213.
- СРНГ – Филлин Федот П., Сороколетов Федор П., Мызников Сергей А. (рэд.), 1965–2019–, *Словарь русских народных говоров*, вып. 1–51–, Москва – [Ленинград=]Санкт-Петербург: Наука.
- Страхов Александр Б., 2013, *«Праславянизм» *сѣгвѣ/сѣгвѣ и его анекдотический источник*, «Palaeoslavica», т. 21, № 2, с. 288–290.
- Толстая Светлана М., 2017, *Праславянский префикс *ob-/o- перед корневым v-*, «Jezikoslovní zapiski», т. 23, № 2, с. 319–329.
- Шаповал Виктор В., 2010, *Графические дублиеты в словарях: приемы верификации*, «Русский язык в научном освещении», № 1(19), с. 158–168.
- ЭСБМ – Мартынаў Віктар У., Цыхун Генадзь А. (рэд.), 1978–2017–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–14–, Мінск: Навука і тэхніка.
- ЭССЯ – Трубачев Олег Н., Журавлев Анатолий Ф., Варбот Жанна Ж. (рэд.), 1974–2018–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41–, Москва: Наука.
- Юрчанка Георгій Ф., 1988, *Сучаснае народнае слова: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны: Слоўнік*, Мінск: Навука і тэхніка.
- ASCS – Petráčková Věra, Krause Jiří (рэд.), 1998, *Akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia.
- Bartmiński Jerzy, 2016, *Świat na opak, czyli o granicach normy w kulturze ludowej*, у: *Slawische Geisteskultur. Ethnolinguistische und philologische Forschungen / Славянская духовная культура. Этнолінгвістическіе і філолагіческіе ісследованія*, т. 1, рэд. Анатолий А. Алексеев, Николай П. Антропов, Anna Kretschmer, Frankfurt am Main: Peter Lang, с. 27–39.
- Leschber Corinna, 2000, *Etymologische Betrachtungen innerhalb eines semantischen Feldes des Russischen*, у: *Studia etymologica Brunensia [1]. Sborník příspěvků z mezinárodní*

vědecké konference «*Etymologické symposion*» Brno 1999, рәд. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha: Euroslavica, c. 217–222.

Orel RED – Orel Vladimir, 2007–2011, *Russian Etymological Dictionary*, т. 1–5, Calgary: Octavia & Company Press.

Sobotka Piotr, 2015, *Etymologizowanie i etymologia. Od semantyki ontologicznej do etymologii hermeneutycznej*, Warszawa: Bel Studio.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Anikin, Aleksandr E. (2007–2019). *Russkii étimologicheskii slovar'* (Vols. 1–13). [Anikin RĚS]. Moskva: Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi.

Bartmiński, Jerzy. (2016). Świat na opak, czyli o granicach normy w kulturze ludowej. In Anatolii A. Alekseev, Nikolai P. Antropov, & Anna Kretschmer (Eds.), *Slavische Geistkultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen / Slavianskaia dukhovnaia kul'tura: Étnolingvističeskije i filologičeskije issledovanii* (Vol. 1, pp. 27–39). Frankfurt am Main: Peter Lang.

Bial'kevich, Ivan K. (1970). *Kraiovy sloŭnik Uskhodniai Mahilioŭshchyny* (Mikalaï V. Biryła & Aliaksandar A. Kryvitski, Eds.). Minsk: Navuka i tĕkhnika.

Biryła, Mikalaï V., & Matskevich, IUzefa F. (Eds.). (1993–1998). *Leksichny atlas belaruskikh narodnykh havorak* (Vols. 1–5) [LABNH]. Minsk: Fond fundamental'nykh dasledavanniaŭ Rĕspubliki Belarus'.

Filin, Fedot P., Sorokoletov, Fedor P., & Myznikov, Sergei A. (Eds.). (1965–2019). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1–51) [SRNG]. Moskva: Nauka.

Halubovich, Leanid. (1997, September 29). *Belaruskae pakhmel'le. Nasha Niva*.

IUrčanka, Heorhiï F. (1988). *Suchasnae narodnae slova: Z havorki Mstsislaŭshchyny: Sloŭnik*. Minsk: Navuka i tĕkhnika.

Kuntsĕvich, Liuboŭ P., & Kryvitski, Aliaksandar A. (Eds.). (1999). *ZHyviol'ny svet: Tĕmatychny sloŭnik* [ZHS]. Minsk: Belarускаia navuka.

Karpenchanka, Mikhas' A. (2006). Dyialektny sloŭnik zhykharoŭ wioski Bolin Krasnapol'skaha raiona. *Kraiaznaŭčaha hazeta*, 28, p. 6.

Lastoŭski, Vatslaŭ. (1924). *Padručny rasiiska-kryŭski (belaruski) sloŭnik*. Koŭna: Drukarnia A. Baka.

Leschber, Corinna. (2000). Etymologische Betrachtungen innerhalb eines semantischen Feldes des Russischen. In Ilona Janyšková, & Helena Karlíková (Eds.), *Studia etymologica Brunensia [1]: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference “Etymologické symposion” Brno 1999* (pp. 217–222). Praha: Euroslavica.

Loma, Aleksandar. (2000). Perintegracija ob- > b- kao etimološki problem. *Južnoslovenski filolog*, 56(1–2), 601–623.

Lukashanets, Alena H. (1999). *Belaruskiiia satsyialekty XIX stahoddzia: Vopyt typalahichnaha apisannia*. Minsk: Minski dziarzhaŭny linhvistychny ŭniversitĕt, Fond fundamental'nykh dasledavanniaŭ Rĕspubliki Belarus'.

- Martynaŭ, Viktor U., & T'Sykhun, Henadz' A. (Eds.). (1978–2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Vols. 1–14) [ĖSBM]. Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Orel, Vladimir. (2007–2011). *Russian etymological dictionary* (Vols. 1–5) [Orel RED]. Calgary: Octavia & Company Press.
- Otin, Evgenii S. (2005). "Vse menty – moi kenty...". Moskva: Ėl'pis.
- Otin, Evgenii S. (2006). Iz istoriko-ĕtimologicheskogo slovaria zhargonnykh slov i vyrazhenii. In Aleksandr K. Birikh, & Tat'iana V. Volodina (Eds.), *Slovo v slovare i diskurse: Sbornik nauchnykh statei k 50-letiiu Kharri Val'tera* (pp. 358–365). Moskva: Ėl'pis.
- Otin, Evgenii S., & Borisova, Liudmila P. (2005). Iz materialov k istoriko-ĕtimologicheskomu slovariu zhargonnykh slov i vyrazhenii (*ambal, asej, Bukharin, labuda, lakhura, patsan, za bugrom, s boduna*). In Viktor P. SHul'gach (Ed.), *Studii z onomastyky ta etymolohii* (pp. 196–213). Kyiv: NAN Ukraïny, Institut ukraïns'koï movy.
- Petráčková, Vĕra, & Krause, Jiří (Eds.). (1998). *Akademický slovník cizích slov* [ASCS]. Praha: Academia.
- Shapoval, Viktor V. (2010). Graficheskie dublety v slovariakh: Priemy verifikatsii. *Russkii iazyk v nauchnom osveshchenii*, 1(19), 158–168.
- Sobotka, Piotr. (2015). *Etymologizowanie i etymologia: Od semantyki ontologicznej do etymologii hermeneutycznej*. Warszawa: Bel Studio.
- Strakhov, Aleksandr B. (2013). "Praslavianizm" *č'rv"/č'rv' i ego anekdoticheskiï istochnik. *Palaeoslavica*, 21(2), 288–290.
- Tolstaia Svetlana M. (2017). Praslavianskiï prefiks *ob-/o- pred kornevym v-. *Jezikoslovní zapiski*, 23(2), 319–329.
- Trubachev, Oleg N., Zhuravlev, Anatolii F., & Varbot, Zhanna Zh. (Eds.). (1974–2018). *Ėtimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov: Praslavianskiï leksicheskii fond* (Vols. 1–41) [ĖSSIA]. Moskva: Nauka.
- Varbot, Zhanna Zh. (2012). *Issledovaniia po russkoï i slavianskoï ĕtimologii*. Moskva: Nestor-Istoriia.
- Vasil'ev, Valerii L. (2013). Nazvaniia-fantomy, rozhdennye pis'mennost'iu. In Ol'ha P. Karpenko & Viktor P. Shul'hach (Eds.), *Studii z onomastyky ta etymolohii* (pp. 35–45). Kyiv: Vydavnytstvo "Kyï".
- Volkava, IAŭheniia V. (2015). Peraasensavanne zapazychanniaŭ u belaruskikh havorkakh: Poblemy ĕtymalahizatsyi. In Gennadii A. T'Sykhun & Aleksandr N. Gordei (Eds.), *Nauchnye chteniia, posviashchennye V. V. Martynovu: Sbornik nauchnykh trudov* (Vol. 2, pp. 111–114). Minsk: Navuka i tĕkhnika.
- Zhuravlev, Anatolii F. (2014). Leksikograficheskie fantomy: 8 SRNG "P". In Aleksandr M. Moldovan & Leonid L. Kasatkin (Eds.), *Trudy Instituta russkogo iazyka im. V. V. Vinogradova. Vol. 3: Dialektologija* (pp. 168–187). Moskva: IRIA RAN.

Etymologisation of Hapax Legomena in Dictionaries of Slavic Languages

In new etymological dictionaries of Slavic languages, the individual approach to every word poses problems regarding the reliability of recording linguistic material. One major risk factor in etymological analysis is the problem of the so-called hapax legomena, “ghost words” that have recently been haunting scholars in the field increasingly more often. This article defends the idea that the study of hapax legomena is important for Slavic etymology. To illustrate his point, the author presents the case of the rare word **badún/bodún*, which is used in the expressions *z baduná* (Bel.), *s boduná* (Rus.) ‘with a hangover’.

Keywords: etymologisation, hapax legomenon, ghost word, East-Slavism, **bodun*.

Ключавыя словы: этымалагізацыя, гапакс, моўны фантом, усходнеславiзм, **бодун*.

Tom 146 serii „Prace Sławistyczne. Slavica”

Etymologica Slavica. Studia etymologiczne poświęcone prof. Franciszkowi Sławskiemu z okazji setnej rocznicy urodzin

Redakcja tomu:

dr hab. Mariola Jakubowicz, prof. IS PAN
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4662-1796>
E-mail: mjakub7@interia.pl

mgr Szymon Pogwizd
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4397-2478>
E-mail: szymon.pogwizd@ispan.waw.pl

dr hab. Beata Raszewska-Żurek
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6711-936X>
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
E-mail: beata.zurek@uj.edu.pl

Redaktorzy deklarują brak konfliktu interesów.

Streszczenie

Tom jest zbiorem artykułów poświęconych wybitnemu etymologowi Profesorowi Franciszkowi Sławskiemu z okazji setnej rocznicy urodzin. Do tomu zostali zaproszeni najwybitniejsi etymolodzy ze środowiska sławistycznego, przede wszystkim związani z wieloletnimi dziełami leksykograficznymi w zakresie etymologii słowiańskiej. Zamierzeniem redaktorów było zamieszczenie obok artykułów autorstwa badaczy powszechnie znanych w środowisku etymologicznym również kilku prac młodych uczonych owocnie rozpoczynających swoje działania w tej dziedzinie. Publikowane artykuły napisane zostały przede wszystkim w językach słowiańskich. Studia zamieszczone w tomie prezentują różne ujęcia ściśle wpisujące się w praktykę badań etymologicznych. Jedną grupę stanowią artykuły poświęcone poszczególnym wyrazom oraz rodzinom wyrazowym, w tym etymologii frazeologizmów. W grupie tej wyodrębniają się artykuły skupiające się na problematyce zapożyczeń. Inna grupa to badania wychodzące od wybranych pojęć i rozpatrujące motywację semantyczną etymologizowanych wyrazów ze szczególnym uwzględnieniem paralelizmu w ich motywacji. Zdecydowaną większość artykułów stanowią prace poświęcone różnym aspektom leksykografii etymologicznej. Obok nich znalazły się też artykuły przeglądowe, przekrojowo opisujące najważniejsze problemy badań etymologicznych bądź też koncentrujące się na poszczególnych problemach etymologii.

Słowa kluczowe: etymologia, motywacja semantyczna, rodziny wyrazowe, słowotwórstwo historyczne, kontakt językowy, zapożyczenia, system Calanda, *hapax logomena*

Volume 146 of the series *Prace Slawistyczne. Slavica*
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

**Etymologica Slavica. Etymological Studies Dedicated
to Professor Franciszek Sławski on the Occasion
of the 100th Anniversary of His Birth**

Editors of the volume:

dr hab. Mariola Jakubowicz, prof. IS PAN
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4662-1796>
Contact: mjakub7@interia.pl

mgr Szymon Pogwizd
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4397-2478>
Contact: szymon.pogwizd@ispan.waw.pl

dr hab. Beata Raszewska-Żurek
Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska
[Jagiellonian University, Cracow, Poland]
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6711-936X>
Contact: beata.zurek@uj.edu.pl

Competing interests: The editors declare that they have no competing interests.

Summary

This volume contains articles collected to commemorate the centenary of the birth of the renowned Polish linguist Professor Franciszek Sławski. The authors invited to contribute include the most outstanding etymologists involved in long-term lexicographic editorial projects in Slavic etymology. The editors' intention was to publish texts by renowned etymologists along those authored by young scholars who have made a successful start in the field. The contributions are written mostly in Slavic languages. The articles collected in the volume display various approaches to the practice of etymological research. One group consists of studies devoted to particular words and word families, including the etymology of phraseological units and issues of borrowing. Another group contains studies which take particular concepts as their point of departure, and proceed to investigate the semantic motivation of attendant lexical items, with a particular focus on parallelism in this respect. Most of the contributions are devoted to various aspects of etymological lexicography. The volume also features review articles discussing key issues of etymological research or focusing on particular etymological problems.

Keywords: etymology, semantic motivation, word families, historical word-formation, language contact, borrowings, Caland system, *hapax logomena*